

P11-361

Viața Românească

Revistă literară și științifică

22 OCT 2009

I A Ș I

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ȘI EDITURĂ
„VIAȚA ROMÎNEASCĂ”

✓ 35662

1920
BIBLIOTECA IN. E. PED.
MUREȘ
Colecția revistei Viața Românească

Univ. "Petru Maior" Tg. Mureș

0868932613

DRÎMBĂ

(1867)

Nu v'am vorbit încă niciodată de vechiul și bunul meu prieten, Ștefan Movilă de la Petrești, din ținutul Bacăului. Este cu puțință însă, dacă voi mai avea zile, să vă întrețin despre dînsul în chip îndelungat, cînd voi publica, dacă îl voi publica, un vraf de amintiri, — cele mai multe incomplete ce, cînd ne-a părăsit pentru vecie, mi l-a încredințat spre publicare, dacă voi avea timp și voi găsi cu cale să le completez. Autorizîndu-mă de această dorință a lui, reproduc aici una din puținele povestiri ce le-am găsit întregi, crezînd că se va putea potrivi cu altele cuprinse în această culegere.

Dar, mai înainte de toate, trebuie să lămuresc că Ștefan Movilă, un scoborîtor autentic al domnilor care în al șasesprezecelea și al șaptesprezecelea veac au dat Moldovei un cîmpeiu de dinastie, era un barbat cu vr'o douăzeci de ani mai mare decît mine, cu situație absolut independentă și stăpînit într'un grad cum nu mi s'a mai dat să văd, de patima vînațului. În cele două luni și jumătate în care la noi nu se vînea: ză: jumătate de April, Mai și Iunie, era absolut nenorocit. În rămășița anului străbătea Moldova întregă într'o lungă căruță pe arcuri, foarte bine întocmită și puțină cu înlesnire cuprinde șase oameni, plus efectele de campament, munițiile, uneltele și proviziile trebuitoare pentru multe zile. Căruța era trasă de un singur cal, totdeauna sur, purtînd todeauna numele de Cucuș, dar de o talie punîndu-l în stare să ducă cu ușurință greutatea chiar cu mult mai mari decît cea destul de însemnată ce o trăgea de obicei.

Era totdeauna întovărășit: 1° de Petrușca, un malorus din gubernia Poltavei, vînaătorul și credinciosul lui, 2° de vezeteul Ferent, un secuiu din Trei Scaune, și 3° de Piciul, un pitic, mîlt de cinci palme, fiul unei țărănce din Petrești cu un turc care o siluise pe vremea volintirilor, ramas copil la mînte în

vrista bărbătească, plus doi prepelicari, doi copoi și un urieș cine din Pirenei, frate de cruce cu Piciu. Trebuie să mai adaug că Piciu era însărcinat ziua cu pregătirea focului, a uneltelor de bucătărie și cu îngrijirea cinilor care rămăneau la otac, iar noaptea cu paza dosului aceluși otac. Piciu era înarmat cu o armă din cele mai curioase: un *tromblon*, mult mai lat la gură decât la fund, pe care îl încarca cu un pumn întreg de praf, doi glonți de calibru 12, șaptesprezece poște și un pumn de halciuri. Trăsese odată, cu câțiva ani înainte, asupra unor talhari veniți să-mi prăde casa în neștiința mea. Dintr'o împușcătură ucisese pe doi dintr'înșii și rănisese pe un al treilea care putu fi prins, dar și Piciu ramase mai bine de un ceas fără cunoștință în urma smunciturii armei. Totuși, cu toate observațiile ce i se făcuse, tot urma s'o încarce la fel.

Și acum cedez cuvântul prietenului meu Ștefan.

— Era pe la sfârșitul lui Septembrie 1867. Mă dusesem să vînez în regiunea mea de predilecție: șesul Siretiului dela Domnești în jos. Aveam voe deplină și dela Ruspoli, al doilea soț al Cocuței Konaki și dela Costinu Catargiu, fără a mai vorbi de alți *dii minores*; de altminterlea cea mai mare parte din vînatul ce-l împușcam s'îndrepta spre mesele lor. Tăbărirsem în] cotul Făculesei, mai sus de Mărășești și, de două zile, ne luptam cu niște cîrduri de potîrnichi șirete care dădeau mult de lucru prepelicarilor noștri. Eram, în sara aceia, foarte trudiți. La masa gătită de Petrușca cu talentul lui obișnuit, Ferent, ramaș ca totdeauna la bivouac, ni spusese cum, în cursul zilei, trecuse pe acolo niște oameni care cu toții îi vorbise de un talhar vestit pe atunci, numit Drîmbă, care săvîrșise prin împrejurimi, la grumul mare ca și la sate, nenumarate prădăciuni. Un unchieș care trecuse spre sară îi spusese chiar că întîlnise pe Drîmbă cu șase tovarăși într'un zăvoiu al Siretiului numai cu două ceasuri mai nainte și-i spusese lui Ferent că rău am face dacă am petrece noaptea în acel loc.

Incepui să rîd, tovarășii mei se uitară mierați la mine.

— Cum? le ziseiu eu, vă este frică de Drîmbă?

— Frică nu-mi este, răspunse Petrușca liniștit, schimbîndu-mi farfuria, dar el este un hoț fioros care nu stă la îndoială pentru a face moarte de om; ar fi bine să luăm măsuri de pază mai deosebite.

— Dar nu cunoști pe Drîmbă? Nu-i dela noi, din Petrești? N'o trăit împreună cu noi până mai anul trecut cînd s'o apucată de tîlhării? Nu i-am făcut eu mulțime de bine? Cum ai crede ca el să rîdice mîna asupra mea? Apoi ce să iee el dela noi? Halciuri în piele?

— Ar putea să iee și arme bune, zise Petrușca, arme care pot fi de mare folos unui talharu.

— Și dumneta crezi că Drîmbă, pe care ași putea zice

că noi l-am crescut, s'ar încerca să ni iee niște arme ce știe bine că nu i le-om da fără împotrivire?

— Mă ertați dacă-mi dau părerea, dar cred că Drîmbă, căruia i-ați făcut mult bine și căruia eu nu i-am făcut nici un rău, n'ar sta macar o clipă la gânduri pentru a pune capăt zilelor noastre, dacă ar putea trage vr'un folos din asemenea faptă și dacă i-ar fi cu putință.

— Doară, răspunse eu, n'o părăsit el satul și nu s'o apucat de tâlhării de răul meu, ci din pricina ticălosului celui de supleant de subprefect, care i-o luat femeia spre a face dintr'însa fiitoarea lui și, nemulțămît cu atîta, i-o mai luat pe urmă boii și vacile sub cuvînt că sînt ale ei. Nu eram atunci acasă ca să împedec samovolnicia și, cînd m'am întors, el să-vîrșise cel dintăiu omor, astfel că nu m'am mai putut pune pentru dînsul. Până la altă dovadă, de loc nu cred ca Drîmbă să aibă gînd rău asupra noastră și îmi propun să dorm foarte liniștit astă noapte.

— Să dee Dumnezeu să aveți somn ușor și netulburat, răspunse Petrușca cu aceeași liniște. Mie însă să-mi dați voie să ieu, cu Ferent și cu Piciu, toate măsurile trebuitoare pentru ca somnul dumneavoastră să fie netulburat.

Dădui din umere, lăsînd pe vechiul și credinciosul meu tovarăș să facă ce putea crede de cuviință spre asigurarea unui repaus ce eram încredințat că ninica nu-l va tulbura.

Otacurile noastre, dela începutul expedițiilor mele de vînațoare, erau așazate într'un chip tot atît de invariabil cași taberele legiunilor romane. Dinaintea focului, aprinderea căruia de cătră Piciu alcătuiă totdeauna operațiunea premergătoare, se întindea o pînză de cort lungă de vr'o nouă metri, și lată de trei, aninată dinapoi, în sensul lungimii, de un șir de țărushi scurți, bătuti în pămînt, iar dinainte ridicată cam de doi metri și ținută de cinci bețe lungi de cite un stînjeț moldovenesc.

Sub această foae de cort erau patru încăperi despărțite prin foi de pînză: întăia, la stînga, mai mare pentru cal; a doua, mică, pentru Ferent; a treia, mai mare, pentru mine și a patra, iar mică, pentru Petrușca. Din dosul cortului era așazată căruța, lungă de șapte metri (cu oiște cu tot), în care dormea Piciu, avînd la dispoziție o foae mică de cort ce, cînd vremea era rea sau numai amenințătoare, o întindea cu ajutorul unuia din carîmbi și a două bețe ce le fixa în celalalt carîmb. Lîngă Piciu, în brațele lui chiar, dormea groaznicul Sultan, cinele meu din Pirinei, mare cît un vițel voinic de șase luni, care niciodată nu latra — dar, cînd apuca cu colții cei cumpliți, nu mai dădea drumul. Piciu și Sultan se iubeau ca niște frați și aveau un graiu misterios al lor, prin mijlocul căruia se înțelegeau de mișune, graiu mut, dar prin ajutorul căruia își puteau zice:

— Ie sama! Primejdie!

— Trezește!

— Aleargă!

— Stăi și păzește!

— Vină încoace!

— Nu-i nimica!

— Om rău!

— Lasă-mă să dau o raită împrejur!

Și toate vorbele ce se întrebunțeau și se preschimbă între doi păzitori credincioși și neadormiți.

Am pus să lege copiii și prepelicarii, m'am desbrăcat ca acasă după obicei, m'am întins pe patul de campanie și, după două minute, eram pornit spre țara visurilor. Ce-au vorbit pe urmă Petrușca cu Ferent și cu Piciu nu mai știu.

Dormisem vr'o trei ceasuri când am fost trezit de o serie de împușcături; totodată Petrușca mă scutura de umăr zicându-mi:

— Sculați! Drimbă o început să-și arăte recunoștința pentru binele ce i l-ați făcut.

În aceeași clipă au răsunat două defunături aproape simultane și un glonț a venit, vijind, să bortească pinza cortului din despărțitura mea.

— Petrușca și Ferent, jos, pe pîntece; aruncați cu ceva în foc ca să se mai risipească! strigau aruncîndu-mă la pămînt și punindu-mi răpede în acea pozițiune, puțin comodă, pantalonii și ciubotele; apoi am scos din toc o carabină ce, în asemenea expediții, o ieu totdeauna cu mine împreună cu alta pentru Petrușca. Fanarul spînzurat de unul din bețele cortului ni dădea o lumină foarte indestulătoare.

Petrușca s'a grăbit să iee și el în mîna carabina lui și să vîre un cartuș într'însa. Au mai răsunat încă două focuri și am auzit iar glonții vijind prin văzduh; iar la dreapta, am văzut lumina împușcăturilor la o depărtare care ne păru să fie de vr'o sută cincizeci de pași. Aruncînd lui Ferent vr'o șase cartușe încarcate cu *claudins*, un fel de glonți alcătuiți din cîte patru poște împreunate, care se desfac la o distanță mare dela ieșirea din țavă, zicîndu-i să le vîre în pușcă, căci unгурul era un tragaciu prost, care nu putea nădăjdui nici o ispravă dela încărcătura cu gloante.

În același moment au mai răsunat două împușcături, ale căror lumini le-am zărit, cam la aceeași departare, dar de astă dată la stînga noastră.

— Au două posturi de cîte doi trăgători, unul în dreapta și altul în stînga noastră, amîndouă cam la o sută cincizeci de pași departare. Păziți acuma la dreapta și îndată ce vor trage, bagați de samă locul unde se va vede lumina împușcăturilor și trageți și voi odată.

Deabia isprăvisem aceste cuvinte și iată că vedem, în

dreapta, iar două lumini, urmate de două detunături și de căderea a doi glonți în mijlocul focului nostru. Dar noi, instinctiv, fără ca unul din noi să fi zis un cuvânt, am tras aproape în aceeași secundă asupra locului unde se ivise lumină. Un lung valer a răspuns, dar la stînga au apărut iar două scinteie și iar au vîjîit doi glonți deasupra capetelor noastre. Am răspuns îndată. Nu s'a mai auzit de astă dată nimica și noi ne-am grăbit să vîrim rîpede alte cartușe în puști. N'au mai răsunat focuri nici din dreapta nici din stînga vreme de cîteva minute.

— Se vede, zise Petrușca, că s'o muet vitejia voinicilor. Glonții noștri s'au apropiat prea tare de pielea lor. Numină să nu încerce ei acuma să ne apuce pe dîndărăt, și s'arunce pînza de cort peste...

Petrușca nu isprăvi fraza cînd, dîndosul cortului, se auzi o detunătură grozavă.

— O tras Piciu, strigău eu; Petrușca rămîi aici, Ferent să iee fanarul și să vie cu mine. Și urmat de ungur care luase fanarul în mînă, am trecut dîndosul cortului, unde se auzeau niște gemete grele. Cînd Ferent a apropiat fanarul de capătul de dinapoi al căruții, am văzut, într'un lac de sînge, o amestecătură de membre goale omenești. Cînd ne-am uitat cu mai mare bagare de samă, am văzut că erau două trupuri goale, căzute unul peste altul: unul era acel al lui Niță Petrea din Petrești, supranumit Drîmbă, pentru meșterăia lui în arta de a scoate sunete mai mult sau mai puțin armonioase din micul instrument muzical purtînd acest nume. Din deșertul lui drept curgea mult sînge și el zăcea fără cunoștință. Celalalt era un necunoscut, de statură urieșă, a cărui scăfirilie era ca ratează de efectul cumplit al încărcării tromblonului. Și cînd ne-am uitat în car, am văzut pe Piciu întins, nemișcat, cu fața în sus. Știînd bine că leșinul lui era urmarea smunciturii dată de tromblon, nu m'am ocupat de el deocamdată; dar urmat de Ferent, cu fanarul în mînă m'am îndreptat spre un loc, la vr'o patruzeci de pași de car de unde porneau gemete și vaiete. Găsirăm acolo, mîntînit de colții cumpliti ai lui Sultan, vîrți în coapsa lui, un al treilea hoțoman, tot gol și tot atît de voinic cași acel mort. Cu mare greutate făcut-am pe Sultan să dea drumul hoțului și am vrut să ducem pe acesta la foc, dar nu i-a fost cu puțință să meargă. Era mușcat la amîndouă coapsele, iar rănile mi se părură foarte mari și adînci; am fost deci siliți să-l luăm în brațe și să-l ducem așfel la foc.

Nu se mai trăsese de loc asupra noastră: puteam fi siguri că acei însărcinați de Drîmbă să împuște înspre bivouac, mai mult pentru a ni atrage atențiunea, fugise. Ne duserăm, Petrușca și cu mine, la Piciu, pe care îl scoaserăm din căruță, îl duserăm lîngă foc, îi varsărăm apă peste cap și cognac în gură, aducîndu-l destul de rîpede la cunoștință.

Apoi lăsându-l în grija lui Ferent, ne-am dus la Drîmbă și la tovarășul lui. Acest de pe urmă era bine-înțeles mort și înțepenit; Drîmbă deschidea din cînd în cînd ochii. Rana lui era cumplită și gema greu. Deși fără cunoștinți medicale, mi-am putut da samă că maiul era greu atins și emoragia mare. Am trimis pe Petrușca să-mi aducă patul lui și, cu mare îngrijire, l-am întins pe acel pat, apoi l-am dus lângă foc. Acolo, de bine de rău, l-am legat, i-am dat să bea puțină apă cu cognac și i-am făcut o injecție de morfină, avînd cele de trebuință în cutia mea de farmacie. Fața i s'a mai liniștit și gemetele au devenit cu mult mai slabe.

M'am dus pe urmă la Piciu care-și venise acuma cu desăvirșire în fire și, după ce l-am felicitat pentru isprava ce făcuse, l-am întrebat cum a avut cunoștință despre apropierea hoților.

El mi-a răspuns că nici el nici Sultan n'au simțit nimica până ce hoții nu au ajuns aproape de toi de căruță. Asculta focurile ce le schimbam noi cu hoții, iar Sultan, după obiceiul lui, rămînea nemiscat, dar simțea cum toți mușchii cînelui sînt încordați. Deodată Sultan s'a ridicat în picioare și el, Piciu, deși noaptea era destul de întunecoasă, a văzut cum două umbre negre, una mai sus, alta mai jos, se ridică din partea din-dărăpt a căruții. Atunci a tras cu tromboșul drept în mijlocul lor și smuncitura grozavă l-a făcut să cadă înapoi în car, fără cunoștință. Faptul că Sultan, al cărui nas era extraordinar de fin, nu mirosise pe hoți până în ultimul minut, îmi lămurea cauza pentru care cei trei hoțomanii care atacase otacul pe din-dos erau goi; ei își scosese hainele pentru a nu fi simțiți de cîne, al cărui miros fin era bine cunoscut de Drîmbă și care mă auzise spunînd, îmi aduceam acuma foarte bine aminte, că pentru a nu fi mijrosiți de cîni, talharii adesa se desbracă goi, mirosul trupului omenesc intrînd mai cu samă în haine.

Planul hoților era acuma foarte clar. Patru dintr'înșii, probabil cei mai buni trăgători, dar cei mai puțin voinici, fusesse însărcinați să atragă bagarea noastră de samă prin împușcături; cu atîta mai bine dacă nimereau pe unul din noi. Cei trei mai voinici, printre care Drîmbă, se însărcinase să ne lovească pe la spate, aruncînd foaia de cort peste noi, după ce ar fi tăiet făruișii. Apoi, chemînd pe ceilalți în ajutor, ne-ar fi doborît fără greutate.

Ajunsesem aici cu reflexiunile mele cînd Ferent veni să mă roage să-i dau voe să vadă dacă nu mai este vr'un hoț mort sau rănit în locul, la dreapta noastră, de unde ei trăsese asupra noastră, iar noi răspusesem pentru întăia oară, după care se auzise un vaer. Deoarece eram incredințați că nu mai este nici o primejdie și că hoții care trăsese cu pușca erau acuma departe, îi dădui voia cerută. Plecă cu un fanar și cu Piciu, căruia îi dădusem altă pușcă în loc de groaznicul trom-

bion. Nu trecuse zece minute cînd am auzit un strigăt de triumf. Lăsînd pe Petrușca singur, m'am dus spre locul de unde pornise strigătul și la vr'o sută șasezeci de pași am găsit oamenii mei lîngă un om mort, cu o pușcă militărească lîngă el și patru răni în piept și în pîntece, pricinuite de fiecare din cele patru părți ale claudinului.

Moartea trebuie să fi fost fulgerătoare și astfel Ferent, trăgător foarte prost, nimerise acolo unde Petrușca și cu mine, vînători bătrîni și nu din cei de pe urmă din țară, trecusem alături. Am poruncit lui Piciu și ungurului să lese trupul în pozițiunea în care îl aflase, cu pușca lîngă el și ne-am întors la bivouac. S'a făcut îndată o nouă expediție, la postul de trăgere al hoților din stînga, dar nu s'a găsit nimica.

— Slava Domnului, spus-am cătră mine, găsînd că trei morți de om într'o singură noapte,—înțelegeam că Drimbă era cași mort,—ajungeau cu prisosință și îmi făceam impresia că sînt un casap.

Planul pentru adouazi a fost răpede hotărît: Ferent era s'incalce pe voinicul Cucos înainte de zîă și să meargă întins la Panciu, unde știam că va găsi, desigur, la via lui, pe subprefectul Neculai Boian, să-l ducă o scrisoare arătîndu-i pe scurt faptele și rugîndu-l să vie cît mai fără întîrziere; de putea, chiar în cursul dimineții, spre a face cercetările cerute de lege. Iar la întoarcere avea să s'abată la curte, la Mărășești, casă totdeauna bucuroasă de oaspeți, spre a lasa altă scrisoare lui Costin Catargiu sau cucoanei Smărăndiței, cerînd să-mi trimată după-amiază o trăsură și anunțîndu-mă ca musafir pentru noapte, căci Cucos ar fi fost prea ostenit pentru a mai face în același zi drumul pînă la Petrești.

Tovarășii mei se pusese iar pe somn, dar mie mi-a fost cu neputință să mai adorm.

După o bucată de vreme, Drimbă începînd iar să geamă greu, m'am apropiat de el:

— Ce ai?

— Mă doare rău, mi-i sete.

N'am stat la gînduri pentru a-i face o nouă injecție de morfină și a-i da să bea un pahar cu apă în care am varsat o ceșcuță de cognac, ceiace îl mai liniști. Celalalt rînit, căruia de asemenea îi dădusem să bea, adormise.

După oareșicare trecere de vreme, uitîndu-mă la Drimbă, am văzut că are ochii deschiși și se uită la mine, parc'ar fi vrut să-mi zică ceva.

Aha! mi-am închipuit, vra să-mi spue că-i pare rău de ceiace o făcut, și luînd un scăuieș, am venit să m'așază lîngă patul lui.

— Vrei să-mi spui ceva? îl întreb.

— Nimica.

— Îți este mai bine? mai întreb desamăgit.

— Mai bine. Și înțepătura și băutura mi-au făcut bine.

— Cred că până de-amiază are să vie doftorul, adaug eu.

— Degiaba vine, până de-amiază sînt mort, răspunde el.

Răspunsurile lui scurte aratau că mă înșalasem și că nu aveam de gînd să stee de vorbă cu mine; totuși eram hotărît să aflu temeiurile care îl făcuse să mă lovească în acea noapte.

— Măi Niță, îi ziseiu eu după o tăcere, ce te-o făcut pe tine să vii în puterea nopții să mă lovești cînd eram tăbărit în cîmp și să pui să se tragă focuri asupra mea?

Hoțul îmi aruncă o privire plină de ură, dar nu răspuse.

— Și acuma, urmaiu eu, de ce aiastă privire de ură ce mi-o aruncă ochii tăi? Ce rău făcutu-ți-am eu? Nu te-am scăpat oare de boală grea de moarte în copilărie, cînd te-am luat de te-am îngrijit în casa mea luni de zile, cașicum ai fi fost copilul meu? Nu te-am trimes oare eu la școală, la mănăstirea Moșinoaia unde ai învățat carte pe socoteala mea? Nu eu, prin silințele mele și prin trecerea mea scapatu-te-am, cu știi ce greutate, acuma patru ani, dela oaste și învrednicitu-te-am să iei de soție pe fata care-ți era dragă? Nu eu te-am cununat și i-am dat zestre patru boi, două vaci, douăzeci de oi, un plug și un car legat cu fier? Ce rău făcutu-ți-am eu vr'odată? Apoi nu v'am aparat eu oare pe toți de samovolnicile și de prădăciunile slujbașilor stăpînirii, împotriva privighitoriului, apoi a subprefectului, a perceptorului, a vătăjălului? Văzut-ai vr'odată execuție în sat la noi?

Drîmbă a așteptat până cînd am isprăvit, apoi a zis:

— Bunătățile văd că le amîntești toate, dar răutățile și batjocurile le faci.

— Care răutăți și care batjocuri? întrebat-am eu cu indignare.

— Multe și grele, răspuse el. Vrei să ți le amîntesc?

— Tare ași dori să le aud, răspuns-am eu.

— Atunci măi dă-mi un pahar din băutura de dinioarea.

I-am dat alt pahar de apă în care am pus o doză mai mare de cognac, apoi m'am așazat iar pe scauieș.

— Adevarat, zise el, că m'ai scapat de moarte cînd eram copil, că prin mijloacele dumitale am învățat puțină carte cît știi, adevarat că m'ai scapat de oaste, adevarat că ai înzestrat pe acea pe care am fost destul de nebun s'o ieu de nevastă, adevarat, că ai ocrotit satul împotriva samovolnicilor și a prădăciunilor oamenilor ocîrmuirii și că Petreștii au fost mai puțin calcați decît cele mai multe sate din ținut și chiar din țară. Aieste sînt faptele care atîrnă în cumpăna dumitale, dar sînt altele care atîrnă cu mult mai greu în cumpăna mea.

Măi întăiu cine o luat bunului meu a opta parte din Petrești, care era numai a lui și a fraților lui, darul dela Bogdan Chiorul cătră strămoșul lor, Petrea căpitanul? Nu făcea mult acea parte atunci, dar cît o făcut ea oare pe urmă, dacă

numai dumneta ai scos din pădurea de pe dînsa mai multe mii de galbeni numai pe travele*)? L'o silit bunicul dumnitale pe bunicul meu să-i vîndă pe preț, poate atunci indestulător, dar care nu este decît o nimica alături de acel la care o ajuns azi acea parte de moșie. Prin amenințări și prin ademeniri l-o silit să-i vîndă. Frații bunicului au murit fără copii, iar tata-meu știi bine că n'o avut nici frate nici soră nici alți copii decît soră-mea care o murit nemăritată și cu mine. Vra-să zică din pricina Movileștilor pierdut-am eu averea care trebuia să-mi vie mie și ramaș-am țaran sarac în loc să fiu și eu stăpîn-a cîtorva sure de fălci. Spune dacă îmi poate fi drag singele movilesc în urma unor asemenea împrejurări?

Tăceam, căci știam că toate cîte le spusese erau adevarate. Bunul meu nu crezuse că face o nedreptate cînd silit pe răzășul ramaș în mijlocul moșiei să-i vîndă partea lui cu un preț care, de cîtră mulți, fusese socotit ca întrecînd valoarea lucrului cumparat. Morală de boier mare de pe acea vreme. Bunicul trecea drept om foarte drept și, lucru rar pe atunci, ca slujbaș neprevaricator.

— Dar, urmă Drimbă, cînd i-o vîndut bunicul meu bunicului dumnitale moșia, acel boier i-o făgăduit că el și urmașii lui vor fi totdeauna cîrotiți de el și de urmașii lui, că se vor putea totdeauna hrăni pe moșie dînd numai, ca semn de supunere, dijmă din bucate, fără a mai face vr'un feliu de boieresc și putînd să iee din pădure tot lemnul de foc și de trebuință de care ar avea nevoie pentru ei. Cît au trăit bunicul meu și al dumnitale așa o fost, bunicul meu n'o făcut nici un feliu de boieresc și o luat cîte și ce fel de lemne o vrut pentru trebuințele lui. Dar cînd au murit și unul și altul, lucrurile s'au schimbat: moșia o fost vîndută în posesie și posesorul, dacă n'o silit pe tata să facă boieresc, nu l-o mai lasat să iee fără de plată decît lemne de foc, cum avea dreptul atunci să iee fiecare țaran, dar pentru lemn de treabă îl făcea să plătească ca oricare altul. Apoi, cînd o venit legea pontului, l-o pus și pe tata să lucreze cumplitul pont de mai bine de cincizeci de zile pe an. Finațele de care ne bucurasem după învoiala cu bunicul ni s'au luat, dîndu-ni-se altele mai proaste și de două ori mai mici, iar pămînturile de arătură ni s'au înjumătățit și, cînd am vrut să ne plîngem, să arătăm că se calcă cuvîntul dat, în puterea căruia vîndusem pămîntul nostru, ni s'o răspuns să arătăm hîrtia prin care ni s'au făcut asemenea făgăduinți, căci boierul n'are vreme să caute povești în hîrtoagele cele vechi, iar dacă n'aveam asemenea hîrtii să ne mulțămim cu soarta ce o au și ceilalți locuitori de pe moșie.

Tăcu deodată și îngalbeni mai tare. M'am sculat ca să-mi ridic capul.

*) Traverse.

— Tare mă doare, zise el, mai fă-mi o împunsătură și-mi dă de băut.

Am făcut cum îmi cerea.

— Și acum, îi ziseiu, taci, nu mai vorbi, căci vorba te ostenește.

— Aha! răspuse el, te-ai săturat de vorbele mele, nu-ți plac, dar n'am să tac; dumnețeta m'ai stîrnit, șazi aici și ascultă toate pacatele pe care părinții dumitale și dumnețeta le-ai făptuit. Mai am multe de spus. Nu, nu pleca, dacă pleci de lîngă mine am să țip, tot ai să m'auzi și mi-a face mai rău.

M'am așazat iar pe scaun; și el urmă:

— După o bucată de vreme, tatăl dumitale, care nu sta la noi, ni-o trimes pe un afurisit de vechil leah, om crud și neîndurat; bătea și stîlcea lumea. Intîlnindu-se odată cu tata care venea cu carul încarcat și găsind că părintele meu nu se da la o parte destul de răpede, l-o croit cu biciul. Tata era om inimos. De! Ne tragem din căpitanul Petrea, cărui pentru vitejie Bogdan Chiorul i-o dat locul pustiu pe care o întemeiet satul Petrești. N'o puful să răbde batjocura făcută lui de Mokreanski. Aruncîndu-se asupra lui și apucîndu-l de piept, i-o dat la palme pînă cînd leahul o leșinat. Dar, trei zile mai pe urmă, venea în sat privighitorul cu zece slujitori, punea mîna pe tata, îl întindea jos și-i trăgea o sută de harapnice ca celui de pe urmă țigăn. Poți oare, cucoane Ștefane, cînd în piept ai chiar numai un pic de inimă, să uiți o batjocură ca asta. Și să nu crezi că mi-o povestit-o tata? Mi-au povestit-o babele din sat, căci tot satul fusese strîns spre a fi față la pedeapsa dată celui care îndrăznise să pue mîna pe omul veșnicului stăpîn. Tata dumitale, cînd o venit la Petrești, o luat la depanat socotelile lui Mokreanski și, descoperind că leahul l-o pradat, l-o dat afară cu rușine. Apoi auzind și de bataia tatei, l-o chemat și i-o spus că-i pare foarte rău. Dar dacă n'ar fi găsit pe Mokreanski talhar, știu bine că nu i-ar mai fi părut rău. Inșă de boieresc nu l-o scutit și finațele nu i le-o dat înapoi... Valeu, tare mă doare!

I-am mai dat un pahar de apă cu cognac, apoi m'am departat pentru a da lui Ferent, gata de plecare, instrucții amărînte, ceiace sili pe rînit să tacă cîva timp. Dar cînd m'am întors lîngă dînsul el îndată a reluat șirul vorbeii zicînd:

— Tata care rămăsese văduv fără copii s'o însurat de al doilea cu maică-mea, fata preutului din sat. Mama era frumoasă, părintelui dumitale îi plăceau mult femeile frumoase; i-o venit poftă de mama cam un an după nașterea mea. Avea un fecior boieresc deștept și talhar, dar pezevenchiu bun. Cum o aflat de noua poftă a boierului, s'o pus pe capul mamei și o găsit mijloace pentru a i-l întoarce: s'o lasat să fie dusă la boier și să-i mulțamească poftele. O știut tot satul, apoi o știut și tata. Alți țărani nu prea sînt rușine de ase-

mene amestec al boierului în căsnicia lor; dar tată-meu era fecior de oameni buni care, din neam în neam, au ținut la curățenia casei lor și au pastrat-o. M'ai trimis când eram un bățan de paisprezece ani la părintele Zosim, dela Moșinoia, un sfânt, ca să mă învețe ceva carte; el pe lângă carte ni mai învăța cum să fim oameni cinstiți. Mi-aduc bine aminte cum îmi spunea că nu este barbat de inimă și de cinste acel care îngăduie rușinea în căsnicia lui și că nu se poate face unui om rușine mai mare decât de a-i pingări soția, sora sau fata. Cu drept ar fi fost ca tata să se răsbune asupra boierului care i-o terfelise; dar tata sârmanul, deși era inimos; avea copii: s'o gândit la ei și n'o îndrăznit să se puie cu el, boierul mare, vestit în țară și cu putere să-l facă fărîmi. Dar vai! s'o răsbunat asupra mamei: dus-au de atunci înainte casă rea. Sârmana de dînsa, ea n'o mai avut parte decât de sudălmii și de bătăi dela acel care mai înainte nu știa ce să facă ca să-i fie pe plac. Pot oare să nu simt în mine minie pentru ocara făcută tatei, pentru necinstirea mamei și a traiului cumpănit ce l-au dus părinții mei vreme de mai bine de un sfert de veac?... Mă simt slab tare, adause el după o tăcere și glasul lui slăbise într'adevăr în chip simțitor.

— Nu vorbi, nu ți-am spus să nu mai vorbești.

— Ba nu, zise el. M'ai stîrnit, trebuie să vorbesc: nu vreau să mor până ce nu ți le voi spune toate.

I-am dat să bea; și, după cîteva clipe de tăcere, urmă:

— Am avut o soră, mai mare decât mine, bucatăică ruptă din mama și prin urmare frumoasă: ai cunoscut-o bine, prea bine. Ți-o plăcut și o spurcăciune de babă dela curte ți-o pezevenclit-o. Ea, ființă fără de crier, s'o îndrăgostit de boierul căruia îi dăduse curățenia ei de fecioară! Parcă un boier se poate uita la dragostea unei țarance cu mini arse de soare și virtoase, care umblă mai mult cu picioarele goale! Dar era frumoasă tare, te-ai ținut de dînsa cîteva luni, purtînd-o frumos îmbracată, spalată, încălțată; dar după ce te-ai săturat de ea, i-ai dat drumul, mai dîndu-i patru boi, vaci, oi și o sută de galbeni—bani foarte, foarte mulți pentru fătia unei țarance. Ea, saracă, o înnebunit și după un an o iertat-o Dumnezeu. Ce zici, cucoane Ștefane? Am eu oare drept să simt durere pentru rușinea suferită de soră-mea dela mîna dumitale? Așa-i că neamul meu o avut de suferit dela al dumitale cîteva amărăciuni? Am eu oare drept sau nu să nu mă mai uit la mica cheltuială ce-ai făcut-o căutîndu-mă în copilăria mea și dîndu-mă la învățătură, față de toate pagubile, rușinile și durerile ce le-am înșirat? Și încă nu ți-am vorbit de un rău mare care mi l-ai făcut. Ai pomenit de ticăloasa din pricina căreia am părășit satul și viața de om cinstit, fiindcă m'o lasat spre a se face țiuțoarea supleantului de subprefect. Dar oare cine este vinovat că au ajuns lucrurile aici? Tot dumneta! Da, îți plac și dumitale muerile

frumoase. Safta era cea mai frumoasă din fetele de pe împrejur și ți-ai mulțămît pofta de dînsa, plătînd-o, bine-înțeles, foarte frumos. Ai știut deci că ea era o faia fără de rușine, gata a se vinde pe bani. Și cînd ai știut că eu, nebunul, m'am dat în dragoste cu dînsa și vreu ș'o ieu de soție, nu te-ai îndurat de mine și nu mi-ai spus: n'o lua că m'o lasat s'o desmierd pentru bani. Știam că trăise cu alt flăcău din sat care era s'o iee, dar murise; însă de ași fi știut că-și vinde trupul pe bani, de ar fi fost de o mie de ori mai frumoasă, tot n'o luam. Astfel, de cînd m'am apucat de hoție, gîndindu-mă adesea la temeiurile care m'au adus aici, s'o făcut lumină în mintea mea și am văzut că pricina oricărei din nenorocirile, din durerile, din batjocurile care m'au lovit, atît pe mine cît și pe bătrînii mei, totdeauna o fost un Movilă. Nu te miera deci dacă, auzind că ți-ai așazat ofacul în cîmp și că, avînd puțină îndrăzneală, ași putea să răsbum asupra dumitale rălele, pagubele și rușinile ce te-o grămădit asupra capului meu și a bătrînilor mei neamul Movileștilor, ispita o fost din cale afară mare. Și am căzut într'însa. Mi se pare, cucoane Ștefane, că cumpăna mea mult mai grea afirmă decît cumpăna dumitale. Și acuma fă-mi încă o împunsătură că nu mai pot de durere.

I-am făcut împunsătura ce mi-o cerea, l-am învălit cu o cergă căci era frig și mi s'a părut că se liniștește. Dar tăcerea n'o ținut mult, în curînd o început din nou să vorbească; însă cu glasul mai slab:

— Ți-am amînit unele din faptele voastre care ne-au fript la inimă pe bătrînii mei, pe mine și pe ceilalți ca mine. Dar am uitat să vorbesc de un lucru care mi-o otrăvit adesea viața: smerenia cumplită la care sîntem siliți față de dumneavoastră. Nu vă pot vorbi bătrînii noștrii cu plete albe decît descoperiți, chiar cînd sînteți niște băieți. Ne batjocuriți, ne necinstiți casa, ne loviți, ne păgubiți, dar nouă nu ni este iertat să vă arătăm supararea, mînia noastră, să ne încrețim fruntea față de dumneavoastră, să vă privim bărbătește, ochiu în ochiu. Nu, trebuie să stăm cu smerenie în picioare în fața dumneavoastră, să răspundem cu supunere la ocările dumneavoastră, să sărutăm mîna care ne lovește, s'avem cuvinte de laudă chiar pentru fapte spre paguba noastră. Altfel feciorul boeresc, vechilul, primarul, subprefectul, dorbantul sînt gata să ne învețe minte. Țaranul scapă din lanțurile smereniei numai dacă moare sau iesă la tîlhărie. Om deplin m'am simțit numai decînd am părăsit satul pentru cordul și drumul mare.

Tăcu, apoi după cîteva clipe urmă iar:

— Te mieri poate că numai de pacatele voastre, ale boierilor celor mari, am vorbit, deși aveam și drept și prilej să vorbesc de răul care mi l-o făcut ciocoieșul cel de Ștefăniu, supleantul subprefectului, care mi-o furat nevasta, acel mișel

care, auzind că m'am făcut talhar, o cerut să fie mutat la Romani. Mare rău făcutu-mi-au acel mișel și alții de sama lui și drept este că ei mîncă acuma norodul mult mai grozav decît îl mîncă odinioară voi, ciocoi cei mari, căci sînt mulți tare, și nu ni fac nici bruma de bine ce ni-o făceați și ne-o mai faceți voi din cînd în cînd. Dar dela cine luatu-au ei oare pildă dacă nu dela voi? De nu ne-ați fi mîncat și jăfuit voi, de nu ne-ați fi deprins prin silă să fim mîncăți, jăfuiți și batjocuriți din moși și strămoși, n'ar îndrăzni ei acuma să ne calce și să ne jăfuiască...

Glasul lui care se făcuse tot mai slab se opri; apoi după o destul de lungă tăcere, zise:

— Mi se apropie sfîrșitul, sînt slab de tot, nu mai pot vorbi.

I-am mai dat apă cu cognac și i-am spus să nu mai vorbească, căci nu-l mai ascult. Apoi chemînd pe Petrușca, l-am lasat să șadă în locul meu lîngă el, dar să nu-i vorbească și să nu-l lese să zică nici macar un cuvînt.

Am mers să mă întînd pe patul pe care îl părăsisem de atîtea ceasuri. Eram foarte trudit, dar și adînc impresionat de cele ce le auzisem și care le știam toate adevărate. Mă simțeam rușinat de lăcomia și arbitrarul bătrînilor, de ușurința și de necugetarea mea. Faptul că nu este moșie în țară pe care să nu se fi petrecut fapte la fel și chiar cu mult mai grave, prea adesea chiar criminale, nu-mi putea servi drept desvinovățire. Conștiința că aceste fapte erau urmarea de neînlăturat a împrejurărilor nenorocite, în care s'a s'bătut țara vreme de aproape patru secole, poate alcătui cel mult o ușurare a simțului vinovăției noastre. Trebuia să recunosc mai ales deplina dreptate a ultimei observații făcută de hoțul pe moarte: tot noi, boierimea cea mare, purtăm cea mai mare parte din răspunderea suferințelor ce le rabdă mulțimea dela oamenii noi deținînd astăzi puterea, care jăfuesc și împilează poporul în chip atît de cumplit. De nu l-am fi silit timp de veacuri să se plece la împilările și la arbitrarul nostru, n'ar avea droaia de puternici noi cum să-i impue jaful și arbitrarul lor de toate zilele, și-mi ziceam: este oare cu puțință ca, într'un decurs de timp mai lung sau mai scurt, această mulțime să nu isprăvească prin a reacționa și atunci vai de noi și vai de noii puternici!

Însă cu toate că mă frămîntau aceste gînduri, truda m'a învins în sfîrșit și am căzut într'un somn adînc. Dormeam de cîteva ceasuri cînd Petrușca mă trezi pentru a-mi spune că au sosit subprefectul cu medicul. M'am sculat îndată și m'am dus la dînșii: stăteau lîngă Drimbă care aiura.

La întrebările mele dacă mai are încă multe ceasuri de trăit, medicul îmi răspunse:

— Tare mă mier că mai trăește și pană acuma; are o fire de bivoli; poate s'o mai ducă un ceas, mult două sau trei.

Am dat subprefectului toate lămuririle trebuincioase care au fost trecute în procesul-verbal ce-l redacta un scriitor, iar după mine oamenii mei au făcut depozitiile lor. Subprefectul se năcăjea cu Piciu, cînd Petrușca veni să-mi spuie că Drîmbă a pronunțat de mai multe ori numele meu și pare a-și fi revenit în fire.

Însă cînd m'am apropiat de el, am înțeles îndată că era mai în delir decît oricînd, dar că, în acel delir, pronunța neconținut numele meu:

— Ștefan Movilă... mult rău făcutu-mi-au Movileștii... dar tot el mi-au făcut și bine. Rău făcut-am că l-am ucis... Pe Ștefăniu și pe alți cioco...ieși trebuie să-i...ucid...fac numai...rău...nici un bi...ne.... Părlnte Zo...sim...iartă-mă...dela tine nu...mai bine...am...avut...

Urmară apoi cuvinte fără șir și fără înțeles.

Mai trăi, dar fără a-și recapata cunoștința până pe la trei după-amiază, tocmai cînd sosea trăsura dela Mărășești care venea să mă iie.

Radu Rosetti

Aur sterp

Demult, erau în suflet șerpi bătrini ;
Și 'n ceața verde-a unor zori păgîni
Plutea, peste ghețarii fără drum,
Tăcerea cu aripile de scrum...

Cîndva, din gol, un Fulger nou svieci,
In sbor spre cer pornind ca să-l înfrunte;
Dar orbul lui avînt încremeni,
Săgeată 'n fruntea Veșniciei erunte !

Blestemul sterp al Fulgerului frînt
In sbuciumări de aur vînat plînge,
Și trist se 'ntoarce vechiul lui avînt
Către pămînt în dîre lungi de sînge.

Lumina aurului sterp pe veci
Neconținut din rană se coboară :
E ca un soare alb cu raze reci
Peste ghețarii de odinioară....

Dar sus de tot, în vîgăuni astrale,
Răsună veșnic Vaietul prelung,
Lumină nouă răspîndind în cale
Exilul sfînt al Fulgerului ciung !

Decor vechiu

Măsa unui nimb s'a distrămat
 În pulbere albastră prin unghere.
 Bolit, tavanul scund e înspumat
 De stele moi ca picături de miere.

Fereastra-și frînge arcul învechit
 Pe-o ripă 'n care soarele apune;
 Și lingă vatră foale vechi înghit
 În guse largi amurgul de cărbune.

Tăciunii sfioși clipese în vatră blind.
 Și 'n mijloc, cu-o nua strălucitoare,
 Ptlcul Vrăjitoarei, fluerind,
 Amestecă ciolane într-o caldare...

Pe cînd, cu vînat trup și craniul ros
 De vremi și pleșuvia lor schilloadă,
 Implintenat cu stele, slab, ghëbos,
 Satana rîde, sprijinit în coadă...

Al. A. Philippide

Henrick Ibsen

Ibsen, un colos de nord și el, al gândirii, este omul cărui s'au aruncat vorbele cele mai dușmănoase, este scriitorul despre care s'au spus părerile cele mai învrăjbite și aprecierile cele mai protivnice.

La întâile traduceri în limba franceză, criticii mai cunoscători, le-am putea zice mai obișnuiți, de la negustorul cu bucata, care a fost Sarcey și până la rafinatul impresionist Lemaître toți consideră pe Ibsen ca pe o enigmă, «o șaradă», cum zic dinșili, atribuind operelor lui o valoare exclusiv de exotism, în tocmă cași teatrului anamit, lăutarilor unguri ori picturii japoneze. Astăzi lucrurile s'au schimbat. Cu pătrunderea tot mai adâncă a filozofiei germane în educația franceză, dar mai ales cu acea a muzicii, această stăpînitoare metafizică a artei, Ibsen a început a fi prețuit și în Paris, operele lui sînt scrutate, analizate, lămurite, potrivit principiilor critice împămîntenite în Franța de către Taine, cercetate cu tot respectul datorit unui geniu. Deși părerile sînt încă împărțite, toți îl numesc «Marele Norvegian».

Oricît ar fi de elogios acest epitet, noi îl socotim mai prejos de valoarea lui Ibsen. Ne dăm sama că între mentalitatea nordică a lui Ibsen și între spiritul latin, așa mai cu samă cum este cultivat în Franța, există aproape incompatibilitate. Acest spirit francez, fin și mlădios, tot din nuanțe și subnuanțe, ager în surprinderea neașteptatului, spirit de geometru și de artist plastic, stăpînit de simetrie și ordine, de veselie și culoare, de ritm și relief, de fermur și precis, spirit care simplifică natura și o adaptează gustului din fiecă epocă, proporționînd-o puterii de pricepere din fiecă minut, acest spirit, care este esența puterii de a reacționa asupra mediului și de a stăpîni acest mediu, ajunge cîteodată prea simplificator, dacă nu și simplist, și rămîne neputincios față de belșugul de idei, legate poate fără multă unitate, închegate într'un tot nu prea armonios, dar mănoase și sugestive, rămîne neputincios față de perspectivele prelungite și cu lung răsunset ale operei lui Ibsen.

Formula de «marele norvegian» mai are și costul de a fi prea șovinistă. Ea ține să termurească pe Ibsen în literatura norvegiană, pecind dînsul este una din gloriile întregului veac.

Criticii care l-au făcut cunoscut pe Ibsen sînt engleji și germani, mai pregătiți să-l înțeleagă și să-l admire. Dînsii l-au consacrat mare poet. Englezii îl numesc de preferință «*Marele cugetător*»—poate cu gîndul ascuns de a nu-l apropia de Schakespeare, Germanii «*Marele dramaturg*»—poate cu același gînd de a-l îndepărta de Goethe. Mai sînt înfine critici pe care, dintr'un motiv sau altul, îi interesează și alte creațiuni decît cele ale pămîntului pe care au crescut, așa Bernardin, Ehrard Lourié în Franța, Jaeger în Germania, dar mai ales G. Brandes în Danemarca, care nu pregetă să pue pe Ibsen alături de cele mai mari genii literare ale omenirii, de Dante, Schakespeare, Goethe.

Activitatea lui Ibsen, începută în anul de tulburări sociale, 1848, se împarte în 3 perioade foarte deosebite: *perioada romantică, perioada filozofică, perioada realistă*. Pe aceasta din urmă o subîmpart cercetătorii iarăși în două: *realistă propriu zisă și simbolistă*.

Evoluția operei lui Ibsen, care este însăși evoluția literaturii norvegiene, este oglindirea întregii literaturi din veacul al 19-lea, în a doua lui jumătate.

Perioada I-a *romantică*,—i-am putea zice tot așa de bine *naționalistă*,—ține până la 1864. În acest rîstimp Ibsen se'ncearcă în toate genurile aproape; el se găsește așa zicînd în căutarea formulei proprii de concepere și cugetare, precum și a procedurilor lui artistice. El scrie poezii lirice, satirice, face gazetărie, conduce ca director, ori ca simplu regisor, teatrul din Cristiania, cunoaște mizeria, această darnică inspiratoare a tuturor vremurilor, ia parte la toate mișcările menite să sporească cultivarea artei, și scrie drame în versuri, după modelul lui Schiller și Shakespeare, cu subiecte luate din cronicile norvegiene și pe care le desfășoară cu tot fastul și toată pompa romantică.

Dintre dramele acestei perioade au rămas în repertoriul clasic norvegian patru.

1) *Domnița din Oestroot*, un fel de Lady Mackbeth.

2) *Sărbătoarea din Solhang*, în care Ibsen folosește literatura populară.

Acesta e primul succes a lui Ibsen. Piesa se joacă de 6 ori în șir.

3) *Luptătorii din Helgoland*, versiunea scandinavă a poemei germane Niebelungen.

4) *Pretendenții la tron*, de o frumuseță impunătoare, ca stil și concepție, demnă de Shakespeare și care formează trecerea la perioada II-a, cea filozofică. În această dramă se de-

semnează, sub cea mai elementară formă, teoria voinței pe care el o va ilustra mai târziu.

Sînt doi pretendenți: regele de drept divin, om de o inteligență superioară, dar de un spirit de analiză prea mare pentru acele vremuri—și poate și pentru rolul lui social—care-i slăbește *credința* în dreptul său; uzurpatorul, care n'are nici un drept la moștenire, dar care *crede* în chemarea lui, care se socote alesul de oameni și de D-zeu ca să facă unitatea Norvegiei. Această *credință* în menirea lui, așa cum ne-o prezintă Ibsen, nu este numai elementul hotărîtor al izbîndei, în numele căreia i se iartă fapte alături de cînte, ci și o *justificare*, o *legitimare* în fața lumii întregi.

Perioada întâia se sfîrșește cu singura comedie a lui Ibsen, «*Comedia Iubirii*».

Însuși titlul a făcut pe cei mai mulți să considere această piesă ca o ridiculizare a dragostei;—noi am zice a obișnuitelor forme de manifestare ale ei, nu a sentimentului însuși; sau poate numai a străduinței de a fixa, de a sili să dăinuiască un sentiment, care prin firea lui, prin acuitatea lui, este cel mai mobil, cel mai șubred, cel mai capricios și mai volatil.

În „Comedia Iubirii” Ibsen ne înfățișează patru faze ale ascendenței și decăderii acestui sentiment. Falk și Swanhild reprezintă iubirea în punctul ei culminant de intensitate și de vrajă, acea înaintea mărturisirii; atunci cînd teama pedeparte, nădejdea pedeața, îi dau un farmec și o putere de inspirație pe care nu le mai întilnește.

Ana și Lind au făcut un pas mai departe, acela imediat după mărturisire. Ei sînt în faza de avînt suprem, de fericire nesocotită, în clipa cînd tot restul lumii dispăre din conștiința îndrăgostiților. Lind strică prietînia cu Falk, prietînie veche pentru care, cu cîteva zile înainte, ar fi făcut orice sacrificiu, pentru un simplu fapt fără însemnătate.

D-ra Skoere și Stiver sînt logodiți de 7 ani. Veșnic în căutarea unui împrumut cu care să întîmpine întăile cheltueli ale căsniciei, ei sînt departe de visurile dîntăi. Un schimb de cuvinte ne arată ce gîndește Ibsen despre aceste logodne prelungite. Stiver spune lui Falk că și el a scris versuri cîndva.

—Cum? Acum nu mai faci?

—Făceam pe cînd eram îndrăgostit.

—Și acum nu mai ești?

—A! Ce-are de-aface, sînt logodit oficial....

Iată'n fine și căsătoriți din dragoste. Pastorul Streamond și soția lui Maaren au avut epoca lor de romantism. Maaren, foarte frumoasă și foarte bogată, a părăsit familia, pierzînd dreptul la avere, pentru a se căsători cu un student sarac, poet, muzicant și orator. Cînd ni-i înfățișează Ibsen, după 13 ani de căsătorie, energia lui Maaren se reduce la a urmări pas cu pas, întocmai unei umbre, pe barbatul ei. Nu mai este în stare să-și amintească numele florilor pe care le iubise în

tinerețe. Streamond de-abia leagă vorbă de vorbă în sărăcicioasele lui predici, fiindcă muncește din răsputeri, ca să hrănească pe cei 12 copii ai lui.

— Iată ce-a făcut căsătoria! strigă Falk indignat.

În fine Guldsted, unul care a suferit mult pe urma iubirii, dar care, prea vînjos și normal constituit ca să se fi istovit în plîns, e pe punctul să reînceapă experiența, — de data asta, cum zice el, „pe altă bază“.

Acțiunea este foarte simplă. Falk, un student, cu mult prea inteligent și prea cult pentru mediul în care trăește, poet idealist și visător de rasă, spirit critic în același timp, care nu poate vorbi fără să înțepe, scandalizează societatea cu teoriile lui ingenioase și paradoxale, în special cu teoria lui asupra iubirii.

— Dragostea? A fost cîndva... astăzi e numai în lumea viselor, în țara Soarelui, dar și de aici va fi isgonită... Pentru iubirea moartă ridic paharul meu! Dînsul face comparația rămasă clasică, între dragoste și floarea de ceai.

— Cum? Tăgăduiești existența iubirii? i se zice. Uite aci logodiți fericiți, uite căsătorii binecuvîntate...

— Nu m'ați înțeles, răspunde Falk. Toate țările au armată constituită. Existența soldaților și a generalilor însă, nu implică pe acea a eroilor.

Acțiunea se petrece într-o pensiune de familie. Gazda pensiunii, temîndu-se să nu-și piardă clienții care plătesc mai bine, roagă pe Falk, studentul sărac, să părăsească casa. La plecarea lui, Swanhild bagă de samă că-l iubește și vrea să plece cu el, dar Guldsted, care se interesează de Swanhild, intervine la vreme.

— Stați, le zice el. Căsătoria se poate întemeia pe două baze: pe dragoste svăpăiată, așa cum voiți voi s'o întemeiați, avînd drept capital ochi albaștri și plete aurii de o parte, tinereță și avînt poetic, de alta. Acesta-i capitalul care se irosește cel mai ușor. Căsătoria se mai poate întemeia și pe existența asigurată, pe cunoașterea și respectul reciproc, pe străduința barbatului ca niciun bolovan să nu rănească piciorul soției iubite, pe învoeala reciprocă de a păzi pacea și liniștea celuilalt, pe hotărîrea de a se ajuta cu devotament în nenorocire. Iată ce-ți pot eu oferi, Swanhild. Știi ce-ți oferă Falk. Alege“.

Un moment de uimire în sufletul tinerilor.

— Jură-mi că mă vei iubi totdeauna, strigă Swanhild cu putere, strîngînd mîna lui Falk.

— *Simt că te voi iubi multă vreme.*

— Vrasăzică poate veni timpul cînd să-mi spui: «te-am iubit»?...

Și după un moment de reculegere:

- - Decît să asist zi cu zi, oră cu oră, la înjosirea dragostei și a visului meu, prefer să-l sfîrm depe acum. Mi-o rămînea amintirea lui, lumină mîngietoare, pentru întreaga viață“.

Și se căsătorește cu Guldsted. Iar Falk, mai puțin des-nădăjduit decît s'ar fi crezut, Falk care nu cerea dragostei decît vibrarea trebuitoare talentului său, înflorarea care să-l inspire, pleacă cu o ceată de studenți, cîmînd.

Maaren, Ana și D-ra Skoere sînt tipuri obișnuite. Cea din urmă e singura femeie caricaturată în întreaga operă a lui Ibsen. Swanhild e un tip mai rar: o inteligență care nu găsește loc să-și întindă aripile; o energie care suferă de neactivitate, francă cu ea însăși, francă cu ceilalți, unful din acele suflete pentru care compromisuri și înjumătățiri nu pot exista.

«Comedia Iubirii» a fost năpăstuită, că ar ridiculiza căsătoria și ar face apologia dragostei libere. Ibsen a prevenit această învinuire: Streamond, într'o ultimă licărire de talent, face apologia căminului și a vieții de familie, cum nimene n'a făcut-o cu mai mare căldură. Guldsted face teoria căsniciei. Un lucru este sigur: pentru Ibsen dragostea și căsătoria sînt două lucruri distincte...

S'a mai zis că «Comedia Iubirii» e o simplă parafrazare și o individualizare artistică a teoriei lui Schopenhauer.

După noi, această comedie nu e decît o distracție de intelectual, în care ni se înfățișează dragostea cu tot sublimul și toate micimile, cu toată marea și tot ridicolul ei.

Fapt este că această comedie a stîrnit atîta critică și atîta învrăjbită în societatea norvegiană, atîta hulă și dușmănie împotriva lui Ibsen, încît bietul mare poet s'a văzut silit să-și ia «toiagul pribegiei», cum zice dînsul. El se stabilește la Roma, unde trăește vre-o 8 ani, apoi la Dresda și la München. În aceste orașe cunoaște arta latină și filozofia germană, care au înfrîurire hotărîtoare asupra talentului său ca scriitor.

Cu această înfrîurire începe a doua perioadă a lui Ibsen.

Ana Conta-Kernbach

Bulboana lui Vălinaș

IV

Domnu' notar Mateiesc Scovarză era frământat de felurite gânduri și planuri. În cap la dînsul era furtună. Cît sta la primărie și se lupta cu hîrtii, pricini și oameni, cît umbla prin sat, cît se odihnea la cantina lui Leibuca Leizer între prietini, el se gîdea la năcazul lui și făcea planuri.

Urmările gîndurilor lui se vedeau cînd și cînd.

Într-o după-amiază, Gițu, *argent* la percepție, se înfățișază la poarta lelei Irina, mama lui Ilie Bădișor. După ce iese gospodina cu catrința prinsă'n briu și se alină cîinii, -- domnu' *argent* prinde a se uita prin gospodărie, numără vre-o doi viței, vre-o doi căluți, întreabă ce poclăzi sînt în casă și-și face socoteli în gînd uitîndu-se cruciș în lături.

„Da' ce este? Ce numeri dumneata și ce socotești? întrebă spăriată văduva, potrivit-și casinca pe cap.

— M'a trimis domnu' notar, zice Gițu. N'ați plătit banii *ghirului*.

— Ba am plătit, omule; cum n'am plătit, vai de mine! Chiar dumitale și-am plătit.

— Mie? Nu-mi aduc aminte. Ai *cvitanță* dela mine?

— Am. Era și băietu' acasă. I-ai dat-o lui. Și eu am pus-o la icoane. Este.

— Atuncea bine. Da' domnu' notar socotea că nu voiți să plătiți banii Domniei. Armată nu face feciorul dumitale, bir nu plătește... Să meargă la judecată să deie socoteală...

— Care judecată? — țipă femeia, privind cu ochi rotunzi și așintii pe slujbaş.

Gițu își frecă, zîmbind, nasul ascuțit, își trase dinspre ureche la loc cravata soioasă și tuși încetșor:

„Nu știu, lele Irină. Să deie socoteală. El ce face? Sede la malul bălții și ține de birneată pe nepoata Paraschivei.. Ba un flăcău ca dînsul, cît un brad, să se ducă la oaste, să-și facă datoria, să aibă un drept! Chiar zice domnu' notar: de ce nu vede

de gospodăria maică-sa? Să fie flăcău cuminte, să lese copilele oamenilor în pace și nimene n'are nimica cu dînsul...

— Da' nu-i el vinovat, omule, izbucni oșărită gospodina. Fata se ține de dînsul, c'apoi mi-am și pus eu în gînd să-i ies în cale și s'o întreb ce are cu băetul... "Deodată se liniști și, zîmbind și-ret, privi țintă în ochii de dihor ai agentului. "Dinspre mine, vorbi ea c'o voce tainică și scăzută, mai bucuroasă ași fi să-l văd. im-bunat pe saracu' domnu' Mateieș...

— Care îmbunat, cafe Mateieș? se apăra Gițu, privind cruciș în lături.

— Ei lasă, c'acu văd eu cum vine treaba. Ați vrut să spă-rieți o biată femeie proastă. Parcă mie îmi trebuie bucluc? Să mi se ducă mie puterea dela casă și să rămîn singurică? Eu încă n'am fecior de însurat. Lasă că mă pun eu luntre și punte, domnule Gițu, ș'o abat eu din drum... Iar ghiru să-i spui lui domnu' notar că l-am plătit, dacă nu poate dormi din pricina asta!"

Cu acest răspuns a plecat Gițu pe carare, spre primărie, mîngiindu-și din cînd în cînd nasul ascuțit și potrivindu-și cravata pe gîtul lung și subțire.

La mătușa Paraschiva s'a înfățișat în altă zi, într'o dimi-neată, ș'a găsit pe Mădălina între găini peștrițe și boghete, îm-prăștiindu-le grăunte și vorbind cu ele.

"Buna dimineată, nepoată Mădălină, zice domnu' argent.

— Mulțămim duminică, domnu' Gițu; da' ce vint te-ăduce pe la noi?

— Nici-un vint. Am trecut pe-aici și am vrut să văd dacă nu-i acasă cumătra Paraschiva.

— Ba-i acasă! Și fata începu să cheme c'o mlădiere de cîntec în glas: Mătușa hai! Mătușa hai! Iaca ți-a venit răvaș de la domnu' notar!"

Nasul lui domnu' Gițu se făcu roș. Uimit de-atîta îndrăz-neală, părăsi lingă ureche, ca pe ceva netrebnic și mort, cravata și se uita prostit la mătușa Paraschiva, care eșise pe prispă cu minile în șolduri și privea, nehotărită, cînd la el, cînd la fată.

"Apoi acu văd eu că n'ai vreme, izbuti însfirșit să grăiască agentul. Oiu trece altădată. Ori ne vedem duminică, la crîșmă.

— Bine, domnu' Gițu... murmură mătușa Paraschiva; și în-crucișîndu-și brațele-i scurte și groase pe sîni, se uita lung la Mă-dălina ca la o sălbătăciune minunată.

— Da' ce dracu' i-ai mai spus, fată hai?

— Nu i-am spus nimica, mătușa Paraschivă. Că știu eu? Eu is o fată proastă!...

— De, asta așa-i, încuviință bătrîna, îndesîndu-și adînc bărbia în piept. Dacăi fi cuminte, ai face cum te 'nvăț eu..."

Fata se 'ntoarse spre găini c'un zimbet viclean și cu ochii umbriți de amintirile nopților dela Bulboană. Bătrîna făcu un sem-nu cu mina: parcă fata s'ar fi depărtat, ar fi pierdut-o și nu mai-avea cu cine vorbi. Și intră în casă la stativele ei.

Intr'o după-amiază, în umbră la cantină, abia se așezaseră

pe scaune Cap-întortură și Șaga-Miței, sosiți cei dintâi la obișnuita întâlnire, — și Petrea Țarcă se infățișă în dosul lor. Le dădu buna-zina tăcut, privind-i cu ochii lui alburii, apoi trecu spre Ovreiu.

Leibuca îl observa atent li făcu loc să treacă. Intră după el. Și îndată cei de-afară auziră glasul întărit al lui Petrea. Cereă de băut. După un timp cantinierul se arătă iar și se răzema de ușor. Cu coada ochiului însă observa pe cel dinlăuntru. Notarul și inginerul își sorbeau lin păhărelele de vin și priveau cerul verzui al depărtării.

Pe lângă Leizer își făcu deodată loc cu cotul Petrea. Privea tulbure și parcă luase o hotărîre.

Se opri în fața celor doi tovarăși.

„Ce este, Petre? întrebă notarul.

— Ce să fie, domnu' notar? Eu ași avea cătră dumneavoastră o lacramăție...

— Ce reclamație? Spune!

— Apoi iaca ce-i. Eu, se chiamă, is un om muncitor. Eu de dimineața până în seară cu toporu' ista și cu brazii. Eu altă grijă n'am. Eu de altele nu știu. Acu văd că domnu' șef mă năcăjește.

— Care șef?

— Domnu' șef de jandari, Alecu Deșca... Mă năcăjește ca să-i spun ce știu eu și pe cine prepun cu afacerea ceia, cu casieru' dela gater, — cînd a sărit unu' asupra lui, noaptea, să-i eie banii.

— Bine, dar asta-i o afacere clasată. Nu s'a putut descoperi nimica.

— Nu s'a putut descoperi, domnu' Mateieș. Li cum spui dumneata. Da' eu știu ce are domnu' șef, de caută iar? Zice că s'ar fi arătat un martor...

Leibuca Leizer părea că dormitează în prag, dar ochii lui erau foarte vii. Ochii lui aveau o ascuțime ș'o înțelegere deosebită, privind la trupul nalt și la infățișarea sălbatică a lui Petrea Țarcă.

„M'am gîndit eu așa, domnu' Mateieș, ce martor poate să fie și de ce mă năcăjește domnu' șef pe mine... M'am gîndit, domnu' Mateieș, să mă ei iar sub aripa dunnitale...”

Țarcă era tulbure; băuse rachiu, lângă tejghea, în cantină. Dar știa ce spune și cere, și privea fîntă la notar.

„Eu știu ce martor să fie? zise zîmbind notarul. Nu-i nimica, bre Petrea, du-te și te liniștește. Vorbesc eu cu domnu' Alecu Deșca, și văd ce-i. Tu n'ai de ce te teme: nu te știi vinovat cu nimica...”

— Asta zic și eu, domnu' Mateieș. Cu nimica nu mă știu vinovat...”

În prag, Leibuca avu un zimbet subțire.

„E greu de aflat adevărul... zise și inginerul turnînd vin în pahare. Era întuneric și pe aproape nu se afla nimeni.

— Hoțul avea și obrazar... observă încet Ovreiu. Nimeni nu-l mai poate descoperi...”

— Ce martor poate să se arate? vorbi iar, rîzînd, notarul și privind țintă la cantinier. Așa martor cu prepusuri poate să fie și Leizer.

— Se poate, dar eu nu sint martor!...“ se apăra cu energie și grabă Leibuca.

Domnu' Scovarză urmă:

„Cu prepus poate veni și unul ca Ilie Bădișor, care umblă noaptea căutînd comori la malul Bistriței.

— Foarte adevărat! strigă Sciagamozzi, rîzînd cu mare poartă. Umblă căutînd comori. Numai el poate ști ce dihanii mai ră-tăcesc noaptea pe poteci.”

Petrea Țarcă zîmbi larg, cu ochii stielind:

„Așa-i, domnu' Mateieș. Și el poate să fie... Acu mă gîndesc cu că poate să fie el... Eu am cu dînsul o afacere mai veche, —dela o fată... Ș'acu mă sapă ca un dușman și împrăștie vorbe... Am să aflu eu dacă-i el, domnu' Mateieș...”

Plutașul își scutură capul, cașicum ar fi căpătat o deplină incredințare și s'ar fi oprit la o hotărîre. Apoi intră iar în cantină, trăgînd după dînsul pe Ovreiu.

Nu după multe zile, într'o Duminică, era horă mare sub molizi, la Bulbuc. Hora era mai ales pentru tineret. Lumea cea multă gusta și lauda băutura moșneagului. Erau acolo muncitori de pe toate cîstisele, și Talieni dela șoseaua lui Șaga-Miței, și niște nemți *mașiniștri* dela ferăstrae, și moș Pavalache Bulbuc, mare și spătos, cu pîntecelile eșii înainte prin pulpanele cojocelui-lui, roș la obraz și cu mustata albă, umblă de colo-colo rînduind ulcelele și prujind cu moșerile. De-atîta zărvă, abia se auzeau strunele scripcii, miorlăite și leșinate. Dar flăcăii aveau destul sunet pentru danțul lor. Jucau aprinși și amețiți, cu ochii arzători. Fetele păreau mai stăpînite și atingeau mai domol pămîntul cu cluboțelele lor cu potcoave galbene.

Petrea Țarcă se ridică într'o vreme de pe-o laiță și, clătî-nindu-se ușor, trecu la joc. Se opri c'un zîmbet nehotărit, prî-vînd cum saltă pe dinainte-i și se 'nvîrt părechile, într'un joc ce se chiamă *cărășel*. Mai întăiu i se părea că toți roesc într'o piclă. Pe urmă deosebi pe Bădișor și pe Mădălina. El se ridicase c'un gînd. Știa că acolo-i fata și acolo trebug să fie și flăcăul. Își lăsase ulcica neisprăvită și eșise la lumină cu gust de harțag. Trebuia să facă ceva pentru prietînia lui cu notarul...

În preajma jocului se ivi deodată și domnu' Mateieș Scovarză. Fetele-și dădeau cu cotul și șopteau, rîzînd, una la urechea alteia: „Cap-întortură! Cap-întortură!” Pe urmă lungeau gîturile și căutau din ochi pe Mădălina. Sosirea notarului hotărî pe Țarcă.

Cu zîmbetu-i nehotărit trecu înainte, lovi cu umărul una după alta două părechii și oprindu-se, puse o mînă grea pe brațul Mădălinei. Și flăcăul și fata se opriră. Era semn că pe copilă o cere la joc alt flăcău. Dar cînd văzu pe Petrea Țarcă, Bădișor zmunci pe fată spre el. Chiar atunci zărise și pe notar.

„Ce vrei? strigă el, privind deodată aprig pe plutaș. Dumneata n'ai rînd între flăcăi...”

Țarcă rinji:

„Am eu gust să joc pe fata asta! Am să plătesc și pe lăutari. Fac cinste și la flăcăi!”

Danțul se opri. Un flăcău puse mina pe scripcă și strunele conteniră gîtuite. Mădălina trase în lături pe Bădișor.

„Te-a trînes notarul!” răcni Ilie, fulgerînd cu privirea spre Scovarză.

Țarcă plecă grumazul și-și făcu vînt. Cîteva fete țipară spăimîntate. Mădălina se făcu gheim la o parte, răpezită de stînga flăcăului. Cu dreapta, Ilie cuprînsese de după cap pe Țarcă și-l oprise încovoiat, — pe cînd flăcăii năvăleau să-i despartă...

Petrea gîfîia tras la o parte de brațe vînjoase și numai capul și-l răpezea în sus cu minie:

„Lasă, măi fecior de văduvă, că ne 'ntîlnim noi în altă parte!”

Fudul, în straele lui strîmte și pîrînd jignit, domnu' Mateieș își făcea loc printre lumea imbulzită și tîlăzuită și întreba:

„Ce s'a 'ntîmplat? Cine îndrăzuește a vorbi de mine?”

Ilie Bădișor îl măsură cu ură din tălpi în creștet. Notarul se făcu că nu-l vede. Acumă înțelegea că n'are ce căuta aici. Dădu cu ochii de Mădălina:

„Ce este, Mădălină? Ce s'a 'ntîmplat?”

— A venit lupul și ne-a stricat jocul! zise răpede fata; iar copilele celelalte își strînseseră la un loc capetele chicotînd înădușit.

Domnu' Mateieș își scoase ceasornicul cu lanț și se uită să vadă cîte ceasuri sînt, pe urmă își bătîu pantalonul cu vîna de bou, și se simțea ca lung'un cuib de viespi.

„Să se ducă cineva să cheme pe Alecu Deșca!” hotărî el cu strășnicie și eși eu pas indesară dintre oameni.

V.

Domnu' „șef” făcuse o mică anchetă, statornicise rînduială și liniște ș'acu se îndrepta cu pas domol la deal, sunîndu-și sabia pe cararea de piatră. Domnu' „șef” Alecu Deșca era un om pușintel la trup, dar bine legat, și c'un obraz larg, balan și spîm. Obrazul acesta încreștit, care parcă totdeauna rîdea, îi adusese porecla de „babă turcească”. Avea într'adevăr un obraz de babă veselă domnu' șef de jandarmi. Ochii însă nu erau nici veseli, nici femești. Erau niște ochi cenușii, c'o lucire de oțel, care sfredelau sufletele și lucrurile.

Domnu' șef Alecu Deșca își avea ideile lui despre oameni. Ii răsucea, îi judeca, îi întorcea și-i osîndea, și nu dădea pe ei nici macar solda pe-o zi. Iși avea ideile lui și despre slujba pe care-o îndeplinea. El era un om care citise cîteva cărți în viața lui și socotea să-și împlinească datoria cătră stăpînire ca un adevarat artist. Cînd avea un „caz”, — apoi niciodată nu-l călca în picioare și nu-l sfărîma. Ca un ceasornicar, îl desfăcea în bucă-

„Te și șuruburi, îl răsucea, îl privea din toate părțile și-și combina în liniște părerile lui...”

Gînditor și de data asta ca totdeauna, Deșca sui drumul la cantină. Era o inserare rece de sfîrșit de vară și Leibuca, zgribulit, ridică obloanele de scînduri ale maghernitei lui. Cînd zări pe jandarm, Ovreiul zîmbi înveselit și-l salută ridicînd mina la frunte.

„Buna-sara, domnu' Alecu. Faci bine că mai vii pe la noi. Femeia mea-i liniștită numai cînd treci dumneata pe-aici.”

— Așa? atunci du-te și spune-i c'am venit și roag'o să-mi facă o cafeluță cu cainac. Eu-s neam de Turc, domnu' Leibuca. Îmi place cafeaua.

— Și mie-mi place, domnu' Alecu, macar că nu-s neam de Turc. Am să-i spun să facă două...”

Alecu Deșca se așeză pe-un scaun, între brazi. Leibuca intră în căsuța-i de birne ca să ducă femeii veste bună, apoi se întoarse frecîndu-și minile.

„Da'un păhărel de rom, domnu' Alecu, așa-i că merge pe lingă cafea?”

— Merge, dacă-mi ții tovărășie. Eu cu dreptatea, domnu' Leibuca.

— Știu, știu, răspunse Ovreiul, rizînd domol. Te cunosc eu, domnu' Alecu. Dumneata ești un om rar pe meleagurile acestea. Cine te-a adus pe dumneata aici, domnu' Alecu?

— Cine m'a adus? răspunse jandarmul. Nu m'a adus nimeni. Am venit eu. Eu nu mă tem de slujbă, ori unde-oiu fi. Eu și'ntr'o pustie trăesc, domnu' Leibuca. Eu is oleacă de filozof. Dacă n'am ce face, mă gîndesc de ce-a zidit Dumnezeu pe om. Caut să dezleg fără martori și fără probe cine-a atacat pe casierul dela gater. Pun ochii pe-un om și pot să știu în ce noapte are să cerce să facă o vizită lui domnu' Leibuca...”

Ovreiul sări în sus:

„Nu vorbi așa, domnu' Alecu. Iaca vine nevastă-mea... Ea se sparie îndată de orice.”

Madama Ester dădu mîna cu domnu' Alecu și se așeză gemînd pe-un scaun.

„E greu de trăit aici, zise ea zîmbind trist; numai cu grijă și cu năcazuri. Cîteodată nu dormi toată noaptea...”

Jandarmul se întoarse spre cantinier. Incepu a ride:

„Atuncea să te 'ntreb eu pe dumneata, domnu' Leibuca, ce cauți aici...”

Ovreiul oftă:

„Omul trebuie să cîștige o bucăică de pine...”

— Așa este...” încuviință cu voce scăzută omul stăpînirii.

Un timp tăcură. În sat se aprindeau luminile. Pe-o coastă în munte tresări un foc, ca un ochiu al singurătăților. Ovreica avu o înfiorare, își strînsese la gît berta și intră iar în cantină.

„Ce spuneai dumneata mai'nainte, domnu' Alecu? întrebă cu sfială Leibuca.”

— Aha, n'ai uitat. Spuneam că eu știu cine-a eșit mascat înaintea casierului.

— Poate știu și eu, domnu' Alecu. Eu cred că știe și domnu' notar.

— Se poate, grăi domol jandarmul, scăpărind și aprinzându-și o țigară. Apoi pe-acela care a făcut asemenea treabă îl urmăresc eu cu privirea de departe... El nici nu știe. Vra să vie într'o noapte, să scoată un oblon de-aici și să cotrobăiască în teigheaua dumitale!

Ovreiul tăcea, înfiorat.

„Eu cunosc pe oameni, urmă Alecu Deșcă, rizind. Eu is în sufletul lui și știu că așa vrea să facă... Cum vine, cum știu cine a fost.

— Domn' Alecu, zise încet cantinierul, mai bine să nu vie.

— Se'ntelege că mai bine să nu vie. Când el rupe oblonul și sparge teigheaua, dumneata sai cu părul vilvoiu și cu lumina-rea în mină răcnind. S'atuncea el, într'o ferbințeală, poate să-ți deie cu toporu'n cap... Așa nu se poate. Așa mai bine-l chem la mine, îl cercetez pentru altele, și el stă cuminte. Cugetă să făptuiască, dar nu îndrăzuește...“

Alecu Deșcă fuma și-și sorbea cu poartă cafeaua priu în-tuneric.

„Bună cafea, zise el. Așa numai la Eș am băut, la niște Armeni.“

Ovreiul oftă iar.

„Aici, domnu' Leibuca, trăim între niște oameni foarte răi... Aicea ei is vecini cu fiarele din codru. Sar, dau cu colții și cu coarnele. Astăzi erau să se omoare...“

— Cine, domnu' Alecu?

● A sărit Petrea Țarcă la Bădișor.

— Vra să zică tot el era?

— Da. Acu are și năcazul ista. Altă pricină ca să anilie vizita la dumneata. Notarul nostru, domnu' Leibuca, a fost la școală; poartă straie ca noi, — da' sufletu'ntrinsu' tot de sălbătăciune. Umblă de-un an după o fată ș'acu i-a apucat un fel de disperare. Eu tac, dar toate le observ. A pus pe Țarcă în bură tunului. Pe urmă el își spală minile. Nici nu știe, nici n'a văzut.

— Cum își spală minile? Da' de ce să-și spele minile, domnu' Alecu?

— Așa. Crezi că nu știu cum are să se sfârșească afacerea asta? Știu, cașicum! ași fi Dumnezeu. Muntele-i nalt, Bistrița-i adincă. Într'o zi au să-l bocească femeile pe Ilie Bădișor...“

Ovreiul se sculă, tulburat în picioare.

„Nu se poate! nu se poate, domnu' Alecu! strigă el mișcat. Dumneata ești un om ciudat și mă îngrozești așa totdeauna. I'a' nu ești rău. Dumneata poți să faci ceva și să împiedici...“

— Nu, domnu' Leibuca, nu pot face nimica, răspunse încet și lin Alecu Deșcă. Patimile oamenilor de-aici sînt ca vîntul și ca apa: nu le poate nimeni opri... Asta-i, domnu' Leibuca... Apoi nu

vezi dumneata ce face notarul nostru? Trimete vești mamei flăcăului; se ducă și stă de vorbă cu baba Paraschiva, ese'n calea fetei; aici la cantină într'o zi vorbește 'n gura mare de patima lui; mai alaltăieri, vorbește iarăși despre asta cu Țarcă, nu-i așa?

— Așa-i. A vorbit.

— Apoi nu vezi dumneata singur, domnu' Leibuca, unde merg treburile? Eu dacă știu cine-i Țarcă, și dacă-l știu amestecat aici, și dacă-l văd azi vrind să muște ca lupu', știu ce-are să se întâmple. Dar ce pot face? Pot să mă țin de dînșii? Nu pot să mă țin de dînșii, îi las cu Dumnezeu. Aici omu', apa, vîntu' și fiara-s la fel, domnu' Leibuca. Poți s'aduci păhărelele de rom, dacă nu te superi.

— Indată. Da' eu nu cred, domnu' Alecu. Așa-ți place dumitale, să vii sara și să-mi spui de-acestea. Mie-mi pare bine că vii. Dumneata ești stăpînirea și eu mă simt bine cu dumneata, măcar că mă vîri în toate boalele. Eu nu cred că ar să fie ce spui dumneata.

— Bine, dumneata nu crede. Dumneata ești om din cetate. Acolo cînd se face moarte de om, se îngrozesc toți și se bat cap în cap. Aicea viața omului ca floarea cîmpului, domnu' Leibuca, cum scrie la psaltire. Într'o zi are să se întâmple pe Bistrița o poznă, domnu' Leibuca, și ziua aceia nu-i departe...

Ovreiul rămase ghemuit și înfiorat la locul lui, pe cînd obrazul de babă turcească al lui Alecu Deșca se încreșea într'un rîs tăcut și straniu.

„Baba-Turcească” avea dreptate. Trebuia să se întâmple ceva. Dela postul lui, de lingă primărie, de lingă prăjina cu steag spălat de ploii, domnu' Alecu Deșca băga de samă la toate cite se petreceau pe vale și pe poteci, și le însemna în capul lui sub zîmbetul încremenit al obrazului. Privirea lui cenușie parcă trecea și prin păreți. El putea să spuie că-i de față la sfaturile lui Petrea Țarcă cu domnu' Mateieș. Căci de cîteva zile plutașul, regulat, în amurg, suia drumiul la căsuța notarului, cu pasu-i săltat și cu toporul sub braț.

Domnu' Alecu Deșca fuma, stînd calare pe scaumul lui, cu spataru'n față, cu brațele încrucișate pe spatâr și cu bărbia pe brațe. Fumul țigării avea întortocheri și zvîrcoliri de vietate în limpezimea zilelor acelora de început de toamnă. El vedea și pe părintele Uliță-Ferbinte umblind fără astîmpăr cînd pe-o carare, cînd la o colitură de hudită.

Părintele Costache se deșteptase și el și umbla să facă o rînduială după capul și interesele lui. Mai întăiu de toate el era prietin cu notarul. La poarta lelei Irina își pocnea palmele una de alta și se minuna.

„Cum poți dumneata, femeie harnică și gospodină, lele Irină,

năcăjită și văduvă, să suferi una ca asta: să-ți înbrobodească flăcăul și să ți-l facă neom.

— Da, părinte Costache, sărutăm dreapta... Inchipuește-ți ce lume ră în ziua de azi! O ticăloșie de fată, cît o mișă, se ține de capul lui Ilie și nu se lasă! Și doar am fost la Paraschiva și i-am spus: Ține-ți, cuscră, fata, că nu-i frumos!... Da' nici ea nu-i bucuroasă, saraca... Și mi se jeluia că nu poate stăpîni asemenea ghiavol, cum nu poți stăpîni un cîrd de epuri... Dacă văd, părinte Costache, una ca asta, așin calea fetei, o iau răpede ș'o întreb: Fată hai, da' cum de nu-mi lași tu flăcău 'n pace?...

— Așa-așa... Și ea ce-a spus?...

— Doamne, părinte, dacă ți-oiu spune, n'ai să mă crezi... Ea n'a spus nimica. A stat așa uitîndu-se la mine. Pe urmă s'a apropiat cu capul plecat și mi-a sărutat mîna... Mătușă Irină—zice — într'o zi are să mă fure Ilie ș'are să mă aducă la dumneata pe euptor... Să nu mă osîndești și să nu mă asuprești, zice, că și dumneata ai fost ca mine. Și eu lui Ilie nu-i doresc niciun rău... Iaca, părinte, astă vorbă mi-a spus... Ce pot să-i fac? Eu, drept să-ți spun, sfinția ta, m'am ilitat la dînsa cu lacrimi în ochi, așa m'a apucat de inimă...

— Apoi, văd, apoi văd... grăi cam batjocoritor părintele Costache. Ți-ai adus aminte de demult. Știu eu...

— Ei, părinte, zi-i tinereță și te mintuie...“ răspunse văduva ofînd.

Tropăind răpede și cu aripile anterului pilînd, preotul Costache răsări pe altă hudîță, la altă poartă. Și Alecu Deșca îl vedea stînd îndelung răzămînt de-un stîlp bătrîn de brad, sub streșina porții, și dînd din mîni cătră baba Paraschiva, care-l asculta cu catrința'n brîu, cu minicele suflecate, cu brațele subpuse.

Dar Alecu Deșca vedea și pe notar umblînd fără astîmpăr în amurg, în calea fetei. Il vedea un sat întreg. Căci după umilița dela crîșma lui Bulbuc, acumă parcă nu se mai putea opri. Fata se întorcea cu alte copile, din munte, în urma vacilor, cînd asfințitul înroșea țancurile. Și el se afla acolo, în calea lor, bătîndu-și pantalonii cu vîna de bou. Uneori se oprea și parcă asculta cîntecul tălăngilor; și se uita într'un singur loc. „Se uită la buricu' dracului...“ șopteau și chicoteau fetele rîzînd infundat.

Într'un rînd opri hotărît pe Mădălina. Și se răsti cătră celelalte fete:

„Ce stați? voi duceți-vă și vă vedeți de treabă. Ascultă, Mădălină, zise el cătră fată, privînd-o așintit și neguros. Eu vreau să te mai întreb odată: Ești legată pe veci de altul, și cătră mine nu te mai întorci? Răspunde la asta...“

— Domnu' Măteș, eu n'am nimic a-ți răspunde... zise liniștit Mădălina.

— Ascultă, Mădălină. Tu nu vezi că s'au isprăvit toate? La crîșmă el m'a înfruntat pe mine față de-o lume. De-acu eu n'am hodiță pînă ce nu-l mătur din calea mea. Asta-i lucru hotărît și legat cu jurămînt...

— Domnu' Mateieș, nu te gîndești la pacat? vorbi rara a-runcîndu-i o căutătură iute.

— Nu.

— Bine, dar el cu nimica nu ți-i dator. Rău nimăruia n'a făcut. De nicăeri nu-l poți apuca. Ce-i poți face?

— Mădălină, lasă-l. Ațita-ți spun. Altfel sufletul tău are să răspundă înaintea lui Dumnezeu!..“

Alecu Deșca-l văzu pe Mateieș Scovarză îndreptîndu-se după aceia cu pași mari spre cantină. „Am să vorbesc eu cu Jidovul, gîndea el. Acu se duce să beie. Bea ca să se ațite și să se hotărască la ceva...”

Cu masca-i încremenită'n zîmbet neclintit, jandarmul se scula de pe scaun, își aprinse altă țigară și porni încet, la vale, cu sabia zîngănind. Se abătu pe-o fudiță și se opri la poarta lelei Irina. Bătrina mulgea vaca. Flăcăul eși din umbra tinzei și veni cătră Alecu Deșca.

„Leși pe poartă și hai cu mine până mai încolo...” zise jandarmul.

Flăcăul îl privi cu luare-aminte și cu grijă... Cînd ajunse a-lături, Deșca îl bătu pe umăr cu mîna stingă:

„Măi băiete, nu te tulbura, eu n'am nimica cu tine. Tu cîți om drept și curat. Dar vroiam să te'nțreb un lueru.

— Intreabă-mă, domnule șef, și eu ți răspund, grăi răpede Ilie Bădișor.

— Așa, foarte bine, vād eu că tu mă cunoști pe mine. Eu nu asupresc și nu stăntuesc. Eu is om drept, măi Ilie, și eu dac'ași fi intrat în tagma monahicească, m'ași fi putut face un egumen, ori un mitropolit. Așa eu mă uit, măi băiete, în jurul meu, și toate le vād și le pricep. Bre, eu știu demult că tu te ai bine cu Mădălina. Da' eu în dragostele tinerețelor nu mă amestec... Le-a lăsat Dumnezeu omului, ca să-l facă să mai uite de bătrînețe și de moarte. Da' tu ști, măi Ilie, că te dușinănește Mateieș Scovarză?

— Știu, domnule șef, dar eu de el nu mă tem.

— Bine, bine, știu eu că nu te temi. Da el poate-i mai tare dacă are un tovarăș. Da' poate-ți sare unul în spate prin întuneric. Da' poate se prăvale peste tine un bolovan din munte. Măi băiete, fii cu grijă. Așa mi-am făcut eu socoteală, că trebuie să fii cu grijă...”

Și rinjind ciudat, Baba-Turcească bătu iar pe umăr pe flăcău. Pe urmă porni încetîșor și legănat spre cantină și o vreme flăcăul rămas pe loc îi auzi tot mai slab și mai departe zăngănitul săbiei.

Ca deșteptat din gînduri, Bădișor făcu cîțiva pași spre Bistrița. Pe urmă își aduse aminte de vorbele lui Deșca și clătina din cap zîmbind. Se întoarse cu pași mari acasă, intră furișat în tindă și căută în coflonul știut baltagul. Își svîrli din fugă pe umeri cojocelul și răspuse dela poartă maică-sa, care întreba din căsuță cine-i. Prin înserarea albăstrie, pe o potecuță oablă, se lăsă înspre Bulboană, unde-l aștepta Mădălina lui...

VII.

La trei zile după asta, în noaptea Sîntămăriei, căzu un brumărel ca o sticlă pisată pe valea Bistriței, și șfertul de lună tirzie, spre zori, poleia costișele, sălciile și bolovănișurile grămădite de puhoai. Luceafărul de ziua eșise deasupra munților pe o fișile sură de nour. În căsuța lui, domnu' Mateieș Scovarză se trezi din somn greu, de bubuituri în ușa și glas de om.

„Eu sînt, domnule notar, striga de-afară Petrea Țarcă. Deschide răpede!”

Scovarză era încă tulburat de visuri. Lumina de lună intra ca un fum pe ferestre. Luceafărul parcă-l privea ca un ochiu și clipea cu gene de raze.

„Deschide, domnule Mateieș!”

— Ce este? ce strigi așa? — întrebă notarul trăgînd zăvorul.

Plutașul păși în odaie rîzînd, și notarul simți miros puternic de tutun și de rachiu.

„Ce este, bre omule? Vii dela crîsmă.”

— Firește. Vin dela Bărbuc. Da' vin cu veste mare, domnule Mateieș. Imbracă-te și pe loc să pornim. De-acu nu ne mai scapă, domnule Mateieș. Ii port eu de-o vreme simbetele; acu mi-a picat în labă.

— Vorbești de Bădișor?

— D'apoi de cine? de bunica? Asară vine la crîsmă vatu' dela firmă. Un jidov, nici nu știu cum îl cheamă. Caută plutaș s'aducă douăzeci de catarguri mari, numaidecit azi, în zi de Sîntămărie, din gura Barazului. Că trebuie miși să le sloboadă numaidecit la Piatra. Au ei afacerile lor care nu sufăr întîrziere. Ei lucrează cu ciasornicu'n mîină... Da' oamenii toți s'au ferit, se'nțelege. Mîni — adică azi — e sărbătoare și hodină. Te mai duci, ca creștinu', la crîsmă... Eu unu știu că n'am vrut să mă prînd...

— Stăi, bre Petre, stăi, — îl întrerupse notarul. Ce are a face asta și cu Bădișor.

— Apoi dacă nu vrei să m'ascuți, domnule Mateieș... Să vezi. S'a dus Jidovu'. Noi stăm, mai bem o singeapă de rachiu, mai povestim de-a noastre... Așa, într'un firziu vine unu' Timofte și spune că s'a găsit plutaș pentru gura Barazului. Cine? Ilie Bădișor. El îi mai lacom de parale decit alții. Lui nu-i trebuie crîsmă și petrecere. Dacă-i dă preș mare, el aduce catargurile. Și, zice Timofte, chiar a și pornit să le-aducă!”

Notarul se frămînta, ciștigat de însuflețirea plutașului, și începea să se îmbrace.

„Acu-i acu, domnu' Mateieș... urma Țarcă, virîndu-i-se în suflet. Zi de sărbătoare: în munte și pe Bistriță nu lucrează nimene... El pornește singur. Dacă dă în niște sfînci, se cheamă că l-a pedepsit Dumnezeu pentru că muncește în zi oprită...”

Gura lui Țarcă se întinse într'un rînjel negru în lumina lunei. Se clătina ușor și-și ciocănea fruntea c'un deget, minunat el singur de planul lui.

„Hai, domnu' Mateieș. Nu sta. Luăm cai... După ce se'nțim-plă pedeapsa lui Dumnezeu, domnu' Mateieș, noi răpede sinterm înapoi... Vorbim cu oamenii, trecem la crismă, și ne-mirăm și noi grozav cînd aflăm că s'a dus fecioru' să caute pe tatu-său, în Iundul bălji...”

Scovarză de cîteva clipe nu mai era stăpîn pe el. Zmulgea din colțuri straiete ca prins de friguri. Toată otrava adunată în luni de zile, și sporită în vremea din urmă cu disperare și umilință, se răscolise în el, aburea și-i împainjenea judecata. Se răsurnă spre plutaș și-i puse mîna în beregată, gemînd înăbușit:

„Taci din gură! taci din gură! Să nu te-audă cineva! Nu te-a zărit nimeni cînd ai intrat aici?”

— Nu m'a văzut nimeni, domnu' Mateieș, n'ai grijă. Eu is vulpe roșie...”

Inveselit și de-această glumă, Petrea Țarcă se bătu cu mîna peste tașca dela șold:

„Am luat cu mine ș'oleacă de putere. Un clondiraș cu șpirit. Am eu acu un coraj ș'o putere, domnu' Mateieș, ca la o zi de vinătoare...”

Notarul își trăgea, zmuncit, paltonul peș minici. Impinse cu umărul pe plutaș:

„Ce stai? Hai să mergem!”

— Mergem. Cîm nu? Da, cai sint?

— Sint. Găsim sub pădure. Cred că altceva nu trebuie să mai iau.

— Nu se află, domnu' Mateieș, vai de mine! Noi nu punem mîna. Bistrița are să-i știe de samă!

— Așa-i...” mormăi notarul. Și parcă-l apucă un tremur de frig. Zgribulit pași afară, învîrti de două ori cheia în ușă, și oftă prelung, parcă ar fi scoborit de pe umeri o povară. O apucă răpede la deal. Știa că trebuie să ajungă numaidecît la gura Barazului. Simțea că numaidecît trebuie să se petreacă un lucru mare, în ziua aceia, un lucru pe care el nu-l mai putea opri. Și după aceia poate-i va veni alinarea și o clipă de plăcere cu înversunare dorită.

Cînd ajunseră, pe cai fără șele, pe culmea Vătuiului, ca să treacă dîncolo, în rîpa Barazului, răsărea soarele în picile ușoare. O tăcere mare stăpînea codrii și valurile încremenite ale munților. Din stînga, din rîpi, dela Săhăstrie, porni un tremur dulce și ușor de toacă; apoi sunară o vreme clopotele cu adieri de cîntec. Cei doi tovarăși se opriră o clipă, cercetînd în rîpă balta pe care lunecau perdele de neguri luminoase... Dîncolo, pe un drumeag stîncos, umblă calare bărbătește o munteancă învălită în cojocei. Ș'un șirag de căluși, cu poveri de desagi cu popușoi, umblau cu capetele plecate, legați unul cu coada altuia, călătorind spre un sat de plăcieși și venînd din țirgurile dela cîmp.

Domnu' Mateieș și Petrea Țarcă trecură culmea și intrară în valea Barazului. Intr'un cotlon de pădure, descălicară. Nu mai aveau mult până la gura pîrăului. Locul era singuratic și nădăjduiau să

se aple ei singuri cu flăcăul între ape... Plutașul își scoase clondirașul și-l înfățișă lui domnu notar. Mai întâiu Scovarză îl levi cu dosul minii și-l dădu la o parte. Apoi se răzgîndi, îl apucă, și-l duse la gură, înghițind prelung. Țarcă ridea și sta cu mîna întinsă ca o ghiară:

„Bun! Da' să-mi lași și mie, domnu' Mateieș. Asta-i dofortoria mea!”

Domnu' Mateieș găsi gluma foarte potrivită și-i întoarse clondirașul rîzînd și el, cu ochii sticlînd aprîns.

Pășiră cu hotărîre printre brazi răsturnați și rămaseră privind cu luare-amînte spre clădirea de scînduri a fierăstrăului. Acolo era liniște; nu se simțea nici o mișcare. În dreapta lor, Barazul, ieșit de opusturi, se întindea într'o baltă largă și lină, pe care stăteau îmbulzite trupuri albe de brazi cojiți: butuci și catarguri.

Aici, apele pîrăului, grămădite și liniștite în hait, așteptau ceasul să umfle undele împuținate de secetă ale Bistriței și să mîie mai-răpede și mai plin plutele spre văi. S'aici era singurătate și liniște. Pe sub luciul verde al iazului, fulgerau cînd și cînd păs-trăvi ca niște andrele de argînt.

„Nu-i aicea, zise Mateieș Scovarză, încruntînd sprîncenele. N'a ajuns încă?”

— Ba a ajuns... răspuse plutașul trecînd între țarașii opustului; da'am venit noi cam tîrziu. Pluta de catarguri trebuie să fi fost dincoace în Bistrița. Acuma nu-i. A dezlegat-o nu demult ș'a plecat...”

Notarul își frămînta mustața în dinți. Întoarse ochii crunți spre Țarcă.

„Atuncea cum facem?”

— Hm! cum facem? Este leac la toate, domnu' Mateieș! Cu mine nu mori. Eu m'am gîndit pe drum că poate nu-l prin-dem aici. Știam că sînt în hait plute ușoare, aduse pe pîrău, și nedezlegate încă. Sînt de față, poți să le vezi și dumneata. Dăm drumul apei, ieșim cu pluta 'n Bistrița, și haitu ne duce ca un harmasar peste el... li cădem din urmă 'n spate...”

O lăcire crudă fulgeră în ochii lui Scovarză. Se 'ntoarse spre plutaș, îl cuprinse de umăr și-l izbi înainte-i. Rosti scurt o singură vorbă:

„Hai!”

Scurt, Petrea Țarcă trase de sub cojocel toporul, cu rinjetu-i de mulțămire. Amîndoi trecură la opust și ridicară cu scripții, pe lanțuri, poarta apelor. Din liniștea lui verde, iazul tresări deodată furîș, năboind spre Bistrița. C'un șuet de furtună se prăvăli cel întâiu talaz. Și amîndoi tovarășii, coboriți grabnic pe-o plută ușoară de grînzi, trecură în lungul întăriturilor de piloți și saltară într'o involburare de aripi de apă, în albia cea mare a rîului. Pe coama nahlapilor iuți porniră la vale. Înaintea lor parcă fugeau cai în cordași, lunecînd pe deasupra undelor Bistriței...

„Ține-te bine, domnule Mateieș. Avem să-l ajungem!” striga plutașul dela cîrma de dinainte.

Plutiră așa o vreme, cu mare răpezițiune; și într'adevăr, după un pătrar de ceas, zăriră cătră vale pluta flăcăului cotind după stînci. Țarcă ridică fruntea. Pe potecile malurilor nu se zărea nimeni. Răpeziți de hait, se duceau ca ameiți în freanăt de valuri. Mateieș Scovarză sta cu ochii țintă înainte, aplecat și ținînd strîns coada toporului înfipt în plută. Avea în privire ceva bolnav și rătăcit...

„Il ajungem în Bulboană!“ îi strigă la ureche Petrea Țarcă.

Il ajunseră cu adevărat pe flăcău cătră Bulboana-lui-Vălinaș. Se prăvăliră asupra lui din cotitură. Bădișor, întorcînd capul, îi văzu deodată răpeziți cu pluta lor într'a lui și, plecîndu-se ca fulgerul, își zmunci toporul dintr'un catarg... Ei veneau, — dar nu băgaseră'n samă că și 'n urma lor fugeau săltînd pe nahlapi trupuri de brazi scăpate din închisoarea de ape: veneau îmbulzindu-se, atingîndu-se și despărțindu-se, parcă se luaseră la întrecere. Și cînd ei dădură lovitură de berbece în pluta lui Ilie Bădișor, brazii din urmă, pocnindu-se și tălăzîndu-se, îi izbiră năprasnic; și într'o clipă pluta li se desfăcu într'o mulțime de înotători fantastici care se cufundau cu capu 'n jos și săltau iar pe luciu...

Lovit și zvirlit înainte de un capăt de grîndă, domnu Mateieș Scovarză se prăbuși deodată între plute și nu mai eși deasupra. De aceia îi sticlise în ochi luceafărul zorilor: pentruca după trudă și grabă, s'ajungă clipa aceasta.

Ceilalți doi oameni își mai păstrară ca'n două bătăi de aripă cumpăna pe lemnele desfăcute. Apoi Ilie Bădișor aruncă de pe el cojocul și, cu toporu 'n mînă, se zvirlî în apă.

Se aflau chiar la intrarea Bulboanei, în albie îngustă, între lespezi oable de stîncă de var. Era acolo un vechiu loc de primejdie, pe care-l cunoșteau bine plutășii. În partea satului, catargiile cei de demult desbătuseră în piatră, la fața undelor, o vatră îngustă pe care să se poată cățara cei primejduiți, la vreme de cumpănă. Dela vatra aceia, trepte tăiate 'n părete puteau scoate pe om deasupra malului.

Intr'acolo se îndreptă Ilie înnot. Cîțiva butuci veneau bulziș asupra lui c'un plescăit înădușit de val. El se dădu afund, cu capu 'n jos, fără să-și lase toporul. Numai pălăria rămasă pe apă, începu a sălta veselă înaintea brazilor. Zvirlind din picioare și trăgînd apa sub el cu'n braț, flăcăul trecu nevăzut pe dedesupt și răsări pufnind cu spaimă lîngă vatra catargiilor.

Gîfîind trudnic se prinse cu toporul de-un colț de piatră și se aburcă încet deasupra. Chiar atunci, arucîndu-și ochii îndărăt, văzu pe Țarcă cu fruntea plină de singe, cu ochii holbați și gura cascătă, zbătîndu-se în inot voinicesc spre aceiași scăpare. Cașicum ar fi fost împuns de suliță, Bădișor se încordă, erunt, se ridică în două picioare și înălță amenințător toporul.

Petrea Țarcă începu a urla înfricoșat:

„Nu da, măi Ilie! Nu da! Fie-ți milă de mine, măi băete!“

Și înținse cu deznădejde o mînă spre el. Bădișor era încă zguduit de infiorarea morții. Stătu o clipă la îndoială, parcă nu pricepea despre ce-i vorba... Pe urmă, ferindu-și toporul cu stînga,

zmunci și-și desfăcu de pe mijloc curaua și zvirlă un capăt ce-luifalt.

Tarcă se trase lângă el și rămase cu timpla lipită de stîncă. Pareă era înjunghiat și-și dădea sufletul. Intoarse ochii spre Bădișor și vorbi ca'ntr'o oîtare :

„Iartă-mă, Ilie. Eu cu tine nu mai am nimica...”

Flăcăul simți un nod în gît și înglînă tulburat :

„Bade Petre, și mie parcă mi s'a deșertat sufletul de toate...”

Apoi începu a răcni și a face semne la oamenii care se arătau pe maluri.

VIII.

Cătră sară, apa lepădă mai la vale de Bulboană leșul domnului Mateieș. Cum se vesti asta'n Ponoară, sosi la fața locului domnu' prinar Dăscălescu, și părintele Uliță-Ferbinte cu antereul pălălăind, și domnu' Saga-Miței cu luleaua în colțul din stînga al gurii. Veni și domnu' Alecu Deșca, cu zîmbetu-i încremenit de mască. Părea totuși negurat, nemulțămît și jignit oarecum că în tainicele lui socoteli uitase vicleniile apei și înotătorii fantastici. Leibuca Leizer, sosit și el gîfînd și galbăn, îl privea însă c'o nestăpînită admirație. Ceilalți oameni din sat priveau cu liniște pe cărlurarul lor căzut. Muerile întindeau capetele una pe după umerii altelei și suspinau prelung, cu mina la gură...

Mateieș Scovărză privea cu ochii sticloși și încremeniți cerul de toamnă și din gură i se prelingeau pe nisip două ațe de singe.

Dupăce părintele Costache făcu o reflexie tristă asupra nimicniciei vieții aceștia, frunții se întoarseră de cătră mort și se sfătuiră cum să facă chiar adouazi, la bisericuța de pe măgură, o cinstită și frumoasă înmormîntare notarului comunei. Părintele mai ales se înfierbînta și dovedea că aîtfel nu se poate. Numai Alecu Deșca, cu obrazu'ntre ei însă zîmbind dus în planurile lui, cugeta dacă trebuie ori nu să înceapă încurcate și neistovite cercetări...

„Nu cred că mai trebuie,— zise el dînd din cap,— și tresări privind în juru-i.

— Ba trebuie, domnule Alecu, trebuie numaidecît! strigă popa răsucindu-se spre el.

— Nu putem uita datoriile cătră morții...” zise gray și Italianul, piclînd din pipă și închizînd trist pleoapele.

Ovreiul îi privea cu ochii lui vii și ascuțiți și tăcea, la o parte.

Adouazi a fost înmormîntarea, și s'a strîns pe măgură, la bisericuță, tot satul. Cerul deasupra era tulbure și vîntul înălțimilor mătura nouă cenușii, zdrențuîndu-i în țancurile munților. De pe Bistrița veneau învăluși, buhai de neguri. În mulțimea, care ascultă glasul preotului, cîntările psaltului, și cu sunetul clopotului, își făcuse loc și Ilie Bădișor, pălit la față și cu ochiul adîncit ca de-o umbră.

Peste mulţimea cu capete plecate, prin negura umedă pe care vintul o mîna din vîgăuna apelor, tremurată glasurile cîntînd veşnica pomenire. Şi bulgării sunară pe sicriul alb. În clipa aceea cei doi ciobani chemaţi dela stînele de sus suflară în buciume o chemare prelungă şi sfişietoare, care tremura straniu pe văi, cătră depărtările nevăzute...

Femeile din mulţime începură a plînge. Iile Bădişor întoarse ochii trudiţi spre dinsele şi văzu între casinci şi catrinţe pe Mădălina lui suspinînd c'o mină la timpă. N'o văzuse de două zile. Ş'o privea, parcă n'o văzuse de ani. Era albă şi frumoasă. Era dragostea nopţilor lui, în vremea cînd încă nu intrase în el ca un şarpe fiorul morţii. O privea prin negură şi i se părea că tot se depărtează de el, pecînd buciumele sunau cîntare de mort, ca'n vremuri străvechi, cînd nu erau în munţi nici surtucari, nici fierăstraie.

Mihail Sadoveanu

Cyrano de Bergerac

DE

EDMOND ROSTAND. — Românește de MIHAI CODREANU.

ACTUL III

SCENA BALCONULUI

CYRANO (către Christian.)

O poți striga!

(oprindu-l o clipă cu gestul.)

Așteaptă s'arunc puțin prundiș

În geam!

(după ce a adunat puțin prundiș și l-a aruncat în geamul Roxanei.)

Acum!

Roxana!

CHRISTIAN

ROXANA (deschizînd puțin fereastra.)

E cineva'n frunziș?

CHRISTIAN

Eu, Christian. O clipă.

ROXANA (cu dispreț.)

Ce vrei?

CYRANO (de sub balcon, lui Christian cu vocea înăbușită.)

Vorbești prea tare!

CHRISTIAN

Voiam...

ROXANA (același dispreț.)

Plecați... Vi-i vorba stîngace.

CHRISTIAN

Indurare!

ROXANA (același joc.)

Nu; nu vă mai sînt dragă!

CHRISTIAN (căruiă Cyrano îi suflă cuvintele.)

Cînd ard mai mult de dor,

Mă'nvinuîți că dorul mi-e stîns!

ROXANA (care vola să'nchidă fereastra, oprindu-se.)

Mai bineșor !

CHRISTIAN (același joc cu Cyrano.)

Crescînd, îmi sfarmă pieptui, amorul meu fanatic,
Căci sufletu-mi e leagăn copilului sălbatic.

ROXANA (înaintînd în balcon.)

Mai bine. Dar cruzimea aceasta de-i simțiți,
De ce amorul vostru din leagăn nu-l striviți ?

CHRISTIAN (același joc cu Cyrano.)

Am încercat adese, dar... tentative nule,
Căci nou născutul, doamnă, e un micuț Hercule.

ROXANA (încînfată.)

E și mai bine !

CHRISTIAN (același joc cu Cyrano.)

Astfel că lesne-a și răpus

Pe cei doi șarpi : Orgoliul și Îndoiala.

ROXANA (cu coatele pe balcon. Din ce în ce mai încînfată.)

Spus

Cu totul bine ; însă, vi-i replica tîrdivă.
Ori, suferiți de gură, știți... Imaginativă ?

CYRANO (trăgînd pe Christian sub balcon și strecurîndu-se în locul lui.)

Nu merge-așa. În lături !

ROXANA

Vă șovăesc mereu

Cuvintele pe buze.

CYRANO (vorbind cu jumătate de glas și îmi-
mitînd pe Christian)

E noapte.. și e greu

Pe dibuite'n umbră, urechea să v'o cate.

ROXANA

Nu'ntîmpin cu-ale mele așa dificultate.

CYRANO

Firește, ale voastre mai bine nimeresc,
Căci eu de-a dreptu'n suflet pe toate le primesc.
Ori, sufletul mi-e mare și-urechea voastră-i mică ;
Coboară iute-a voastre și-a mele se ridică ; —
Le trebuiește vreme mai lungă la urcat.

ROXANA

De cîteva momente se urcă minunat.

CYRANO

Deprins-au obiceiul gimnasticeii aceste !

ROXANA

Par a vorbi din vârful unei înalte creste?

CYRANO

O da! Și orice vorbă mai grea, de mi-ai svirl
Din înălțimea asta pe suflet... aș muri!

ROXANA (făcînd o mișcare)

Cobor...

CYRANO (cu vioiciune)

Nu, nu!

ROXANA (arătîndu-i banca de sub balcon.)

Atuncea, urcați pe bancă iute!

CYRANO (dîndu-se înapoi cu spaimă, în noapte.)

Nu.

ROXANA

Pentru ce?

CYRANO (cuprîns din ce în ce mai tare de
emoție.)

Acestor dumnezeiești minute,

Lăsați-le fiorul suav de-a ne putea
Șopti pe nevăzute.

ROXANA

Cum, fără ne vedea?

CYRANO

O, da! E adorabil! Ca printr'un văl misteric,
Zăriți o mantă neagră pierdută'n întuneric...

Și-o rochie văd, albă, ce flutură între foi:

Eu nu-s de cit o umbră... și-o strălucire, voi!

Oh, dac' ați ști ce'nseamnă acestea pentru mine!...

De-avui vre-o dată vervă...

ROXANA

Vorbiți ades prea bine!

CYRANO

Cuvîntul, pînă astăzi, nîcînd nu mi-l scoteam
Cu-adevărat din suflet.

ROXANA

De ce?

CYRANO

Căci vă vorbeam

Tot prin...

ROXANA

Prin?

CYRANO

Prin vrtejul ce-l simte ori și care

Pătruns de ochii voștri; — pe cind acum îmi pare
Că pentru'nțaiă oară, Roxana, vă vorbesc.

ROXANA

E drept! Cu totul altul și glasul vi-l găsesc.

CYRANO (apropiindu-se infrigurat.)

Așa-i, cu totul altul! În noaptea protectoare
Cutez să fiu eu insumi... Cutez... Dar ce spun oare?...
Nu știu nimic... Iertați-mi emoția... Nu pot...
Momentu'i pentru mine frumos și nou de tot!

ROXANA

E nou?

CYRANO (tulburat și căutînd mereu să se
reculegă.)

E nou, — căci teama în suflet mi se sbate,
De-a'mi fi în ris luată orice sinceritate...

De ce, în ris luată?

CYRANO (cu avînt. Gata a se da pe față.)

De...

(reculegîndu-se iar.)

De-ori și ce avînt!

Pun spirit pe simțire, ca un discret vestmint,
Căci mintea-mi se oprește din sîburu-i către stăle
De frică de ridicol... și smulge floricele.

ROXANA

Dar spiritul, încintă.

CYRANO

Acum nu-i nimerif.

ROXANA

Oh! Niciodată încă așa nu mi-ați vorbit.

CYRANO

Dac'am fugi o clipă de tolbă, de săgeată
Și faclă, într'o sferă cu totu'mprospătată!...
De n'am sorbi părăul cel-fad, în picături,
Cu degetar de aur, — dar insetatei guri
I-am da cu prisosință să bea cu înfocare,
Nectarul fără seamăn din fluviul cel mare!

ROXANA

Dar spiritul?

CYRANO

Cu stilul, de ce să ne jucăm?:
V'am prins cu el, — ajunge!... Și-ar fi să insultăm
Parfumul, noaptea, ceasul acesta, toată Firea,
Strîmbînd ca'n bilețele de-a lui Voiture, iubirea!

Deci, astrele stropite pe-al cerului cristal,
Să ne desbrace-acuma de artificial:
Căci teamă mi-e că verbul cu dulcea-i alchimie,
Ne volatilizează a inimei tărie,
Golindu-ne simțirea puțin cite puțin,
Pin 'ce'n cuvinte fine, vezi finele deplin.

ROXANA

Cum, spiritul ?..

CYRANO (țâindu-i vorba.)

Iubirea-l urăște... și e crimă
Să prelungești cu-amorul prea mult această scrimă!
Dar trebuie să vină momentul succulent, —
Și plîng pe cei la care nu vine-acest moment, —
Cînd știm că o iubire măreață'n noi veghează,
Pe care orice vorbă galantă, o 'ntristează.

ROXANA

Veni acum momentul și pentru noi, socot;
Deci, ce-mi veți spune oare ?

CYRANO

Oh totul, totul, tot!
V'arunc așa, de-a valma, cuvintele'n grămadă,
Fără să fac din ele buchete de paradă.
Mă'năbuș și-mi pierd mintea, mi-ești dragă, n'am alt țel,
Port numele-ți în suflet ca și-ntr'un clopoțel...
Și cum mereu tot tremur de dragostea-mi'neună,
S'agită clopoțelul și numele tău sună!
Nu uit nimic din fine și tot ador! Ce v'rai,
Știu zi cu zi trecutul! Vezi, an, la șapte Mai,
Cînd ai eșit de-acasă schimbași pieptănătura...
Și-atîta drept lumină eu și-am luat figura,
Încît, precum spre soare cînd te-ai uitat profund,
Pe urină vezi ori unde un cerc de foc rotund, —
Așa, de caț la tine, privirea-mi vagabondă,
În tot ce-i ese 'n cale străvede-o pată blondă!

ROXANA (cu vocea tulburată.)

Da! E iubirea asta!

CYRANO

Iubire-i negreșit!

Da, apriga simțire de care-s stăpînit,
Cumplită și geloasă în furia ei tristă,
Iubire e, — și totuși, de loc nu-i egoistă!
Oh, toată fericirea mi-aș da-o pentru-a ta,
Chiar dacă niciodată nimic tu n'ai afla,
S'ascult măcar în taină c'o mulțumire mută,
Cum ride fericirea din jertfa mea născută!
Mereu cu-a ta privire în inimă-mi trezești
Virtuți și-avînturi nouă! Incepi să deslușești

Ce se petrece 'n mine?... Îți dai tu seamă bine?...
 Simțești sburînd din umbră, tot sufletu-mi spre tine?
 Oh! prea-i frumoasă noaptea!... Prea-i dulce visul meu!
 Vă spun aceste toate și m'ascultați!... Voi... Eu...
 E prea mult!... Nici în gânduri cit mai puțin modeste,
 N'am cutezat vre-odată să sper la toate-aceste!
 Oh, pot muri de-acuma, căci printre ramuri sus,
 Ea tremură de vraja cuvintelor ce-am spus!
 Căci tremurați ca frunza 'ntre frunze 'nfiorată!
 Da, tremuri! - și simțit-am, de vrei sau nu, de-odată,
 Al minii tale tremur cu farmecu-i sfios,
 Pe-un ram de iasomie cum se coboară 'n jos!...

(Sărută ca scos din fire o ramură ce cade 'n jos.)

ROXANA

Da, te iubesc... și tremur... și-a ta sint pe vecie...
 Și plîng... și-s îmbătătat!...

CYRANO

Atuncea moartea vie!...

Căci în beția asta, eu... eu te-am abătut! -
 Atît îmi mai rămîne a cere!...

CHRISTIAN (de sub balcon.)

Un sărut.

ROXANA (dînd îndăcăt surprinsă.)

Ce?

A!

Îmi cereți?

CYRANO

Însă...

(către Christian încet.)

O iai prea iute, frate...

CHRISTIAN (încet lui Cyrano.)

Vreau să profit de-aceste momente 'nfierbîntate!

CYRANO (Roxanei.)

Așa-i, eu... eu... cerusem, oh cerule măreț! -

Dar văd destul de bine c'am fost prea îndrăsnel.

ROXANA (puțin desamăgită.)

Nu stăruiți în asta mai mult?

CYRANO (încurcat.)

O, stărui... dară...

Fără să stărui; poate ciudat să vi se pară;

Ei bine, dar sărutul, - să nu mi-l acordați.

CHRISTIAN (încet lui Cyrano, trăgîndu-l de
 manta.)

De ce să nu-l acorde?

CYRANO

Taci Christian!

ROXANA (plecîndu-se pe balcon.)

Spuneți?...

CYRANO

Mă ocăram în șoaptă c'am prea luat-o 'n pripă,
Spunîndu-mi mie însumi: Taci Christian.

(Paji încep să cînte.)

O clipă!

E cineva! (Roxana reînchide fereastra. Cyrano ascultă paji, din care unul cîntă vesel, iar celălalt lugubru.)

Ton vesel, iar color trist suspîn?

Ce-o fi, bărbat sau doamnă?

(Intră un capucin cu spinarea încovoiată de vîrsta și merge de la casă la casă cu o lanternă în mînă, privind portiere.)

Oho, e-un capucin!

Scena a VII-a

CYRANO, CHRISTIAN, UN CAPUCIN.

CYRANO (cître capucin.)

Dar ce-i finarul ăsta, vlăstar din Diogene?

CAPUCINUL

Mă rog, pe-aci e casa Signorei Madelene Robin?

CHRISTIAN (încet lui Cyrano.)

Ne 'ncurcă popa. Ce vrea?

CYRANO (arătînd capucinului o stradă care urcă la deal.)

La deal, mercu.

CAPUCINUL

Vă mulțumesc. O rugă ți-o spune, fiul meu,
Pe sfintele metanii, până la boaba mare.

CYRANO

Iți aibă Domnu 'n pază cucuiul din spinare.

(Capucinul iese, Cyrano coboară scena spre Christian.)

Scena a VIII-a

CYRANO, CHRISTIAN,

CHRISTIAN

Obține-mi sărutarea!

CYRANO

Nu!

CHRISTIAN

Azi, ori mai tirziu...

CYRANO

Da! Va veni momentul amețitor, o știu,
Când va uni motivul atracției fatale,
Musteața ta cea blondă cu rozul gurii sale!

(cătrec sine)

Aș prefera motivul...

(sgomofol obloanelor ce se redeschid. Christian se ascunde sub balcon.)

Scena a IX-a

CYRANO, CHRISTIAN, ROXANA

ROXANA (inaintind în balcon.)

Signore!

(ușoară mișcare a lui Cyrano, jos.)

Mi-ați vorbit

De... de...

CYRANO

Sărut. Cuvintul e dulce, negreșit!
De ce dar gura voastră a-l spune se reține?
Când el vă arde buza, ce-ar fi chiar faptu'n sine?!
O! Nu vedeți în asta ceva de înspăimântat!
Pe nesimțite oare ușor n'ați alunecat,
Trecând din joc de vorbe printr'un vîrtej de patimi,
Din zîmbet la suspine... și din suspin la lacrimi?
Pe nesimțite încă mai alunecați ușor:
Din plin la sărutare, e numai un fior!

ROXANA

Tăceți, vă rog!

CYRANO

Sărutul, la urmă ce-i?: Dorință
Expusă mai de-aproape. E o făgăduință
Precisă. Jurămîntul ce vrem a-l consfinți.
E punctul roz ce-l punem pe i din a iubi.
Secret ce-l spunem gurii cu tainică surdină.
E-o clipă de vecie cu murmur de albină.
Nectar divin ce-acuză un gust suav de flori.
Printr'însul se respiră ai inimei fiori,
Cînd sufletul pe buze parfumul și-l însamănă.

ROXANA

Vai, nu vorbiți!...

CYRANO

Sărutul e-atît de nobil, doamnă,
încît regina Franței, regina chiar, pe-un lord
C'o sărutare-odată l-a fericit,

ROXANA (binevoitoare.)

De-acord!

CYRANO (cu avînt din ce în ce mai mare.)

Ca Buckingham port mute, durerea mea și plîsul...
 O gingașă regină ador și eu ca dînsul...
 Și 'ntocmai ca și dînsul sînt trist și credincios...

ROXANA

Și ești frumos ca dînsul.

CYRANO (aparte, revenindu-și în sine.)

Uitam că sînt frumos.

ROXANA

Veniți, culegeți mierea acestei flori divine...

CYRANO (impingînd pe Christian spre balcon.)

Sus!

Consumați nectarul...

CYRANO (același joc cu Christian)

Sus...

ROXANA

Murmurul de-albine.

CYRANO (același joc)

Sus!...

CHRISTIAN (stînd la indoială.)

Mi se pare-acuma că prea devin rea!

ROXANA

O clipă de vecie!...

CYRANO (impingîndu-l spre balcon mai cu
 tărie.)

Sus lute, — animal!

(Christian se aruncă și, de pe bancă, frunziș și stîlpi, escaladează ba-
 lustrada balconului.)

CHRISTIAN

Roxana!

(o cuprinde cu patimă și o sărută.)

CYRANO

Ai! În suflet bizară nîșepătură!

Banchet de-amor la care sînt Lazăr din Scriptură,
 Sărut,—o fărmatură din tine mi-ai svirlit...

Căci inima-mi în umbră simțesc că te-a primit;—
 De vreme ce Roxana pe-o buză prefăcută,

Cuvintele rostite de mine le sărută!

Mihai Codreanu

Metoda în metafizică

A găsi pentru Metafizică un ținut care să-i aparție și care să nu fie nici un pînjenis de ficțiuni, nici o regiune principial inaccesibilă spiritului nostru, însemnă a întemeia oarecum posibilitatea ideală a metafizicii*). Pentru a beneficia însă în mod practic de această posibilitate, mai este de rezolvit încă o chestiune: să-i zicem acea a căilor de comunicație, a drumurilor care ar porni dela noi spre țara metafizicii, și care, dacă nu sînt bine croite, bine boltite și bine supravegiate, toate celelalte cîștiguri ar fi de prisos.

Prin urmare să vorbim de metoda în metafizică.

Chestiunea metodei este de o supremă însemnătate în orice știință. Chiar acei care au avut norocul să facă descoperiri științifice, fără un prealabil studiu al metodei, ci printr'o aplicare oarecum instinctivă a unei bune proceduri — s'au grăbit, cei mai mulți, ca odată cu descoperirea făcută, să comunice publicului și calea pe care au ajuns la dînsa, convinși că aceasta ar putea sluji și altora, înlesnindu-le munca și crescîndu-le șansa. E de remarcă că oameni de știință ca Helmholtz și Liebig n'au recunoscut ca principal magistrău pe vreunul din specialitatea lor, ci pe marele teoretician al metodelor, logicianul J. Stuart Mill.

Nici o mirare că fără o metodă bună nu se poate ajunge la țel, în nici o ramură științifică.

E un fapt al experienței tuturor că adevărurile științifice, nu stau de-agata elaborate la îndemîna spiritului nostru. Sîntem departe de acea stare paradisiacă, în care arborul științei și-ar apleca crenșile încărcate de cunoștințe înspre noi; nu numai că arborul științei e infinit și ca atare ne-ar trebui un timp nesfîrșit spre a-l culege, dar chiar acele adevăruri care par mai aproape nu pot fi îndobște imediat culese, trebuîndu-ți o întregă strategie spre a le cucerii.

Firește, mai ales cînd este vorba de chestii mari și adevăruri însemnate, cunoașterea metodei nu ajunge și mai trebuie ceva: un dar firesc de-a ghici adevărul, de-a nemeri direcția și locul soluțiunii. Ceva care nu se poate transmite și nici învăța.

Este un cunoscut joc de salon care consistă din tănuirea unui obiect și din îndatorirea cuiva să-l găsească. Pentru a se înlesni sarcina acestuia i se dă următorul ajutor: cineva e așezat la pian și

*) Sub titlul de „Metafizica și legitimitatea ei” am dezvoltat această parte în „Viața Rominească” an. XII, No. 2, din Aprilie 1920.

sună regulat o clapă, de cîte ori acel care caută obiectul se găsește în apropierea locului unde e ascuns acel obiect. Așa ceva se petrece și la descoperirea adevărului. Sînt capete privilegiate, care sînt vestite de o clapă tainică a sufletului atunci cînd se află pe lingă locul unde zace ascuns adevărul sau cheia unei deslegări. Și în timp ce ațîția alții trec fără să bînuiască, fie acum că posedă sau nu metoda bună, alții, inzeștrați mai bine și avertizați de acea clapă interioară, reușesc să descopere lucrul după care ceilalți s'au străduit în van... Cîți n'au avut înaintea ochilor priveliștea căderii unui măr!... și numai unul singur a simțit că acolo se ascunde unul dintre cele mai însemnate principii, ale mecanismului acestui univers.

Dar pe lingă factorul care nu poate fi pus în formule, mai este din fericire, în cercetarea adevărului, și partea care nu atîrnă numai decît de individualitate și de dispozițiile ei deosebite, anume metoda. În bună parte impersonală și susceptibilă de-a fi studiată.

Dacă ar fi să facem o distincțiune între metafizică și științele pozitive în ce privește importanța pe care o are metoda la prima și la celelalte, am putea spune că dintr'un punct de vedere metoda are o însemnătate mai vitală pentru științe decît pentru metafizică, pe cînd din alt punct de vedere e tocmai invers.

Pe de o parte chestiunea metodei ar fi mai vitală pentru științe, fiindcă acestea nu pot trăi decît din succese reale, în timp ce metafizica se poate întruoacă întruoacă și cu succese aparente.

Din cauză că ipotezele științifice sînt susceptibile în genere de verificare și faptele concrete se însărcinează să-ți arate îndată, dacă soluția pe care a-i imaginat-o corespunde sau nu cu realitatea, nevoia unei metode bune e mai urgentă, întrucît aicea nu poți trăi cu iluziuni. Pe urmă descoperirea adevărului științific e de-o natură mai imperioasă pentru propria noastră conservare individuală. La metafizică nu există verificare concludentă și neîndoioasă. Aici, cu toate că năzuința spre adevăr e tot așa de vie poate, totuși aparențele adevărului nu sînt în chip tot așa de brutal dărîmate de adevărul adevărat. Aici ipotezele amăgitoare și pseudosoluțiunile se pot conserva mai mult și nu periclitează în aceeași măsură păstrarea imediată a ființei noastre. Din punctul acesta de vedere o metodă greșită nu produce rezultate identice de dăunătoare la metafizică și la științele pozitive.

Este însă un alt punct de vedere în care situația apare răsturnată. Posedarea unei metode temeinice pare de data asta chiar mai cerută la metafizică decît la celelalte științe. Tocmai din faptul că teoriile științifice sînt mult mai supuse controlului faptelor decît acele metafizice, decurge consecința că la metafizică temeinicia metodei rămîne aproape singura garanție că nu mergem pe drumuri rătăcite. La științe te avizează numai decît desmintirea faptelor. La metafizică această desmintire e de regulă mult mai nesigură și mai slabă.

În toate aceste considerații era implicată o idee asupra căreia trebuie să stăruim puțin, fiind deosebit de importantă și pentru desfășurarea ulterioară a expunerii. Anume ideea că domeniul metafizic este sustras controlului simțirilor noastre, că ipotezele și concluziunile metafizice nu pot lua niciodată forma unor fapte palpabile, măr-ginindu-se la supoziții mai mult sau mai puțin în armonie cu lumea faptelor, dar fără caracterul lor sensibil și concret.

Să facem pentru moment o presupunere fantastică și absurdă mai cu samă față de starea științii de astăzi. Să ne închipuim că

lumea ar fi sfera rotundă care se credea altădată și, dispunind de mijloace pe care nu le avem nici astăzi, ne-am deschide drumul printre stele, până la cer, la Dumnezeu. Dacă într-o astfel de împrejurare ne-am ridica până la creatorul lumii și l-am putea privi în față (să nu se treacă și această aberație filozofică), dacă dar am avea o intuițiune normală și — să zicem — o experimentare directă despre acea regiune îndepărtată, până în acel moment socotită inaccesibilă simțurilor noastre și numai dedusă de unele meditații metafizice, — ei bine, acest ținut al speculațiunii spiritului nostru ar înceta să mai facă parte din domeniul metafizic și, în lipsă de alte regiuni sustrate controlului simțurilor, metafizica ar sfârși de-a exista. Chiar pentru acei care n'ar face această ascensiune, regiunile celeste, din moment ce-ar avea proprietatea să intre în cercul experienței posibile, ar face tot așa de puțin parte dintr-o metafizică, întocmai cași ținuturile deia polului nord sau din cine știe ce alt ungher al pământului...

Domeniul metafizic nu poate fi acela care cade sub simțuri sau nu mai este metafizic, în cazul când fusese până la un moment. Din clipa în care se constată că poate fi perceput cu simțurile, e domeniu de cunoștiință pozitivă ca orice alt ținut al experienței posibile. Condiția de existență a metafizicii este și rămâne depășirea experienței și-a simțurilor observabile. De aici și gradul ei de incertitudine, care dacă i-ar lipsi, n'ar mai fi aceea ce este...

Exemplul acela de fantazie l-am ales pentru motivul că'n simplitatea lui grosieră putea să illustreze mai repede ideea care caută o evidențier.

Putem complecta însă și cu un exemplu mai puțin fantastic, ce mai are și deplină actualitate. Să luăm bunăoară fenomenele de spiritism. Ideea că aceste fenomene nu sînt opera unor șarlatani sau impostori, ci sînt realmente constatabile, își face drum din ce în ce mai tare și astăzi existența lor este recunoscută de oameni foarte serioși și chiar de savanți deprinși cu metoda observării științifice. Fenomenele de spiritism, așadar, ar exista. Una sînt însă fenomenele spiritiste, alta interpretarea lor. Doctrina spiritistă, după cum se știe, nu se mărginește la constatarea fenomenelor în chestiune, ci voește să le și explice atribuindu-le unor spirite corporale, care vagabondează în spațiu după separarea lor de corp, într'un cuvînt spiritelor celor morți, care revin la anume chemări, răspund la chestiuni mișcînd mesele și minile care scriu anume cuvinte...

Siguranța faptelor spiritiste — cum ar fi scrisul inconștient și străin de ideile sale, al acelei persoane care se chiamă medium — nu atrage cituși de puțin aceeași siguranță pentru interpretarea lor, care poate fi bună sau rea, în orice caz ipotetică. Faptele spiritiste sînt de natură empirică; explicarea lor, așa cum o înfățișează teoreticianii spiritismului, este de natură metafizică, întrucît invoacă factori suprasensibili. Incercările de-a se explica acele fenomene în mod curat psihologic, cu ajutorul inconștientului, a dublei personalități, etc... ar constitui dimpotrivă o explicare fără caracter metafizic, cu care însă nu se mulțumesc reprezentanții spiritismului, ce săvirșesc în orice caz greșala de-a socoti egal de sigure faptele dela care pleacă și interpretarea pe care le-o dau. Această interpretare, precum spuneam, în teoria spiritistă, are caracter metafizic, și adaug, după credința mea, că avem de-a face c'o metafizică foarte contestabilă și extrem de naivă. Ipoteza spiritistă explicînd fenomenele de care se ocupă, raportîndu-le numai decît la o cauză care s'ar asemăna materializește cu ele (vedenia unui mort s'ar datori revenirii efective

a mortului însuși, vorbele ce se scriu în numele unui dispărut dictăria sale proprii, etc...) este o extindere a acelei concepții științificește și filozoficește părăsită, care raportează orice senzație la o excitație externă asemănătoare cu dinsa, — adevărat duplicat al ei. Imaginea unui arbor s'ar datori în această concepție unui arbor care există întocmai aevea, senzația unui sunet, sunetului însuși și așa mai departe. Tot în aceiași categorie ar intra de pildă și faimoasa demonstrație a lui Descartes care voește să dovedească existența lui Dumnezeu, susținind că noi n'am putea poseda în mintea noastră ideea despre o ființă perfectă și infinită, decit prin acțiunea unei ființe perfecte și infinite, care s'ar răsfringe în idee. Cam același îmi pare și cazul interpretării spiritiste, care atribuind acea aparență a unei comunicări cu morții, comunicării reale cu dînșii, concepe drept cauze ale fenomenelor respective, realități desigur neobișnuite dar asemănătoare cu fenomenele însele sau, ceiace e și mai naiv, le concepe după modul în care se face declarație, în cuprinsul fenomenelor spiritiste. Ca și cum o declarație a unui mediu e o mărturie suficientă asupra izvorului ei adevărat!

Dar nu despre valoarea interpretării spiritiste este vorba aici; și pentru dezvoltarea ordinii noastre de idei să presupunem chiar că acea teorie este admisibilă. Întru cât ea cuprinde în orice caz o parte ipotetică, în care construcția spiritului nostru nu este în chip concludent confirmată de fapte, ea rămâne metafizică, să zicem până în momentul în care dăinuirea spiritelor și revenirea lor ar putea într'un mod oarecare (de pildă fotografiarea lor sigură și indiscutabilă) să capete rangul unui fapt netăgăduit. Din acel moment însă această chestiune n'ar mai face parte din Metafizică, ci dintr'o știință pozitivă. Metafizica se retrage în fața științei, depe terenurile pe care aceasta le poate cuceri, bucuroasă că i-a putut ține locul, într'un timp cind știința pozitivă ar fi fost imposibilă și cind a înlocuit constatarea faptelor cu supoziția lor anticipată, îndrumind și servind cu dinsa — dacă a fost fericită — constatarea de mai târziu.

Sînt dealtfel exemple în istoria cugetării de teorii care la început au avut caracter metafizic pentruca mai pe urmă — căpătînd desigur ș'o formulă mai precisă — să ajungă știință pozitivă, chiar dacă mai păstrează unele lucruri metafizice și după aceasta *). Nici o mirare dealtfel, mintea omenească fiind una în circulația ei, trecînd neconștient dela observarea faptelor la construcții și ipoteze. Ceiace se preschimbă este numai lărgirea cîmpului de experiență, care poate încorpora pe ici pe colo terenuri ce aparțineau metafizicii altădată, despăgubind-o însă prin aceia că prin descoperirea de fapte nouă, îi dă noi puncte de plecare pentru zborul speculațiilor sale, noi sugestii și noi ajutoare.

Înceind această discuțiune să degajăm o concluzie importantă: *Metafizica nefiind o știință care să se învîrte în arena și cîmpul experienței, metoda ei de lucru nu poate fi metoda experimentală.* Nu doar c'am fi de părere că metafizica se poate construi fără o largă bază de fapte concrete. Această părere nu este a noastră, după cum vom arăta îndată. Dar cu toată baza de fapte, virfurile speculațiilor metafizice se ridică cu mult de-asupra acestei baze așa că presupune și alte mîesteșuguri decit constatarea faptelor și simpla lor coordonare. Construcția mintală, fără de care nu poate exista o

*) Exemplu: teoria heliocentrică, teoria evoluționismului, etc...

metafizică trebuie să-și găsească prghiile deosebite de temelii empirică. Trebuie deci o metodă cu care să depășească—fără a rătăci fi-rește—cimpul experienței sensibile.

O metafizică pur experimentală, care să nu saltă dincolo de fapte, putem spune că n'a preconizat-o nimeni; pentru bunul motiv că acei care au pretins să se limiteze cunoștința omenească la do-meniul datelor pozitive, au negat pur și simplu posibilitatea metafizi-ciei *).

Convîngerea că obiectul metafizicii nu este din acelea care apar în lumea înconjurătoare, dorința de a se dobindi și'n cunoștința me-tafizică un grad de certitudine reală, găsindu-se în locul evidenții faptelor care aici lipsesc, un alt soi de evidență egală în constringere și putere, dacă nu și mai mult,—au făcut pe unii cugetători, în mai multe epoci ale gândirii, să preconizeze pentru metafizică metoda ra-tionalistă, care în perioada de după Renaștere a luat, în conformitate cu atmosfera timpului, un veșmînt matematic, cu încercările de-a se construi o metafizică *more mathematico*.

Din cea mai depărtată antichitate s'a remarcat că simțurile noastre sînt supuse la erori și sînt astfel departe de a fi un organ de cunoștință exactă. Filozofi ca Parmenide și Zenon au susținut cu probe în orice caz ingenioase că lumea văzută nu poate fi reală. Nu ajunge însă numai să negi filozofia negativă mulțumind în genere pe prea puțini—ci trebuie să pui ceva în loc. Cine rămînea atunci cu sarcina de-a sesiza adevărul, odată mărturia simțurilor dată la o parte? Cine altul decît organul care își arătase deja superioritatea față de simțuri, prin acela că spulberase pretențiunile lor,—anume rațiunea.

Rațiunea devine astfel instrumentul cunoștinții valabile, capa-bilă de-a surprinde natura realității, dotată de straiul amăgitor al lumii sensibile. Nu numai că rațiunea poate compensa în ținuturile metafizice absența cunoștinții simțurilor, dar—în această concepțiu-ne—numai dînsa e în măsură a ne oferi cunoștinți adecvate. În timp ce simțurile ne procură cunoștinți amăgitoare, așa că, adevărata cu-noștință e tocmai cea metafizică, cea sensibilă păstrînd o valoare secundară și slujind mai mult la orientarea practică.

Cunoștințele suprasensibile nu au deci un grad inferior de cer-titudine, dimpotrivă. Și numai în măsura în care răsfrîng asupra cu-noștinții empirice o rază din lumina lor, îi împrumută și aceștia ceva temei și valoare.

Cum este acuma în stare rațiunea să execute această operă de-a depăși, complecta și chiar de-a transfigura cunoștința empirică? Aici teoriile filozofice au dibuit și s'au deosebit. Platon punea la origină un contact direct al sufletului nostru, în epoca preexistenții sale, cu regiunea superioară a realității metafizice, grație căruia mintea

*) Ca o excepție aparentă la aceasta, ar putea să se infățișeze filo-zofia lui Berkeley care, deși preconizează metoda empirică, reușește să zîbă totuși colorit metafizic. Acest colorit are însă două cauze iimpezi, de care dîndu-ne sama, vedem tocmai că nici această filozofie nu face ex-cepție dela ce am afirmat mai sus. O parte din metafizica lui Berkeley—ca de pildă existența lui Dumnezeu și prezentarea lui ca autor direct al senzațiilor noastre—depășește cu mult constatarea empirică. Iar o altă par-te—acea care tăgădnește existența materiei—deși s'ar întemeia în aparen-ță pe datele strict empirice, de fapt depășește și dînsa experiența imediată, în care corpurile materiale nu ne sînt date niciodată ca *senzații sau fe-nomene psihice*, ci ca realități care există adeva.

noastră se putea ridica și mai târziu la ele printr'un fel de *remîntscență*. În Evul Mediu, adevărurile supreme erau destăinuite spiritului nostru prin revelațiune, rațiunea primindu-le pe unele din ele, fără chiar a le putea înțelege bine. Epoca modernă caută să se desbăre și de reminiscențe necontrolabile și de revelații religioase, formulînd în mod clar, cu Descartes, teoria ideilor înăscute. Spiritul nostru nu este acea *Tabula rasa* cum va zice curînd după acela Locke, ci sosește cu o zestre proprie, cu un număr de idei apriorice, care se deosebesc de cele cîștigate prin simțuri prin aceea că au o claritate și o evidență superioară. Dovada cea mai concludentă care se putea da pentru asta, era în primul loc posibilitatea matematicii, pe-atunci în plin elan și în plină înflorire. Edificiul matematicii se construiește independent de experiență cu materialul lăuntric al spiritului nostru, pornind dela axiome și dezvoltîndu-se într'o superbă cascadă de teoreme și corolare. Această desfășurare oferă o înlănțuire strînsă și o certitudine cu care nu se compară acea a cunoștințelor empirice.

Exemplul matematicii era ademenitor. Nu s'ar putea face același lucru și cu metafizica? Nu rămînea decît să se descopere în comoara înăscută a rațiunii cîteva idei-axiome, cu caracter metafizic. Descartes crede că descoperă trei idei: existența spiritului (care era mai mult o intuiție directă), existența lui Dumnezeu și cu ajutorul acesteia existența materiei, redusă în esență la proprietățile sale geometrico-mecanice.

Pornind dela aceste trei idei fundamentale, Descartes construiește, după modelul matematicii, în mod aprioric, metafizica sa, pe care o coboară pînă la lumea sensibilă, raționalizînd-o și pe aceasta și substituindu-i cîte odată noțiuni cu caracter de evidență și de necesitate.

Metafizica raționalistă, în chip aproape fatal, nu se mulțumește să devie astfel o disciplină sigură, paralel cu științele empirice, sigure și ele pe temeiul evidenței faptelor, ci — în trebuința unificării — ea ajunge chiar *baza* superioară a cunoștinții empirice, înlocuînd evidența sensibilă prin evidența rațională. Departe ca evidența sensibilă să împrumute din ea, prin repercusiunile sale, oarecare temei speculațiilor metafizice avîntate dîncolo de lumea simțurilor, dimpotrivă evidența rațională, care pe lîngă matematică ar aparține și metafizicii, e aceea care împrumută cunoștinții empirice putere de adevăr, ridicînd-o pe unde se poate și pe aceasta la un rang pe care nu-l avea.

Metoda lui Descartes o minuește cu și mai multă rigoare discipolul său Spinoza, a cărui filozofie este tipul desăvîrșit al metafizicii raționaliste. Chiar și după Kant, care printr'o critică nemiloasă a arătat deșărtăciunea unei astfel de întreprinderi și neputința metodei raționaliste în Metafizică, au mai apărut filozofi care au înălțat grandioase construcții apriorice, dintre care cităm pe Hegel, ca pe cel mai reprezentativ.

Ce putem spune acum despre o astfel de metodă?

Nu putem decît să-i relevăm cusururile ei fundamentale. Rațiunea nu este în ea însăși o matcă de idei, ci o țesătură de funcțiuni. Nu un fond ci un instrument. Ei îi trebuie un material din afară. Dacă și-ar produce singură materialul și-ar pierde caracterul de rațiune, după cum dintele care mestecă alimentele și-ar pierde caracterul de dinte în cazul cînd le-ar scoate din propria sa substanță. Acest material rațiunea îl prelucrează și transformă, pînă la

duce dintr'o realitate altele, dar încă o dată trebuie să i se dea mafe-rialul: nu-l poate zămisli. Din acest punct de vedere Platon a avut o intuiție justă atunci când explica—in chip naiv desigur—posibilitatea rașunii de-a se ridica până la vizunea ideilor metafizice, prin aceea că sufletul nostru le contempiase, într'o viață anterioară,—deci le explica printr'o veche dobândire a lor, într'o experiență transcendentă. O mărturisire inconștientă a convingerii că rașunea nu poate izvori conținuturi de idei din ea însăși, după cum e lucru știut că în construcțiile metafizicianilor aprioriști se găsește—orice ar crede dinșii—contrabandă din experiență.

Neapărat că rașunea nu este aceea „Tabula rasa“ de care vorbesc empiriștii, și dinșii — cu puține excepții ca Condillac sau Mill — mai mult spunînd-o poate, decit crezînd-o în serios. Inteligența noastră are funcțiuni și norme de elaborare cu care introduce o regulă în haosul materialului sensibil. Dar, după cum a stabilit cu o claritate superioară Kant, din inteligență nu decurg decit formele de rîndulală și unificare, deci numai unul din factorii cunoașterii. Firește, el are o importanță supremă, cunoștința neputîndu-se mărgini niciodată la un virtej de senzații necoroluite și nemeritînd numele de cunoștință decit inserîndu-se în aceste forme apriorice ale spiritului nostru. Dar formele în chestiune nu reprezintă decit conturul cunoștinții posibile și orice plăsmuire mintală, fie dinșa cit de coerentă și de înlănțuită, îndată ce este alcătuită independent de experiență și fără controlul ei, nu reprezintă decit numai și numai o țesătură de realități posibile, nu efectiv existente.

Matemetea este o știință — și încă superbă știință — care se poate construi independent de experiență, pe cale curat mintală, din cuprinsul spiritului nostru. Se studiază proprietățile triunghiului sau ale cercului, fără să ne îngrijim dacă există sau nu în natură triunghiuri sau cercuri. Și totdeauna preferăm să studiem aceste proprietăți pe o figură construită, decit pe una aflată în realitatea lumii concrete. Acesta e și argumentul de căpetenie împotriva teoriei lui J. St. Mill, care a susținut — mai cutezător decit toți empiriștii — că figurile geometrice sînt scoase din experiență, fiind dinpreună cu toate celelalte adevăruri matematice, noțiuni de origină empirică.

Dar tocmai fiindcă matematicile au o origină apriorică, elementele și construcțiile lor sînt de natură formală — chiar dacă unele din ele au un caracter mai intuitiv — și ele nu reprezintă decit posibilități de realitate, fără ca să implice realitatea lor adevărată. Orice existență fizică se supune desigur legilor matematice și este în parte de natură matematică, fiindcă orice lucru real trebuie să fie în același timp și posibil, deci trebuie să se adapteze condițiilor și formelor apriorice ale minții. Dar nu orice lucru posibil este numai decit și real, și deci nu orice construcție a spiritului nostru, fie dinșa cit de armonioasă și de consecventă, există ca o realitate, în lumea din afară.

Motivul de căpetenie pentru care metoda apriorică-rașionalistă nu poate fi metoda metafizicii, este că această îndeletnicire a spiritului nostru nu rivnește să construiască realități posibile ca matematica, ci să sezeze realitatea așa cum există efectiv. De cînd s'a stabilit deșărtăciunea argumentelor ontologice care prefindeau că pot eventual deduce din prezența unei idei în spiritul nostru existența obiectului ei în lumea din afară, construcțiile apriorice cu caracter metafizic nu pot avea decit valoarea unor opere de imaginație, a unor alcătuirii subiective care pot fi ingenioase și interesante, dar care nu

implică valoare de adevăr. Este exclus deci a se îngheta o metafizică după modelul matematicii, oricât ar măguli acest lucru conștiința de putere a spiritului nostru, oricât ne-ar dispensa de migăloasa muncă a experienței și-a cunoștinții empirice, oricât legătura idelilor ne-ar apărea mai strânsă și armonia lor mai desăvârșită, oricât edificiul ar apărea mai grandios și capabil de-a fi mai repede încheiat, fără di-buirii și reveniri neconținute.

Neapărat că pe baza chiar a celor spuse, factorul aprioric — fiind unul din elementele constitutive ale cunoștinții — își are rolul său esențial la o construcție metafizică, care are trebuință de participarea rațiunii, într'o măsură evident și mai largă decît la științele pozitive, unde experiența sensibilă oferă o contribuție mai vastă și mințea noastră va avea să opereze mai puțin. Da mai mult decît atîta, orice cunoștință trebuind să se adapteze formelor spiritului nostru, se pot face sub raportul formei, configurației și direcțiunii lucrurilor afirmații anticipate, — așa dar apriorice — chiar dacă în ce privește conținutul lor, acele lucruri ne sînt încă necunoscute. Cași rîul a căruia direcție, viteză și cotituri le cunoaștem și ne face să știm dinainte direcția, viteza și cotiturile obiectelor plutitoare, chiar dacă altfel ele ne-ar fi străine. Din această cauză se poate construi o parte din metafizică în mod aprioric. Aceasta a recunoscut-o și Kant atunci cînd pornind de la ideea — în sine cred greșită — că experiența nu poate contribui cu nimica la înfăptuirea unei metafizici, aceasta din urmă operînd prin definiție dincolo de cîmpul experienței, a admis că rămîne a fi atunci metafizică *aceia ce putem spune apriori cu privire la realitate*. După părerea noastră *aceia ce se poate spune apriori*, fiind de natură pur formală, o metafizică ce s'ar mărgini la atîta nu-și merită numele și nu-și îndeplinește menirea, care este și rămîne o cercetare a realității în esența ei substanțială. Definirea metafizicii după Kant este un fel de suprimare a ei, intrucît această disciplină nu poate rămînea exclusiv o știință a formelor. Dar asupra unui punct putem rămînea de acord: că se poate spune *ceva* în chip apriori asupra realității, și că această parte ce se poate stabili prin simpla speculare a minții reprezintă un element din corpul metafizicii, chiar dacă nu poate fi vorba să o constituie în întregime.

Convingerea că nici cunoștința empirică, nici eșafodagiul raționalist nu pot să ne conducă la adevăruri metafizice, convingerea că amîndouă aceste feluri de-a cunoaște au un caracter esențialmente limitat, a îndrumat naturile mai puțin curagioase către scepticism. În schimb acele mai îndrăznețe și mai setoase de-a pătrunde lucrurile, nu s'au lăsat descurajate, ci încăpățînîndu-se în speranța unei înțelegeri și rezolviri depline, au imaginat un drum deosebit de canalul simțurilor și schelele rațiunii, — o cale excepțională, superioară, privilegiată, calea extazului mistic.

Metoda mistică ar fi deci o altă metodă propusă pentru metafizică, și — după spusa lor — practică de unii filozofi.

Metoda mistică ar consta într'un elan interior al sufletului, care, în anume momente privilegiate, se poate descațușa de temnița corpului și sălta în regiunile înalte ale izvoarelor existenței, reușind să contemple lumina adevărată și supremă, interzisă ochilor obișnuiți. E vorba de un contact direct cu realitatea absolută, întovărășit de viziuni superioare și profunde.

Misticismul s'ar apropia într'o privință de raționalism, prin

aceia că instrumentul său de cunoaștere e un proces curat lăuntric: cu stingerea datelor senzibile și tăierea oricărei comunicări cu lumea din afară. Așa s'ar explica și elementele mistice pe care le găsim la unii raționaliști. Pe de altă parte însă se aseamănă mai mult cu empirismul, prin aceea că nu se urcă în regiunile superioare pe trepte logice (ca raționalismul), ci are, în mod imediat, viziuni concrete cu ajutorul unui ochi spiritual. I-am putea spune mai degrabă un *empirism supranatural*.

Filozofia antichității ne-a lăsat moștenire un mare mistic, pe Plotin, care mărturisește totuși că n'a isbutit să realizeze, în sufletul său, starea de contemplație mistică, decît de patru-cinci ori în toată viața sa. În Evul Mediu, credința în cunoștința mistică era mult înlesnită de creștinism, care considera extazul ca un mijloc de cunoaștere nelindoios.

Cu toate că filozofia modernă se infiripează degajîndu-se de tradițiile trecutului și în special de tradiția medievală, cu toate că această filozofie reclamă *evidență* controlabilă și clară pentru orice adevăr care năzuiește a fi recunoscut, — totuși misticismul nu se stinge, și îl găsim osebit de unii filozofi germani ca Iacob Boehme, un mistic înfriziat și plin de poezie, chiar la cugetători din școala raționalistă-cartesiană, cum este de pildă Malebranche.

E drept că misticismul lui Malebranche este mai mult sau mai puțin inofensiv. Pentru acest filozof, cași pentru magistrul său Descartes, criteriul adevărului rămîne evidența rațională. Totuși el completează teoria sa adăugînd că adevărurile evidente ne apar tocmai pentru asta evidente, fiindcă le vedem „în Dumnezeu“. Această teorie mistică a filozofului francez, cunoscuta teorie a „viziunii în Dumnezeu“, face din elanul mistic un fel de stare naturală a sufletului omenească, controlabilă în achizițiunile sale prin aceea că dinsele au caracterul de evidență logică, care stă la îndemîna oricărui cap sănătos. Sintem departe de cele patru-cinci extazuri ale lui Plotin, care pe lângă raritatea lor, erau curat subiective, reduse la mărturisirea și gradul de confiență al persoanei care le-a avut! Complectarea raționalismului lui Malebranche cu elemente mistice se poate neglija, intru cît elanul mistic nu ne procură cunoștinți de *altă natură* decît cea rațională, servind cel mult să ne explice într'un chip mai adinc *posibilitatea* acesteia din urmă.

În limpurile următoare găsim din cînd în cînd mistici, mai ales în filozofia germană, unde aflăm elemente mistice chiar la cugetători care aparțineau altor curente ca Schelling sau Schopenhauer. Dar unde misticismul renaște cu o vigoare reînnoită, conștient de bazele sale și de metoda sa, aceasta are loc chiar în zilele noastre, cu Bergson și școala lui. Direcția lui Bergson poartă numele de intuiționism, dar aparține tot trunchiului mistic, cu unele variații pe care le vom vedea îndată.

După filozoful francez contemporan, care este fără contestare o personalitate puternică și strălucită, atît experiența obișnuită cît și speculația rațională — pe care Bergson le cuprinde de-o potrivă sub numele unic de *știință conceptuală* — nu sînt mijloace capabile să ne conducă la adevăruri metafizice. Intellectul nostru, pe care îl găsim după Bergson în funcțiune nu numai cînd facem deducțiuni logice ci și atunci cînd făurim noțiuni empirice, fie ele oricît de elementare, — intelectul acesta este un simplu instrument de orientare practică fără misiunea de-a cunoaște adevărul în profunzimile lui.

Destinat exclusiv să ne adapteze mediului înconjurător, intelectul nostru — ca funcțiune biologică ce este — ne procură numai o *cunoștință exterioară*, servindu-se pentru asta, ca mijloc auxiliar, de proiectarea în spațiu a fenomenelor pe care le trăim în cuprinsul sufletului nostru. Spațializarea este un mijloc excelent pentru acțiunea noastră, nu însă pentru cunoașterea adevărului. Prin spațializare noi ne putem fixa puncte de reper și jaloane, immobilizăm în chip folositor o realitate în sine eminentement mobilă, putem izola lucrurile unele de altele, putem abstrage și stabili — neglijând varietatea concretă a fenomenelor — raporturi constante și nestrămutate. Admirabil lucru pentru activitatea noastră practică, dar absolut artificial când este vorba să pătrundem natura realității! Cunoștința noastră rațională — logică și matematică — se închiagă pe substratul spațial, presupunând imobilitatea, omogeneitatea și revenirea neschimbată a lucrurilor. Cunoștința empirică obișnuită e și dinsa de natură spațială și se elaborează tocmai cu mijloace logice și matematice. Oricare ar fi dușmănia dintre curentul empiric și cel raționalist, de fapt amândouă sînt intelectualiste, sau cum preferă Bergson să spue, *conceptualiste*, — adică înfățișează realitatea, deformată în noțiunii, care la rîndul lor au o menire pur practică de orientare în viață și nu pot fi luate ca icoane ale adevărului decît din ignoranță.

O cunoștință profundă a lucrurilor, cunoștința metafizică în orice caz, trebuie să se desbure și să renunțe la concursul intelectului. La o parte deci cu aparatul logic și instrumentul matematic, la o parte cu spațiul și cu înclinarea spre spațializare. Trebuiește pentru asta să reîntrăm în noi înșine, să ne scoborim în adîncul intimității noastre și să trăim nealterate procesele vieții noastre lăuntrice, în desvoltarea și creșterea lor concretă. Acest lucru îl recomandase și Schopenhauer pentru cunoașterea realității așa cum este în sine. Dar filozoful german își creiase o greutate pe care Bergson și-o diminuează. După Schopenhauer nu numai spațiul dar și timpul este un val, o cauză de deformațiune a realității, așa că lucrul în sine fiind în afară și de spațiu și de timp, devenea inezisabil intuițiunii noastre. După Bergson, există timp și timp. Timpul pe care el îl numește științific și pe care îl concepem prin analogie cu spațiul ca o nesfîrșită linie, ale căruia momente nu se deosebesc de ceiace sînt punctele în spațiu, — acest timp și Bergson îl socotește ca o formă amăgitoare. Dar în afară de timpul științific Bergson distinge așa numita „durată pură”, care se confundă cu valul vieții noastre sufletești, trăit și nu reprezentat, care curge continuu, se desvoltă, se îmbogățește, se colorează cu întreg trecutul care e veșnic prezent și pentru aceasta o clipă nu seamănă în vecie cu alta. Desbărați de mania spațializării și de deprinderea de-a face în torentul realității opriri și immobilizări artificiale, abolind operațiile intelectului, renunțînd la concepte și întorși la intuițiune să ne lăsăm deci în valul nostru sufletelesc și confundîndu-ne cu dînsul într-o unitate, de care cunoștința intelectuală nu se apropie niciodată, vom parveni să sezisăm direcția și sensul realității, să pătrundem geneza și să prevedem desfășurarea ulterioară, întocmai ca atunci cînd ascultînd adine o melodie și identificîndu-ne cu ea, ajungem să ghicim în mod firesc șunțele care au să vie, mai înainte de-a le fi ascultat...

Cam asta ar fi în citeva cuvinte *intuiționismul* lui Bergson, — planetă tinăra și strălucită a vechiului astru mistic. Filozofia bergsoniană cași misticismul de odinioară contestă posibilitatea de a cu-

noaște căilor ordinare : simțurilor și inteligenței. Ajutat de critica lui Kant, de metafizica lui Schopenhauer, de teoriile biologice și evoluționiste care fac din intelectul nostru un instrument de adaptare practică și însușit folosindu-se de critica mai nouă care a arătat că multe noțiuni științifice fundamentale sînt simple convențiuni, — Bergson decretînd artificială toată cunoștința științifică, deschide drum metafizicii prin înlăturarea celeilalte și prin întoarcerea la datele imediate și nealterate ale conștiinței.

Metafizica lui Bergson nu este cituși de puțin un domeniu de speculație abstractă, ci de experiență. Totuși — după cum am lămurit și mai înainte — avem o deosebire mare de ceiace obișnuit se numește empirism, pentru că domeniul metafizic, în filozofia bergsoniană, nu este socotit abordabil de experiența ordinară (la care participă latent și factori intelectuali), ci *de-o experiență de-un rang aparte și de un fel deosebit*. Natura specială a regiunii reclamă un caracter special pentru metoda de explorațiune, — cași la vechiul misticism.

Neapărat între intuiționismul lui Bergson și misticismul din vechime, sînt și unele deosebiri. Cu toate că și după filozoful francez, desbărarea de spațialitate și de concepte intelectuale, urmată de scufundarea în valul nealterat al intuiției pure, este un eveniment aproape tot așa de greu de realizat și deci tot așa de rar, cași extazul mistic care ne sălta din noi înșine în transcendente regiuni luminoase, — totuși intuiția bergsoniană nu putem spune că are caracterul „supranatural“ al vechiului extaz. Și lucrul se explică prin aceea că pe cînd extazul mistic era o ridicare peste tine însuși și inteligența ta, intuiția din filozofia nouă ar fi o simplă revenire dela elaborările inteligenței la datele primitive și imediate ale conștiinței. Misticismul era o treaptă mai sus și un pas înainte; intuiționismul mai degrabă o treaptă mai jos și un pas înapoi. Misticismul nu desprețuia valoarea inteligenței, decit care admitea numai puțința unei cunoștințe mai înalte; intuiționismul depreciază intelectul pe care îl socoate un instrument de deformațiune și preconizează întoarcerea la o formă de cunoaștere mai elementară, care ar fi și mai exactă, o cunoaștere la care chiar dacă revii cu greu, nu intri totuși în supranatural. Domeniul intuițiunii nedeformate e un domeniu și natural și obștesc, chiar dacă, după cum am spus, nu-l regăsești decit cu greutate sub stratul de transformări săvîrșite de intelect.

O altă deosebire legată strîns de celelalte e că pe cînd regiunea în care te înalța vechiul misticism, era concepută în perfecțiunea ei, ca o lume incremenită pe care n'o ating vicisitudinile evoluțiunii, (și deci mai analoagă cu postulatele rațiunii) regiunea în care ne conduce Bergson, socotînd-o evident tot ca pe aceea a adevărului și realității supreme, este dimpotrivă mobilitate pură, schimbare veșnică și creștere continuă. Un rezultat în mare parte al dinamismului modern care face din stabilitate o simplă aparență sau un lucru artificial.

Teoria lui Bergson este la lectură dintre cele mai seducătoare. Vrăjit de ascuțimea criticilor și de farmecul unui stil incomparabil, accepți a lăsa în umbră obiecțiile care se ridică dela sine. Scăpat de efectul imediat al cetirii, obiecțiunile însă se incheagă și se afirmă.

În primul rînd vei găsi îndrăzneța, în orice caz exagerată, prăpastia care se sapă de filozoful francez, între datele imediate ale conștiinței și rezultatele elaborării intelectuale. Oare în acele date nemijlocite, care se desfășoară în forma unui val continuu, dar cituși

de puțin uniform, nu găsim sugestii și indicații care silesc rațiunea să execute separări, diviziuni și discontinuități? Continuitatea valului intuițiunii să nu se datorească unei amestecări confuze? Și confuziunea, pe care tocmai rațiunea caută s'o înlătore analizând și jimpzind, să fie dinsa tot una cu înțelegerea profundă și adevărată a realității? Insuși Bergson spune într'un loc că „dans toute continuité il y a de la confusion“^{*)}. Să fie la rîndul ei aceasta, echivalentă cu înțelegerea metafizică? Mai mare satisfacție pentru adversarii metafizicii nici că s'ar putea!

Intre bolta cerească ce înfățișează astrele deslușite și valul repede de apă curgătoare în care aceleași astre se confundă într'o massă de aur fluid, e totuși greu să crezică aceasta din urmă e mai aproape de adevărul real și profund!

A ridică intuiția imediată, indiviză și confuză, intuiția elementară, de-asupra operațiilor intelectuale, e un fel de romantism filozofic, care ne aduce aminte de dramele romantice în care lacheli a-jung prim-miniștri și cuceresc inima intangibilelor regine.

Ca un fel de Ruy-Blas metafizic îmi apare această concepție bergsoniană.

E de semnalat iarăși că este foarte contestabil, că în intuiția noastră imediată se zăresc absolutul însuși. Dimpotrivă, aceste date poartă ștampila relativității pe care o comunică într'o măsură și prelucrărilor făcute de rațiunea noastră. Și ar fi un caz de amăgire extraordinară, care ne-ar face să credem că sîntem victima aceluși demon de care vorbește Descartes, dacă rațiunea noastră care prelucreză intuițiunea tocmai pentru a micșora quantumul relativității, de fapt prin această operație, făcută cu toată bunăcredința, ar crea tocmai o relativitate care nu există în datele imediate. Intuiția nemijlocită nu ne relevază niciodată întreg adîncul realității noastre, ci ne oferă numai informațiuni de suprafață. Ce știm noi bunăoară despre geneza unei senzații de roșu ori cît am trăi-o de intens? Rațiunea vine tocmai să completeze caracterul superficial al intuițiunii noastre, dînd oarecare indicații asupra adîncimilor necunoscute, evident în mod mai mult abstract și vag, sub forma unei complectări schematice, într'un mod care firește nu echivalează cu intuiția absolutului, — *în cazul cînd am putea-o avea.* — Căci netăgăduit că o scufundare în valul absolutului și o identificare cu dînsul ar reprezenta un *ideal* de cunoaștere. Atita numai că o scufundare în care să nu ni se stingă facla înțelegerii e pentru noi imposibilă și de-aceia e bine să recunoaștem *superioară* cunoștința noastră clară, ori cît ar fi de superficială și să nu căutăm a o înlocui cu alta, care poate fi pe drumul adîncimii, dar tot odată — pentru noi — al întinericului și al zădarniceii bijfeli.

Desigur că vasul inteligenței noastre nu poate cuprinde realitatea absolută și epuiza profunzimile ei. Dar, pornind de acolo, că procesele noastre intelectuale alcătuiesc virful unei scări care pornește dela datele imediate ale conștiinței, nu sîntem cîtuși de puțin îndrituiți să afirmăm că aceste procese se depărtează mai mult de natura absolutului decît datele imediate. Și ne-am putea folosi aici de o imagine culcașă chiar din Bergson, nelntrecut maestru al exprimării figurate: „Pour percer le mystère des profondeurs, il faut parfois viser les cimes. Le feu qui est au centre de la terre n'apparaît qu'au sommet des volcans“ (op. citat p. 27).

^{*)} *Energie Spirituelle*. Articolul: La Conscience et la Vie. pag. 23.

În vechiul misticism, cunoștința intelectuală nu ne ducea la sesizarea adevărului absolut, dar era cel puțin pe drumul absolutului, unde se putea ajunge prin extaz. În Intuiționismul bergsonian, cunoștința conceptuală—opera științelor pozitive dela care n'ar exista nici o continuitate la metafizică—este un fel de deviațiune, cu scopuri deosebite de cunoașterea adevărului, nu un inel spre pătrunderea lui. Pentru metafizică nu este de mers dela științe înainte, ci de întors îndărăt...

Știu că s'ar putea ridica protestări împotriva acestei expuneri și am putea fi invinovați de-a fi denaturat puțin filozofia bergsoniană. Știu bine că filozoful francez are rinduri categorice în care oprește să se confunde scufundarea în durată pură cu reveria lenesă, după cum are rinduri prin care arată că este de indispensabil pentru oricare metafizician să cunoască desăvârșit științele pozitive, explicând chiar „eclipsa parțială a metafizicii” în timpurile de față „prin greutatea extraordinară pe care o simte filozoful astăzi de a lua contact cu știința devenită prea întinsă”). Știu de asemeni că o parte din monografiile care s'au scris asupra acestui maestru al gândirii se allese să deosebească între intuiția *supra științifică* care ar trece dincolo de cunoștința conceptuală și intuiția *infracțională*, care rămâne îndărăt și care ar fi lumea datelor primitive și imediate. După acești comentatori—în genere admiratori ai lui Bergson—intuiția metafizică a maestrului lor este identică cu cea dintâi și nu cu aceasta din urmă.

Această interpretare însă vine în contradicție, cu ceiace este mai *original* în filozofia bergsoniană. Căci în această filozofie nu vedem cum s'ar putea clădi o intuiție pe analiza științifică (sau conceptuală) cind ni se spune că „de l'intuition on peut passer à l'analyse, mais non pas de l'analyse à l'intuition”; cind știința este născută din alte trebuințe decît pătrunderea adevărului, cind ea imobilizează realitatea și cind, după repetata afirmare a lui Bergson—pe care i-o aminteste cu mult apropos Höffding într-o monografie—cu puncte imobile nu se poate niciodată reface mișcarea și mobilitatea.

Neapărat cineva poate perfect să susție că după ce ne-am urcat cu rațiunea toate treptele pe care poate să le sue, pentru a complecta construcția metafizică, e trebuință de o coroană mistică, ce ar fi o intuiție *suprarațională*. Dar acel cineva nu depreciază opera inteligenței și-a științei, ci o *consideră ca fiind în continuitate cu celelalte operații ale sufletului, intercalată între senzațiile imediate și intuiția finală*. Cind însă o socotești ca Bergson, ca un drum care deviază din marea cale a înțelegerii realității, atunci la dînsul în mod logic intuiția *supraștiințifică* își dă mina cu cea *infracțională*, pentru a se confunda cu dînsa. Și atunci tot logic vorbind, cultura științifică pe care Bergson o cerc, mai înainte de-a se ajunge la intuiția metafizică, nu poate avea rolul de-a pregăti o *altfel* de intuițiune, decît cea *preștiințifică*, ci în cel mai bun caz, de-a ne întoarce la dînsa c'o altă stare sufletească, tot așa după cum Montaigne spunea că scepticismul care te cuprinde după ce ai învățat carte e mult mai temelnic decît acel ignorant, sau, după cum unii așteți susțineau că viața ascetică nu-și are întreaga ei valoare, decît după ce ai încercat întâiu să guști din toate deșertăciunile vieții...

*) Vezi: *Introduction à la Méthaphysique*. Revue de Méthaphysique et de Morale. Janvier. 1913. p. 36.

Sau dacă proclamarea pe care o face Bergson despre folosul cunoștințelor științifice la cercetarea metafizică și despre rolul lor de etapă indispensabilă către aceasta din urmă, dacă această proclamare trebuie luată altfel și în toată seriozitatea ei, atunci trebuie să constatăm că ea face să decadă o bună parte din critica pe care filozoful o făcuse științii conceptuale. Cu această moderațiune se cam atenuază coloritul viu al originalității acestui gânditor, lăsând însă o concepțiune cu care ne putem uni și din care putem primi unele idei și unele indicații, pe care, el, ca nimeni altul le-a pus într'o puternică evidență.

Care ar fi atunci metoda metafizicii? În nici un caz nu putem admite, călcând pe urmele școlii bergsoniane, că dînsa este *totu-generă* diferită de cea a științelor pozitive. N'am putut admite nici că metafizica se poate dispensa de concepte (ce-ar mai fi în această împrejurare?), nici știința de intuițiuni. N'am crezut nici că știința n'are preocupări teoretice, nici că metafizica n'ar avea năzuinți de ordine practică. Căci la urma urmei și la metafizică imboldul principal al cercetării este tot adaptarea, nu o adaptare limitată cum urmărește să ne procure știința pozitivă, ci una în mare, una care se referă la întreg ansamblul în care sîntem înglobați. Metafizica nefiind alta decît o armonizare ș'o continuare, mai departe a ipotezelor de știință pozitivă, catul de de-asupra al unui edificiu care pornește dela temelii faptelor, trece prin etajele diferitelor științe și năzuiește să cucerească tot mai mult din înălțimile văzduhului, ea nu se poate servi decît de aceleași mijloace de construcțiune, bine-înțeles cu modificările pe care le impune depărtarea crescîndă de faptele concrete și suirea într'un aer din ce în ce mai rarefiat.

Că nu se poate face metafizică serioasă fără a cunoaște bine rezultatele științelor sau—cum spunea Bergson însuși—fără o lungă camaraderie cu ele, este un lucru admis astăzi de toată lumea, chiar de intuiționiști care, în conformitate cu doctrina lor, ar fi putut fi de altă părere. Metafizica are absolută nevoie de numeroase cunoștințe conceptuale. Că această masă de cunoștințe pentru a zămisli o întreprindere metafizică are trebuință pe lângă orice altă îmbinare, pe de-asupra, de un fel de elan interior, care le poartă, le fuzionează, le neutralizează*), n'o tăgăduim, dar credem totuși că aceasta nu este ceva *special metafizicii*, acest elan fiind trebuincios și la invențiunile științifice propriu zise.

Sînt aceleași funcțiuni sufletesti în activitate și la cercetarea științifică și la speculația metafizică, deosebire fiind numai în ce privește *gradul* în care participă fiecare. Nici la știința propriu zisă—vorbind de științele de fapt—nu poate ajunge metoda empirică pură, simpla constatare și descriere a faptelor fără o cif de ușoară prelucrare cu rațiunea,—căci atunci nu merită numele de știință. Totuși la unele științe—la acele care nu se ridică prea mult deasupra domeniului sensibil—colaborarea rațiunii poate fi mai redusă. Cu cit regiunea explorațiunii noastre e mai departe de fărîmul concret al experienței și sustras verificării directe a faptelor, cu atît rațiunea intervine mai eficace, nu creînd noțiuni din propriul său exercițiu sau simpla ei răsucire, cum au crezut-o unii, ci urmărind raza faptelor, desfășurînd pînă departe ghemul bine inodat al datelor brute. În me-

*) Vezi: *Introduction*, p. 26.

tafizică, mai cu seamă, unde trebuie să ne săltăm cu mult deasupra realităților observate, participarea rațiunii e cit mai largă, cit mai întinsă. Slujindu-se de directive inerente structurii sale, ea complectează, întregeste fragmentul de lume pe care îl percepem, slujindu-se de proprile lui indicații și de sugestivitatea propriilor lui elemente. Atunci cînd aceste indicații sînt echivoce, le analizează, le cîntărește și le clarifică; atunci cînd sînt insuficiente într-o parte, le întregeste din logica altor părți; însfîrșit intrucît anumite aspecte ale lumii sînt dependente de anume exigenți ale unei forme inevitabile pe care trebuie s'o albă, iar conturul formei îl găsim, apriori, în cuprinsul intelectului nostru, atunci se poate complecta pe alocuri edificiul metafizic, pe cale curăț mintală, chiar acolo unde lipsesc cu totul indicațiile clare, din partea experienței. Metoda fundamentală a metafizicii nu poate fi alta decît cea *empirio-raționalistă*.

Să luăm un exemplu. Depildă sistemul lui Leibniz, care, cît dîntău în epoca modernă, încearcă să facă parte și experienței și dialecticii raționale. După Leibniz lumea, în esența ei metafizică, se compune dintr-o pluralitate infinită de elemente, de natură *spirituală* (psihică). Aceste elemente, pe care el le numește monade, nu sînt identice una cu alta, ci—avînd individualitate proprie—se deosebesc însă infinit de puțin fiecare de vecina ei, așa că toate laolaltă alcătuiesc o scară continuă, fără întreruperi și fără salturi, pornindu-se dela cele mai inferioare, până la cea mai înaltă, care e monada monadelor sau Dumnezeu. Toate aceste monade nu comunică între ele, neavînd „nici uși nici ferestre“.

Nefiind în acțiune reciprocă, fiecare universului o posedă „ab origine“ în interiorul lor, în diferite grade de claritate. Ceiace monada percepe confuz, apare sub formă de materie, care n'ar fi atunci decît o simplă reprezentare neadevătată a realității. Ceiace se percepe clar apare sub formă de spirit, ceiace ar fi chiar natura adevărată a lucrurilor.

Dacă încercăm acum să ne dăm seama de mijloacele cu care Leibniz a înjghebat această concepțiune și de elementele de care s'a servit, vom observa că în parte a urmat sugestivitatea experienței, de alta îndemnul rațiunii,—acestea din urmă citeodată, ce e dreptul, în mod exagerat și abuziv ascultate. Atunci cînd întrebîndu-se în ce constă esența obiectelor materiale, răspunde că ea este de natură psihică, ajunge la această convingere *prin analogie* cu ceiace aflăm în propriul nostru interior, așadar se servește de metoda empirică a analogiei, care e desigur metoda cea mai riscată și mai îndrăzneată dintre cele empirice, dar însfîrșit este empirică. Atunci însă cînd susține continuitatea tuturor monadelor, operează cu un principiu aprioric—același principiu care l-a condus la descoperirea calculului infinitesimal în matematici—intrucît experiența sensibilă nu ne oferă imaginea continuității. Iar cînd, ca încheere, consideră monadele ca izolate unele din altele, o face servindu-se, evident, în mod abuziv de principiul logic al identității, care ar cere ca fiecare lucru să fie egal cu sine însuși și să rămie pururea astfel.

Neapărat, la Leibniz, construcția pur rațională e cu mult prea mare față de inspirația empirică și în bună parte de-aceia sistemul lui filozofic cuprinde mult arbitrar. Dealtfel nu-i putem preinde valoare de actualitate, cînd de-atunci și până astăzi cunoștința a sporit atît. Totuși el a rămas până astăzi cu părți neperitoare și poa-

te servi ca pildă de metodă,—cu rezerva unei temperări mai mari a contribuției aprlorice.

Dacă urmărim desfășurarea sistemelor până în zilele noastre, vedem că metoda care capătă treptat o poziție centrală în construcțiile metafizice—aplicată de unii mai bine, de alții mai rău—este metoda analogiei. Chiar simpatia de care vorbește Bergson, și cu care ne-am transpune eventual în inima lucrurilor, e în fond tot un proces de analogie,—evident, însuflețită și potențată. Dar o analogie valabilă trebuie înconjurată de mari garanții și aici este tocmai munca rațiunii care analizează, compară, înlănțuie și conchide. O analogie temeinică nu se săvârșește printr'o extindere spontană a unei intuiții oarecare, chiar dacă are ca punct de plecare o intuițiune. Cite garanții și cită argumentare subtilă a trebuit lui Schopenhauer sau lui Wundt ca să extindă voința pe care o descoperim în noi înșine, la toată realitatea cosmică, făcând dintr'însa factorul originar și esența ultimă a întregii existențe! Că pe lângă toate acestea și ca încoronare, intervine ș'un-fel de divinațiune, aceasta nu tăgăduim,—dar nu ajunge!

Ceia ce ne apare în desfășurarea istorică a sistemelor metafizice ca un factor variabil este materialul empiric, care se preschimbdă, sporind neincetat. Dimpotrivă, contribuția rațiunii este factorul mai statornic și partea care face sistemele, în bună parte, să se asemene. Această asemănare ne poate mângâi într'o privință—sentimentul nostru de putere. Căci de multe ori, din elemente puține rațiunea noastră s'a dovedit în stare ca să scoată concluzii și întezăriri de acelea, care au apărut și mai temeinice când elementele empirice începură a se înmulți. O putere în a cărei încredere nu trebuie însă a ne uita prea mult, întrucât temelja tuturor concluziilor metafizice rămâne aproape pretutindeni cunoștința empirică—a cărei supremă expresiune sînt diferitele științe—asa că acele concluzii pe deoparte rămîn în funcție de această cunoștință variabilă, iar pe de altă, din aceiași pricină și din altele arătate, afirmările metafizice nu pot fi decît ipotetice, dacă lăsam în umbră cetele câteva adevăruri formale care pot pretinde evidența.

Mijloacele zugrăvite mai înainte să fie oare singurele mijloace *valabile*, cu care se poate opera în metafizică? Să fim oare reduși exclusiv la un fragment minuscul de experiență și la o întregire pur rațională, lipsită în cea mai mare parte de viziune concretă?

Cred că nu, și aici mă apropiu cu mulțumire de teoria lui Bergson, cu care te poți împăca în unele privinți.

Netăgăduiu că—afifa cit poate procura observarea introspectivă—elanul și actul gândirii cuprinde mai mult și ne informează—ce e dreptul vag—despre un surplus care nu se arată în conținutul gândirii clare. Sub acest raport și Bergson, și alții care au mai afirmat-o, au perfectă dreptate. N'am putut să cred, eu unul, că renunțînd la partea clară a gândirii și confundîndu-ne în elanul cugetării, vom ști mai mult, închipulîndu-mi mai degrabă că vom transforma în stare, confuză și partea care era înainte clară, fără a clarifica pe cealaltă. O cunoaștere presupune, fie și în cea mai slabă măsură, o dualitate și în suprimarea complectă a oricărei dualități se năruiește orice cunoștință, cel puțin *omenească*, pentru a nu zice ca Fichte care afirma că însuși „Eul absolut” (ceia ce era pentru el realitatea supremă) pentru a se cunoaște, trebuie să-și pue o limită, să-și creze o rezistență oarecum exterioară.

Totuși, oricare ar fi rezervele, care ne-au îndepărtat de-acapul de la teoria bergsoniană, nu pot să nu admittă că din acel elan confuz ne pot veni unele indicații, care atunci cînd sînt mai vii pot să ajute și să completeze gîndirea conceptuală. (nu zic ca Bergson să i se *substitue*)—indicațiuni asemănătoare cu acelea ale creației artistice și înrudite cu ea.

Chestiunea dacă Metafizica nu este în parte o artă și dacă criteriul estetic n'ar putea fi folosit în chip valabil în rezolvirea controverselor metafizice, a fost de mult atinsă și dezbătută, trînzată negativ de cei mai mulți (care văd în amestecul poeziei o scădere a valorii științifice), admisă cu entuziasm de vre-o cîțiva. Tot Bergson este acela care a dat acceptării, forma cea mai eloquentă, deși — cum era de prevăzut — cea mai exagerată.

Intrucît ne privește sîntem cîștigați părerii că alături de călăuza logică a adevărului, putem folosi în construcția metafizică, pe aceea estetică a frumosului. Fără a confunda cîtuși de puțin adevărul cu frumosul, nu putem trece cu vederea oarecare înrîdîre dintre ele, care ar face posibilă colaborarea și completarea unuia prin celălalt. Ideia „de regularitate” este comună amîndurora, principiul „unității în varietate” le este de asemenea comun, năzuința „simplificații” iarăși a condus la rezultate fericeite atît în elaborările științifice cît și în plămîturile artistice. Prin utilizarea comună a „analogiei” ținuturile adevărului și frumosului se ating. S'ași mai putea cita ca fapt caracteristic, că filozofia antică care a fost obsedată de ideea de frumos, — dinșă a fost acela care a servit ca model și ca mijloc de emancipare cugetării moderne, în setea ei de adevăr.

Neapărat acum că pentru a nu compromite clădirea metafizică trebuie folosite principii de estetică bună. Căci au fost unii care s'au servit de principii de estetică populară și au construit edificii metafizice asemănătoare cu acele melodrame, în care după un șir lung de vicisitudini, toate se sfîrșesc cu bine și spre satisfacția generală. Atunci cînd un Cristian Wolff sau un Bernardin de Saint-Pierre, fără nici o justificare empirică sau rațională, susțin că întreg universul — în ciuda tuturor aparențelor — a fost creat de Dumnezeu, pînă în ultimele lui detalii, pentru fericirea omului și în vederea înălțării lui, sau atunci cînd se afirmă nemurirea individuală a omului pentru a i se asigura recompense după încercările la care a fost supus pe pămînt, — e și aici o fantazie poetică, dar după criteriile de estetică populară, care n'au nimic de-aface cu arta adevărată.

Admițînd totuși călăuza frumosului ca un mijloc suprem al încherii metafizice, nu putem afirma nici aici cu siguranță, că utilizarea acestui mijloc ar fi un aspect în care metafizica s'ar deosebi radical de știința propriu-zisă. Fiindcă au existat oameni de știință exactă care au afirmat că s'au slujit și de criteriul frumosului, cu mult folos în specialitatea lor. Marele matematic francez Poincaré declară deslușit că soluțiile cele mai frumoase, la multe probleme matematice, sînt totodată și cele adevărate, și c'a ajuns la ele cu sentimentul estetic, căruia îi acordă o încredere nemărginită. *)

În orice caz cînd este vorba de metafizică, călăuza estetică trebuie admisă fără discuțiune. Nu poate să existe o icoană a realității fără o individualizare și asta n'o poate face decît fantazia artis-

*) *Science et Méthode*. p. 57.

tică, colorind bine-înțeles un desen care ar fi rezultat din cea mai corectă și temeinică aplicare a metodei empirio-raționaliste.

Intuiția artistică sau dacă vreți s-o numim și mistică, vine să încununeze construcția rațiunii, exprimând ceva din acel imponderabil, din acel fior al nărilor adâncimi. Imprejurarea că purtăm și în noi absolutul ne dă puțința de a simți câteodată unele vești îndepărtate, desigur slabe, fără posibilitatea unei închegări palpabile, și care s'ar volatiliza fără îndoială dacă am vrea să le păstrăm aparte, fără a le insera ca pe niște nuanțări prețioase și fine, pe canavaua cugetării conceptuale.

Putem deci primi cu folos călăuză estetică și contribuția poeziei în metafizică, însă numai în colaborare cu gândirea științifică, pentru a-l adăoga aceștia unele fosforecențe și subtilități, inezicșabile de aparatul logic și de metoda științifică. Această colaborare o legitimăm numai și numai pe credința unei înrudiri dintre frumos și adevăr, înrudire care s'ar explica prin aceea că și unul și altul descind probabil dintr'o invizibilă rădăcină comună.

Mai rămâne să adaug că, în nici un caz, nu putem recunoaște ca bună — chiar admitind intruziunea poeziei în metafizică — definiția pe care o dă Bergson acestei discipline: „*La métaphysique est donc la science qui prétend se passer de symboles*”.

Nici arta cea mai subtilă nu se poate dispensa de Simboale. Cel mult se dispensează poezia care rămâne neexprimată, poezia necrisă. Dar a face din aceasta culmea cea mai înaltă a cuprinderii și înfăptuirii sufletului omenesc, este a da paradoxului forma cea mai imposibilă, aș zice cea mai înșiritoare.

Că un simbol — oricare ar fi dinșul — însemnează relativism și nedesăvirșire, trebuie s'o concedăm; dar abolirea simbolului, pentru noi oamenii, însemnă și mai puțin decât aita, — câteodată neant.

I. Petrovici

Carăle cu grîu

Prin noaptea palidă din mahalale
In care mor și felinarele-ostenite,
Asvirle vîntul zdrențe reci de ploae
Pe casele-adormite
Și pe tăcerea ultiilor goale.

Prin noaptea udă și murdară,
Inaintează 'nspre oraș, domol,
Convoluturi lungi și grîbove de cară...

E toamnă și-l tîrziu...
Sub cerul zăvorît de nouri și pustiu
Inaintează poticnit și greu
Norodul carălor cu grîu ;
Iar cînd pe lîngă felinare-apar
Pe rînd și rari
Din umbră, carăle 'ncărcate par
Grămezi de întuneric mari,
Din necuprînsul nopții dărimate...

Dar ele curg, din sate, ca un rîu
Și-aduc orașului belșug de grîu.
Aduc belșug de viață și lumină
In inima lor darnică și plină
Cules din revărsări de soare
Și din adîncul negrelor ogoare...

Orașul strîns, ca 'mî întemnițat
În liniștea tăcerilor de fer,
 Orașul cu minuni
Și cu biserici multe
Pe care le înalță cătră cer
 În loc de rugăciuni,
Orașu 'n care morții sînt stăpîni,
Întinde mîi de străzi ca niște mîni
Spre 'ntunecata satelor tăcere
Și viața multă, tot mai multă, cere...

Înaintează carăle scrișnînd
 Și tremurînd.
Pe străzile orașului bătrîn
Sorbite, insetat, ca de-un plămîn...

Iar clopotele turnurilor, sus,
Deasupra timpului răpus,
Bat mîez de noapte 'n cor, răsunătoare,
Sărbătorînd eternă clipă 'n care
Peste oraș se varsă, ca o mare,
Belșug de sănătate și de soare...

G. Bărgăuanu

Nevinovățiile viclene

(Roman)

Es ist eine herrliche Sache um die Unschuld, nur es ist auch wiederum sehr schlimm, dass sie sich nicht wohl bewahren lässt und leicht verführt wird.

Kant, „Metaphysik der Sitten“.

Detrás dela cruz está el Diablo.

Proverb spaniol.

Jupineasa, trăsînd papucii în picioarele goale, mergea spre cișmea. Brațul stîng îl ținea încordat și îndepărtat de trup pe cînd în celălalt legăna în aerul palid și subțire al dimineții de vară o găleată plină de lături. Răsturnă, cu o mișcare avîntată, găleata în albia de piatră înverzită a cișmeii, o așează înăuntru și dădu drumul apei. Apa țîșni într'un șiroiu luminos, care se sparse în stropi pe fund, și urmă într'un clocot ce devenea din ce în ce mai adînc.

Apoi Jupineasa ridică găleata plină și porni înapoi cu același mers oplitit și asimetric.

Între munții ușori din depărtare și brazii întunecați din grădină se întîndea un cer amețitor de adînc și de limpede. Ziua se vestea caldă în mișmele leneșe ale vîntului ce trezea din frunzișuri răcoarea umedă a dimineții.

Strîmtă și împrejmuțată de uluci verzi, grădina își închidea, între brazde de lărbă, răzoare de panselă și de părăluțe; doi trandafiri grei de boboci se înălțau subțiri peste celelalte flori. Ultimele ploii luaseră prundișul de pe cărări, arătînd pe alocurea pămîntul negru.

De după muntele păduros și sbirlit din apropiere răsărea soarele scaldînd în lumină un colț al grădinii, unde doi porumbei ciuguleau dintr'o brazdă. Zidul alb al casei se luminează, iar geamurile deschise în întunericul amortit al odăilor se aprinseră pe rînd.

În bucătărie începură glasuri și sgomot de țingiri și de uși lovite. În cațul de sus o aripă de geamlic bătută de soare se deschise, săgetînd peste prundiș și răzoare o frîntură de sclipire; o fetiță cu obrazul somnoros, cu părul scurt și incilcit, cu ochii orbiți de lumină se ivi în pervazul ferestrei deasupra grădinii pestrice și vioaie.

Sanda se sculase prea devreme. Vedea că dimineața deabia începuse și se gîndea cu frică la ceasurile ce-avea să le petreacă singură în plictiseală. Vîntul care-i mîngiase cămașa pe trup o făcea să tremure puțin. Sta în mijlocul odăii, frecîndu-și ochii cu minile și un picior gol de celălalt. Căscă și se întoarse iarăși în patul alb și mototolit.

Inchise pleoapele roșii peste pătratul de cer încins ce-l vedea în fereastra deschisă și nu mai făcu o mișcare, dar gîndurile urmară să-i treacă prin minte tot atît de treze. Se gîndi că în odaia de alături verii ei mici dormeau adăpostii de perdelele lăsate și le învidie somnul care desigur avea să dureze până la ceasul cealului.

O suflare de vînt care-i ajunse patul o făcu deodată să se gîndească la țarba umedă de rouă din grădina; și deschise iarăși ochii către fereastră.

Se sculă, de rîndul acesta decisă, și începu să se spele și să se îmbrace cu dinadinsul încel, ca să sîrșească cît mai tîrziu.

Rînd pe rînd, ținînd clorapil în mîna, pieptănîndu-se sau încălțîndu-se, privea afară la munți. Seara, culcîndu-se, își aruncase albiturile la întimplare și acuma, în amestecul lor, nu mai găsea pantalonii: îi căută lenesă, fluierînd între dinți și găsîndu-i, nu se grăbi să-i pună.

În casă nu se auzea încă nici un șopot. Săda era aproape gata și nu știa cu ce să-și mai întîrzie îmbrăcătul. Se duse iar la fereastră și privi spre muntele vînat din zare, îngrijată să nu vadă vre-un nor, acolo deunde de obicei se vestește ploaia. Dar muntele își îmbina tăios cuimile cu cerul limpede și fără pădă. Și, cu gîndurile zăpăcite și cu coatele răzîmate de pervaz, rămase multă vreme la fereastră. Cînd privirea îi alunecă în grădina văzu magazia de lemne din fund și, lângă dînsă, cutia de crochet.

Cu o mișcare bruscă se îndepărtă de fereastră și îsprăvi îmbrăcătul în grabă, gîndindu-se cu interes la crochetul ce avea să-l aranjeze.

Cînd Sanda coborî în grădina, o găsi înecată toată în soare și mărginită de umbra tufșurilor. În lumina crudă, florile își exagerau culorile pestrițe, răsărite din pămîntul negru. Sanda se duse la trandafirul cel galbăn și-i culesse bobocul ce înflorise peste noapte; apoi se îndreptă spre cutia de crochet smulgînd cu buzele, petală cu petală din floare.

Dînd la o parte ciocanele și mîngile din lădița veche de lemn, scoase fiarele îndoite, care sbrînîră scăpînd din strîmtoare și, trîndu-și cu convingere trupul de copil, le înfipse în locurile obișnuite ale pămîntului bătătorit, unde găuri lăbărtate așteptau.

În dimineața transparentă și colorată, Sanda zîmbea. Era prea înaltă pentru vîrsta ei de treisprezece ani. Subțire, în rochia scurtă, cu umerii puțin strîmți și căzuți în jos, cum se pleca să înfigă fiarele, lungimea brațelor și a picioarelor se accentua. Conturul delicat al sînilor și al șoldurilor abia se putea ghici sub haină.

Plecîndu-se, părul îi dădea citeodată în ochi; și atunci, cu un gest pronunțat de femce, îl potrivea răsfrîndu-l între degete și descoperînd, între pletele scurte, obrazul rotund care părea puțin ostentat de povara ochilor mari. Și cum privea la fiarele fixate în pămînt răsămîndu-se de un cloac de crochet, cu soarele adîncindu-i umbrele din obraz, acesta semăna cu chipul unui sfînt- Ioan copil dintr'o icoană.

II

În umbra ușoară a teraselor, fața-de-masă albastră se lumina între cești și farfurile albe și lucioase. Două ceainice de argint, unul înalt și subțire, celălalt mic și îndesat, fumegau așteptând. În jurul unui borcan cu mlere citeva viaspi sburau sbirniind. Un coș împletit sta încărcat cu pinișe și cu cornuri.

Pe lespezile scărilor, pe o pernă adusă din casă, ședea Sanda. Cetea, potrivit și din când în când culele rochiei sau trăgându-și ciorapii. În romanul depe genunchi, eroul care-și regăsea arareori eroina pentruca în curind să o piardă din nou, mulțumită unui complicat complot, minat de interese dușmănoase tinerilor, se afla la a treia regăsire. Sanda își exprima satisfacția în fața succesului personagiilor simpatice, mușcându-și pielușele dimprejurul unghiei și prin strălucirea ce-i zâmbea în ochi. Romanul mai conținea încă un vraf de fol necetite și Sanda nu putea pricepe ce s'ar mai putea întâmpla după o înfățișare atât de definitivă. Se scărpină în cap, încruntându-se și căscind. Despărțirea cu suferințele ei îi era dezagreabilă și celace urma înfățișării, indiferent — căci dinșea nu cunoștea din dragoste decât formele exterioare, și se mulțumea pe deplin cu această cunoștință. Auzea adesea lucruri șoptite misterios, dar nu le pricepea, fiindcă taina lor nu o interesa.

Așeză lângă dinșea cartea deschisă cu scârțele în sus, și rămase gânditoare, fără să se gîndască la nimica precis din roman, urmărind detalii vagi, departe de terasa în care sta și de grădina la care privea. Când se auzi chemată pe nume, Sanda tresări speriată și se sculă încordindu-și brațele și picioarele amorțite.

În hîrșit de scaune și'n zgomot de guri lumea se așeză la masă. Sanda se repezi la unchiul Pavel și la mătușa Cecilia și-i sărută pe rînd; apoi se trînti pe scaun lângă verii ei izbînd piciorul mesei, deasupra căreia porțelanurile răspuseră cu cloșnituri felurite.

Baby și Riri, cu fețe încă somnoroase, urmăreau atenți zborul zvîcnit al viespelor împrejurul mierii. Mama lor, mătușa Cecilia, cu brațe uscățive și mini îndemănatică, cu părul ce se întuneca sub bonetă, cu capotul involt de tulpan, fără să ia sama de zgomotul dimprejur, turna din ceainic în cești lichidul fierbinte și auriu.

Pe masă, lângă unchiul Pavel, un maldăr de gazete sta umflat, gîrlînd pe deasupra o cartă poștală. El, luînd între degete dreptunghiul de carton înegrit de slove, dădu capul pe spate și-l privi din depărtare prin ochelarii ce încălecau strîmb și aproape de aripe masu-i solid și învînețit de fire subțiri. Nările îi mișcau atât de atente încît părea că cetește cu dinsete. Dupăce sfîrși, puse cu grijă cartă lângă șervețel, scutură cu un gest brusc al capului ochelarii deoparte, și se latîuse după zaharniță.

„Cecilio, vine azi Radu“, zise el cu glasul schimbat de sforțarea brațului. Mătușa Cecilia dădu din cap. La masă domnea liniște și doar cite un sorbit trecea prin tăcere.

Mama se sculă dela masă, porni către ușă, se întoarse, și căuțînd cheile printre cești: „Vine Radu? Să-i dăm odaia din dos? În cea albastră se vîpșește. Ce zici?“ Unchiul Pavel ridică ochii la dinșea și-i răspunse: „A din dos? Cum zici tu. Vine singur; Elena o ramașă acasă. Merg diseară să-l iau dela gară“. Apoi luă o țigăretă din tabachleră, o aprinse și începu să tragă dintr'însa tacticos.

Baby și Riri plătiseau pe Sanda cu întrebări, la care ea răs-

punea indiferență, privind interesată la carta poștală de lângă șervețel.

Dupăce isprăvi țigăreta, unchiul Pavel se sculă dela masă, trecind anevoe printre scaune mîngie în trecăt pe Sanda pe cap și intră în odăe.

Baby se chiora prin șerveț la lumina soarelui și lovea în chip ritmic cu gheata piciorul mesei. Riri, cu gura întredeschisă și amestecînd sgomotos ceaiul cu lîngurița, se uita la Sanda care, dusă pe gînduri, fărima între degete miezul unei pînițe.

Radu, vărul ei de-al doilea, avea cincisprezece ani, cu doi ani mai mult decît dînsa, și Sanda se gîndea că nu-l mai văzuse demult, decînd fuseseră împreună la băi de mare. Iși aducea aminte că nici unul nici altul nu făceau băi și că se jucau după-amezi întregi culegînd scoici sau săpînd canalurj. Sanda se bucura de venirea lui Radu amintindu-și cit de bine petrecuseră atîncî; și alte gînduri, ușoare și neprecise, sporeau bucuria.

Copiii se sculareră și ei dela masă și mergeau fustrei cătră locul de crochet prin soare, Sanda mai mare la mijloc, iar Baby și cu Riri lovindu-se mereu de dînsa și vorbind tare, amîndoi deodată.

Sgomotul uscat al mîngilor lovite de ciocan, tulbură acru lîngătit. Porumbeli gongăneau pe întrecutele. Gazetele împrăștiate pe masă lișiau înfiorate de vînt. Răzoarele erau năpădite de lumină. Arborii abia își mai tremurau umbrele vinete.

Un cocoș cîntă răgușit.

Radu pleca pentru întăia oară singur la drum. Cu toate grișile responsabilităților acestui fapt, se simțea fericit, pentrucă în această călătorie de un fel nou, el vedea un simbol al maturității și al independenșii.

Dar cînd îi venea în mînte vre-o dificultate mai serioasă ce ar fi putut să întească în cale, o eventuală tutelă îi părea mai puțin demnă de dispreș.

Dificultățile puteau fi felurite și fără număr: trăsura putea să sosească prea tîrziu sau să aibă cai prea inceți; la ghișeu de bilete putea fi prea mare înghesuială și se putea isca un conflict cu vre-un oarecare alt compeșitor care în, imăginașia lui Radu, lua aspecte variabile dar întotdeauna de temūt. Hamalul nesosînd la vagon, lipsa de locuri în compartimente și alte incurcături ipotetice se alternau, egal de neplăcute, în fantazia lui.

Mincase la masă în silă, sub ochii atenși ai mamei, care amesteca în monologul ei neînterupt cuvînte de dojană pentru lipsa de poștă de mîncare cu sfaturi inutile pentru călătorie și cu comisioane pentru fratele ei, unchiul Pavel, pentru mătușa Cecilia și pentru copii.

Dupăce sfinși prinzul, Radu se sculă dela masă și începu să se plimbe prin odăi, așteptînd cu nerăbdare trăsura și privînd cu atenție în toate colșurile casei să vadă dacă nu a uitat vre-un lucru. Din cînd în cînd se oprea în fața celor două geamantane, celor trei marțale și a tartanului, numărîndu-le și întipărîndu-și din nou în memorie numărul lor pe care trebuja să-l strige hamalului.

Cînd sosi trăsura, Radu vroi să plece numaidecît, dar privînd

la pendula din perete. Ii fu rușine să-și mărturisească graba. Și astfel ultimul stert de ceas de așteptare îi fu mai dezagreabil cu mult decît și-ar fi închipuit. Pendula nu-și urnise încă acul cel lung pînă la minutul în care Radu urma să-și ia rămas bun dela mama, cînd el făcu aceasta, contrar hotărîrii luate, învins de o nerăbdare ce își ridea de orice vanitate.

Afară era cald, și la piclă se adăuga tristețea unei după-amiezi de Duminică, vara, în oraș. În mirosul de praf și de stofă veche al trăsorii cu coșul ridicat din pricina arșiței, Radu încercă să simtă păreri de rău pentru trecătorii care trebuiau să-și petreacă vara în oraș, pecind el pleca în vilegiatură. Dar sentimentul de superioritate izvorit din aceste gânduri îi fu înăbușit de grija vagă ce-i apăsa pieptul. Imobilizat între bagaje privea, plecîndu-și capul, la magazinele cu obloanele lăsate, la arborii stufoși și prăfuiți, și-și exterioriza neliniștea mușcîndu-și buzele.

Gara văpsită galbăn, cu acoperișul de tablă, zăcea greoaie în soare și în zăbușeală. Pe scările dela intrare cîțiva hamali în hannele lor colorate, se odihneau. Un bragagiu își vindea marfa în mijlocul cîtorva femei legate la cap și cu bocecele în mină. Într-o trăsura stingheră, umbrită de castanul din mijlocul pieții, dormea birjarul.

Timbrul vocii lui Radu fu nesigur și neașteptat, cînd chemă pe hamalul răsărit depe scară, ca să-i încredințeze bagajul. Această inflexiune îl micșoră în propria-i imaginație și sub asemenea penibilă impresie, Radu, urcînd treptele, intră deodată în răcoarea dinăuntru gării.

Pe deoparte, trecînd pe lîngă locul unde se înregistrau bagajele mari și observînd oarecare îmbulzeală, fu sincer mișcat de atenția mamei care i-l expediase cu o zi înainte, pe de alta însă se întrista de incapacitatea lui practică. Dar faptul că putuse obține biletul de tren cu ușurință și că lăsase chiar să-i treacă înainte o cucoană venită după dînsul, îi ridică iarăși moralul.

Compartimentul de vagon incins mirosea a fum și a mușama. Roșul catifelii se ascundea sub praf și sub funingine. Un călător probabil sgîriase cu un diamant diverse nume, alternîndu-se cu desenhuri rudimentare, pe geam. Pe jos mucuri de țigarete își imprăștiu cenușa. Un călător gură-cască sta cu minile la spate, studiînd liniile frînte ce reprezentau pe o hartă din perete căile ferate. Radu se așeză într'un loc lîngă fereastră, își numără încă odată bagajele cu privirea și căută un gînd ca să-l poată urmări. Dar nu găsi decît frînturi, căci îl mai trebuia încă plecarea trenului ca să-i liniștească ultima grijă. Trenul fluieră, se potolci puțin și poroi lin, scîrîlînd din incheeturi. Sentimentul ireparabilului în fața acestei acțiuni, care consuma definitiv plecarea, trecu prin sufletul lui Radu și se stinse curînd sub țacînitul ritmic al roților pe șine.

În cadrul ferestrei cîmpiile își ondulau grînele înalte în linii largi. Lanurile de grîu își plecară spicurile delicate; porumbul își înălța lujerele țepene din mijlocul frunzelor late; un cîmp strîmt și stingher de floarea soarelui bălța galben verdeața schimbătoare dimprejur.

Radu își odihnea sufletul oboșit de întimplările precipitate ale

zilei. Trenul își încetini ritmul roților și se opri clănțănind în gara mică și pustie.

Un călător cobori din clasa a treia tirind după dînsul un coș cu cireși. Din arborii lucioși de razele soarelui păsări clipeau a lene. Pe peron o găină ciugulea din firele rare de iarbă crescute între lespezi. Trenul se opinti și porni iar, salutat de șeful gărții care ținea de mîna un copil cu picioarele strimbe.

Radu se lăsă din nou legănat de aromeală. Cîmpurile în trecătoare se reincadraseră în fereastră sub privirea-i oboșită. Parii de telegraf se urinau la intervale egale, urcîndu-și sau scoborîndu-și pe geam nivelul firelor de sîrmă. Pe drumul prăfuit, trei țărani trecînd mici în depărtare se cufundară în amintirea lui Radu cu niște păpușele de lemn ce jucaseră un rol important în copilăria lui. Și adormi.

Trenul trecea printr-o vale strîmtă croită între munți. Mirosul rece și umed al amurgului pătrunsese în vagon prin geamul lăsat. Radu deschise ochii; se uită la ceas grăbit; mai avea douăzeci de minute până la sosire. Rămăsese singur în compartiment. Dădu jos din plasă bagajele. Scoase capul pe geam; era răcoare. În gîfșitul locomotivel care urca la deal auzi freacățul brazilor întunecoși și zgomotul unei cascade ascunse de pădure.

Și abia acum Radu avu timp să se bucure de sosirea apropiată.

În mirosul brazilor, îngrîndu-le crengile, seara cobora tot mai albastră. În grădina florile își stîngeau pe nesimțite culorile. Baby și Riri udau răzoarele cu stropitori de jucărie, după indicațiile mamei, mătușa Cecilia, care din cînd în cînd se aplecă să smulgă vre-o buviușă. Pe masa din pridvor Sănda potrivea mușcatele dintr-o gîlăstră așezată la mijloc între furtușii.

Trenul de seară cu care venea Radu, intrase în valea în care se adăpostea orașelul de vilegiatură, și pufuțul lui răsuna între cele două dealuri, grăbit și accentuat.

Așteptarea îi adunase pe toți în pridvor și-i făcuse tăcuți.

Trenul se oprise în gară, și doar o vacă păscînd în curtea de alături suna în clipe neegale din clopotul ce-i atrîna de gît.

Un huruit din ce în ce mai apropiat brăzdă liniștea, până ce trăsura veche se opri ajungînd în fața porții. Unchiul Pavel și cu Radu, mișcîndu-se stingaciu între bagajele pe care volau să le dea jos, se confundau în ceața sării cu dînosele. Familia întreagă din pridvor, împreună cu cele două Juptnese, se repezise către trăsura, din care unchiul Pavel și cu Radu coborîră, făcînd-o să se aplece de două ori ostenită și scîrșitoare. Doar Baby sta despărțit de grupul gălăgios și vesel din poartă și, în fața trăsorii, puneă birjarului care aprindea felinarele, întrebări despre cal.

În răcoarea înviorătoare a munților, după călătoria lungă în vagonul fierbinte și prăfuit, Radu se simțea ciudat de ușor și pătruns de o zăpăceală plăcută.

Intrară cu toții în odaia luminată. Lui Radu, copleșit de mulțimea impresiilor îngrămădite într-o singură zi, i se părea că e de parte și străin de cei ce-l înconjurau.

Cu copiii care, droaie după el, manifestau zgomotos, merse în

odaia de baie să se spele. Sanda îi indică prosoapele destinate țesuturilor întrebunțării, îi arată săpunul și-i explică mecanismul robitetelor. Baby și Riri eșiră din odaie. Cum Sanda și cu Radu rămăseră singuri, ea își întrerupse ultima explicație, privind la o pată de pe bluză; astfel că el întinându-i privirea și neștiind cu ce să umple tăcerea, încercă un zîmbet. Sanda deschise ușa și plecă strîngându-i:

— Grăbește-te, că dăm la masă!

Radu căută un răspuns, dar renunță în fața ușii care se închisese. Zîmbind încă, dădu drumul la apă, și prin plescăitul ei amestecat cu glasurile din coridor, asculta încă în urechi, insistent și vijitor, mersul zăngănit al trenului. Era mulțumit și-i părea că visează; deodată se trezi tot zîmbind, în fața oglinzii, ștergindu-se cu prosopul pe obraz. Se îmbracă în grabă și eși.

Ceilalți îl așteptau așezați la masă în pridvorul ce se mărginea între zidurile albe, luminate de o lampă electrică, cu întinericul imobil și solemn.

Din timp în timp un foșnet de arbori vestea o undă de vînt, care îndată mătura pridvorul umflînd șervetele și sleind mîncările în farfurii.

O ultimă pală de lucruri străvezie mai desena abia la apus conturul văii tăiate în doi munți. Clămeaua din curte ciurua continuu și liniștit. Goarnea de la cazarmă se topeau în văzduh, false și depărtate.

Unchiul Pavel, mestecînd accentuat, punea întrebări insistente și bolborosite lui Radu, care de fiecare dată îl privea drept în ochi, lăsînd furculița în farfurie și răspunzînd cu luareamînto.

— Da' Elena ce mai face?

Radu, care nu-și putea închipui vre-o schimbare în viața monotona a mamei lui, rămase o clipă nedumerit și răspunse apoi cu glasul nesigur:

— Mama?... bine... a pus să zidească la moște. D'ăia nici nu vine. Pleacă săptămîna viitoare.

Peurcă se plecă iar în farfurie și începu să desfacă cu grijă carnea de pe un picior de pui, hîrștînd din cînd în cînd cuțitul de furculiță.

Căzuse roua. Radu avea nasul și mîhile reci și singele i se urcase în obraji și în urechi.

În vremea conversației Sanda isprăvisese pieptul de pui și privea la Radu, dorind să-i pună o întrebare pe care nu o găsea.

Pe masă Jupineasa adusese o farfurie încărcată cu fragi. Boabele roșii și lucioase se ngrămădeau printre altele verzul și tari într'un conglomerat parfumat. Se cufundară cu toții în alesul boabelor coapte de cele crude, care rămîneau singure în farfurii, pe măsură ce acestea se goleau. Lingurițele scrișneau, frecîndu-se de zahărul ce zăcea sub maldărele de fragi.

Întinericul se adîncise. Un fluture de noapte își izbea în vibrații ușoare aripele de para electrică. Un fluierat depărtat de locomotivă sfîșia tăcerea prelungindu-se în răsănetul munților...

Jupineasa aducea cafelele.

V.

Afară se luminase demult.

Radu se trezi în mijlocul unor ciocănituri la ușă. Amortit de căldură somnului, rămase o clipă nedumerit neștiind unde se află. Își aduse brusc aminte, pe cînd vocea Sandei, urmată de noi ciocănituri, îi vestea rîzînd ceasul ceaiului. Radu răspunse cu un „da” scurt și răgușit. Era mirat de intimitatea Sandei, care îl deșteptase tutuîndu-l, și măgulit de aceasta se căia de răspunsul său prea laconic. Sculîndu-se, enunță în sine diverse alte răspunsuri care ar fi putut înlocui pe cel dat.

În fața oglinzii luminate crud, Radu își lega cravata. Suprafața lucitoare îi răspundea cu minuțiozitate chipul; gulerul nu vroia să se închidă de tot; îl împinse cu degetele și pinza albă se păta. Nerăbdător luă un altul din geamantan, dar abia un al treilea guler îl mulțumi. Cravata nu aluneca și cu greu izbuti s'o înoade, încă pușin strîmbă și burdușită.

Își privi în oglindă fruntea strîntă și dreptunghiulară, cu nasul subțire, străin de obrazul copilaros, cu buzele greoaie, cu ochii care-și stingeau lumina în fața arămie, pătata de coji și de urmele lor. De cînd simțise că începe să se schimbe, băgase de samă că și fața îi lua aspecte trecătoare, care îl întristau toate prin mediocritatea lor. De data aceasta își încurajă sentimentul, examinîndu-se cu deamănuntul și imaginînd impresia ce-ar putea face asupra unei persoane văzîndu-l pentru întâia oară.

Un coj care sta să-i răsară deasupra buzel, îl tulbură cu deosebire.

Cu un gest exprimînd o nepăsare, pe care nu o simțea în realitate, se îndepărtă de oglindă și deschise ușa să-și culeagă ghetetele, ce așteptau curățite în prag.

Întorcîndu-se cu ele în mîna, se văzu iarăși mai de departe în oglindă, și acum în trecut i se păru că chipul răsrîns era mai agreabil decît crezuse adineaori. Își aduse aminte de cucoana bătrîna, pe care, cu cîteva zile înainte, o găsisse acasă venînd dela școală, și care, după ce îl sărutase, spusese mamei lui: „Se face bălat frumos”. Apoi se gîndi la Sanda și văzînd lingă pat oala de noapte burtoasă și înflorită, se grăbi să o ascundă dedesubt.

Coborînd treptele, Radu fu asediat de Baby și de Riri, care i se agățară de trup, încercînd să-l tîrască și frămîntîndu-l în loc. Dînsul îl potolea mîngîindu-i și privea către Sanda care-și rîzîma mîna de clanța ușii. Ușa deschisă lăsa vîntul răcoros și parfumat să se umfle pătrunzînd în odaie. „Vai ce leneș ești! Noi am sfîrșit demult cu ceaiul”. Și Sandei, care eșise în grădina, i se lipi gulerul fiuturînd de obraz.

Cînd ajunse cu franzeleta în mîna pe locul de crochet, Radu simțea încă fierbințeala ceaiului sorbit în grabă. Riri și Baby se certau într'un colț pe un ciocan, superior prin banda de lac stacojiu ce și-o păstrase intactă. Sanda și Radu aleseră la întîmplare cite un ciocan.

Pe locul pușin ondulat și prin pietriș, mingile porneau pe căi neprevăzute cu un ciocnet sec. Radu își construise în grabă tot planul jocului; vedea în mînte toate loviturile afară de ultimele două-trei, pe care le lăsase nehotărîte, neștiind dacă ei trebuia să cîștige

sau să lase pe Sanda să lovească pichetul mai întâiu. Ondulațiile terenului, ale cărui viclesuguri Radu nu le cunoștea, schimbă însă aspectul jocului. Sanda, ajutată de o putere misterioasă, ajunsese de parte, urmată de mingea lui Baby. Riri, preocupată de o rimă care înainta tirindu-se printre bulgării de pământ dintr-un răzor, pierduse orice emulație și juca în silă.

Citeva găini rotunde și pestrice ca niște băsmale, filiiu arare din aripi, călăuzite de un cocoș opintit și trufaș. Când se apropiară de răzorul rimii, Riri se repezi după dinsele cu șipete sălbatice. Găinile se împrăștiară terorizate și zgomotoase, urmate de cocoș care-și pierduse tot prestigiul.

Radu rămăsese la fierul al treilea; nici una dintre lovituri nu se potrivea și mingea indecisă înainta oscilând și înconjurând întotdeauna fierul. Radu zâmbea, dar în fundul sufletului îi creștea obida. După fiecare încercare dădea din umeri cu gesturi exagerate, uitându-se la tovarășii de joc. Nu putea ierta Sandei că din ea avea să câștige partida fără să datorească aceasta superiorității lui. Văzând că-i scapă prilejul, dorința să o stăpânească îi creștea.

Mingile Sandei și a lui Radu se aflau apropiate, Radu pierduse orice indulgență față de Sanda, ochi îndelung și lovi cu sete. Mingea lui, ispitită de o asperitate a terenului, trecu pe lângă a Sandei fără să o atingă și se izbi cu zgomot în zidul îndepărtat.

Entuziasmul Sandei izbucni într-o exclamație de dispreț amestecat cu triumf; privi la Radu, apoi, punând de ris, îi mimă gestul de desnădejde și, trecând pe lângă dinsul, îl împinse.

În odaia umbrită de perdele, Radu, înfundat între pernele de pe divan, urinarea cu ochi tulburi, desenurile covorului de pe jos, fredonând ostentativ o înfrigurare de vals, prin care căuta să-și ascundă necazul.

Sanda, în picioare lângă masă, spăta într-un castron niște căpsune. O muscă i se așeza mereu pe obraz, și ea, având miștile ude, o gonea cu brațul. Din când în când privea la Radu, care tot deatâtea ori fredona mai tare și-și muta privirea din loc.

Sanda era indulgentă, fiindcă se simțea triumfătoare. Printre căpsune găsi una neobișnuit de mare. Roșie și diformă ca ciupită de viespi, semăna cu un cap de paiață. Oflă zimbând, și se apropie de Radu, ținând căpsuna de coadă între degete.

— Uite ce mare e... și i-o duse la buze.

Ca pe un simbol al împăcării, dinsul, cu dinții, îi culese dintre foițele verzi carnea dulce și parfumată.

VI

Prletinli Sandei și ai copiilor aveau să vie în vizită pela patru după-amiază, și Sanda pregătea de cafea în sofragerie. Tăia torta de caise în felii și dădea fiecăreia numele unui viitor consumator. Cinci felii rămăneau fără stăpin. Un cozonac aștepta încă întreg, rotanzindu-și forma de burete. Riri, ținându-se după Sanda și dându-i sfaturi care cerșeau o aprobare, își închipuia că o ajută.

Plouase toată noaptea și acum aerul era liniștit și rece. Un singur nour neted, învelea amortit și alburii întregul cer, înecând vîrfurile înalte ale munților.

Baby stătuse la geamul dinspre stradă, așteptându-și prietini. Plictisit de aburul nărilor, care-i tulbura geamul și vederea, eșise în mantaua mică de ploae la poartă. Se tenca de o ploae ce-ar fi putut izbucni, împiedecnd invitații să iasă, și era furios pe dinșii că n'aveau prevederea să pornească mai din vreme.

Se răzbună păcălind pe Sanda și pe Riri prin vestea mincinoasă și repetată a sosirii celor așteptați.

Dar cum farsa nu mai prindea și fusese primită într'un chip ofensător și aspru de Riri, cu asentimentul Sandei, Baby se instala pe un scaun în mijlocul odăii, unde împiedeca circulația, și-și vărsa locul insultând deopotrivă pe prezenți și pe absenți.

Radu, intimidat de totul necunoscut pe care avea să-l joace și, neluat în seamă, răsfoia pentru a treia oară o revistă tehnică ilustrată, din care nu pricepea nimic, cind strigăte sincere ale lui Baby convinseră lumea că invitații soseau cu adevărat.

Poarta scirții hirsind pământul și înțepenindu-se ea de obicei. Intredeschisă, lăsa să treacă rind pe rind de trei ori cite un copil cam de acciași înălțime, fiecare în cite o manta cenușie de ploae cu gluga ridicată. Apoi intră guvernanta, înaltă și subțire, fără grație, și indiferentă față de bucuria primirii.

Abia cind ajunseră în odăe și-și desbrăcară mantalele, fiecare dintre noii veniți luă o figură personală.

Cei doi băieți, mai mari decit Baby, se asemănau alt de mult înct nu se putea ști care e mai urit. Aveau aceleași urechi mari și străvezii de oparte și de alta a obrazului ruginit de pistru.

Fetița, mai draguță, își perdeea și ea slaba superioritate prin asemănarea cu frații ei. După primul acces de bucurie convențională, Sanda-i privi cu desgust, neînțelegind de ce îi așteptase cu atita plăcere.

La masă, prezența guvernantei împiedeca orice exces. Sanda își servea musafirii cu un aer de dispreț. Sta lângă Radu, căruia îi punea în farfurie bucățile cele mai mari de prăjitură. Baby de asemenea uitase bucuria așteptării și se uita cu jind la bucata de tortă rămasă încă intactă în farfuria musafirului din dreapta. În colțul lor, Riri și cu fetița nou venită, păreau că se înțeleg mai bine, mincind amindouă zgomotos și cu spor. Radu canonea între degete colțul unui șervețel, punind întrebări serioase Sandei care, răspunzind pe același ton, își părea a fi stăpna casei.

Baba-oarbă era în tolu. Un ris general, care nu se stingea niciodată cu totul, izbucnea din vreme în vreme ripitor. Două scaune zăceau trintite pe jos cu picioare amenințătoare; un vas răsturnat își vărsase pe covor apa, ce se prelingea de pe masa pe care florile mulate se risipiseră; macatul de pe divan era tirit pe jos între picioare; singur pianul rămăsese neatacat grație formei lui masive și refractare jocului. Guvernanta neputincioasă, privea dezastul încercind să-l repare pe-alocurea.

Radu și Sanda care uitaseră de orice demnitate, îi atrăgeau și pe ceilalți în viltoare. Baby, care fusese prins după multă vreme de unul din băieți, prinsese la rindul lui pe Radu, care încerca tocmai să se vire sub canapea, și-i ghicise numele recunoscindu-i știfa pantalonului.

Radu, cu brațele întinse, dibuia prin întuneric, sub o ploae de

perne. În risul general distingea pe al Sandei, care suna din direcții diferite, dar totdeauna apropiat. Deodată risul Sandei încetă și Radu se simți tras pe dinapoi de surtuc. Într-o mișcare grabnică prinse un trup în brațe, și simți sub bluza Sandei umerii ce se căzneau să scape de îmbrățișare. Regulele jocului și cirpa care-i întuneca vederea, îl îndemnară să insiste asupra gestului. Sanda, pe deoparte, se gândi că trebuie să-l împiedice de a ghici pe cine prinsese și deodată i se lăsă moale în brațe. Radu îl avea părul gîdilitor pe față și genunchii apăsați pe ai lui. Fiecare își simțea obrazul fierbinte și pe dinsul respirația grăbită a celuilalt.

Ceilalți așteptau într-o nerăbdare încordată rezultatul care întârziă. Și Radu spuse numele Sandei cu glasul puțin înecat, pecind dînsa se deslîpea alene din îmbrățișare.

Împroună cu musafirii care plecau, eși și Radu. Vola să pună o scrisoare la cutie și simțea dorința să umble singur și repede. În curte respiră adinc frigul ceșos al sării.

Sanda urmărea dela fereastră cele trei mantale, călăuzite de guvernantă, eșind pe poartă, și pe Radu care își luă rămas bun și coti grăbit la dreapta.

Apoi rămase gînditoare, cu nasul și bărbia turtite de geam, privind la norii peste care creștea noaptea.

(Urmează)

L. I. Caragiale și Ioan Gherea

Dr. Emil Racoviță

Cu prilejul alegerii sale ca membru al Academiei

Romîne *

Numele d-rului Em. Racoviță este cunoscut fiecărui român, ca al unui învățat naturalist zoolog, cercetător și explorator, care și-a câștigat în lumea științifică din Franța un nume respectat, făcând cinste țării noastre și dând totodată străinătății dovadă vie de calitățile culturale și de valoarea intelectuală a poporului nostru.

Fiecare știe că naturalistul Racoviță este până astăzi înălul român care a luat parte ca explorator și organizator la una din cele mai importante expedițiuni științifice în regiunile antarctice; că el este subdirectorul și conducătorul de fapt al unei renumite stațiuni biologice din Franța — Laboratorul Arago dela Banyuls s | M. —; că ocupă o situațiune importantă între învățații dela Sorbonna, fiind, împreună cu prietenul său, prof. G. Pruvot, directorul celei mai însemnate reviste franceze de zoologie «Archives de zoologie expérimentale et générale»; și că el redactează o publicațiune perloodică *Biospeologica*, care este organul central în care se publică rezultatele explorărilor cavernicole din lume.

Firește că toate aceste ne arată pozițiunea importantă la care s'a ridicat acest învățat român în lumea științifică din Apus și ne sînt și o dovadă de valoare ce i se recunoaște într'un centru atît de mare ca Parisul. Recomandarea noastră pentru a fi ales membru al Academiei Romîne nu este însă bazată pe situațiunea pe care acest învățat compatriot a reu-

* Raport pentru recomandarea sa, citit în ședința plenară a Academiei Romîne dela 2 Iunie 1920.

șit să și-o creze în străinătate, ci, în prima linie, pe meritele sale reale, pe aprecierea valorii publicațiilor sale și a activității științifice considerabile ce a desfășurat-o el ca explorator, cercetător și savant. Aceasta îmi voi permite dar a o scrija acum în câteva linii generale.

* * *

Încă dela 1893 tânărul licențiat în științele naturale dela Sorbonna Em. Racoviță, începe a face o serie de comunicări la Academia de Științe din Paris; mai întâiu asupra unul verme Anelid *Micronereis variegata* Claparède, pe care el avusese ocazia la Banyuls de a-l studia mai de aproape.

În Ianuarie 1894 trimite Academiei din Paris o nouă comunicare „*Sur les amibocytes, l'ovogénèse et la ponte chez la Micronereis variegata*”; iar în Martie a aceluiași an o alta asupra Cephalopodelor, conținând o serie de observațiuni biologice interesante, „*Sur l'accouplement de quelques céphalopodes*”. Tot în acest an el începe a publica, în „Archives de Zoologie expérimentale” sub titlul „*Notes de Biologie*”, o serie de observațiuni foarte interesante asupra vieții citorva specii de animale marine pe care le urmărea în laboratoarele dela Roscoff și Banyuls s. M. Prima din aceste note este privitoare la Cephalopodul *Octopus vulgaris*, a doua la viața Crustaceului (Crab) *Pilumnus hirtellus* Leach., iar a treia (cu 2 planșe) la obiceiurile și reproducția cefalopodului *Rossia Macrosoma*.

Paralel cu aceste serioase lucrări ecologice despre cephalopode el își continuă însă și lucrările începute despre Anelide; așa că în «Comptes Rendus» ale Academiei din Paris din 1895 apare o nouă comunicare a sa despre *Rolul amibocytei la anelidele polychaete*, și tot în același an mai publică aici și o mică lucrare oceanografică—împreună cu L. Boutan—„*Sur la Pêche pélagique en profondeur*”. Tot în 1895 însă apare în Arch. de Zool. exper. și o lucrare mai mare (170 pag. cu 2 pl.) în colaborare cu prof. Pruvot, intitulată: „*Matériaux pour la faune des Annelides de Banyuls*”; este o serioasă lucrare de sistematică și faunistică. În fine în 1896 apare, în Arch. de Zoologie expérimentale, o importantă lucrare—care i-a servit și ca teză de doctorat la Sorbonna—intitulată: „*Le Lobe céphalique et l'encéphale des Annelides polichètes*” (Anatomie, Morphologie, Histologie), lucrare mare (200 pg. cu 5 planșe duble) care a rămas și până astăzi ca o operă fundamentală asupra sistemului nervos dela Anelide.

Cu aceasta se încheie prima perioadă a activității tânărului naturalist, pe care-l vedem manifestându-se în toate direcțiile: cînd ca zoolog sistematician, cînd ca anatom și histolog, cînd ca biolog, cînd ca oceanograf, etc.

Lucrările sale științifice din acest scurt timp, cunoștințele sale solide din toate ramurile Zoologiei, ochiul său de ager observator și judecata sa cumpănită, și, numai puțin, eminențele sale calități personale de bun camarad, au atras atenția nea asupra sa și au făcut să fie recomandat căpitanului de Gerlache, conducătorul expedițiunii belgiene antarctice, ca zoolog al acestei mari expedițiuni științifice, care în anii 1897—1899 a îndeplinit o importantă operă. „*S. Y. Belgica*“ se știe că a fost primul vas care a erinat în regiunile antarctice și rezultatele științifice ce le-a dat sînt—după cum se exprimă însuși marele oceanograf *Sir John Murray* în opera sa fundamentală *The Depths of the Ocean* «de mare interes și valoare».

În această mare expediție Racoviță a dat dovadă nu numai că este un zoolog, biogeograf și oceanograf, dar totodată și un bun organizator. Intreaga parte zoologică a expediției i-a fost încredințată lui și modul cum a știut el să organizeze pescuirile și recoltarea materialului faunistic, datele biologice ce le-a adunat și observațiunile zilnice asupra condițiilor de viață ale mediului de traiu din regiunile explorate ce lă-a făcut, a asigurat succesul deplin al expediției și în această ramură științifică. Numeroasele monografii publicate în urmă de către diferiți specialiști, care au prelucrat materialul faunistic recoltat de Racoviță, arată cu cit de multă pricepere și-a îndeplinit el sarcina ce și-o luase și de ce mare preț erau datele biologice adunate de dînsul pentru cunoașterea desfășurării vieții în acele regiuni, până atunci neexplorate încă.

Rezultatele generale ale studiilor și observațiilor făcute de el în această expediție le publică în diferite reviste: în 1900, într'o conferință ținută la Sorbonna și publicată în «*Mémoires de la Soc. zool. de France*» sub titlul „*Vers le Pol Sud. Conférence faite à la Sorbonne sur l'expédition antarctique belge, son but, ses aventures et ses résultats*“—el face o descriere generală a expediției. Într'o altă conferință ținută la Bruxelles tot în 1900—intitulată: „*La vie des animaux et des plantes dans l'Antartique*“ (Bulletin Soc. reg-le Belge de Géographie No. 1 din 1900)—el descrie condițiunile generale de viață. De asemenea și într'un articol din „*Revue scientifique*“ din 1901 intitulat: „*La Faune du Pol Sud*“.

Rezultatele speciale ale cercetărilor sale, împreună cu monografiile diferiților specialiști care au prelucrat materialul colecționat de dînsul, apar abia în 1903 la Anvers în publicațiunea cea mare a șefului expediției de Gerlache intitulată: „*Res. du Voyage du S. Y. Belgica*“.

Între aceste lucrări speciale ale sale, cea asupra *Cetaceelor* este cu totul remarcabilă, avînd o valoare fundamentală. Pentru justa ei apreciere voiu cita propriile cuvinte ale cunoșcitorilor specialiști *prof. Heck* și *Hilzheimer*, care, în noua e-

ditie din 1915 a clasicei opere *Brehm's Tierleben*, se exprimă în modul următor: «Cel mai nou și mai precis observator al vieții balenelor este desigur Racoviță, care, ca zoolog al expediției sudpolare belgiene, le-a consacrat un studiu exact și cu zi („genaues Tagebuchmässiges Studium“). Dela dinsul învățăm, că fiecare specie are obiceiuri, cu totul aparte—care diferă chiar de cele mai aproape înrudite specii—și că astfel se poate recunoaște orice specie chiar dela distanță, numai după mișcările ei: după modul cum respiră și cum se scufundă».

Observațiunile sale asupra fiecărei specii, în parte, sînt descrise în detaliu și foarte instructiv ilustrate, așa că ele astăzi servesc de bază pentru orice lucrare asupra Cetaceelor, după cum au servit și pentru alcătuirea întregului capitol asupra balenelor din citatul volum din *Brehm's Tierleben*.

În legătură cu aceste studii despre Cetacee mai merită a fi amintită și o mică, dar foarte interesantă lucrare „*Note sur le Grand Serpent de Mer (Megophias megophias Rafin.)*” apărută în *Bull. de la Soc. Zool. de France*, pe care-l arată că e un Cetaceu.

Cu toate că acest număr considerabil de lucrări bioceanografice și această mare activitate științifică, desfășurată într-un timp relativ scurt, erau suficiente pentru a-i asigura un nume considerat în știință, compatriotul nostru, abia scăpat de lichidarea sarcinei ce și-o luase cu expediția antarctică, se îndreaptă într-o nouă direcțiune, unde mari și grele probleme îl deschid un nou și vast domeniu de muncă.

În primăvara 1904 vaporușul *Roland* al stațiunii dela Banyuls întreprinzînd o călătorie de cercetări oceanografice—sub conducerea d-lor *Pruvot* dela Sorbonna și *Odon de Buen* dela Barcelona—la Baleare, Racoviță profită de ocazie pentru a explora fauna vestitei grote „*Cueva del Drach*” dela Majorca. Alci, între multe animale interesante, descoperă un nou gen de crustacee *Isopode*, din familia *Cirolanidelor*, pe care l-a descris apoi în 1905 sub numele de *Tiphlocirolana Moraguesi* Racoviță.—Descoperirea acestui curios Isopod a avut o influență hotărîtoare asupra viitoarei activități științifice a lui Racoviță:

«Prezența acestui crustaceu cu părinți marini—ne spune el—în apele dulci ale grotei, caracterele care le diferențiază de cirolani și lucicole, întipărirea atît de puternică a mediului obscur asupra întregii sale organizații, deșteptară în mintea mea o mulțime de chestiuni care îmi păreau de cel mai înalt interes. M'am pus să le caut soluția în operele confrăților

«și m'am adresat în primul rînd tratatelor de biogeografie. Am consultat lucrările cele mai nouă cași pe cele mai vechi și am constatat, cu mirare, că cea mai mare parte nici nu menționau chiar viețuitoarele cavernicole și că celelalte se debarasau de ele în puține cuvinte, nu totuși fără a face să relaxeze neînsemnătatea acestui «habitat» și mica importanță a faunei sale.

«Domeniul subteran ar fi prin urmare neînsemnat atît prin spațiul restrîns pe care-l ocupă pe pămînt cît și prin micul număr de ființe care-l locuiesc; n'ar fi decît un fel de «bizazerie» a naturii.

«Or, nu există idee mai greșită».

Tot atît de puține explicațiuni a căpătat căutînd bibliografia specială; a-a că, după ce a consultat pe toți autorii în care n'a găsit decît contradicțiuni și ipoteze care nu se puteau justifica, el ajunge la concluzia:

«Am eșt din aceste lecturi literalmente înebunit. În nici una din chestiunile pe care studiile mele profesionale m'au împins să le aprofundez, n'am constatat încă astfel de nesiguranță și contradicție, atîta înclecare de fapte bine observate, de ipoteze nejustificate, de presupuneri îndreptățite, de erori vădite, de observații necontrolate, de generalizări grabite, într'un cuvînt, un haos atît de inextricabil de fapte, de teorii și de erori».

Aceasta era starea cunoștințelor pe care o găsește Racoviță asupra vieții și viețuitoarelor din domeniul subteran și la constatarea căreia a fost condus prin întrebările ce și le-a pus, descoperind acel mic Isopod din grota dracului dela Majorca.

Cercetînd mai departe care erau cauzele acestei stări anarhice în care a găsit el cunoștințele asupra viețuitoarelor din caverne, constată că în primul rînd, «ești surprins de micul număr de observații, de penuria experiențelor și de lacunele considerabile care trebuie să existe în cunoștințele noastre asupra faunei și florei subterane. Teoriile numeroase și contradictorii nu sînt, de altminteri, posibile decît atunci cînd e vorba de un subiect puțin studiat; atunci nu ești oprit de fapte jenante și poți da curs liber unei imaginații prea fertile».

Din domeniul subteran nu s'au explorat decît foarte puține grote, și mai deloc toate acele numeroase crăpături adînci din stîncă unde tocmai viața este mai abundentă, și în fiecare din aceste, la orice cercetare, se găsesc specii nouă, ceiace dovedește că *inventarul faunei și florei grotelor este încă cu totul necomplet*. Firește dar că este o mare greșală a căuta—cum s'a făcut până acuma—ca pe baza unuia material atît de sărac să se ajungă la concluziuni generale cu privire atît la originea acestei faune și flore cît și la influența pe care condițiunile de viață din domeniul subteran o exercită asupra viețuitoarelor ce trăesc acolo. Căci—după cum argumentează cu

drept cuvînt Racoviță: «Fauna cavernicolă este, în adevăr, un amestec absolut eterogen de forme foarte diferite, prin origine, prin aptitudinile ereditare, prin gradul de organizație, prin epoca imigrațiunii în caverne, etc. etc. Așadar, trebuie să ne așteptăm a găsi o diversitate și nu o uniformitate de acțiune: influența vieții obscuricole trebuie să producă efecte diferite asupra diferitelor unități care compun această faună. Trebuie, deci, *a priori*, să nu ne încredem ușor în generalizări, să se studieze fiecare specie în particular, și să nu se generalizeze decît după o muncă complectă de analize minuțioase».

Bazat dar pe toate aceste constatări, Racoviță găsește că drumul pe care trebuie să-l apuce cercetările speologice trebuie să fie cu totul altul decît cel de până acuma și stabilește un nou program de lucru—cu nouă feluri și nouă metode—a acestor cercetări. În lucrarea sa din 1907 intitulată „*Essai sur les problèmes biospeologiques*“, după ce o reviziune critică foarte documentată a tuturor faptelor și concepțiunilor de până atunci, el expune acest program și formulează în linii mari problemele noii ramuri de știință biologică, al cărei reorganizator este el.

Iată-l dar pe compatriotul nostru, care, după ce în prima etapă a vieții sale științifice s'a ocupat cu cercetări de sistematică, faunistică, anatomie și biologie a animalelor marine—producînd lucrări însemnate—; care, după ce în adoua etapă a întreprins cercetări bioceanografice în stil mare—asigurîndu-și prin ele un nume însemnat în lumea științifică—iată-l acum că își dirige activitatea sa asupra unui nou domeniu, *asupra condițiunilor de viață și a organismelor care populează domeniul subteran al globului*.

Dacă în studiul vieții din aer și din apele dela suprafața pămîntului—inclusiv chiar fauna abisală—s'a putut ajunge deja până acuma la rezultate însemnate, aceasta se datorește firește și faptului că, cercetările urmîndu-se de timp îndelungat de naturaliști răspîndiți pe toată fața globului, materialul de studiu s'a mărit neconținut, problemele s'au precizat și metodele de cercetare s'au perfecționat. În domeniul subteran—în care se cuprind pe lîngă organismele din grote și din apele subterane și acele care trăesc în pămînt—sîntem abia la început: aici inventarierea domeniului subteran, cu viețuitoarele din el, trebuie făcută abia deacum înainte, întinzînd cercetările tot mai mult asupra întregii suprafețe a globului; problemele din detaliile lor se vor formula numai treptat cu înaintarea inventarierii; iar metodele de explorare, de cercetare și de studiu rămîn să fie găsite și perfecționate și ele, după natura problemelor ce ni se vor impune. O întreagă organizare este dar necesară—o amenajare specială și o colaborare a cît mai multor specialiști: biologi, sistematicieni și filogeniști, biogeo-

grafi, paleogeografi, geofizici, etc.—pentru a putea duce la bun sfârșit lupta cu acest nou domeniu al necunoscutului.

Aici însă i se pun în evidență două mari însușiri ale compatriotului nostru Racoviță, căci el nu este numai un om de concepțiune, ci totodată un om de acțiune și un minunat organizator. Îndată după publicarea programului său și după formularea problemelor noii științe „Speologia”, el intră în medias răs: își alege un harnic și priceput tovarăș, pe d-rul Jean-El; fundează la Paris o revistă specială Biospeologica, ca un organ central pentru publicarea rezultatelor tuturor cercetărilor ce se fac în această știință; își adună o întreagă serie de colaboratori—al căror număr crește neîncetat—atît pentru explorarea grotelor cît și pentru studiul materialului adunat; organizează un fel de muzeu în care concentrează toate colecțiunile adunate din explorările tuturor grotelor depe fața globului; studiază și perfecționează el singur metodele de cercetare și le publică ș. a. m. d. El porneste dar o întreagă activitate metodică și organizată după un plan sistematic și bine conceput de mai înainte.

Nu e firește aici locul de a descrie rezultatele la care s'a ajuns până acuma; mă voiu mărgini a spune că: în scurtul timp dela 1907 și până astăzi s'a desfășurat o activitate extraordinară; că până la 1914 s'au explorat și studiat 580 de grote, din care 224 în ultima perioadă dela 1911—1913; că explorările se întind în regiuni din ce în ce mai îndepărtate, cuprinzînd cu încetul toate continentele—(în perioada 1911—1913, din totalul de 224 de grote, s'au explorat: 3 grote în Africa orientală germană, 3 în Africa orientală engleză, 20 în Algeria, 11 în Austria, 57 în Spania, 125 în Franța, 5 în Zanzibar)—că colecțiunile cresc din ce în ce mai tare, așa că numai din materialul recoltat în perioada 1911—1913 s'au adunat 1763 de tuburi, conținînd reprezentanții a 43 grupe, care s'au repartizat la specialiști pentru a fi studiate; că din revista «Biospeologica» au apărut până în 1914 deja 33 de numere și de atunci au mai apărut încă cîteva studii ș. a. m. d.

În privința rezultatelor științifice, ele sînt cu totul extraordinare; numai până în 1911 numărul speciilor și genurilor nouă descoperite este surprinzător de mare,—d. ex. din 139 speciile de coleoptere constatate, 47 specii, 18 genuri și un subgen erau nouă; din 52 speciile de Isopode constatate, 31 specii, 3 genuri și 7 subgenuri erau nouă ș. a. m. d. Ce mare progres reprezintă aceasta pentru studiile biogeografice și sistematice a Cavernicolelor, sau pentru cercetarea originii faunei cavernicole și raporturile ei cu fauna epigeică sau asemănările ei cu faunele abizale, cred că nu mai am nevoie s'o arăt. Dar

mai mare e încă valoarea acestor rezultate cînd ne gîndim la toate acele forme cavernicole descrise, din care unele sînt *adevărate Relicte ale vechilor faune dispărute din cele mai vechi epoce geologice, cu forme și caractere cu totul arhaice*, a căror valoare pentru studiul filogenesei și a paleogeografiei este cu totul neprețuită. Nu mai insist asupra enormei valori științifice a tuturor acelor forme nouă de adaptare la mediul cu totul particular al Cavernelor, apelor subterane, crăpăturilor din stînci, etc., care înmulțesc tot mai mult numărul exemplelor de modul cum formele animale și vegetale cele mai eterogene au fost în stare să-și potrivească organele și existența lor condițiilor de traiu celor mai extreme și astfel să cucerească și domeniul subteran pentru întinderea vieții pe pămînt. Interesantele monografii ale lui Racoviță asupra diferitelor grupe de Isopode ne dau cele mai convingătoare exemple.

Expunînd în linii generale activitatea științifică, lucrările și proiectele compatriotului nostru Racoviță, am intrat în unele detalii poate mai mult decît se obișnuște la recomandarea unui nou membru. Am făcut-o însă fiindcă țin să se știe că Academia Romîna, chemîndu-l în mijlocul ei, nu o face numai ca o recunoștință față de un compatriot care a putut să-și cîștige o situație însemnată în lumea științifică străină, ci mai cu samă pentru valoarea sa reală; o face în prima linie pentru că a urmărit de aproape și cu interes activitatea sa, a luat parte cu bucurie la succesele sale și, deci, va ști și pe viitor să aprecieze și să sprijine munca sa rodnică.

Prin alegerea lui Racoviță între membrii ei, Academia Romîna va cîștiga nu numai un distins bărbat de știință ci și un bun romîn, care a fost în stare—atunci cînd a crezut el că în țară e nevoie de munca sa—să-și părăsască o bună situație pe care și-o crease în cel mai strălucit centru științific al lumii spre a veni ca profesor la noua universitate romîneasă din Cluj și a da astfel străinătății, prin numele său, încrederea în reușita misiunii culturale ce are a o îndeplini de acum înainte aici poporul romîn. El nu vine la Cluj singur, ci aduce cu sine și pe devotatul său colaborator dr. Jeannel, aduce redacția revistei sale *Biospeologica*, Muzeul său speologic cu toate colecțiile, aparatele, etc. și strămută astfel pe totdeauna centrele acestei științe pe pămîntul țării romînești, care de acum înainte va fi și obiectul principal al cercetărilor ei.

Propunînd astăzi alegerea lui Racoviță ca membru activ al Academiei Romîne nu pot să nu mă gîndesc și să aduc un

omagiu memoriei aceluia care a fost primul său profesor de științele naturale, care a sădit într'însul—ca și în mulți alții—dragostea de natură și de muncă pentru a-i afla tainele ei. Mă gândesc dar cu dureroase și adâncă recunoștință la neuitatul nostru maestru Grigore Cobîlcescu, sub ochii căruia am stat timp de 5 ani împreună cu Racoviță pe aceeași bancă, în Institututele-Unite din Iași, pentru a-i asculta lecțiile sale fermecătoare și a ne încălzi la focul său pentru știință. Fie-mi dar și mie permis să-mi exprim în aceste momente și bucuria ce o resimt la gândul că, după aproape 35 de ani de despărțire, mă voi putea regăsi pe aceeași bancă cu vechiul meu coleg din copilărie,—acum însă pe locul pe care l-a ocupat în această înaltă instituțiune bătrînul nostru dascăl și pe care l-a ilustrat prin zelul, activitatea și inteligența sa vie.

București, 2 Iunie 1920.

Dr. Gr. Antipa

Tovarăș

Un cîne mic, bondoc, cu picioare scurte și noduroase, cu trupul acoperit de un păr roșcat și aspru.

Trecea grăbit prin mahala, cu coada între picioare, cu urechile ciulite, cu ochii atinți și nici un copil nu se agăța de el: «Era Nae, cățelul conului Manolache!».

La căsuța cu doi plopi în poartă locuia Conul Manolache, bătrînul cunoscut de toată împrejurimea.

Era socialist în principii și pentru alții, Conul Manolache. Pentru sine nu cerea nimic dela viață.

Nu dorea nimic, nu invidia nimic, nu lăbea pe nimeni.

N'avea nevastă, n'avea copii, n'avea soră, n'avea frate. Avea un simplu tovarăș: pe Nae.

Și erau nedespărțit.

Turburările unuia treceau în ochii celuilalt și, în clipele cele mai grele ale vieții, cînd boala s'ar fi aproplat pe tăcute de trupul lui uscat, de fața lui subțire cu barba rară, vrînd să-i stingă lumina ochilor bănulatori și răsunetul glasului profetic, Conul Manolache n'ar fi dorit să albe în preajma sa decît pe cîne să-i lingă obrazul.

Atît. Dragostea nevinovată a unui dobitoc cînstit prețuște mai mult decît dezmierdările lingușitoare ale nepoților și ale cumnatelor...

* * *

Ce bine e cînd toamna rece se lasă afară, să stringi lingă tine o ființă caldă, ai cărei ochi te privesc dulce, cu dragoste și recunoștință...

Vorbe?—Dar vorbele sînt pentru cei care nu știu ce e dragostea!...

În sările lungi de Noembrie, cînd vîntul se zvîrcolea pe la ferestre, gemînd și urlînd peste părălii umiți, cînd paserile de noapte scoteau strigăte de jale luptînd cu vîrtejul, bătrînul aprindea în odăiță o lampă mică de gaz, arunca un braț de lemne în soba de tuciu ce sta cocoțată pe patru cărămizi ca

un stol, își întindea cărțile pe măsuță și cu Nae în brațe, se pune la pasențe, pufăind din lulea. Iar Nae, cu ochii pe jumătate închiși, se uita prin fumul luleii la moșul fesului ce se legăna leneș, când încoa, când încolo...

Și amîndoi erau fericiți...

Dar pe cel fericit necazul îl pîndește.

Intr'o zi, ce lucru nemaipomenit!—la ușa Conului Manolache bătu factorul.

— Intra l... răspuse el, cu ochii pierduți în fumul din odae, fără să-și scoată pipa din gură.

Și factorul intră.

Aducea o scrisoare recomandată, pentru care trebuia să i se plătească cincizeci de bani.

— S'o dau naibii de scrisoare! — mormăi Conul Manolache căutîndu-se nerăbdător prin buzunarele vestei. — Ce, eu i-am pus să mi-o trimeată?... Și din poala lui, Nae ridică capul și-și țintii ochii într'al factorului cașicum ar fi vrut să-i zică: Bagă de samă! La cel mai mic semn l...

Insfirșit ușa se închise.

Cu un gemăt de ușurare Nae își răzîmă capul la loc pe buzunarul drept al bătîrînului, care pufăia înainte din lulea, cașicum nimic neașteptat nu i s'ar fi întîmplat. Și fumul pașnic îi învălui din nou într'un nor cenușiu...

Dar scrisoarea era acolo și Conul Manolache n'o putea uita.

Din cînd în cînd se uita chiorîș la ea și parcă toată tîhnîta odăiță se umpluse de zarva și uneltirile prin care trebuise să treacă că să ajungă pînă la el...

Intr'un tîrziu se hotărî stîlă de jos, o întoarse pe o parte, o întoarse pe alta, țînînd-o cu două degete și deodată încruntă din sprincene.

Pe marginea timbrului cetii ștampila de unde era trimesă.

— Fir'ar afurisite de rude, să fie! — mormăi el printre dinți, și din nou Nae ridică capul neliniștit.

Insfirșit, Conul Manolache își potrivi ochelarii pe după urechi; o rupse, trecînd un deget pe sub îndoitura de sus a plicului și începu să cetească încet, încet. Dar cu cit cetea, cu atît fața i se întuneca. Ai fi crezut, uitîndu-te la el, că cine știe ce necazuri îi vestește. El și de-ar fi primit alții așa scrisoare, ce mai chef ar fi fost pe ei!

Dar vezi, Conul Manolache era un om curios. Obişnuit de ani de zile cu tabieturile și cu liniștea dumisale, îi era dragă viața pe care o ducea și nimic pe lume nu l-ar fi nenorocit mai grozav decît «o deplasare» l'...

Și iată, acum, că tocmai de «deplasare» era vorba!

Un nepot de soră care-și petrecuse viața în trîndăvii și ticăloșii murise și, fiindcă nici el n'avea pe nimeni în lume și nu

lăsase testament, Conul Manolache rămăsese moștenitor de drept al moșioarei ce-i mai rămăsese la Cioara, pe Bărăgan.

«Poftim!»—gîndi furios Conul Manolache, pufăind din lulea ca niciodată.

— El moare și eu trăesc!... Mutră de moștenitor!

Asta fusese pe iarnă.

Citva timp după întimplarea cu scrisoarea, viața fu un adevărat chin pentru Conul Manolache.

Sufletul lui nu mai gusta împăcarea tihnită de mai înainte, căci în tot minutul aceleași și aceleași întrebări nesocotite i se învîrteau în minte: «Ce este de făcut?—Cum e mai cuminte?—Cum e mai bine?»

Și se făcu aspru.

Il certa pe Nae tam-nesam și deodată se lovea cu palma pe frunte: «Nebunule!... Ai căpiat?»...

Dar într'o zi își zise: «Stai! Nu mă duc și pac!—Cine mă poate trimete cu sila?»

Și din clipa aceia tihna zilelor sentne se întoarse în odăiță...

Cît ținu vacul rău, Conul Manolache nici nu-și mai aduse aminte de scrisoare și de moșie—dar cînd primăvara își desfăcu cerul albastru, cînd fluturii începură să se avînte scînteind prin văzduh, și soarele cald te chema tot afară din casă, Conul Manolache începu să simtă că în adevăr e greu pentru un bătrîn ca dumealui să n'aibă un colțisor de curte proprie unde să stea la soare cu Nae în brațe, în loc să fie silit a-și lua picioarele la spînzare tocmal pînă în bulevardele depărtate unde te întilnești cu fel de fel de lume...

Și într'o bună dimineață, mirat singur de hotărîrea pe care o luase, se pomeni că pleacă la țară.

Își strînse calabalicul de care credea că va avea nevoie pînă n toamnă, închise ușa casei cu un lacăt nou, se duse la gară, luă un bilet de clasa II-a, se sui în tren și se dădu jos tocmal într'o stație mică din Bărăgan. Acolo, tocmi o căruță și, cum țaranul era gata de plecare, se sui cu Nae și cu luleaua în fund, pe fînul moale; iar boii o porniră în cîntecul pitpalacilor prin inima Bărăganului, spre Cioara.

Conul Manolache se gîndea, lăsîndu-se legănat domol, că e bine să mai facă omul așa, cîte una din capul său. Și-și aducea aminte cam cu milă de păreții infierbîntați ai căsuții în care se prăjea toată vara altădată.

Acuma era proprietar!

«Vara la moșie, iarna la oraș!»—își zicea el cu mîndrie ridicînd privirea peste lanurile nesfîrșite. Și undele de vînt ce treceau peste ele plecîndu-le, i se răsfirau pe față... Simțea că întinerește și alături de el, Nae, nu-și mai găsea astîmpăr, ridica capul în sus, ciulea urechile, scheuna încet și-l privea drept în ochi, întrebător.

— Ei, haide, du-te l... du-te l... roști bătrînul cu veselle,

lovindu-l cu palma pe spate și că o săgeată Nae sări jos și o luă la fugă pe lângă căruță, iute, iute, repezind picior după picior. Întău merse numai pelingă ea, dîndu-l tîrcoale, la dreapta la stînga, pela spate, prin fața boilor, printre picioarele țăranelui ce striga din cînd în cînd aruncînd ușor cureaua pe spatetele lor:

— Hăis, Ga l...

Pe urmă căpătă îndrăzneală.

Sui în goană malul înflorit ce se rîdica puțin mai sus decît drumul, mirosi pe-aici, mirosi pe dincolo, și o porni iute pe cărăriua ce mergea în același sens.

Deodată, pe sub nasul lui trecu un fluture. Ridică laba să-l lovească, dar fluturele se depărtă filfiind din aripi și începu să plutească deasupra lanurilor înalte. Fără multă gîndire, cîinele intră hotărît în ele, înotînd ca într'o mare cu ochii ștîntă la el—mai departe și mai departe...

Un glas răsună în urmă:

— Nae!

Trezit din beție, se întoarse să se uite înapoi, dar se văzu înecat într'o mare de verdeață.

Îl cuprînsese frica. Inima începu să-i bată... Noroc că glasul îngrijat al bătrînului îl strigă iar, mai tare: «Nae!» și îndrumat de răsunețul lui, ieși la drum, cu limba scoasă, abea suflînd.

Mult timp merse cuminte pe lângă căruță. Bătrînul ațipise. Boii mergeau la pas scuturînd câte-o ureche ca să alunge muștele ce li se puneau pe ochi și glasul potolit al țăranelui se auzea din cînd în cînd, îndemnînd:

— Hăis, Ga l... iar cîmpia bîzîia și țiuia din toate rădăcinele ei...

Ascultînd, Nae se urcă liniștit pe cărăriua ce șerpua pînă 'n zări alătura eu drumul.

Soarele se cam pleca spre apus și inunda cîmpia cu aur. Era cald și Nae umbla încet, cu capu 'n jos, cu limba atîrnînd.

Îi era sete. De-odată se opri scurt și ciuli urechile: Înaintea lui, în iarba bătută a cărării, o coropișniță umflată se tîra încet, veninoasă și urîtă.

Se 'ndrepta spre lanuri.

Încet-încet, fără să-și dea samă cum, adîncit cu totul în examinarea ei, Nae intră după ea.

A, ce răcoare și bine era la rădăcina grîului verde! Ce frumos ajungea lumina soarelui printre spice! Și ce mulțime de gingăni forfotea încoace și încolo!

Fermecat, îmbătat, Nae se lua cînd după una, cînd după alta și pe nesimțite se infunda tot mai adînc în lanurile fără cărări și fără călăuze...

Și colo pe drum, căruța se ducea a lene spre asfințit cu bătrînul ațipit în ea...

Într'un tîrziu Nae își aduse aminte și un fior îl trecu prin inimă.

Ridică capul și se văzu acoperit de puholul de verdeață. Deasupra capului lui, valuri-valuri, se abăteau vînd ca marea.

Și deodată, cum ai stînge o lumină vie, lanurile se întunecară.

Soarele apusese.

O răcoare umedă începu să se ridice dela rădăcina grîului și cîntecul răsunător al lăcustelor se potoli.

Prin lanurile-nemișcate acum, bietul Nae înota din răsuputeri, alerga în sus, alerga în jos, se întorcea și pleca iar, luptînd cu spicele plăpînde și mlădioase, dar nesfîrșit, înfiorător de multe...

După o luptă desnădăjdută eși însfîrșit la lumină.

Însfîrșit!

Pe drumul lung și pustiu ochii lui căutau căruța.

Dar nu se vedea nimic.

Cîmpia singură și mută se revărsa până în marginele pămîntului; iar spre apus uriașă și înfiorătoare ca o amenințare cerească, o vatră de jaratec sta căscată peste cîmpie.

Aiurit, Nae se uita în toate părțile și nu mai înțelegea pe ce lume se află.

Incet-încet, din vatra de jaratec movilele uriașe se prăbușiră, se întunecară, se prefăcîră în mormane de cenușă ce scăpărau încă scînteii trimițînd un fum ușor, din ce în ce mai cenușiu peste cîmpie...

Fîșșș!... începu să freacăte ca la o chemare tufișul plin de porumbe negre lingă care Nae sta împietrit... fîșșș... freacăte prelung cîmpia întregă, înfiorîndu-se din depărtări și din adîncuri... fîșșș... și pe întinderea cerului de sticlă nici o arlă de pasăre...

* * *

Pierdut pentru totdeauna a rămas Nae.

Bietul Conu Manolache!... Acuma stă singur cu pipa și se gîndește la cățel.

Vezi dumneata... ce mult suflet se închide uneori în ochii unui dobitoc care nu vorbește!...

Igena Floru

Răsfingeri

O, vini de toamnă, cum foșnești departe
In frunzele uscatului porumb, —

O, vînt de toamnă, cum menești a moarte!

Și cîntă greerî, se desbracă firea,
Și moare nalba 'n iarba de pe dîmb,
Și 'n cînt de greerî îmi cernesc simțirea.

Voi, frunze moarte... Mă încunună vîntul
De vă opriti în părul meu cînd trec, —
O, frunze moarte, trist vă e vestmîntul!

Și glasul toamnei, cîntecul de greer
Și danțul frunzelor ce mă petrec,
Trei soli de groază sufletu-mi cutreer'.

Se 'ntinde moartea 'n cîmpul pustit,
Iubirea mea, de ce m'ai părăsit?

Spovedania Iancului

Neintrecut meșter la snoave și taclale mai era Conu Manolache Albescul și neuitate nopți am petrecut în primitorul lui conac dela Chioaia. Adesea ne prindeau zorii în cerdacul dinspre livadă, unde priveghetările care se întreceau cu broaștele din iazul Șchiopului, scormoneau cine știe ce dulci și îndepărtate amintiri în sufletul încercat al bătrînului Moldovean. De-o bucată de vreme se cam ferea să treacă de miezul nopții, mai cu samă că doftorii dela Karlsbad îi tăiaseră vinul.

«Ei, un deget, la masă și 'n două cu apă, haide!... Da'n-colô basta!»—se hotăra el. Și totuși, deciteori, după mai multe sticle de Cotnar, cînd îi dam noi: «îți face rău, Coane Manolache», nu ne-a răspuns el zîmbînd satisfăcut: «Cotnarul, măi băete? D'apoi știe Neamtu ce-i Cotnarul? Aista-i sanatate măăii!»

Și de-l scăpal la Cotnar—și bun Cotnar moștenise dela babacu—era poznă.

Costică feciorul, care de mai bine de douăzeci de ani cunoștea tabletul stăpînului, ne șoptea resemnat pecînd destupa sticla împaienjenită, de el desgropată din nisipul beciului: «de-acu' nu-i rost de somn, cucoane!»

Și mare ne era bucuria la cei cîțiva băeți din jurul lui, cînd începea să prindă spor la vorbă Conu' Manolache. Toată cronica galantă a protipendadei din timpul juneții dumisale ne era cunoscută. Dar mai ales văru-meu Căpălău—așa a rămas din școală—avea darul să-l stîrnească.

«Coane Manolache, dă' pe Cleopatra Rogojnă ai cunoșcut-o?»

— Ehei!... Cleopatra?...»

Și gata era!

Iar, de se întîmpla ca în mijlocul unei povești în dol peri, să se ivească în prag cucoana Profira—soția dumnealui—supraveghînd al treilea rînd de cafele pe care le aducea jupîneasa, Conu' Manolache schimba repede vorba, făcînd din ochiu și tușînd cu meșteșug.

Așa, în cea din urmă oară cînd am petrecut vacanța la Chioaia, Conu' Manolache ne-a povestit hazlia spovedanie a lui Iancu Durău, răposat întru Domnul la conacul moșiei și îngropat pe cheltuiala lui Conu' Manolache în ograda bisericii de el zidită.

Gurile rele spuneau că acest Iancu Durău și-ar fi trăit ultimii ani ai sărăciei pe spinarea lui Conu' Manolache; dar Conu' Manolache jura la cine-l întreba «că drepti și buni tovarăși în daraveri de moșie au fost».

Iancu Durău, nepotul biv-vel-vornicului Ioniță Farfară era un băetan oacheș, isteț la minte și purtat prin lume, dar mare mehenghiu și plin de omenești pacate. Se prăpădeau cucoanele după el, nu altceva. Și multe duduci au luat drumul Agapiei și Varatecului să ispășască urmele ispitelor dela el purcese. Nu că era rău la inimă, saracu băet, dar flecar și nestatornic care nu se mai află.

L-am cunoscut cînd s'o înapoiet din Țarigrad unde l-o fost trimes moșu-său Ioniță—că părinții i-au murit de mic—să-și deschidă mintea bucherînd Bazilicalele, Prohironul și Epapanagoga, sub părinteasca oblăduire a unui grec Pericle, cărturar vestit pe vremea ceia.

Moștenise atîta amar de bănet dela tătini-su că-i numărau galbenii cu dimirliia în timpul cîștiului și nu mai dovedeau Șvabii socotelile la canțilerie. Dar ferit-o sîntul să fi găsit vre-un galben fără zînti, că nu se mai spăla vechilul nici cu apa Prutului. Svirlea aurul cu pumnul prin casă de parcă n'ar fi făcut un firfiric și unde prindea a răni: «Du-te la zarafu' de peste drum; păcătoșule, să nu-mi aduci mie gunoiu... Vrei să-mi ridă boerii în nas la ghiordum, că nici Iancu Durău nu se învrednicește s'aducă parale cum se cuvine?» (Zarafu de peste drum era Leiba F... cel mai bogat bancher din Iași).

Vechilul înghițea bucuros... știa el că iute-i trece minia și că după afurisală vine și ocaua de tutun—cataif—că doar era milostiv și darnic de felul lui, Iancu Durău.

Cînd s'o ntors dela învățătură răsturnase Ieșu. Fel de fel de comedii scorneau oamenii pe sama lui. Ba că cine știe ce necuviință de duh i-o răspuns lui Vodă, ba că și-o boit doi cai în verde, ba că l-au văzut gol pușcă jucînd căzăceasca pe coperișu' casei cu una Katiușca—o Rusoaică nebună—și cite și mai cite. Mă rog, era plin tîrgu' de zeflemele și năzbîțiile lui. Știu că bez'de Alecu nu mai putea fără el și nu se pomenea sindrofie simandicoasă fără Iancușor. La noi venea mai rar, căci bietu' tată-meu,—Dumnezeu să-l ierte, că bun și vrednic om a fost—nu-l prea suferea, pentru că luase obicei de se cam întrecea la băutură și vorbea măsări. Dar îl întilneam des pela pitreceri, ba am și fost odată la moșie la el. Poftise pe-un conte italian, fost consul în Țarigrad pecînd învața el. S'a minunat italianul de belșugul și

risipa ce-o văzut acolo și mi-o spus că nici în povești n'o pomenit așa solu de chiolhanuri.

Dar pe timpul acela s'o îmbolnăvit mama. Am umblat cu ea pela tot soiul de băi și pela toți doftorii mari de pe-atunci. Cînd m'am întors am luat moșia dela Bacău ș'am ținut-o vre-o doisprezece ani. De lancu mai că uitasem. Dar după ce-am luat Chioaia dela frate-meu Costache, venind într'o zi la Iași după tîrgueli, m'am gîndit să-i fac o vizită. Am aflat atunci că vînduse casa părintească și că din toată averea nu-i rămăsese decît o așchie de vie unde trăia retras cu cîteva slugi bătrîne. Nu mai vedea pe nimeni, că era mîndru și își ținea heghemoniconu. Doar pela Prea Sfîntul Episcop Sofronie se ducea din cînd în cînd de lua masa. Zicea lumea că l-ar fi ajutînd și cu bani Episcopul, ceiace nu cred. Știu numai că se plimbau pe la mănăstirea Agapia și, de vorbă cu maica Melania care chip și glas de înger avea, multe sticle goleau. Și dacă auzea lancu pre Melania popește cîntînd, foarte se întrista și numai ci făcea:

— Să-i zică de lume, înalt Prea Sfînte!

Iar Sofronie: «Da' bine, lancule, ce-o să creadă oamenii, nu te gîndești la haina mea?»

Și lancu: — Ușuurel Prea Sfînte, pre șoptite!»

Iar Sofronie, nevoind să-i strice cheful lui lancu și astupîndu-și, chipurile, urechile: — «Să-i zică, lancule, să-i zică!»

Chiar cînd se mai întrecea lancu de lasa vorbă să se abată taraful de lăutari dela Neamț pe la arhondaric, tot pentru el cînta și numai la sfîrcul urechii. Și nu lasa Prea Sfîntul mîna jos, Doamne ferește! Dar de se întîmpla, voind să facă sfînta cruce, să s'abată și pînă la neprihănitul său auz cîte-un «Of! Of! Of!», se jura Botgros țiganul că rîdica Sofronie ochii dela Melania în tavan mormăind:

— «Și nu ne duce pe noi în ispită!»...

Dar lancu se avea bine cu Aglăița, fata mindirigiului din Tatarăș. Era un drac de fată de vre-o șaisprezece ani, da'n-vîrtea lumea pe degete. Și de unde avea de unde nu, trimețea lancu dela vie și curcani și rări și chisele cu dulceturi și cîte toate. Și se țineau coconii după mindirigiță ca puii după cloșcă, dar mai cu lipici ca lancu nu se găsește—zicea ea.

Toate bune, gîndea lancu, dar eu bani de dat nu prea am. De unde atîtea mătăsuri, pălării, sulimanuri și alte asemenea?

Și rugatu-s'au lancu de Prea Sfîntul Episcop Sofronie s'o spovedească pre ea și să-i spue: de-l înșală să știe și el. Ce i-o fi spus Episcopul Iancului nu v'oiu putea spune... dar după atea spovedanie și-o cumparat Aglăița casă'n Beilic și rădvân cu patru suri și vezeteu în fireturi, că tot tîrgu' urla.

Și cînd o auzit lancu așa batjocură s'o făcut a nimic nu ști și s'o trîntit la pat, scoțînd vorbă că trage de moarte. Și l-o chemat pre Sofronie să-i grijască sufletul creștinește și așa i-o spus:

— Pacat este, Prea Sfinte, a săpa groapa altuia?
 — Pacat, lancule!
 — Dar a rîvni la muierea lui, precum la sfînta scrip-
 tură scrie?

— Pacat, lancule! a zis Sofronie, dar mai cu jumătate-
 gură.

— Păi, să-ți spun Prea Sfinte... Aveam și eu o țiltoare
 și cum legasem prieteșug c'un popă, îmi tot spunea femeia, de
 citeori mă vedea cu el: Da' bine, lancule, nu ți-i scîrbă să
 te plimbi tu cu-așa pocitanie? Că era popa cîrn ca Sfîntia
 Ta, și roș ca dracu!»

Sofronie tăcea.

— ...Nu vezi tu—zicea ea—că-i păros ca dihanille pă-
 durii și cată la om ca haiducul cînd e să-l prindă potera?»

Sofronie tăcea...

— ...Amarnic mă necăjam auzind așa urite vorbe și-o
 tot ocăram că nu se cade să spue așa de-o cinstită față bi-
 sericească... Da' poate că știi ceva, Prea Sfinte... ori... mî se
 pare mie»,—făcu lancu.

Iar Sofronie: — «Te potrivești la lume bre! Te știam
 om deștept!...»

— Stai, Prea Sfinte, că nu-i gata. Să vezi! Că de unde
 muerea nu-l scotea din pocitanie și dihanie păroasă,—ce-au
 făcut, ce-au dres nu știu, da' «haramu' de popă care zicea că
 mi-e prietin au cumpărat-o pre ea cu arginți...»

Și zicînd aceste o sărit lancu din pat și smoc! în barbă.
 Țipa Sofronie ca 'n gura șarpelui: — «Iartă-mă, lancule, că
 mult bine ți-oiu face!...» Dar lancu trăgea nu se 'ncurca, și 'n
 fața slugilor l-au brîncit pe scări și l-au stupit pre el în barbă.

N'o mai eșit lancu de-atunci din via lui dela Socola decît
 hăt, tîrziu, cînd o pornit aici la Chioaia, ufde și-o dat ob-
 ștescîl sfișșit.

Fie-i țărna ușoară!«

Al. O. Teodoreanu

Departe...

...Și nici un zgomot, nici un pas...
Departe satul a rămas,
E liniște.

Și e 'n văzduh parfum de crin,
Zefirul doar șoptește lin,
Și glasul lui ca un suspin.

Adie prin
Ariniște.

Pîrîului făr' de răgaz,
Ca eri și mini, ca mini și azi,
In unde clare de topaz
Li cîntă apele.

De-asupra mea un alb cais
Iși cerne floarea lui de vis,
Ca'n vis atunci eu am închis
Pleoapele.

Sub cer de-azur și de opal
Răsare vechiul schit din deal,
Cu 'nnalfe cruci.

Și parcă zace îngropat,
In cimitirul trist din sat,
Tot dorul meu nemîngîiat,
Tot ce-am visat, tot ce-am sperat:
Năluci, năluci...

Gh. I. Tamar

Note pe marginea cărților

PRINTRE TOMURI BRĂCUITE

Moartea Cleopatrei de M. Pașcanu:—Am citit în ziarul *Rampa* (dacă țin bine minte) următoarea afirmație despre autorul piesei *Moartea Cleopatrei*: d. Mihail Pașcanu era, acum câțiva ani, un cetățean de treabă, avocat cu procese la Casație și apreciat conferențiar universitar. Om cu familie și cu demnitate, d-sa inspira clienților, amicilor, elevilor: un deosebit respect și nimeni n'ar fi putut să bănuiască trădările și perfidiile viitorului. Dar într-o zi, d. M. Pașcanu se bolnăvește, se izolează ca să-și caute de sănătate și după multe luni de dispariție și de cură se înapoiază printre noi, vai! cu totul schimbat: d. Pașcanu revine artist și scriitor!

Așa scria cronicarul sau recensentul *Rampei*, într'un număr, mai demult. Și—recunosc cu tristețe—asa se scrie, în general, istoria. Pașcanu era, mai înainte de a se bolnăvi, un brav burghez și după aceea, din boală, s'a pomenit deodată artist?... Ei nu! Acest neadevăr nu se va strecura în istoria literaturii românești! De data aceasta, iată aici la porțile Biografiei glorioase un martor vigilent și desăvârșit de bine informat...

L-am cunoscut pe Mihail Pașcanu, în toamna anului 1891, la liceul Sf. Sava, elev în clasa a doua, și coleg cu mine, până la pragul clasei a șaptea... Câțiva ani am fost tovarăși de masă, de studii și de dormitor, în internatul bătrînului liceu. Alți câțiva ani—cursul superior—am rămas tot colegi, am urmat la același liceu, dar ca elevi externi.

Dintre conșcolarii de atunci nici unul nu părea că va fi într-o zi mai devotat lui Apollo ca Mihail Pașcanu. Las la o parte nuvelele, poeziile, articolele la *Moș Teacă* și alte *peccata minora* pe care nu le comitea numai el, între colegii noștri. Era vorba de talentul de pictor cu care Pașcanu ne încredințase că în clasa noastră se ascunde un viitor mare artist. Din întâmplare, casele în care locuiam—el ca stăpîn, eu ca chiriaș—erau vecine. Adeseori, acest prieten apărea în ușa odăii mele cu cite un sul la subțioară. Erau desenele lui, nuduri grațioase, fantazii decorative (în genul pe atunci celebrului Mucha), erau străduințele din ce în ce mai surprinzătoare ale unui talent dulce chinuit de piergirea apropiată.

Astăzi sorţile s'au dat pe faţă. Putem să vorbim cu libertate, fără teamă că jignim regulile discreţiunii sau ale modestiei. În clasa noastră, pe lângă ciţiva medici şi cţiva avocaţi, creşteau cel puţin un viitor ministru, un scriitor sau doi şi—nu se îndoia nimeni—un pictor mare : Mihail Paşcanu.

Viitorul ministru... a ajuns ministru. Şi se poate să nu fie singurul din seria noastră. Medici, avocaţi, funcţionari—avem şi, credeţi-mă, de bună calitate. Pictorul aşteptat a rămas pe calea speranţelor nerealizate ! Paşcanu n'a eşit pictor, n'a urmat cărarea atît de elementar indicată de aptitudinile lui şi s'a apucat de altceva. A rămas pictor pentru sine... Are acasă, pe pereţi, pinze curioase pe care le-a lucrat în ceasuri de nostalgie şi de remuşcare. Mi-a arătat, mai anii trecuţi, un şir de aquarele—vădit lucru de meşter—şi din care, mi-a îngăduit să aleg şi eu una. O păstrez pe bjuroul meu şi amicilor mei pictori, care o văd, o preţuesc fără rezervă.

Mihail Paşcanu (de altfel nu sintem mai toţi ca el ?) n'a ajuns ceiace trebuia să ajungă. În loc să intre în şcoala Artelor-Frumoase, în Muenchen, în Dresda, ori în Paris, a intrat în Facultatea juridică. Inteligent şi foarte dăruit, precum este, nu putea să rămînă niciodată, printre codaşi, de orice învăţătură şi de orice meserie s'ar fi apucat. Adevăr este că Mihail Paşcanu este un avocat clarisim şi un specialist sagace, în ramura juridică pe care şi-a ales-o. Dar cariera lui de azi nu mă mingie de deziluziile mele. Paşcanu trebuia să fie pictor !

Personalitatea acestui om — în treizeci de ani de cînd îl cunosc — a exersat adeseori puterea mea de observaţie şi în experienţa generală despre oameni şi despre viaţă scumpul meu prieten mi-a pus la îndemînă un material extrem de interesant. Dacă soarta scriitorului român n'ar fi şi mai de plin ca soarta conferenţiarului universitar român, şi dacă lupta pentru pîinea nudă, n'ar pulveriza atît de complet strădanja mea literară, Mihail Paşcanu ar fi apărut, cu siguranţă, într'unul din acele romane înrudite, după care întind şi astăzi braţe neputincioase...

„Din vaturile vremii, nu pot să te cuprind!...”

Acest amic a blntuit şi blntueşte inchipuirea prietenilor intimi, cu soarta lui, cu şovăelile lui, cu suferinţele şi cu blestemul firii lui de artist, falsificat şi rătăcit în respingătoarea noastră lume „comme il faut”. El este astăzi pentru mine modelul cel mai instructiv al unei chemări contrariate şi alungate din făgaşul ei. Prejudecăţi familiare şi sociale, socoteli străine şi greşite s'au aşezat stăvilar înaintea acestui frumos temperament da artist şi l-au impus altă albie şi altă viaţă, decît cele ce-i conveneau fireşte.

Visător fără leac, suflet impresionabil, imaginaţie neastîmpărată şi robită frumuseţilor acestei lumi, Mihail Paşcanu a făcut şi face forţă de uriaş ca să se ascundă şi să se menţină, cumpănit şi destoinic, în severa lui robă de jurisconsult.

Dar natura e mai puternică decît orice educaţie, decît orice ambiţie, şi decît toate obligaţiile de pe pămînt ! Colegul meu de şcoală şi de infracţiuni literare de odinioară se regăseşte, din ce în ce mai des, visătorul şi poetul ce-ar fi trebuit să rămînă totdeauna ! De fapt, Paşcanu n'a făgăduit pe Apollo niciodată. În vremea proceselor celor mai frumoase, el a rămas credincios lui Oraţiu şi, între două

pledoarii, a știut să dea, pe românește, zbor și farmec multora din odele poetului latin.

Iată, de pildă, oda XI, din cartea I, *La Leucon*:

*Nu ni-i dat să știm, Leucon, cartea vieții ce ne scrie.
Nu mai cerceta deasurda vrăji și farmece prin cărți!
Ci așteaptă-ți cu răbdare clipele fatalei sorți.
De-or fi multe ierni, ori asta de-o fi ultima să fie,
Care spumegă talazuri bubuind în stânci răzbite,
Tu gîndește-te cuminte și — trăgînd din hrubă vinul,
Potrivește să-ți încapă mari nădejdi împodobite
În puținele clipe ce ți-a hărăzit destinul.
Ștînd acum de vorbă, uite, fuge timpul printre mîni!
Tu folos de astăzi trage; nu gîndi la ce-o fi mîni!*

Mihail Pașcanu a rămas (într'un colț precis al inimii lui), adoratorul clasicilor latini și al mărețelor figuri, militare, din amfiteatrul roman. Lucrarea lui de astăzi, *Moartea Cleopatrei*, este rodul unor lecturi amănunțite, unor dibuiri prelungi și amoroase, pe marmora și pe arama anticilor statui. Cînd am ajuns noi în cursul superior, liceul Sf. Sava pierduse pe marele profesor de limbile clasice Nicolae Barbu. Dar tradiția cea bună tot mai trăia. În clasa a șasea, ni-a venit profesor, de latinește, un om original și erudit pe care nu-l voiu uita niciodată, cum sigur sînt că nu-l va uita nici unul din foștii lui elevi. Acest profesor era Mihail Caloianu.

Cu toată ciudăția acestui om, cu toate gravele lui defecte didactice, cu toată splendida răvăceală a erudiției lui, el ne-a făcut, întăia oară, să pricepem ce este clasicismul și ce înseamnă nemurirea frumuseților clasice. Pentru cîtiva din clasa noastră, Mihail Caloianu a fost Renașterea care venea după Scolastică, a fost Luther care venea după Toma de Aquino!

Aș zice că elevul într'adevăr credincios ultimului și neuitatului nostru dascăl de latinește a fost Mihail Pașcanu. Prin studiile lui serioase juridice (e doctor în drept dela Paris) și prin mereu hrănită lui iubire pentru limba latină el este azi primul latinist din seria noastră.

Moartea Cleopatrei—notați bine: *narațiune dramatică în patru acte*—este, mai întăiu, prinosul iubirii autorului pentru latinitate și pentru istoria romană. Citiad-o (căci pînă azi n'a fost reprezentată) înțelegi, în al doilea rînd, că Mihail Pașcanu e artistul vizual, înarmat de bogăția și de nobleța formelor unei lumi moarte de prea multă frumusețe externă. Pictorul ce trebuia să fie amicul meu și-a propus să ne descrie o dramă din timpul Triumviratului al doilea. Și cum putea s'o uite pe Cleopatra, cînd această regină a Egiptului farmecă și va fermeca deapururi sufletul celor născuți ca să iubească și să realizeze frumosul plastic? Priviți-o pe nemuritoarea flică a Faraonilor, așa cum plutește în vîsul lui Pașcanu, în prima scenă din actul al treilea:

„Cleopatra odihnește, întinsă pe divan. Ea poartă peste corpul gol o mantie fumurie, străvezie și fină, fără mînci, deschisă în față și deabia trecîndu-i cu o palmă de genunchi, cu un guler larg deschis și răsfrînt peste umeri. Pe poale și pe marginea gulerului, sînt brodate flori, în fir de aur. Pe brațe poartă brățări de sandastros și

electrum, în formă de şerpi încolăciţi şi cu capetele ridicate. La gît îi atrnă şiraguri de mărgăritar enorm la bob, precum şi un colan compus din bucăţi cizelate de sardonix şi chrysopras, legate'n aur, iar în urechi cercei de pirozele. Pe cap, cască faraonilor, de aur şi email, în chip de aripi răsfrinte de şoim, de sub care cad pe umeri buclele de păr, înroşit cu purpură, în chip de doliu. Toate degetele minilor i sînt încărcate de inele. Peste mijloc, cingătoare lată... ale cărei căpătiie bogat brodate şi încărcate de pietre scumpe atrnă'n jos, dealungul picioarelor..."

Prin atîta decor, prin atîta arheologie şi printre atîtea statui, se deapănă firul naraţiunii dramatice. Lucrarea lui Paşcanu mi se pare prea învăţată, pentru nişte (viitori) spectatori, fără altă pregătire clasică decît cea dobîndită la cinematograf. E probabil că, în stagiunea viitoare, Teatrul Naţional din Bucureşti se va ţine de cuvînt şi ne va da prilejul să judecăm, de data aceasta, la lumina rampei, puterea de viaţă şi de rezistenţă tetrală a *Morfei Cleopatrei*.

Succesul sau nesuccesul acestei piese este pentru mine lucru secundar. Altceva mă interesează: îl împinge soarta pe acest prieten, cu adevărat şi definitiv, spre literatură? Din pictorul neizbîndit, se va desghioaca, hotărît, un scriitor?

Eu unul aş vrea din toată inima să fie aşa. Mihail Paşcanu n'ar putea să dea vieţii lui ciudate şi personalităţii lui proteice un comentariu mai plin de învăţătură — şi pentru amic şi pentru adversari — decît trecînd pe faţă în tabăra adevăraţilor lui semeni sufleteşti. Cînd va fi printre noi, enigma va fi aproape de deslegare.

— Era un artist!... vor exclama induşeaşi cei ce au ţinut la el şi nu puteau să şi-l lămurească pe deplin.

— Era un nebun!... vor respira, uşuraţi, protivnicii destul de mulţi, pe care acest amic — frumos, isteţ şi la început atît de norocos — i-a prăsit la umbra izbînzilor lui.

Astfel, Mihail Paşcanu va regăsi adevărata lui cărare, aceea pe care se cuvenea să n'o părăsească niciodată.

G. Galaction

Cronica literară

G. Topîrceanu

— Cu prilejul „Strofelor Alese“ —

Originalitatea d-lui Topîrceanu stă într'o combinație fericită de sentiment și de spirit. Uneori aceste însușiri apar separat. Alteori sînt îmbinate, în diferite doze, în aceeași bucată.

Spiritul d-lui Topîrceanu, în poeziile lirice, este de obicei precauția pe care o la sentimentul ca să se mascheze pe sine însuși. Lirismul, jenat de sine însuși și de teama de afișare în public, se persiflează administrîndu-și singur antidotul.

D. Topîrceanu e dintre acei care nu vreau să plîngă și mai ales să se plîngă. (D-sa a reușit să scrie un întreg volum despre Turtucaia, unde era să moară în diverse chipuri, fără un singur rînd de lamentație ori de „mărtiraj“). D-sa a mai scris un volum de amintiri din captivitatea în Bulgaria, în care a zugrăvit suferințele atroce văzute, dar nu și pe cele îndurate).

Iată pentru ce accentele de tristețe sînt atît de prețioase în opera d-lui Topîrceanu. Ele sînt prețioase prin contrast. În mijlocul persiflării, ele dau impresia imposibilității în care se găsește poetul de a rezista sentimentului—și cu aceasta impresia intensității acestui sentiment.

Dar tristeța din poeziile d-lui Topîrceanu nu are caracterul acelor mărturisiri, prin care unii poeți, indiscreți și față cu ei înșiși, își etalează în public mizeriile sufletului lor.

Există însă un singur fel de suferință căreia și cei mai orgolioși îi dau acces în opera lor. E dragostea, suferință prin definiție. Un poet care s'ar hotărî să nu aibă nici un accent de lamentație în opera lui, ar trebui să renunțe la chemările muzei erotice. Așa dar, în poeziile d-lui Topîrceanu surprindem și citeva mărturisiri intime mai dureroase. Poeziile de iubire însă formează o mică parte din bagajul literar al d-lui Topîrceanu. Afară de asta, poezia sa de dragoste este directă. De obicei, la poeții lirici, imagina iubitei este solicitată aproape de toate impresiile pe care le primesc din lumea din afară, de cerul instelat, de freamăful pădurii, etc. Acest fapt este desigur foarte firesc. Dar el poate produce zîmbetul unui cetitor ironic și dezabuzat. Și la d. Topîrceanu, sentimentul iubirii chiamă imagini din toată natura, dar în poezia sa nu se observă și inversul. Natura nu-i evocă necesarmente imaginea iubitei. Și unii cetitori trebuie să-i fie recunoscători...

Aceasta atitudine, așa cum rezultă din cele spuse până aici, se datorește, firește, unei structuri sufletești speciale. Iar dacă ar fi să căutăm și cauza acestei structuri, am găsi-o poate în faptul că scriitorul acesta care ne apare ca un „proletar intelectual” din unele bucăți ca *Balada chirișului*, *Ploae*, *Catrene*, etc., a rămas încă un om al pământului, care continuă să păstreze legăturile cu natura, cum apare din *Balada popii din Rudeni*, *Balada Munților*, *Intr'o dimineață de primăvară*, *Taine*, etc.. (Imaginile și sentimentul din aceste bucăți nu sînt ale unui romantic care suspină de departe după natură, ci ale unui om al pământului, care însă are rafinarea unui orășan). Rezerva de forțe, stăpînirea de sine a omului sănătos crescut în mijlocul naturii, rezistă psihologiei „proletar-intelectuale”.

Și cum un intelectual și un liric care să fie în același timp stăpîn pe sine și să nu se lamenteze, este, față cu obișnuințele noastre, o contradicție între termeni, temperamentul pe care îl analizăm acum este inclasificabil în categoriile inventate de critica noastră.

D-l Topîrceanu este mai întăiu un poet liric. Dar un poet liric de o natură specială. D-sa combină în multe din poeziile sale, și anume în cele mai reușite, impresiabilitatea și pasiunea celui mai subiectiv liric, cu observația pătrunzătoare a unui realist. Poate din această cauză, inspirația sa poetică ne dă o impresie neobișnuită de luciditate, dacă cumva luciditatea aceasta nu se datorește controlului pe care-l exercită inteligența asupra inspirației. A releva rolul prea excesiv al inteligenței în creația lirică, nu credem că este un elogiu de invidiat, adus unui poet liric. De aceea ne vom permite să-i aducem d-lui Topîrceanu acest elogiu. Cu atât mai mult, că singur ne-a dat de multe ori a înțelege (de pildă, în prefața *Parodiilor originale*) că facultatea lui dominantă, creatrice, este inteligența. Fără idolatriă că d. Topîrceanu greșește. Ar fi banal să-i mai dovedim acum că nu există artă fără instinct artistic și să-i arătăm că d-sa are un instinct artistic sigur. Este drept însă că, în invenția și mai cu samă în realizarea poetică a d-lui Topîrceanu, inteligența joacă un rol neobișnuit. Aceasta este însă o forță și o slăbiciune în același timp. O forță, căci prin inteligența d. Topîrceanu este stăpîn pe toate mijloacele sale, — senzații, imagini, sentimente, — din care știe să scoată maximum de — rendement... O slăbiciune, căci intervenția prea pronunțată a inteligenței în procesul sufletesc de creațiune, este inoportună. Această intervenție stînjenește jocul forțelor inconștiente, care sînt rezervoriul poeziei lirice. Iată pentru ce poezia d-lui Topîrceanu este lipsită de acele ecouri nelămurite și de acea brumozitate care îngăduie cetitorului să-și viseze liber visurile lui. Cu toate acestea, fiorul celui-l dau lucrurile, d. Topîrceanu l'a exprimat uneori impresionant, ca în *Balada Morții*, poate cea mai bună din poeziile sale.

D. Topîrceanu mi pare că ține de acea categorie de poeți, care au principiul, că poezia are domeniul ei special și anume numai ceia ce nu poate forma materialul prozei. Și cum ideile sociale se pare că ar fi mai ales apanajul prozei, în zadar veți căuta în opera poetului, de care ne ocupăm, ecoul frământărilor noastre. Din acest punct de vedere d. Topîrceanu este de un individualism desăvîrșit, ca să nu zicem de un egoism atroce. Această calitate — dacă este una, și este, poate, pentru artist, — are defectul ei. Poeții care o posedă, nu poartă mărturia vremii lor și opera lor este lipsită de un ideal.

D. Topîrceanu este și un prozator. Și un prozator de talent, care nu utilizează forma prozei pentru a-și vehicula și altfel fondul pe care îl pune aturea în versuri; Lucru rar, dacă nu neobișnuit la poeții

lirici, proza d-lui Topirceanu este obiectivă. În schița *Pe virful Pirinului*, în *Cantargieva*, etc., d. Topirceanu a știut să se țină în umbră și să ne dea cîteva scene din viață, cîteva oameni și cîteva pasiuni cu realitatea și cu diversitatea lucrurilor din natură. Cu toată lipsa lui de forță primordială de creație, d. Topirceanu, trebuie s'o accentuăm, este unul din prozatorii noștri cei mai talentați. Lucrul acesta ar fi mai clar, dacă în conștiința publicului d-sa nu ar fi clăsat mai dinainte ca poet în versuri.

Dar d. Topirceanu a făcut și critică. Și nu ne gîndim de loc acum la recenziile sale, iscălite și neiscălite. Ne gîndim la minunatele sale *Parodii*, scrise acum cîteva ani, după ce ne dăduse multe din cele mai frumoase poezii lirice și în care prins esența și fizionomia altor scriitori și le-a redat în chip surprinzător, prin acel gen de exagerare care constă în izolarea și reliefaarea însușirilor caracteristice ale unui scriitor. Unele din aceste parodii scot în relief fizionomia scriitorului respectiv, mai bine decît orice critică propriu zisă.

Și fiindcă a venit vorba de simțul critic al d-lui Topirceanu, trebuie să spunem că d-sa are toate comprehensiunile. Ii lipsește numai una, ori mai bine zis o are incompletă: comprehensiunea pentru un anumit fel de „modernism”. Realismului său lucid îi repugnă *absconșitatea*.

Căci d. Topirceanu, într-o privință, este un realist. D-sa se ține în sfera sentimentelor normale, a acelor care formează fondul etern al vieții afective. Foarte rar, ca de pildă în capitolul „Nopti albe” din *Turtucaia*, ori în *Broaștele*, surprindem un sentiment cu un caracter oarecum mai metafizic. Dar și metafizica sa este clară. Ea rezultă din sugestile științelor naturii și nu din solicitările inconștientului.

Diversitatea aceasta a d-lui Topirceanu se explică prin bogăția sa de resurse de fond și de formă. De la elementul epic și popular, în concepție ca și în expresie, din *Batada Munților*, până la modernismul voit-deșantat din *Romanța Automobilului*, observăm o întreagă gamă de stări sufletești—care formează fondul obișnuit al poeziei sale. Și dacă ar fi să-l clasificăm, d. Topirceanu ne apare ca un poet mai aproape de Eminescu, Vlahuță, Anghel, Cerna, decît de Coșbuc, Iosif, Goga. Și anume mai mult de Vlahuță și Anghel.

Cași aceștia din urmă, d. Topirceanu e un poet mai mult expresiv decît suggestiv și, cași ei, d. Topirceanu e mai mult artist decît poet.

În știința de a scrie — căci este o știință a scrisului — d. Topirceanu este astăzi fără rival.

D-sa are o siguranță niciodată dezmințită în alegerea cuvîntului propriu și mai cu samă rezumativ. Virtutea care s'ar putea numi avariție artistică, o are în grad superlativ. O altă însușire a d-lui Topirceanu este lapidaritatea: așezarea cuvîntului în frază la locul lui unic, predestinat. Fraza lui este construită din blocuri, fără pietricele intermediare. — Insușire care caracterizează și fraza lui Caragiale. Și, în sfîrșit, o a treia calitate este bogăția invenției verbale.

Dar invenția verbală devine de cele mai multe ori la acest poet o exuberantă germinație de imagini, care ajunge diabolică, de pildă în *Romanța gramofonului* și în *Rapsodii de toamnă*.

În crearea imaginilor, — în care se vede întodeauna o bună parte din personalitatea unui poet, — apar cele mai însemnate din însușirile D-lui Topirceanu, relevate până aici. Lucid și realist, lipsit de nebulozități, imaginile sale sînt picturale și mai mult lămuritoare,

deși uneori, ca de pildă în Pastel Sentimental, d. Topirceanu a reușit să ne dea și imagini care evocă nuanța și inezisabilul.

Dar este un capitol al științei scrisului, în care d. Topirceanu e mai meritoriu decât oriunde. E utilizarea vocabularului, — problemă de o importanță capitală la noi, unde limba literară, nefixată încă, are attea straturi. Poetul român trebuie să utilizeze, în legătură cu ceiace are de exprimat, cuvinte din regiuni alt de deosebite, căci scriitorul român are latitudinea de a întrebuița cuvintul regiunii sale, limba literară fiind încă în formațiune. Aci, în această selecție între elementele eterogene ale vocabularului, este piatra de încercare a gustului unui scriitor, în privința limbii. D-l Topirceanu are instinctul infailibil în alegerea cuvintelor. D-l Topirceanu are cuvintul nea-ș, atunci când zugrăvește sau când evocă viața primitivă, ca de pildă în *Balada Munților*; are vocabularul curent, cu strictul necesar de neologisme, în poezia personală, sentimentală sau ironică; are neologismul pretențios în paginile francamente umoristice și neologismul disperat în genul funambulesc.

Un alt merit al tehnicii d-lui Topirceanu este adaptarea perfectă a ritmului la fond, adică la sentiment și la impresia produsă de lucruri.

Impresia de mișcare vertiginosă:

In ăle largă se 'nvirte pământul,
Începe să curgă întregul teren...
Pe netede șesuri ne ducem ca vîntul.
Cantoanele aibe se uită la tren.

(In tren)

Impresia de molcimeală a naturii, în miezul verii:

...Prin ierburile crude,
Sub cerul fără fund
S'aude.

Un biziit profund

Și până la ameză,
Pământul încropit
Vibrează

Adînc și liniștit...

(Rapsodii de vară).

Cuvintele care rezumă senzația sînt scoase în relief prin izolarea lor în cele două versuri scurte din fiecare strofă.

Impresia de vioiciune și de nepăsare juvenilă:

Pe trotoar, alături saltă
Două fete vesele...
Zău că-mi vine să-mi las baltă
Toate interesele!

(„Insemnări Literare“).

Aceiași adaptare perfectă a formei la fond și în privința rimei, — căci nu orice fel de rime corespunde la orice fond.

Rima d-lui Topîrceanu, întodeauna originală, se mulțumește a fi suficientă, atunci cînd poetul are de exprimat un sentiment. Important fiind sentimentul, — haina trebuie să fie corectă și atîta tot. Rima nu trebuie să atragă atenția. Ea nu trebuie să fie o excrescență pe socoteala fondului. De aceea, în astfel de poezii, autorul evită rima prea bogată. Din contra, în genul funambulesc, unde totul trebuie să fie culoare, disproporție, unde forma trebuie să se ia la întrecere cu fondul în exagerare, rima d-lui Topîrceanu este excesivă în bogăție, în noutate și în împărechere surprinzătoare. Limba noastră nepermițîndu-i, de pildă, să utilizeze rime ante-antepenultime care în romînește sînt foarte puține, d. Topîrceanu se mulțumește — numai cu antepenultime, domeniu rămas pînă la d-sa aproape virgin...

Flăoarea-Soarelui, bătrînă,
De pe-acum se sperie
C'au să-l cadă în țărînă
Dințil, de mizerie...

...Jos, pe-un vîrf de campanulă
Pururea în vibrație,
Și-a oprit o libelulă
Sborul plin de grație.

Ca un mic plesiozaur
Trupu-i fin se clatină,
Juvaer de smalt și aur
Ca scripturi de platină...

(Rapsodii de toamnă)

Cetind cu atenție aceste *Rapsodii*, putem verifica cu exemple din aceeași bucată afirmația de mai sus, că, atunci cînd primează sentimentul, rima e mai stînsă, trecînd pe planul al doilea. Cu tot caracterul ei funambulesc, în această rapsodie autorul nu a putut să nu cedeze uneori impresiilor adevărate și directe din natură. Atunci rima nu mai e surprinzătoare, se reduce la o rimă obișnuită — dar trebuind să rămînă totuși antepenultimă, autorul recurge, de pildă, la articularea cuvintelor:

A trecut întăiu o boare
Pe de-asupra viilor,
Și-a furat de prin ponoare
Puful pădărilor.

Cu acorduri lîngi de liță
I-au răspuns fînețele.
Toate florile șoptiră
Intorcîndu-și fețele...

Dar limbă, ritm, rimă, imagini, etc. sînt la urma urmei materialul poetic. Există o problemă și mai interesantă cînd analizăm o creație de artă. Vîlm să vorbim de compoziție, de dozarea delicată a materialului, de gradăție, de acel capitol al științei scrisului care constă în utilizarea și orînduirea tuturor mijloacelor de fond și de formă, așa încît totul să convergeze către scopul unic și sîmprem: producerea impresiei anumite.

Știința compoziției, d. Topirceanu o are în grad remarcabil. Ca exemplificare ași putea alege oricare din bucățile sale. Volu alege una, care în fond mă entuziasmează poate mai puțin decât altele, dar care prin natura ei, prin dificultățile ce a trebuit să le învingă autorul, ne va lămuri mai bine decât oricare alta virtuozitatea d-lui Topirceanu. E vorba de *Infernul*.

Infernul nu e o parodie. Este o șarjă satirică, cu caracter de actualitate, în care autorului i-a convenit să imite pe Dante.

D-l Topirceanu a învins dificultăți extreme. Trebuia mai întâi să dea impresia tonului dantesc. Trebuia însă să strecoare dela început și o nuanță de humor. Știind încotro merge, trebuia să exagereze această nuanță din ce în ce, însă gradat și cu atenția trează ca notele humoristice tot mai accentuate să nu distoneze cu tonul dantesc. Iar la un moment dat, trebuia să aibă curajul să se arunce în actualitatea polemică, moment în care avea nevoie de toată dibăcia de menajament, cu privire la fond și la formă. La sfârșit avea de trecut o dificultate și mai mare. Pe victimele sale literare le zugrăvise humoristic. Acuma venea altceva: avea de zugrăvit femeia care ispășește infidelitatea în infern. Aici nu mai era loc de invectivă și de humor. Și, în adevăr, aici d. Topirceanu a scris cîteva strofe lirice, din cele mai reușite ale sale. După aceste strofe venea încheierea întregului poem, care, firește, trebuia să fie iarăși spirituală și humoristică. Tranziția era dificilă. D-l Topirceanu a reușit să o facă în chip minunat.

La toată greutatea asta de dozare și de gradare a stărilor sufletești, s'au mai adăugat și altele cu privire la limbă: nevoia pe alocuirea, impusă de subiect, de termeni mai familiari și greutatea de a-i plasa în tonalitatea înaltă a stilului dantesc.

Și cînd ne gândim că toată această arhitectură trebuia s'o realizeze în formele draconice ale fetei, atunci ne dăm samă de variata bogăție de mijloace de care dispune acest scriitor, de siguranța cu care le mănuește și... de nepăsarea cu care le risipește...

Natura a fost generoasă cu d. Topirceanu. L'a înzestrat cu multe și variate însușiri de artist. Avem însă impresia că d. Topirceanu nu are destulă stimă pentru rarele sale calități. D. Topirceanu tratează arta prea în diletant.

Noi îi dorim mai multă aplicare—și o mai deosebită considerație pentru talentul său.

G. Ibrăileanu

Cronica științifică

Lupta contra muștelor

Oricât s'ar scrie la noi de des și mult contra muștelor, totuși este puțin față de lupta titanică care se duce în America contra lor. Acolo igienistii organizează o adevărată cruciadă la care iau parte autoritățile sanitare, asociațiile medicale, stațiunile entomologice, presa periodică și chiar publicul. S'au creat ligi, comitete regionale și locale, care prin conferinți populare, notițe și articole de jurnale, se forțează a vulgariza pericolul muștelor și mijloacele de a le distruge. Educația poporului se începe din copilărie: în școli, institutorii fac lecții intuitive, demonstrațiuni practice asupra pericolului muștelor, viața lor, reproducția lor, etc., și se premiază lecțiile cele mai reușite relativ la acest subiect (Howard).

Higienistii noștri n'au decât o singură preocupare: cea de a deveni directori ai serviciului sanitar. Cu cercetări științifice de igienă, sau cel puțin cu popularizarea lor, nu s'a mai ocupat nici unul, delă mult regretatul *Felix*. În timpul războiului am avut epidemii grozave de tihos exantematic și febră recurentă, boli a căror agenți de transmisiune sînt păduchii; în occident igienistii s'au ocupat cu studiul și profilaxia lor. La noi, direcția serviciului sanitar nu numai că n'a fost în stare să contribuiască cu ceva nou la studiul științific al acestei chestiuni, dar nici măcar n'a putut să ne comunice numărul morților de tihos exantematic în timpul epidemiei din 1917—cifră de care aveam nevoie pentru un articol ce mi se ceruse la o revistă americană de parazitologie.

În Anglia și în Statele-Unite, igienistii nu încetează de a denunța publicului primejdia muștelor, și lupta contra lor este eficace fiindcă și publicul participă cu convingere la măsurile de apărare.

Muștele trebuiesc distruse, fiindcă ele transportă germeni boalelor infecțioase pe alimentele și în locuințele noastre.

Fig. 1 — O muscă mără, ea să se vadă peri cu care se transportă diferiți germei patogeni.

Fig. 2 — Doi copilași atinși de Ophtalmie purulentă.

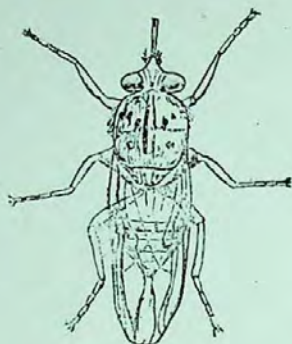

Fig. 3 — Musca glosina cu trompa ei înțepătoare.

Fig. 4 — Cadrul unui afiș de propagandă contra muștelor. În mijloc se tipărește pe scurt biologia lor, boalele pe care le propagă și mijloacele de a le distruge.

Acest transport se efectuează cu gura, cu picioarele, cu aripele sau cu conținutul tubului lor digestiv. În figura alăturată (Fig. 1) am reprodus o muscă mărită, ca să se vadă numeroșii peri, care se află pe corpul, picioarele și trompa ei. Pe acești peri se iau spori diferitelor funge, ovulele unor parazite și diferiți microbi de pe materiile, pe care se așază musca pentru a se nutri, ca: scuipații, materiile fecale, sudoarea, lacrimile, sau licidele, care se produc la suprafața rănilor.

Musca domestică, musca albastră și musca verde autrompa moale, incapabilă de a perfora pielea omului sau a animalelor; ele se hrănesc numai sugînd produsele de excrețiune menționate mai sus, așa că împreună cu ele sug și diferiții microbi patogeni. Acești microbi trec de-a lungul tubului digestiv fără a-și pierde vitalitatea lor, așa că ei se găsesc vii în materiile fecale ale muștei depuse pe substanțele alimentare, pe care dacă le mîncăm, ingerăm împreună cu ele și diferiții germeni patogeni.

Muștele propagă următoarele boli contagioase prin conținutul tubului lor digestiv: Tuberculoza, Holera, Febra typhoidă și Dysenteria.

Tuberculoza.—*Spillmann și Haushalter*, studiind răspîndirea tuberculozei de către muște, se exprimă în termenii următori în comunicarea făcută Academiei de Științe din Paris:

«Cînd intrăm, în timpul verii, într'o sală de spital, sîntem impresionați de persistența cu care muștele comune se îngrămădesc pe lângă naturile tuberculoșilor, și mai cu seamă pe lângă scuipătorii, în fundul cărora ele vin de aspiră produsele de expectorațiune.

«Noi am recoltat, zilele din urmă, mai multe muște, care se hrănise citva timp din scuipătoarea unui tuberculos; le-am pus vii sub un clopot de sticlă; adouazi mai multe dintre ele au pierit. Se vedeau, pe părății interni ai clopotului, sub formă de pete rotunde cenușii, urmele excrementelor lor.

«Dupăce am întins pe lame conținutul din abdomenul mai multor muște care erau moarte, am căutat baccilul tuberculozei; prin procedeul de dublă colorație a lui Fränkel, am putut să constatăm prezența unei mari cantități de baccili de tuberculoză.

«Excrementele depuse sub formă de pete pe fața internă, culese prin radere, solvite în puțină apă destilată și colorată, conțineau de asemenea numeroși baccili de tuberculoză, izolați sau reuniți în grămezi.

«În fine, în excrementele de muscă, raclate de pe ferestrele sau de pe părății unei săli de spital, am găsit în mod foarte limpede baccilul lui Koch.

«Într'un cuvînt, cavitatea abdominală a muștelor, care au absorbit scuipați tuberculoși, conține baccilul tuberculozei. După viața lor relativ scurtă, aceste insecte se usucă și cad în praf; baccilii, pe care-i conțin, sînt puși în libertate, și cum muștele

pier pe plafoane, pe perdele, pe tapete, ele pot ajunge să disemineze pretutindene germenii tuberculozei. Ele mai pot încă disemina acești germeni prin materiile lor fecale, cu care impregnează diferitele substanțe alimentare, care le plac“.

Cholera.—Bacilul cholerei se găsește în materiile fecale ale muștelor, care se hrănesc pe fecalele bolnavilor de cholera. Sarotchenko a hrănit muște cu o cultură de vibrioni și a găsit microbul în abundență în defecțiunile lor.

Febra typhoidă.—Agentul patogen al acestei boli, care se găsește în urină, expectorațiuni și în defecțiunile bolnavilor, este supt de muște și apoi depus cu materiile lor fecale pe substanțele noastre alimentare.

Ficker a experimentat cu bacilul typhosului, hrănind mai multe muște și, examinând materiile lor fecale după 23 de zile, a găsit bacilul intact.

Dysenteria.—Același rol îl joacă muștele în diseminația dysenteriei bacilare sau amoebiene, care apare sub formă epidemică. Doctorul *Trembur*, medic militar german, a observat că apariția dysenteriei și a altor boale infecțioase ale tubului digestiv în garnizoana *Tsington* este strâns legată de aparițiunea muștelor.

Ophthalmia purulentă.—Este și ea propagată de cătră muște. Muștele din țările calde, cînd se pun pe ochii (Fig. 2) copiilor atinși de ophthalmie purulentă, iau puroiul pe trompa și picioarele lor și-l depun pe ochii altor copii sănătoși. Aceasta este cauza numeroșilor copii orbi, care se văd în orient.

Muștele, însă, a căror trompă este puternică, capabilă de a perfora pielea omului și a animalelor, ca *Stomoxis* și *Glossina*, (Fig. 3) sînt capabile de a juca un rol activ în transmitiunea boalelor contagioase. *Stomoxis* transmite *dalacul*, iar *Glossina* boala somnului și alte boli produse de diferitele specii de tripanosomă.

Muștele mai sînt primejdioase și prin larvele lor, care produc o boală cunoscută sub numele de *Myiasă*. Ele se introduc în cavitățile foselor nazale producînd dureri atroce; pătrund în sinusul frontal și pot perfora chiar palatul; uneori trec în conductele auditive, unde determină o inflamație cronică, perforînd timpanul pot ajunge în urechea mijlocie și uneori, prin sinusul vinos, la meninge; se mai introduc în rănilor rău îngrijite, în abcesele din gură*) etc..

• *Lupta contra muștelor* este foarte dificilă; totuși putem izbîndi, dacă pregătim din timp opinia publică prin conferinți

*) *N. Leon*. Quelques cas de myase observés en Roumanie. «Archives de Parasitologie», Paris 1893.

populare, articole de vulgarizare, notițe de ziare, etc. În America se lipesc pe străzi afișe mari ca cele de teatru, în care se atrage atenția populației asupra primejdiei muștelor, îndemnând-o la stîrpirea lor. Pentru a fi mai suggestiv se illustrează afișul (ca în Fig. 4), ca să-și poată da samă oricine cum muștele se ridică de pe un hoit de cîine și se așază pe o pine, sau cum zboară din o scuipătoare, o oală de noapte, o căldare cu murdării, etc., și se așază pe o friptură, pe o fructă sau pe alte substanțe alimentare.

Lupta se dă contra muștelor zburătoare și contra larvelor.

1.—*Distrușgerea muștelor*, care pătrund în locuințe, se face cu ajutorul unor vase de sticlă anume construite, care se găsesc în vînzare la diferitele magazii de sticlărie; în aceste vase, în care se pune borș crud sau apă cu puțin oțet, muștele se adună și nu mai pot ieși, se înecă. Mai sînt diferite hîrtii preparate cu cleiu (care se găsesc la farmacii și droguerii), pe care, după ce muștele se lipesc și mor, le aruncăm în foc. Destul de practice sînt și hîrtiile otrăvite cu o soluție arsenicală, antimonială sau o macerație de *quasia-amaro*. Chiar dacă muștele nu pier înediat, cînd se așază pe aceste hîrtii, ele sînt ameițite: le culegem și le aruncăm în foc.

După Trillat și Legendre, se recomandă stîrpirea muștelor cu formol și lapte. Formolul este toxic pentru muște: se toarnă în farfurii late un amestec de 15 la sută formol comercial, 25 la sută lapte și 65 la sută apă, la care se poate adăugi și puțin zahăr.

2.—*Distrușgerea larvelor*.—Musca își depune ouăle în tot felul de materii organice în descompunere: baligă de cal, fecale de om și de animale, resturi de substanțe alimentare, etc.. Dintr'un chilogram de baligă de cal pot să se hrănească peste 1200 larve. Timpul necesar dezvoltării unei muște, este foarte scurt; pentru musca comună 10—14 zile. După o zi, ies larvele din ouă. După 5—6 zile se nutresc, cresc și în urină se transformă în pupe, de culoare-roșu închis, iar din pupe, după 5—6 zile, zboară insectele aripate (muștele), care se împerechează din nou. Fiecare femelă depune cîte 120 de ouă, așa că înmulțirea lor este prodigioasă. O singură muscă, care la început depune 120 de ouă la 15 Aprilie, ar putea de la această dată până la sfîrșitul lui Septembrie și prin proliferarea generațiilor succesive, să dea naștere la 5.598.720.000.000 de indivizi! (după Howard).

Cuiburile de înmulțire a larvelor de muște fiind băligarul de cal și murdăriile alimentare, toate acestea trebuiesc distruse (arse), iar locul, pe care se aflau, să se desinfecteze cu lapte de var sau petrol.

Sulfat I de fer în soluțiune puternică (20 la sută) este de asemenea un foarte puternic larvicid.

Cronica externă

La conferința dela San Remo întrunită la 20 Aprilie, punctele principale în discuțiune au fost pacea cu Turcia și eterna problemă germană. Asupra păcii turcești, aliații au căzut ușor de acord; asupra afacerilor germane, deosebirea de vederi între Franța pe de o parte și Anglia cu Italia pe de altă parte s'a menținut cu toată grija, pe care a avut-o Lloyd George de a comunica presei că acordul între aliați este perfect.

De fapt această conferință care a ținut șase zile n'a hotărât decât liniile mari ale păcii cu Turcia și data de 10 Maiu pentru remiterea la Paris a condițiilor de pace către delegații turci.

Pentru afacerile germane s'a făcut o conferință la Bruxelles unde urma să fie invitați și delegații Germani.

Pentru prima dată se admitea principiul că chestiunile în litigiu între germani și aliați să nu mai fie tratate prin note scrise, ci discutate verbal în conferințe cu germanii.

Principiul acesta este merit să dea roade bune, căci conferințele nu vor lua sfârșit decât prin înțelegere și astfel incidentele răsunătoare, la care dădea naștere sistemul notelor scrise, vor putea fi evitate.

De fapt conferința dela Bruxelles nu va mai avea probabil loc și celace era destinat să se discute la Bruxelles se va discuta la Spaa, unde aliații hotărâse la început să se întâlnească cu Germanii la 25 Maiu.

La 25 Maiu conferința dela Spaa nu s'a putut întruni pentru că guvernul german, fiind în ajunul disolvării adunării naționale și a convocării unei alte adunări prin alegeri în cursul lunii Iunie, a cerut amânarea conferinței până după alegeri, când noul guvern va putea avea toată autoritatea necesară de a trata. La început presa franceză și o parte din cea engleză s'a pronunțat contra amânării, dar față de necesitatea lucrurilor, guvernele dela Paris și Londra au trebuit să admită amânarea pentru 21 Iunie. Astăzi nu se știe, dacă conferința se va putea întruni și la 21 Iunie, deoarece guvernul german, față de rezultatul alegerilor, întâmpină mari greutăți în constituire.

Între timp conflictul militar franco-german provocat de înaintarea trupelor germane în regiunea Ruhr s'a aplanat.

Trupele germane, neîngăduite în această regiune, erau retrase la finele lui Aprilie, iar la 15 Maiu trupele franceze evacuau orașele germane depe Main: Frankfurt, Darmstadt și Hanau.

În vederea conferinței dela Spaa d. Millerand a vizitat de mai multe ori pe d. Lloyd George în Anglia, pentru a cădea de acord în prealabil asupra sumei, pe care Germania va fi obligată s'o plătească și asupra proporției, ce se va atribui Franței. După oarecare indicațiuni apărute în presa engleză, suma ce s'ar cere Germaniei ar fi 120 miliarde, din care Franța ar lua 55 la sută iar Anglia 25 la sută. Pro-

ectul acesta de repartiție a făcut o impresie foarte defavorabilă celorlalți aliați. Italia a și făcut demersuri energice împotriva acestei justiții leonine.

* * *

Astfel dela 20 Aprilie, data deschiderii conferinței dela San Remo, și până la 21 Iunie, data la care se va deschide probabil conferința dela Spaa, au trecut două luni de infructuoase dibuceli și încercări de a da soluții definitive și reale la soluțiile imposibile, din tratatul dela Versailles.

Franța are nevoie absolută de un puternic sprijin financiar, pentru a-și putea reclădi gospodăria și echilibra bugetul. Ea îl caută acest sprijin la debitoarea ei prin războiu, la Germania. Germania însă, fără materii prime, fără flotă și fără comerț, este complectamente insolubilă. Deunde nu este, nici Dumnezeu nu poate lua; și Germania trebuie creditată ea însăși cu sume foarte mari, pentru a putea să producă mai întâiu pentru existența și siguranța ei internă și apoi pentru plata datorțiilor.

În Anglia și în Italia ideea reclădirii economice a Germaniei este bine primită, în Franța însă, atât nevoia ei și sentimentul prudenței consillază la o mare rezervă față de necesitatea de a repune în funcțiune economia germană. Pentru Franța, o Germanie solvabilă ar putea fi un pericol, mai ales în situațiunea de astăzi, cind Rusia nu există și cind Anglia și America nu mai sînt îndemnate de interesele lor la o alianță cu Franța. Din cauza acestui cerc vicios, în care se învîrte politica franceză, se adîncește tot mai mult deosebirea de vederi între cele două grupe de aliați, francezi și belgieni deoparte, englezi și italieni de altă parte, și între timp nu se face nimic, ruina crește tot mereu pe continent și apasă din ce în ce mai greu și pe amerii învingătorilor și pe cei ai învingșilor.

Momentul critic, momentul în care o deciziune va trebui luată într'un sens sau altul, nu e departe. Sînt unele indicii, după care se poate deduce că Germania va fi în curînd luată sub protecția Angliei și, fără a fi scutită de plata datorțiilor către Franța, ea va fi ajutată să trăiască și să producă. Anglia nu poate face altfel. Pentru considerațiuni de echilibru continental pe viitor, și pentru a da sentimentul de siguranță Franței alături de o Germanie reinviată—lucruri, care se poate ca în viitoarea așezare europeană să nu aibă chiar din punct de vedere francez importanța, pe care i-o atribuie astăzi guvernul francez—Anglia nu poate îngădui, ca ruina să devie totală și generală pe continent și să pregătească astfel calea revoluției rusești. Anglia are o răspundere și un rol superior în restabilirea păcii și a vieții normale pe continent și ea nu poate să se împiedice în mîsluina ei, de considerațiuni particulare, chiar cind aceste considerațiuni privesc interesele franceze.

Trebuie găsit un mod de conviețuire pașnică între popoarele europene și, dacă aceste popoare nu sînt în stare să-l găsească ele înseși, Anglia e datoră să li-l impue și Anglia li-l poate impune.

De fapt politica engleză pare îndreptată tocmai în această direcție, dar sarcina e atât de grea, încît nu se poate spune, dacă urmărind în primul loc protecțiunea intereselor ei, cum este și natural, Anglia este totdeauna pe calea cea bună în funcțiunea ei superioară de mentor al popoarelor europene.

Astfel în chestiunea turcească, soluțiunea dată pentru regimul strimtorilor este desigur cea mai bună. Internaționalizarea strimtorilor înseamnă de fapt stăpânirea lor de flota engleză și controlul Angliei asupra întregii politici orientale legate de Marea Neagră și de Dunăre. Ca urmare a acestei politici trebuie privit și regimul de internaționalizare adoptat pentru Dunăre, regim în care, dacă unele susceptibilități naționale nu sînt prea menajate, sînt totuși asigurate condițiile esențiale pentru o largă și liberă dezvoltare a economiei naționale a riveranilor.

Dar în rezolvarea problemei teritoriale turcești se pare că sînt lacune de o mare gravitate.

Favorizarea excesivă a Greciei, în dauna Turcilor și a Bulgarilor în Tracia, a lăsat loc pentru un nou războiu, care stă să izbucnească. Armate independente turco-bulgare așteaptă înaintarea Grecilor în Tracia orientală, pentru a-i respinge cu armele. De asemenea împărțeala din Asia mică nu are nimic rațional și, ce e mai grav, nu are nici puterea de execuție. Armata turcească la Angola sub Mustafa Kemal stăpînește de fapt Turcia de Asia și este gata de rezistență cu ajutorul bolșevicilor ruși. Armenia părăsită de toată lumea și-a oferit independența ei ca punct de legătură între armatele rebele turcești și armatele roșii rusești.

Problemele orientale rămîn astfel tot în stare de proiect, cu toată pacea impusă Turciei și nu se întrevede altă soluție decît sau desființarea completă și radicală a Turciei, sau reconstituirea ei sub un protectorat unitar, care n'ar putea fi decît cel englez. Și o soluție și alta prezintă însă foarte mari pericole, mai ales din punct de vedere englez și de aceea sîntem încă în perioada încercărilor.

Cam în aceeași situație se află astăzi Anglia și față de Rusia. Percind armatele poloneze ajutate de francezi luptă în contra armatelor roșii, Lloyd George tratează la Londra cu Krassin, delegatul sovietelor; o armată roșie intrînd în Persia împinge în jos trupele de ocupație engleză, iar alta ia Batumi din minile englezilor.

Astfel contextura evenimentelor politice ruso-turce în cadrul politicii engleze formează un adevărat haos, și aceasta pentru că Anglia însăși nu e fixată asupra mijloacelor de a ajunge la asigurarea intereselor ei în orient. Deocamdată se pare că ea caută să facă inofensivi pe bolșevici pentru posesiunile ei asiatice și pentru aceasta ea nu urmărește politica de răsturnare cu forța, cum face Franța cu ajutorul Poloniei, ci căutînd să și-i apropie pe bolșevici recunoscîndu-le legitimitatea guvernării lor, ceiace în mod indirect aduce Angliei și avantajul că ideea reconstituirii Rusiei piercî din zi în zi în mizeria economică, pe care o întreține regimul bolșevic.

În centrul Europei, politica engleză începe a se abate tot mai mult dela tratatele semnate la Paris.

Ungaria se bucură sau mai exact se va bucura desigur de protecția engleză, pentru că ea prezintă cele mai bune condițiuni pentru o infiltrație engleză în centrul Europei și pe Dunăre.

Italia urmînd și ea politica Angliei nu este animată de un spirit dușmănos Ungariei, ci tocmai dimpotrivă. Această atmosferă favorabilă face pe Ungurii să spera într'o îmbunătățire grabnică a soartei, ce li s'a creat prin tratatul semnat la Neully la 4 Iunie. De fapt Ungaria nu poate rămînea în situațiunea, în care se află astăzi după pace și, dacă ideea unirii Austriei cu Germania, idee admisă de guvernul englez, va triumfa mai curînd sau mai tîrziu, — necesitatea pentru

Ungaria, de a trata o apropiere de unul din vecinii ei, va apărea și mai evidentă.

Situația economică europeană e din ce în ce mai grea. Incurcăturile financiare lăsate de războiu și revendicările din ce în ce mai exorbitante și mai energice a lucrătorilor organizați de socialiști, întretin mai pretutindenea un războiu civil latent. În Anglia războiul social latent este agravat încă de revoluția permanentă irlandeză. Legea de autonomie Home-rule, prezentată în ultimul timp parlamentului englez, nu satisface nici pe Irlandezii din sud, care cer independență completă și separațiune totală de Anglia, servindu-se de mijloace extrem de violente și sângeroase, dar nu satisface nici minoritatea anglo-saxonă din nord din Ulster, care vrea unirea indisolubilă cu Anglia.

În Franța grevele continui turbură toată viața economică. Pentru a da o lovitură organizațiilor socialiste, guvernul francez a dizolvat confederația generală a muncii. Incercările de grevă generală n'au reușit, așa că până acum ideea de ordine este triumfătoare.

În Italia nesiguranța situațiunii interne a provocat căderea guvernului Nitti. La 19 Maiu D-l Nitti a fost din nou însărcinat cu formarea guvernului. După o încercare de o lună, noul guvern Nitti și-a depus și el mandatul și regele s'a văzut nevoit să facă apel la singurul om de mare autoritate și experiență, D-l Giolitti, prea cunoscut pentru politica sa de neintervențiune în războiu.

În Germania noile alegeri au dat două grupe mari de deputați, conservatori și socialiști independenți. Tărâni și lucrătorii din fabrici au trimis deci cei mai mulți reprezentanți, dar din această cauză nu se poate forma un guvern tare, căci cele două tabere stau la două extremități opuse.

În genere situațiunea europeană se poate caracteriza ca mergînd încă pe căile neșigure ale încercărilor costisitoare și ruinătoare. Lumina pătrunde cu foarte mare greutate în întunericul provocat de războiu.

Pacea nu se poate așeza în Europa Apusană și în cea Centrală din cauza greșitei concepțiuni, după care a fost proiectată, iar în sud-estul și răsăritul european războiul continuă încă. Luptele dintre polonezi și ruși sînt o formă derivată a războiului franco-german. Pe rezistența poloneză se sprijină astăzi întreg sistemul tratatului dela Versailles. Din nefericire acțiunea poloneză n'ar putea ajunge la un desăvîrșit succes decît dacă ea ar fi sprijinită din larg și de toți aliații, nu numai de Franța, și de o puternică mișcare antibolșevică internă. Altfel, orice succes polonez ducînd la lungirea frontului și la lărgirea zonei de ocupațiune, duce la dezastru. Anglia luînd atitudine neutră în războiul ruso-polonez, sau mai exact în noul războiu franco-german, înșamnă că ea nu se îngrozește de perspectiva unei victorii rusești, respectiv germane și de soarta Poloniei, —ci ea, stăpînă pe Constantinopol, se preocupă mai mult de drumul spre India decît de joncțiunea germano-rusă.

O crudă ironie a soartei face ca după ce marile puteri militare și industriale s'au paralizat într'un războiu fără cruțare și excesiv de lung, ultimul cuvînt asupra așezării definitive a Europei, să fie rezervat luptei dintr'o țară scoasă din mormînt și o țară care intră în mormînt.

A. Corteanu

Cronica socială

O Universitate populară

Intr'o ședință a Consiliului Suprem, pe cînd se discutau revendicările Romîniei pe temeiul jertfelor ei de sînge și de bani, a ajutorului dat în înfrîngerea dușmanului comun și a cumințeniei cu care a stîlnenit, pentru citva timp, lățirea bolșevismului în Apus; pe cînd se cîntăreau și se drămăluiau cererile ei, — D-l Clemenceau a rostit o formulă ce trebuie să se împlinească adînc în sufletele noastre. Formula e de o însemnătate covârșitoare, nu numai fiindcă vine de la un scriitor din acei a căror mentalitate se proiectează într'un viitor îndepărtat, determinînd, făurînd și statornicînd în parte fenomenele sociale pe care ceștelalți muritori trebuie să le trăim, ci și fiindcă ea caracterizează momentul cel mai solemn din istoria neamului romînesc — momentul în care încetează istoria țărișoarelor îmbucătățite, robite și umilite de către vecini, cînd începe istoria nouă a unui popor întregit, definitiv constituit într'un singur Stat, care Stat, orice-ar fi să se întîmple, trebuie să rămîne deplin stăpîn pe destinele lui...

Formula aceasta iată-o: „în fața Romîniei, eu îmi ridic pălăria; în fața Romînilor însă... mi-o pun pe cap”.

Ce să însemne această caracterizare, care, la prima vedere, pare o simplă vorbă de efect?

După noi, ea arată că între păturiile noastre sociale — am zis inadins pături și nu clase — D-l Clemenceau vede o prăpastie, și prăpastia este un gol în care totul și toate se pot prăbuși. Un asemenea gol a existat între clasele sociale din Franța înainte de 1789, un asemenea gol era în Rusia înainte de revoluție. Și dacă spiritului francez, cel mai precis, mai luminos, mai armonios construit și mai frumos orînduit, i-a trebuit un veac până să ajungă la echilibrul social de astăzi, — căci tot din clocotul din 1789 au urmat și mișcările din 1830, 1848, 1870, și chiar aventura imperială a lui Boulanger — cită vreme ar trebui altor popoare, mai puțin lucrate de cultură și de educație națională, mai puțin precise în aspirațiile lor, mai puțin orînduite în pornirile lor? Cît va trebui în special poporului rusesc, al cărui suflet nebulos și protoplasmic oscilează în fiecare zi între misticismul cel mai curat și vițiul cel mai degradator, între umanitarismul cel mai idealist și barbaria cea mai josnică? Cîte decenii, dacă nu veacuri, până să ajungă acest suflet dezorganizat la o normală îngrădire și la o înfrățire normală dintre indivizii care constituiesc societatea?

Să zicem că afirmarea de mai sus a D-lui Clemenceau a nemulțămii pe unul dintre gazetarii tineri care ne apărau cu atîta simpatie — se știe că în toată frămîntarea din urmă, singură presa franceză ne-a sprijinit — și că acest tînăr găsînd-o nelîndestulător de justificată, vine să cerceteze lucrul la fața locului.

Unde să vie? La București, inima țării! Am zis intenționat inima și nu creierul, căci cu sistemul de centralizare care domnește la noi, Bucureștiul este o adevărată pompă aspirantă-fulantă, care

adună, dela periferii și depe întreaga întindere a țării, toate energiile, pentru a le toci, toate averiile, pentru a le irosi.

Iată parizianul nostru la București.

Cel dintăiu lucru care-l izbește este orașul, întins peste samă, turtit, fără perspective și fără orizont, cu străzi strimte și întortochiate, cu case de toate stilurile, dar mai ales acel al dezordinei, fără piețe care să premenească aerul, fără grădini care să ozonifice atmosfera, fără flintni aruncătoare care să potolească arșița verii.

— „Românul trebuie să fie o fire conservatoare“. „De 50 de ani decind Bucureștiul e centrul elegant al Orientului, și orașul e tot așa de puțin oraș mare cași cele din Asia. Cu atât mai bine! Va fi păstrat ceva caracteristic“.

Dar cind ajunge să cunoască cartierele bogate, cu acele culcușuri de bunăstare și de lux ce se etalează în văzul tuturor, ca ni-căeri aiurea; cind vede galantarele magazinelor cu viitoarele mode ale Parisului, așele pe care Franța nu le-a admis încă și pe care poate nu le va admite niciodată; cind vede bogăția automobilelor și a trăsurilor, eleganța exagerată a femeilor, toate la fel dichisite și artificializate, de parcă ar face toate aceiași meserie, și pe bărbați atât de preocupați de hainele lor, c'ai zice că le au de împrumut; cind vede același multime care circulă între 11—1 și 3—8, totdeauna pe aceeași porțiune din Calea Victoriei, mergind agale ca să aibă vreme să salute pe toți cunoscuții, să strângă mina la toți prietenii, să lege și să dezlege întinșii de tot soșul, femeile așa de sigure de ele, bărbații așa de irezistibili în croiala elegantă a hainei lor!...

— „Ce țară bogată ca să-și permită luxul atitor rentieri!“

Și parizianul nostru întreabă de averiile țării și află că industrie nu avem, că comerțul se cifrează cu diferențe de milioane pe ficce an între import și export, că atunci cind agricultură ca să aibă vreme obișnuit recurgem la împrumut și că datoria publică a României, enormă înainte de războiu, periclitează astăzi însăși averea de bază a Statului român.

— „Ei, popor tinar, fără experiență. Averea materială e puțină, cea sufletească în schimb... Mărășești, Oltuz...“

Și cind să cerceteze sufletul neamului, află că Bucureștiul care are un milion de locuitori, are abea 3 biblioteci, toate în centru și atât de dichisite, că de-abia îndrăsnesc să intre în ele studenții și cei 10-20 de mandarini; află că muzeele sarace și sărăcite, stau mai mult închise; că Bucureștiul, care la două-trei case are un local de petrecere, berărie, cafenea, cinema, bodega, etc., n'are decit un singur teatru național, în care se joacă cu oarecare distincție chiar, Rostand, Richopin, Augier, Bataille, Lavedan, Bernstein și alți parizieni.

Cind intră în societatea rominească el rămîne plăcut surprins de eleganța și înlesnirea cu care se vorbește limba franceză și de faptul că nu-i casă în care să nu se cetească reviste și gazete pariziene; că toți slăt în curent cu ce se petrece la Paris, în special cu aventurile marilor actrițe... cunosc „*tous les petits potins du boulevard*“, și că bucureșteanul care se respectă nu trăește decit suspendat de o nădejde: să-și adune ctelva zeci sau sute de mii de lei pe care să-l chețulască cu risipă în micile taverne depe marile bulevarde ale Parisului...

— „Cum? Iși va zice el, dar acest popor nu-și are viața lui proprie? N'are el tradițiile, mîngierile și amărăciunile lui, n'are el trecutul și aspirațiile lui în viitor? Cine n'are nimic de adăogit la

avutul sufletesc al omenirii, nu are nici dreptul la soare... Ce zic despre această lipsă, oamenii de Stat ai Romîniei?"

— Întrebă de revistele diferitelor partide politice și află că nu există. Cetește gazetele. Din cele conservatoare află că liberalii ar fi toți talhari... din cele liberale află că conservatorii ar fi toți trădători de neam... din cele independente, că și liberalii și conservatorii și independenții... ar fi deopotrivă de talhari și trădători...

— „Iată Romînia în fața cărora d. Clemenceau își pune pălăria pe cap“, își va zice parizianul. „Unde-i însă Romînia? Romînia în fața căreia el se descoperă cu respect?“

— „Acea Romînie nu se poate vedea, fiindcă nu-i individualizată în anumiți oameni, anumite clase sociale sau anumite localități. Acea Romînie este însuși sufletul, însuși geniul neamului, și el nu se manifestă, nu se învederează decît în momentele de grea cumpănă“...

Dar dacă între păturile noastre sociale există o așa de mare prăpastie, că o văd cei dela Paris, noi oare n'o vedem? Și dacă o vedem, ce facem?

Am introdus votul universal. Dînd masei puțința de a-și arata revendicările pe cale legală îi crutăm osteneala de a recurge la cele extralegale. Foarte bună măsură, dar neîndestulătoare. Votul universal este o supapă de siguranță care nu vindecă relele existente, ci poate, cel mult, preveni pe unele din cele viitoare, și ca orice supapă, la un moment dat poate fi neîndestulătoare.

Din însăși înfronarea votului universal însă, rezultă două rele: *scoborîrea nivelului cultural și puțința conflictelor lăuntrice.*

Cînd marea masă va atinge la beția puterii și va pune mina pe toate resorturile organizațiunii de stat, ea care nu știe prețui calitatea și felurimea muncii intelectuale, și care în mod fatal va fi mai prejos în raporturile ei cu străinătatea, bruma de cultură pe care cu atîta nevoie am dobîndit-o în acești 100 de ani ultimi, va fi primejduită. Este însă și primejdia unei credințe pe lingă aceea a lipsei de pregătire. În epocile de fermentație socială se ivesc în mod fatal ambițiuni și încercări nesăbuite, se improvizează șefi și șefuleți din a căror rivalitate ca și din reacțiunea firească a oamenilor de treabă, pot rezulta coliziuni, conflicte de care să profite dușmanii noștri, din afară sau dinăuntru.

Pe lingă aceste două primejdii incrente votului universal introdus năprasnic, noi sîntem amenințați de o a treia, tot lăuntrică—cele din afară rămîn dincolo de prevederile și mai ales de prevenirea noastră—propaganda bolșevistă. Această propagandă foarte serioasă îmbracă toate formele, până și pe cea religioasă. Așa zișii adventiști nu sînt decît anarhiști, distrugători de ordine și de bună rînduală.

Cum se poate lupta împotriva acestor primejdii?

— Prin cultură. Cînd zicem acest cuvînt nu ne gîndim nici la școlile de adulți, nici la cursurile complimentare ce se propun pentru sate, nu ne gîndim la acele cunoștinți pedestre slujind la îmbogățirea unuia sau a mai multor indivizi, ci la o instituție de mare prestigiu, care să radieze lumină și să orienteze sufletele. Ne gîndim la ceea ce este mai adînc și mai substanțial, mai desăvîrșit și mai sfînt din munca omenească a tuturor veacurilor, la acea cultură care îm-moaie sălbătăcia și primenește sufletele, care făurește idealuri și înaltă conștiințele, ne gîndim la marea *binefăcătoare a omenirii*, și'n special a neamului nostru.

Se tot vorbește de virtutea poporului romînesc atribuită instinctului conservator, de a fi rămas prin aceste locuri în decurs de

2000 de ani, fără să-și fi pierdut naționalitatea. Cînd a devenit însă rodnic acest instinct, cînd a plămuit Statul român, care astăzi întinde ramuri proteguitoare peste atîtea ținuturi desrobite? Atunci cînd instinctul a devenit *conștiință națională*, iar această prefacere s'a făcut sub înăurirea contactului cu cultura apusană, în veacul al 17-lea cu alipirea bisericii din Transilvania la cea catolică, și în veacul al 19-lea la atingerea tineretului român cu libertățile franceze.

Cultura este și marea binefăcătoare a femeii. În afară de puține popoare, de neam mai ales, citeva triburi grecești, Indienii, Germanii, și vechile seminții care au trăit sub regimul matriarhatului, la toate celelalte femeia a fost un obiect de petrecere sau un animal de muncă.

Astăzi femeile vin să-și ceară drepturile de om alături de bărbați. Pe ce temelie? Al serviciilor aduse obștei?

Aceste servicii pot fi contestate. Vin în numele principiilor stabilite de cultură: *egalitate pentru toate ființele omenesti, libertate pentru toate conștiințele, dreptate pentru orice suflet*. În numele acestor principii își cer femeile dreptul la viața cetățenească, la viața deplină de individ și de membru al societății.

Însă mulțimea mare devenită năprasnic stăpină pe vot, armă hotărîtoare într'un Stat constituțional, nu va mai veni la școală și va trebui deci ca școala să se ducă la dînsa. În asemenea condițiuni singura instituție care se impune și trebuie să se impună, ar fi o *Universitate populară*. Profesorii, ar fi să fie oameni încercați, bine intenționați, entuziaști și devotați, cu suflet bogat și bogată cultură sociologică. Ea ar putea lua naștere din inițiativa Statului, a Academiei, sau și mai bine, din aceea a *Universităților*. Programul, cu cunoștinți din sociologie și religie, filozofie și știință, artă și literatură, adică din acele cunoștinți care scudue sufletul și-l purifică, care cutremură mințile și o înalță, care primenesc conștiințele și le îndeamnă spre înfrățire și bunătate, cinste și idealism.

În locul armatei care a înfrînt dușmanul din afară, ne trebuie acum una care să înfrîngă dușmanul dinăuntru. În locul armatei care a înbinat pămînturile răzlețite, ne trebuiește una care să înfrățescă sufletele hănuitoare, care să ne deștepte din visul de materialism grosolan pe care-l trăiesc cei mai mulți dintre noi, că să alunge luxul, falsificător al fumosului, și desfriul nimicitor de suflete, și care, nimicind dușmănia și neîncrederea să contopească sufletele în aceeași îngăduință și omenie, în aceeași dragoste de țară și de neam, în aceeași proslăvire a cinstei și a dreptății.

Acesta ar fi rolul Universităților populare și nici decum lecțiunile de comptabilitate și de conversație în limbi străine, de cultura a vermicilor de matasă, sau de medicină populară, ori cunoștințele asupra mijloacelor de înăvuire fie chiar a altora.

Și acestea sînt cunoștinți trebuitoare, desigur, dar nu de prestigiul Universității. Ele sînt un învățămînt de specialitate, de *breaslă*, bune pentru o școală complementară, bune pentru o școală de adulți din fundul unei mahalale. Rolul unei Universități, fie ea și populară, este de a pastra cultul marilor înălțimi de gîndire omenescă în scopul de a ridica până la dinsele inimile și cugetele tuturor.

Em. A. Costin

N. R.—Deși nu împărtășim unele idei și teme ale autorului din această cronică, am tipărit-o pentru interesul problemei dezbătute.

Cronica școlară

Bursele școlare

Articolul „Premii și examene”, publicat în numărul 2 al „Vieții Românești”, mă determină să scriu rândurile de mai jos.

Este drept că decind se învață mai puțină carte în școli, de atunci ne coborim—și încă repede—din punct de vedere moral.

Dacă sînt de acord cu autoarea articolului în ce privește premiile și examenele, nu pot admite părerea recompensării prin „bursele” de azi.

După trecere de atîta timp, cu mentalitatea de acum, apreciez încă așa de mult influența ce avea asupra noastră—copii în clasa I-a și a II-a primară—stelele și cocardele de hirtie colorată, pe care ni le distribuia odată pe lună, ca recompensă, institutorul meu, celor mai merltoși elevi din clasă. (Și doară nu costau—poate—decît 20 sau 25 bani, dar... cit efect făceau! După atîția ani, mamă-mea îmi păstrează încă două-trei „flecăuri” de astea, poate, tocmai pentru vazărea ce le-am dat-o atunci.

Copilul are nevoie de stimulente dese și impresionante. Nu puteam aprecia *cîntea* de a fi „promovat I-ul sau al 2-lea din clasă”, —dar, ce mult apreciam coroana de merișor și teancul de cărți pe care le primeam pe vremea cînd eram în gimnaziu.

Modalitatea? Cine vrea o găsește ușor. Mai mult ca sigur că institutorul meu nu avea buget special pentru stelele noastre, dar probabil că era răsplătit destul în sine, de cei cîțiva lei cheltuiți, prin efectul ce observase că făceau stelele lui asupra noastră.

Despre examene, pe care le găsec totuși necesare, deși nu sub forma de mai înainte, voi vorbi, poate, altădată. Azi voesc să ating chestiunea burselor.

Găsec că prea este adevărat dictonul că: „Romînul se naște bursier, trăește funcționar și moare pensionar”, și că n'ar trebui să fie astfel. Trebuie să ajutăm și să ne gîndim cum să ajutăm cît mai bine și mai eficace pe copiii săraci și merițoși spre a se ridca; dar să-l ajutăm nu dîndu-le „pomăna” prin burse, ci obligîndu-l la rîndul lor să-și plătească datoria față de societatea care i-a ajutat.

Și atunci, m'am gîndit că ar fi bine ca orice bursier să-și ia angajamentul în scris, „pe cuvînt de onoare numai” că, atunci cînd va avea o carieră, în orice ramură de activitate, de pe urma burselor

ce i-am acordat-o noi, societatea,—își va plăti datoria dînd 5 la sută din tot ce va cîștiga, internatului care l-a întreținut sau societății de binefacere ori statului care i-a acordat bursa.

Angajamentul „pe cuvînt de onoare” s'ar putea reînoui din trei în trei ani, tot timpul cît va ține bursa, socotind că și acesta ar fi un mijloc de educație cetățenească—„ținerea cuvîntului dat”.—Că vor fi și de cei ce nu și-l vor ține, îmi place să cred că numărul lor nu va fi tocmai mare și că paguba ce aceștia ar face-o societății, „trăgînd-o pe sfoară”, ar fi mai mică decît serviciul ce i l-ar face, recomandîndu-se singuri ca „oameni ce nu-și țin cuvîntul”.

Publicarea din vreme în vreme a listei lor, nu va fi costisitoare și va fi, poate, ultima încercare spre a-i aduce la calea cea bună.

Și-atunci întrebați-vă: dacă toți foștii bursieri ar da 5 la sută—și ce puțin este pentru ori-cine 5-la sută—din ceea ce cîștigă, în orice ramură de activitate, ce sume colosale s'ar strînge lunar și cît ar fi ușurat statul și institutele de binefacere.

Eu unul—fost bursier și eu, dar bursier din cei ce-mi plăteau, chiar de pe atunci hrana și îmbrăcămintea prin serviciul ce-l făceau în spital—m'aș simți fericit și mîndru să mă plătesc de datoria pe care o am față de societate pentru că m'a ajutat la nevoie să ajung ce sînt, ajutînd la rîndu-mi cu așa de puțin sacrificiu generațiile viitoare lipsite de mijloace.

Și-apoi, chestiunea se pune și altfel. Cîte burse se dau tocmai celor ce n'ar trebui să le capete?

Cu desgust îmi amintesc de un coleg de facultate—doctor, azi—fiu de om bogat, și bursier cu toate astea al Epitropiei X, care ne sfida, cu banii ce ar fi fost necesari altuia să minince, stropindu-ne cu noroiu din trăsura în care venea, răsturnat picior peste picior, la cursuri.

Nu este așa că faptul n'ar mai fi atît de revoltător cînd am ști că, oricum, „cuconășul” ori „fiul influentului” își va plăti odată luxul de-acuma?

Dr. Mircea B. Ionescu

MISCELLANEA

Luptele politice

Am vorbit în numărul trecut de polemicile din ziare nu tocmai parlamentare și am arătat răul ce ni-l pot aduce. Ne gândeam la masele profunde și la cetățenii de altă limbă încorporați în România întregită.

De-atunci interesul polemicilor de ziar a trecut pe al doilea plan. De-atunci s'a deschis Parlamentul. Cînd scriem aceste rânduri, abia sîntem la debuturile lui. S'au întimplat scene regretabile, care fără îndoială vor fi mîhnit profund multă lume. Desigur prîveliştea nu e reconfortantă.

Dar să judecăm filozoficește. Filozofia consolează.

Scenele—vorbele și faptele—care formează debutul sînt datorite votului universal. Altădată, parlamentul nu era, în alcătuirea lui, superior celui de azi. Dar altădată nu puteau avea loc lupte aprinse în parlament. Există o majoritate disciplinată, numită de șef și de organele lui. Există o infimă opoziție, disciplinată și ea, numită de cele mai multe ori de șeful guvernului și de organele lui, după o prealabilă combinație cu șeful opozant. Și uneori unul, doi, trei deputați aleși prin luptă dreaptă. Așadar lucrările parlamentului trebuiau să se desfășure într'o relativă și monotonă decență.

Acum parlamentarii sînt aleși prin luptă, prin luptă crîncenă, reprezintă curente acut antagonice și aduc cu dinșii toată pasiunea din afară de parlament.

E naturală efervescenta cu toate urmările ei. În toată lumea unde există votul universal, parlamentele sînt agitate și febrile. Dacă la noi se observă o scădere în ton, aceasta este forma corespunzătoare fondului—nivelului nostru cultural, încă nu desful de ridicat.—Să nu dezesperăm...

Mizeria criticii literare

Fără îndoială că un critic, un adevărat critic literar, știe să-și justifice impresiile mai bine decît un simplu cetitor. Dar impresiile

criticilor corespund mai rar cu realitatea decît ale cetitorilor culți și înzestrați cu gust.

Criticul ori este blazat și nu-i mai place nimic; ori judecă din punctul de vedere al vre-unui cod estetic sau prin prizma vre-unei școli literare sau din punctul de vedere al nivelului cultural al țării, —atîtea merite dar și atîtea lipsuri care toate îi răpesc puțința bunei, simplei, spontanei aprecieri.

Simțul estetic al criticului e tocit ori pervertit ori prea complicat. (Aici e vorba, bine înțeles, de cei care l'au avut, nu de cei născuți fără gust literar).

Criticul are blestemul de a nu se putea desfăta cu o operă în chip firesc, căci el, odată ce începe să citească o carte, o citește ca un judecător, cu conștiința că trebuie să o judece, să dea un verdict de condamnare sau de achitare. O citește conștient de impresiile și de cauza impresiilor sale, într'o nefirească stare de dedublare. Cetiți mărturisirea lui Brunetiére, —că el nu prețuște ceiace-i place, ci ceia ce trebuie să-i placă.

Această nenorocire nu o are cetitorul cult și om de gust. El jușează de operă. El savurează fructul, fără să-l chinuiască întrebarea din ce clasă face parte arborele care l'a produs, fără atitudinea abstractă de a-și analiza impresia și a o justifica, a o clasifica în cutare categorie psihică sau estetică, etc.

Cine a observat est de puțin lumea, știe că publicul cult e un mai bun judecător al scriitorilor decît criticii, cu toate că nu poate să justifice aprecierea ca un critic.

Cei mai mari critici au făcut greșeli pe care mulți contemporani ai lor, simpli cetitori, nu le-au făcut. Sainte-Beuve, prințul criticilor, n'a înțeles adevărata valoare a celor doi mari contemporani ai săi, a lui Musset și a lui Balzac.

Un Jules Lemaitre sau un Anatole France, ca să dea garanție pentru critica lor, au făcut repetate declarații că ei nu judecă opera literară ca critici, ci ca simpli cetitori, care se desfătează cu o operă de artă. Așadar salvarea criticului stă în țăriia lui de a deveni cetitor.

Cînd criticul blazat și asediat de teorii nu mai are puterea de a se transforma în simplu cetitor—nu-i mai rămîne decît să culegă din atmosfera creată de cetitorii de gust impresii asupra operelor literare pe care însușindu-și-le să le justifice.

Există un gen literar pentru care femeile impresionabile și cultivate formează publicul cel mai sensibil. E literatura de analiză sufletească. O femeie cu senzibilitatea ascuțită este cel mai sigur judecător al unui roman. Poate să aibă romanul tot felul de callități externe, dacă este lipsit de viață—nu va avea sufragiile publicului cetitor feminin.

Concluzia care reesă din aceste considerații ar fi ca orice critic, care „descopere” talente, să-și organizeze pe lingă dînsul o comisiune de cetitori și de cetitoare care să-i indice ce este frumos—și apoi el să se pună pe justificări, pe clasificări și celelalte mașini ale criticeii literare.

Recomandăm această rețetă, care cel puțin într'o privință nu este displăcută.

Perioade de tranziție

În istoria omenirii se vorbește adesea de perioade de tranziție. Sînt acele răsîmpuri cînd formele nouă de viață încă n'au învins și n'au înlocuit cu totul pe cele vechi. Dar aceste „perioade“ de tranziție sînt numai niște crize ale tranziției. Sînt momentele culminante în lupta dintre nou și vechiu. În realitate omenirea este într'o eternă tranziție. Numai la animale a căror viață este mereu identică cu ea însăși, nu poate fi vorba de tranziție decît doar atunci cînd o specie se transformă în alta, lucru pe care l'au imaginat oamenii de știință, dar care nu s'a întîmplat niciodată decînd ține minte omul.

Dar să ne mărginim la perioadele de tranziție propriu zise.

La țările rămase în urmă, perioadele de tranziție au un caracter mult mai acut. Ceiace s'a făcut în Occident în chip normal și în multe sute de ani, la noi s'a făcut forțat și brusc într'unul sau în cîteva decenii.

După 1800 a trebuit, și de voe și de nevoie, să transplantăm în doză forțată în societatea noastră feudală, tot ce se crease în Apus într'un întreg ev. Și a început perioada de tranziție în formă de criză. Acea perioadă de tranziție nu se isprăvisese încă înainte războiului (dealtmîntrelea tot sub forma ei acută nu se isprăvisese nici în Occident cu excepția, poate, a Angliei at cărei constituționalism este vechiu de cîteva secole).

Introducerea formelor nouă în prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost fatală. Perioada care a urmat a avut, ca orice perioadă de tranziție acută, aspecte extrem de desagregabile, cu atît mai mult cu cît formele nouă nu erau rezultate dintr'o evoluție a condițiilor țării noastre. Această perioadă de tranziție, cu toate mizeriile ei, a fost criticată acerb de școala junimistă care reprezenta punctul de vedere reacționar.

După războiu, și din cauza războiului, am fost siliți să introducem reforme care sînt niște forme sociale și politice ce reprezintă în evoluția umană un alt stadiu, mai nou decît cel dinainte de războiu.

Dacă formele dinainte de războiu erau, pentru criticii lor, prea „înaintate“ pentru țara noastră, atunci ce orgie de „înaintare“ trebuie să fie pentru naturile timorate și reacționare, formele introduse după războiu.

Și înadevăr asistăm la apariția, încă dezorientată, a unei nouă ediții a junimismului.

Nivelul cultural al țării, și ne gîndim mai ales la masele profunde, nu este, fără îndoială, apreciabil mai ridicat decît pe vremea criticii junimiste. Și dacă pe-atunci colegiile restrînse erau o haină prea nepotrivită pentru noi, se înțelege dela sine cîm poate fi privit votul universal egal și direct, din punctul de vedere al unei astfel de critice.

Evident, votul universal nu a răsărit la noi din evoluția noastră. Nu este față cu organismul nostru social ca pielea unui trup, ci ca o haină de împrumut croită pe alt corp. Dar introducerea votului universal este o fatalitate istorică. Chiar dacă nu ne era împrumut de împrejurări auguste, încă ar fi trebuit să-l introducem de bună voe, pentrucă, rămași în urma Occidentului, trebuie (nu se poate altfel) să introducem în indefinit toate formele sociale și politice pe care le îmbracă Occidentul.

Și cum veșnic vom fi în urma Occidentului și veșnic va trebui să introducem tot ce-lace se va fi produs în Occident, urmează că vom fi etern în perioade de tranziție acută până atunci când evoluția socială va ajunge la termenul ei—până când nu se va mai produce nimica alurea pe care să avem apoi nevoie să-l transportăm la noi.

Socialiștii marxști pun acest termen în organizarea comunistă a omenirii, ultima fază, după dinșii, a organismului social.

Dar cu aceasta intrăm oarecum în metafizică...

Până la așa ceva—transplantare, tranziție, dezacord între fond și formă, ediții tot mai noi de „junimism“, etc., etc..

Netoleranța

Netoleranța este neputința de a suporta ca cineva să fie, să simtă sau să gândească altfel decum ne place nouă,—de obicei, decum sintem, simțim și gândim noi.

Netoleranța este o stare de suflet, alcătuită din tot ce este mai josnic în om. Ea presupune brutalitate de sentiment și inferioritate de gândire. Netoleranța este ură și lipsă de simpatie intelectuală. Netoleranța este strâns legată de pornirea bestială de agresiune. Netoleranța este atitudinea gorilei feroce, care a parvenit să vorbească.

Toleranța este produsul cel mai înalt al culturii sufletești. Ea e semnul adevăratei civilizații. Orice aspect mai înalt al vieții morale are la bază toleranța. Progresul omenirii este progresul toleranței. Libertatea de gândire, accesul celor mici în viața de stat, îndreptățirea femeilor, principiul naționalităților—totul se întemeiază în fond pe progresul toleranței, pe tot mai multă toleranță.

Omul tolerant ține fruntea sus, are privirea senină. E echilibrat. Netolerantul are înfățișarea animalului rău, care vrea să împungă. Omul tolerant e obiectiv, are concepția evolutivă și istorică, simțul relativității. Netolerantul e eternul judecător miniat și mărginit.

Sînt rase tolerante și netolerante, probabil după maimuța din care se trag. Și cum orice popor e un amestec de rase, pe aceeași stradă, în aceeași familie, poți vedea reprezentanți mai mult sau mai puțin tipici ai diferitelor rase. Pe netolerant îl recunoști după murtă. Are ceva ancestral ori degenerat, ceva escesiv.

Și totuși sînt deosebiri între popoare. E limpede că Spaniolii luați în general sînt netoleranți și Rominii toleranți.

Toleranța sau netoleranța variază apoi după epoce. E sigur că astăzi lumea trece printr'o criză de netoleranță.

Și la noi, poate niciodată n'a fost atîta netoleranță.

Romînul e cunoscut ca un popor tolerant dealungul veacurilor. În literatura populară străinul e cel mult luat în ris, dar niciodată urît—și tot așa și cel de altă religie. La noi n'au fost războaie religioase și nici persecuții religioase. Țara romînească a fost un pămînt ospitalier pentru toți refugiații de orice neam. Scrisul romînesc n'a fost niciodată cenzurat până azi, decît în vremea domnilor regulamentare, cînd cenzura era impusă de consulul rusesc.

Astăzi sîntem într'o perioadă neagră. Și, ce-lace e mai trist, mărginirea intelectuală, chircirea morală a venit la timpul cel mai rău, acuma cînd, spre a încheia Romînia Mare, e nevoie mai mult decît oricînd, de cît mai multă toleranță, și nu din umanitarism, ci

În interes lucid România trebuie să fie o patrie în care oricine, de orice limbă, să se simtă acasă și mai bine decât oriunde. În Elveția, Germanul, Francezul și Italianul și-ar jertfi mai bine viața decât să vadă cantoanele lui alipindu-se la Germania, la Franța, ori la Italia. Capitala lor e Berna, și nu Paris, Berlin ori Roma.

Și e păcat ca la un popor atât de tolerant prin firea lui ca al nostru, să crească buruiana monstruoasă a netoleranței.

P. Nicanor & Co.

A P E L

Cătră cetitorii și prietini „Vieții Românești”

Disparația marelui cetățean Spiru Haret impune Iașului, al cărui fiu a fost, datoria pioasă de a ridica în acest oraș un monument demn de memoria lui.

Facem apel la toți cetățenii și prietenii noștri, care în cea mai mare parte au dus lupta pentru deșteptarea satelor noastre sub conducerea marelui dispărut, să sprijinească inițiativa luată de „Viața Românească”, cu prinosul lor oricât de modest.

Sumele destinate acestui scop, rugăm să fie adresate — cu indicația specială: „pentru monumentul lui Haret” — administrației revistei noastre. În fiecare număr vom publica numele subscriitorilor.

Sumă din urma

Lista Emil D. Hagi Anton, București
G. Ciomac, Botoșani
C. Răsmiriță, Sascut
A. G. Boicescu, Șuici-Argeș

11082.90

20 —

100 —

5 —

100 —

11307.90

RECENZII

Mihail Sadoveanu, *Umbre, Viața Românească*, 1920.

Un volum nou al unui scriitor consacrat e un eveniment literar, mai ales când acesta e Mihail Sadoveanu.

Căci dacă unii cititori, care cer înainte de toate scriitorului caractere complexe, analize subtile și nuanțate ale vieții sufletești superioare sau considerații profunde asupra ei, nu gustă totdeauna pe Sadoveanu, găsindu-l uneori prea simplu, alteori monoton — prin puterea de evocare epică, prin lirismul ei pasionat, prin poezia naturii și magia unui stii de o rară forță sugestivă, opera lui s'a impus demult întregii lumi românești.

Cele nouăsprezece povestiri cuprinse în acest volum nu însămnă desigur un pas înainte în evoluția literară a lui Sadoveanu, dar rezună în chip minunat toate aspectele talentului său.

Unele, deși cuprinzând fapte luate din viața reală, au un caracter subiectiv, ilustrând eterna temă a iubirii. Eroii, boeri sau răzăși, trăiți în mijlocul naturii, sînt firi simple, dominate de patimi elementare ce izbucnesc deodată și care, dacă nu-i doboră, lasă totdeauna în viața lor o brazdă adîncă.

Femeile, predispușe la visare ca duduia Zenobia sau la senzualitate ca nevasta morarului, au un farmec fizic provocator și straniu. Și peste toate scenele de iubire, amestecate cu întâmplări din trecut, plutește umbra misterioasă a destinului și regretul lucrurilor care au fost și nu mai pot fi, regret a cărui melancolie pătrunzătoare găsește un ecou prelung în sufletul nostru.

Alte povestiri, cu un caracter mai obiectiv, zugrăvesc tipuri și fapte din viața țărănească. Aspecte caracteristice din firea țaranului și din traiul patriarhal de altădată apar, aici, mai totdeauna poetizate.

Toma bonarul și Axente clobanul, oameni dreți și cu credință, au în ei ceva epic și lasă impresia unei mari forțe care știe să se stăpînească. Matei viziteul, resemnat în fața întemperiilor naturii și a nedreptății omenesci, înfălegîndu-se mai bine cu caii, cași bătrînul Ion Doru care moare atît de senin, sînt ființe pătrunse de un adînc fatalism, „pietre colțuroase pe care le-a ros valul vieții”.

D. Sadoveanu, care ne-a dat odinioară minunate figuri de copii, ne povestește și în acest volum cu mult umor isprăvile a doi ștengari care, pentru a putea gusta din plăcerile fumatului, fură niște ouă de găină înlocuindu-le prin altele de cocostîrc, iar într'un „Om năcăjit” istoria unui biet băiat de opt ani care mîină oile și e înzestrat cu aceea precoce și gravă înțelepciune pe care o au uneori copiii cînd au cunoscut de timpuriu durerea.

Prin adevărul omenesc și suflul larg de iubire și miță de care e însoțită, între toate povestirile D-lui Sadoveanu, aceasta e una din cele

mai frumoase și mai semnificative. Cu excepția a două sau trei dintre ele care au ca eroi niște umiliți sau ofensați ai civilizației urbane, cadrul povestirilor îl formează natura.

Ea e totdeauna pe primul plan și în evocarea ei D-I Sadoveanu e desigur fără de rival în literatura noastră.

Nimeni nu a simțit cu mai multă dragoste și nu a redat mai viu poezia pământului moldovenesc cu toate aspectele ei variate: valca Siretului cu tuncile umbroase, acea a Moldovei cu prundurile infierbintate de soarele verii, peisaje de iarnă cu zăpezile albe albastrii la lumina lunii și cu iaurile înghețate, peisaje de toamnă cu ploile dese, priveliști de furtună în care cerul e înegrit de paserile puhoaelor cu glasul de aramă.

Natura e zugrăvită uneori obiectiv ca în acest splendid tablou: „Era primăvară în jurul nostru, ne impresurau aburul ușori în lumina puternică și pe ramurile brazilor ș'ale fagilor se aprindea apa în lumini flurite; apărea și un topaz portocaliu, un ametist se arata dincolo; o flăcără roșie de rușină scotea o clipă în altă parte, apoi se schimba încet-încet pânăce rămânea palpitând în locul ei un licuricu violet, însuflețit parcă...”

Alteori ea e umanizată, vibrând în acord cu bucuriile sau durerile noastre: „Intristarea omăturilor parcă îmi ninge în suflet”. „Siretul vult învolburat, mare și turbure și trecea c'un fel de suparare parcă pe subt dumberavă”.

Stilul D-lui Sadoveanu mai mult decât a oricărui din scriitorii noștri e bogat în imagini și comparații totdeauna proaspete și nouă, care au uneori intensitatea impresiilor primitive, alteori deșteaptă în noi asociații vagi, o serie întreagă de armonice.

Cuvintele domnișei, una din eroinele povestirilor, caracterizează minunat primitivitatea și frescheta lui de simțire: „Îmi intrau în ochi toate culorile lumii; simțeam în nări și'n suflet miresme ilave și ascuțite. Această primă impresie, această renaștere curioasă, a rămas totdeauna dormind în ființa mea. De multe ori amintirea e așa de puternică, încât după alții ani se ridică în mine viziunea desăvârșită a lucrurilor, simțesc boarea aceia arzătoare, se trezește până și senzația mirosurilor”.

Iată câteva imagini culese la întâmplare: „Și în tăcere, auzirăm peste o vale, undeva, ciocănitorea cea mare de munte duruind sonor în scoarța copacilor, ca într-o darabană stranie”.

„Vânt de toamnă susura ușor; o frunză trecu pe dinaintea cerdacului ca un fluture negru”.

„Viața iazului dormea sub stinca de gheață într'o tăcere nemărginită”.

Sau aceasta, frumoasă între toate: „Și priveam cu ochii ațintiți o floare de ametist care tremura într'un strop de apă pe o creangă. Venea miros de pământ umed din văi. Și'n ametist parcă vedeam încrustată imaginea îmbrățișării de demult, eternă ca o piatră scumpă și trecătoare ca un strop de rouă”.

Și mi se pare că oricine poate gusta o operă literară în ea însăși, independent de teorii și formule, va recunoaște în Sadoveanu un mare poet în proză.

OCTAV BOTEZ

C. Ardeleanu, *Pe străzile Iașului*, București, Edit. „Cartea Românească”, preț 7 Lei.

Autorul se vede că a suferit foarte tare pe vremea refugiului, — d-sa împreună cu soția și cu cei doi copilași ai d-sale, după cum spune. Goană în căutarea unei locuințe, egoismul localnicilor, certuri cu proprietăreasa, coadă la brutărie, ploaie, ger, glod, fel de fel de mizerii, și toate mizeriile acestea se oglindesc cu o minuțioasă fidelitate în cartea d-lui Ardeleanu, care e bine-venită din acest punct de vedere; ea adaugă încă un document la colecția, deja voluminoasă, a documentelor războiului nostru văzut din spate. Și asta ne bucură. Martirii frontului, — ai singelui ș' ai captivității, — întrucât ar solicita ei mai multă compătimire decât martirii părții sedentare?

E drept că și'n tranșee era frig, ploaie, murdărie și gloanțe pe de-asupra... dar acolo, încalte, omul știa că nu poate să fie altfel. că așa trebuie să fie, și azi, și mâine, și în toate zilele cine știe câtă vreme, — și nici nu avea lângă el nevasta și copilașii, grija lor imediată și spectacolul suferinții lor. Pe câtă vreme, cel care nu era pe front, trebuia să ațearge prin noroiu, să facă coadă la butărie ceasuri întregi, să îndure cicălirile proprietăreșei, să-și îngrijească familia, care *trebuie* îngrijită, — și cite alte chinuri și torturi. Cum să nu se lamenteze cei care au suferit, și cum să nu fie pesimiști până la acreată, acum, când își aduc aminte?

Și pesimist e și autorul nostru. Un pesimism aplicat, acerb, pozitiv, precis. Toate îl desguștă. Nimic nu-l mulțamește. În orice parte își întoarce privirea, nu vede decât motive de scorbă, răul triumfând asupra binelui... Dacă opera de artă e natura văzută printr'un temperament, ca printr'un ochi colorat, atunci desigur că nu poate fi decât bi-concavă și ultra-violetă lentila organică prin care privește d. Ardeleanu bătrina înfașisare a acestei lumi veșnic tinere și surizătoare în nepăsarea ei glorioasă.

Ramiro Ortiz, *In ciuda submarinelor*, ziarul unui pribeag român dela Arhangelsk la Montrose, București, Edit. Alcalay, 1920, Preț 5 lei.

"Ziarul" pe care-l publică d. Ortiz cuprinde povestirea unei călătorii în adevăr palpitate — pe Marea Nordului, în timpul celei mai acute campanii a submarinelor, — care captivează dela început și menținea încordată atenția cetitorului.

"Icoane din Petrograd" și "Note din Caucaz" completează volumul. Aceiași spontaneitate firească, aceluși notă de melancolie ușoară și discretă care contr-stează cu tonul cam badin, face farmecul acestor pagini, în care culoarea locală și observațiile speciale sporesc interesul povestirii.

Stilul sobru și adeseori familiar fără vulgaritate, ici și colo cite o imagini bine prinsă, aspecte din natura fericit evocate, apropouri și amintiri literare, poate prea des dar niciodată pedant introduse ca o diverssiune în povestire, fac din notele d-lui Ramiro Ortiz o lectură fină și agreabilă pentru un intelectual.

Al. Dao

Mihail Grigorian, *Pe drumurile copilăriei*, amintiri, schițe, note monografice, Institutul de arte grafice "Ramuri", Craiova, 1920, Pr. 5 lei.

Autorul, preot din județul Dolj, dă în broșura aceasta, pe lângă note și amintiri din copilărie, multe informații cu privire la starea morală și socială a satului Țalanța. Nu avem de-a face cu o monografie propriu-zisă, cu cifre și date statistice. Lăsând la o parte aceste arme și înșifice, preotul Grigorian încearcă să scoată în relief fizionomia de odinioară și de azi a satului, face unele considerații cu privire la moravuri, eresuri, îndelnetniciri, și cu un sentiment de pietate pentru trecut, cu rivnă și bunătațe față de prezent, dă aceste pagini mai mult ca un îndemn spre mai bine pentru norodul din satul copilăriei sale. Paginile de literatură se amestecă cu cele de informații fără să jignească, ceiace se poate socoti drept un merit.

Autorul scoate din loc în loc cite-un suspin cu privire la bunele vremuri de altădată. Altădată era frumos și mai bine. Pecind acum... Satul Țalanța a avut proprietari buni și omenși, care au făcut biserica și școala. Intre alții domnișoara Elisa Opran, moartă în 1903, după cum se vede din citeva scrisori reproduse, dă dovadă de multă mărinimie și dărnicie. Iartă datoriiile muncitorilor la 1907, donează tot atunci comunei 10.000 lei, dă pentru școală 4 hectare de pământ, subscrie la banca populară 5000 lei, etc.

Banca populara n'a mers tocmai bine, obștia așa și așa; părintele Grigorian are o privire de sceptic față de aceste invenții ale prezentului în care sînt amestecați mulți oameni necinstiți care le compromit. Dar fără

să vrea face într'un loc o mărturisire care formează încă un document cu privire la stările noastre sociale din ultimii cincisprezece ani.

Până în anul 1908 (zice autorul) cind a murit proprietărea, sătenii erau foarte săraci. De-atunci moșia trecînd la stă, s'a format obște și au luat locul sărăcăcioaselor case de lemn și bordeelor. În locul umilelor bordeee stau mîndre noile case cu prispele vesele și primitoare. Gardurile de nuiele s'au dus, iar împrejuririle noi de scînduri de fabrică arată cît de puțin timp este decînd sătenii „cu scăpat de dîjme și rușeturi“.

Toluși ce oameni detreabă au fost binecuvîntații proprietari dela Ișalnița! Cu deosebire Elisa Opran, ce inimă nobilă, ce suflet generos! Părintele Grigorian are vorbe calde pentru ei. Ca dovadă că acel „ceva putred“ care s'a dărîmat era mai mult în proasta orlănduire socială, în sistemă, nu în oameni. Proprietarii pot fi buni, nobili și poezici, și toluși dispariția lor poate coincide cu un început de fericire a norodului care-i regretă.

Ma.

* * *

Jean D. Condurachi, Cîteva cuvînte asupra condiției juridice a străinilor în Moldova și Țara Românească pînă la Regulamentul organic, București, tip. Cultura, 1-18, 114 pagini. Lucrare premiată de Academia Română cu premiul Adamachi 1919.

Bibliografia ce precede expunerea, este inutilă. Numai o parte din cărțile citate a servit autorului. Era destul a le menționa pe acestea. Dacă toluși se dă o bibliografie, ea trebuia să fie completă și nu este.

Lucrarea are două părți.

Prima parte, despre dreptul public al străinilor (p. 27 și urm.), nu aduce vre-o contribuție nouă. Autorul reproduce greșelile care se puteau evita. Paladeștii din Moldova nu sînt greci. Ei pornesc dela Pălădie, nume de botez, ridicat de Vasile Lupu. Familia Barnovski nu era de origine străină. Andronic Cantacuzino, contemporanul lui Mihai Viteazul, n'a fost ban. E o cetire greșită a grecescului „panos“. Ianc, vîstierul și banul din aceiași vreme, n'a fost cumnat cu Pătrașcu cel Bun. Este o confuzie în privința nașterii lui Mihai Viteazul. Ar trebui să se adopte obiceiul de a da numele de familie a persoanelor istorice, cînd se cunoaște. Așa, banul Mihălcă, al lui Mihai, e Caragea; Zoltu, spătarul lui Petru Șchiopu, este Țigara; Spraioti este o cetire greșită pentru Enoaghioți etc. Deosebirea de caracter pe care autorul o face între străinii veniți în țară pînă în sec. XVII și cei de mai tîrziu (p. 113), n'are nici un temei istoric.

Interesantă este partea a doua a cărții, despre drepturile private ale străinilor (p. 54), despre instanțele competente a-i judeca (p. 76) și despre comisile de cercetarea pricinilor dela grație, încă din sec. XV (p. 87-8). Autorul combate cu succes părerea lui Xenopol despre moștenirea străinilor (p. 61-4). Toate aceste părți formează o contribuție prețioasă la istoria dreptului nostru vechiu. Trebuie cetite de toți juriștii, care vor trage folos din munca măgaloasă a lui C. care a exceptat cu sîrguință materialul cuprins în cunoscutele colecții tipărite de documente.

C. zice că străinul de altă lege trebuia să se boteze ca să ia în căsătorie pămînteană (p. 35, 54, 58). Dar suduții se puteau căsători cu raiale (chahumanum dela 1799). De altfel C. recunoaște că dispoziția de oprire privea numai pe cei de jos, căci și Domnii și boierii treceau peste ea cînd interese politice sau materiale le-o cereau.

Autorul atribuie prea multă importanță hrisovului împotriva străinilor dat de Racoviță (p. 59 pentru căsătorii, p. 74 pentru dobîndiri de imobile). A fost o simplă formă în urma unor împrejurări excepționale, și n'a fost aplicat. Tot așa porunca lui Ionță Sturdza la 1824: dovadă căsătoriile din epoca regulamentară.

Proțimisis în favoarea țaranilor la arendarea moșilor (p. 75) a fost o măsură vremelnică și numai în Moldova. Ea nu era motivată de împrejurarea că arendașii erau străini.

Autorul atinge numai în treacăt chestia capitulațiilor (p. 75 și 105-6). O bibliografie era deci inutilă (p. 80 nota) și e de altfel incompletă.

Capitolul despre dările străinilor (p. 98) mi se pare mai slab. Autorul nu deosebește bine șfeturile de fumărit. Apoi pare a crede că rușii era un sistem fiscal care nu se aplica decât străinilor.

Ioan D. Condurachi, Solii și agenții al domnilor Moldovei la Poartă în sec. XVII, București, tip. Cultura, 1920.—70 pagini.

Lucrarea nu are valoarea celei analizate mai sus.

Raortorul Academiei, căreia ms. a fost prezintat, a avut dreptate să ceară (p. 5) suprimarea părților ce se repetă. Astfel terminologia solilor se dă de două ori (p. 19 și 31); aceleași lucruri despre Caraiman, agentul Movileștilor, se spune de 4 ori (p. 34, 48, 50, 51); începuturile celui întâiu Ghica se povestesc de 2 ori (p. 42 și 47) și tot așa cum a intrat în slujba de capicheaia (p. 42 și 50).

Autorul menționează, după Xenopol, rivalitatea între Dăneștii și Drăculeștii, care n'a existat.

Interesantă este relevarea scrisorii sultanului către regele Poloniei la 1531 contestând Domnilor români dreptul de a trimite ambasadori (p. 14-15). Este origina unor pretenții pe care Poarta le-a formulat și în sec. XIX. De asemenea este interesantă explicarea cuvintului capicheaia (p. 32).

Inșirarea, după izvoare cunoscute, a capicheaialelor Moldovei în sec. XVII (p. 33) ar fi fost mai folositoare, dacă se încerca identificarea persoanelor dându-li-se numele de familie. Alexandru Vodă al Moldovei care în Fevr. 1616 trimite un frate ca ostatec la Cos-pol (p. 24) este Movilă. Adăugirea este necesară spre a evita confuzia cu Alexandru Iliăș și cu Alexandru Coconul. Ianache capicheaia a lui Mihail nu este Cantacuzino (p. 46 și 56). Grecul Toma, care la 1636 se căsătorește la Tarigrad cu fata capicheaialei lui Vasile Lupu, nu poate fi Cantacuzino (p. 30) pentru că Toma C. era căsătorit în Moldova încă dela 1628 cu Eflimia-Miron Ciolpan, iar a doua soție a fost tot moldoveancă, Ana Voruntar Prăjescu. Tomă Grecu dela 1636 este Tzuchi. Trebuie deosebite două misiuni turcești la Moscova: a lui Toma Cantacuzino la 1621 și a lui Toma Tzuchi la 1637. Pavlache capicheaia la 1646 (p. 40) e Caragea. Chirița Drăco dela 1662 (p. 20) este viitorul Antonie Vodă Rosetii, Căparul cel bătrîn (p. 43) este Rosetti. Balasache paharnicul (p. 67) era din Pateologi. Data sau numele Domnului din doc. dela pag. 60 no. 3 trebuie să fie greșite.

Cit privește cum considerau Turcii pe agenții români la Poartă (p. 29 și 32) avem un ecou în tratatul dela Cainargi care stipula că acești agenți „cu toată mica lor însemnătate, vor fi priviți ca persoane ce se bucură de dreptul ginților”.

I. C. FILITTI

* * *

Dr. Gîorge Pascu, Gîgore Ureache, studiu de istorie literară, Iași Editura autorului, 1920, preț 4 lei.

Cel mai vechiu cronicar moldovean s'a bucurat din partea cercetătorilor noștri de o atenție deosebită, care, citeodată, a fost implinsă așa de departe, încît i s'a tăgăduit însăși paternitatea operei atribuite lui. În această privință se cunosc afirmațiile răposatului istoric Giurescu, care desfilința pur și simplu pe Grigore Ureche și-l înlocuia prin Simion Dascălul. Studiul d-lui Pascu este o reluare a discuției asupra acestei chestiuni, aducînd lumini nouă, cum și era de așteptat dela un filolog de carieră.

În prima parte a broșurii, care e și cea mai întinsă (p. 5-28), d-se cercetează amănunțit izvoarele de care s'a servit Ureche la redactarea cronicii sale. Cu ajutorul a numeroase citații luate din această cronică, autorul arată că izvoarele lui Ureche au fost de două feluri: a) interne și b) externe. Primele sînt: 1) *letopisețul moldovenesc*, cuprinzînd istoria Moldovei dela descălecarea și pînă la Petru Șchiopul și scris de un Moldovean, nu însă în romînește ci în susținea Giurescu, în slavonește, cum dovedește destul de convingător d. Pascu; 2) *letopisețul latinesc*, folosit de Ureche pînă supt anul 1501 și care, probabil, nici nu mergea cu istorisirea faptelor mai în-

colo de această dată; această cronică era tot internă, ca și precedenta, și scrisă în latinește, probabil pentru străini, deaceia o și numește Ureche *letopisețul străinilor*; 3) *letopisețul leșesc*, alcătuit de un anonim în limba polonă pentru Poloni. *Izvoarele externe* sînt mai greu de precizat, pentru motivul că cronicarul nostru le citează în chip foarte vag. Pe unele le numește *letopisețele latinești* și ele l-au furnizat, între altele lucruri, derivarea lui *Vlah*, *Valahia* din *Flaccus*; este evident că Ureche se gîndește la opere ca ale Papei Aeneas Sylvius și ale lui Nicolaus Olah, căci acești scriitori vorbesc despre colonizarea țărilor noastre de către Romani, conduși de comandantul lor Flaccus. În ce privește celelalte surse externe nu se poate spune altceva decît că, foarte probabil, și ele erau scrise tot în latinește și tot de Occidentali, dacă judecăm după numele geografice și de persoană întru buințate de Ureche, precum: *Dația, Evropa, Trația, Dați*, etc. De toate aceste *Izvoare Ureche* s'a folosit cu mare băgare de samă și cu mult discernămint.

Al doilea capitol al studiului d-lui Pascu tratează despre *interpolările lui Simion Dascălul* (p. 28-40). Se știe că cronicarul lui Ureche ne-a rămas numai în copii, scrie nu după manuscrisul original al autorului, ci după o copie făcută și adăugită de către Simion Dascălul. Printre aceste adăugiri se află și aceia vestită despre originea tîlhărească a Moldovenilor, care a produs indignarea și protestul tuturor cronicarilor ulteriori (M. Costin, *Stolnicul Cantacuzino*, D. Cantemir). D. Pascu analizează atent toate interpolările lui Simion Dascălul și probează că ele îi aparțin prin confuziile pe care acesta le face între *Izvoarele* citate de Ureche și prin felul cum citează *Izvoare*, care îi erau lui însuși necunoscute. Concluziile autorului cu privire la acest compilator, devenit atît de celebru, sînt foarte defavorabile acestuia: era „un copist semidoc, un prost și un minciunos cu pretenții de autor” (p. 35). Dealtfel aceiași părere o aveau despre el și contemporanii, care, în special M. Costin, au știut să facă foarte bine deosebire între Ureche, adevăratul autor al cronicii, și mistificatorul ei Simion Dascălul. Opera lui Ureche conține și alte interpolări, acestea anonime; dintre ele unele aparțin, poate, lui Misail Călugărul.

Ultimul capitol (p. 40-42) se ocupă de textul lui Ureche, așa cum reiese din copiile păstrate ale cronicii lui. Autorul arată diferența dintre limba și stîiul cronicarului și acelea ale compilatorului, și îndreaptă unele greșeli de transcriere comise de I. N. Popovici, *Chronique de Gligorie Ureche*, Bucarest 1911, ultimul editor al bătrînului cronicar.

Abilitatea pe care o dovedește d. Pascu în interpretarea textelor ne dă dreptul să așteptăm dela d-sa multe lucruri nouă și interesante relativ la literatura noastră veche.

I. IORDAN

1. Barthélemy, *La Démocratie et la politique Etrangère* (1915).

M. Haurion, *Précis de Droit Administratif et de Droit Public* (1919) (9-me édition).

Aceste două cărți sînt singurile lucrări de ansamblu asupra Dreptului Public, prima apărută în timpul, cea de a doua ulterior marelui războiu și revoluției rusești, care au zguduit atît de puternic acest mult încercat Drept Public. Ele nu sînt deplasate aici, căci nu interesează numai publicul specialist, dar pe oricine din vulgum instruit, pentru motivul că sînt vizibil impregnate de preocupări de politică actuală.

Naufragiul eroic-comic al Societății Națiunilor a pus următoarea dilemă: Ori comunism, ori un stat mai etatist ca niciodată. Timpurile de criză la care asistăm nu tolerează soluțiuni de compromis. Sindicalismul timid în fejul lui Duguit nu mai poate decît nemulțumi ambele extreme. „La Démocratie Nouvelle” a lui Lysis sau „Caietele” lui Probus nu sînt, în cel mai bun caz, decît divagațiuni de amănunt, care mor inecate în diferența generală. Intre extrema stîngă și extrema dreaptă se dă lupta unică. Evenimentele stigmatizează, ca prematură, orice încercare mai serioasă în prima direcție.

Atunei Barthélemy, care nu e mai puțin decît înalt funcționar la-citadela de Filistinism scrobît numită și Universitatea din Paris, dă semia-lul unei diplomatice îndrăneli: „La Démocratie et la politique étrangère” formulează, în termeni precauți și oficiali, ceea ce sinceritatea aristocratică a lui Ch. Maurras spusese brutal în „Kiel et Tanger” (1905): *Republica nu poate avea o politică externă.*

În materie de politică internă, M. Haurion se însărcinează să ne dea corelatul republican al programului regalist dela „Action française”. Astfel, o logică demnă advs de o cauză mai bună, nu se știește să strivească faptele pentru a pîdea totdeodată pentru democrație, și de a face în același timp apologia centralizării, a unei puteri executive autoritară și autocomă, a actelor de guvernămint și a Tribunal-elor administrative.

Vine chestiunea de conștiință pentru orice francez. Între două moșteniri egale de scumpe, trebuie să aleagă. Marea revoluție a lăsat un regim parlamentar de un liberalism anarhic, iar Marele Napoleon o administrație despotică. În ciuda opiniei publice, Haurion nu ezită să sacrifice parlamentarismul descentralizator, dacă astfel se poate conserva o administrație puternică și coerentă. Un decan de facultate antiparlamentarist, iată un eveniment puțin comun!

Dar mai simbolic chiar decît însăși atitudinea, este motivul acesteia. Trebuie o armă ură administrativă solidă, un stat-major de prefecti, pentru a face echilibru militarismului puternic pe care experiența războiului l-a dovedit indispensabil (sic!). De aici o critică acerbă împotriva regimului judiciar și descentralist din Anglia, și tacere eloquentă față de Germania. Ce părere o fi avînd despre instituțiile politice ale dușmanului de dincolo de-rîu? „Pas de nouvelles, bonnes nouvelles!”

De asemeni semnificativă este definiția bătrînului principiu al separației puterilor. Acesta poate fi considerat fie dintr'un punct de vedere *funcțional pur*, și atunci conțencios administrativ cadet, fie dintr'un punct de vedere *politic*, singurul legitim după savantul dela Toulouse. Or, politica reclamă o administrație de sine stătătoare, care să cumuleze tustrele puterile: cea legislativă (facerea regulamentelor), cea judecătorească (Consiliile de Prefectură și Consiliul de Stat) și cea executivă.

La obiecția că această autonomie ar putea degenera într'un autocratism oligarhic, primejdios administrației, d. Haurion răspunde invocînd încrederea liberală ale jurisprudenței Consiliului de Stat. Astfel, înaltul Tribunal administrativ a protejat, *de bunăvoie*, drepturile supușilor, și faptul că administrația a admis-o tot *de bunăvoie*, — sînt garanții suficiente pentru neantul oricărei temeri de absolutism.

Este interesant și ușor de observat cît de mult seamănă acest „*de bunăvoie*” cu faimoasa teorie oficială germană a „*auto-limitării*” statului, formulată de Jellinek. Totuși, cită hirtie s'a consumat în Franța împotriva concepțiunii cinice despre drept a profesorilor de peste Rin!

Dar, unde d. Haurion se apropie cel mai mult de teoriile inamicului, este cu privire la doctrina sa virgină despre Personalitatea morală. Ceva mai mult, și fapt foarte simpotomatic, această teorie este făurită dintr'un sentiment de demnitate națională jignită. Într'adevăr, cele două doctrine clasice sînt una germană (Ficțiunea lui Savigny), alta germană cu die (Realitatea persoanei morale a lui Gierke). D-nul Haurion simte datoria și misiunea de a face ca și Franța să abă și ea teoria ei. Iată, vorbă cu vorba, definiția D-sale, despre care nu s'ar putea zice că păcătuiește printr'un exces de claritate:

„Une personne morale est essentiellement une entreprise collective, organisée corporativement, qui, s'étant approprié le capital de compétence et de pouvoir de volonté de ses organes, a acquis à la fois le sens propre et la liberté intérieure et ainsi est devenue sujet”.

Urmează vre-o 100 pagini de explicații, cu citații naive de psihologii de valori variate. În cele din urmă, acest monument de frazeologie reușește să capete un înțeles. Dar un înțeles atît de general și ospitalier încît cuprinde (mă fac tare să o dovedesc) orișice asociație, chiar și pe acelea că-roro autorul le refuză personalitatea morală, așa că rezultatul logic este:

identitatea acestor două noțiuni sinonime: asociație (care e o realitate de fapt) și personalitate juridică (realitate de drept). Iată-ne iar la doctul machiavism al lui Besselier și Gerke!

Cu toate acestea, atitudinea profesorului francez, deși plină, uneori de ipocrizie, este mult mai realistă și mai sănătoasă decât beatele talansteriale majorității instruite a compatrioților publiciști.

Haurion și Barthélemy au făcut marele serviciu Franței de a aerisi puțin culoarele mucegăite ale Academiei.

Landau-Aldanof, *Lenine*, 1919, Jacques Povolorky et C-ie, Paris.

Lucrarea în reze titlu. Prima parte este un admirabil portret al Papei comunismului. A doua este analiza critică și inteligentă a doctrinei sovietiste. În fine, într-o a treia parte se face bilanțul socialismului bolșevic.

I. Antecedentele lui Vladimir Ulianof (zis: Lenine) sînt mediocre, după cum neînsemnate îi fură sacrificiile pentru marea cauză. Publicațiunile sale erau, de asemeni, obscure și pline de contradicții. În timpul primei revoluții rusești (1905-1906) se arată de un oportunist foarte circumspect. Revoluția imediată o califică: „inepție”. Profesiunile sale, pe care le exaltază „L'Humanité”, sînt fie inexacte, fie locuri comune. Toate acestea sînt dovedite de Landau Aldanof cu citatii, de unde infinita imbecilitate a lui Lenine ne uluște.

Vine un loc unde această devine grotescă. E vorba de concepțiunile sale filozofice. Este o ediție nouă a dilemei Kalifului Omar, care arseese biblioteca din Alexandria. Nu avem decît să substituim cuvîntului „Koran” pe acela de „Anti-Dühring” al lui Engels. Cîteva esanțilioane: Metafizica lui Kant este un fel de „centru burghez în genul partidului cadet”. Patronul cînd pretinde că soarta avrierului e bună, se bazează pe „iluziunea lumii exterioare”, pe inaccesibilitatea „lucrului în sine”. Fizicianul Ernst Mach reprezintă extrema dreaptă. La Descartes lumea e organizată după un tip de „întreprindere de manufactură”. Fichte este „îmful specializării industriale”, Spinoza este „imperialismul mercantilist”, etc., etc.

Acestea spuse, autorul caută să degajeze personalitatea lui Lenine. Trebuie să mărturisesc că portretul la care isbut ște este, într'adevăr, edificator. Multă vreme am ezitat între mai multe ipoteze: oare dictatorul proletariatului să fie numai un prost utopic, sau un vulpoișiret care speculează cu istețime situația? Sau un „cristre” în accepția lui Vaine (Portretul lui Robespierre): „Mortie dupesur, mortie dupé”? Sau un *cinic*, în înțelesul grecesc al cuvîntului, un dezadaplat individualist până la exasperare? Sau, în fine, un sadic pur și simplu?

Nimic din toate acestea. Lenine este un primitiv, un dezadaplat „à rebours”, un „*connaisseur profond des masses, qui ignore tout de l'homme*”. Admirabilă observație! Într'adevăr, această caracterizare îi explică totdeauna prostia fără fund, și loviturile sale politice geniale. Generalismul gardei roșii are dreptul de a fi în același timp, de un cretinism preistoric, și de un un simț realist pe care l-ar invidia și Richelieu. Nu cunoaște pe om decît „en tant que foule”, dar pe acesta, îi cunoaște ca nimeni. De aceea, coarda unică pe care o face să sbrînie, atît la el cit și la cei alți, — este: *ură*.

II. Bolșevismul își are rădăcinile în: a) Marxism (messianismul și dictatura proletariatului, lupta de clase, teză catastrofică), b) în Bakounine (ura împotriva sufragiului universa și posibilitatea antimarxistă — a revoluției *orișicînd și orișicînde*), c) în Sorel, a cărui grevă generală nu o preia în serios, dar cu care se regăsește cînd e vorba de savoea violenței.

Într'un alt capitol, se face o paralelă între revoluția franceză, cu care cea rusească nu seamănă decît în aparență: Coblentz rus nu e populat de feudali ca Artois sau Condé, ci din bieți intelectuali, teoreticieni de socialism cuminte și partizani de ai Constituantei: (Plekhanof, Kropotkine, Tehai-kovsky, Lopatine, etc.). Apoi, nimic comun în Revoluția franceză cu cea „am-tié amoureuse” în care au frăt șefii sovietelor cu dușmanii din afară. În sfîrșit — diferență fundamentală, — revoluția de la 89 a provocat războiul, pe cînd cea din 97 a fost, ca, provocată de oboseala războiului.

Un alt capitol este consacrat analizei „semi-bolșevismului” Inche-

rent din Franța. Partidul „socialist unificat” dă o ospitalitate egală partizanilor revoluției imediate (Al. Blanc), ai amnării acesteia (Lebey) și chiar ai negării ei (Albert Thomas) fără ca să lipsească nici teoreticienii unei *dictaturi tranzitorii* a proletariatului (Blum).

III. Lui Marx îi aparține trecutul. Prezentul, din nenorocire, pare a fi al lui Lenin. Viitorul trebuie, spune autorul, să fie al lui Jaurès. Jauresismul ține în aceste trei fraze: „*Democrație socială* ca urmare logică necesară a democrației politice. *Reformă* acolo unde există condițiile de luptă liberă a ideilor. *Amenințare* cu revoluția acolo unde aceste condiții sînt amenințate. *Revoluție* acolo unde nu există deloc”, acesta este *remediul* împotriva marelui inconvenient al capitalismului: *Possibilitatea permanentă de războaie apocaliptice*. Doctrina opusă, Guesdismul, care vede în războiu o binefacere, o distrugere automată a capitalismelor între ele — a trăit.

În ultimul capitol, intitulat „*Idées mortes et idées vivantes*” Landau-Aldanov face inventarul teoriilor politice de pe piață și constată: 1) că reacțiunea s'a constituționalizat definitiv, 2) că Imperialismul nu a murit de tot, 3) că mecanismele capitaliste au dovedit, înainte și după războiu, o simplită și o vitalitate care nu trebuie neglijată, ci *utilizată*, 4) că patriotismul, democrația și sufragiul universal au eșit, din proba focului, și mai oțelite ca înainte (vorbește de apusul Europei), 5) în fine că experiența Bolșevismului se menține ca și vechiul țarism, prin virtutea exclusivă a armelor. Rusia a cerut trei lucruri: a) Pămînt, b) Pace și c) Ordine. Lenine le-a dat un pămînt puțin și prost repartizat, plus o teroare militaristă. Bolșevismul își dă sufletul. Agonia poate fi mai lungă chiar decît ne-o închipuim, dar tot agonie este.

Soluțiunile autorului sînt de ordin foarte general: 1) Ua mare lux de școli și laboratoare; 2) un *Jurnal de Stat*, un fel de *tribună liberă* oficială a tuturor curentelor.

În viltoria de publicistică lăbărită și gazetărească, broșura lui Landau-Aldanov constituie una din puținele opere de bun simț realist, aliat cu o cunoaștere amănunțită a ultimelor evenimente, și cu un puternic talent de analiză.

D. I. SUCHIANU

Général Nicolas de Monkévitz, *La décomposition de l'armée russe*, Paris, 1919, Payot, 221 pg. 5 frs. Cartea fostului comandant al Diviziei 71 și șef de stat-major al armatei IV ruse, are un întreg interes. Unul general, intrucît e o dovadă mai mult că „marea revoluție rusă a dovedit că o armată în care se incuibă politica încetează de a mai fi un sprijin pentru guvernul pe care ea trebuie să-l apere și că devine un pericol pentru acesta” și că „ruina armatei atrage în mod infalibil ruina unui stat”. Acest adevăr cunoscut în teorie e bine ilustrat de istorisirea dezastrului armatei ruse care a luptat pe *frontul român*. Citirea ei nu poate fi decît profitabilă, intrucît boala politicii ar mai da păs ideilor și documentelor. Fazele descompunerii acestei armate, care ședea cot la cot cu cea română, — începînd dela revoluția liberală ideologică tradusă în sufletul soldaților prin ideea simplă de *plecarea acasă* și doborîrea oricărei piedici, și până la tribunalele și comisariatele frontului, până la luptele cu trupele romine, trecînd prin epoca Mărășeștilor, sînt chiar numai cu titlul de simplă lectură, destul de interesante.

Interesul al dollea constă în convingerea pe care și-o poate face cititorul, și din această carte, că armata și chiar ofițerii ruși au plecat din țara noastră dușmani declarați ai României. Soldații, dela luptele cu ai noștri, ofițerii dela supărarea imensă a pierderii imenselor depozite de armament și muniții, de alimente și îmbrăcăminte, pe care le-am luat și le-am împărțit cu dușmanii Jor Ucrâinienii și Basarabienii. În special pentru aceștia dia urmă, generalul are cuvinte de dispreț cînd istorisește naivitatea guvernului Republicii Moldovenești și de indignare cînd arată „începuturile criminale” ale aceluia guvern „care a jăfuit lumea la drumul mare” furlînd pînă și vis-

terile și chiar economiile soldaților și ofițerilor găsite în casele de campanie. Guvernul român însuși trebuie să se socotească dator cu socoteli și explicații pentru furniturile de războiu făcute lui și pentru materialul luat dela Ruși.

Ai treilea interes e în convingerea ce și-o face același cetitor că, pe baza suferințelor și a resentimentelor lor de mai sus, ofițerii ruși pledează marea în străinătate, alături de oamenii lor politici de acolo și de aici, pentru reîntegrarea Rusiei „una și indivizibilă” cu o largă autonomie pentru fiecare din părțile ei integrante și inseparabile, reîntegrare posibilă numai prin refacerea armatei ruse a lui Denikin, Kolceag, etc. (cartea d'n aceste punct de vedere e cam veche) cu ajutorul Franței, a unei misiuni de instructori cum a fost în România—și cu armamentul și depozitele rămase în România—reîntegrare prin care, bine înțeles, să revie „patriei mame” și fiica pierdută Basarabia.

N. B.—Și Monkévitș, ca toți autorii, recunosc că Kerensky a fost nenorocirea Rusiei, „limbulul și șovăitorul care a preferat calea compromisului la piețe decisive”. Și aici e de acord chiar cu Trotzky, deși din alt punct de vedere.

Léon Trotzky, *L'avènement du Bolchévisme*, Paris 1919, trad. Francis François Français.—Edit. Chiron 3 frs.

Trotzky justifică nenorocirile Rusiei și întemeierea domniei bolșevice în chipul următor:

Revoluția rusă a urmat o altă dinamică decât cea normală, care trebuia să aducă dela început guvernul proletarilor, din cauză că ea a izbucnit în timp de războiu, schimbând centrul de gravitație la masele rurale și la soldațime, categorii ce trebuiau să fie remorcate de proletarii pricepuți la treburile publice. Deveniți factori decisivi, fiind totuși inculti și nepricepuți, ei nu găsiră pe cine să trimească ca reprezentanți proprii în soviete, ci trimiseră tot reprezentanți ai micii burghezii: intelectuali și semiintelectuali „parveniți revoluționari”—deveniți conducători ai revoluției rusești, trimiși de militărimea și țărănimea covârșitoare numericește.

De aci, trădarea: falși revoluționari, imprecisi în ideologia lor politică, incapabili și neîncrăzători în puterea lor și a sovietelor, ei nu avură curajul să rupă cu vechiul regim ci, pentru a dobândi priceperea politică, trădară cauza revoluției și făcură coaliția cu burghezia imperialistă a cadefilor lui Milukov, îmbrățișând idealul războinic al burgheziei, în loc să impue pacea și reformele radicale pentru îndeplinirea cărora primiseră mandat dela popor.

Această falșă reprezentare a poporului, lașitatea și coaliția, nesocotirea dorinței poporului oboșit de războiu fură cauzele nefecederii în soviete și în guvern, cauza dezertărilor, a prelungirii războiului cu o armată ce se dezagrega, insubordonarea țărănilor care-și luă pământul singură; continuarea mizeriei, dezagregarea industriei, politica de duplicitate, de concesuni și de vorbe goale, ura organizată și singeroasă împotriva celor ce doreau pacea și „ca atare” împotriva maximaliștilor, lovitura burgheziei și a lui Cornilov fuga lui Kerensky și dezastrul dela Brest-Litovsk.

De aci reacțiunea violentă a poporului dezamăgit, revoluția din Octombrie, reprimarea singeroasă și libertatea desfrânată a acelor ce înasfrăit triumfară prin maximaliști. Urmă sabotarea lor prin complotul funcționării și prin răzvrătirea satelor.

Mizeriile poporului rus se datoresc falșilor reprezentanți intelectuali micii burghezi, care n'au înțeles psihologia poporului rus, au nesocotit porunca lui, și s'au lator împotriva lui.

În fața guvernului bolșevic stă datoria reconstruirii: „a lupta, a strânge rindurile, a instaura disciplina muncitorească și ordinea socialistă, a mări productivitatea muncii și a nu avea frică de nici-un obstacol”.

Această istorie critică a revoluției ruse a fost scrisă de însuși demonul ei, în antractele păcii dela Brest-Litovsk.

Cartea lui Trotzky trebuie citită de toți acei care voesc să se lămurască în privința marelui drame din Moscova.

A. Gr. POPOV

* * *

Arthur Ransome, *Six Semaines en Russie en 1919*, Edition de l'Humanité, Paris 1919.

Cunoștințele pe care le avem despre revoluția rusească sînt unele false și tendențioase, altele întunecoase și incomplete, așa că lucrarea profesorului și publicistului englez Arthur Ransome, care nu-l nici socialist și nici bolșevic, are o deosebită importanță pentru cercetătorul obiectiv al prefacerilor din fostul imperiu al țarilor.

Din cercetările sale, făcute cu un „maximum de imparțialitate”, ajunge la concluzia că presa europeană a calomniat în mod odios republica rusă. Autorul se ferește de a cataloga cele văzute, de a le generaliza și de a conchide, lăsînd cititorului libertatea de a-și forma singur convingerea „realității bolșevice”.

El a știut să vadă, să audă și să povestească aceia ce a făcut și cu el, după cum se exprimă traducătorul său A. Pi re

Deaceia Ransome ne prezintă o serie de aspecte din învălmășagul Rusiei de azi, ne dă portretele conducătorilor mișcării, convorbiri cu ei, ne introduce și asistăm la congresele și ședințele Sovietelor.

Din expunerile autorului, făcute fără pasiune și fără interes, ajungem la concluzia că „revoluția rusească, deja dela începutul anului 1919 intrase în faza de organizare, faza constructivă.”

Grija cea mare a comisarilor, în frunte cu Lenin și Troțki, era îmbunătățirea stării materiale. Frigul și foamea domneau pretutindeni. Toate strădăniunile de a-și asigura o stare materială mai bună erau anihilate de blocul-ui Europei, care „întrează Rusia de a se întoarce la starea primitivă”. Revoluționarii protestează contra măsurilor luate de foștii aliați, care vor să-și asigure capitulările din Rusia. Cu toate măsurile drastice ce seiau în contra revoluției, conducătorii ei declară: „Sîntem capabili de a mai suferi încă un an de foame, numai să salvăm revoluția”.

Pe lângă organizarea economică, bolșevicii dau o deosebită atenție culturii și educației. Numărul universităților a crescut dela 6 la 16, iar numărul studenților s'a mărit în mod considerabil. Învățămîntul este liber, examenele suprimate și scopul este ca universitățile să atragă cit mai mulți muncitori, numărul bibliotecilor a crescut în Petrograd dela 13 la 49, iar în Moscova dela 30 la 85; numărul institutelor de educație a crescut dela 369 la 1357.

Nimeni nu mai cetește romane sentimentale. Broșurile lui Lenin, Troțki, Marx, Biedny sînt răspîndite în milioane de exemplare.

Se muncește cu râvnă, cu fanatism în toate direcțiile pentru a se salva republica.

Dacă Sovietele reușesc să se organizeze din punctul de vedere economic, — alimente, lemne, transporturi, — problema cea grea este rezolvată și cine știe dacă nu cumva pravoslavnicii noștri vecini nu se vor acomoda și cu republica, chiar fără... țar.

Lucrarea d-lui Ransome, care cunoaște Începutul Rusia și o iubește ca pe o a doua sa țară, are marele merit de a izbuti să arunce în sufletul cititorului o lumină vie asupra celor ce se petrec în „Țara nebuniei roșii” sau „Infernul bolșevic”.

V. G. BELDIE

* * *

Louis Rougier, *La matérialisation de l'énergie*, 1919 Paris — Gauthier-Villars et C-ie.

Lumea în care trăim noi, după cum zice Paul Jannet, este în realitate o lume dublă, nu compusă din două lumi distincte: *materia* și *energia* amîndouă fiind dominate de o le e comună — a conervării.

Aceasta este doctrina dualității, care se bazează pe principiul că *materia* este dotată de *masă, greutate și structură*, iar *energia* nu are nici *masă, nici greutate, nici structură*.

Dar dualismul conduce la greutăți inextricabile. Cum forțe nemateriale

pot lucra asupra corpurilor inerte, așa ca să verifice vechea formulă „*mens agitat molem*”?

Atunci încep tentativele moniste de reducere a unuia din termenii antitezei la aparențele celuilalt. Prima tentativă, aceea a *atomistilor*, începînd cu Leucipe și Democrite, consta în a reduce noțiunea oultă de forță, a cea distinctă de masă și a explica toate fenomenele prin mișcările maselor elementare, indivizibile și indeformabile, care se ciocnesc neconținut—așa că: „*Celace numim forță sau energie*, zice Hertz, *nu-i decît acțiune de masă și de mișcare*”. Dar acest concept cu toate încercările lui Maxwell în electricitate, cu etherul gyrostatic a Lordului Kelvin, n'a dus la rezultate pozitive.

Boltzmann arată imposibilitatea reprezentării fenomenelor celor mai simple, oricît de mare ar fi complicația maselor și a mișcărilor ascunse ce se pot imagina.

Reducerea inversă a masei la forțe (Boscovich, Kant), în care atomii perd orice consistență materială, nemai fiind decît puncte dinamice, centre de forțe; apoi concepția unui ether gyrostatic a Lordului Kelvin, care admite un fluid perfect omogen și incompresibil, ce umple tot spațiul e în care există virtuți eterne și insecabile, așa că forțele sînt datorate presiunii mediului interpus între aceste virtuți, nu ne arată elementul invariabil, care-l considerăm ca masă a atomului.

As men a *energetica lui Ostwald*, care reduce totul la energia în mișcare, elimină problema de a ști cum un corp imponderabil poate comunica unui corp o accelerație, o deformare, condamnîndu-ne la un „*ascetism intelectual*” cu care spiritul nostru nu se poate acomoda.

În zadar s'a încercat reducerea unuia din termenii puși în antiteză la celalt, ca să se poată scăpa de *problema metafizică a interacțiunii lor*, și numai grație *teoriei relativității* a lui Einstein și *teoriei cuantelor* lui Max Planck, s'a ajuns, dacă nu la eliminarea dualismului materiei și energiei, cel puțin la apropiere ca acestor termeni dotăți de proprietăți comune, așa ca reacțiile lor să fie inteligibile. O serie de fapte experimentale au aratat existența unei *inerții electromagnetice* (curenți de self-inducție, curenți de convecțiune), inerția fiind tocmai factorul care caracterizează masa, deci materia.

Absorbția și emisiunea energiei radiante de către corpuri [Maxwell, Lebede], arată că energia este dotată de masă—contrar principiului dualist.

Autorul sprijinindu-se pe concepțiile relative la masă [masa fiind definită ca coeficient de inerție, capacitate de cantitate de mișcare, capacitate de energie cinetică], pe principiul relativității lui Einstein [în care în esență se arată *imposibilitatea existenței fizice a mișcării absolute*, imposibilitatea observării unei mișcări mai repezi ca cea a luminii în vid, din cauza contracțiunii ce o sufar corpurile în sensul de translație—contracția lui Lorentz—apoi că toate forțele se comportă ca și cum ar fi de origina electromagnetice], pe teoria electronică a materiei [materia, substratul fenomenelor mecanice, se poate explica prin electricitate, edificiile moleculare fiind formate din electroni—grăunțe de electricitate rășinoasă,—avînd o masă electromagnetice în viață de 1800 de ori mai mică ca a atomului de hydrogen [10^{-17} J], pe teoria cuantelor lui Planck [care admite o structură discontinuă a energiei], conchide că energia și materia sînt caracterizate prin aceiași factori, deci: „*energia este materială și apare din domeniul fantomatic al impoderabililor pentru a lua consistența materială ca umbrele invocate de Ulyse, fiind dotată de inerție, greutate și structură manifestîndu-se sub două forme: una numită, în virtutea unei lungi prescripții, materie, cealaltă radiare*”.

Materia este caracterizată prin structură, adică numărul și natura electronilor care o constituie și prin proprietatea de a se mișca cu vitezi variînd dela zero la cea a luminii în vid.

Radiarea este o formă de energie care apare ca „*expulzată sub formă de unități discrete*” în spațiul vid al materiei cu o înțeață uniformă egată cu a luminii. Și prin această concepție vechea problemă a acțiunii impoderabilului asupra ponderabilului, a forței asupra materiei, dispăre ca o pseudo-problemă.

Louis Houlevigue, Du laboratoire a l'usine, 1918, Armand Colin, Paris.
Cunoscutul popularizator din volumul „La matière” cit și din revista „La science et la vie” ne dă într'un volum o serie de articole arătând cetitorului cum științele, prin aplicațiile lor, au intrat în viața de toate zilele și cum laboratorul s'a scoborit din turnul de fiideș al savanților în uzină, pe stradă și a pătruns chiar în casele noastre.

Știința de acum o sută de ani, izolată și neînsemnată în viața popoarelor, a devenit astăzi „cea mai mare știință” care și-a întins autoritatea dela preocupările noastre zilnice până în regiunile senine în care gândesc filozofii.

În primul articol H. arată rolul mașinilor — transformatori de energie — dezvoltând cele două mari principii ale thermodynamice: principiul conservării și principiul degradării energiei [principiul entropiei].

Arată evoluția industriei, cum a început era mașinilor cu vapor, care au creat centralizarea industrială, apoi era electricității în care uzina se dilată înglobând suprafața unei comune, a unui oraș sau chiar a unei regiuni, reall-zind descentralizarea industrială, grație transportabilității și divizibilității energiei electrice.

În „Motorul cu gaz” arată progresele pe care le-a făcut acest motor, care cucerește pe zi ce merge locul ținut de rivala sa — mașina cu vapor — într'un mare număr de industrii.

Astăzi trei căi principale sînt pentru producerea economică a energiei mecanice și prin aceasta a energiei electrice: Utilizarea căderilor de apă, întrebunțarea puterii calorice în mașinile cu vapor și producerea energiei în mod accesoriu prin motoorii cu gaz, căpătat în furnalele înalte la prepararea fontei. Nu se poate imagina, că numai un soi de motori va fi preferat, viața industrială a popoarelor civilizate este atât de activă și diversă ca să-i poată întrebunța pe toți și nu se poate vorbi de dispariția mașinii cu vapor cînd, sub ochii noștri, oamenii încă se servesc de brațele lor pentru a lucra pămîntul, ca în timpurile cînd s'a proclamat dispariția slaviei.

În „Transportul energiei” după ce arată evoluția utilizării corpurilor solide rigide, a arborilor de transmisie, angrenaje, solide deformabile, carele, toate aceste procedee servindu-se de o mișcare a materiei în transportul energiei, s'a ajuns la transportul prin electricitate, cel mai avantajos, materia nemai însotind energia în mersul ei la sute de chilometri, și s'a putut crea descentralizarea industrială, energia mecanică a căderilor de apă putînd fi trimisă sub forma electrică în regiuni foarte îndepărtate, unde poate fi din nou transformată în energie mecanică și utilizată.

În „Alpii industriali” preconizează importanța considerabilă a „hullei albe” mai ales acum cu criza crescîndă a cărbunilor.

Electro-chimia, o industrie nouă, abia de douzeci și cinci de ani, efortul a 100 de ani de muncă de laborator a savanților Davy, Faraday, Jacobi, Becquerel, Minet, Moissan, va fi în viitor calea pentru prepararea metalelor în stare de puritate. [Astăzi irafinagiul electrolitic al cuprului].

Luminatul prin incandescență, producerea și aplicațiile frigului, molecule, ioni și electroni, sînt ultimele capitole.

Deși nu aduce ceva nou, cartea este totuși foarte interesantă prin expunerea ușoară și atrăgătoare, în care autorul știe să strecoare la locul potrivit concepțiile noi despre materie și energie.

C. V. OHEORGHIU

E. L. Bouvier, La vie psychique des Insectes, Paris, 1918, E. Flammarion. — După lucrările lui Loeb, Jennings, Bohn, Piéron etc. etc., care au așezat problema psihismului animal în domeniul cercetărilor experimentale, numărul lucrărilor, care se silesc să aducă la cunoștința unui public mai larg datele acestei probleme, au sporit. Autorul, ocupîndu-se mai ales de insecte, dar dînd atenție și cunoștințelor căpătate din experimentarea cu alte grupe de animale, împarte lucrarea în două părți: partea metodică și partea specială.

În partea melodică arată că și Insectele, cași animalele inferioare, nu pot rezista unor agenți excitanți, chiar cînd, supunîndu-se acțiunii lor, animalul merge la pîiere. Lumina cheamă Insectele nocturne în flacăra lămpii, umezeala atrage pe cele de apă, mirosul cărnii stricate sau un miros analog atrage insectele cadaverice, etc. În aceste mișcări nu trebuie a cerceta fenomene psihice. Ele sînt numai rezultatul reacțiunilor provocate de agenți externi asupra substanței vii și se pot produce și la animale cu totul lipsite de sistem nervos, chiar la plante.

Agenți, ce influențează constant materia vie, pot da naștere la *ritmuri organice*, care se produc chiar cînd nu exercită nici o acțiune agentul excitant. Sînt animale care es din nămol în vremea refluxului, la fiecare 13 ore. Ele se ridică și în apa aquarului, unde influența marelui nu se simte, tot cu aceeași regularitate. E un fel de „*memorie organică*”, care-i gravată în țesuturi și regulează funcționarea ființei, cel puțin în parte.

Ceva mai complicate sînt fenomenele grupate sub numele de *sensibilitate diferențială* și care se manifestă prin oprirea bruscă a animalului față cu un excitant nou sau de putere mai mare, apoi prin întoarcerea lui în direcție contrară mersului. De aceste fenomene se leagă și *moartea aparentă* la animale, deci sensibilitatea diferențială ar fi un soi de catalepsie trecătoare sub influența unui excitant puternic. Din combinația sensibilității diferențiale cu tropismele rezultă *asociațiuni*, care se moștenesc și care se manifestă prin o adaptare a lor față cu agenții care le provoacă. Această adaptare ereditară e *memorie specifică*, datorită căreia animalul are puterea de a alege. Sediul acestei memorii e în materia nervoasă. Prin complicarea sistemului nervos și organelor de simțire se înregistrează mai ușor, chiar în scurta viață individuală, mulțime de impresii, deci apare *memoria individuală*, mult mai cuprinzătoare și mai flexibilă ca memoria specifică. Individul poate învăța ceva din experiența ce e silit a face. Repede-repede, însă, învățătura trece în *automatism*. Cu toate că insectele par niște automate, din pricina puternicei lor memorii, modificări spontane ale obișnuințelor nu lipsesc, deci *instinctele evoluează*, fie prin modificări încete, fie prin mutațiuni. La origina instinctelor sînt experiențe, e memoria individuală sau asociativă, e *discernămintul*, cum ar zice Fabre.

Până acum cîteva decenii se căuta explicarea fenomenelor observate la insecte în senzațiunile noastre; azi studii precise, pe grupuri limitate, îngăduie schițarea unei „*psihologii comparative*”, prin care gradarea de mai sus în evoluția psihică a animalelor se poate susține cu date sigure.

În partea specială, autorul discută problemele privitoare la raporturile dintre insecte și flori. Insectele merg de preferință la unele flori, dar la nevoie recurg și la altele, deosebite. Ele sînt călăuzite de vedere și mai ales de miros. Adaptarea reciprocă a florilor și insectelor prezintă încă multe puncte obscure.

„Repartizarea sexelor la himenopterele sociale” ocupă o bună parte din volum, dată fiind importanța ei. În genere, avem destule dovezi că asociațiunile de azi sînt rezultatul unei lungi evoluțiuni. La început asociațiile au fost temporare: Mama cu cîțiva pui. Mai apoi cîteva familii, care stăteau iarăși vremelnice la un loc. Numai cînd puii au început a ajuta la lucru pe mama lor, fie construind celule noi, fie, mai ales, hrănind larvele, numai atunci asociația a fost mai trainică, cel puțin în regiunile calde. Puii ajutînd mamei lor, se hrănesc adese rău, sînt surmenați de muncă și se desvoltă necomplect, rămîn cu organele sexuale închirite. Apar neutrii. Prin apariția neutrilor, asociația ia înfățișarea unui hiper-organism, în care toți indivizii, specializați după funcțiunea lor în colome, conlucrează pentru vietulrea asociației, cum se ajută reciproc celulele unui organism. În aceste asociații comuniste se pot urmări manifestări psihice așa de complexe, fapt e greu să reziste cineva a le compara cu manifestările noastre, chiar cele superioare. Diferinți mari totuși există, căci „insecta nu scapă de automatism decît o clipă, tocmai atît cît trebuie pentru a crea un automatism nou; ușile închisorii se închid imediat ce au fost deschise”... „Cu omul, conștiința sfarmă lanțul”, cum spune Bergson.

T. A. BĂDĂRĂU

G. Papini, *Chiudiamo le scuole*, 1920, Firenze, Editor Vallecchi.

Am urmărit cu distracție și înalt interes ideile nuncioase, adevărate, semiadevărate sau false, din acest volumaș al celui mai renumit filozof italian de astăzi.

E mai întâiu un articol, din 1911, asupra *Ministerului liber*: o unire a inițiativelor private de cultură, ca școli, academii, societăți științifice și artistice, biblioteci populare și reviste, pentru a face în cultură ceiace sindicalității fac pentru economia societății. Un minister liber al învățămîntului privat cu un comitet central spontan, înțelept și statornic, și cu o reuniune generală de reprezentanți ai tuturor instituțiilor private, ar aduce economisire de timp, de oboseală și de bani, ca de pildă în cumpararea en gros a obiectelor trebuitoare mai multor instituții: aparate de proiecție, cărți ș. a.; deasemenea ar aduce ajutor reciproc: același proector poate trece la mai multe săli de conferință, o multiplicare a inițiativelor private și o deșteptare a conștiinții actuale pentru ca în viitor, cînd statul va fi învechit, oamenii, metodele și instituțiile private adaptate doară numai ele nevoilor nouă, să iee frumos locul ministerului instrucțiunii publice oficiale. Plîngerile generale în contra guvernelor sînt oarecum inutile, gîndind că „guvernul este perfect numai cînd nu există, sau cînd nu există decît el”. Cu o activitate alătura de stat se vor putea desigur înlătura multe lipsuri, și cîcă acest minister liber se va putea, la momentul oportun, substitui complet organizației etatiste a învățămîntului.

Este apoi un articol, din 1909, asupra *Scolaei elementare*. Papini se miră că se vorbea de reforma școlaei medii, școlă cu „nume foarte anti-patice” să nu urmăim, fără să se vorbească și de o reformă a școlaei elementare și a celei normale. Trebuia o reformă a școlaei elementare și cea mai însemnată ar fi fost ca să se aplice legea învățămîntului obligator, ca să dispară odată „surdomușii spirîțului”. Papini mai zice bine: „declar că am foarte puțină credință în programe și foarte multă în oameni” și de aceea socotește necesară o reformă a școlaei normale, pentru bunul mers al a-celeii medii.

Un al treilea articol, acesta din 1911, despre *Universități și biblioteci*, propune în prima parte, între altele, ca bibliotecile italiene să se organizeze în mai multe săli nu prea mari și după specialități, cetitorii să aibă dreptul de a-și lua singuri cărțile din raft, în fiecare sală să fie un catalog special, cărți de referință și de consultare și un funcționar destul de cult pentru a da, la nevoie, indicații bibliografice și să facă direcțiunile propunerii de cumpărare de cărți. Într-o sală centrală să fie catalogul general, într-una specială cărți de natură universală ca de bibliografie, enciclopedii, dicționare biografice. În cea de-a doua parte a articolului atinge o chestiune de cea mai mare importanță pentru reorganizarea universităților, și atrag asupra ei toată atențiunea. Papini crede și el că e vremea de a se desființa cursurile universitare. Zice: „Este la oamenii inteligenți și moderni o crescîndă ostilitate în contra lecțiunii de catedră, oratorice și academice”. Lecțiunea de catedră ar fi o supraviețuire din perioada anterioară invențiunii tiparului, cînd manuscriptele erau rare și scumpe, și depe vremea cînd disciplinele universitare erau în formație. Deja în universități s'au introdus seminarii, și facultățile de științi au dat chiar înțietate laboratorului, clinicei și bibliotecii, față de cursuri. Studenții n'au nevoie de cursuri, căci pot pregăti examenele după publicații și caete, mai comod, mai clar, mai cu inițiativă și cu mai multă reflexiune decît la curs. „Într-o bună universitate, lecțiunile ar trebui să fie ținute de studenți, nu de profesori”; rolul profesorilor rămîind să fie de excitatori și de sfătuitoari științifici. Activitatea studenților să conziste din lecții, discuțiuni și teze scrise, mai mari sau mai mici, în fiecare an, și sub conducerea profesorului respectiv. Tot așa de bine însoirat e Papini cînd dorește și el o compenetrare dintre universități și biblioteci, în așa mod încît „Bibliotecile ar trebui să fie o specie de universități și universitățile o specie de biblioteci”.

O reluare ceva mai aprofundată și puțin schimbată, ne dă Papini în articolul următor despre *Revoluțiunea universitară*, text al unui discurs ținut în 1913, la Turin. El constată că adeseaori cultura oficială de până astăzi a dus la pedantism și la imbecilitate, iar cea autodidactică, la dilettantism și la risipire de muncă; așa că universitatea ar trebui să unească bunele însușiri ale oficialității cu cele bune ale autodidactismului. Formula, fără aproximații, crede că ar fi următoarea: „Profesorii trebuie să păstreze dreptul de a preda ceiace vor; dar studenții trebuie să câștige dreptul, de asemenea sfânt, de a învăța ceiace le place”. Care ar fi sarcinile studenților și care ale profesorilor? Un student se va putea înscrie chiar numai la un singur obiect, dar să fie un maximum de obiecte, ca să nu se risipească puterile. În timpul primei luni de la înscriere, studentul va arata profesorilor chestiunea principală ce-l preocupă, și asupra ei va fi obligat să ție conferințe, la fiecare materie, în acel an școlar, și tot el singur își va alege să facă o altă lucrare în scris la fiecare materie, pe care primavara o va prezenta profesorului spre citire și apoi spre discuție în seminar. Numărul conferințelor, a comunicărilor și a conversațiilor, va fi hotărât de profesor după numărul studenților. Comunicările și conferințele nu vor dura mai mult de jumătate de oră. Se desființează teza de doctorat. Cineva poate fi student oricât timp va voi. În această conferință, Papini revine asupra examenelor studentești excluzându-le pur și simplu. La sfârșitul fiecărui an, studenții vor primi certificate, unde se vor lăsa la o parte notările vagi de astăzi și se vor preciza studiile făcute de dinși prin „note de biografie intelectuală și simple atestate de frecvență și de muncă”. Cât de fragmentară va fi cunoștința studenților care nu vor ceti și studia toată materia pentru examen, nu pare a-l preocupa pe Papini. Il preocupă însă ca titlurile să fie date în numele statului, nu al universității, ca ocupându-se curat numai cu învățămîntul. Dar profesorii ce vor face? Ei vor scăpa însăși de „plictisitoarea școlărie” a cursurilor elementare, regulate, repetate, vor scăpa de oboselele examenelor, vor fi colaboratori „cordiali, generoși și lubitori” ai studenților, zilnic vor fi o oră sau două în bibliotecă spre a da lămuriri de specialitate, se vor da mai mult la cercetări originale sau sperăm, vor putea chiar, zice acumă Papini, să ție și conferințe în chestiunile special studiate de ei, dar fără ca studenții să fie obligați a le frecventa. În acest fel crede, ca alții și Papini, că universitatea va înceta să fie „o fabrică stabilă de candidați la imbecilitate și funcții”.

În *Să includem școlile*, din 1914, ultimul articol ce dă volumașului un titlu de panică, dar și cam comic, de ne e cu ertăciune, Papini adună fel de fel de obiecții ce s'au adus demult în contra așa ziselor, după dînsul, și de astă dată pe drept: „semiînchisori guvernative”, producătoare, și aceea e tare, de atîția „cretini de stat”. Iată una dintre cîteva nostime și sugestive obiecții: „Până la 6 ani omul e prizonier al părinților, al dădăcelor și al iastitutoarelor; dela 6-24 e supus părinților și profesorilor; dela 24 e sclavul biroului, al șefului de secțiune, al publicului și al nevastăii; între 40-50 se mecanizează și osifică în habitudini (mai teribile decît orice stăpîn); și slugă, sclav, prizonier, ocaș și paită rălmne până la moarte. Lasați-ne cel puțin copilaria și tinereța să se bucure puțin de igienica anarhie!” Alta: „Școala face cu mult mai mult rău decît bine creerilor în formațiune”. Încă una: „Nu se poate preda decît la unul singur”. Încă: „Școala e esențialmente antigenială” și „Unicul text de sinceritate în școli este păretele comodităților”. Dacă se găsesc imperfecțiuni, ce credem că se pot îndrepta în foarte mare parte, și dacă obiecțiile le exprimă în foarte frumoase paradexe, Papini ne cere lămurit să includem școlile, și ne asigură, deși fără de nici o cauțiune, că oamenii vor găsi mijlocul de-a învăța mai repede și mai bine fără școală. După ce a admis ca și alții reforme școlare, devine mai senzațional și cere închiderea școalelor. Ei bine, hai să le includem!

Și mă gîndesc acumă cum e roata lumii. Papini, dela primele sale scrieri și până la ultimele, s'a aratat de o cruzime fără precedent față de marile personalități umane, până a l numi pe Spencer „mecanic fără ocupație” și a zice fie și cu o nuanță de glumă, poate: „dobltoțul cel de Spencer”.

Nu s'ar cuveni oare acum ca, printr'o justiție imanentă, la rîndul nostru, să cabrăm și noi în fața lui? Ba nu. Papini e printre aceia cărora li se poate vorbi bărbătește, și deaceia voui spune curat ceiace gîndesc despre dînsul.

Din lucrările ce i le cunosc: din „Crepuscolo dei filosofi”, critică a citorva mari sisteme filozofice moderne; din „Altra Metà”, analiză a citorva concepte negative; din „Pragmatismo”, din „Vecchio nuovo nazionalismo”, articole de politică imperialistă și conservatoare; din „Maschilità”, cu poenici și stări de spirit poetice; din „24 cervelli”, articole de istoria filozofiei și a literaturii; din „Polemiche religiose”; din broșura de față și din articole de revistă, — declar că am o mică admirație pentru Papini ca filozof. Ceva personal la filozofie a adăugat el, totdeauna prin vivacitatea și claritatea lui, uneori prin erudiția și poezia lui aspră și viguroasă, prin întinsa activitate cunoscută, prin viteza spiritului și chiar prin violența lui. Chiar violența lui a avut utilitate de multe ori și va avea probabil prin broșura aceea și în pedagogia italiană. Tolstoi mărturisise că a exagerat intenționat critica școlii rusești, ca să producă o reacțiune; și a produs-o. Dar în pedagogia lui Papini, cași în filozofia lui, văd mai mult o confluență de curente contemporane: pragmatismul și nietzscheianismul, bergsonianismul și futurismul, și această confluență e amestecată cu destul de multă grabă, nesinceritate, incomprehenziune, exagerație, injustiție, prea multă turie și prea dese schimbări. Cînd i-am făcut cunoștința la Florența, recuaștea că în gîndirea lui sint multe contradicții și că în filozofie n'ar fi fost decît un don Juan*. Reputația înaltă de Italia și-a făcut-o ca filozof, dar el este, pare-mi-se, esențialmente un pamfletar. Broșura aceasta de pedagogie trebuie privită ca un pamflet pedagogic. Papini cred că este unul dintre cei mai de samă pamfletari ai lumii de astăzi. Și pentru mine el este și altă ceva. El este autorul aceluia iurtunos, plin de adevăr, foarte trivial, dar și sublim în același timp, „Mars al curajului” din „Maschilità”. Și mai stă în amintirea mea bună, mai ales, deiceori are cuvinte de dreptate ca pentru Nietzsche din „24 cervelli”, nu din „Crepuscolo”, și cînd ca în „Pragmatismo” sau în „24 cervelli” arată iubire pentru decedatul său prieten gîditerul Vailati.

G. SAVUL

* A cettit în rominește un articol despre dînsul din „Ideea europeană” și mi-a spus că l-a înțeles.

REVISTA REVISTELOR

Convorbiri literare (Mai-Iunie). Un număr consacrat în parte lui Maiorescu, de la nașterea căruia s'au împlinit optzeci de ani. Se publică trei cu vintări (înute, cu ocazia acestor comemorări, de d-nii Iacob Negruzzi, D. Onciul și C. Rădulescu-Motru.

Un capitol din interesele „Amintiri din Junimea” ale d-lui Iacob Negruzzi, în care e vorba de Eminescu: debuturile poetului în *Convorbiri*, legăturile lui cu Junimea și o sumă de informații asupra vieții lui. Uneori d. Negruzzi n'a fost bine informat, ori p'a trăda: memoria. Importante sînt cîteva scrisori ale lui Eminescu, în care el vorbește de conținutul și înțelesul unor poezii ale sale. În privința femeilor, care au jucat un rol în viața sentimentală a poetului, d. Negruzzi ne dă cîteva amănunte interesante, dintre care, cele relative la legăturile poetului cu Veronica Micle confirmă concluziile ce rezeșeau din lectura corespondenței fragmentare dintre Eminescu și Veronica—cită a fost dată publicității anii trecuți.

Transilvania (Anul LI, Nô. 1).—Vechea revistă a „Asociațiunii” reapare modernizată și ca format și ca aspect și ca alcătuire, cu un sumar variat științific și literar—și cu bogate rubrici informative. Seriozitatea acestei grupări e și numele d-lui Andrei Birseanu, directorul revistei și președintele „Asociației”, un om care onorează și potrivă învățămîntul, cultura și li-

teratura românească, —sînt o garanție de buna îndrumare pe care această revistă o poate da cetitorilor săi.

Noi urăm bătrînei reviste spor la muncă întru îndeplinirea rolului ei cultural.

Umanitatea (N-rele 1 și 2).—O revistă ieșăvă, simpatică prin atitudinea ei. „Umanitatea” are ca program mînbunchiul de idei și sentimente, care formează crezul grupului *Clarté*, exprimat minunat în *Precursorii* lui Romain Rolland.

Dintre colaboratorii revistei, pe lângă unii publiciști mai vechi, remarcăm pe d. A. Popov cu două schițe din război, în care scoate în relief eternul adevăr că *popoarele* sînt umane, lipsite cu totul de instinctele sanguinare, pe care le cîntă „intelectualii” dela partea sedentară și că războiul este opera numai a conducătorilor.

În vremea asta de ură, de netoleranță, de bestialitate, o publicație cu programul „Umanității” nu poate fi decît binevenită. Și noi îi urăm viață lungă.

Revue des Deux Mondes (Iunie).

André Beaunier scrie despre romanele lui Edmond Jaloux, noul laureat al Academiei franceze. Dela primul său roman „L'agonie de l'amour”, scris acum douăzeci de ani, până la ultimele „Fumées dans la campagne” și „Au dessus de la Ville”, Jaloux a a-

nalizat, în diversele lui nuanțe, sentimentul iubirii așa cum e trăit și înțeles în epoca noastră.

Unul din eroii săi distinge, în ceiace privește iubirea, două rase de oameni: libertinii și romanticii.

Libertinii sînt frivoli, în felul persoanelor din tablourile lui Watteau și a societății secolului al XVIII-lea, ei sînt la plăcerile ușoare, inteligența lor e totdeauna prezentă în circumstanțele cele mai grave ale vieții și știu să scape din suferință sau ridicul, cu un cuvînt spiritual.

Romanticii sînt reprezentanții iubirii iraționale, care așteaptă fericiri imposibile, cer infinitul și rămîn la urmă decepționați.

În societatea noastră iubirea e contaminată de romantism. Aceste teorii revin mereu în romanele lui Jaloux, nu formulate de autor, ci expuse de eroii lui care, între alte însușiri, au și pe aceia de a filozofa în orele libere.

Dintre ei, puțini iubesc din tot sufletul, căci omul se dă afiș de rar în întregime. Mai toți au inteligența subtilă și ingenioasă, dar sînt egoiști și le lipsește simplitatea inimii. Viața lor e însoțită însă de o inteligentă și poetică reverie, de o semi-fericire melancolică care nu poate fi analizată, dar e înrudită cu muzica lui Mozart.

Dar tema principală a acestei poezii care formează sufletul romanțelor lui Jaloux e frivolitatea. Eloquența și filozofia au falsificat poate adevărul vieții omenești, atribuindu-i mai multă importanță decît are. Despre ea nu trebuie să spunem că e tot sau nimic, dar că nu e mare lucru. Și pentru cei care vor s'o facă amuzantă, trebuie să avem o tristă și compătimitoare indulgență.

În *Cronica externă* a revistei, fostul președinte Poincaré, își exprimă nemulțumirea împotriva aliaților Franței, în primul rînd împotriva Angliei.

Dacă Asquith și lordul Cecil luptă pe față pentru revizuirea tratatului dela Versailles, Lloyd George și Bonar Law, deși declară mereu că nu se gîndesc la așa ceva, fac în realitate în fiecare zi cîte o nouă concesie Germaniei.

Pe cînd comisiunea reparațiilor din care fac parte Anglia, Franța, America, Italia și Japonia e instituită pentru a stabili datoria Germaniei și condițiile de plată, guvernul englez și cel italian preferă să opereze singure. Prin tratat, Germania era pusă sub tutela financiară a comisiei, guvernul englez susține însă „că e de dorit ca Germania să-și regăsească cît mai curînd autonomia ei financiară”.

Neîntînd samă de comisia reparațiilor, guvernul englez intenționează numirea unor experți ad-hoc pentru a determina suma și modalitățile plății, iar Bonar Law declară că „în cîrînd va interveni un fapt nou, șefii guvernelor aliaste se vor întîlni cu șefii guvernului german. Această metodă de conversații deschise va determina probabil pe unii aliați să formuleze condiții mai ratiionale”.

Întîlnirea dela Spa, Poincaré o consideră ca o primejdioasă aventură. Căci șeful guvernului german, chiar dacă nu va avea vot deliberativ, va veni acolo, nu ca un expert în fața unei comisii de experți, nici ca să converseze ca un ambasador cu un ministru. El va veni ca om politic, pentru a se explica cu niște oameni politici.

Altă în timpul războiului cît și a armistițiului, Germanii au căutat mereu să se insinueze între aliați pentru a-i diviza. Pentru aceasta însă, întîlnirea dela Spa le oferă o nouă ocazie. Cifra de 120 miliarde mărci, despre care se vorbește ca despăgubire totală a aliaților, va fi aici, probabil, redusă și, după aceste concesii, desigur Germania va deveni încă mai puțin dispusă de a achita datoriile.

Și iată de ce opinia publică franceză e atât de alarmată!

Mercure de France (Maiu, Iunie).

Sintem după încheierea păcii; tunurile au amușit, trupele s'au întors biruitoare pe sub arcuiri de triumf și totuși liniștea, siguranța ce se aștepta după războiu nu se vede. Plutește în atmosferă o neliniște, o melancolie deprimantă. Care sînt cauzele, se întrebă d. *Georges Gui-Grand* în articolul său, **Adouazi**. E în primul loc decepția. Toți măsoară cu amărăciune drumul dela fagăduelile și iluziile cu care au plecat la luptă, până la realizarea lor. Au voit să așeze pe tronul lumii dreptatea și să distrugă războiul și imperialismul. Dar nedreptățile învinse au născut altele, imperialismul, biruit într-o parte, a dat la iveală atâtea alte imperialismes gata să provoace noi războaie: în Orientul depărtat, în Africa, în America, în Europa chiar, unde Germania nu se simte definitiv învinsă și așteaptă ceasul răzbunării și al revanșei, în vreme ce alianțele menite să o țină în frâu și să o oblige la executarea tratatului de pace, se distramă. Astfel din acest crunt și lung măcel, spiritul n'a eșit învingător, căci păcătoșii nu are la bază dreptatea; u'a biruit însă nici forța. A învins cineva: marea finanță, care, poate, n'a provocat catastrofa; dar se acomodează și trăește din ea. Puterea sa e mai mare decît totdeauna: a diformat tratatul și împiedică renașterea Franței, iar acum rezistă și-și rîde de atacurile ce se îndreaptă asupra-i din toate părțile. Nepreocupîndu-se de cuceriri teritoriale, uitînd singele vîrșat, ea dorește numai să exploateze bogățiile germane și ruse promiștoare de grase dividende. Considerațiile mercantile au schimbat raporturile între foștii tovarăși de arme, au ridicat în chip neliniștitor valuta și pun Franței, pentru a o ajuta, condiții ce ar transforma-o în vasală și ar reduce-o la rangul Turciei. Imensele sale sacrificii de sînge nu mai contează. Inșă dacă desinteresarea și eroismul nu

au alt rezultat decît prosperarea afacerilor citorva bancheri, atunci se primejduiește viitorul valorilor morale și se propagă dezagregarea socială. De fapt fenomenul acesta se manifestă: „unirea sfîntă”, care a dat Franței avîntul impetuos din vremea războiului, se distruge pe fiecă zi. Luptele dintre deosebitele partide, tendinți și curente devin tot mai pasionate: Socialiștii au mers până la a condamna războiul susținut de Franța; fascinați de bolșevismul rus, ei iratează de ideologie burgheză tot ce a fost puterea Franței: patrie, democrație, libertate, fraternitate; dînșii visează o lume nouă. Și la loviturile viguroase ale socialismului, burghezia rămîne încătușată în egoismul ei rece, neînțelegătoare a vremilor noi: probă, împozitul pe venit și cistigurile de războiu, care în Anglia a dat venituri colosale statului, în Franța a produs rezultate lamentabile și a trebuit să fie completat prin nedreptele impozite asupra consumațiunii.

Astfel dezechilibrul produs de războiu a dat luptelor sociale o amploare necunoscută și imperialismul de clasă se opune imperialismului național.

Socialiștii voesc o lume nouă; dar o lume absolut nouă nu se poate naște: ar fi o minune. O eră nouă însă e posibilă și zorile ei se arată. Va fi o epocă de democrație adevărată, în care se va afirma voința maselor de a participa și controla actele guvernului, o democrație luminată de competența tehnică și de cultul valorilor morale veșnic în creștere.

Sguduirile războiului nu au născut nimic nou; ele au lărgit drumurile vechi, le-au curățit de obstacole și au deschis cîteva noi perspective. Așa putem prevedea că războaiele naționale vor dispărea: Liga Națiunilor va trebui să reinvie căci își are rolul său în preîntîmpinarea acestor războaie.

Se vor democratiza, desigur și producția și administrația, căci a trecut vremea patronatului de drept divin și

se vor căuta moduri de colaborare a personalului atât în administrația publică, cât și în cea particulară.

Vom asista poate și la o schimbare a moravurilor, schimbare produsă prin dezechilibrul condițiilor și sexelor, cum se poate, deși nu-i necesar, să vedem cugetarea, arta, literatura luind drumuri noi.

În rezumat d. Gui-Graud e optimist. Dînsul crede că, fără a se înabuși opozițiile legitime de interese și credinți, un sentiment de solidaritate națională și de justiție socială se va opune unei lupte ireductibile și, într-o reînviere fecundă de inițiative și energii, Franța, scăpată de obsesia înfrîngerii, va relua drumul spre o soartă nouă. Căci dreptatea nu poate pieri și „democrația”, adică determinarea legii prin libera colaborare a tuturor cetățenilor luminați, va depăși stadiul dictaturii proletare, cum l-a trecut pe acel al dictaturii burgheze și va disciplina atelierul cași slatului. Ceiace este mai larg, mai universal, mai omenească va învinge progresiv ceea ce este particularism individual, de grupă, de popor, și confectele economice și politice se vor supune, de bunăvoie, arbitrajelor, ce vor decide asupra lor, fără pretenția de a opri viața, ce în neconținut forme noi“.

În articolul **Confruntări psihologice**, d. Louis Narquet, plecînd de la premisele că: „orice schimbare în instituții este, în fond, o schimbare în opinii” și că „revoluțiile nu sînt și nu pot fi decît transformări mai repezi ori mai încete, mai complete sau mai puțin complete... că nu-s, de fapt, decît evoluție”, — voește să confrunte agitațiile sociale atât de dezordonate în ceasul de față cu instituțiile și opinia dominantă a mediului în mijlocul căruia se desvoltă și pe care ambiționează să-l răstoarne. Colectivismul marxist vrea distrugerea economică, politică și morală a societății burgheze, răsturnarea bruscată a tuturor valorilor

social-e și a raporturilor lor condiționate de veacuri de civilizație. Pentru ca un astfel de cataclism să fie posibil ar trebui ca doctrina marxistă să fie inatacabilă și să se sprijine pe un sistem de guvernare gata să funcționeze. Or nici-una din aceste două condiții nu e împlinită. Dacă-l analizăm, „colectivismul apare sfîrșind cu anarhia morală și politică, constrîngerea economică, nivelarea caracterelor, oprirea progresului, brutalitatea domniei numărului“. Prima sa greșală e că presupune omul ajuns la cel mai înalt grad de cultură și la posesiunea integrală a simțului social; a doua e de ordin economic: teoreticienii doctrinei marxiste n'au putut-o susține cu o armătură socială, gata să funcționeze, lucru absolut necesar de oarece colectivismul preconizează suprimarea totală și instantanee a societății actuale. A treia greșală e că nu ține seamă de opinia publică care, evident, respinge o schimbare a instituțiilor printr-o revoluție susceptibilă de a ajunge la un regres social. Experiența făcută de revoluția rusă e concludentă: „regimul sovietist a muncii a trebuit să fie părăsit pentru a restabili regimul capitalist și burghez, iar comunismul agrar a ajuns la reconstituirea proprietății individuale tot atât de capitalistă și burgheză“.

Dar și metode de propagare a colectivismului revoluționar francez o greșită. Disimulînd scopul său revoluționar sub tendințe reformiste, marxismul a părăsit ideea aplicării brusce și integrale a colectivismului și s'araliat la un sistem de reforme succesive, urmărind „naționalizarea industrializată” a serviciilor publice, naționalizare inspirată de o concesiune principilor burghezo-capitaliste. Înșă afară de faptul că această concesiune e o recunoaștere a legitimității capitalului, ea conține o dublă eroare: 1) etatizarea a antipatică opiniei pu-

blice, sătulă de atotputernicia și inge-
rința statului în afacerile economice.
2) metoda pacifistă nu e pe placul
maseilor ce vor să etatizeze, prin forță,
serviciile publice în folosul corpora-
țiilor. Opinia publică însă, iubitoare de
ordine, dreptate și libertate, protes-
tează contra unor metode de violențe,
dezordine și atențate la libertatea mun-
cii; publicul, vătămat în interesele sale
prin continuile dezordine provocate de
greve, le privește cu antipatie. Firește,
în ce privește țărâניה, îndrăgostită
de pământul ei și îmbogățită, e duș-
mană ireducibilă a oricărei mișcări
revoluționare.

Concluzia ce se degajează este:
Dacă marxismul poate provoca miș-
cări ce ating grav viața națiunii, el
nu poate însă prelinde o schimbare
de instituții.

La *Revue Mondiale* (Iunie, 1920).

D. *Jean Finot* conțina, în articolul
„Lupta pentru și contra regelui Al-
cool”, campania împotriva băuturilor
spirtuoase, dar cu toate rezervele e-
conomice și psihologice.

Dacă abstenențistii au fost învinși
în Statele-Unite, dacă lucrătorii, lip-
șiți de băuturile obicnuite, părăsesc
țara adoptivă, și America de nord este
expusă a vedea populația sa rarefiin-
du-se, pricina este de natură psicho-
și fiziologică: omenirea trăește de
prea multă vreme deprinsă cu tot
felul de băuturi alcoolice pentru a le
putea părăsi de azi pe mâni. Tot asta
e, probabil, cauza nereușitei în Anglia
a propagandei antifalcoolice, contra că-
reia lucrătorii protestează energic, iar
cei interesați economiceste au format
puternice asociații de luptă. Nu se
poate lipsi omul de o băătură ce du-
cează de sute de veacuri. De-aceia
dacă lupta în contra alcoolului distilat
din fructe și cereale, așa de vătămă-
tor, trebuie dusă cu perseverență, lupta
contra vinului, berei, cidrului este o

greșală. E o greșală economică, pen-
trucă s'ar distruge o clasă întreagă
de producători și s'ar atinge greu e-
conomia națională; dar e și o eroare
fiziologică: omul, neputind renunța la
alcool, îl va înlocui prin cafeină, eter,
liqueururi de familie, opium și atitea
băuturi necumoscute până azi și mult
mai primejdioase.

Pentru ca lupta antifalcoolică să aibă
sorți de izbândă, trebuie să adopte
o metodă de indulgență și concesi.
Confederația generală a muncii din
Franța a înțeles psihologia maseilor;
ea își îndreaptă toate eforturile im-
potriva alcoolului distilat din fructe și
cereale și cere guvernelor să ia mă-
suri drastice pentru a opri consuma-
rea lui, în vreme ce admite vinul, berea
și cidrul, băuturi igienice, în orice
caz nu vătămătoare în același grad ca
alte alcooluri.

Detalii interesante asupra vieții ge-
neralului Pilsudski, idolul Polonezilor,
părintele patriei, cum îi zic ei, ne dă
d. *Thomas Barclay* într'un articol,
Munde-I numește **Kosciuszko de azi.**

Acest bărbat, căreia Polonia îi dato-
rește eliberarea, a avut o viață tot
așa de romantică cași Garibaldi. Năs-
cut în vremea revoltei din 1863, își
face studiile la Vilna și la Harkov.
Deși nobil, devine un adept al ideilor
socialiste și la 1887, la Vilna, e de-
portat pe cinci ani în Siberia. Intors
în Lodz la 1892, intră în partidul so-
cialist polonez, al cărui prim țel este
liberarea Poloniei. Pilsudski ajunge
conducătorul; aici, în Lodz, scoate pe
ascuns ziarul *Robotnik* (Muncitorul),
organul partidului, și umple satele și
orașele de numeroase societăți secrete.
Poliția rusă zădarnic cercă să-l des-
copere. Abia în 1900 ea reușește să-l
surprindă tipăriind primejdioasa gazetă.
E închis în cetățuia Varșoviei; se pre-
face nebun și, cu ajutorul unui medic,
dispare din as'ul militar din Petro-

grad. În vremea războiului ruso-japonez, Pilsudski se gândi să organizeze o legiune polonă, care să lupte alături de Japonezi; ideea însă nu putu fi realizată. Întors în țară, convins că Polonia nu poate fi liberată decât prin arme, convinge partidul socialist și la 1908 întemeiază în Galiția prima societate de tir. Austria favorizează cercetarea, societățile sportive se înmulțesc, Pilsudski învață tactica și strategia, face un tezaur de războiu, unește toate societățile de tir într'o adevărată armată și la 1914, intră, alături de Austria, în războiu cu Rusia. Se acoperă de glorie și e înaintat general de brigadă. În 1916, când începe ofensiva lui Brusilov, legiunea lui Pilsudski e pusă sub comanda lui Bernhardi și trimisă în sectoarele cele mai primejdioase. Pilsudski, crezând că se face inadins spre a fi distrusă, nu execută ordinele. Austriacii îl scapă de curtea marțială, îi dau comanda și-l trimit îndărătul frontului. În Noiembrie 1916, Germania și Austria proclamă Polonia independentă, crează Consiliul polonez și Pilsudski fu numit membru. Intervin alte neînțelegeri între Puterile Centrale și Pilsudski, sufletul Consiliului național, care avea deviza: Polonia a Polonezilor. Acesta voia o armată poloneză, care să lupte numai pentru Polonia și protestează contra jurământului de frăție impus trupelor sale către armatele germane. Atunci el fu arestat și membrii consiliului internațional. Liberat de revoluția germană, veni la Varșovia unde fu ales Șeful Statului. Azi conduce barca tinărului stat printre dificultăți fără număr, de care e deplin conștient; de aceea o umbră de melancolică tristețe îl acoperă veșnic ochii.

L'Italia che scrive (1920, No. 5).

Prezzolini: Benedetto Croce. În perioada dela moartea lui Carducci și până azi, Croce e personalitatea italiană

care a produs mai mult în public obiective, înclinațiuni și mode intelectuale. Acțiunea lui d'Annunzio a fost mai întinsă; a lui Croce, mai serioasă. Personalitatea lui Croce este, după Prezzolini, un fel de genialitate olimpică, adunând cunoștinți, organizându-le și ordonându-le senin. El e foarte departe de genialitatea tulbure, creatoare, sublimă a romanticilor. E un spirit pozitiv fără a fi greoi; e harnic și armonios. E un tip cultural al Italiei sudice. S'a manifestat în multe specialități și le-a adâncit pe toate: istoria literară și artistică a Italiei, estetica, filozofia dreptului, etica, economia, istoria literaturilor străine. Elevi are mulți, dar îl imită mecanic; pe când un Gentile are mai puțini elevi, dar a știut să-i aleagă printre talente. În timpul războiului călînd să fie imparțial cu dușmanii cași cu prietenii Italiei, și-a pierdut mult din favoarea publicului.

Rivista musicale italiana (1920, Fas. I).

G. (Gatti?): Béla Bartók. Despre compozițiile cu motive rominești ale muzicantului ungar: *Rumänische Volkslänze aus Ungarn* și *Rumänische Wehnachtslieder aus Ungarn*, zice: „Caelele foarte modernului muzicant ungar sînt cu adevărat interesante pentru folkloriști; pot găsi bună primire prin frăgezimea și vivacitatea expresiei și prin originalitatea ritmurilor și a temelor. Aceste dansuri și cîntece populare, spre deosebire de cele occidentale ce derivă din dansul și cîntecul hotărît gregorian, par de origină indiană, deși uneori sînt apropiere și de vre-un mod grec, în special doric. Sînt cîntece de o simplitate extremă: mai toate în *tempo parl.* Ele aduc o mare varietate de accente și de figurație”. — *Gatti: Opera pianistică a lui Debussy*. Înainte de Debussy, evoluția compozițiilor tindea spre o apropiere a pianului de orchestră; cu Debussy pianul își recapătă autonomia și prin aceasta se reia tradiția clavecinistă.

lor francezi din al 16-17 secol, a lui Mozart și a lui Chopin. Spiritul debussyst a fost așa de pianistic încât chiar în unele partituri simfonice se simte pianul. Gatti, un adept al esteticeii lui Croce, nu admite progres adevărat în nici-o activitate artistică și deci nici în cea a lui Debussy. Deosebite însă descriptiv două perioade: prima armonică, a doua melodică. Perioada a doua începe cu a doua serie de „Images“. La începutul primei perioade, cași la sfârșitul celei de-a doua, Debussy este vădit sub influențe străine. La început produce efecte cu puține mijloace și își cufundă melodia într-o atmosferă brumată cași Chopin; la sfârșit se simt influențele lui Chopin, Bach și Balakirev. Intre aceste două extreme nu lipsesc cu totul asemănările și influențele. În suita „Pour le piano“ e ceva asemănător lui Bach și Chabrier; în baletul „Boite à bijoux“ se resimte, din punctul de vedere al inspirației scenice, de „Petrușca“ lui Strawinsky. Intenția lui Debussy a fost de a compune francez și modern în același timp. Mișcarea lui pianistică se face înspre simplitate, până la ultimii trei ani de viață când își denaturează opera, trecând la patru mîni și la două piane. La începutul creațiunii tinărilor e un geniu muzical care se caută; la sfârșit e un compozitor mulțumit, care întrebunțează clișeele proprii și scrie fără emoție. Calitățile debussyste sînt: grația, senzibilitatea delicată, poezie multă, culoare, vaporozitate, melancolie ardentă, parfum, simplitate, gust, caudoare, ironie, copilărie, scurttime, condensare, intimitate.

Giornale critico della filosofia italiana (I, No. 1).

Tucci: Despre raporturile dintre filozofia greacă și filozofia orientală. Înainte de Alexandru Cel Mare nu sînt sigure schimburile filozofice însemnate între Orient și Occident. În sprînjul acestei afirmații, Tucci aduce ur-

mătoarele argumente. Budismul, căci de dînsul s'a vorbit mai mult ca influența asupra Occidentului, s'a dezvoltat în nordul și răsăritul Indiei, care nu avea relații cu Babilonia, Siria, Egiptul și cu altul mai mult cu Grecia. La început budismul fu ezoteric, așa că e greu de presupus o propagare a lui spre apus. Literatura greacă pe care o cunoaștem astăzi, are foarte puține știri despre India. Nu e necesar de explicat fabulele grecești prin năvelele indiane, fiindcă aceleași teme fabuliste se găseau la multe popoare; și apoi dacă aventurieri și comercianți au putut aduce fabule, nu e tot așa pentru filozofie. Călătoria lui Pitagora în Orient ar fi o simplă legendă, și dacă este asemănare între concepția metempsicozei la el și între ideea orientală de saṁsara, sau între aritmeticismul lui și cel al filozofiei sâmkhya, ideea de metempsicoză putea fi luată și de la alte popoare, de pildă de la Egipteni, iar numărul are în pitagoreism o însemnătate pe care n'o posedă sâmkhya. Dacă în Tales, cași în Rig Veda, apa e luată ca principiu al lumii, nu e de dedus de aici nici-o filiație, fiindcă ideea era mai generală, și de pildă Omer pune apa între principiile casnice. Mai sigure asupra cugetării grecești sînt influențele asire, babilonene, siriane, egiptene, minoico-miceene. Abia după desfacerea în state a imperiului lui Alexandru, se fac mai strînse relațiile dintre India și Grecia. Din India se trînit misiuni de propagandă budiste și brahmane, precum și misiuni creștine pleacă în Babilonia, Persia și India. Influența indiană asupra filozofiei europene se urmărește mai bine în gnosticism, neoplatonism și neopitagorism. Totuși, după Tucci, asemănările și influențele sînt mai mult de detaliu, decît de întreg și de dezvoltare.

Deutsche Rundschau (April, 1920).

Într'un articol intitulat **Politica en-**

ghează în Răsărit, Alfred Hartwig se ocupă cu situația politică mondială de după războiu și cu noile probleme ce rezultă din această situație. Interesante pentru noi sînt părerile autorului, care sînt în același timp și ale unei mari părți din opinia publică germană, asupra conflictelor posibile între popoare și asupra chipului cum își inclina că Germania ar trebui să le utilizeze pentru a-și repara înfringerea.

Hartwig constată că Rusia este punctul central al viitoareii politici mondiale și cărei factori principali sînt Anglia, America de Nord și Japonia. Anglia trebuie să se pregătească pentru o luptă finală pentru stăpînirea Indiei; în această luptă, Rusia trebuie să fie terenul de concentrare politică al Angliei. De aici tendința Angliei de a-și asigura stăpînirea mării Baltice și de a-și întinde influența asupra Rusiei. Cîtă vreme însă regimul bolșevic există, acest lucru nu se cu puțință, iar cu armele Anglia nu

poate lupta acum împotriva lui. În consecință, zice autorul, Germania nu trebuie să se lase utilizată pentru lupta contra bolșevismului, ci, dimpotrivă, trebuie să încerce totul pentru a se apropia de Rusia. Deși alipirea de Rusia în momentele actuale, nu e lipsită de primejdie, Germania nu are altă soluție, căci altminterea refacerea sa economică e peste putință.

În al doilea rînd, trebuie căutată o apropiere de Japonia - viitoarea rivală a Angliei. Într'un eventual războiu pentru India, Japonia este avizată la resursele Rusiei și Chinei și la industria Germaniei. Vre-un interes contrar cu Germania, Japonia nu are, iar Franța nu-i poate fi prietină, căci această țară, în dușmănia ei față de Germania, trebuie să se sprijine pe Anglia și America.

Așadar o alianță cu Rusia și cu Japonia, conchide Hartwig, e singura politică, care ar putea face ca Germania să se ridice iarăși.

Mișcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

Ernest Jovy. *Les Archives du cardinal Alderano Cybo à Massa*. Henry Leclercq.

Din corespondența bogată a cardinalului, care între altele a iscălit faimoasa cir ulară contra quietismului, autorul scoate noi știri asupra istoriei catolicismului în Franța.

Ernest Delahaye. *Vertaine*. Mes-sier.

Scris cu simplitate și emoție, volumul ne desvăluie marele suflet și geniul nenorocitului poet, poezia lui spontană isvoră dintr-o inteligență cultivată.

ROMANE

J. H. Rosny. *Le Fêlin géant*. Plon. Istoria romantică a doi oameni primitivi, Aouin și Zoûhr, care-și părăsesc ceata și pleacă să descopere noi pământuri pe globul locuit de hoarde sălbatice.

Armand Payot. *La folie du comte Lucius*. Art et Artistes.

Eroul caută pretutindenea o femeie zărită în ușa unui vagon și nu o găsește decît pentru a o perde și pe ea și mintea.

MEDICINĂ

Drs. A. Porot et A. Hesnard. *Psy-*

chiatric de Guerre. Felix Alcan.

Autorii insistă asupra importanței sindromului confuziei mentale și a delirului cronic; ei țin socoteală de predispoziții și se întind asupra turburărilor psihice ale paludismului.

Dr. Marthe Gautier. *La Réaction de Bordet-Wassermann est elle une réaction spécifique?* Dr'ay-Cahen. Paris.

Din multele cazuri prezentate în clinică, autoarea răspunde în teză sa inaugurală prin negativă.

Dr. Maurice Boigey. *Physiologie générale de l'Education physique*. Payot.

Toate problemele esențiale sînt tratate cu o elegantă claritate de autor, medicul șef al școlii normale de educație fizică din Joinville.

ȘTIINȚĂ SOCIALĂ

Paul Cloarec. *La Politique et la méthode*. F. Alcan.

Autorul studiază ideile fundamentale după care s'ar putea stabili un acord necesar recludirii Franței după război; volumul cuprinde lucruri minunate, dar unirea dorită nu e probabilă.

R. Legendre. *Alimentation, Ravitaillement*. Masson.

Este o coordonare a datelor deosebitelor științe în acest domeniu important și complex.

Maurice Privat. *Vive la République! Essai sur l'organisation d'un gou-*

gouvernement démocratique. Renaissance du livre.

Cum arată și titlul, volumul cuprinde o serie de propuneri, menite, după autor, să democratizeze mai adânc guvernul și administrația Franței.

RĂZBOIUL

Général Gascouin. *L'évolution de l'artillerie pendant la Guerre.* Flammarion.

Cejașe reeșă este că tunurile de mare calibru nu pot fi comparate, ca putere distructivă, cu tunurile de 75 mm; de-aceia spre sfârșitul războiului au fost aproape părăsite și înlocuite cu artilerile de calibru mic.

ISTORIE

Pierre Edmond Hugues. *Un Impôt sur le Revenu sous la Révolution.* Edouard Champion.

O monografie minuțios documentată asupra impozitului pe venit în departamentul L'Hérault; lucrarea probează că veacul nostru nu e prea inventiv în asemenea materie.

Alphonse Aulard. *La Révolution française et le Régime féodal.* Felix Alcan.

In fond, studiul acesta e un capitol

al istoriei chestiei țărănești în Franța; mai este însă și un program pentru viitorii autori de monografii.

ȘTIINȚĂ

Leclerc du Sablon. *L'Unité de la Science.* Félix Alcan.

Autorul parcurge scara științelor de la matematică până la științele morale și constată deosebirea în ajungerea treptei de dezvoltare: rolul deducției și teoriei scade pe măsură ce crește cel al inducției și experienței.

E. Lambling. *Précis de Biochimie.* Masson.

Arată că iritabilitatea, tropismele, fenomenele ritmice ale vieții nu sînt înăscăpabile explicărilor fizico-chimice.

ETNOGRAFIE

A. van Gennep. *Recherches sur les Poteries peintes de l'Afrique du Nord.* Harvard African series.

Aceste cercetări descriu producțiile a vre-o 30 de olării africane și constată trei grupe în ceramica berberă, din care cea mai veche e identică cu ceramica neolitică din Europa.

Compiler

BIBLIOGRAFIE

- Arhimandritul V. Puiu, *Predici* (pentru orașe), 1920, Chișinău, Prețul 10 lei.
- Nicolae Hristescu, *Povestea unor fapte mari*, 1920, București, Prețul 5 lei.
- Ion I. Greceanu, *Din larguri* (poezii), 1920, București, Prețul 8 lei.
- N. N. Beldiceanu, *Fântina balastrului* (Povestiri din războiu), 1920, București, Prețul 10 lei.
- Friederich Nietzsche, *Așa grăit-a Zarathustra*, 1920, București, Prețul 15 lei.
- P. Cerna, *Poezii*, 1920, București, Prețul 10 lei.
- C. Ardeleanu, *Pe străzile Iașului*, 1920, București, Prețul 7 lei.
- I. I. Stoican, *Tragedie Mută*, 1920, București, Prețul 15 lei.
- H. Sanielevici, *Studii critice*, 1920, București, Prețul 12 lei.
- Tudor Pamfile, *Cuicul lui Popoșea*, Prețul 2.50 lei.
- Basile Lupu, *Asupra reabilitării*, 1919, Iași, Prețul 2 lei.
- George P. Macaroviici-fiu, dentist, *Trăsături asupra stării actuale a dentisticii în România*, 1920, Călarăși.
- Bucura Dumbravă, *Căteea Munților*, 1920, București, Prețul 6 lei.
- Cooperativa în România întregită și din țările vecine*, vol. I 1920, Chișinău.
- Anuarul (1917-1920) al tovarășilor de credit, împrumut și păstrare, Cooperative de producție și consum*, 1920, Chișinău.
- D. Cuculin, *Destinée Mystique I și II*, 1920, Bucarest, Prețul vol. I 3.50 și vol. II 4 lei.
- *Anuarul societății muzicale „George Enescu”*, 1920, Iași.
- Titus Hotnog, *Bezerenbam* (studiu istorico-literar), 1919, Iași, Prețul 3 lei.
- A. P. T., *Cazul inginerului Topliceanu*, 1920, București.
- Darea de seamă a societății „Istorico-archiologice-bisericești”*, 1920, Chișinău.
- George Voevidca, *Sonete*, București, 1920, Prețul 6 lei.
- V. Demetrius, *Strigotul* (Nuvele fantastice), 1920, București, Prețul 7.50 lei.
- Voibură Poiană, *Lumină Nouă* (proză), Sibiu.
- Dr. I. Nistor, *Der nationale Kampf in der Bucovina*, „Academia Română”, București, 1919, Prețul 5 lei.
- N. Iorga, *Istoria poporului francez*, „Academia Română”, București, 1919, Prețul 20 lei.
- Ovid Densușianu și Ioan Bianu, *Barbu Delavrancea* (Discursuri de recepțiune), „Academia Română”, București, 1919, Prețul 4 lei.
- I. Nistor și N. Iorga, *Un capitol din viața culturală a Românilor din Bucovina*, „Academia Română”, București, 1916, Prețul 1 leu.
- Gh. Fira și D. Gh. Kiriac, *Cinzece și Hore*, „Academia Română”, București, 1916, Prețul 2 lei.
- N. Iorga, *Notes et Extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV-e siècle*, „Academia Română”, Bucarest, 1916, Prix. 3 francs.

- Vasile Pirvan, *Histria*, „Academia Romina”, Bucuresti, 1916. Prețul 3 lei.
- Ioan C. Filitti, *Correspondența consulilor englezi din principate (1825 - 1836)*, „Academia Romina”, Bucuresti, 1916. Prețul 80 bani.
- N. Iorga, *Originea și sensul direcțiilor politice în trecutul țării noastre*, „Academia Romina”, Bucuresti, 1916. Prețul 20 bani.
- N. Iorga, *Constantin Evnonie cu note asupra familiei Hurmuzaki*, „Academia Romina”, Bucuresti, 1917. Prețul 20 bani.
- N. Iorga, *Ceva mai mult despre viața noastră culturală și literară în secolul al XVIII-lea*, „Academia Romina”, Bucuresti, 1916. Prețul 40 bani.
- N. Iorga, *Alte note despre cultura și vicața socială rominească de sub vechiul regim*, „Academia Romina”, Bucuresti, 1916. Prețul 30 bani.
- I. I. Stoican, *Infloreau trandafirii (Roman)*, 1920, „Cartea Rominească”, Bucuresti, Prețul 10 lei.
- Nestor V. A. Urechia, *Zinele din Valca Cerbului (Povești pentru copii)*, 1920, „Cartea Rominească”. Bucuresti, prețul 15 lei.
- Al. Tzigara-Samurcaș, *Mărturisiri si-li-te*, 1920, Bucuresti.

- Ilustrația neamului nostru*, revistă lunară, No. 10, Bucuresti.
- Frühling*, revistă No. 1. Abonament 50 lei pe 6 numere prin d. Oskar Walter Cisek, Str. Viitorului 65, Bucuresti.
- Hasmonaea*, revista studenților universitari sioniști, No. 10, 11 și 12, Bucuresti.
- Muzica*, revistă pentru cultura muzicală, numerile 1-7, Bucuresti.
- Foia tinerimii*, revistă bilunară, Anul IV, Bucuresti.
- Ideia europeană*, revistă săptăminală, Anul I, No. 40, Bucuresti.
- Cuvîntul rominesc*, revista naționaliștilor-democrați și țărăniștilor din Vilcea No. 15-16, R.-Vilcea.
- Revista societății istorico-archiologice bisericești din Chișinău*, Volumul XII, 1920, Chișinău, Prețul 10 lei.
- Școala Basarabiei*, revistă pentru învățămînt și educație națională, No. 6, Chișinău.
- Craiu Nou*, revistă bilunară, No. 6, 7, 8 și 9, Sibiu, Prețul 2 lei.
- Gîndul Liber*, revistă, No. 4-5, Iași.
- Foia Tinerimii*, revistă bilunară, No. 9, Bucuresti.
- Crinul Satelor*, organ al societății educative „Tribuna”, No. 5, -6, Tg.-Jiu.
- Curierul Liceului*, No. 5, Ploesti, Prețul 2 lei.
- Lamura*, No. 6 și 7, Bucuresti, Prețul 10 lei.
- Foia Agricultorilor*, No. 21-22, Iași.
- Curentul Nou*, No. 19, Bucuresti, Prețul 2 lei.
- L'Image de la Bessarabie*, No. 225-226-227, Paris, Prix 1.50 francs.
- Spitalul*, No. 6, Bucuresti, Prețul 5 lei.
- Criticul*, No. 1, Bucuresti.
- Cele trei Crișuri*, No. 3 Oradia Mare.
- Cuvîntul Liber*, No. 34, Bucuresti, Prețul 2 lei.
- Vioța Agricolă*, No. 11, Bucuresti, Prețul 2 lei.
- Bulletin de la section scientifique*, No. 1, Bucarest, Prix. 4 fr.
- Revista Ideii*, No. 143, Bucuresti, abonament anual 5 lei.
- Cuvîntul Rominesc*, No. 17-18-19-20, 1920, R.-Vilcea, Prețul 4 lei.
- Educația*, No. 5 și 6, Bucuresti, Prețul 4 lei.
- Pentru inima copiilor*, No. 4 și 5, R.-Vilcea, Prețul 3 lei.
- Revista de viticultură, oenologie și hoticultură*, No. 5-6, Chișinău, Prețul 4 lei.
- Hiena*, No. 1, Bucuresti, Prețul 1 leu.
- Universul*, ziar cotidian, Bucuresti.
- România*, ziar cotidian, Cluj.
- Dacia*, ziar zilnic, Bucuresti.
- Tara Noastră*, ziar cotidian, Bucuresti.

Sentimentalul Maupassant

„Maupassant a înnebunit fiindcă nu credea în Dumnezeu. Acest nenorocit se îndepărtase absolut, se înstrăinase complet de divinitate“. Așa scriau pe vremuri oameni evlavioși și gingași la suflet. Astăzi s'ar zice poate, de exemplu: Maupassant s'a prăpădit de răul pesimismului, — fiindcă n'a putut ajunge la o „concepție unitară de viață“. În amândouă formulele ni se prezintă, cum lesne se poate vedea, același punct de vedere nobil, cum se zice, și sublim. Eu cred, că față de păreri ca aceste, mai mult pjoase și bine crescute decât inteligente, n'a fost rău că în anii din urmă s'a stăruit cu oarecare băgare de seamă, și fără fraze, asupra bolii lui Maupassant. Cetitorului cu educație nu-i strică să audă, chiar și mai des, că nimăni nu poate înbuni, dealbinelea și fără hiperbolă, numai din desperare metafizică. Iar pentru istoricii literari și biografi este mai de folos, cred, să consulte câteodată psihiatria decât să se încinte cu nu-știu-ce-uri solemne de o eleganță intelectuală foarte indoelnică.

Pe istoricii literari îi găsec, în general, puțin dispuși să admită o puternică influență a bolii asupra producției lui Maupassant. Obișnuit este să se dea o prelungită admirație incomparabilei sale obiectivități, și se acordă numai că, în operele din urmă, apare un caracter oarecare sentimental și duios; ori încă poate: că boala i-a sporit pesimismul. Psihiatrul Wilhelm Lange, care ne-a dat o patografie a lui Hölderlin, excelentă chiar și în părțile curat literare, scrie în studiul său critic asupra psihozei lui Maupassant: „In nuvela *le Horla* se aude imbecilitatea paralizică“. Iar mai departe: „Pecind schița fantastică *Sur l'eau*, din 1881, este încă solid compusă, simplu și lucid scrisă, bucata intitulată *Lui*, din 1884, cuprinde repetări și interjecții directe ale autorului. În *Horla* (1887), și încă mai mult în *Qui sait* (1890) repetările, întrebările, suspensiile se acumulează; iar repetarea cu satisfacție a aceluiași cuvinte cu greu găsite ne aduce aminte de perseverențele verbale ale oamenilor beți“. Față de aceste afirmații ale lui Lange trebuie amintit mai întâiu, că *le Horla* ni s'a păstrat în două redactări: cea mai veche apărută la 26 Octom-

brie 1886 în *Gil Blas*; iar volumul de nuvele în care se găsește al doilea text a eșit de subțipar în 1887. Primul text este cam de opt ori mai scurt decât acel din volum; este scris limpede, în ton uscat, aproape cu afecție—vrea să fie ca o dare de seamă rece care contrastează tare cu ciudățenia faptelor descrise. Intenția îmi pare clară: este vorba de a lăsa pe cetitor în indoială dacă are înaintea sa povestirea unui nebun sau o istorie fantastică. În acest prim text omul își povestește întâmplările într'un spital, față cu medici și alți învățați; a doua redactare este în formă de jurnal, și aici mi se pare că intenția a fost să povestească progresul unei boli mintale; de aici incoherența, exclamațiile, repetările. Lange vrea să le interpreteze simptomatic. Literar, îmi pare textul al doilea mult inferior celui dintâiu. Dar tot așa, și în același fel inferior este povestirea *Lui*, din anul 1884, care evident este o altă lucrare pregătitoare pentru *le Horla*. Astfel, între *Lui* și *le Horla* avem textul din *Gil Blas*, lucrare de ton foarte potolit și cu artistică îngrijire executată. Afară de aceasta uită Lange că retorică de rău gust nu se găsește prea rar la Maupassant, și mai cu seamă atunci când se servește de povestitori imaginari. Exclamațiile și mai ales repetițiile erau pentru dînsul un element principal al frazei de efect, chiar în afară de acele inadins introduse pentru a caracteriza persoane cu psihicul bolnav. În sfîrșit, nu trebuie uitat că în lucrările cele cu totul din urmă, în fragmentele de roman *l'Angelus* și *l'Âme étrangère*, scrisul lui Maupassant este în totul liniștit, dezvoltarea gândirii strict coherență. Nu se poate vorbi dar cu deplină hotărîre despre o constantă decădere a stilului sub influența bolii*.

Într'un tratat cu dimensiuni de lexicon închinat vieții și operei lui Maupassant, carte plină de cunoștinți și de entuziasm, biograful Paul Mahn crede a constata, că stilul eroului său este unul și același dela un capăt la altul al operei, și prin aceasta exclude, pe cît se poate înțelege, orice influență a bolii asupra producției literare. O asemenea influență a existat totuși, și eu mi-o închipuiesc mai mult indirectă: boala a exagerat sentimentalitatea înăscută a omului și prin aceasta a determinat și direcția artei sale. Singur el vorbește odată despre un punct deciziv în viața lui: până la acel *tournant* totul era pentru dînsul voioșie și frumusețe; atunci însă a văzut „dintr'odată sfîrșitul drumului“. Încă din vara anului 1878 se găsesc în scrisorile lui Flaubert aluzii clare la tristețea și deprimarea tînarului prietin, care probabil de pe atunci chiar era bolnav și, poate, își dădea seamă de gravitatea bolii sale.

* În interes artistic cea mai perfectă dintre schițele fantastice, *la Null* (scrisă pe la ani 1880—1891) este poate de origine de-a dreptul patologică. În un material de senzații neobișnuit de bogat, cu o gradare de efecte extrem de delirantă, această măiastră încercare de a da impresia unei făceri misterioase, care vine brusc să sugrume toate speranțele orașului imens, s'a născut, poate, dintr'o surzenie de acele trecătoare, care cuprind brusc pe bolnavi în anume stadii ale paraliziei progresive.

Maupassant a fost, din capul locului, un burghez cuminte, deopotrivă inestrat cu humor și cu sentimentalism. Dacă ar fi fost sănătos, s'ar fi amuzat foarte frumos, și cit l-ar fi fiertat puterile, cu sporturi, cu femei, și în călătorii. Harnic și abil cum era, ar fi produs regulat romane și nuvele. Incetul cu incetul și-ar fi câștigat—ca un fel de Feuillet cam pipărat—simpatia mamei și de familie luminate. De vre-o douăzeci de ani încoace ar fi fost primit în rîndul autorilor *dont les mères permettent la lecture à leurs filles*. În glorie și cu avere—se pricepea și în afaceri!—ar fi părăsit, la adinci bătrînețe, această vale a plîngerilor. Se înțelege că, potrivit vremii, ar fi fost pesimist, ar fi cetit pagini alese din Schopenhauer, ar fi scris foiletoane elegiace. Dar toate acestea ar fi fost atitudini fără grave consecințe, cochetării platonice pesimiste. Grozăvia și înfiorarea, dezolarea suferinții și spaima morții nu le-ar fi cunoscut nici pe departe, sănătos, cum le-a cunoscut bolnav. În filozofările lui melancolice, boala are o parte mare. Căci suferința înduioșează, ori te face iritabil. Groaza de toate infricșatele posibilități ale perfidei sale boli trebuia să-l facă mult mai sensibil și—mai sentimental decît era din natură.

Pentru observările de mai jos aceasta este data cea mai însemnată din istoria vieții acestui om.

Cred că oricine cunoaște cituși de puțin opera lui Maupassant, și oricine are, prin natură, mai mult judecată clară decît capacitate de exaltare, nu va fi surprins dacă spun că omul acesta a fost un artist foarte sentimental. Vreau să zic: această calitate se vede foarte tare în operă însăși, chiar cînd n'am ști nimic asupra persoanei autorului. Dar avem și mărturii directe, categorice despre aceasta:

Les attaches que j'ai dans la vie travaillent ma sensibilité qui est trop humaine, pas assez littéraire... J'ai un pauvre coeur orgueilleux et honteux, un coeur humain, ce vieux coeur humain dont on rit, mais qui s'émue et fait mal... Je suis de la famille des écorchés. Mais cela je ne le dis pas, je ne le montre pas, je le dissimule même très bien, je crois... On me pense sans aucun doute un des hommes les plus indifférents du monde. Je suis sceptique parce que j'ai les yeux clairs. Et mes yeux disent à mon coeur: cache-toi, vieux, tu es grotesque, et il se cache.

Așa era Maupassant. Clar și precis se descrie singur în scrisori, și tot așa se trădează în cărțile lui. Tocmai complecta și nalva convingere cum că știe să-și ascundă bine inima ne dă relieful perfect al autoportretului. Este caracteristică și cunoscută ambiția sentimentalilor de a trece drept sceptici. Mérimée pare să fi fost cel mai înscușit în această politică,—dar Mérimée a fost el într'adevăr sentimental?—Maupassant scrie despre *Mont-Oriol* la care lucra tocmai: *les chapitres de sentiment sont beaucoup plus raturés que les autres... Je ris souvent des idées sen-*

timentales, très sentimentales et tendres que je trouve en chant bien. Nu-i de crezut că-i venea greu să le găsească. Aşa ştia bine prietina căreia erau trimise rîndurile de mai sus, şi care povesteşte cum se supăraseră el odată cînd ea îi spusese că pe fiecare pagină a cărţilor lui stă scris: milă! Cu toate acestea mai toţi care au vorbit de Maupassant sînt de altă părere decît doamna Leconte du Nouy şi de aceea cetim atîtea despre „obiectivitatea” şi „sublima lui indiferenţă”.

Fiindcă efectele sentimentalităţii sporite de boală sînt, cum cred, aproape deopotrivă răspîndite peste opera întreagă, este drept să căutăm peste tot rezultatele estetice ale acestei stări a omului, în loc de a le reduce numai, şi în mod vag, la lucrările din urmă. Astfel se va vedea poate că, privită numai estetic, producţiei lui Maupassant, în cea mai mare parte, i se cuvine alt loc decît acela care de obicei i se face, — că felul talentului şi raporturile dintre estetica lui naturală şi cea adoptată au fost altele decît cum sînt în general prezentate.

Maupassant pare să fi admis, în principiu, estetica lui Flaubert: în prefaţa la *Pierre et Jean* vrea să arate cum metoda lui se întemeiază pe ideile acelui maestru. Nu este vorba să înduioşezi ori să mîngii, nici să-l faci pe ceilalţi să viseze, să ridă, să plîngă ori să cugete, ci: să-i dai ceva frumos, — aceasta este după părerea lui, caşi a învăţătorului, datorită supremă pentru artist, acesta-i şi gustul „spiritelor distinse”. De aici urmează că arta nu trebuie să „instruiască”, ci să „arate”. Artistul trebuie să stea ascuns, să lase obiectele să vorbească ele cît mai direct. Pentru arta povestirii rezultă din toate acestea o consecinţă foarte însemnată: psihologia persoanelor nu trebuie dezvoltată în studii explicative; ci, întocmai cum e la Flaubert, să se arate prin faptele lor. „Interiorul să se descopere prin exterior, fără argumentare psihologică”. Astfel se face povestirea interesantă, şi — mai puţin convenţională, fiindcă în realitate oamenii trăesc şi făptuesc, dar nu-şi istorisesc motivele. De altfel nici nu putem pretinde a cunoaşte vreodată motivele complet şi sigur, aşa încît este oareşicum chiar mai onest să dai cît mai multă acţiune, cît de puţină sau deloc explicaţie psihologică. Încă mai precis vorbeşte Maupassant despre aceasta într-o scrisoare nu demult publicată: „Am ajuns la convingerea că cine vrea să scrie bine, ca artist, colorist, ca om de simţuri şi plămîuitor de imagini, acela trebuie să descrie, iar nu să analizeze... În fond arta noastră are menirea să facă vizibile, interesante şi mai cu seamă estetice părţile intime ale sufletului. Pentru mine psihologia în roman şi nuvelă se reduce la aceasta: cu ajutorul vieţii să ni se arate omul ascuns”. Din „simpla şi luminoasa teorie” a lui Flaubert şi a lui Bouilhet scoate Maupassant regula fundamentală a observaţiei artistice. Totul este să vezi exact. Inspiraţiile vagi trebuiesc evitate. Artă este matematică; efectele mari se obţin cu mijloace simple, bine combinate. Buffon

zicea că geniuul nu-i decît continuă răbdare, Maupassant adaogă: talentul este reflecția stăruitoare cu condiția să ai simțul specific trebuitor acestei reflecții. În legătură cu acest sistem de observare fixase Flaubert teoria stilului: Orice ai avea de spus, există numai un substantiv cu care să numești lucrul, un verb ca să-i dai viață, un adiectiv care să-l caracterizeze. Aceste cuvinte, singurele juste, trebuie să le cauți, evitînd orice șarlatanie de vorbă, oricare ciudățenie; și să nu te mulțamești cu aproximații. N'ai nevoie de cuvinte rari și uitate, dar cu atît mai mult trebuie să cauți fraze variat construite, ritmate și articulate cu rafinare și pline de sonoritate.

Fiindcă în modul arătat Maupassant se prezenta ca elev al lui Flaubert, lumii i s'au părut amîndoi mult mai înrudiți decît sînt în realitate. Un literat pretinde, de exemplu, că Maupassant, întocmai ca Flaubert, era convins că viața există oarecum numai de dragul artei, că ambii erau de aceeași rasă și aveau același temperament. Un altul zice: adevărata pasiune a lui Maupassant era arta. Și așa au zis mulți alții, dacă nu chiar toți care au vorbit despre înrudirea celor doi „Normanzi“. Este în adevăr așa?

Artă este totul, artă este fapta supremă; pentru artist nu încapă altă lege decît să sacrifice totul artei. Aceasta-i dogma lui Flaubert; de această credință s'a ținut el cu cea mai perfectă naivitate și în practică s'a conformat ei cît s'a putut mai unilateral și mai consequent. Cum se poate însă ca cineva care a adunat toate datele unei biografii complete a lui Maupassant să scrie că pentru omul acesta arta era supremă dragoste, că viața, pentru dînsul, nu exista decît de hațitul artei—?? Sportul și femeile îl atrăgeau mult mai tare decît toată arta,—cred că pot spune aceasta fără incunjur; în ochii oamienilor cuminți și înțelegători nu-l scoboară întru nimic o asemenea constatare. Maupassant—un fel de martir al artei,—ce curioasă nebăgare de seamă! Ori poate și mai rău?

În exaltarea lui naivă pentru artă, Flaubert se necăjește pe tînărul său prietin fiindcă se dă prea mult petrecerilor, și-l sfătuiește să sacrifice literaturii canotajul și fetele. Imi închipuiesc că băiatul trebuie să fi ris cu bunătate, dar din toată inima, de candidul maestru.—„Nu sînt în stare să-mi iubesc arta cu adevărat. O analizez prea mult. Simt prea tare cît de relativă este valoarea ideilor, a cuvintelor, și chiar a celei mai perfecte inteligențe... Nu mă pot opri să nu disprețuiesc gîndirea, fiindcă-i atît de slabă, și forma pentrucă-i așa de imperfectă. Pe mine mă stăpînește iremediabil ideia insuficienței omenești, a oricărei silințe a noastre, fiindcă rezultatele sînt totdeauna niște mizerabile și neisprăvite lucruri“. Această filozofare jumătate confuză, jumătate banală asupra neputinții de a atinge perfecția, ascunde adevărata psihologie a omului: el nu putea să iubească deosebit arta, fiindcă iubea mult prea tare altceva,—viața.

Este de mirare cum nu s'a luat seama că Maupassant n'a scris niciodată entuziast despre artă. În *Sur l'eau*, *Au Soleil*,

Fort comme la mort, în prefața la *Pierre et Jean*, în studiul asupra lui Flaubert, ori în ce parte vorbește de artă, — unde se întâlnește tonul entuziast?

Ce vor și ce pot, în general, artele? — Pictura dă, în culori, peizaje monotone, care niciodată nu samănă cu natura, sau oameni, copii moarte și mute ale vieții, care niciodată nu dau impresia de viață. De ce osteneala aceasta, de ce zadarnica și banala reproducere a unor lucruri triste în ele însele? Despre o expoziție de tablouri spune, în *Fort comme la mort*: „Și atunci a început lumea să agite aceleași teme cu aceleași argumente... *sur des oeuvres à peu près pareilles*. Soldați, vaci care pasc, apus de soare, lună plină; în scurt, tot ce fac și vor face pictorii în vecii vecilor“. Ori se găsește măcar urmă de simț sau de reflexie estetică în prelunga explozie admirativă în fața Venerii din Siracuză, în discursul acela retorico-poetic despre femei și dragoste? Trebuie să fie cineva prea distrat pentruca să ia o astfel de bucată literară atât de băreacă drept considerație profundă în materie artistică. Este izbitor cu ce adjective nule își traduce Maupassant impresiile sale de artă: *le plus grandiose spectacle que l'art humain puisse offrir — la chapelle palatine, la plus belle qui soit au monde, le plus surprenant bijou religieux — ensemble merveilleux, chef d'oeuvre divin — chapiteaux d'une beauté parfaite — admirable niche d'un style exquis — escalier d'un style délicieux — proportions irréprochables — charme intraduisible des lignes — Saint-Marc, la chose la plus admirable du monde — Tiepolo possède un admirable et invincible pouvoir de charmer*. Atât reușește să dea, la maximum, — atât de nediferențiat este simțul și experiența artistică a acestui viguros disprețuitor al obtuzilor burghezi.

Cu poezii, cași cu pictorii: îi cunoști pe toți, când ai cetit pe cei patru mai buni. Altceva nu pot decît să copieze omul... Urmează după această simplă și expeditivă constatare, o exclamație foarte caracteristică, o plingere pe care adeseori o auzim dela diletanți și dela fete nervoase și impaciente: „Ah, dacă poezii ar ajunge până la stele, dacă mi-ar arăta neconținut lumi nouă, atunci i-ași ceti zi și noapte!“

Muzica pare s'o fi iubit mult Maupassant; așa cel puțin s'ar presupune după cîteva locuri unde el ori persoanele lui vorbesc de dînsa, dar aceste locuri mai arată că înțelegea muzica puțin ori deloc. În *Mont-Oriol* vorbește Paul Brétigny, „le jeune premier“ al romanului, în a cărui tipică fizionomie se găsesc probabil caractere esențiale din persoana autorului: „Cînd aud muzică, pare că mi se desface pielea de pe carne... Știu ca un om jupuit de viu (cuvînt adesea întrebuițat de Maupassant despre el însuși); orchestra cîntă pe nervii despuiți, cutremurați, care se înfioară la flecare ton“. Iar pictorul Bertin, în *Fort comme la mort*, iubește și el muzica: „il adorait la musique, comme on adore l'opium. Elle le faisait rêver“. Și mi se pare că sîntem complet lămuriți asupra capacității muzicale a lui Maupassant

acolo unde același pictor asistă la *Faust* al lui Gounod și simte delicat cum muzica aceasta „îi descopere deodată toată adîncimea poemei lui Goethe!“

Urme de interes și pricepere pentru obiecte de artă nu se află. Numai în jurnalul fraților Goncourt se notează că în ultimii ani ai vieții, Maupassant începuse să colecționeze, dar cu puțină pricepere. Cu artiști se întâlnea mult în tinerețe; cu dinșii făcea mult canotaj și vînătoare de femei. Bibliofil, n'a fost, cit se vede; și probabil nici tare cetitor. Nu mai mult, probabil, decît majoritatea jurnaliștilor parizieni mai de seamă; poate mai puțin. Și aici intervine o altă fundamentală deosebire față de Flaubert care avea o neobișnuită putere de lectură; în *Bouvard et Pécuchet* se ascunde probabil o bună doză de auto-ironie. Flaubert era om de studiu. Pentru Maupassant însă, ca pentru toți acei pe care viața îi captivează puternic, nici o speculație, inclusiv arta, nu poate vreodată să-i seducă adevărat.

Deși îi place să presare reflecții în povestirile lui, nu se poate zice cu dreptate că Maupassant a filozofat mult și profund. Unii l-au numit „gînditor puternic“ și autor „bogat în idei“. Mi-e cu neputință să văz în această judecată altceva decît un semn de nemărginită dragoste și admirație pentru persoana lui. Această laudă este poate și cea mai îndelnică din cite se pot aduce unui povestitor. Fiindcă ai nervii iritabili, fiindcă viața îți pare monotonă și urîță, ori tristă și crudă, iar ideea morții te des-perează, nu însemnează că ești un cugetător puternic. Maupassant a scris destul de mult pentru ziare, și a căpătat foiletonicescîl obicei al așa numitelor considerații generale. Ceiace dă el, ca *idei*, nu întrece, cred, nici calitativ nici cantitativ, nivelul jurnaliștilor inteligenți din vremea lui. În tot cazul aprecieri ca cele citate nu se pot face cu hotărîre decît după ce s'ar fi luat în specială cercetare, din acest punct de vedere, toți așa numiții *chroniqueurs* mai buni ai generației sale. Pesimiști erau, probabil, pe atunci mai toți, și mai ales oamenii de condeju. Iar disprețul sistematic pentru burghez, pe care l-a diluat cu groase trăsături de satiră și cu atît de puțin spirit în *Les dimanches d'un bourgeois de Paris*; nu este, cum știe oricine, un produs original al gîndirii lui. Maupassant n'a cugetat, mi se pare, nici adînc, nici subtil; a repetat numai foarte clar și foarte viu ideile medii ale timpului. Pe cetitorii sensibili îi rog aici, cași la toate observațiile asupra structurii intelectuale a omului acestuia, să nu văză aici o valorare, și încă mai puțin o condamnare a artei lui. Am să dau lămurit a înțelege ce cred despre aceasta, cînd vom ajunge acolo.

Aici vreau numai să amintesc încă un caracter al lui Maupassant care-l deosebește sensibil de Flaubert. Acesta scrie și accentuiază: *moins on sent une chose, plus on est apte à l'exprimer comme elle est*. Celălalt zice dimpotrivă: *J'écris parce que je souffre*. Artistul este un om „jupult de viu, o creatură care vibrează înflorată“. Și despre dînsul însuși povestește astfel:

„Îmi aduc aminte de zilele posomorite, în care inima mea a fost în așa fel sfîșiată de lucruri văzute într'o clipă, încît amintirile acelor vedenii rămîn în mine ca niște răni“. Și dă exemple, atît de caracteristice cît se poate, pentru felul lui de a observa, de a se interesa de viață: o băbuță prăpădită trece în cirje pe lângă dînsul,—nenorocita trebuie să-și aducă singură demincare. Pe această bază sentimentală Maupassant construiește tabloul duios al unei dureroase existențe: *Oh, la misère des vieux sans pain, des vieux sans espoir*. Sau: într'o zi ajută unui medic să îngrijască o familie de țărani, bolnavi de difterită, — „aceasta n'am s'o uit niciodată; și încă multe altele care mă fac să urăsc pămîntul...“ Dar aceasta, ferească Dumnezeu, nu-i psihologia artistului în general—*l'homme écorché*, cum îl numește el; — aceasta-i psihologia lui. Aici vedem numai decît cum își găsea Maupassant subiectele. Așa cum era, omul acesta nu putea fi cu adevărat și efectiv captivat de estetica lui Flaubert și a Parnasienilor. Și să luăm seamă că după ce expune teoriile mîistrului despre sublima obiectivitate și impersonalitate a artistului, Maupassant încheie liniștit și foarte cuminte: aceste erau pentru dînsul articole de crez. Adevărat: pentru Flaubert erau idelle acele adevărate dogme!

Flaubert a zis despre *Boule-de-Suif* că este un mic cap de operă. Această apreciere îmi pare pornită mai mult din înfinita și atotstăpîntoarea lui antipatie pentru burghez decît din reflecție estetică. Nuvelele este o amară și rea satiră contra burgheziei, în trăsături groase și construită după rețeta romantic-democratică. Reprezentanții „lunii bune“ sînt nu numai arătați ridiculi și odioși în firea și în faptele lor, ci autorul îi judecă direct, polemizează aspru contra lor—contra acestor „ticăloși respectabili“, „milionari ignoranți“, care „se simt ca frați ai marelui francmasoneriei a banului și își sună aurul în buzunar“. Iar eroina este tipica prostituată sentimentală, cum a visat-o poetica romanticilor francezi. În mijlocul acelor „canalii bine crescute“, ea singură are inimă și caracter. Pentru tipul acesta Maupassant s'a interesat totdeauna cu multă dragoste și l-a prezentat în felurite variații. *Boule-de-Suif* este o prostituată special patriotică; dacă s'ar servi de coadă, ar fi strîns de gît cel puțin un Neamț. O altă prostituată patriotică, în *Mlle Fifi*, înjunghie un ofițer prusian pentru că insultase patria și armata. Iar încă o altă nu vrea să-și vindece sifilisul, pentru că să poată infecta cit mai mulți dușmani. Aceste povestiri de războiu sînt poate întîmplări adevărate; cele mai multe însă par, nu știu cum, false și pueril tendențioase, — ca niște invenții ale unuia sergent-major lăudăros și puțin cam mîrgînit. Dintre toate lucrările lui Maupassant nuvelele de războiu stau parecă pe treapta cea mai de jos; sentimentalismul lui nu se arată nicăierea într'o formă atît

de inferioară.—În *Boule-de-Suif* figurile sînt aliniate ca pentru o demonstrație, fiecare clasă cu reprezentantul său: nobili, mare negustor, mic burghez, agitator democrat, călugărițe dela crucea roșie. În fața tuturor acestor mutre burgheze stă femeia căzută, simbolizînd pe înțelesul oricui naivul, bunul, bravul și în fond totdeauna virtuosul suflet al poporului. O excesivă intenționalitate de construcție te lovește aici cași în alte producții ale acestui om cu inima simplă și sufletul transparent.

Pierre et Jean, de exemplu, se distinge printr'un curios schematicism. Chiar numele celor doi bărbați sînt parcă dinadins tocmai acele care nelipsit se întrebunțează în manualele de logică la capitolul silogismelor, cașicum ar fi vrut autorul să sublinieze cît mai gros funcțiunea unilaterală, curat de exemplificare, a celor două figuri principale. Și într'adevăr figurile aceste se arată numai dintr'o parte, sînt oarecum bidimensionale. Opoziția lor este geometrică, contrastul prea perfect, deci prea artificial; descrierea celor doi tineri la începutul cărții amintește enunțurile teoremelor matematice. Cu intenție exagerat și tot în formă de exemplu demonstrativ se desfășură și soarta exclusivă a femeii celei atît de bune în *Une vie*; în același fel este exclusiv și *Bel-Ami*, numai cît în direcție contrară: acolo ni se demonstrează un suflet bun contra cărui se unesc toate puterile rele, aici: un mizerabil cărui totul îi reușește. Amîndouă cărțile au aceeași temă mult prea clară: vedeți cît de urîtă-i viața, cît de răi sînt oamenii! Ajungem astfel aproape de simplificarea copilăros sentimentală a poveștilor populare, întoarsă numai în direcție pesimistă și aplicată unui material la care nu se potrivește bine. Maupassant vede toate ehoru, se lasă dus de această viziune și se degajează de iritațiile lui sentimentale prin—*exemple*. Se înțelege că în sprijinul acestei dispoziții naturale lucră și mascata dogmă pesimistă de care se conducea toată estetica naturalistă. În *Bel-Ami* strălucește cu deosebire procederea de simplificare arătată mai-sus. Persoana principală este aproape singura care acțiunează, nimic și nimeni nu stă lui Duroy împotrivă, afară de o slabă opoziție numai de formă. Prin aceasta cartea contrastează izbitor cu *Le Paysan parvenu* al lui Marivaux, acest *Bel-Ami* al secolului al 18-lea. Marivaux, pe care multă lume, fără să-l cetească, și-l închipuește clasicistic convențional, didactic și plicticos, impresionează mult mai „realist” decît obiectivul povestitor din secolul al 19-lea. El nu se lasă unilateral dus de sentimente, nu cunoaște ura puerilă a naturalistului, ci zimbește numai cu discretă ironie. Atitudinea lui este potolită, „obiectivă”, cu toate că scrie în formă de Memorie, pecînd la modern, sub forma de povestire „obiectivă”, totul este neliniștit, voit, caricatural și presărat cu inutile observații răutăcioase.

Maupassant s'a plîns adesea de monotonia vieții, de lipsa de

subiecte interesante. Pe cînd era încă începător scria el lui Flaubert: „totul este așa de uniform; lipsește noutatea“. Potrivit naturii sale sentimentale, iubea mai ales subiectele care-l surprindeau și-l iritau mai tare. Goana după senzațional este o linie din cele mai vizibile în caracterul său artistic. Fiindcă interesul lui pentru viață era mult mai sentimental decît estetic, el trebuia să caute lacom tot ce lovește tare, înduioșază ori revoltă, trebuia să fie chinuit de setea după subiectul senzațional, a temei cu efect violent. Liniștita luare aminte, plăcerea nuanțelor mici, insinuanta expresivitate a formelor concrete—nu intră în maniera artistului Maupassant. În tot cazul asemenea nuanțe nu-l satisfăceau, cum se întâmplă cu tipurile eminent estetice. În toate el iubește tonurile cele mai violent țipătoare.

Să ne amintim cîteva din subiectele lui: prostituate eroice care, din eroică indignare, omoară soldați dușmani—nobile adultere pe care deodată le prinde dorul să-și caute copiii nelegitimi crescuți undeva la țară, și acolo fac scene duioase—preot tînăr la leagănul unui copil decurînd botezat, își plînge viața lui sterilă (un tablou ca din revistele ilustrate de familie; în același gust, dar mai viu cromolitografic este aranjamentul din la *Maison Teller*: nevinovata fetiță, care tocmai a luat prima comuniune, doarme în pat cu prostituata—*et jusqu'au jour la comuniante reposa son front sur le sein nu de la prostituée*)—la un preot bătrîn sosește pe înserate un tînăr, copil natural al preotului, ajuns rău de tot, și înțîmirea se sfîrșește foarte sîngeros și misterios—un tînăr în sara nunții, chemat la patul iubitei părăsîte care trage de moarte, se întoarce în bai cu un copil nou născut în brațe, iar mireasa, fată generoasă, îl adoptă numaidecît—un bărbat gelos de calul favorit al nevastei-se, omoară femeia și amantul patruped—vezetul care înnebunește de durere fiindcă stăpinu-său l-a silit să-și înece cîinele—un institutor otrăvește elevii de necaz că Dumnezeu nu i-a lăsat nici un copil în viață, și la judecată ține un discurs foarte lung și foarte patetic în contra lui Dumnezeu—un moșier bogat care în chip neînțeles și inutil violează și omoară o fetiță; torturat de remușcări pe atît de neverosimile pecit de poetice, se aruncă de pe casă, se zdrobește groaznic și moare—parizienii *viveurs* se fac pustnici fiindcă au comis incest cu fiica lor nelegitimă și necunoscută, ori pentru că o femeie iubită i-a supărat tare—guvernanta englezoaică se aruncă în fîntină fiindcă un tînăr pictor, pentru care suspină în tăcere, sărută fata dela bucătărie—fată saracă din popor, îndrăgostită mortal de un tînăr burghez, îl lasă moștenire toți banii pe care i-a pus deoparte—servitoare care de dragoste pentru junele stăpîn plecat departe, tinjește și moare—istorii romanțioase de copil lepădați... Dar mai bine să cetîji singuri încăodată toate nuvelele! Sînt, ce-i drept, peste două sute, se cetesc însă foarte ușor, mai ușor decît noutăți de gazetă; toate sînt foarte palpitate.

Se va vedea acolo întreg materialul mult cunoscut al melodramelor și romanelor-foleton, servit în doze mici, homeopatice.

deacea a și ajuns acest autor așa de lute și în așa grad popular, încît Stuart Merrill a avut dreptate să spue: *Guy de Maupassant est un auteur prisé des commis-voyageurs. Ses nouvelles se laissent lire d'une gare à l'autre; ses phrases courtes sont rythmées aux cahots des wagons, et ses personnages qui sont ses admirateurs, se retrouvent à chaque table d'hôte de province...* Dar cărțile lui erau sorbite cu o irezistibilă poftă și fiindcă în ele se vorbește atît de mult și pe toate tonurile de detalii sexuale; așa ceva captivează pe cetitorii de orice culoare estetică, de orice sex și vîrstă.

Amici intimi ai lui Maupassant povestesc cît de mult îi plăcea lui să dea ca adevărate istoriile cele mai extraordinare; și amuză grozav ca lumea să creadă din toată inima în adevărul enormităților pe care le povestește. Era anecdotist din naștere, și opera lui poartă semnele clare ale acestei calități: cele mai deseori situațiile lui au ceva enorm, *pointes*—ele au efect de măciucă. Un mic burghez, cuminte și modest, cuprins de un foarte ciudat acces de îndrăzneală, sărută o fată cu care se găsește singur în vagon. Maupassant nu-i mulțumit cu toate situațiile ridicule și dureroase prin care-i purtat nenorocitul pe urma prostiei lui: îl face să și moară din asta!—La bilciu, un țaran se apleacă să ridice de jos o bucată de sfoară și o pune în buzunar. În aceeași zi un negustor bogat pierduse în oraș un portofoliu plin de bani. Țaranul este bănuț, tras în judecată, necăjit. Insfîrșit se dovedește că-i nevinovat; dar acasă, în sat, nu vrea nimeni să-l creadă, fiindcă toți l-au văzut cum s'a aplecat, a ridicat ceva de jos și a pus în buzunar. L-au necăjit oamenii pănă n'nr'atîta că i s'a tras moartea din asta. Astfel o excelentă poveste țărănească este deformată în mod supărător prin această incheiere disproporționată.—Următoarea idilă grotesc sentimentală este cu totul indicativă pentru imaginația bizar de duioasă a omului. Venerabila soție a unui venerabil negustor are poftă, într'o dimineață frumoasă de primăvară, să iasă la aer curat cu bărbatu-său și cu gîndul ca acolo să dea drumul înfocatei sale dragoste conjugale. Bărbatul, mai întăiu nu vrea, dar la urmă cedează. Acești Philemon și Baucis moderni sînt surprinși în flagrant de jandarm, și chemați în judecată pentru ofensă adusă moravurilor; iar în ședință, venerabila și neastîmpărata damă produce un imposibil dar foarte vioiu discurs despre elanul dragostei în general și despre propriile sale exigențe tandre în particular,—un patos din cele mai fade pe tema amorului, din care se găsesc destule alte mostre la Maupassant. Poeziile lui sînt un repertoriu ales al acestui patos. Erotica donchișonadă analizată aici a fost construită, probabil, curat numai în vederea expectației retorice dela urmă. De dragul unor locuri comune sentimentale de cel mai nedemn grad, Maupassant inventează situațiile cele mai de necrezut și, deși bun observator, el dă, mult mai bucuros decît observație, invenții aranjate din visurile de ce *pauvre vieux coeur humain...* Cu toate aceste critici considera-

bili au afirmat despre dînsul că, mai mult ca oricare altul, a știut să prezînte viața de toate zilele, viața medie, și că a descris-o obiectiv și rece; că el cel întăiu a învins, cu adevărat și radical, romantismul. Criticii considerabili sînt însă, de pela mijlocul veacului trecut, tot mai tare ocupați cu problemele cele mai înalte ale timpului; de aceea adeseori nu pot să văză cum trebuie lucrurile cele mai vizibile.

*

La artiști sentimentali și la anecdotiști, cași la toți diletanții și visătorii naivi, subiectele nu sînt bine desprinse din complexul sentimental primitiv; impresiile nu sînt deajuns stîmpărate, — lipsește dar distanța estetică trebuincioasă producerii adevărat artistice. Maupassant vrea să obție o aparență de obiectivitate cu ajutorul așa numitelor cadre: prin această formă se strecoară mai comod emanațiile sentimentale. Din două sute de nuvele și mai bine, vre-o sută cincisprezece sînt istorii încadrate. De obicei povestește un prieten, unul/altuia, sau la mai mulți, o istorie care i s'a întîmplat chiar lui; dar și alte convenții întrebunțează cu plăcere Maupassant: scrisori, pledoarii, testamente, jurnale intime... Cîteodată cadrul este dublu ori chiar triplu: autorul introduce un povestitor fictiv care vorbește la persoana întăia, dar zice că istoria o știe dela un altul, și că acela o auzise chiar dela acela cărui i se întîmplase. Acești povestitori imaginari reproduc foarte mult dialog, îl raportează textual, și dau detalii de peisaj, cu apus de soare și celelalte, chiar cînd lucrul s'a întîmplat cu două sute de ani în urmă și povestea a trecut prin patru ori cinci generații. Justificare estetică nu se poate găsi acestor cadre decît în puține cazuri, mai ales în povestirile cu cuprins fantastic ori patologic. Povestitorii închipuiți nu sînt precis individualizați, de obicei. Medici, soldați, fete bătrîne sau procurori, la toți se aude mult prea clar că același om vorbește: aceleași situații sentimentale sau ciudate, cu introduceri, comentarii și concluzii înnuiate în patos banal și în banale filozofări.

Flaubert n'a scris aproape niciodată la ziare; și au zis u-nii că pentru practica lui artistică n'ar fi fost rău să scrie: expunerea lui s'ar fi ușurat atunci, și pentru dînsul și pentru cetitor. Poate că au întru cîțva dreptate acei care vorbesc așa. Cu mai multă siguranță însă așa admite eu despre *elevul* lui, că a scris prea mult la gazete, în tot cazul mai mult decît era bine pentru gustul și tehnica lui. Desigur a lăsat cîteva foiletoane frumoase: între toate, cea schiță elegant elocventă, fină și precisă a caracterului parizian — *l'Homme-fille**. Dar nu mă gîn-

* Paul Mahn (*Maupassants Leben und Werke*, 1910), cel întăiu care a informat serios despre foiletoanele autorului, nu spune nimic despre articolele asupra poeziei franceze în secolul al XVI lea, unde Maupassant vroia să prelucraze din nou tema cu care se ilustrase în tinerețe *Sainte-Jeune*. Articolele acele au fost publicate în *la Nation*, în 1877. Flaubert le a operelor complete, la librarul Conard (pe baza cărora am făcut lucrarea de față), nu sînt reproduse.

dese afit la această specifică colaborare ziaristică, cît la faptul că cele mai multe povești au fost produse regulat pentru ziare. Producția cam grăbită și legătura prea de aproape cu presa zilnică au făcut ca multe nuvele să semene, în tonul lor general, a mici studii de reporter literat. Aceasta l-a adus lesne să adopte o retorică strașnic de uzată, fadă și monotonă. Unele lucruri, care vreau să fie povești, se prefac în exemple pentru ilustrarea unei filozofii de foileton. Un exemplu monumental este cunoscutul articol: *l'Inutile beauté*, foarte admirat oriunde de cetitorii cu aspirații, cum se zice, filozofice. Autorul scria editorului despre bucata aceasta: „Este cea mai rară (vrea să zică, probabil: cea mai deosebită) nuvelă din cite am scris; este curat simbol”. Imi închipuesc că dacă simboalele trebuie să-și păstreze valoarea poetică și estetică, atunci nu-i de folos să agăți de dinsele comentarii lungi; asta înseamnă că le suprîmi deadreptul. Cași deatîtea alteori, Maupassant nu se satură ușor de explicații: după lunga discuție dintre bărbat și femeie în capitolele dela început, și înainte de lunga explicație a bărbatului în concluzie (*Et alors il sentit par une sorte d'intuition l...*) se întinde un lung capitol în care doi tineri domni conversează despre doamna respectivă și o comentează cu minuțioase desvoltări. Este de bănuat că autorul ține mult mai tare la declamații patetice decît la povestirea inventajă de hatîrul lor; și totdeauna se teme să nu fie destul de clar; tabloul nu-l poate lăsa fără lungi explicații. Tot așa distruge simbolul cu un discurs patetic explicativ într'o altă bucată mai puțin cunoscută: *Le Soir*—insfirșit, tehnica simbolului nu-i reușește.

În poeziile lui Maupassant, Flaubert constatare „o regretabilă ușurință”, și muștra pe tînărul poet pentru aceasta. Colaborarea la ziare a favorizat, cred, această ușurință, iar estetica lui sentimental orientată nu l-a îndemnat nici ea prea mult la minuțioase sforțări stilistice. Așa se explică, imi închipuesc, unele neglijențe care surprind tare la un scriitor al cărui profesor de proză fusese Flaubert. Arhitectura frazei, la Maupassant, este mai totdeauna monotonă; el nu se distinge prin variația bogată a ritmului și a încheerii perioadelor. Nu vreau să zic deloc că n'avea simțul lucrului; mai iute cred că nu dădea mare importanță acestor detalii estetice. Foarte liniștit lasă din condeiu groaznic de urite șiruri de sunete ca: *raccommodaient des hardes—sur le seuil de leur demeure—peu à peu une peur...* Monotonia ritmului vine în mare parte și dela mania repetării, un mijloc retoric din cele mai triviale de care nu cred să mai fi abuzat cineva în grad atît de exasperant ca acest stilist veșnic grăbit și expeditiv. Este curios cum nu-i era silă lui chiar, cum nu-i cădea pe nervi ticul acesta de vorbire. I se părea, poate,

că fraza capătă un elan prea frumos, prin repetiție? Desigur această simplă procedură este un mijloc comod pentru înșirat, cum îți vin, sinonime și orice vorbe cu apropiat înțeles, fără să mai alegi strict cuvintele. De obicei, se repetă un cuvânt de trei ori, dar ajunge până la patru sau cinci ori în șir. O femeie pe patul de moarte încheie discursul către amantul care stă lângă dînsa: *C'est à toi le petit, je te le jure devant Dieu, je te le jure sur mon âme, je te le jure au moment de mourir!*... Dar un exemplu deosebit de bogat este acesta în care se găsește și seria melodică așa de grațioasă citată mai sus: *Peu à peu une peur l'envahissait, une peur singulière, la peur de l'ombre, la peur de la solitude, la peur du bois désert et la peur aussi du loup...*

În lucrările mai vechi te împiedici de o altă manie stilistică: începe propoziția, și mai cu samă aceea din capul paragrafului, cu *alors* și *et*... Sună așa de neîngrijit, se prezintă atât de nepieptănat cînd legi tot cu *alors* și *et* (opt *et* la început de frază, de pildă, într'o pagină și jumătate) bucățile unei povestiri: ce de noduri uricioase faci să se poticnească lectura unui asemenea text!

Maupassant se mulțamește adeseori cu formulări aproximative, cu imagini banale; iar spiritele lui sînt adeseori sub nivelul bunului gust, — ca inutiliile și bocciile ironiei în *Boule-de-suif* ori în *Bel-Ami*. Rareori este spiritual în dialoguri, care sînt, la dînsul, în general indiferente, fără nerv dramatic, și degenerază lesne în discursuri. Din operele lui s'ar putea ușor scoate un dicționar de banalități retorice, și cred să fac plăcere amatorilor de stil limpid și gingaș înșirînd cîteva, la întîmplare reținute: *la nature dans sa grandeur, dans sa puissance, dans sa franchise et dans sa grâce—les larmes, gouttes de chagrin venues de l'âme—Quoi de plus joli, qu'une femme endormie? Cette ligne onduleuse...—Quoi de plus troublant et de plus charmant qu'un lit défait?—aucune femme n'avait dormi sur sa poitrine dans un complet abandon d'amour—le divin frisson de la main pressée—le féminin, l'odieux et l'affolant féminin.*—Sau altele cu detaliu concret, superb clasice: *montagnes escarpées, sauvages, arides—colline charmante—ville jolie. et propre—rues plantées de beaux arbres—un adorable village—un magnifique horizon—paysage grandiose et mélancolique—un horizon surprenant—il y avait quelque chose dans l'air, quelque chose de subtil, d'inconnu, une atmosphère étrangère comme une odeur répandue, l'odeur de l'invasion.* Prin urmare: *il y avait dans l'air... une atmosphère!*...

Trebue să scrii clar, nou și personal, — a zis, mi se pare, Lessing. Foarte clar scrie Maupassant; nici vorbă, și un critic care vroia să-și formuleze admirația într'o glumă, a zis despre stilul acestui popular autor că are trei calități fundamentale: înțaiu claritatea, al doilea claritatea, și al treilea tot claritatea. Dar clară este orice notiță de gazetă convenabil redactată, clară este literatura suplimentelor de Duminică; această prea la-

conică laudă este, estetic socotind, foarte problematică. Există o dragoste de claritate care grosolănește simțul nuanțelor și al detaliilor de contur; tocmai dragostea aceasta stăpânește neîngrădit tehnica lui Maupassant. Cu orice preț își alege mijloacele cele mai comode și uzate ale vorbirii, și are o metodă de a prelungi și prelăți explicațiile, care presupune la cetitor o lene intelectuală formidabilă, o lene de agramat, de notar în retragere, de *nouveau riche*, mai știu eu de ce... Ce privește elementul plastic, stilul său are în general aerul oarecare și maniera neglijent expeditivă; iar din punct de vedere logic ostenește prin diluarea și deslinarea gândirii.

Maupassant s'a pronunțat foarte defavorabil despre *l'épithète rare*. Ca să evite epitetul rar—el înțelege: cu afectatie căutat—superclarul autor a gonit din proza lui multe lucruri bune. Cine fuge cu prea mare grijă de epitetul puțin uzitat se oprește direct și ușor la acele pe care nu mai știu cine le-a numit adjectivele incompetenților. Unui autor cu vorba recă și lucidă, cu analize și observații în stil consequent prozaic nu-i trebuie, poate, cuvinte multe nici rare. Dar câștigul este foarte îndoielnic atunci când omul se ferește de rarități, iar pe de altă parte își ornează fabricatele cu horbote lirico-retorice de un gust prea puțin rar.

Cel mai direct școlar al lui Flaubert a scris o franțuzească ușoară, clară, dar și—oarecare, pe care mulți din bunii jurnaliști parizieni au scris-o și urmează să o scrie. Dacă compari scrișul acesta cu al celor mai complecși artiști din ultimii douăzeci ori treizeci de ani, atunci cel dintâiu pare monoton, destul de fad, uneori și neingrijit. O pagină de oriunde în Villiers de l'Isle-Adam, în France, Huysmans, Pierre Louys ori Henri de Régnier ne arată numaidecît capacitățile prozei moderne franceze. Firește, la o astfel de comparație, mai bine este să cunoști mai deaproape proza mai veche, de pela La Bruyère în jos, decât limba veșnic curgătoare a ziarelor actuale; și rău de tot este, când te adapi fără măsură cu această din urmă apă și crezi că guști în ea toate finețele graiului literar franțuzesc.

Un autor care se interesează intens de intriga senzațională și de interpretarea ei sentimentală nu are timp de prisos pentru detaliul vizibil.—*Mont-Oriol*, scris în 1886, cu un ton general deosebit de liniștit și senin, are tocmai și tablouri detaliate cu o neobișnuită grijă. Țăranii și clienții băilor adunați să privească explozia unei stînci mlinate, locuința și pivnița bătrînului Oriol, cura de reclamă a falșului invalid; serbarea de deschidere a băilor nouă, se desfac luminos și precis conturate și colorate, și sînt armonice încheiate în construcția totală. Pentru a evalua estetic aceste exemple, este bine să le compari cu intercalările întimplătoare și terne, cu toată aparența bariolată, în *Bel-Ami*: reprezentarea la teatru de varietăți, petrecerea la Jacques Rival, cu exercițiile de scrimă și luptele greoiu descrise, ori vizita lui Duroy la părinții lui. În afară de schița delicat executată: moar-

tea lui Forestier la Cannes, *Bel-Ami* mi se pare cea mai nepieptănată și mai arbitrară lucrare din toată această colecție de rezezi și sentimentale invenții.

Este de observat că, în cărțile de călătorie chiar, elementul plastic este redus; aici se poate totuși constata o desvoltare în procedările artistului. Primele note de călătorie, *Au Soleil*, sînt mai sărace în detalii sensibile decît cele din urmă în *la Vie errante*,— fiindcă *Sur l'eau* nu se poate cu drept număra la grupa aceasta. În cele mai vechi găsești mai mult politică colonială și considerații diverse despre oameni și situații, sînt adică mai mult jurnalistice, cele din urmă însă ceva mai estetice. Impresiile atent prelucrate sînt rare în *Au Soleil*; însemnez aici cîteva din aceste rarități: *Il a tout vaincu, le feu du ciel, tout dévoré, tout pulvérisé, tout calciné, ce feu qui remplace l'air, remplit l'horizon... Et tout cela a une couleur étrange, aveuglante et pourtant veloutée, la couleur du sable chaud auquel semble se mêler une nuance violacée, tombée du ciel en fuslon.—Un val-lon, aride et rouge, sans une herbe; il s'étend au loin, pareil à une cuve de sable. Mais soudain une grande ombre, lentement le traverse. Elle passe d'un bout à l'autre, tâche fuyante qui glisse sur le sol nu. Elle est, cette ombre, la vraie, la seule habitante de ce lieu morne et mort... Un semn izbitor de indiferență estetică a omului se află în această colecție de note: Marsilia este descrisă de două ori, fără încercare de a diferenția sensibil tablourile, ci o bună parte din prima descriere trece în a doua. Drept vorbind nu sînt tablouri, ci note grăbite și destul de convenționale.—Maupassant vrea să isprăvească iute cu o inevitabilă figură de efect: *Marseille transpire au soleil, comme une belle fille qui manquerait de soins... Ceva mai departe Neapolul figurează iarăși ca fată (o obsesiune esențială a scriitorului!), nu mai știu de ce specie.—Între primele schițe de călătorie, remarcabila bucată *Au Creusot* ar fi fost o perfectă pictură literară, dacă uzata comparare a mașinelor cu niște monștri enormi nu ar fi fost prea sistematic urmărită, și sublimul specific al uzinei n'ar fi supărător întrerupt prin exclamații de reporter: *Entrons dans l'usine de Mr. Schneider! —Quelle féerie! C'est le royaume du fer.—Quatre énormes machines; que font-elles?—Essayons de voir, de comprendre!...***

În ultimul jurnat din Alger, scris la 1889, ai număidecît impresia că sensibilitatea autorului este altfel orientată. Omul care totdeauna se plîngea de sărăcia realității scrie acum: *Vraiment, nous manquons de mots pour faire passer devant les yeux toutes les combinaisons de tons... Drumul la Kaïwan a dat pagini din cele mai perfect estetice ale operei: apariția orașului în ceață, flamanzii rozi și roșii, negustorul în costum de cele mai luminoase culori, pe șoseaua plină de soare, interiorul amiezilor al orașului sînt imagini surprinzător de îngrijite și libere de orice retorică.—Astfel lucruri notate puțin înainte de izbucnirea nebuniei, ca *Sur l'eau*—și jurnalul ultimei călătorii în Africa, se*

disting prin ascutimea simțurilor și luciditatea percepției, prin calm și printr'o perspectivă mai emancipată de sentimentalism. În general, cele două cărți de călătorie și *Sur l'eau* mi par producțiile cele mai armonice ale sentimentalului om, fiindcă în ele nu-și impune nici o constringere tehnică, ci vorbește numai despre ce-l interesează și cum îi vine.

Prin calitatea producției literare și prin suflet, Maupassant ține de familia Sand-Musset, — și este întrucitva rudă cu Paul de Kock. Versurile lui nu-s decât Musset dat cu vopsea naturalistă. Pentru tinerii burghezi dela 1880, el a fost ceia ce fusese Musset și Sand pentru cele două generații precedente. Maupassant convenea perfect capacității și ambițiilor estetice ale cetitorilor de mijloc care pela 85 aveau douăzeci de ani. A fost un burghez sentimental care iubea, înainte de toate, senzații groase, din acele care fără încunjur se descarcă prin ris, sau prin lacrimi. Arta n'a fost pentru dînsul o faptă incomparabilă, și efecte estetice numai rareori a urmărit. Subiecte duiioase ori gros humoristice, — la astea ținea el mai mult, și le încadra cu drag în comentarii sentimentale.

Totuși de atîtea ori s'au plîns cetitorii, că acest foarte cetit și universal cetibil autor este prea rece, de o răceală crudă, că ia prea puțin ori de loc parte la soarta figurilor sale. Așa au zis oameni care nu sîmănă prea mult între dînsii, ca Paul Bourget, Anatole France, Brunetière, Lemaitre și atîți alții după dînsii! — Adînci și misterioase sînt uneori motivele judecăților literare... Oricum, aici partidul este mare, și prin urmare puternic.

Paul Zarifopol

Dumnezeire

Pământul se surpase deodată dedesupt
Și Dumnezeu în noapte a coborît în mine,
În trupul meu vremelnic, îndurerat și rupt,
Ca soarele ce cade din slavă pe ruine.

Și s'a făcut lumină în noapte, și-am simțit
Întreg pământul putred cum se 'nvârtea departe;
Privirile în mine tălau ca un cuțit
Văzduhuri nesfârșite, albastre și deșarte.

Și m'am simțit deodată puternic dar strein
De ce purtam în suflet, de viața-mi muritoare,
Și'n cercul meu de aștri, improvizat divin,
Am plins ca om cu fruntea plecată peste zare.

Pustiuri fără capăt pluteau în jurul meu,
Și viața mea de-acolo era fără sfârșit,
Și m'am simțit atuncea etern nefericit,
Nefericit și singur ca însuși Dumnezeu.

Și am strigat de groaza dumnezeirii mele,
Și mi-au răspuns departe cu strigăt spații goale.
Sclipea doar putregaiul pe cojile de stele
Și soarele ce singur se prăvălea în vale.

Dar m'am trezit cu timpul. Era așa de bine
În casa noastră mică și plină de iubire,
C'am înțeles pe urmă că Dumnezeu în mine
A coborât să aibă un ceas de fericire.

Demostene Botez

Nevinovățiile viclene

(Roman)

Din gura groasă a robinetului, apa curgînd într'o coloană cu suprafața aspră și tulbură, arunca picături rotunde ce se prelingeau leneșe pe pereții netezi ai băii. Apoi, căzînd peste apa ce se adunase, începu să se frămînte spumegînd.

În cămașa de noapte țărănească, cu părul ridicat peste urechi și cu picioarele goale, Sanda semăna a băiat. Se spăla pe dinți în fața oglinzii și sub lumina dimineții care se împrăștia ușoară prin fereastră, urmărind mișcarea periei peste dinții înroșiți de pastă, simțea, privind la chipul ei reflectat de oglindă, o mulțumire vloae. Cu gîtul încordat și cu capul dat pe spate, făcu gargară, schimbînd clocoțitul din gîtlee după deschiderea gurii. După ce isprăvi, stătu pe gînduri o clipă uitîndu-se la cer și împinse geamurile lăsîndu-le întredeschise. Coloana lichidă bolborosea mereu; Sanda se întoarse și închise robinetul, și apa din bae liniștindu-se treptat, se legăna ale-nre între margini, înverzindu-și adîncimile.

De afară, aripi de vînt rătăcite aduceau frinturi de vorbă. Glasul nehotărit al lui Radu, din grosimi răgușite se ascuțea pe alocurea, sub grindina cuvintelor priplite ale lui Baby.

Sanda în oglindă, își scoțea încet cămașa peste cap. Pînza fre-cîndu-se ușor de trup îi dădu un fior între umeri. Căscă și se întinse. De afară ascultă sosînd iar glasuri; se gîndi că ar dori să fie și dînsa cu Radu... sau să fie Radu aci cu dînsa... Din oglindă îi răsări făptura ei subțire și albă, cu sînil abia rotunjiți avînd în virfurile un strîmt cerc pigmentat, cu brațele slabe și fragile aninînd că-mașa în aer, și un val de sînge îi năvăli în obraji.

Se îndepărtă grăbită, și intră în bae tremurînd și bălăcînd. Un răsuflet de vînt făcu să se izbească geamurile. Glasurile sosiră amestecate într'un ris. Sanda ridică în mini buretele greu de apă și simțea răcoarea lipindu-l-se pe umărul și brațele umede.

O muscă mare bizfia pe sus și, speriată, se izbea de tavan într-un zgomot plin; apoi cobora în spirală, pornea cu picioare grăbite, se avânta spre geam, zbirnia și se înalța iar.

Sanda fredona un one-step frecînd săpunul de mînușa aspră pentru spălat, și se gîndea la o figură de dans, dînd gîndului o mare intensitate prin mișcarea reținută a picioarelor în apă.

Obrazul îi nădușise puțin de căldura băii. Se simțea amorțită, dar graba să se vadă și ea în grădina de unde veneau glasurile, o făcu să scuture lenea. Se sculă în picioare.

Apa îi se prelinge de-alungul trupului în șiroaie gîdilitoare. Frecîndu-și piciorul cu mînușa spumoasă, se sprijinea cu o mînă de marginea băii, și cu gura întredeschisă fredona înainte. Avea pe gît un guler alb de spumă pe care îl frămînta cu gesturi energice și din care curgea o diră albă între sîni.

Cînd sfîrși, aruncă mînușa care plescăi greoiu, și se lungi în apa opacă, albăstrită de săpun.

Dela bucătărie venea zgomot sfîrșit de grăsimă prăjită. Sandei îi era somn: toate sunetele luau pentru dînsa inflexiuni de glas. În loviturile depărtate ale unui cioclitor de piatră desluși cuvinte.

Eși din bae lăsînd apa să cîrue după dînsa, și învelindu-se iute în cerșaful rece, se așază pe scaun și închise ochii. Din grădina se auzea iar zgomot de gurl. Musca se plesnea bizînd de tavan.

Sanda se simțea moale și nu mai era stăpîină pe gînduri. În treacăt își aduse aminte de romanul pe care nu îl isprăvisese, de gîndurile vagi, pe care i le dăduse, și de după-amiăza cenușie cu baba-orba.

Cînd deschise ochii, soarele pătrunsese prin căscătura ferestrelor și se scâldea în apa încă puțin legănată, care-l răsfrîngea razele pe zid într-o pată mișcătoare, luminoasă și elastică.

Noaptea abia prinsese să-și risipească învinațirea pe care se topeau stelele. De după muntele din răsărit, o cunună de lumină slabă de tot începuse să stingă întunericul. Era foarte devreme, și nu se treziseră încă nici păsările nici vîntul.

În odaia copiilor, Baby aprinsese electricitatea. Bulmăcit de somn și orbit de lumină, rămase cităva vreme cu mîna pe buton. Riri se deșteptase și dînsa și își căuta în grabă papucii de subt pat. Împiedicîndu-se în cămășile lungi de noapte, porniră amîndoi în direcții diferite, ca să trezească și pe ceilalți, care, și dinșli, trebuiau să plece în excursie. Făcură aceasta fără un cuvînt, căci hotărîrea nu o luaseră trezindu-se, ci în ultima convorbire înainte de a adormi, și grija întîrzierii îi urmărise prin tot somnul.

După ce sculareră pe unchiul Pavel și pe Radu, se întîlniră în fața ușii dela odaia Sandei. Dînsa auzi zgomot, deschise ochii, și îi închise îndată speriași de lumina aprinsă pe neașteptate de Baby. Voi să se bucure o ultimă clipă de căldura patului, dar Baby, al cărui caracter răutăcios și vehement era proverbial în familie, găsi aceasta absolut inutil. Interpelînd-o violent, pumnul spinarea sonoră a Sandei care ridea, și apoi asistă serios și cu brațele încrucișate la sculatul din pat. Dar în curînd Sanda îl repezi, trimiteîndu-l să-și ia o batistă pentru gaturaiul lui matinal.

În odaia lui găsi pe mama ajutînd pe Riri la îmbrăcat. Privi

cu mulțumire la scaunul de lângă patul lui, pe care așteptau decusară, nuțaua pentru cal, jambierele de piele, un pahar de buzunag și o șapcă de turist; și suflindu-și nasul cu o extremă energie, se îndreptă către scaunul pe care se amestecau albiturile cu costumul de călărie.

Din odala de alături se auzea îmbrăcându-se unchiul Pavel; necăjit că nu găsea îndată părți răzlețe din îmbrăcăminte, le apostrofa într'un soliloc amestecat cu tuse. Cind Marița, fata din casă, îi aduse cana cu apă caldă, o tăcere prelungă întrerupse solilocul. Mătușa Cecilia trecu grăbită în odala unchiului Pavel, de unde tocmai eșea Marița, zimbînd intens și netezindu-și șorțul.

Lămpile electrice luminau tot mai galben și mai slab; prin ferestre ziua creștea pe nesimțite. Sanda și cu Radu eșiseră în pridvor să aștepte sosirea țaranului cu caii. Se simțeau zăpăciți, cu gîndurile înclește și cuprinși de o vagă sfirșeală, din cauza sculatului prea devreme și a emoției așteptării. Un cer curat și neted ca o apă liniștită se revărsa peste tăcerea din aerul senin și rece. Din umbra cenușie a dimineții din vale, Sanda și cu Radu priveau la singurii virf de munte, cel mai înalt, câte se azea de soare. Peste pădurile depe dealuri se țesea în aer ca o ceață albăstrie și subțire. În curtea abia se deslușeau umbrele arborilor. Pe Sanda, pătrunsă de răcoare, o cuprinsese o criză de strănutat. Roșie, între două strănuturi, privea la Radu rizînd și făcîndu-i semn că iar începe.

Radu, legănat de cal, îi simțea mirosul, și-și vedea în față, pe drumul pustiu, familia risipită pe șelle cailor. Singur țaranul îi rămăsese în urmă. Sanda, care-și alesese calul cel mai bun, conducea expediția, întorcînd capul mereu ca să vorbească cu cel din spate.

Baby și Riri amuțiseră, cufundați adînc în contemplarea cailor de sub ei. Unchiul Pavel strica chibrit după chibrit, încercînd să-și aprindă o țigaretă, în pofida vîntului și a mișcărilor calului. Mătușa Cecilia era preocupată deopotrivă de asperitățile șelii pe care se odihnea, și de merindele din sacii care rămăseseră în urmă, la grija țaranului.

Radu, care abia tirziu băgase de samă că-i șchioapătă calul, începuse dela o vreme încercări zadarnice ca să înainteze pe lângă șirul călăreților până la Sanda. Era nerăbdător să-i comunice impresiile lui și curios să le afle pe ale ei. Dar abia întrecuse al doilea cal, și drumul din pădure, urcînd la deal, îi apărură după o cotitură șerpuiind prea strîmt pentru doi cai unul lângă altul.

Prin frunzișul arborilor se întrezărea cite un petec din cerul foarte albastru, pe care răsărise soarele, și pete de lumină se rotunjeau tremurătoare pe cărare și pe frunzele uscate care înveleau pămîntul.

Cărarea ocolii o stîncă albă cu dungi vinete, proptită în malul prăpăstiei; din loc în loc răsăreau din trupul ei lanțuri de campanule, iar în virf, un brad scăldat de soare își încorda rădăcinile. De partea ripii se făcuse un luminș, și în treacătul cailor se văzu încă odată șirul de munți, luminat tot, cu umbrele adînci și negre ale văilor, cu povînișurile pleșuve ale crestelor verzi, cu pădurile dese care parcă urcau spre piscuri. Un nor, străvezlu și lucitor ca de sîdef, atrîna pe deasupra șirului de munți.

Un izvor țîșnea dintre pietre, curgea peste drum și se prăvălea în ripă. Pe drumul care se lărgise, caii se îndesau la apă, în strî-

gătele călăreților care se temeau să nu-și strivească în înghesuială picioarele unii altora.

Se simțeau cu toții amorțiți și puțin îndurerați. Radu se grăbi să descălțeze ca să o ajute pe Sanda. Dar ea, care era mai obișnuită cu călăritul, descălțase singură și își scutura rochia de părul calului.

Prin clipeala continuă a apei, caii se adăpau zgomotos și îndelung. Doi dintr'înși se urcaseră pe malul din dreapta drumului și, cu gaturile lungite și încordate, pășteau firele rare de iarbă dintre frunzele uscate. Caravana pornise înainte pe jos. Pădurea începuse să-și răcească trunchiurile; coroanele de frunziș nu se mai îmbinau și petece mari de soare luminau drumul.

Radu putea înfine să meargă lângă Sanda, dar se simțea deziluzionat, că nu avea să-i spună nimic. Ea mergea aproape de tot de el; era mulțumită că se aflau împreună, și nu dorea să afle nici gândurile lui, nici să i le spună pe ale ei. În treacăt, culca la pământ cu năuaa urzicilor dela marginea drumului, și pe urmă își dădea iar lovituri ușoare peste picior în tactul mersului. Pentru că Sandei îi era cald, își scosese pălăria, și dintre părul încalțat se ivea un colț de ureche. Din cînd în cînd, mersul se devia, trupurile li se atingeau lipindu-se o clipă și, tot de-atîtea ori, amîndoi se dădeau la o parte intimidatși. Fără să bage de seamă, amîndoi porniseră foarte lute. Drumul urca în serpentină. Radu se oprise să-și lege șiretul dela gheață, și atunci amîndoi văzură pe ceilalți urmași de cai, urcînd mici, pe urmele lor. Își continuară drumul. Sanda bălăngăindu-și brațul din dreptul lui Radu și lovi din întimplare mîna, el privi zîmbind, și continuară să-și izbească mîinile una de alta în chip de joc. Dar lovitura mîinilor devenea tot mai ușoară, până cînd nu mai fu decît o mîngiere la răsîmpuri egale. Și ca să poată continua distracția, amîndoi de fiecare dată rideau exagerat, ca să înșele pe celălalt.

Brazii erau tot mai pipernicîți și vîntul zbirnîla printre acele lor. Deodată, Sanda și Radu văzură că pădurea se slăbește. În fața lor cerul se întindea liber și, pe spinarea muntelui, iarba înaltă și înflorată de vînt înlocuia frunzele uscate. Cițiva pași mai departe soarele îi năpădi. După mersul umbros și ascuns prin pădure, deodată zarea se întinse amețitor de largă și de luminoasă. Și Sanda dădu drumul mîinii lui Radu, pe care o ținuse între degete. Cerul se boltea peste lanțuri nesfirșite de munți, care cu cit se depărtau își învinețeau verdele, topindu-se în urmă ca un fum în albasrul văzduhului. Subt dinșii, pădurea cobora până în orașelul din care plecaseră. Casele aliniate regulat imitau o hartă, în care drumul și riul făceau două panglici subțiri și distincte. Zăpăciți de vîntul neînterupt și intens, se așezară în iarba din care se urca țiriitul greerilor. Buruenile încinse miroseau. Unul cite unul, ceilalți, care încălecaseră iară, eștră la lumină din bolta pe care o făceau ultimii arbori ai pădurii.

Adăpostită de o stîncă, fața de masă era întinsă pe jos. Farfurille și o cutie de sardele din mijloc se înfundau, turtind iarba de subt dînsa. Prinprejur toți se trîntiseră așteptînd mîncarea, pe care mătușa Cecilia și cu Sanda o făceau să apară pe încetul din jurnale și din șervete. Rumeneala pullor fripti se învecină cu felile de pine, cu cilindrul de scoarță de brad în care se ascundea brînză printre farfurii și furculițe. Paharele atîceau în soare. Cu toate că le era

foame, pulul rupt cu degetele și noutatea felului acestuia de-a mânca, îi mulțumea mai mult pe Baby și pe Riri decît mîncarea însăși. Doar mătusa Cecilia nu căuta să se bucure de nimica, fiind preocupată mereu să servească pe ceilalți. Vinul gilgiind străveziu din gîtul sticlei umplea paharele, în care se întuneca. Unchiul Pavel își ștergea cu grijă briceagul de munte pe un șervet. Sandei îi era sete; pentru că nu erau destule pahare, ceru lui Radu pe al lui. El voi să-l cîștească, dar Sanda i-l luă din mînă în grabă și bău vinul care se afla pe fund, privind prin transparența paharului la Radu. Vîntul gonia fiștînd prin iarbă jurnalele în care fusese învelită mîncarea.

Pe cînd ceilalți se culcaseră să-și facă digestia și-și acoperiseră fețele de soare, Baby, cu șapca lui de turist în mînă, urmărea un fluture. Fluturile scăpa mereu, iar Baby își schimba într'una tactica, căutînd să-l prindă cînd cu viclenie și umblînd în virful picioarelor, cînd repezindu-se după dînsul și vrînd să-l bage în șapcă din zbor. Riri prindea prin iarbă lăcuste mici și identice, la care le dădea drumul imediat ce acestea începeau să-și gidile virful degetelor cu labelle aspre.

Radu vedea de subțîntunericul pălăriei care-i adăpostea obrazul, un colț din lumina de afară și pe Sanda culcată. Iarba înaltă o ascundea puțin; ținea într'o mînă adusă lingă gură un fir de iarbă, pe care-l mușca trecîndu-l printre dinți; își mușca picioarele din cînd în cînd, și respirația îi urca și-i cobora ușor bluza albă. În spatele lui erau caii și-i auzea rupînd iarbă și măcinînd-o sonor în gură. Unchiul Pavel fuma o țigaretă; Sanda, privind cu ochii întredeschși pămîntul de subțîntuneric, se mira de mulțimea gîngăniilor, care alunecau repede printre rădăcinile firelor sau urcau cu grijă înspre virfurile lor. O gidilitură grabnică îi trecu peste ceafă și Sanda strivi insecta între palmă și gît. Pe urmă se sculă în picioare, și ca să nu deștepte pe ceilalți se duse lingă Radu, plecîndu-se și ridică pălăria de pe obraz și-i făcu semn să vie să se plimbe.

Sanda și Radu culegeau flori într'un buchet. Unele aveau ciorchine vișinii și grele; altele se umflau în clopote vinete și învoalte; cîte unele, zmulse, își risipeau îndată petalele albastre și ușoare; altele păreau pufuri de aur sau de argînă. Multe aveau mirosuri dulci și grele sau acre și subțiri; și miroseau a iarbă, a piatră arsă de soare și a pămînt.

Pe un mal împănăt cu bolovani, creșteau într'o cunună garofițe albe de munte. Sanda voi să se urce să le culegă, dar Radu o opri, și încredințîndu-i biciușca începu să se cațere din piatră în piatră. Ajuns sus, privi la Sanda triumfător. Ea se uita la el umbrindu-și ochii cu buchetul și țînînd în cealaltă mînă amîndouă biciuștile. Radu culegea firele subțiri înflorite în vîrf ca de o spumă albă și parfumată. Pe urmă, începu să coboare cu grijă printre bolovani, pe povîrnișul de argilă uscată. Deodată un bolovan îi cedă subțîntuneric și Radu se prăvăli. Cînd ajunse jos, precedat și întovărit de pietrele pe care le lua cu dînsul căzînd, ținea încă într'o mînă ridicată mînunchiul de garofițe terfelit prin țărînă și de nerecunoscut, iar în cealaltă zdrelită se sprijinea. Sanda, care se dăduse prudentă la oparte de frica ploii de piatră, se apropiase acum îngrijată de dînsul, vrînd să-l ajute să se scoale. Dar Radu se ridică atît de iute că fu și el mirat. Zîmbi Sandei năucit, îi dădu garofi-

tele care nu mai aveau nici o valoare și începu să-și scuture hainele. Ea potrivindu-i gulerul surtucului îl întrebă:

— Te-ai lovit? Și Radu, cărui îi tremurau genunchii, răspunse „Nu”, fără să știe exact dacă spune o minciună sau un adevăr. Apoi porniră liniștiți înapoi. Pe Radu îl ustura palma julită, și amândoi simțeau că între dinșii crescuse o intimitate neașteptată.

Întoarcerea era tăcută. În mirosul de mușchi și de brad al pădurii, peste care bătuse soarele ziua întreagă, se simțea coborîrea încetă a asfințitului.

Cînd ajunseră la lumină, Sanda și cu Radu care umblau tot pe jos singuri, văzură iarăși lanțul de creste, de după care soarele apus împrăștiat pe cer un evantai deschis de făși luminoase. Munții întunecați păreau că-și pierduseră adîncimea și semănau a fi tăiați într-o tablă de tuclu.

Sandei îi ardeau obrajii. Întorcîndu-se deodată către Radu îngă care sta pe piatră, îi apucă binîșor mina și i-o lipi de obrazul ei.

„Uite ce fierbinte sînt!”, Apoi i-o coborî iarăși și urmă să-i frămînte degetul cel mic între degetele ei, pe cînd Radu privea zîmbind și fix la cele două mini împletite în joc.

În curînd se auzi dinspre deal pasul cailor pe pietre.

Baby se sculase de dimineață cu ideea fixă să viziteze chiar în aceeași zi podul casei. Sarcina lui era grea, fiindcă nu era de ajuns că interesase la această expediție pe ceilalți copii, ci mai trebuia să înduplece pe mama. Deaceia o urmăci toată dimineața din cămară în bucătărie și înapoi, cerînd mereu același lucru pe tonuri diferite, cînd rugătoare și plîngătoase, cînd răzgîiate și violente. Abia după masă, cînd se culcase unchiul Pavel, mătușa Cecilia, cu același indiferență cu care ascultase doleanțele lui Baby, incredință Sandei cheia grea dela pod.

În atenția generală Sanda deschise ușa podului. Cheia se întoarse de două ori în broască scîrțîind anevoe și ruginit, și ușa scînci deschizîndu-se în întunericul dinăuntru.

Pașii năvălitori și prîpiți pe scara de lemn uscat tulburară liniștea caldă și prăfuită.

Încăperea pe care Baby și-o închipise imensă, era destul de mică. Prin ferestrele așezate sus și care dădeau pe acoperiș, intra o lumină slabă și murdară, peste mirosul vechiturilor. Praful gros dădea tuturor lucrurilor din pod nuanța podelii. Maldăre de gazete vechi și îngălbinite, foteluri și canapele schilloade și defundate, cufere terpelite se înșirau sau se îngrămădeau unele peste altele de-alungul zidurilor.

Erau cu toții tăcuți și steteau grupați în mijlocul încăperii, neștiind unde să scotocească mai întălu și zăpăciți de-așa bogăție de mister. Baby se așeză pe zdrențele roșii ale unui fotel, dar un nor de praful făcu să se scoale, pe cînd fundul pantalonilor îi păstra un cerc alburii ce-și complecta rotunzimea pe marginea surtucului.

Un cal de lemn rîncea ca și în prima copilărie a lui Baby, în ciuda cozii și a coamei care lipseau cu desăvîrșire. Riri, răzimată de dinsul, îi legăna alene, uitînd orice dorință de explorare. Sanda și cu Baby răsfoiau un maldăr de gazete vechi, alegînd pe cele

ilustrate. Radu, care nu fusese invitat la această selecție se simțea parcă lovit în drepturile lui, necăjit pe Sanda, care preferase ajutorul inferior al lui Baby. Și fiindcă nu avea ocazie să vorbească Sandei, găsea mereu în minte subiecte de conversație importante pentru amândoi. Neștiind ce să facă, începuse să caute prin dulapuri de lângă dînsul, care căsca lipsit de amîndouă ușile. Ghetele vechi se amestecau desprecchiate cu rufe zdrențuite. Într'una din ghete găsi un briceag cu prășeaua de corn intactă și cu amîndouă limbile rupte.

Printr'o crăpătură dintre două scinduri din perete se vedea o fâșie de cer albastru, de pădure și de curte. Lucrul o incinta atât de mult pe Riri, încît își lipise obrazul și amîndouă palmelo de lemnul murdar, uscat și mirositor. — „Ce faci acolo?“ o întrerupsese Sanda. Riri își întoarse fața rîmînînd răzîmată numai în palme, răspunse succint și distrat: „Uite, se vede“, și-și reluă pozițiunea dinainte.

Sanda închise revista veche de mode în care privea de cîțva timp. Într'însa, deschisă la întîmplare, văzuse o cucoană cu un simbol de nas între ochii prea mari și gura prea mică din obrazul impasibil subt pălăria verde, imensă și înclinată, pe care se adăposteau diverse specii de păsări smaragdine. Rochia foarte lungă, umflînd sau subțîind subț stofa vert-olive formele cucoanei, sîrșea într'o trenă cu falduri rigide. Două virturi ascuțite de ghete se arătau la întîmplare de sub rochie. Sandei îi reamintise eroina din romanul neisprăvit. O vedea pe Riri tot în contemplație, și dînd la o parte vrafal răsturnat de gazete, se duse împreună cu Baby la dînsa. Pe rînd priviră prin crăpătură lumina mare de-afară, pe care Sanda care avea nasul îmbîsît de praf, o dorea. O rîndunică, repezindu-și zborul pe lângă casă, trecu într'o clipă aproape de tot de privirea lui Riri, care se dete înapoi de frică să nu-i dea în ochi.

Radu, deși nu mai știa exact motivele ce-l făceau să fie supărat pe Sanda, rămăsese totuși îmbufnat la dulapul lui. În fundul unui raft descoperise printre rufe un album îmbrăcat într'un carton ros, care odată imitase pielea. Îl deschise fără interes; fotografiile demodate îl intristau. Se mira de urîțenia tuturor oamenilor de pe vremea aceea. Pe mulți nu-i cunoștea, pe alții îi știa din nume doar. Întorcînd o pagină află pe unul din cei doi bunici ai lui, pe acela care, după spusele mamei, murise la băi în străinătate. Apoi îl delectară sub ochii cîțiva ofițeri mustăcioși și severi, și o serie de domni necunoscuți în redingote, cu pantalonii umflați și cu cravate masive, cu priviri dulose subț sprîncenile încrunțate. Mătușa Cecilia și unchiul Pavel se aflau reprezentați la diverse epoce ale vieții lor. Cea mai interesantă fotografie i se păru lui Radu aceea dela cununie, în care mătușa Cecilia albă toată, cu un buchet într'o mînă, ținea cu cealaltă brațul unchiului Pavel; îl zîmbea de profil pe cînd dînsul, în frac, o contempla grav. Ultimele pagini ale albumului erau goale. Radu le răsfoi în pripă și decodată, în ultima foaie, mai găsi o fotografie stîngheră. O privi grăbit și atent, și chemă îndată cu glas nerăbdător pe Sanda. Dînsa lăsă pe Baby și pe Riri, care se încurcaseră la socoteală și nu mai știau cine avea dreptul de rîndul acesta să privească prin crăpătură, și urmă chemării. El, fără să zică o vorbă, îi arătă triumfător descoperirea. Fotografia pe un fond de maro și de nisip întruclupa pe Radu și pe Sanda în mijlocul unui grup indiferent. Amîndoi se schimbaseră în ultimii trei ani; Radu purta în fotografie un costum de marinar cu pantalonii scurți, avea picioarele goale ca și Sanda, și amîndoi țineau în cîte o mînă plase de prins

pești. El era slab de tot, cu capul mic și tuns la plele; pe cînd ea, cu obrazul contractat de lumina soarelui, îmbrăcată într'o rochiță scurtă, se ținea drept pe picioarele strimbe și slabe.

Aceste din urmă detalii o indispușeră pe Sanda. Se știa acum superioară cu mult fostei ei arătări, și făcea răspunzător pe Radu de reminiscența trezită prin poza vicleană. Dealtfel își simțea minile prăfuite, uscate și fierbinți, și vroia să și le spele. După ce privise în treacăt și fără nici un cuvînt fotografia, îl trase pe Radu de mîneacă, și interpellînd toată compania, o îndemnă la plecare. Riri admise propunerea, pe cînd Baby, dintr'un sentiment de solidaritate, se uita la Radu, pe care îl simțea ostil deciziei Sandei, și aștepta. Amărăciunea care dospea în sufletul lui Radu i se înodă în gîtlej. I se părea că prin chemarea lui de adineaori, o ertase pe Sanda pentru neglijența cu care îl tratase și răceala ei, față de actul acesta mărinimos, îl revolta. Nici nu punea la îndoială că Sanda îl pricepuse din atitudine sentimentele și intențiile. Și deaceia răspunse răs-picat; „Eu rămîn!” Sanda insistă cu un aer de inocență ironică și ea să-l convingă să atînge brațul. Dar Radu se zmuclă și-și ascunse obrazul întorcîndu-l înspre dulap. Nu răspunse nimic, fiindcă munea să-și inghită nodul din gît, care amenința să izbucnească. Sanda rămase o clipă nedumerită și răspunse în urmă cu un rîs silit, dar batjocoritor și amar. Și rîzînd încă, îl părăsi pe Radu, însoțită de Riri care i se agăța de cordon. Baby le urma la distanță, căci cu toată dorința de a lua partea lui Radu, îi găsea mizantropia prea pronunțată pentruca să-i rămînă tovarăș.

Radu, care suportase stolorisul Sandei, privind atent și grav la un petec de cămașă din dulap, simți că orice stăpînire de sine se sfîrșea, cînd ușa podului izbîndu-se îl închise în slugurătate și tăcere.

Roșu la față, cu ochii scinteetori dar plîni de lacrimi, începu să se plimbe din colț în colț. Trăcînd pe lîngă vrafal de gazete răsfolte de Sanda, avu intenția dela distanță să-i facă varză cu piciorul, dar îi lipsi curajul și-și fîlgeră șumai cu o privire iritată. Pe deoparte un necaz aprig înlocuise orice alt sentiment din cite avusesse pentru Sanda; pe dealta se simțea neliniștit fiindcă găsea ultimul lui gest prea violent și nu știa ce atitudine va trebui să ia revîzînd-o. Necazul lui tulbure se limpezi cu încetul, transformîndu-se într'o discuție, în care Sanda umilită capitula fără condiții.

Privea trist și amărit o pinză de paianjen, părăsită de stăpîne și împovărată de praf, animată de două birne.

De afară auzi pași scriștînd pe pietrișul grădinii și, amintindu-și de crăpătura dintre scînduri, se duse într'acolo și privi.

Pe marginea albiei dela cîșmea se așezase Sanda. Avea obrazul posomorit și ochii îngrijați, precum constată Radu cînd ea ridică privirea adîncită în albie ca s'o arunce spre pod, crezîndu-se neobservată.

Radu se repezi cătră scară. Coborînd treptele o ertă pe Sanda pentru a doua oară în același zi.

X

Ziua fierbințe izbucnise cătră asfințit într'o furtună desfrînată care gonise lumea adunată în pridvor. În timpul mesel furtuna se liniștise, și acum prundișul abia mai șoptea sub picături. Ploala se cernea ușor prin frunzișul arborilor zbirliți în foșnet de vînt.

Din odala din fund se auzeau glasurile copiilor. Riri, bolnavă

de amigdalită, juca în pat cărți cu Baby. În sufragerie unchiul Pavel sta de vorbă cu doctorul, chemat pentru Riri și rămas la masă din pricina furtunii.

În salon era întuneric, și doar lumina electrică din sufragerie făcea o pată mare, în formă de trapez, pe covorul din fața ușii. Sanda și cu Radu stăteau răzimați pe coate în pervazul ferestrei deschise, prin care mirosuri grase, trezite din pământul umed, năpădeau minate de vântul pătrunzător și subțire. Umezeala de afară se țesea luminoasă și rotundă în jurul globului electric din fața casei.

Amândoi tăceau. Radu, cu capul apăsat în mână, privea la Sanda prin întunericul albăstrii. Ea plictisită de tăcerea lui, îl împingea din când în când cu cotul. Radu îl zâmbea atunci și risca anevoie citeva cuvinte, care îl speriau sunind în liniștea de afară. Avea glasul răgușit, și-și simțea gura uscată și obrații aprinși. Sanda căsca des și fălcile îi trosneau. Un sentiment vag de așteptare o neliniștea. Își trecea prin minte peripețiile dela venirea lui Radu încoace, și-și dădea sama că se așteptase să petreacă mult mai bine în tovărășia lui, fără să-știe exact de ce. Căci dorințele Sandei îi erau tot atât de neprecise ca și linia sinilor și deăceia începu să tragă cu dinții ușor de colțul gulerului.

Ploua încetase. Dintre norii greoi și cihoși, o fișie de cer adânc de limpede și cu stele ascuțite, se ivise. În aerul înviorat, zgomotele dela gară se prelungeau într'un huruit continuu, pe când o pasăre fără adăpost ciripea amețitor. O pisică albă trecu cu grăjă prin iarba udă și se cățăra de gard. Din sufragerie soseau glasurile tihnite ale conversației dintre unchiul Pavel și doctor, amestecate pe alocurea cu gîlgitul unei sticle. Radu amorțit se întinse și pe urmă se răzîmă iarăși în coate.

Sanda se desprinsese de pervaz și zise foarte încet: „Hai să ne plimbăm puțin în pridvor“. Porniră amândoi... „că nu mai plouă“ complectă dînsa; și Radu primi fără nici o obiecție, căci i se deșteptase nădejdea, că în întunericul binevoitor va avea îndrăzneala unei fraze, sau cel puțin al unui gest deciziv.

Pe lespezile pridvorului pașii sunau egali. La început amîndoi fură veseli, fără să știe de ce; se simțeau ușurați, cași cum ar fi aminat o decizie gravă și grea de consecințe.

Din edera care se agăța, înălțîndu-se de stîlpul din capătul pridvorului, vîntul scutură o picătură și o asvirii pe obrazul Sandei. Ea o șterse repede cu mîna, rîzînd prea tare și prea scurt. Pașii își continuau mersul monoton, și aceiași herăbdare amortitoare începea iarăși să le apese pe piept. Radu își ținea amîndouă mîni le în buzunarele surtucului. Sanda îl apucase de braț și el simți deodată mîna ei care i se strecurase în buzunar atingîndu-se de a lui. Și strîngîndu-l-o, Sanda-l explică tot foarte încet: „Mi-e frig“. Pe Radu îl cuprinsese o înduioșare nemotivată pentru mîna care îl gidila în palmă. Se gîndea foarte intens la forma mîinii, la unghiile puțin mîrdare, la pielea arsă de soare și la contactul buzelor lui cu dînsa. Fiecare dintr'înșii simțea căldura celuilalt pătrunzîndu-l. Radu, reținîndu-și răsufierea, scoase mîna liberă din buzunar, și începu să mișgile brațul Sandei lipit de-al lui, puțin deasupra încheetului mîinii. Dar n'avu îndrăzneala să lase gestului importanța și sensul inițial, și cu o voce cit putea mai indiferentă rosti pripit: „Mi se pare că se drege vremea“. Sanda nu răspunse; primea mîngierea cu docilitate și fără mirare.

Cerul se limpezise aproape de tot. Vîntul crescuse în suflări largi și dese, vijînd tragic printre brazii negri și scuturînd fiecare

dată o ploaie de stropi grei dintr'înșii. Sanda și Radu simțeau cum îi izbea în obraz și cum îi se pierdea în păr. Mîngîiatul se întînse peste cot, și amîndurora îi se părea că importanța aventurii lor nocturne din pridvor era sporită prin decorul patetic și solemn. Amîndoi erau pătrunși de o întristare nedeslușită. Radu era nemulțumit de mîngiere, pe care o continua fără să-i găsească vre-o varlantă și-ar fi încetat, dacă nu l-ar fi împiedecat teama de a rupe firul început. Sanda era mai liniștită, fiindcă mîngierea îi făcea plăcere și fiindcă gînduri foarte vii de alte mulțumiri îi înlocuiau neconținut realitatea.

Trecînd pe lângă geamul care da în salon, văzură printr'însul pînă în sofrageria luminată. Unchiul Pavel se sculase în picioare și înainta spre ușa salonului. Radu și cu Sanda, într'o intenție comună, se grăbiră către intrare.

Crinii din vasul de pe masa din salon își risipeau mirosul pînă la fereastra deschisă, unde se amesteca cu aerul rece de afară. Sanda și Radu își reluaseră vechile poziții din pervaz.

Glasurile din sofragerie continuau. Unchiul Pavel, care destu-pase o sticlă, reluă conversația după ce scosese dopul cu un zgomot scurt și infundat :

— Scarlatina, la țară mai cu samă...

Sanda se apropiase mai tare de Radu și-i deslușea respirația adîncă și grăbită. Pe dinșul îi covîrșise un dîrdîit slab și minile îi erau reci și umede. Sanda oftă.

— Imi aduc amînte cînd am avut-o — m'au adus în căruță... răcisem pe drum...

Sanda se gîndea ca prin vis la zitele ei de boală din iarnă, la slăbiciunea care urmasă, la bărbierul care-i tălase părul cu foarfecele sonore și reci... îi vijilau urechile și-și simțea picioarele moi.

Lampa din stradă, trezită de un pechez de vînt, se zbuciumă și scrișii îndelung și trist.

Doctorul se sculase să plece. Trecu, călăuzit de unchiul Pavel, pe lângă copii, fără să-i vadă; își luă rămas bun și ușa se închise cu zgomot. Apoi i se auziră pașii pe drumul de noroiu lipicios; la colțul străzii un cine lătră după dinșul.

Sanda și cu Radu priveau în întuneric. Obosiți de impresii, renunțaseră să se mai ocupe unul de altul.

Cînd unchiul Pavel sosi pe la spate bineșor, și-l chemă la culcare, amîndoi tresăriră ca surprinși asupra unei fapte rele.

Radu, în patul alb din mijlocul întunericului odăii își frămînta trupul neastîmpărat de zbuciumul sufletului. Se gîndea că pierduse ocazie poate unică să spue Sandei ceiace își pregătea demult. Tăcerea lui stingace din toată sara acela, îi amăra amintirea brațului Sandei, pe care-l mîngîlase și a minii care se adăpostise lângă a lui. Cuvintele i se imbulzeau acum în mînte, stăruitoare și expresive; aducîndu-și aminte de „bună-sara“ spusă în pripă și pe un ton indiferent, se crispa tot și strîngea cu necaz pleoapele. Ar fi vrut să se scoale din pat, să meargă la Sanda și să-i spue tot ce avea pe suflet, ca să scape de grijă. Dar se simțea neputincios și, de cite ori ne-cazul îi zugruma, se opinea violent făcînd să plîngă subț el somiera.

Afară vîntul, care gonise ultimele petice de nouri, se zbătea fără preget subț tremuratul stelelor.

Radu, între cearșafurile albe și mototolite, nu-și găsea liniște... Cotoi, pe acoperiș, miorkăiau ademenitori cu glasul lor jaltuc și burlesc.

XI

Lui Riri nu-l era somn. Culcată pe o coastă în pat, sta cu ochii mari deschiși, privind pe feteastră, a cărei perdea uitase să o scoboare mama. Șimțea că frigurile amigdalitei crescuseră larăși. Pe cerul de noapte luminoasă cu stele stinse pe jumătate, se'nșirau norii albi, subțiri și înalți. Lui Riri îi aduseră aminte de supa cu tălpei mîncată în sara aceia. Globul electric din fața casei împreună cu ceața străvezie și luminoasă din juru-l se logăna încet pe fondul negru al unui petec păduros de munte. Pe Riri o înăbușea căldura dintre cearșafurile care-i păreau grele. Le dădu la oparte, desvelindu-și picioarele scurte și grase cu degetele agitate de enervare, și burta umflată de copil. Vedeă mușcatele pe firida pridvorului incremenite în lumina spălăcită și asculta clopotele dela biserica îndepărtată prelungindu-se adînci, Frigurile o zguduiau și se acoperi larăși cu cearșafurile și cu plapăma. Patul lui Baby făcea o pată albă în întuneric. În mîntea înfrigurată a lui Riri pata lua înțelesuri diverse, semănînd cînd cu un cerșetor care întinde mina, cînd cu un animal din cartea cu poze, cînd cu un Baby mare și cu barbă. Odaia întreață se odhnea într'o liniște mohorită. Riri se simțea singură și foarte trează; îi era necaz pe respirația înăstîtă și indiferentă a lui Baby, și se gîndea cu groază că poate n'avea să adoarmă de loc noaptea asta. Nu veghiase niciodată o noapte întreagă; dar, nedormită, și-o închipuia nesfîrșit de lungă. I se părea ciudat că mine avea să fie iar zi, că dînsa avea să ridă și să vorbească tare și că mama avea să-i pue termometrul dimineața.

Din odaia Sandei, cu ușa deschisă în aceia a copiilor, Riri auzi deodată plapăma dată la oparte și patul gemînd, cum -anda se dădea jos din el. Apoi zgomete cunoscute și familiare lui Riri urma, și dînsa oftă ușurată, știînd că încă cineva era treaz în noapte. Pe urmă desluși din sunete mișcările Sandei care se întorcea în pat și nu se astîmpăra într'insuț.

Sanda-și făcuse căpătăiu din brațul rece, simțînd pe dînsul suflarea ei caldă și umedă. Cu cealaltă mînă își urmărea conturul picioarelor pe plapăma de lînă ce-i gidila palmă. Tinea ochii închiși, dar îi simțea strălucitori sub pleoape. Își repeta de-a multa oară scena pe care o dorea între dînsa și Radu și astăseară îi găsea amplificări importante. Fără să știe de ce, i se părea că plimbarea în pridvor din sara aceia îl lărgise îndrăzneala imaginației. Pregătîndu-se de culcare, se întrerupsese de mai multe ori din dezbrăcat, ca să privească cu insistență și cu zîmbet brațul ce fusese mîngîiat. În scena închipuită între dînsa și Radu detaliul acesta trebuia să albă un rol important, cu toate că Sanda nu știa bine unde avea să-l introducă.

Din conversație șoptea în mînto partea ei, iar răspunsurile le ghicea încă în ultimele cuvinte ale întrebărilor. Gîndurile i se învălmășeau; unele, abia începute, se opreau asupra unui cuvînt, pe cînd altele le luau locul trecătoare și grăbite. Sanda le înțelegea tîlcul în mișcări vagi și mulțumite ale trupului. O flacăra ușoară de înduioșare, care îi gidila pleptul, i se urca uneori până'n ochi umezindu-i. Și Sanda simțea o dorință mare de sinceritate față de Radu, fără ca să știe însă exact ce anume ar putea să-i mărturisească.

Intorcându-se în pat, se imobiliză cu fața în jos și îngropată în perna pe care o strîngea cu brațele de plept. Gîndurile începură să i se precizeze în imagini. Se plimba cu Radu pe cîmpul frămîntate de vînt, cu zări netede și mereu schimbătoare, privind pe furis în ochii lui larg deschiși. Dela o vreme replicile lui Radu deveniră tot mai rare, și Sanda-l vorbea mereu, întreruptă doar de cite un „da” sau un „nu” zăpăcit. Se aplecă să zmulgă o floare; tulpina trăgea rădăcinile după dînsa și Radu tăie fibrele pămîntoase cu briceagul.

Sanda căscă și se întinse în patul care trosni. Simțea că somnul o înglodea sub pleoape.

Apoi Radu vorbi: În linii vagi și goale începură să se deseneze perioade lungi, și atenția Sandei alunecă pe deasupra lor, fără să insiste. Știa doar că vorbele lui Radu, pe care nu le deslușea, aveau un sens grav, esențial și mulțumitor pentru dînsa. Și totul se sfîrșea cu un gest lăuntric larg și nepriceput.

Țesutul imaginilor i se destrămă dintr'odată, și citeva clipe nu auzi decît un huruit ritmat ca un zgomot de fabrică din care desluși, în perna în care își infundase capul, șchiopătatul singelui în timp.

Reîncepu să plînădească aventura inchipuită, dar gîndurile nu mai ascultau de mîntea leneșă. Fiții de imagini și de sentimente se îmbinau incoherente. Radu începea să se confunde cu unchiul Pavel, cu țăranul care adusese caii pentru excursie și cu alte persoane pe care Sanda nu le mai putea recunoaște bine. I se păru că pietrele unul joc de construcție se nărtau fără sfîrșit. Văzu deodată harta Europei ca în cartea de geografie, cu mările albastre și uscatul galben. Marea Neagră creștea mereu rozînd uscatul vertiginos de iute fără să-l poată însă înghiți cu totul. O zvicnitură violentă o zguduî și într'o clipă mătură viziunea obsedantă. Îi amortise un picior și mișcîndu-l, înepături dese și mărunte începură să-l treacă în valuri printr'însul.

Cu ochii deschiși Sanda ascultă, bulmăcită, respirația copiilor și zgomotele rare și șterse ale nopții. Cînd plecă iar pleoapele, imagini sclipitoare și imobile se alternară sub dînsese. Prin ușa închisă auzea glasurile înăbușite și supărate ale unchiului Pavel și mătușii Cecilia și, fără să le asculte, desprinde dintr'însele numele Mariței care, reveni de citeva ori.

Sanda își simțea umărul gol rece, dar nu mai avea voința să tragă plapăma peste dînsul. Și adormi privind în depărtare un brad nmed parcă sub lumina orbitoare a soarelui.

L. I. Caragiale și I. Gherea

(Urmează)

Teoria Revoluției : G. Sorel

Ce vrei să răspund inteligențelor limitate—Fourier ar spune simpliste—fanatice de unitate în logică, în metafizică și în politică, neputincioase de a pricepe această propoziție totuși foarte simplă : că lumea morală cași lumea fizică e clădită pe o pluralitate de elemente ireductibile și antagoniste, și că din isbitura acestor elemente este viața și mișcarea universului. Ei din contra explică natura, societatea, istoria, ca un silogism. Fac să iasă totul din „unul” ca în vechile mitologii, și cad li sa așterne în față mulțimea de evenimente nedefinite, inconciliabile și incoercibile care distrug cosmogoniile lor unitare, te acuză de politeism și susțin că tu însuși te contradici.

Proudhon, *Th. de la Propriété* pag. 212.

În vremurile înfrigorate și turburi în care trăim, poate că o nouă teorie a revoluției sociale nu ar avea nevoie de expunere. Dar în domeniul gândirii nu există limită, și de altminteri nu speculațiunile abstracte stărnesc mișcările sociale. Pentru ca astfel de mișcări să se producă, este nevoie, de două condițiuni : mai întâiu, de o bază economică rău așezată, și în al doilea rând, de o serie de factori psihologici (imagini plastice), înzestrați cu o forță motrice considerabilă care ajunge să grupeze aproape totalitatea forțelor răslate, latente sau chiar virtuale. Tocmai cu studiul acestor imagini motrice (de apropiat cu ideile-forțe a lui Fouillée) se ocupă prezenta recenzie. Personalitatea autorului pe care-l studiem oferă un deosebit interes. Dela Proudhon până azi, Franța nu a avut un cugetător în domeniul socialo-filozofic mai interesant ca George Sorel.

Inrudit cu istoricul Albert Sorel, fost elev al școlii Politehnice, azi inginer în retragere, el n'a început să scrie decât destul de târziu. Una din lucrările sale a apărut în prima revistă socialistă marxistă pe care regretatul meu prieten Gheorghe Diamandi a fondat-o la Paris în anul 1893, sub numele de «L'Ere Nouvelle». A continuat să scrie mai târziu; când «L'Ere Nouvelle» dispăruse, la revista «Le Devenir Social» și mai apoi la «Le mouvement socialiste» unde a colaborat tot

timpul cît tendința acestei reviste a fost mai mult doctrinară, sfîrșind prin a se retrage din momentul ce direcția revistei a arătat oarecare tendințe spre politicianism.

Fire foarte independentă, G. Sorel a fost mult timp un izolat, împrejurul căruia s'a făcut un fel de tăcere voită. Era mai apreciat în Italia decît în patria lui. Dar cu multă persece în ce mai interesante și a isprăvit prin a se impune grație originalității ideilor sale. În special opera lui de căpetenie „Réflexions sur la Violence” l-a clasat ca unul din cugetătorii cei mai reprezentativi din epoca actuală. Mai toate lucrările sale au apărut înainte de războiu în perioada dela 1894—1914. În ultimul timp, după războiu, a publicat cartea „Matériaux d'une théorie du prolétariat” care nu este decît o colecție de diferite articole apărute anterior.

G. Sorel e un om de o vaslă cultură, atacînd violent și făcîș diferite personalități dintre oamenii clasați ca oameni mari, cum de exemplu: Anatole France, sau politicianii socialiști de mîna întăiu ca: Jaurès, Viviani, Wandervelde, etc.,—atacuri care explică oarecum tăcerea păstrată împrejurul unui luptător așa de temut, înarmat cu un condeiu atît de aprig.

Ceiace poate a mai contribuit la menținerea lui puțin în umbră, e și greutatea stilului său. Ideile abstracte pe care le dă la lumină, formidabila lui erudițiune, adevăratul abuz de note în josul paginii, note deseori de un interes capital, care evocă alte noțiuni decît cele expuse pe pagină, toate acestea fac din citirea operilor lui Sorel, o operație destul de anevoioasă.

Pentru a expune ideile lui Sorel pe cît se poate mai exact, am urmat deseori textul lui aproape vorbă cu vorbă.

Printr'un fel de anticipație genială, Sorel a avut încă din 1900 viziunea revoluției sociale sindicaliste. Această Intuiție a revoluției o datora perfectel cunoștințe a situațiunii economice și politice din Europa occidentală, la finele secolului trecut. Celace-l îndreptățește să ajungă la concluzia că societatea actuală trebuie schimbată, este următorul citat: «regimul actual nu poate dura, pentrucă nu rezistă la o critică serioasă bazată pe considerațiuni relative la frumos, la bine și la adevăr» (criteriul metafizic). Dar cum nu se găsește în societatea capitalistă nici o forță capabilă de a dărîma acest capitalism, în afară de cele conținute în lumea lucrătorilor, forțe puse prin marea industrie în conflict continuu cu forța patronală, rațiunea cere ca masa lucrătoare să formeze o entitate capabilă de a executa ceea ce critica a condamnat. Schimbarea socială nu va putea avea caracterul absolut cerut de rațiune, dacă clasa revoluționară nu va avea calități superioare care îi vor da o constituție mult mai perfectă decît aceia a oricărei clase cunoscute pînă azi. Conducătorii socialiști recunoscînd că este mai presus de puterile lor realizarea unei reforme morale atît de adîncă, de misterioasă și de nouă, se mulțumesc a orga-

niza partide politice proletare (lucru ușor de făcut); restul, își zic ei, va veni mai târziu, la ceasul potrivit, prin jocul natural al inteligențelor, când politicienii vor explica alegătorilor lor legile dezvoltării istorice.*

Deși a prevăzut-o, a anunțat-o și a chemat-o, revoluția socială nu s'a produs conform prezicerilor sale. Revoluția s'a făcut, dar nu a fost sindicalistă, ci militară, și ea a avut loc în Statul** cel mai retrograd politicește, cu o situație industrială din cele mai puțin organizate, mult departe de sindicalismul lucrătorilor calificați și superiori moralicește pe care-l prevedea Sorel.***

De aceia i se pot aplica cuvintele pe care el însuși le-a rostit asupra lui Karl Marx, că cele mai mari genii când vreau să facă preziceri de viitor, se înșală. Evenimentele nu decurg

* Matér. p. Théorie Prol. p. 38.

** Ceiace a favorizat izbucnirea Revoluțiunii ruse, este poate existența unui „mit“ (vezi mai jos) în care tot poporul Rus credea. Este vorba de credința pe care o împărtășeau toți Ruși—dela panslaviștii reacționari, până la revoluționarii cei mai roșii — că Rusia este țara aleasă, sarea pământului—că prin faptul că sînt Ruși, sînt superiori moralicește tuturor popoarelor Europene. Dostoiewski e foarte interesant de studiat din acest punct de vedere.

*** Schimbarea actualei societăți capitaliste pare de altminteri evidentă pentru orice observator. După cum proprietarul de pământ cînd a ajuns în faza de a nu avea altă relație cu pămîntul pe care-l posedă, decît a actului lui de proprietate—cînd alții cultivă pămîntul lui, și el ia venitul,—atunci exproprierea proprietarului e actul logic comandat de situație chiar. Ceiace s'a întimplat în momentul revoluției Franceze — ceiace se întimplă azi la noi. Limba moldovenească mai realiste desemnează chiar sub numele de „posesori“, nu pe proprietarul pămîntului, ci pe chiriașul lui. Ea anticipa numai pe o stare de fapt.

Putem continua analiza. În societatea capitalistă (cea de ieri) un industriaș îndrăzneț (Krupp, Schneider) creia o industrie prosperă și beneficiile le încasa el. Azi în societatea plutocratică în care trăim, marile industrii cu capital anonim—merg conduse de directorii și inginerii salariați cași lucrătorii. Să suprimăm cu ideea acționarii anonimi, industria va continua să meargă cu condiția de a-i păstra organismele conducătoare (director, inginer). Greșala lui Lenin a fost că nu a priceput necesitatea acestor organisme conducătoare care intră în categoria lucrătorilor calificați. În realitate ei sînt lucrătorii *cei mai calificați*. Suprimindu-i pe ei, industria s'a oprit pe loc, mașinele s'au deteriorat și punerea în mișcare a acestui organism mort, va fi echivalentă cu o recreare. Se pare că astăzi, și-ar fi revenit asupra primei și fundamentalei sale erori.

Chiar Sorel e plin de dispreț, pentru conducătorii intelectuali ai mașinismului complicat care constituie industria modernă. Pe cînd din contra, după concepția noastră, considerînd pe directorul și inginerul fabricii ca lucrătorii cei mai calificați, chiar dacă au salarii mai mari decît lucrătorii obișnuiți,—și merită să le ia,—fabricarea continuă cu aceeași intensitate, directorul căutînd debușeurii noi, inginerul intensificînd și ameliorînd producțiunea.

În această fază, suprimarea acționarului capitalist e ușor de

„așa cum au fost prevăzute chiar de cele mai mari genii ale omenirii și am putea spune că demonul (în sensul grecesc) necunoscut, care toarce firele evenimentelor, pune o crudă ironie pentru a contrazice în mod sarcastic tot ce mintea omească a plămădit mai serios și mai logic: «privim în sus, zice Pascal, dar ne rezimăm pe nisip; pământul se crapă și ne vom prăbuși, privind cerul».*

Oricît de mare ar fi personalitatea autorului pe care-l studiem, el are premergători și admirațiuni așa de intense, încît vădit acestea au influențat mult asupra formării spiritului său. Autorii care l-au sugestionat în mod considerabil sînt Karl Marx, Renan și Bergson. Karl Marx a avut un rol deosebit, dar mai mult ca reprezentant al stîngii hegeliane, cu metafizica lui, decît cu economia politică. De altă parte, numeroasele citate pe care le face din Proudhon precum și rolul mare pe care-l acordă preocupărilor de ordin moral, dau un loc aparte adversarului lui Karl Marx în geneza ideilor lui Sorel.**

conceput, cel puțin din punct de vedere teoretic. Dar prin ce îl înlocuim ?

Capitalul anonim a avut un rol fecund, un rol creator. El a creat industria care este acum prosperă. Putem să-l înlocuim cu capitalul furnizat de Stat? Dar știm cu toții, și nu insist, lipsa de inițiativă a statului precum și proasta administrație pe care o face. Am putea concepe sistemul de capital cu cointeresarea Statului, dar atunci ne găsim în condițiuni identice cu cele actuale față de lucrători. Trebuie să ajungem la o formulă de concordie: capitalul furnizat de Stat, cu sau fără inițiativă particulară și cu cointeresarea lucrătorilor care să aibă interes atît la producție cît și la desfacerea produselor fabricațiunii. Formula viitorului ni se pare aceasta: Statul, Acționarii, Lucrătorii, cite-și trei cointeresăți, nu vor putea decît activa producțiunea, scopul final neputînd fi altul decît intensificarea și asigurarea producțiunii, cu satisfacerea intereselor tuturor.

Acestor teorii și acestui articol chiar li se poate aplica cuvintele magistrale spuse de Pascal expunînd ideile lui Montaigne: „... e bine să rămînem în liniște — trecînd ușor peste orice subiect — de frică să nu ne înfundăm cercetînd prea adînc; e preferabil să luăm adevărul și binele după prima înfățișare, fără să le strîngem de aproape, de oarece sînt așa de puțin consistente încît numai nițel dacă strîngem mîna, ele trec printre degete și ne lasă cumina goală. (Entr. avec de Saci—pag. 49. T. IV. edit. Brunswick).

Primele sale studii de ordin istorico-sociologic „Fin du Pan-ganisme”, „Les illusions du progrès” au adus o nouă contribuțiune în concepțiunile istorice. În opera lui „Les illusions du progrès” studiul mecanismului revoluției franceze, în special a mentalității revoluționare așa de profund influențată de concepția eronată a lui J. J. Rousseau (bunătatea înăscută a omului și perversitatea acestuia așa de bun prin viața în societate), concepție a lui Rousseau care a avut repercusiuni formidabile în tot începutul secolului al 19-lea, a fost

Sorel își recunoaște calitatea de om cu preocupări metafizice; și nu numai că o recunoaște, dar se și mândrește cu dînsa. El are o concepție pesimistă nu atît asupra lumii, cît asupra moravurilor, și concepe pesimismul ca o metafizică a moravurilor. Insistă mult pentru a-și preciza acest mod de a vedea pesimismul, care nu trebuie confundat cu retorica umflată a primilor romantici.

Sorel crede că optimismul filozofilor greci depindea în mare parte de situația economică a populațiilor urbane din porturile cu negoț dezvoltat. Acești filosofi concepeau lumea ca un imens magazin, în care poftele lor se puteau satisface din belșug, pe cînd pesimismul*, născut tot la Greci, provoacă, după Sorel, o reacțiune fericită care stimulează energiile și formează un contrast puternic cu optimismul, care dimpotrivă încezește și stînge aceleași energii. Această reacțiune a pesimiștilor, provocînd energia combativă a omului, realizează o

pus în evidență de Sorel în mod așa de neted, încît toți cei care s'au ocupat de revoluția franceză în ultimii timpî, cum: G. Le Bon și cărțile lui Seillière sînt puternic influențați de modul lui de a vedea. Dar voiu lăsa pentru un alt studiu, partea „istorică” din activitatea lui Sorel. (G. Le Bon: *La révolution française*.—E. Seillière: 1) *M-me Guyon et Fénelon — précurseurs de Rousseau* 2) *Les origines romanesques de la Morale et de la Politique romantiques* 3) *Les étapes du mysticisme passionnel*).

* Nietzsche a insistat înaintea lui Sorel asupra pesimismului vechilor Greci. În prefața lucrării sale „*Origine de la Tragédie*” pag. 8. se întreabă: „de unde vine tendința contrară și cronologiceste anterioară, nevoia de oribil, sincera și aspră înclinare a vechilor Eleni către pesimism, mitul tragic, reprezentare a tot ceiace este teroare, cruzime, mister, neant, fatalitate în fundul tuturor întâmplărilor vieții.

Și mai departe, (pag. 40) citînd legenda în care regele Midas urmărind pe Silen, însoțitorul lui Dionisios, prinzîndu-l în fine după o urmărire vigoasă, îl întreabă care este iucrul pe care un om trebuie să-l prețuiască mai mult: Silen tăcu, dar mai tîrziu, silit de învingătorul său, zise: Rasă efemeră și miserabilă—copil al întâmplării și al necazului, de ce mă silești să-ți spul ceiace ar fi mai bine pentru tine să nu-l știi? Ceiace trebuie să prețuești mai mult, nu-ți este îngăduit: este de a nu te fi născut, de a nu fi, de a fi neant.—Dar după aceasta — ceiace poți dori mai mult, este de a muri cît de curînd.

De altă parte (pag. 230), Nietzsche constată la Heraclit ceiace este numește spiritul tragic (nu acceptă epitetul de pesimism): — „afirmarea pielii și a nimicirii care este decisivă în filozofia dioniziacă — aprobarea a tot ceiace este luptă și contrast, cu recuzarea complexă a tot ce evocă ideea de „a fi”, este tot ce poate fi mai înrudit cu mine—din tot ceiace a fost glîndit până azi”.

Tot Nietzsche, în capitolul 7 din *Origine de la Tragédie*—atribuie sătirului, îmbătat de beția dioniziacă, o deșteptare deprimată, o concepție pesimistă a omenirii (omul care a văzut fondul lucrurilor): revine scribit, —și această fază pesimistă l-ar duce până la suprimarea individului, dacă Apolen nu ar veni să-l salveze.

adevărată, «goană spre mîntuire» (Marche vers la Délivrance). «Goana spre mîntuire» este strîns legată, pe de o parte, de cunoștința experimentală pe care o avem asupra diferitelor greutăți ce se opun la satisfacerea imaginației noastre (determinismul social), pe de altă parte de convingerea profundă a slăbiciunii noastre naturale, ambele formînd substratul adînc al pesimismului.

Sorel a reluat concepția originală a lui Nietzsche, cum că pesimismul s'ar fi născut la vechii Eleni, în triburile care locuiau regiuni muntoase și sărace, dar compuse din oameni cu instincte războinice puternice și cu multă mîndrie aristocratică, cărora poezii le cîntau fapte eroice și admirabile făcîndu-i să viseze la prăzi bogate și ușoare de cucerit. (Sparta, Tyrteu). Poezii explicau acestor munteni săraci, că mizeria lor actuală e datorită faptului că foștii lor șefi au fost răpuși, nu din lipsă de vitejie, ci din cauza geloziei zeilor sau a fatalității, și că vitejia războinicilor, momentan nepulincioasă, trebuie întreținută prin exerciții fizice și păstrarea vechilor moravuri pentru a fi gata la expediții grandioase care ar putea fi foarte apropiate. (R. sur la V. pag. 5). *

Acest pesimism îl găsește Sorel și în primele faze ale creștinismului. Concepția păcatului originar, Satana stăpînul lumii, regenerarea omului prin botez, nevoia de a face parte din armata sfîntă în luptă cu spiritul răului, au provocat o mulțime de acte eroice, un serios progres moral, o adevărată cale a mîntuirii. **

Dar poate nicăieri demonstrația teoriilor lui Sorel nu e mai complectă ca în analiza psihologică a Calvinismului. Credința păcatului originar și a predestinației, strîmță, severă, aplicată în mod dur și sectar, e o doctrină de un fatalism aproape oriental. Totuși, această teorie fatalistă, care ar fi trebuit să provoace o trîndăvie într'adevăr orientală, omul neîntînd decît o jucărie în mina divinității, a stîrnit atîta energie.

Păcatul originar corespunde perfect senzațiunii de neputință și de mizerie omenească pe care am menționat-o mai sus; predestinația e determinismul social. Călăuziți de această doctrină care îi încătușa cu un caracter de necesitate absolută, mai formidabil decît fatalitatea antică, calviniștii concepură «mîntuirea» sub o formă specială: organizații militărești, făceau expediții în ținuturile catolice, omorau sau expulzau pe preoți, zdrobeau statuile sfîntilor, băgau caii în altarele bisericilor și promulgau liste de proscripție contra papistașilor. Hrăniți de biblie și în special de vechiul testament, organizații de Calvin al cărui spirit conducător semăna cu al lui

* Se pot cita, ca apropiate de această mentalitate, credințele iuncherilor prusieni înaintea războiului mondial.

** E de remarcat terminologia aproape teologică pe care Sorel o întrebunțează; insistăm în special asupra termenului «mîntuire».

Moise, ei căutau să realizeze cucerirea pământului făgăduit. Luară deci ofensiva și stabiliră împărăția lui Dumnezeu, prin putere. În fiecare localitate cucerită ei realizau o adevărată revoluție catastrofală, răsturnînd cu desăvîrșire totul.

Examenul „liber“ al textelor biblice, conceput și preconizat de Calvin, are cu totul alt înțeles decît cel practicat astăzi de diferite școli protestante și calviniste, invadate după moartea lui Calvin de spiritul renașterii. Nu există exemplu mai zdrobitor de felul cum, sub același nume, se înțelege nu numai lucruri deosebite, dar chiar diametral opuse. După concepția lui Calvin, liberul examen era acel pe care-l dicta el și nu altui, pe cînd în școlile actuale protestante și calviniste, liberul examen se apropie de sensul pe care îl are în filozofie.

Exemplul lui Calvin ilustrează admirabil concepția lui Sorrel, pesimismul provocător de energie. Nicăieri ca în Calvinism Dumnezeu n'a fost altceva decît imaginea lui Calvin. Sever și dur cătră sine însuși și cătră alții, posesor de adevăruri neschimbătoare, om de luptă și de concepție, sfărîmător dar și creator, energetic, necunoscînd mila, a creat un Dumnezeu după imaginea lui. Ne putem explica foarte bine cum astfel de oameni, plecînd dela concepția pesimistă, realizează energii de fier, pe care nimeni nu le poate frînge. Cum foarte bine remarcă Faguët, nu calvinismul a făcut pe Calvin, ci Calvin a creat calvinismul după firea lui. Oamenii de felul acesta sînt capabili de toate energiile, fie fizice, fie morale. Temperamente de apostoli și de propagandiști, ei suferă la nevoie martirul, cu voluptate chiar.

Cele expuse învederează de ce pesimismul este creator de energii; și am putea inversa propozițiunea,—adică pentru că sînt creatori de energie, de aceea sînt pesimiști, pentru a fi mai aproape de adevăr.

Aceleași constatări le putem găsi la fiul îndepărtat al lui Calvin, Jansenius, și la adepții lui dela Port-Royal, în special Pascal. Aceiași doctrină fatalistă cași la Calvin, puțin temperată prin intervenția grației divine, aceeași concepție că omul e o jucărie în mina divinității, adică același pesimism primordial, dar o energie morală formidabilă, o severitate inexorabilă, atît față de sine însuși cît și pentru ceilalți. Torturile fizice la care și-a supus Pascal «învelișul lui corporal», precum și torturile morale și chiar intelectuale pe care spiritul lui înfrigurat și-le provoca zilnic, au contribuit mult la scurtarea vieții acestui sfînt «om de știință», care este figura cea mai frumoasă și cea mai omenească din toată literatura franceză, atît de bogată în firi excepționale.

* * *

«Oamenii care participă la mari mișcări sociale își reprezintă acțiunile lor viitoare sub formă de imagini de luptă».

care vor asigura triumful cauzei lor prin violență (R. Viol. pag. 26). * Sorel propune să numim «Mit» aceste construcțiuni care prezintă atita importanță istoricului. Greva generală sindicalistă sau revoluția catastrofală a lui Marx sînt forme ale acestui «Mit». Se poate găsi «mitul» în cristianismul primitiv, în reformă și revoluția franceză. Autorul recomandă însă, că nu trebuie cercetate și analizate astfel de imagini, cum s'ar desface un obiect de studiu în elementele lui, «cî a-l lua în bloc ca forțe istorice», și în special să nu căutăm a compara faptele întîmplute cu reprezentarea acestor fapte înainte de acțiune.

Concepția lui Sorel a unui „mit“, a unui idol, care ar fi capabil să miște mulțimea dîndu-i imagini de forță, de putere mișcătoare (voința de putere, după terminologia lui Nietzsche), este particular de fecundă. Grație mitului care scapă și e în afară de capacitatea noastră rațională, putem pricepe, dacă nu ne putem explica, sacrificiul vieții pe care atît de voioși îl făceau soldații lui Napoleon pentru a avea onoarea de a colabora la o „epopee eternă“ și pentru a trăi „în gloria Franței“, deși fiecare soldat își spunea și el însuși „că va rămîne veșnic un om sărac“ (Renan. Histoire du peuple d'Israel T. V. Pag. 191); de asemenea virtuțile extraordinare ale soldaților romani care se resemnau la inegalități formidabile și-și dădeau atita trudă pentru cucerirea lumii (Idem pag. 267), sau ceva mai mult, „credința în glorie“ care a fost invenția frumoasă a vechel Elade și grație căreia o selecțiune a fost creată în mulțimea omenirii. Viața avea un scop și a existat o recompensă pentru acela care a urmărit binele și frumosul (Ibidem pagina 199—200). În special, toate sacrificiile, toate devotațiile mari provocate de credințe adînci sau religii, ar rămîne inexplicabile, fără această cheie pe care ne-o dă Sorel.

Renan este foarte surprins că socialiștii nu cunosc des-nădejdea. După fiecare experiență nereușită ei reîncep zicînd: „nu s'a găsit soluția, dar se va găsi“. Nu le vine niciodată în cap ideia că soluția nu există și de acolo provine forța lor. Sorel explică această stare sufletească prin concepția de „mit“.

Există un mit capabil de-a provoca pe lucrători la revoltă?

* În preconizarea violenței ca mijloc de acțiune puternică, Sorel a avut predecesori: Stendhal, Nietzsche și Veauvencargues. Iată ce spune acesta din urmă: „între regi, între popoare, între particulari, cel mai tare își ia drepturi asupra celui mai slab. Aceiași regulă este urmată de animale, de elemente, de materie chiar, așa că tot ce se face în Univers se execută prin violență și că acest mod de care ne plîngem cu oare-care aparență de dreptate — este legea cea mai generală, cea mai absolută, cea mai veche și mai statornică a „naturii“.

Într'altă parte el spune: ceiace slăvim sub numele de pace nu este decît un scurt răgaz în care cel slab renunță la pretențiunile lui drepte sau nedrepte pînă în ziua cînd le va pune în evidență cu ferul în mînă.

Mult timp acest „mit“ se baza pe legendele revoluției franceze și și-a conservat puterea cît timp a trăit legenda. Azi încrederea lucrătorilor a devenit mult mai mare decînd „mitul“ grevei generale domină mișcarea revoluționară. Un insucces nu înseamnă nimic, e probă numai că mișcarea nu a fost bine preparată. Cînd pregătirea va fi bună, mișcarea va reuși; de unde încrederea oarbă în succesul viitor.

Acest „mit“ al grevei generale are o putere motrice considerabilă. El ne face se pricepem activitatea, sentimentele, ideile maselor populare care se pregătesc pentru lupta decisivă. El nu constituie o descripțiune a lucrurilor, ci o *expresie de voință*. (R. sur la Viol. pag. 39).

Greva generală sindicalistă este „mitul“ propulsor al viitoarei revoluții sociale. După Sorel „trebuie ca mișcarea maselor revoltate să fie astfel reprezentată, încît să se impună în sufletul răsculaților în mod hotărîtor“ (pag. 161). Limbajul singur nu poate produce astfel de reprezentațiuni în mod cert. Trebuie deci să ne adresăm la un „total“ de imagini capabil de a evoca „în bloc și prin simplă intuiție“, înainte de orice analiză și reflecție, masa sentimentelor care corespund diferitelor manifestațiuni de luptă crîncenă, provocată de revoltați contra societății moderne.

Sindicaliștii realizează această problemă concentrînd toată mișcarea socialistă în drama „greva generală“. Această metodă are toate avantajile pe care le prezintă cunoștința totală asupra analizei, după doctrina lui Bergson, și Sorel insistă că poate ar fi exemplul cel mai tipic care pune în evidență valoarea doctrinelor cunoscutului profesor.

Autorul nu se oprește la numeroasele piedici de ordin practic pe care le poate întîlni această putere de mișcare. Dimpotrivă, el insistă explicînd „cum nu există nici un procedeu pentru a prevedea viitorul în mod științific, nici măcar pentru a putea discuta asupra supremației pe care ar putea-o avea unele ipoteze asupra altora“; el consideră „mitul“ numai după puterea de mișcare pe care o are în sine și e evident că „greva generală“ are această putere de mișcare.

Pentru a putea lucra, însă, sîntem siliți să eșim din prezent și să facem ipoteze asupra acestui viitor care e ursit să scape pentru totdeauna raționamentelor noastre. Experiența probează că „construcțiuni viitoare, nedeterminate în timp, au mare eficacitate cînd sînt de o *specială natură*, adică atunci cînd este vorba de mituri în care se regăsesc tendințele cele mai puternice ale unui popor, ale unui partid sau ale unei clase, tendințe care se prezintă spiritului cu o insistență de așa natură, încît aproape că ar putea fi confundate cu instinctul în toate circumstanțele vieții, dînd astfel un aspect de deplină realitate speranțelor de acțiune viitoare. Aceste mituri sau basme eroico-sociale nu împiedică pe om de a profita de observațiunile pe care le-a făcut în cursul vieții, și nu-l o-

presc de a-și îndeplini ocupațiunile obișnuite. Sorel citează un exemplu, care ilustrează acest mod de a vedea: Puritanii și sectarii engleji și americani, a căror exaltație este întreținută și exacerbată prin basme apocaliptice, fără ca această stare mistică să-i împiedice în domeniul practic de a fi negustori sau agricultori foarte pricepuți.

Disociațiunea profundă între „mitul“ creator și realizarea practică, nu stînjenește întru nimic puterea lui de acțiune. Exemplele sînt numeroase: între ceiace au visat Luther și Calvin, și ceiace s'a realizat, e o prăpastie adîncă; aproape nimic din preocupările lor religioase și morale nu mai există în diferitele secte ale protestantismului modern, dar aceasta nu împiedică să nu constatăm rezultatele considerabile izvorite din visul lor de renoațiune creștină. Dar revoluția franceză? Intre visătorii care au început-o, cîți ar fi putut-o recunoaște mai tîrziu sub Teroare? Totuși poate că numai mulțumită Teroarei revoluția a fost învingătoare, și rezultatele ei au adus o schimbare mult mai profundă decît ar fi putut-o măcar visa autorii ei din secolul al 18-lea. Mazzini a urmărit o vlață întregă ceiace oamenii cuminți au putut numi o „ne-bunie himerică“ dar poate că fără Mazzini unitatea italiană nu se îndeplinea, și el a făcut pentru această unitate mai mult decît Cavour și alți oameni cuminți care făceau politică în momentul acela.

Dealtminteri, aceste disociațiuni între ceiace am voit să facem și ceiace am realizat, sînt de domeniul vieții curente. Care-i omul care a realizat nu ceiace a visat, dar măcar ceiace și-a propus cu tot dinadînsul să facă? Psihologia afirmă în termeni preciși că există heterogeneitate între scopul urmărit și realizația. Experiența vieții ne demonstrează această lege pe care Spencer* a transportat-o în domeniul naturii pentru a trage teoria lui asupra multiplicării efectelor.

Sorel consideră mitul din punctul de vedere al motorului, al propulsorului acțiunilor istorice. Orice discuțiune asupra metodei de aplicare a acestui mit, nu au nici un sens. Singurul lucru important este „totalul mitului“ văzut sub unghiul puterii lui motrice. Chiar dacă revoluționarii se înșală făcîndu-și un tablou mai mult sau mai puțin fantezist asupra grevei generale, acest tablou chiar fantezist, dacă în momentul pregătirii revoluției a fost un element de forță, dacă a răspuns aspirațiunilor maselor, el a putut da atunci mișcării revoluționare preciziunea și repeziciunea de acțiune de care avea nevoie ca să se poată realiza.

Este foarte puțin important dacă greva generală are o realitate parțială sau este numai un produs al imaginațiunii. Ceiace e important este ca ea să răspundă, în spiritul lucră-

* Legea evoluțiunii este trecerea dela omogen (uniformitate) la eterogen (varietate armonică).

torului, concepției care întrunește rațiunea, speranțele și percepția faptelor particulare sub o singură imagine (Bergson), acela a grevei generale. Atunci ea este creatoare de energii.

Din diferite anchete făcute la categorii deosebite de socialiști, Sorel trage concluzia că în adevăr greva generală este mitul sau basmul eroic în care socialismul poate fi cuprins în întregime, adică o succesiune de imagini evocând instinctiv totalitatea sentimentelor, care corespund diverselor manifestări de războiu duse de socialism contra societății moderne.

Grevele au creat în proletariatul modern sentimentele cele mai nobile, cele mai profunde și mai motrice pe care le posedă. Greva generală le grupează într'un tablou de ansamblu. Prin juxtapozițiune, dă fiecăruia maximum de intensitate, făcând apel la amintiri usturătoare de conflicte particulare, și în felul acesta le colorează puternic, dând o viață intensă tuturor amănuntelor tabloului prezentat astfel conștiinței. Obținem deci o intuițiune a socialismului pe care limbajul nu ni-l poate da în mod clar, și-l obținem într'un total perceput instantaneu, realizând „cunoștința perfectă” a lui Bergson.

Sorel urmîndu-și ancheta, se întreabă dacă tabloul dat de greva generală este complet, adică dacă conține totalitatea elementelor de luptă recunoscute de socialismul modern. Urmind principiului lui Bergson, nu obținem o intuițiune dela realitate, adică o simpatie intelectuală cu ceiace are mai ascuns în interiorul ei, dacă nu-l cîștigăm încrederea printr'o largă prietinie cu toate manifestările ei superficiale. Nu este vorba de a ne asimila faptele covârșitoare; dimpotrivă, trebuie să acumulăm și să topim împreună o enormă masă de fapte, pentru a putea fi siguri de a neutraliza una prin alta toate ideile preconceptuate și premature pe care observatorii au putut să le depue, chiar fără să vrea, în substratul observațiilor făcute. Atunci și numai atunci, se desprinde materialitatea brută a faptelor cunoscute (Bergson pag. 21). Procedînd astfel, realizăm ceiace Bergson numește „experiența integrală”.

Cercetînd conținutul mitului grevei generale, autorul nostru constată următoarele:

1. Greva generală cuprinde într'însa noțiunea de luptă de clasă: societatea e împărțită în două tabere și numai în două, pe cîmpul de luptă.

2. Grație noțiunii de luptă de clasă, clasa lucrătoare nu mai are variațiunile sentimentelor inerente mulțimii. Gustave Le Bon făcuse observația că așa zisul instinct revoluționar al mulțimii nu există, că mulțimea are tendințe mai mult conservatoare, că puterea socialismului e datorită slăbiciunii mentale a burgheziei, și că după el masele merg totdeauna la Cezar. Sorel confirmă modul de a vedea al lui Gustave Le Bon, dar adaogă, în cazul nostru, următoarea corecțiune: mulțimea de care vorbește Gustave Le Bon, nu este mulțimea care are noțiunea luptei de clase.

3. Tot grație acestei noțiuni, diferitele avantagii pe care le obține masa lucrătorilor dela burghezia spăimintată, sînt considerate ca semne antemergătoare ale victoriei care va veni. „Cu cît politica de reforme sociale va deveni mai precumpănitoare, cu atît mai mult socialismul va simți nevoia de a opune, tabloului de mici progrese pe care reformele sociale se chinuesc să-l realizeze, tabloul impunător al catastrofei totale pe care greva generală îl dă în mod perfect“.

4. Ideia de grevă generală răspunde chiar concepției lui Marx, orice ar spune discipolii care nu și-au priceput profesorul. Marx spune neted că „în ziua revoluțiunii, proletariatul se va prezenta disciplinat, unit, organizat, prin chiar mecanismul producțiunii“. E adevărat că fraza e nițel obscură. producțiunea apare ca entitate creatoare după obiceiul deseori exagerat în dialectica Hegeliană. După interpretarea lui Sorel, fraza lui Marx devine clară: prepararea proletariatului depinde de organizarea unei rezistențe îndrăzite, progresive și pasionate contra ordinii de lucruri existente (pag. 182).

5. Marx avea—in cel mai înalt grad—ideia că revoluția socială, de care vorbește, va constitui o „Transformațiune neschimbătoare“ și că va constitui o separație absolută între două epoce ale istoriei. Engels de asemenea a insistat asupra acestui punct. Dar ori cît de tari ar fi fost expresiunile lor asupra efectelor revoluției preconizate de ei, aceste efecte sînt inferioare celor ce vor rezulta din evocarea grevei generale. Această imagine a grevei generale constituie un val formidabil care va trece peste vechea civilizație (pag. 187).

Autorul constată că această concepție are ceva înfrîntor, dar trebuie să-și păstreze acest caracter pentru a-i da valoarea ei educativă. Trebuie ca socialistii să se pătrundă de ideea că opera a cărei realizare o urmăresc, este o *operă gravă, teribilă și sublimă*. Numai astfel ei vor putea suferi numeroasele sacrificii, pe care le cere o propagandă care nu le va procura nici demnități, nici cîștiguri, nici măcar satisfacțiuni imediate. Dacă ideea de grevă generală n'ar avea măcar decît acest merit, de a da eroism noțiunii de socialism, ar merita să-i acordăm o valoare inapreciabilă (pag. 188).

Din cele ce precedă, Sorel—analizînd conținutul noțiunii de „grevă generală“—îi recunoaște calitatea de mit, de motor al viitoareii revoluții sociale. Pentru a ne da viziunea sau mai bine zis intuiția de ce se va petrece, el recurge la „imagini războinice“. Proletariatul, grație noțiunii de grevă generală considerîndu-se ca un puternic motor istoric, va începe lupta în curînd. Lupta aceasta trebuie să ne-o închipuim ca o luptă teribilă și cumplită, dar dezinteresată, analoagă luptelor eroilor lui Homer: „Indrăzneala noastră, zicea Pericle sau Thucydide, și-a făcut drum pe pămînt și pe apă, ridicînd pretutindeni monumente nepieritoare de bine și de rău; Nietzsche admira: „indrăzneala raselor nobile, îndrăzneala nebună, absurdă,

spontană... indiferența lor pentru tot ce constituie siguranța corpului, viața, confortul. Tot el zice: veselia înspălmântătoare și bucuria profundă pe care o resimt eroii față de orice distrucție, față de toate voluptățile victoriei și cruzimii.

Evident că nu clasei proletare i se pot aplica cuvintele lui Nietzsche, dar când vorbește de voluptățile victoriei și ale distrugerii, fără voce ne gândim la Rusia.

Analogia mai complectă de „ceiac se va petrece“ ne-o dă Sorel în istoricul întâmplărilor din timpul revoluțiunii franceze: în momentul tragic al invaziei puterilor străine pe teritoriul Franței, s'a petrecut în mintea revoluționarilor o zguduire puternică, așa încît fiecare soldat se considera ca o persoană care trebuie să facă un fapt important și glorios în luptă, spre deosebire de mentalitatea obișnuită care exista în armatele adverse, soldatul considerîndu-se ca un număr anonim, pierdut în mulțime și mînat de voința suverană a comandantului. În literatura revoluționară întîlnim dese ori expresiunea „oameni liberi ai armatelor republicei“, în opoziție cu „automatii“ armatelor regale și Imperiale. Aceste cuvinte nu sînt figuri de retorică, ci corespund exact realității. Până la Napoleon, războiul n'a avut caracterul savant pe care ni-l prezintă cel ce scriu istoria oficială. În timpul revoluției fiecare soldat era convins că el este o unitate importantă care, dacă nu și-ar fi făcut datoria, ar fi compromis succesul total al luptei. Șefii lor dădeau exemplul unei vitejii îndrăznețe și nu erau în fond decît luptătorii cei mai de seamă, exact ca la eroii lui Homer. De aceea se explică și marele prestigiu pe care îl aveau acești șefi care fuseseră mai toți subofițeri ai vechiului regim, care se distinseră prin curagiul lor nebun, și aclamațiunea anonimă a soldaților îi împingea la cele mai înalte grade (Augereau, Hoche, Marceau).

Afirmațiunea că primele victorii ale republicei franceze sînt datorite baionetelor inteligente, nu este o figură retorică, ci constatarea unui fapt îndeplinit. În aceste războaie, zise pentru libertate, Sorel găsește analogia cea mai complectă cu ceia-ce se va petrece în viitoarea revoluție, „forța individualistă în masa totală revoltată“. Deaceia el prezintă pe partizanii actuali ai grevei generale ca descendenți ai eroicilor soldați zdrențuiți ai republicei care „au bătut de au rîpt contra tuturor regulilor artei frumoasele armate ale Coaliției“ (rossèrent si copieusement et contre toutes les règles de l'Art, les belles armées de la Coalition).

Noțiunea de grevă generală intrunește toate calitățile necesare pentru a constitui mitul, motor al viitoarei energii. Reprezentarea acestui mit sub formă de imagini de bătaie, cu eroismul pe care-l stîrnește la combatanți, arată profunđa cunoștință a lui Sorel în ceia-ce privește psihologia mulțimii deoparte, psihologia adîncă a individului, de alta.

Am văzut cît de mult Sorel se inspiră din Bergson în fa-

cerea acestor analize. Filozoful american Willam James confirmă modul de a vedea a lui Sorel. * « Războiul, prelungirea unui instinct primitiv universal, este încă în momentul actual singura școală de energie accesibilă tuturor, fără excepție. Cei care trebuie să descoperim în domeniul social este echivalentul moral al războiului—ceva eroic care vorbește sufletului omenesc—al tuturor oamenilor—cași războiul. M'am gândit că poate în cultul sărăciei, a vechiului ideal monacal, s'ar putea găsi ceva care ar fi echivalentul moral al războiului pe care-l căutăm, și mai departe: frica de sărăcie care dăinuiește în clasele noastre cultivate este incontestabil cea mai teribilă boală morală de care suferă civilizația noastră contemporană.

„In eroism, o simțim bine, se găsește ascuns misterul vieții. Un om nu există cînd e incapabil de a face acest sacrificiu“, și în fine: „pe scena lumii—eroismul—și eroismul singur, poate juca marile roluri“.

Nimeni n'a pus mai în evidență și cu mai multă pricepere psihologică rolul capital al eroismului în lupta socială, ca Sorel. Proudhon a văzut-o poate tot așa de bine; dar, în opera lui Proudhon, această idee e ascunsă și înecată de prea multe amănunte, după cum copacii împiedică să se vadă pădurea. Totuși, trebuie să-l cităm ca pe unul din precursorii lui Sorel, pentru care, cum am spus-o de altminteri, autorul studiat de noi profesează cea mai mare admirațiune.

Recunoscînd puterea de motor al mitului grevei generale, cu nuanța eroismului pe care o provoacă, trebuie să constatăm cît de profund cunoscător este Sorel al psihologiei individuale, cînd face parte alît de largă inconștientului sau semi-conștientului în determinarea acțiunilor omenesci. Citațiunile pe care le-am făcut din Bergson mă dispensează să insist prea mult asupra acestei constatări. În numai să atrag atenția asupra faptului că, în această privință, Guyau a fost un precursor al lui Bergson, și mă miră că vasta erudițiune a lui Sorel nu-l pomeneste nicăeri: «Cea mai mare parte din moralisti nu văd decît domeniul strîmt al conștiinței,—cu toate acestea inconștientul sau sub-conștientul constituie adevăratul fond al activității noastre mintale». Ceva mai mult, conștiința are uneori o forță disolvantă asupra instinctului, despre care Guyau a făcut un studiu rămas clasic. Tot el spune: «de unde reese necesitatea de a restabili armonia între reflexiunea conștiinței și spontaneitatea instinctului inconștient». Trebuie deci găsit un principiu de acțiune comun ambelor sfere pe care Guyau îl găsește în formula: viața cea mai intensivă și cea mai extensivă posibilă sub raportul fizic și moral.

Am căutat să expun ideea generală a lui Sorel și, pe cît am putut, să o string mai de aproape. Ca orice teorie meta-

* Citat în prefața cărții lui Barth „Les Méfaits des Intellectuels“.

fizică nu putem să o judecăm din punctul de vedere al adevărului absolut, ea nefiind verificabilă. Nu-i putem cere a fi adevărată, ci a deveni. O eroare fecundă e mai adevărată decât un adevăr strîmt și steril (Guyau).

tr Bibliografie : Sorel. — 1) L'ancienne et la nouvelle métaphisique.—Revista Ere Nouvelle 1894—(4 Numere).

2) La fin du paganisme.—Ere Nouvelle 1894 (Août, Sept, Oct.)

3) Prefața cărții : Essai sur la Conception matérialiste de l'Histoire—Labriola—1897—Giard.

4) Prefața cărții : Formes et essence du Socialisme—Merlino—1898—Giard et Brière.

5) Le Système historique de Renan—4 vol.—Jacques.

6) Les illusions du Progrès—1908—Rivière.

7) Réflexions sur la Violence—1910—2 édit.—Rivière.

8) Matériaux d'une théorie du Prolétariat—1919—Rivière.

9) Prefața cărții lui E. Barth : Les méfaits des Intellectuels. 1914, Rivière.

Dr. A Slatineanu

SONETE

Voluptate

Venea spre tărâm o nimfă către mare...
Și-un țap, amic lui Bachus, pe furis
Sărea din stîncă 'n stîncă prin pietriș,
Pîndind-o pas cu pas din depărtare.

Ea se scaldă. Apoi pe mal, în zare
Privind al apei vinăt oglindis,
Intinse-alene pe-aurit prundiș
Trup gol, tăiat în linii statuare.

De-odată, tresări: Un brusc fior
Pătrunse'n coapsa ei sguduitoar
Prin palpitarea nărilor umflate...

Căci o frigea cu pătimaș delir,
Sub casca părului lăsat pe spate,
O răsufare caldă de satir.

Melancolie

Studiu psihiatric

Pe lespeda ce pieptul îmi apasă,
Mi-ascult lovind al inimei ciocan ;
Iar sîngele-mi foșnește pe timpan,
Ca ploaia pe umbrele de mătasă.

...Și sufletu-mi, în corporală-i casă,
Își deapănă extazul diafan,
Ca'ntr'o pagodă un bătrîn brahman,
Asupra lui Nirvana cînd se lasă.

Mă simt cu totul nematerial:
Un strop sorbit de oceanic val
Și spulberat în goluri cristaline...

Așa moment nu poate fi trăit
Decît în clipa morții de oricine,
Și'n clipa cea sigur c'am murit.

Vis

Îbant obscure sola sub nocte
Virgil.

Cădeau pe luncă 'nvăluri de-apus ;
Iar noi, lîngă pîrâu, priveam în valuri.
Privighetoarea dincolo de maluri,
Svîrlea rachetele-i sonore 'a sus.

Un cuc, trecînd pe lîngă noi, s'a dus
Să doarmă sub a crengilor portaluri.
Apoi pe cîmp, pe crîng, pe vîi, pe dealuri,
Sub bolta sării, liniște s'a pus.

Cîți alții, după noi, or să mai vină,
Chemați de primăvara cea senină,
Să se iubească 'n pâlidul amurg...

Și, ca și-al nostru, visul'lor eteric,
Imprăștiindu-se în Demiurg,
Va decora al nopții întuneric !...

Spleen

Sinteză sub seară

De neurastenie fugărit,
M'am dus să caut liniște la țară;
Dar monotona pace seculară
Cântată de poeți; — m'a plictisit.

Lumine 'n zori și umbre 'n asfințit...
Și toamnă, iarnă, primăvară, vară...
Și 'n casă gol... și-aceiaș gol afară, —
Și totul repetat neconținut.

Oraș ori sat, — netrebnice fermente,
Aceleași în palate turbulente
Și 'n pașnicul colibelor azil.

Oriunde trudă fără de repaos...
Și 'n sfere vide: Astrul inutil
Perpetuînd banalitatea 'n haos.

Mihai Codreanu

IN PADURE

„Umbrele brazilor depe Goşman acoperiseră cît colo valea Tazlăului, cînd începurăm a ne gîndi la vr un „conac“ pentru noapte. Părăsirăm deci poteca obicinuită şi ţinîndu-ne de un mic părăiaş, încurcat printre nenumăraţii brazi şi fagi răsturnaţi, şi pe care ochiul deprins al tovarăşului meu îl putea singur urmări, o luarăm cu incetul spre bitcele fisei.

Părăiaşului nu-i venea greu să se strecoare pe subt gigantii trîntiţi de furtuni care acopereau întreagă această coastă; dar pentru noi, care eram siliţi să ne tîpîlăm pe subt monştrii răsturnaţi şi încruciaţi în toate sensurile, cînd să urcăm peste trupu-urile lor, groase adesea aproape cît înălţimea omului,—pentru noi drumul nu era uşor. Şi nu aînt pentru mine, care n'aveam d cît puşca, mantaua de ploae şi securea, cît mai ales pentru Tudurache, care pe lîngă cei vre-o 50 de ani cîţi îi avea şi pe lîngă cele vre-o 30—40 de kilograme de bagaj, cît ducea în spate, mai avea de descurcat din cînd în cînd şi lanţul lui Dudaş, pe care îl avea legat de brîu. Locurile depe aici fiind foarte „tari“, şi urmele de căpriori simţindu-se la tot pasul, Dudaş, fireşte, nu putea fi lăsat de capul lui, căci odată ce apuca să *blehălască*, Dudaş îndată pierea în munte, şi nu-l mai yedeai decit adouazi...

În schimb n.î. degeaba am luptat noi cu atîtea greutăţi, căci „conacul“ căutat se dovedi minunat: o bătătură largă, curată şi netedă, cum nu totdeauna o are o.nulla casa lui iar de jurîm-prejurî ei—vre-o cinci-şase brazi, puşi parcă înadîns de mina omului, destul de tineri şi de vînjoşi încă, şi în stare să infrunte oicîte furtuni, în stare să oprească cu umerii lor şi pe uriaşii vecini de a se răsturna cumva peste musafirii „conacului“.

Uriaşii de aici sînt cel mai mulţi de o vîrstă înadevăr în-aintată, şi mulţi dintre ei vor fi văzut tocmai din acest loc cum cheuîa odată, zice-se, Ştefan-Vodă cel Mare cu căpitanii săi colo tocmai pe vîrfu Măgurii, acum vre-o 300 de ani... Totuşi bătrîni nu s'ar da, n'ar căleji cu una, cu două, nici azi, da:ă slăbiciunea nu le-ar veni şi lor tot dela picioare... Aici e buclucul! Şi mai ales cînd vin ploii şi vînturi mari, vezi cum subt ochii tăi încep să

se clatine câteva vîrfuri deodată: unul se apleacă din ce în ce... urmează un șir de trăsnete grozave, o bubuitură puternică, un scurt cutremur de pămînt - și tăcerea morții. Dela Adam încoace securea prin aceste locuri încă n'a pătruns, și dacă nu erau vînturile și ploile, n'ar sta acești uriași trîntiți clae peste grămadă, unii frînți în două și în trei, alții cu tălpile în sus, cu capetele pierdute prin picuri de zineuriș...

Oricum, „conacul” e neprețuit. Se cunoaște, că aici, departe de gura lumii și de ochii pădurarului a lucrat cineva cu temei, și încă nu unul, ci mai mulți... Mai întăiu, în fiecare dintre brazii din jurul „tirlei” se văd înfipte cel puțin cite două *cuie*: pene de fag, pe care vîntorii le bat în deschizăturile, făcute cu ascuțișul toporului, în trupul arborelui, și în care își atîrnă ei puștile, „jechila” și alte lucruri, cum e de pildă, oala de colo, cu gura știrbită, dar încă bună la ceva, sau cum e părechea de opinci, nu tocmai vechi, lasate poate ca să se mai jilăvească, uitate apoi de luni de zile; sau *fundul* de mămăligă, lucrat numai din topor, dar cu mult meșteșug și atîrnat și el de un cuiu, ca să nu-l mai tot lingă ursul, sau să-l ia drept vre-o jucărie și să-l rătăcească undeva prin pădure...

Lîngă cenușa focului stă înfiptă în pămînt cujba pentru atîrnat cîaunul. Chiar făcălețul e desul de bun încă, deși cineva l-a cam ros la un capăt și l-a aruncat în cenușă... Tot lîngă foc - două țespezi groase, pe care vîntorii le înferbîntă, pentru a coace bureții, sau alte daruri ale pădurii... Mai încolo, răzămata de un brad, stă furca, cu ajutorul căreia oamenii noștri *rid.că* vînatul dela îndămîna leghioanelor prădănice (de obiceiul vulpi), cînd se îndepărtează dela „conac” ceva mai mult, pentru trebuințele vîntorii.

Chiar de părăiaș a avut cineva destulă grijă, lărgindu-l puțin într'un loc, spre a se putea bea mai cu îndemănare, răzămîndu-te cu minile pe dol butuci puși deacurmezîșul lui. Cîțiva pași mai la vale, cineva a încercat să facă chiar un fel de iezuleț, poate spre a se privi în oglinda lui, poate spre a spăla ceva, de pildă vr'o piele de sălbătăciune...

Dar ceiace ni se păru mai de samă în toată această gospodărie, era mai ales o bună jumătate de stîinjen de lemne de fag, așezate în cea mai desăvîrșită rînduială în peajma tirlei, largi cam de cite un stîinjen și ceva, unele cam de grosimea omului, deci deajuns pentru o noapte cit de răcoroasă...

Luarăm în primire „conacul”, atîrnam de cuieriu „jechila” noastră și „hamuniția” și acuma urma să ne punem pe lucru: Tudurache la lemne, treabă care alte dăți cere cite un ceas întreg de muncă zdravănă; eu la curățirea tirlei și la bucătărie.

Cum însă le aveam pe toate deagata, ce treabă mai rămînea? Tudurache se mărgini deci să adune cetină de brad, - cam cit o căruță bună - pentru patul meu. Eu, care n'aveam altă bucătărie de făcut, decît să frig o găinușă, împănată cu slănină, - căci încolo aveam merinde berechet, - aprinsei deocamdată focul.

Și cum, fără să fi întrebuințat o singură lodbă, făcusem un foc și un jăratec prea mare, a trebuit să-mi croiesc o frigare cam de vr'un stinjeu și jumătate lungime...

Cam puțină vorbă se irosește între doi prieteni vechi, lan-giți împreajma unul foc de pădure, după o zi întreagă de mers și după-o masă, potrivită cu oboseala drumului. Doar cînd se prea încinge flacăra, cînd se luminează cît colo pădurea, — de tre-bue să-ți părăsești culcușul, — găsești că-i prea diu caleafară de cald...

— Cu fagu' ciungit fi bucluc, — răspunde tovarășul, aproape prăjit și el de atîta căldură, se scoală și încearcă să scoată cîteva lodbe din foc.

• Apoi iar tăcere.

Apoi te uiți, cum caută tovarășul să se apere de dogoară, punînd între dînsul și foc, adică înfigînd în pămînt cîteva cetine de brad... Faci și tu la fel, și căldura înadevăr nu mai este atît de nesuferită. Rîzi de simplitatea meșteșugului, și — iar tăcere...

Să te apuci acuma de taciata? S'o iai pentru a sută oară despre urși, despre mistreți... și alte dihănil și pășanii de ale vi-nătorii?

Deci fumezi, digerezi și taci.

Tăcem noi, tace și pădurea... Și numai părăiașul, de care abia ne puturăm ține pe drum, de frică să nu-l pierdem prin no-lanul de copaci răsturnați, sau prin desigurul vlăstarilor tineri, de-vine din ce în ce mai răsunător, mai guraliv. Ce cîntă... ce necazuri mai are și el, așa de marf, de ține să ni le spună cu tot dina-dînsul, nouă, sau cel puțin lui Dudaș, care îl înțelege de bună samă, căci ascultă cu mare luare aminte?

Undeva departe începe să răsune vocea plîngătoare a unui huhurez. În tăcerea nopții tingulrea lui pare aproape sinistă.

— Să-l năcăjim oleacă, — zice Tudurache, ridicîndu-se în-tr'un cot.

— Oare? Dar cum să facem?

— Să-l chiamăm... Așa, de-o șagă.

Și Tudurache pune două degete în dreptul gurii și scoate un sunet puternic aidoma ca al huhurezului.

Așteptăm un răstimp, în care vocea monotonă a paserii nu se mai aude.

— Ascultă deamu, — zice Tudurache. Ia să-l mai chiamăm. Hu-hu-u!

...Tăcere...

— Hu-hu-u! — Hi-hi! O viint! — șoptește Tudurache.

De bună samă huhurezul se aude acuma deasupra noastră, dar vocea-i nu mai e așa de răsunătoare. Nu cîntă, nu se plînge, ca să-l auză tot codrul ci întreabă încet, cu un fel de întimitate în voce:

— Aici ești? A?..

O nouă șuerătură a lui Tudurache, după care urmează o tăcere cu înțeles... Apoi iar întrebarea:

— Dar unde ești?.. Răspunde!

Încă o șuerătură, apoi o nouă tăcere; apoi un filfiit desprețuitor de aripi, după care Tudurache începe să rîză.

— S'o mințet! O fugit!.. Hi-hi, — continuă el alene.

— He-he-he!..

— Ham! Ham! — începe și Dudaș, găsind gluma noastră de mare haz. — Ham!

Fagii noștri ard liniștit, potrivit, fără scînteii, încălzind împrejurimea și luminînd până departe colonadele nesfîrșite, cu capitelele lor, perdute în întunerecul nopții.

Huhurezul și-a reluat cîntecul; dar undeva departe de tot Mai mult bănuiești, de it auzi ceva...

Doarme acuma și Dudaș. Tudurache s'a întins ca un leu pe pămîntul gol și agită cu respirația lui virful unei cetine, înfipte îndreptul focului.

Și cu vocea lui neadormită părălașut distramă singur, în tăcerea nopții, vechea și nesfîrșita poveste a pădurii...

A. Frunză

Pedagogia Istoriei

Pentru a putea fi conducători de oameni, fiecare epocă a adus o condiție nouă :

Pe vremea Economiei vânătoare se cerea putere și iscusință fizică. Pe vremea împărățiilor teocratice : monopolul relațiilor cu Divinitatea. Economia agricolă reclamă proprietatea funciară. În secolul al XVI-lea și XVII-lea centralizările etatiste impun obligația unei mari averi mobiliare a Regelui. Democrația industrială a veacului al XIX-lea precizează această tendință prin necesitatea unei oligarhii plutocratice de finanțari și finanțati.

Ce condiție nouă ne-a adus veacul al XX-lea ?

Secol de grafomanie acută și de snobism libristic, nu putea avea altă revendicare decît : *gubernarea de către cel mai deștept și mai instruit*. Această petiție este oare deja realizată ? Din nenorocire, da. Nu este nici-un paradox la mijloc. E vorba numai să lăsăm deoparte înțelesul individual psihologic al acestor cuvinte, și, fiindcă vorbim de lucruri publice, să căutăm care este *înțelesul public* al noțiunilor : *Intelligență și Cultură*.

În termeni sociologici, *Instrucțiune, Competență, Capacitate* înșamnă pur și simplu : *o diplomă care să justifice un stagiu de circa 15—20 ani de trîndăvie mai mult sau mai puțin școlară*. Ce s'a petrecut în acest interval, societatea nu are de unde s'o știe, și e silită să te creadă pe cuvînt. Atunci, e de ajuns să fii foarte grav, să măgulești micile manii ale oamenilor deja ajunși, să refuzi un număr oarecare de situații oferite, să publici, cu sau fără iscălitură, să frecventezi ostentativ bibliotecile, să uzezi de acea „modestie” plină de reticențe elocvente — și, mai ales, repet, să fii *grav, cit mai grav*.

Temelia, însă, rămîne acel stagiul de sterilitate economică consacrat „Studiilor”.

Astfel secolul nostru oferă o fizionomie originală prin introducerea acestui nou *privilegiu de clasă*. * Bogăția, pură și simplă, și-a pierdut atotputernicia. Mariile metropole universitare au un stoc copios de odăște mansardate care adăpostesc, la etajul al 7-lea, ambițiile studentului sărac, care se va întoarce ministru în țara lui.

* P. populația Uvriară știe ce face cînd urăște cu atîta patos pe „Intellectual”. Simte foarte bine că *Intellectual* e sinonim cu *S. f.* Do altfel chiar conducătorii socialiști sînt, cei mai mulți, foști *Intellectualii*.

Aceasta fiind situația, se pune întrebarea: Pentru ce „Studiile” sînt un privilegiu, dacă sărăcia a încetat de a mai fi un obstacol absolut?

Pentru simplul motiv că studiile (care trec de cursul primar) sînt din cale afară de grele și, deaceia, inaccesibile. Dar grele într-un înțeles foarte special. Inaccesibile nu celor mai puțin deștepți, nici celor mai puțin muncitori, ci celor mai puțin încăpăținați. Liceul nu cere facultăți excepționale, ci o anumită specie de arivism și o îndărătnicie caracteristică, fără nici-o legătură cu inteligența.

Pentru ce? Care este viciul organic al Invățămîntului Secundar? Iată problema ultimă la care ajungem.

În acest scop, am întreprins un studiu al *Istoriei* și al modului cum este predat acest obiect în licee. O asemenea încercare, am crezut că va putea arunca lumină asupra cusururilor și, poate, și asupra remedului.

Care este fundamentul *Istoriei*?

Comynnes, cel mai fin diplomat al Franței, jongla cu pasiunile, mobilurile, interesele regilor, masselor și statelor. În minile sale dibace, acestea erau „datele” unor adevărate probleme algebrice. Totuși, același Comynnes mărturisește umil că ceiace logicește apare ca cel mai *improbabil*, tocmai aceia se întimplă. Astfel, marele Istoriograf dovedește implicit, că experiența trecutului este neputincioasă pentru a furniza rețete care să ne călăuzească acțiunile de mine.

Alții, animați de gândiri unde misticismul, metafizica și poezia nu erau, desigur, preocupări secundare, dau *Istoriei* un fundament vag filozofic. Așa Bossuet, Herder, Saint-Simon, Comte; așa Hegel, care vede în *Istorie* o verificare luminoasă a misterioasei sale Devenirii.

Alții, sub cuvînt că *Istoria* a fost prea multă vreme o Biografie de regi, au exagerat în cellalt sens. Așa Materialismul istoric (Marx și Lorla); așa Lamprecht care exclude „accidentul” și „geniul” din *Istorie*, precum și orice factor care nu este „massă”. Cam din aceiași categorie face parte și Taine, care s'a străduit să pompeze dela societate, rasă, climă și tot felul de circumstanțe impersonale, ceiace constituie *un om*. Cu drept euvinț i s'a reproșat că omite tocmai esențialul: noutatea, aportul original al individului.

O categorie distinctă o ocupă acel care se îndeletnicesc cu disciplinele ajutătoare ale *Istoriei* (Paleografie, Epigrafie, Heraldică, Numismatică, Archeologie, etc.). Pentru aceștia elucidarea fundamentului *Istoriei* este inutil. Într'adevăr, dacă științele-sucursale există, atunci legitimitatea științei-mamă este axioma.

În ochii unui Istorician ca Brunetiere, *Istoria*, cu faptele sale mărunte, servește să explice alcătuirea „cadrelor” formale în care s'a întrupat gîndirea omenească (în speță, gîndirea literară). Această explicație nu este necerată decît în măsura în care este parțială, și, de fapt, trebuie să mărturisim că privește o latură destul de neînsemnată a rolului *Istoriei*.

Faptul că un Herodot, un Joinville, un Michelet au simțit nevoia să povestească ceiace au văzut, auzit sau închipuit — nu este o legitimație prea științifică. Totuși rezultatul operei lor: *Redempțiunea trecutului* nu e fără oarecare valoare.

Nici vorba că Polemica nu poate fi un scop și un fundament onorabil. Virtutea, pe care o are *Istoria*, de a proba și pro și contra, de a constitui o bună armă politică, nu-i poate hotări utilitatea.

Detractorii radicali ai Istoriei nu merită să fie decit menționați. De altfel viața s'buciumată a unui Pascal îi acordă circumstanțe atenueante cînd anatemitază fără rezervă Istoria. De asemenea, pe jumătate în glumă, este scris articolul: „Les torts de l'Histoire” a lui A. France*.

Istorici ca Langlois, Seignobos, Monod, Ernst Bernheim, Lacombe și mai ales Xenopol nu se ocupă decit cu această strîmă problemă: Este Istoria o știință? După ce se studiază modul cum trebuie făcută critica surselor, a autenticității documentului, a autorității monumentului, după ce se analizează (Xenopol) cauzalitatea specifică a „faptelor de succesiune”—, se ajunge, cu satisfacție, la următorul rezultat negativ: „In Istorie partea lăsată artei este cea puțin tot atit de mare ca în alte discipline, calificate, fără contest, ca științi (Geologia, Meteorologia, Paleobotanica, etc.).

Dintr'un punct de vedere biologic i se poate găsi un fundament Istoriei în constatarea lui Sizeranne care spune** că, pe lângă Poet, Spadasin și Alchimist, copilul mai e și un pasionat Istorician, un înfocat bibliograf și colecționar de documente.— „Ați gollt vreodată conținutul unui buzunar la un copil?” zice Claparède***. „E un adevărat muzeu de curiozități: petricele multicolore, timbre postale, bilete de tramvalu, cue ruginite, flori uscate, hirtie poteială, dopuri, fragmente încalificabile de plumb, de lemn, etc.”

Și, fiindcă am adus vorba de punctul de vedere biologic, îmi permit și eu să propun Istoriei următoarele două fundamente de acest ordin:

1) Omenirea trage mare folos din fenomenul: Povestire, Narație. Timpul de trăit e scurt; și povestirea joacă, în domeniul *Timpului*, același rol de *înghițitor de distanțe* ca drumul de fer, telegraful, telefonul, motorul cu explozii, aeroplanul, în acel al *Spațiului*. Putința de a condensa într'o narație de 5 minute întâmplările unui an, unui veac; putința de a ne face despre acest an sau veac o idee tot atit de clară, dacă nu și mai clară, decit dacă l-am fi trăit în întregime—, lată un bun neprețuit. Deaceia, printre cele mai atrăgătoare distracții ale omului de orice vîrstă se numără și aceasta, ca un fel de „preexercițiu” în sensul teoriilor lui Groos****, sau ca o repetare filogenetică poruncită de ontogenie, în sensul în care Stanley Hall explică jocul. Astfel privind lucrurile, Istoria face parte din același familie de descoperiri respectabile ca Limbajul, Abstracția, Alfabetul, Recenzia, etc.

2) S'ar mai putea da o a doua explicație, tot de natură biologică, legitimității Istoriei. Din imbinarea Darwinismului cu teoriile psihiatrice ale școlii lui Freud reese că *dezadaptatul* din lupta *socială*, spre deosebire de dezadaptatul propriu zis, *nu este suprîmat*, ci își „sublimează”, își canalizează dezadaptarea prin tot felul de procedee lăturănice (vis, artă, stupefianțe, religie, flirt, joc, etc.). E o fericire că lucrurile se întîmplă așa. Într'adevăr, Dezadaptatul de azi poate fi Readaptatorul de mine. Dezadaptarea poate fi o *simplă prematuritate*. Astfel, prin procedeele piezișe semnalate de Freud

* Le vie littéraire.

** Le miroir de la vie (capitolul: Portraits d'enfants).

*** Psychologie de l'enfant et Pedologie (ediție 1916, p. p. 469).

**** Spiel der Menschen. Spiel der Tiere.

originalitatea genială scapă, provizoriu, de distrucție. Dar, moartea, un moment alungată, învie sub formă și mai amenințătoare a: *Uitdrit*, încercând să ucidă sămânța progresului venit înainte de vreme. Atunci, intervine mistul de încredere a Istoriei. Ea oferă acestor flori de gură, acestor giuvaere fragile un adăpost iuvlabil. Ea îndeplinește oficiul unei casse de bani albi pentru zile negre. Tezaurizează o monedă care pentru moment nu are curs pe piață, dar care poate deveni singurul etalon cu care să se plătească progresul de mine. Astfel privită, Istoria ne ferește în primul loc de primejdia unui entuziasm nejustificat pentru oamenii care reușesc azi, și, în al doilea loc, ne învață să privim orice personalitate omenească *sub specie temporis ac novationis*, să judecăm omul evaluând data la care ideile lui pot deveni oportune, măsurându-ne admirăția după această distanță.

Multe din explicațiunile de mai sus sînt de o valoare greu contestabilă. Dar, nodul problemei e, după părerea noastră, analiza Istoriei din punctul de vedere al Teoriei Cunoștinții*. În acest scop, cer permisiunea să caut în mica experiență personală a elevului de liceu de acum 10 ani.

Pe vremea aceea, curiozitatea mi era atrasă (în afară de literatură) înspre Fizică, Biologie, Chimie, Filozofie, și niciodată nu m'am așezat fără desgust să-mi învăț lecția la Istorie. Ba chiar sorbeam cu delicii elegantele difamațiuni ale detractorilor, pe care li ajutam eu însumi cit puteam. Dar, pe măsură ce căpătam mai multă instrucție și mai multă experiență în exercițiile intelectuale, mă simțeam din ce în ce mai stîmberit. Studiam, de pildă, un fenomen. Reușeam să-l caracterizez printr-o formulă explicativă clară, precisă, literară, lapidară, cu silueta cit mai filozofică. În sfîrșit, nici chiar indispensabilul parfum de paradox nu li lipsea. Totuși, simțeam lămurit: „*que ça n'est pas du tout ça*”. Eram nevoit să oscilez între dorința de a cunoaște și convingerea în imposibilitatea de a o face așa cum aș fi vrut.

O întimplare mi-a dat soluția care mă trudea. Cetișem „*Les Désenchantés*” de Pierre Loti. Conform absurdului nostru obiceiului, încep o serie de docte disertațiuni mentale asupra contradicției sufletului oriental, care, pe deoparte învăluie pe femei în mister, pe de altă o consumă cu o brutalitate atît de exclusiv fizică. Pe de o parte grații la ferestre, pe de altă numai frează de carne și secreție de glande... etc., etc., și alte antiteze de o puerilitate egală.

Din fericire, m'am oprit, desgustat. Am simțit tot artificialul procedeuului, și mi-am zis: n'ași face mai bine să tac din gură și să mă mulțumesc cu impresiile pe care, pagină cu pagină, mi le inoculează acela pe care pe atunci l-ași fi numit marele Maestru? Această primă experiență dădu roade. De-afunci, ori de cîte ori vroiam să înțeleg ceva, mă străduiam să svirl deoparte formulele, și să las fenomenul să curgă istoric. În fața desfășurării nostalgice a unei vieți întregi, după ce ai parcurs, din scoarță în scoarță, existența unui

* Manualele de Logică și Metodologie se ocupă cu această chestiune, dar insuficient: vezi Wundt *Logik* și *Les Methodes dans les Sciences* 2. vol. Alcan.

fenomen, te simți înundat de o liniște pioasă, de un respect fără amestec, de o lămurire care nu mai simte nevoia unei alteia. Mecanismul cutărei probleme nu numai că îl pricepi, dar, dacă se poate spune, parcă *el te pricepe*, te cuprinde pe tine. Te la pe sus. Te fură. *Nu îl înțelegi, ești el*. Îl stăpânești desăvârșit, îl trăești, te identifici lui. Picătură cu picătură, și se infiltrează prin toți porii. Este un fel de *Einfühlung*, cum zic esteticienii germani, sau mai bine adevărată și adîncă *Einleben*.

Dar să lăsăm confidențele micului și pretentiosului gladiator de pe atunci, și să dăm câteva exemple de această stare sufletească, ce s'ar putea califica: *Mentalitate istorică*, din viața mai cotidiană.

Inchipuți-vă că cineva v'ar pune întrebarea: Ce fel de persoană este mama sau tatăl D-voastră, sau fratele, sau un prieten foarte intim? Nu este așa că rămîneți interlocați și că nu găsiți nimic de răspuns? Simțiți foarte limpede că o caracterizare justă nu încapă în câteva formule, oricît ai fi de maestru în făurirea lor. Cu totul altceva cînd persoana care trebuie definită este numai o simplă cunoștință. Atunci etichetele nu zăbovesc să vie, și chiar să ne fărmece prin exactitatea lor.

Explicația e foarte simplă. Pe cei din prima categorie îi cunoaștem *prea bine* ca să ne mulțumim să-i ferecăm în câteva fraze, oricît de ingenios așese. De îndată ce ne gîndim să acordăm preferința unui caracter care ni se pare dominant, toate celelalte vin cît frunza și iarba, să protesteze împotriva acestei alegeri. Intreagă, persoana celui, al cărui portret ni se cere, o avem împrăștiată în noi, ca pe ceva pe care îl *trăim*, iar nu ca pe un lucru pe care să-l recităm. Și totuși, o astfel de cunoaștere *istorică* e mai folositoare decît cea obșnuită. Într-adevăr, putem spune că ar face omul acela în cutare sau cutare împrejurare cu o precizie egală cu acela de care am dispune pentru previziunea propriilor noastre acțiuni. Ceva mai mult. Este o *ghicire a posteriori*. Se poate întîmpla alb, se poate întîmpla negru, impresia e aceeași: *nu ne-am înșelat*. Astfel, mentalitatea istorică ne împacă întotdeauna cu noi înșine, și face loc Terțiului exclus.

Alt exemplu. Un prieten de copilărie, care nu poate fi suspectat de lipsă de talent, căci actualmente este printre cei mai buni caricaturiști din Paris, nu a reușit niciodată să mă facă și pe mine în caricatură. Explicația e aceeași. *Prea stăm mult împreună* (și îmi place să remarc că analogia între caricatură și felul nostru obișnuit de a gîndi nu este întîmplătoare).

În cazurile cînd nu sîntem contaminați de microbul psittacismului*, *cunoașterea limbii natale* este exemplul cel mai democratic de cunoaștere superioară pe care ni-o procură mentalitatea istorică.

Toate cele spuse până acum ne aduc la formularea unei legi mai generale.

Omul *începe* prin a avea față de lumea înconjurătoare două, și numai două atitudini.

Față de o anumită categorie de fenomene, cunoașterea sa îmbracă forma unei cauzalități absolute, ultra științifice. Cere lucrurilor o în-

* Cuvînt inventat de Leibnitz (dela psittacus=papagal) și reluat de Dugas: „le Psittacisme”, Alcan. însemnă parazitismul gîndirii pe cuvinte, întrebuintarea automată a cuvintelor fără a le cerceta conținutul.

lăntuire riguroasă și netolerantă, cu relațiuni de cauză și efect infailibile. Nu se admit contingente, nu se îngăduie abateri. Romanul intitulat „Les pour-quoi de Pierre” își are variante în toate țările. Copilul este insetat de explicație cauzală. Cine nu a simțit, în copilărie, voluptatea superioară de-a svirli, dela Etajul al III-lea, un obiect de sfică pentru a vedea cum sboară în țânduri? Sintem mînași, la această vîrstă, de o poftă irezistibilă de a descoperi *Principiul* fîcărul lucru, de a-l fura secretul care ne trudește, Foarte propriu a botezat Sizeranne aceasta: *Instinctele alchimiste* ale copilului.

Paralel cu aceasta, pela vîrsta cînd liceanul a început să guste desfătările literaturii, mai cunoaște și un al doilea grup de fapte, unde ori și ce este permis, unde sentimentul și imaginația sînt stăpîni absoluți, și miraculosul oaspe răsfațat. Aici, haina îmbrăcată de gîndire este o cauzalitate de bonară și tolerantă. În acest domeniu nu înțîlm decît insurecții. Dar nici nu pot fi numite astfel, căci aici spiritul nu are vre-o regulă căreia abaterea să contravină. Simte copilul, confuz, dar sigur, că pe acest tărîm singura normă este scopul, idealul, care nu e una.

În fine, mai caracteristic decît orice, la copil aceste două forme de gîndire, aceste două atitudini de cunoaștere sînt despărțite printr'o perdea impermeabilă. E natural să fie așa. Ambele sînt în perioada lor de creștere, și ca să ajungă la o complectă dezvoltare, nu trebuiesc amestecate între ele. Numai după ce vor ajunge la maturitate, se va ivi problema suplimentară a concilierii mutuale. Pentru moment, deși antagoniste, ele nu supără pe copil. Grație zidului opac care le separă, fiecare lucrează, în lumea ei, neturburată, și la adăpostul contradicției, se coc, luceful cu încetul.

Pedagogul înțelept trebuie să fie sava de această situație psihologică unică a copilului. De aceea învățămîntul Istoriei ar trebui suprimat la vîrsta de care vorbim. Istoria pentru copil, nu e decît o disciplină hibridă, care îl dezorientează și zăpăcește obiceiurile intelectuale. Am arătat mai sus cum știe Istoria să concilieze cele două atitudini de cunoaștere, sfărîmînd barierele care le despărteau. Dar pentru moment operația este prematură. Conciliația nu o cere nimeni. Un moment atît de delicat în evoluția copilului ar merita o mai mare atenție din partea Pedagogului.

Dacă nu ași fi avut înțelpciunea să mă resemnez să fiu un elev perfect nul în Istorie, și să mă svirl fără control asupra lucrurilor care îmi așfiau curiozitatea; dacă nu ași fi lăsat ea fiecare din cele două laturi ale cunoașterii să se desvolte independent, — atunci nu ași fi cunoscut momentul cînd amîndouă au crescut atîta, lucit, automat, au rupt cătușele, au fărîmat zăgăzurile care le despărteau. Este o deslegare asemănătoare aceleia a crisalidei, care poate singură să găurească gîdoacea în care stă închisă. Din ferlicire pentru crisalidă, în lumea gîndacilor de mătase nu există un Minister al Instrucțiunii publice care să-i facă prostul serviciu de a o desrobi înainte de vreme.

Istoria e bunul neprețuit care, administrat la timp, desăvîrșește evoluția. Dar e și otrava, care, luată cînd nu trebuie, ucide.

Faptul că studiul Istoriei apare în învățămînt la un moment inoportun, seceră posibilitățile de generalizare a mentalității istorice. Societatea trebuie să se mulțumească cu acei unde ea se află în stare oarecum *naturală*, unde aceasta constituie *caracterul dominant*, per-

mișcând să se neglijeze dela început celelalte două (mentalitatea causală și mentalitatea literară). Din nefericire, însă, acești oameni sînt destul de puțini la număr.

Dacă ar fi să clasificăm tipurile de caractere după criteriul diferitelor metode de cunoaștere întrebuintate, am avea: 1) Materialistul (mentalitate causală intransigentă), 2) visătorul (mentalitate toterantă, cauzalitate literară). 3) omul „de bun simț” (mentalitate istorică). Dar aceste prime trei tipuri sînt rare, căci însumă o predominantă a unuia singure din cele trei forme de gîndire, care să cuprindă pe celelalte. În stîrșit al treilea caz este și mai rar decît cele două dintăi. Studiul istoriei intervine, în școli, atunci cînd mentalitatea istorică abia apucase să se nască, în timp ce, celelalte două deja adolescente, sînt suficient de tari pentruca noul venit să fie cel, sacrificat. Din nenorocire, însă, învingătorul ese, și el, grav rănit din luptă. Așa încît tipul cel mai frecvent este 4) omul normal, care în principiu ar fi trebuit să le albe pe tustrele, dar la care au fost toate trei distruse în fașă, dînd naștere la o dezorientare care caracterizează orice majoritate într'un stat.

Un exemplu va dovedi că într'adevăr organizarea actuală a cunoștințelor nu permite o conciliere între aceste trei tehnici de cunoaștere. E vorba de marii politicieni, oameni prin excelență, „de bun simț”, cu vederi „realiste”, reprezentanții cei mai eminenți ai mentalității istorice. La aceștia există un divorț absolut între mentalitatea istorică și celelalte două. * Îi vom auzi declarînd neîncetat că ei, în acțiunile lor, nu se inspiră nici din *Teorie* nici din *Poezie*, ci din *Experiență*, adică din *împrejurări*. Atitudinea lor este o oportunistă expectativă a desfășurării evenimentelor. Pricoperea lucrurilor și a oamenilor este la ei cu totul empirică. Disprețuiesc atît formulele teoretice cauzale, cît și impresiunile subiective literare.

Înalt de a trece la consecințele practice ale acestor constatări, nu ne putem abține de a remarca că celace are loc, în mic, la copil, îl regăsim, în mare, la evoluția tutregii civilizații și gîndirii omenești.

* Afirmarea pare contrazisă de atîtea cazuri de oameni politici, amatori pasionați de colecții de artă, sau ei înșiși literați foarte competenți. Contradicția este numai aparentă. A considera arta ca un sport inutil, sau ca o distracție elegantă, sau ca o armă tăioasă de polemică și mistificare, este cel mai infailibil brevet de inexistență a mentalității artistice. Artă trebuie înțeleasă ca un instrument de cunoaștere, ca un alfabet care să poată descifra lucruri acolo unde alte procedee sînt neputincioase. Tot așa și mentalitatea științifică și causală. Un Metternich, faimos pentru erudiția lui literară, o întrebuintă într'un scop exclusiv de seducție. De asemenea, argumentul riguros causal nu avea la el o altă utilitate decît aceea de a emulge ambadorului rival un *da* sau un *nu*, după o ploaie torențială de sofisme impecabile și abil întortochiate. Cît despre instrucția științifică pe care o întîlnim (destul de rar) la unii din conducătorii politici, nu e altceva decît un ornament care să le mărească prestigiul personalității datorită stimei crescînde pe care societatea o are pentru știința exactă. În rezumat, marii politicieni, chiar cînd nu ignorează arta sau știința, le ignorează în schimb rolul, utilitatea, fundamentul și valoarea lor adevărată. Și asta nu preocupă aci.

Gîndirea omenească a început prin a ocupa o poziție intermediară între două ordine de fenomene. Pe unele, le-a tratat ca pe niște sclavi. Cu cît ne întoarcem în trecut, cu atît găsim mai mare pretenția omului de a se face stăpîn peste puținele lucruri pe care și le putea explica în mod causal. Nu avem decît să ne amintim reputația de omni-sciență de care se bucurau acei care în vechime se numeau savanți. Astfel erau atot-puternicii vracl, filozofii ca Socrate, Platon, Alchimistii din Evul mediu, Picci delà Mirandola, etc. etc. Chiar în plîn secol al XIX-lea găsim reprezentanți întirziați ai acestei mentalități. Astfel materialismul unui Lange, Vogt, Moleschot, care declară că „gîndirea e o secreție a creierului”. Toți aceștia se noartă cu știința ca cu o sclavă, cerîndu-i totul, și nepermițîndu-i să le refuze ceva.

Dar omeneștea a mai cunoscut și o altă nevoie, absolut diferită: nevoia de „au delà”, de miraculos, înclinația către lucrul care ne depășește, Nevoia unei forțe superioare, uriașe și totdeauna plină de farmec, în mințile cărora nu sîntem decît o jucărie. *Arta și Religia* sînt acești tirani iubiți, dupăcum *Știința* este Hilotul delà care putem, în principiu, cere orice.

Atunci vine Luther și Reforma, cu fițele sale Spirituale: Revoluția franceză, Declarația drepturilor omului, Dogmele Egalitate, Utopiile Socialiste, — într'un cuvînt, *necesitatea Democratiei*. Apărîta Democratiei nu are importanță din punctul de vedere politic, unde primește atîtea desmintiri delà evenimente, ci mai cu samă din punctul de vedere al teoriei Cunoștinții, ca simptom al evoluției gîndirii omenești:

De cîtva timp, într'adevăr, și nu prea demult, omul a simțit nevoia să împace știința cu Arta și Religia. Crezul delà 89 ne atrage atenția că nu se mai admit cuvînte ca sclav și stăpîn. Nu mai vrem să fim tiranizați de un Deus Ulilor, și gîndul că știința, robul de altă dată, își închide robinetul și refuză să mai explice, a devenit din ce în ce mai insuportabil. Deaceia nevoia de a egaliza starea civilă a cunoștinții - sclav cu cunoștința - stăpîn într'o cunoștință - sinteză este trăsătura caracteristică a preocupărilor secolului al XIX-lea, secol care ar putea fi calificat: epoca încercărilor de democratizare a gîndirii.

De acum înainte, înșteea gînditorului nu se va putea obține decît pe prețul unei concilierii reușite, sau, invers, în schimbul unei renunțări. Un exemplu luminos de această a doua atitudine este Pasteur. Preocuparea împăcării nu-l trudește. Poate foarte liniștit să fie un corifeu al științei exacte, și în același timp, un parohian care declară „Sînt bigot ca un Breton, și aș vrea să fiu ca o Bretonă”. Cele două lumi conviețuiesc în el fără amestec reciproc.

În schimb, avem un exemplu simptomatic și de o mare generație, de cealaltă atitudine, care își pune problema tu burătoare a concilierii. Este vorba de curentul, născut în Germania, sub numele de *școala istorică*, de unde s'a crezut posibil să se boteze veacul al XIX-lea: *Secolul Istoriei*. S'a simțit, confuz, că dezlegarea trebuie să vie delà Istorie.

Dar s'a bijbiit, și se bijbie încă. Ceva mai mult, și mai grav — s'au comis erori, care au compromis legitimitatea punctului de plecare, denaturîndu-l în sensul opus. Într'adevăr, Secolul Istoriei ar putea fi mai propriu, numit: *secolul încercărilor de logicizare a Is-*

loriei. Reînvierea acestora nu s'a putut realiza decit lepădându-și tocmai ce are mai personal, cu prețul de a deveni o Sociologie (Lamprecht) sau o Filozofie (Hegel, Marx și toți acei care cred în filozofia Istoriei), sau o simplă metodă de Economie politică (Kries, Hildebrand, Roscher, Schmoller, Loria, Bücher, etc.) sau (Savigny) o tehnică *Juridică* (cea mai dialectică dintre discipline).

Această greșală fundamentală a discreditat maestria Istoriei, și totodată a întârziat, cu cine știe cite veacuri, puțința deslegării. Rezultatele sînt dezastruoase. Ne întoarcem, ca mentalitate, cu 20 veacuri înapoi: Trăim din nou o perioadă de logicism acut, de autocratie monarhică a *Generalului*, a *Formulei*. În zadar un Renouvier, mai timid, un Bergson și un Boutroux mai viguros, caută să ne scape. Filozofia lor a Contingenței, a Discontinuității este o încercare dinfere cele mai laudabile și un pas spre albastru. Dar răul persistă și se lățește, inundînd și viața de toate zilele, ba chiar și arta. Astfel, în viața de toate zilele se pot semnaliza fenomene ca Psihacismul, Bovarismul, Pedantismul, Fumisteria, Demagogismul, Bolcevismul și toate flagelurile sociologice existente, în literatură (care pînă acum era citadela individualității) găsim plesele și romanele „à these”, discursurile sociologice ale eroilor lui Corneille sau ai lui Cuvet. Deasemeni, nu e nevelă unde să nu găsim aforisme nesuferite, generalizări sentențioase și cuvîntul odios: *problemă socială*.

Ca să scăpăm de Majestatea Sa „Conceptul”, ca să ne întoarcem înapoi la adevăratul izvor de adevăr: Percepția, nu e decit un drum: *Istoria*. Să o instalăm în locul care i se cuvine: *Scoala*, și așa cum se cuvine, adică: în momentul cînd legile firești ale psihologiei omenești o reclamă. Iată-ne ajunși pe altă cale, la același răspîntie hotărîtoare: greșita *predare* a Studiului Istoriei în învățămînt.

Văzută sub acest aspect general, problema capătă o acuitate dramatică. De ea depinde desnodămîntul crizei intelectuale prin care trecem. În clipa în care scriu, călul de bătae al tuturor publiciștilor (chiar francezi) este că viitorul aparține Anglo-saxonilor, și că Continentul moare. Formula nu e complet inexactă dacă ne gîndim că Americanul și Englezul au, în linii generale, mai mult simț istoric decit Latinul. Dar nu trebuie să uităm că privilegiul acesta îl plătesc cu prețul celorlalte două mentalități. Într'adevăr, este cunoscută att în aptitudinea lor artistică, cît și sărăcia culturii lor individuale. Or, soluția crizei nu poate, în principiu, veni de acolo unde lipsesc din materialul necesar. În schimb, Franța posedă în chip strălucit primele două mentalități. Cit despre cea istorică, am văzut că se poate *capăta*. Ea apare *după* celelalte două, în mod spontan; totul e să o lăsăm să vie. Dacă nu îi punem bețe în roate, nu avem decit să ne plecăm să o culegem. Latinitatea nu trebuie să uite că este moștenitoarea clasicismului, a armoniei interioare și a echilibrului egal între facultăți. A căuta și a găsi ce îi lipsește, trebuie să fie pentru ea o datorie de familie.

Dar, la urma urmei, puțin importă dela cine va veni deslegarea

* S'a zis că „Universitățile engleze sînt adevărate școli primare pentru copii bătrîni”.

Problema care se pune covârșește orice în importanță: e vorba ca întreaga civilizație să opteze între a merge înainte, sau a se cufunda, dincolo de 30 secole, în sălbătăcie.

Și cuvîntul „sălbătăcie” nu e o imagine. Din studiile făcute asupra sălbăteciilor contemporani (în special Durkheim* și Levy Brühl**) reesă că concilierea despre care ne ocupăm *trebuie să fie făcută* (mai curînd sau mai tîrziu, mai bine sau mai rău). La sălbăteci s'a făcut și anume *mai rău*. Sălbătecul este „impermeabil experienței” și principiului contradicției cu terțiul termen exclus (Levy Brühl). A scăpat de cauzalitate. De asemeni a scăpat și de religie, în înțelesul de misticism care îl dăm noi. Deaceia situația psihologică a societăților primitive este nu: *chircirea unui început de cultură avortat, și oprit de-a-apururi pe loc, ci o evoluție isprăvită, un ciclu buclat, dar cu diametru foarte mic. Cunoștința și Religia se întrepătrund*** constituind împreună o sinteză, un echilibru perfect. Celace la noi am botezat „democratizarea gîndirii” la ei e deja făcut, sub aspectul unei socializării, unei ritualizări a acestora****.*

Revoluția Kantiană în Teoria Cunoștinții și-a pierdut, în ochii multora, aspectul său de revelație. Fapta cufetătoare a titanului dela Königsberg, care a cules, cu lăcomie, toată lumea și a instalat-o apoi în creierul nostru, rămîne cea mai dramatică aventură filozofică. Dar atîta tot. Nimeni nu-și mai pune, cu înfricoșare, întrebarea dacă universul e făcut de noi, sau se află în afară de noi. Gînditorii de azi își pun problema mai modestă a relațiilor dintre Eu și Non-Eu. Totul se reduce la o chestiune de atitudine reciprocă.

În marginele acestui punct de vedere am căutat să stabilim o legătură între *Metodele Lucrurilor și Metodele Mîinii*. Între tehnicile de cunoaștere ale sufletului omînesc, pedeparte, — și tehnicile după care se organizează diferitele discipline*****.

Astfel, am ajuns la constatarea că, într'o primă perioadă, lumea exterioară se prezintă nouă sub două aspecte diferite: a) Fenomene legate cauzal și b) fenomene legate necauzal.

În fața acestor două grupuri de fapte, deosebit organizate, personalitatea noastră la două atitudini adecuate: a) mentalitatea cau-

* Les phénomènes de la vie religieuse, Alcan.

** Les fonctions mentales dans les sociétés primitives.

*** La loi de la „participation”, Levy Brühl, op. cit.

**** Pentru ce, la aceste societăți, cercul s'a închis în timp ce noi a-
lergăm nebușește într'o mișcare de spirală care ne înalță mereu și nu se
închide? Nimeni nu va ști să ne răspundă. Oate că și Bushimani sau
Fuegienii au unosec și ei o civilizație înfloritoare ca a noastră, și la un
moment as mînător timpurilor actuale, n'au ascultat de legile firești, și
atunci, un Bolșevism psihic general le-a readat liniștea, întorcîndu-l la
punctul de plecare.

***** În legem prin termene: d'ns îplînă un ansamb'l de fapte care au
comun o metodologie idenă, fie, preocupa area de a stabili relațiuni de cauză
și efect (matematică, fizic, sociologie, economie politică), fie preocuparea
stabilirii unor, aprecieri de valoare (arta, morala, religia).

zald și b) *mentalitatea artistică**. Intre ele, nici-un amestec; între ele incompatibilitate de principiu.

În momentul, însă (și numai atunci), cînd ambele aceste două mentalități au ajuns la maturitate, survine problema suplimentară a concilierilor mutuale.

Aici arătat cum concilierea nu poate fi mijlocită decît grație unei a treia mentalități, pe care am numit-o *mentalitatea istorică*. Ea consistă în a svîrli la o parte atît aprecierile cauzale cit și judecățile de valoare. Atunci, lăsăm fenomenul, pe care vrem să ni-l explicăm, să *curgă istoric*. Dualitatea subiect-obiect dispăre, și are loc o încorporare reciprocă între fenomen și nol, o între-trăire, un fel de *Einleben*, cum spuneam mai sus.

Acesta a treia atitudine corespunde în lumea exterioară (cași, la celelalte două) un grup distinct de discipline respective, și anume: *Istoria*, sub toate formele ei, dela cunoștința unei persoane foarte intime, sau a limbii natale, până la *Istoria economică* sau a doctrinelor filozofice, etc. În rezumat, această *mentalitate istorică* apare:

a) Cea din urmă (în principiu dela vîrsta 14-15 ani, și anume:
b) Cînd celelalte două au ajuns la o maturitate deplină, permițînd izvorirea unei preocupări de conciliere, de fuzionare și de colaborare.

c) Primele două nu se pot coace decît dacă cresc:

- 1) izolate între ele,
- 2) izolate de a treia.

La lumina acestor cîteva rezultate teoretice, vom cerceta chestiunile de ordin practic, care fac obiectul ultimei părți ale prezentelor lucrări.

Titlul acestui articol lasă să se ghicească încotro am crezut că trebuie să ne îndreptăm privirile pentru a duce o politică intelectuală fertilă. Știința cea mai indicată pentru a ne lămuri pare a fi: *Pedagogia*.

Din nenorocire, însă, *Pedagogia* s'a ținut întotdeauna destul de departe de practică. Astfel, o vedem edictînd vaste legi psihologice, care pentru *Psichologie* nu sînt decît banalități vagi. De asemenea, metodele propuse sînt atît de abstracte și de generale, încît nu fac decît să schițeze, foarte pe departe, directive neprecizate, rămînînd, în realitate, jocuri metafizice mai mult sau mai puțin elegante scrise.

Afară de inconvenientul unui platonism inconsistent, îl mai au și pe acel al contradictoriului. Într'adevăr, este un loc comun că toate metodele, toate tehnicile sînt bune. Totul se reduce, în speță, la partea făcută flecăreia.

* Sau literară, sau mistică, sau cum o vrea să l se spună. Cuvîntul nu importă. Deasemeni să nu se identifice cele două mentalități cu deosebirea între o atitudine intelectuală (știință) și afectivă (artă, religie). Ați raporturile de cauzalitate, finalitate, asemănare, etc. sînt considerate ca *sentimente* (v. școala psihologică dela Würzburg, precum și articolul asupra „Relațiilor între gîndire și imagini” de D-nul Mihai Răilescu în *Studii Filozofice* 1916.

O altă ramură de activitate a Pedagogiei este *măsurarea* facultăților, *Psichometria*. Aceasta însă, dacă pentru Psihologia pur teoretică poate avea, la rigoare, un folos, în schimb este neputincioasă să dea indicații pentru organizațiuni concrete.

Însuși, îndeletnicirile moralizatoare ale Științei educației, preceptele, predicile, etc., — excelente în sine, — nu influențează asupra moralității copilului. Dimpotrivă, succesul consiliilor depinde de aceasta din urmă.

Depărtarea de realitatea cotidiană la care s'au ținut întotdeauna doctrinele pedagogice au făcut ca organele oficiale, Academii, Profesori, să meargă pe dibuite, bijbind mereu, câteodată găsind, de cele mai multe ori greșind. Și toate aceste inconveniente se complică cu circumstanța agravantă că, din pricina latitudinii lăsate Ministerului, reformele școlare sînt insuflețite mai ales de preocupări străine, ca: afecțiunile de bugete, deșeurile pentru colegii protejați, vanitate regională sau municipală, etc.

După părerea noastră, remediul stă nu în metodă (orice metodă, abil întrebuințată, e bună) ci în *organizarea programelor*. Într'adevăr, Fiecărei Științe îi corespund anumite deprinderi de gândire. Fiecărui procedeu de cunoaștere îi corespund anumite grupuri de cunoștinți. Înșirăți, fiecare grup de cunoștinți se organizează după o anumită disciplină, alcătuiind Metodologia propriei Fiecărei Științe. Ei bine, împotriva acestui mecanism, profesorul nu are nici-o putere. Pe cînd în domeniul Metodelor pedagogul este stăpîn necontrolat, în acel al programelor el trebuie să suporte pasiv cauzalitatea specifică fiecărei științe. Deaceia, este absurd să se ceară, ca Gustave Le Bon: *Schimbare de metode, nu de programe*. Dimpotrivă, *programele și numai programele*, repartizarea disciplinelor, pe vârste, după criterii psihologice, iar nu impresioniste, tradiționale, sau politice, — iată tot ce e de făcut.

În școli, după cum am mai spus, ordinea firească a apariției diferitelor atitudini de cunoaștere *nu este respectată*. Studiul Istoriei vine înainte de vreme provocînd curmarea dezvoltării normale a celor dintăiu două mentalități, și în același timp, sinuciderea celei de a treia. Programele, după alcătuirea lor actuală, răstoarnă sensul evoluției naturale. Scăparea nu poate veni decît dela *răsturnarea pe față* a acestor programe.

Iată, în linii generale, directivele unei organizații mai potrivite firii lucrurilor:

a) În prima perioadă, care ar corespunde „Cursului Inferior” din Licee, *studiul Istoriei să fie radical suprimat*. În schimb, să se dea proporțiuni înzecite tuturor ramurilor de artă și literatură beletristică*. Pe lângă aceasta, să se introducă un număr cit mai mare de discipline cauzale. Astfel, pe lângă multă matematică, științe naturale și fizico-chimice, să se facă și filozofie, psihologie, logică, sociologie, economie politică.

* Care poate da o „cultură de faptă” mult mai solidă decît acela procurată de faptele necolorate și numai de cuvînt pe care le furnizează Istoria în cursul inferior.

Să nu se obiecteze că copilul nu va pricepe nimic din toate acestea. Dimpotrivă. Adevărurile tuturor disciplinelor enunțate mai sus sînt de o simplitate și de o ușurință nelncchipuită. Totul este să fie explicate pe înțelesul școlarului. Or, nici-o categorie de cunoștinți nu e mai susceptibilă de a fi predată în chip socratic ca acelea în-lănțuite după o dialectică causală. Maieutica marelui Atenian nu se ocupa de altele. De altfel, prejudecata *greutății* unor anumite științe a început să se clatine. Astfel, Dewey* propune introducerea Sociologiei în clasele primare I Deasemeni, în Franța există, pentru aceleași clase primare I Deasemeni, de Economie politică. Trebuie să ne convingem, odată pentru totdeauna, că cu cît o știință este mai causală, cu atît e mai ușoară, că raționamentul se adresează la toți oamenii, pe cînd memoria numai la erudiți.

Este caracteristic felul cum Economia Politică este primită la data apariției sale (clasa 8-a)**. Școlarul salută în ea o sursă de delicii intelectuale. Nu e unul care să nu-și propună să o aprofundeze ulterior (că nu o face, aceasta ține de alte cauze). Entuziasmul general se explică prin faptul că Economia politică, venind cu opt ani prea tîrziu, capătă o ușurință ridicol disproporționată față de facultățile viitorului bacalaureat. Amorul său propriu, și sentimentul de putere sînt plăcut surprinse de împrejurarea ciudată că poate învăța o știință întreagă, fără a o... învăța!

Pe de altă parte, copilul trebuie literalmente îndopat cu literatură. Să se lase la o parte gramatica și sintaxa și să se facă numai compoziții și analize de bucați. Deasemeni, citirea în clasă este o pierdere de timp inutilă. În clasă să se facă analiza colectivă a bucăților cetite în afara de clasă, și întreaga oră să fie o dezbatere, o frecare neconținută de aprecieri.

Însfîșit, între 10-15 ani se pot învăța cel mai bine limbile străine. Deaceia, toată stîrțarea de memorie întrebuițată azi în chip absurd cu reținerea de date istorice, să fie monopolizată în serviciul limbilor străine.

Remarc, în treacăt, că în programul propus lipsesc cele două limbi clasice. Suprimarea acestora constituie o veche controversă în pedagogie. Cît ne privește pe noi, sîntem de părere că literaturile greco-romane sînt de o înaltă frumusețe, și ca atare, merită să fie cunoscute. Învățămîntul actual nu permite această cunoaștere și liceanul care pălește zilnic asupra unui fragment de 20 versuri, pentru a le face chirurgicește sintaxa, nu are cum să guste farmecul lui Omer sau spiritul lui Oraziu. Deaceia, ar fi de dorit ca în locul acestor procedee, să se introducă citirea globală a autorilor în traduceri. Avantajul e dublu: Patrimoniul nostru cultural va cunoaște, în fine, un stil expurgat de acele insuportabile și pretențioase dicțioane latine sau grecești, — iar literatura Romei și a Atenei, va fi, însfîșit, iubită pentru valoarea ei estetică intrinsecă, iar nu pentru prestigiul depărtării și pedantismul vetustății.

b) În a doua perioadă, corespunzătoare „cursului superior” tot celace se învățase în anii precedenți se va relua și preda pe cale istorică, dela Istoria Muziciei, până la Istoria Fiziciei, dela Istoria Eco-

* L'école et l'enfant.

** Căci în clasa IV durează vre-o 2-3 lecții.

economică până la Istoria Matematicilor. Toate cele învățate din științe și din arte se vor pune la punct, localizate definitiv în timp și în spațiu; în sfârșit, se vor umplea cu cunoștințe noi lacunele care despășteau între ele cunoștințele vechi fragmentare.

Două obiecțiuni se pot aduce unui asemenea program: a) că e prea încărcat * și b) că întâmpină greutăți de realizare considerabile.

În celace privește prima învinuire, sintem aproape tentați să spunem că a venit timpul ca lumea pedagogică să înceapă a da oarecare atenție celei mai interesante categorii de școlari: *Supra-normali*. E curios de observat că toate inovațiunile pedagogiei contemporane ** se adresează fie normalilor, fie sub-normalilor, și abia dacă pe cei pe colo un Groszman *** în America, sau un Binet **** în Franța binevoesc să se ocupe și de supra-normali. Și pericolul cel mai mare este *nedesvoltarea geniilor*. Binet dovedește că supra-normalul neglijat, după o scurtă strălucire, nu se mai poate menține nici chiar la nivelul normalilor, și numai deocît alunecă spre trista situație de *ratat*.

Dar în afară de aceste considerațiuni, obiecțiunea, strînsă de aproape, nu rezistă. Într'adevăr, o învățătură care urmărește fidel cursul normal al evoluției sufletești, care nu contrariază și nu buimăcește ordinea firească a lucrurilor, este prototipul învățaturii executată de copil cu plăcere, cu ușurință, și, deci, cu spor. Economia de efort astfel realizată descarcă programul de jumătate din dificultățile cu care se luptă liceanul de azi.

A doua obiecțiune, am spus, ar putea fi relativă la dificultățile de ordin practic pe care le-ar suscita punerea în practică a noului program.

Dar aceste dificultăți există pretutindeni. Și, dacă există, atunci stînjesc toate școlile, nu numai pe noile venite. Avem însă datoria să credem că se vor găsi odată o mină de oameni de bine, competenți și entuziaști, care să se încumete într'o asemenea întreprindere. În tot cazul, se poate începe prin a se face experiența unei asemenea școli, ca să se vadă efectele. Încercarea merită o alocățiune bugetară, făcută chiar cu riscul de a fi risipită. Dar, la dreptul vor-

* În tot cazul, cele 36 ore de clasă săptămînal pot conține un program în acest sens. Astfel am avea, de exemplu: a) în cursul inferior: Matematica 3 ore, Șt-Fizico-Chimice 3 ore, Șt-naturale 2, Limba franceză 3, germană 3, engleză 3, economie politică 2, Literatură 6, geografie 2, Dexterități 5, Filozofia (Psihologia, Logica, Sociologie) 4 ore, iar Latina, Greaca și Istoria *nici-una*. b) în cursul superior: Istoria generală (politică și economică) 6 ore, Istoria științelor 5 ore, a artelor 4 ore, a literaturii românești 3 ore, franceze 3, germane 2, Istoria altor literaturi (engleză, italiană, nordică, rusă, etc.) 3 ore, a literaturilor greco-romane, seminarul și conferințele 4 ore, Dexterități 5.

** Educația arierăților, școlile pe măsurat (Manheim), Boyskottismul, școlile de self government, Tribunalele de copii (Statele-Unite), arbeit-schule, etc., etc.

*** Association for the study of exceptional children.

**** Idées modernes sur les enfants.

bind, dacă rezultatul poate să nu fie faimos, în nici-un caz nu va putea fi inferior rezultatelor școlaelor actuale*.

Vom termina printr'o scurtă analiză a tuturor constatărilor și a propunerilor de mai sus la lumina principalelor doctrine ale Științei Pedagogice.

Gustave le Bon (care trebuia, fatal, să se ocupe și de „Psychologie de l'Education“) încearcă să se călăuzească de o idee, gândită de mulți alții, și pe care Domnia-sa o exprimă astfel: „Educația este arta de a face să treacă conștientul în inconștient“. Amintim că *cunoașterea istorică* îndeplinește în perfecțiune această condiție. Avem în viața de toate zilele exemple, oarecum *naturale*, de *înțelegere istorică* (cunoașterea limbii natale, sau a unei persoane foarte inlime) care tocmai ating perfecțiunea inconștientului.

Am arătat cum Istoria, readucându-ne la un concret viu și cotidian și ferindu-ne de tirania generatului, ne scapă de acel parazitism al limbajului și al clișeului, pe care Dugas** îl numește psiitacism.

Există, în Pedagogie, o doctrină a așa zisei: „Educații progresive“ (Rousseau, M-me Necker de Saussure). Rousseau, însă, înțelege prin aceasta un lucru absolut fals: Etajarea simțurilor, imaginației, judecății, etc., în compartimente arbitrare. Or, psihologia contemporană a dovedit cu îndestulare că cea mai umilă stare de conștiință cuprinde citeceva din toate acestea. O educație progresivă nu poate fi concepută decît ca aceea care ține sama de evoluția firească a diferitelor mentalități, a diferitelor categorii, forme de gândire (în înțelesul kantian). Propunerile noastre au căutat să satisfacă acestei interpretări și să merite acest adjectiv.

Rousseau și Fourier aduc teoria falimoasă a Educației „Attrayante“. Șe știe, însă, ce înțeles utopic are, pentru ei, acest cuvînt. Deaceia, opinia publică pedagogică ironizează și condamnă metoda numită *indirectă, insinuantă* (Fénélon), al cărui rezultat este puerilizarea învățaturii***. Astăzi *interesul* la învățatură a căpătat o altă accepție. W. James****, cînd definește interesul, merge până acolo încît alungă noțiunea de agrement: „Interesul este acea iritație interjoară împotriva ta însuși“. E cam mult. Dugas spune: „Interesul nu vrea să zică nici petrecere, nici joc“. Chiar aceasta e prea mult. Explica-

* Dăm, cu titlul de exemplu, cîteva propuneri de amănunt: astfel: a) completă gratuitate, b) agremente în sensul celor întrebuintate de jenzii pentru a putea gratiile de închisoare ale Internatului (tenis, manci, biliard, sală de arme, gustări d-se, biblioteci fără index, piscină, etc), c) admisibilitate universală contrabalansată de o mare severitate pentru a rămîne în școală. Cea mai mică dovadă de incapacitate sau de lene persistentă să atragă eliminarea fără apel. Eliminarea nu are sens decît pentru proastă învățatură. Pentru proastă conduită constituie sancțiunea cea mai puțin eficace. d) Suprimarea acelo examene titanice, în felul pedagogiei sorboniene și înlocuirea lor prin seminarii și interogații parțiale dese, etc., etc. (lista nu e limitativă).

** Les problèmes de l'éducation, Alcan.

*** V. cea adevărată feerie școlară propusă de M-me de Genlis.

**** Causeries pédagogiques.

ția exagerărilor, și într'un sens, și într'altul, stă în imposibilitate de a învăța cu plăcere în școli unde programele se pun de-a curmezișul dezvoltării intelectuale a copilului. Intoarceți programele depe dos, pe față, și cuvîntul „éducation attrayante” va căpăta din nou un înțeles.

Educație formală, ori educație materială? E o controversă străveche și celebră în Știința Pedagogiei. Problema se pune astfel: școala trebuie organizată în vederea punerii științei în serviciul spiritului? sau a spiritului în serviciul științei?*

Însăși existența acestei controverse este simptomatică. Ea înseamnă, implicit, recunoașterea neașteptată a unui antagonism între metodele spiritului și metodologiile științelor. Am arătat cum, în realitate, fiecare grup de fapte, înălțate într'o metodologie comună, se armonizează cu o anumită tehnică de cunoaștere. Dezadaptarea nu poate avea loc decît dacă unui grup de lucruri aplicăm tehnica psihologică a unui altuia străin. Și, de fapt, este tocmai ce se întîmplă azi în școli: studiul Istoriei este impus de programe la o vîrstă cînd mentalitatea istorică nu s'a născut încă! Atunci, sintem nevoiți să ne folosim de ce avem, și rezultatul este dilema de mai sus. Dacă criteriul organizării programelor ar fi ordinea succesivă în care apar diferitele noastre mijloace de înțelegere, atunci problema absurdă de supremație între spirit și știință nu s'ar mai pune.

Propunerile de mai sus s'au străduit să suprime împietărilor nelegitime între spirit și știință, pentru a reda celui dintăiu deplinătatea puterii, — iar celui din urmă majestatea **.

Însfîrșit, ultima noastră întrebare va fi aceasta: Dat fiind că știința școlii care se numește Pedagogia își are fundamentul în preocuparea de a asigura: cultura —, ce trebuie să înțelegem prin cultură? Desigur, nimic din toate cele spuse în nota precedentă (p. 229. nota 3).

G. Duhamel dă o definiție paradoxală, care a svut mult succes: „Omul cultivat este acela care a putut uita cea mai bună parte din ce învățase”. Firește, formula e excesivă. Dar ca tendință, rămîne exactă. Omul cultivat este nu acel care a putut uita ce învățase, dar acel care știe să disprețuiască o parte din mijloacele întrebuintate pentru aceasta. Dar poate că cuvîntul „dispreț” e prea tare. Vom spune atunci: acela care recunoaște că tehnicile logice, reputeate infailibile, nu sînt decît picioaroange momentane, care nu meritau o încredere absolută decît atunci cînd nu dispuncam de altele pentru a ne ridica unde vroiam.

Dacă nu reușim să tratăm logica și cauzalitatea cu acest sentiment de relativitate și provizorat, va trebui să alegem: între a continua să credem că logica nu se înșală niciodată, de unde, decepții dureroase —, și între a proclama un scepticism principial pentru in-

* Montaigne, Kant, M-me Necker de Saussure, și mai ales Port-Royal.

** Renan: Avenir de la Science.

*** Se pot cita cu zecile exemple de asemenea împietări. Astfel: semi-doctismul gazetăresc, „le pédantisme à la Cavalière” (Malebranche), știința de atmanach, erudiția de saloane, „le pédantisme de la légereté” (M-me de Staël), escadroanele de filozofi gravi terminați în ist, fumismul, jacobinismul demagogic, pozitivismul utopic, și chiar specializarea excesiv specializată a așa zisului: „Teil-mensch” care uneori poate ajunge singurul exemplar care să cunoască ce cunoaște.

treaga producție a gândirii omenești, — de unde nihilismul cel mai sălbatec.

E drept că dilema privește numai pe cugetătorul cinstit. Pentru o categorie întreagă de cetățeni, mai există și o a treia soluție. Aceștia vor specula lacunele cauzalității, instituind pe sâma lor un parazitism abil. Astfel vom avea, sub o formă bună, fabricantul de aforisme de salon, și sub o formă mai primejdioasă: Demagogul jacobin.

Deaceia, pentru a scăpa de întretitul inconvenient al unui pozitivism utopic, al unui nihilism dizolvant și al unui jacobinism ipocrit, trebuie neapărat să avem la dispoziție o metodă care, fără a anihila pe celelalte, dar reducându-le la valoarea lor reală, să ne procure noua cunoaștere a lucrurilor de care avem nevoie. Și apariția acestei *nevoi noi* este prodromul apariției unei adevărate culturi. Iată deci istoria ridicată la rangul de indice de cultură. Aceasta este suficient pentru a justifica dorința ca știința școlii să-i acorde o sollicitudine pe care, până acuma, nu a avut-o.

În rezumat, iată care sînt concluziile generale ce se pot trage din analizele precedente.

1) Istoria nu este numai un laborator de refete, nici o jonglerie stearpă și elegantă, nici o simplă metodologie, nici chiar un mijloc de a dezgropa adevărul trecutului —, ci este, mai presus de toate, o disciplină care *singură corespunde unei mentalități distincte a spiritului omenesc.*

2) Științele naturale și exacte, științele morale, logica, filozofia, corespund *mentalității cauzale*. Artă, cu toate ramurile și accesoriile ei (inclusiv Religia și Etica) corespunde unei *mentalități necauzale* unde întilnim norma unică și tolerantă a scopului și a ideii de valoare. — Aceste prime două *forme de gândire* (în înțelesul Kantian) apar *simultan* și sînt, la început, *incompatibile*. Ca să se desvolte, trebuie să crească *izolat*, fără nici-un contact reciproc. Dacă se amestecă între ele, se produce o zăpăceală fără leac, care va apăsa de-apururi asupra bunului simț al victimei. Copilul trăește foarte bine cu aceste două lumi în cap. I s'ar face un prost serviciu dacă i s'ar impune o conciliere pe care nu o dorește, și care, chiar, îi displace.

3) Cînd, și *dacă* primele două tehnici de cunoaștere au ajuns la o deplină maturitate, apare a treia, ultima, și cea mai superioară *mentalitatea istorică*. Aceasta ne procură o înțelegere a lucrurilor *întreagă și vie*. Primele două metode păstrau dualitatea subiect-obiect. Cea de a treia o suprimă, înlocuind-o cu o *incorporare reciprocă a Eului în Non-Eu*, sau cum am spus, un fel de „Einleben”.

4) Am arătat cum, în viața de toate zilele, găsim cîteva exemple fragmentare de mentalitate istorică în stare, oarecum, *naturală*: Astfel: Cunoașterea limbii natale, sau a unei persoane foarte intime, bunul simț oportunist al oamenilor din rasa adevăraților politicieni, mentalitatea „participației”, cum o numește Lévy Brühl, la sălbatecii contemporani.

5) Pentru a *generaliza*, pentru a *domestici* mentalitatea istorică nu avem decît să *adaptăm școala la legile dezvoltării intelectuale a copilului*. Nevoia unei înțelegeri istorice apare pe la 14-15 ani.

Deunde, inutilitatea și greșala programelor care introduc studiul istoriei înainte de această vîrstă. O reformă care să suprimă în cursul inferior studiul istoriei, dînd o atenție exclusivă și sporită Științelor, Filozofiei și Artei, rămînînd să se *reia în chip istoric* toate acestea în cursul superior, unde să nu existe decît istorie—o asemenea reformă, înțelepțește aplicată, ar fi mai puțin în contradicție cu firea lucrurilor.

6) Am indicat cum se pot refuta obiecțiunile ce s'ar putea aduce acestor propuneri, precum și avantajele lor, analizate la lumina principalelor postulate ale științei pedagogice.

7) În fine, adaug că reforma de mai sus prezintă și avantajul suplimentar de oportunitate la noi în țară. În România noblețea de siage s'a stins. Sintem nevoiți să facem apel la resursa fragilă și capricioasă a unei *elite de gîndire*. Deaceia trebuie ca, în școli, să pucdem la fabricarea blazoanelor care ne lipsesc.

Știrșesc, amintind că punctul de plecare a lucrării a fost semnalarea unui nou privilegiu de clasă adus de secolul XX-lea: Dogma competenței, Regnul Inteligenței, care în termeni sociologici însumă: *un brevet care să justifice un stagiu de trîndăvie mai mult sau mai puțin scolară timp de circa 20 ani*. Iată cum laboratorul unde se fabrică acest privilegiu de clasă este școala. Lucru paradoxal, o instituțiune, în aparență liberală, devine, deodată, o citadelă de inegalități! Cum se procedează, pentru a se obține un rezultat alt de contradictoriu? În primul rînd, programele, instinctiv, răstoarnă ordinea firească de evoluție a celor trei Metode de cunoaștere. Consecința este, cum am văzut, transformarea școlii într'un loc arid și neatrăgător unde vor veni, nu cei mai deștepti, ci cei mai încăpățînați și cei mai ariviști. Pe cel dintîi nu îl întîlnim acolo decît dacă inteligența coincide, din întîmplare, cu o bună situație materială. Și atunci nu vin de bună voie. Părinții îi silesc. Din oamni la care inteligența se aliază, în mod fortuit, cu avuția, se recrutează „anonimul”, singurul lucru bun ce poate da, fără voia el, școala.

Dar aceasta nu e tot. Viciul pedagogic de organizare al școlii nu este ales la întîmplare. Il găsim, în toată splendoarea, dedesubtul tuturor chestiunilor publice. Pe el este clădit tot regimul guvernamental contemporan, și tot el explică criza constituțională din toate statele.

Azi, destinele unei țări se regulează cu un discurs. Parlamentarismul este sinonim cu logocrație. În teocrațiile în care trăim, zeul este oratorul. Dacă există, pe ici colo, lupte socialiste, aceasta sîne de o simplă dedublare de tribune. Zeul din parlament și-a găsit un rival în divinitatea guralivă dela C. G. T., și alții tot.

Intr'adevăr, ce este un discurs? Nimic alt decît negarea mentalității istorice acolo tocmai unde e mai indispensabilă: Conducerea țării. Care este procedeu, bine cunoscut de toți demagogii? O succesiune vertiginosă de raționamente cauzale simpliste (politice și economice); după aceea cîteva vorbe late ca: parazitism capitalist, amorul propriu național, exploatarea omului prin om, muncă neplătită, suveranitate națională, etc., etc.—După acela, iar raționamente-skelet, și iar formule sforăitoare, și așa mai departe. Oratorul tre-

zește, una după alta, mentalitatea causală și mentalitatea literară, zăpăcește creerile auditorului, adormea gândirea istorică, și—aplauzele vin dela sine.

E curios, și poate, rușinos de constatat cum, în Republica Sovietelor dela Kremlin, inteligența e apreciată mai înțelept decât în orice Democrație din occident. În Rusia bolșevică pe deoparte se disprețuește „Intelectualul”. Deja un punct bun. Pe dealtă parte, (chiar după spusele celor mai infocați detractori apuseni ai regimului) omeni nu se bucură de un traiu mai bun și de o stimă mai mare ca Inginerii (și, până la un punct, profesorii). Masa lor e aproape mai bună decât aceia a comisariului poporului, și sînt tratați cu o politeță demnă de secolul al XVIII-lea. În barbaria comunistă vedem prima încercare de a deosebi Intelectualul adevărat de intelectualul tribun.

Din fericire însă, nu e nevoce de o răsturnare socialistă radicală pentru a se ajunge la acest frumos rezultat. Colectivismul lui Lenin nu este singurul mijloc, nici cel mai complex, și nici cel mai puțin complicat.

Există un procedeu de o simplitate și eficacitate egală: o mai bună organizare a școlii. Iată punctul terminus al acestei lungi excursii, și în același timp punctul de plecare dela care îmi pornesc toate speranțele de îndreptare.

D. I. Suchianu

Umbră

La triste opacité de nos spectres
futurs.

Stéphane Mallarmé.

Trec nouri grei cu vinătăi de vînt...
Prin leșpezi înspumate de mușchi/verzui, o bieț
Hamlet,
Străvechiul Vajet vine din pămînt...

În zări și-atîrnă ștreangul luna nouă,
Și vîntul ca o goană de stafii se distramă,
Și clipete te plouă ca o rouă
De aramă,
Cînd vocea clopotului vechiu din poartă
Răsună spartă...

Fantomă sdrențuroasă și schiloadă,
Print blestemat de veșnicii să fii
Delaolaltă printre morți și vii,
Te du și roagă viermii să te roadă!

Biet Print nebun, hrănit din vis, merit
Să cauți veșnic visul care doare,
Gîndirea ta svîcînită către soare,
În Fulger negru a încremenit,
Răsvrătitoare
De infinit...

Din hîrbul  raniului tău orb
 Otravă sffint  visătorii sorb ;
 Poe li cu vis mult  i ochi de bou
 Pe umăr bat Năluca ta pribeg ,
  i os ndit ai fost să 'nvil din nou
 In toți acel ce-au vrut să te 'n teleg ...

In preajma mea c nd Umbra ta ușoară
 S'apropie fo nind incet,
 Un v n t v nt de spaimă mă 'mpresoară...
 Pulpana Umbrei tale mă 'nfloar ,
 Hamlet!

Străvechiul Valet care te alungă
 De-alungul Vremii a pierit demult...
 Spre milostivii viermi de veghe lungă
 Coboară iar, cu vis  i suflet smult,
 — Ad nc  i mult tot visul să  i-l roadă,
 Ad nc  i mult...

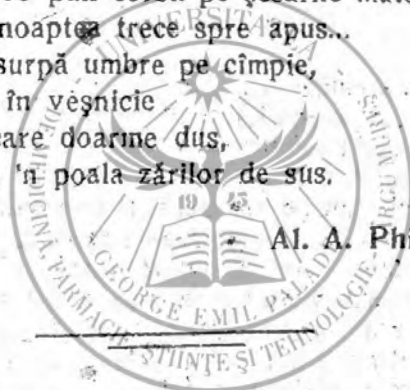
C mp

Inf surat  in văzduhul moale
 Lumina cu picioarele pe cer
 P se te-agale...
 Copacii r t ci i pe c mpuri cer
 Cu crengi fl m nde, muguri de pomană...
 C nd stă s'apue, soarele e-o raun 
 Din care curge-amurgul din belșug...
 Pe-aice vremea se distramă 'n v nt...
  i, iată, tot văzduhul se st nge ca un rug,
 C nd noaptea 'ngenunchiaz  pe p mint...

Apusul flutură din zdrențe ude,
Țărîna 'mprăștie mireasme crude.
Miros străpezitor de paște arse
Plutește peste brazdele întoarse,
Și brazdele lăsate să se svînte
Sînt buzele pămîntului răsfrînte,
Care cer
Sărutul rodnic dela cer!

În filifliri tăcute,
Zăbranic orb pun corbii pe șesurile mute...
În goană; noaptea trece spre apus...
Văzduhul surpă umbre pe cîmpie,
Înfășurînd în veșnicie
Pămîntul care doarme dus,
Cu fruntea 'n poala zărilor de sus.

Al. A. Philippide.

Evaluarea estetică

SCRISOAREA ÎNTĂIA

sau cuvînt introductiv tratînd despre însemnătatea evaluării estetice.

Un fapt asemănător, scumpul meu prietin, văd că s'a petrecut în istoria filozofiei și că se mai petrece în sistemele dogmatice, cași în evaluarea estetică. Și anume, dupăcum mult timp s'a filozofat, și se mai filozofează încă, fără a se cîntări în prealabil și cum se cuvine, valoarea mijlocului de care filozofia se servește, cunoașterea—pentru a hotărî numai după această cercetare, dacă se poate spera în cunoaștere sau nu, —de asemenea s'a evaluat estetic și se evaluează mereu, fără a fi impus prealabil o suficientă întemeiere teoretică, prin stabilirea unui criteriu estetic. *A încerca să aflu, dacă e posibil, un criteriu prin mijlocul cărui să pot zice, întemeiat, asupra unui lucru că e urît sau frumos,*—iată, prietine, o problemă, ce superficial tratată de atîți gînditori, de atîția, m'a urmărit, de bine de rău, ani de zile—o problemă ale cărei rezultate personale îndrăsnesc să vi le comunic d-voastră spirit critic, cînsit și profund, și sper să fiu scuzat că n'am așteptat cele câteva milioane de ani prevăzute, spre a ajunge la o soluție sigură, de scepticul vostru maestru Anatole France.

Desigur că vă mai amintiți de preumblările noastre, ca doi adolescenți discipoli ai unei filozofii necunoscute încă, pe cărările singuratice și ninse cu floare de salcîm ale grădinii și dumbrăvii Copoului din Iași. Vă amintiți că o temă ce revenea adesea, era că omul risipește prea mult timp și prea multă energie, cu chestiuni care, judecate de cea mai înaltă instanță morală, n'ar fi considerate demne de atîta risipă. Știam că adevărul merită uneori să fie căutat chiar pentru simpla curiozitate, căci poate fi util indirect sau mai tîrziu; dar trebuie o proporție între cercetarea adevărului util și mai puțin util, pentrucă dacă oamenii s'ar ocupa prea mult de adevăr, indiferent de consecvențe, viața socială, și deci viața în gene-

ral, ar suferi. Primum vivere, deinde philosophari. Ajungeam la concluzia că idealul pare a fi ca *omul, după înclinațiile sale și cultura perioadei personale în care se află, să urmeze, pe cât e posibil, plăcerea cercetărilor sale în chestiunile de un interes nu numai individual, ci în același timp individual și cât mai larg social.*

Pentru aceasta, am stat de am cumpănit, și abia după ce am fost conștient că problema e suficient de interesantă, am procedat la studiul ei sistematic.

Dece mi se pare îndeajuns de interesantă ?

Pentru a arăta că nu reprezintă numai o distracție personală, ci și un interes mai larg, vă voi produce două dovezi, la care poate că ați gândit și d-voastră: o probă mai simplă și o alta, deci, mai complexă.

Proba mai simplă. Ați observat poate faptul caracteristic, că dacă o problemă este studiată în mod firesc de mințile necărturărești, ea e de un folos general. Bină-înțeles că sînt interese generale, ca de bacteriologie sau de trigonometrie, ce nu sînt studiate de spiritul popular nepregătît cu știință; dar dacă sînt cercetate de popor, aceasta e o probă că l-au interesat, căci poporul luptînd continuu pentru existență, și chiar în clipele de repaos spiritul funcționîndu-i într'un chip mai practic, nu-și trece timpul, ca unii curioși erudiți, cu evadurarea cercului.

Ori, asupra evaluării estetice se discută și în popor; și în cultura populară, precum e în proverbe, mișună formule pentru a rezuma diverse soluțiuni, formule superioare sau egale celor mai răsărite ale esteticianilor. Proverbul românesc «nu-i frumos ce-i frumos, da'-i frumos ce-mi place mie» exprimă mai pregnant teoria impresionistă a evaluării estetice, decît cei mai de samă reprezentanți ai ei, fie el Anatole France, Jules Lemaitre sau Oscar Wilde.

Devada mai complexă consistă în faptul că, pe de o parte, valorile estetice atribuite unul același obiect sînt variabile, și că pe de altă parte, variabilitatea acestor valori influențază destul de mult afectivitatea umană, mai ales a clasei culte, producînd prin numeroasele consecvențe neplăcute, dorința de a găsi un mijloc spre a înlătura, pe cât e posibil, această variabilitate păgubitoare.

Variabilitatea valorilor estetice atribuite unui obiect. Cu toate asemănările feluritelor valori estetice relativ la un obiect oarecare, și cu toate că asupra unor obiecte, ca asupra picturii lui Corregio, diferențele sînt mai mici, variabilitatea este un caracter frapant al stării de fapt. Ea se asemănă unui relief de munte și de prăpăstii, de coline și de văi, care, dacă vremea tinde să le aplaneze, transformînd munții în coline, colinele în cîmpii, prăpăstiile în văi, umplînd văile; sinul ferbiad al pămîntului lovește la timp, scoarța crapă, lava ese și se rostogolește peste vechea suprafață, așa că relieful accidentat se

înaltă din nou pentru a începe operația de nivelare și apoi cea de accidentare, și așa mai departe.

În domeniul valorilor estetice se produc aplanări, dar și revoluții, ca acea în contra spiritului clasic îndeplinită de romantism, tocmai pecind operația de nivelare se întinsese mai tiranic, mai comod. Rămîne deasupra tuturor asemănărilor, faptul unei mari variabilități a valorii ce se consideră ca aparținînd unui obiect: gloria e ca «o adiere de vînt» cum spunea Dante, și ceiace e de notat, e că deasupra întregii răutăți omenești, defăimarea însăși este nestatornică, scade uneori.

Cunoscînd cludățenia cîteodată a părerilor omenești, și pentru a nu fi surprins de vre-o obiecție, am urmărit sistematic pe toată seria obiectului în categorii, bine-înțeles relativ arbitrare: obiectul natural, adică totalitatea posibilă de evaluat estetic, apoi natura integrală, fragmentul natural, arta integrală, arta de rasă, de naționalitate, de perioadă istorică, de clasă socială, de curent, de gen, de specie, de autor, de operă, de element al unei săd a mai multor opere, și am continuat urmărirea variabilității, pe linia evaluatorilor estetici, după categoriile din nou relativ arbitrare, cum nici nu se poate altfel, dar care istovese toată linia: după rasă, perioadă istorică, națiune, clasă socială, epocă, stare de cultură, vîrstă, dispoziție individuală, sex, stare de sănătate și după individ. Astfel spre a proceda riguros, am cules o serie completă de exemple, pe care vi le voi comunica.

Filistînii vor pricepe foarte puțin din obiectul integral; pecind un estet, prietine, va face din lumea întregă ca obiect estetic, profesiunea sa. Pare să tindem actualmente spre o iubire estetică a naturii integrale, cum sfîntul Francesco o iubea religios;—iubire pe care anticii n'au cunoscut-o decît pe departe și restrîns. Pictorul Grigorescu privea altfel aspectul Carpaților, decît un negustor de piatră. O altă atenție acordă artei pure un Flaubert, decît un Tolstoi moralist. Dansurile grosolane și pătimașe ale Negrilor sînt adeseori primite cu un suris de superioritate de Albul delicat. Tristețea literaturii și muzicii ebraice, în general, nu se găsește în plina viață luminoasă a Latinului. Contemporanului, de obicei, sculptura elenă, mai cu samă până la Fidias, îi pare cam rece, oricît i s'ar vorbi de forța fizică și de seninătatea antichității elene. Nu e de mirat cînd spre deosebire de orășeni, literatura «boerească» sună adeseori fals auzului țărănesc. Clasicismul francez avea o altă înrîurire la sfîrșitul secolului al XVII-lea în Franța, decît în aceeași țară, la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Pictorul englez Hogarth și francezul Descamps, ca artiști de «genre», n'au fost alintăți în viața lor, din cauza subiectelor lor de pictură. Epopeia e foarte puțin cetită astăzi, și cînd e silit cineva să o cetească, se plictisește și cascadează. Pentru că am amintit mai înainte de poetul italian, gîndesc acuma la exemplul melancolic al Purgatoriului său,

când scanda trecerea gloriei de la Cimabue la Giotto.—Și iată tocmai «Fecioara cu ingeri» a acestui Cimabue, iconă ce după execuție fu purtată în triumf, cu strigăte de veselie și cîntece de trompetă, până la biserica Santa Maria-Novella, expusă în timpul nostru la muzeul Louvre, face pe un Renée Ménard să declare că e greu să-și explice entuziasmul provocat odinioară.—Însfîșit gustul pentru coloritul roz și cenușiu argintat al lui Corot, din unul sau din mai multe din tablourile sale, ne părăsește, după ce am văzut același colorit stricat și repetat, se pare la infinit, la plictiseală, la înervare și desgust, de Corot însuși, și de toți pastșorii lui, inclusiv de insuportabilii lui discipoli credincioși.

Și iată încă alte exemple probante ale variabilității evaluărilor estetice pretutindeni, exemple în care există, firește, cei doi termeni: obiect și evaluator, dar în care este rîndul de a ne raporta la al doilea termen, la evaluator.

Nu-i așa că un altul este idealul de frumusețe feminină la rasa neagră, decît la cea albă? Gustul contemporan n'a pierdut parfumul religios al celui din evul mediu?—Puteți cere clarului, caldului, mulțumitului Venetian să se lese fermecat de fantomele ceșoșilor Norvegieni?—Sau veți pune la o altă interesul estetic al clasei parazitare cu acela al clasei creatoare?—Zadarnic s'a denumit romantică o epocă și o alta clasică, fără o schimbare a gustului evaluator?—Un grav doctor în filozofie, supunînd tablouri la aprecierea unor anumite grupuri de oameni, fără înaltă cultură umilă, alții cultivați dar nu artistici, cîțiva cultivați artistici și însfîșit prezentîndu-le și la artiști propriu vorbind, a scos adevărul, pe baza unei complicație metode experimentale, pe care îl putem de altmîntrelea observa și noi fără nici o complicație și păgubași de ale lui metode experimentale, ci prin simpla observație, și anume că oamenii necultivați sau cultivați neartistici se opresc aproape exclusiv la ceiace «spune în poză», pecînd cei artistici cultivați și pictorii dau atenție aproape exclusiv mijloacelor tehnice.—Cîți dintre cîțitorii lui «Don Quijote» al lui Cervantes n'au mărturisit că se amuzau cu dînsul în copilărie, dar că tîrziu l-au cedit prin vanitatea idealurilor hazardate sau ca Unamuno sub lumina idealismului și misticismului spaniol.—Marșul funebru al lui Chopin l-am ascultat mai demult, într'o zi cu nouri, cu ploaie, cu glod, cu mîhnire, și-mi părea sufletul meu pus pe note, lacrimile mele picurate pe portativ; și l-am auzit în urmă, într'o dininează mai dăunăzi cînd eram totul limpezime, speranță și ritm. Marșul funebru m'a lovit, m'a copleșit, m'a mohorit. Cum ați putea pretinde să fi fost pentru mine același ca înainte, cînd omul e om și nemulțumirea lui o proiectează asupra obiectului?—În chestiunea sexului? Ei, femeile vād mai bine amănuntele decît barbatul; lumea lor e compusă din puncte, e pointilistă, pecînd lumea barbaților e compusă din pete, e tașistă.—Ca stare de sanatate? Dar clasicismul nu

e de obicei gustul specific al omului sănătos, și romantismul bine caracterizat nu tradează înfiorări de nebunle? — Variabilitatea depinde deasemenea de individ, căci altfel judecă genul lui Shakespeare un Victor Hugo, admirator fără alegere, decît un Tolstoi circiogar, invidios poate.

Consecvențele neplăcute ale variabilității. Faptul că unui anumit obiect unii îi atribue o valoare estetică, și alții o alta, însemnă că obiectului nu i se acordă numai valoarea datorită, ci și alte valori străine. Oricît de ideal s'ar judeca estetic, totuși s'ar produce efecte neplăcute, ceiace arată că și idealul realizat produce durere; dar mă refer la acele efecte displăcute, ce-ar fi evitate printr'o judecată mai curată. Dorința de a ajunge aicea este relativ puternică, fiindcă și neplăcerile stării contrarii sînt puzderii și uneori foarte intense. Aceste efecte neplăcute nu e greu a vedea didactic că sînt de două feluri: directe și indirecte.

Efectele neplăcute directe rezultă direct dintr'o lipsă de ordine de drept în judecățile estetice și se exercitează asupra artiștilor și evaluatorilor, plecînd de la interesele estetice ale acestora.

Asupra artiștilor efectele neplăcute sînt, după o simplă schemă, cea mai curentă și poate cea mai bună, de natură materială și de natură psihică.

Efectele neplăcute de natură materială. Din cauza unui fel de idealism de bani gata, nu se înțelege îndeajuns faptul simplu și brutal că artiștii chiar cînd plutesc prin nori și rătăcesc prin stele, sînt și ei niște sărmăni oameni, adică în definitiv niște mamifere bipede, care și ei au o gură de săturat, un corp de învălit, care și ei au nevoie de un adăpost spre a se odihni și a se pune la o parte de gerul erneli și de arșița soarelui, care și ei au nevoie de o femelă pentru dragoste, și de alte lucruri pentru producerea operelor, necesități ce nu pot fi satisfăcute cu tot azurul luminii și cu tot aurul nopților cu lună. Ele nu pot fi satisfăcute decît cu altceva mai vulgar, cui i se pare, dar indispensabil în același timp, cu ceiace este mijlocul economic de schimb. E drept că artiștii au o capacitate specială de a se ridica deasupra lipsurilor vieții materiale, că se mulțumesc de a se analiza cînd simt acele nopți manifestări gastrice ce se numesc foame, de ași cînta sărăcia cînd hainele li se rup la coate, ca Dionis al lui Eminescu, de a dormi oriunde fie și sub cerul gol ca Rousseau în împrejurimile Lyonului, de a savura chiar cu perversitate toate mizeriile vieții fabricînd teorii ad-hoc, extrăgînd rime, autoironizîndu-se; dar cu timpul toate au un capăt și dacă artistul nu mai poate să-și stăpînească cerințele organului digestiv, dacă e așa de rufos că se jenează să apară printre cunoscuți, dacă nu găsește în toată vastă lume o cărămidă ca să-și odihnească fruntea obosită, dacă gerul îl străbate sau căldura îl doboară, atuncea se duc și autoanaliza și teoriile.

ad-hoc ale sărăciei și autoironia romantică și teoriile lui Aschaffenburg că foamea favorizează asociațiile prin asonanță sau rimate, și însfârșit mamiferul biped, cu necesitățile sale impetuoase, își dă aramape față. Platon pune în Fedru pe Socrate să ne povestească legenda ceia că Muzele înduioșate de pasiunea greerilor pentru muzică, le-a dăruit privilegiul de a putea cînta toată viața, fără să aibă nevoie de hrană și băutură. În legendă e ca în legendă, dar în viață e totdeauna numai ca 'n viață, și legea vieții este foarte simplă, așa că animalul dacă suferă de prea mari lipsuri, el și cu dînsul parazitul lui, adică artistul, nu mai produce, ci se duce... Chiar dacă în toate cazurile, întâmplările nu sînt așa de tragice, și încă de s'ar da valoarea operelor după un criteriu convenit, am simți multe nedreptăți spulberate. Dacă toate nemulțumirile artiștilor nu rezultă din nedreptatea ce li se face, istoria artei ne oferă dovada nenorocirilor provocate de nedreptatea aprecierilor. A fi, n'a fi iubire; dar de ar fi măcar dreptate în judecățile estetice. Atîtea genii, atîtea talente n'ar suferi din cauza incapacității marelui public, și a imposibilității ori meschinăriei minorității competente. Cum se ridică de adevărată aproape în toate cazurile afirmația lui Lichtwarck că «toate zilele comemorative ale marilor artiști ai secolului nostru (XIX), ar trebui să fie zile de pocăință»... Atuncea artiști abia distinși nu s'ar desfăta, pe_cînd alții sînt arși de genialitate ca de vîntul cel fierbinte al pustiei, îndurînd mizerii peste mizerii ca peisagistul Millet; găsindu-și repaosul de veci într'o bojdeucă după o viață în care alternase între «răspopitul» și «popa smîntîină», ca Ion Creangă, sau într'un spital ca poetul Camoëns, sau într'un azil de nebuni ca Lenau, Schumann, Eminescu; sau, bolnav, să fie silit de nevoie să cerșească Cervantes, sau să moară de foame Dryden sau Spenser vagabond pe drumurile Irlandei; sau să se stingă ca Mozart, tînăr încă, sărac și aruncat în groapa comună, sau ca Beethoven apunînd într'o stare «vecină mizeriei»; pentruca mai pe urmă recunoscîndu-li-se geniul sau talentul, să se îmbogățască editorii și să se furlandisească cu ei popoarele în mijlocul cărora au trăit mîhniți, chiar dacă n'au strigat-o, pînă 'n străfundul sufletului. Mecenii și publicul, un mecena deasemenea pipernicit și multiplicat, dau ajutorul lor economic artiștilor de mare valoare. O operă recunoscută poate atrage o bogăție, asigurarea existenței libere a unui artist, iar o alta ca «Paradisul pierdut» a lui Milton, desconsiderați pe piața artistică, produce abia o duzină de lire sterlinge pe care un Milton orb le primеște tremurînd de emoție. Critica estetică evaluatoare, dacă este defavorabilă și nedreaptă, e pentru artist un prejudiciu economic; dacă e defavorabilă și dreaptă, e ca o amendă potrivită; dacă e favorabilă și nedreaptă, e ca un dar nemeritat; și însfârșit dacă e favorabilă și dreaptă, e ca o recompensă.

Efectele neplăcute de natură psihică se poate spune că sînt relative la părerea artistului asupra lui însuși, și relative la părerea celorlalți asupra artistului, influențînd părerea artistului asupra lui însuși.

Oridecîteori vorbim despre un artist, e cuminte să ne amintim că vorbim despre o ființă umană. Ca mai oricine, artistul are cel puțin o călduță apreciere *asupra lui însuși*; iar dacă n'o are, el se distruge în măsura lipsei. A fi fără încredere în sine, este a fi în contra artei sale. Încrederea în sine este pentru toți oamenii piatra pe care voința își sprijină piciorul, pentru a păși mai departe. A uza despre înconștiența meritelor la genii și la talente, este mai totdeauna o naivitate; căci cum să nu-și dea samă de propria lor valoare! Nu-și au arta în proximitatea lor? N'au ei competență estetică? Nu iubesc artiștii cu toată atenția? Că uneori nu-și dau samă de toate izvoarele de talent ascunse în ei, cum toți avem zăcăminte de talente necunoscute și neexploatate, sau de valoarea lor în comparație cu acele ale altora necunoscute lor,—este adevărat; dar ei au o convingere imediată ținînd loc multor cunoștinți și raționamente savante. De n'ar avea încredere în el, artistul nici n'ar putea să producă, și dacă n'are îndeajuns, manifestarea sa e lipsită de siguranță. Actorul ce s'ar crede fără talent, n'ar putea să-l arate, și dacă nu-i destul de sigur pe el, își va înșosi jocul cu îndoiala debutantului. Dacă artistul nu-și proclamă în fața întregii lumi calitățile sale, asta nu dovedește că e înconștient, modest; el e foarte conștient și uneori el e cel mai conștient. Uneori încrederea sa întrece indiferență în oportunitate, dispreț, sfială, politeță, milă, umilintă religioasă, ironie, și atuncea își declară singur meritele, cum zicea Corot către cunoscuții săi intimi, după ce termina un tablou: «Iată o operă ce va fi celebră». Cași Corot toți artiștii se cred genii, cel puțin un moment înainte, în timpul, sau după creațiune, și uneori judecata lor estetică despre ei înșiși ia forme bolnăvicioase. Despre pictorul Zeuxis, se relatează că venea la jocurile olimpice într'o manta pe care era scris cu litere de aur numele său, și că pretindea parecă serios că zeii s'ar da drept el. Cei care nu înțeleg natura creatorului estetic și deci importanța pentru el a încrederii în sine, o desprețuesc ca un viciu inutil. O, fie artiștii oricît de încințați de ei înșiși, numai să ne dea opere de considerabilă valoare,—asta ne preocupă din punctul de vedere estetic. Și vedeți că această încredere în sine, necesară artistului, este în legătură intimă cu problema evaluării estetice. El poate observa că opera ce i se părea înainte de realizare, divină; în timpul execuției minunată; i se pare oarecum ramolită, ca poetului grec Solomos, după o trecere mai lungă de vreme. Ce să creadă el din toată această farsă? Dacă n'are siguranța că munca sa, lamura muncii sale, cu toate sacrificiile poate,

n'are o înaltă valoare probantă, de ce să mai incurce atunci o cale de măscărici și de vînt?

Increderea în sine a artistului este influențată și de părerea celorlalți, contemporani sau posteritate presupusă. Oricît de independent de ceilalți ar fi un artist, părerile contemporanilor nu pot să-i fie toate și totdeauna și cu totul indiferente; ele, într'o oarecare măsură, îl întăresc sau îl slăbesc în crederea sa. Și cînd unii îl laudă, alții îl defaimă, și ceilalți stau ca de petică, ce încredere în sine poate să aibă artistul? Să dea dreptate laudelor, pentru că-i convin? Dar dacă e inteligent, se va întreba pe ce bază solidă? Ce încredere să aibă, dacă nu una derivată și din cercetarea evaluării estetice și din stabilirea unui criteriu de drept? Ce a ținut pe Wagner și Berlioz la muncă, deși majoritatea publicului îi ignora și o parte a publicului urma pe cîțiva, și dintre aceștia cei mai mulți își rîdeau de dînșii, sau îi admiteau ca mediocri, și cînd numai cîteva suflete competente și cinstite și cîteva snobi îi sprijineau pasionat, dacă nu, pe lângă autoiubirea, o cugetare asupra criteriilor de evaluare estetică ducînd la o ordine de drept, la liniștirea îndoelilor?

Dacă artistul e în stare să iubească profund altăceva, este discutabil; dar că își iubeste gloria actuală sau cel puțin postumă, nu este nici-o brumă de îndoială. Să fie slăviți în viață, să fie laudați măcar după moarte, — puțefi spune că nu e un adevăr dintre cele mai sigure ce putem cunoaște? Care artist n'ar primi să îmbrace pielea împărătească a lui Vespașian și n'ar zice ca dînșul «sîmți că devin un zeu»? Pentru asta, îmi imaginez foarte greu, un artist care să disprețuiască sincer părerea posterității despre dînșul. Cui să o disprețuiască? El îngrijește imortalitatea sa cu un devotament creștin, egiptean, sau — dacă vrei etrusc... Posteritatea, dacă îmi ertați cugetarea, este adoua patrie a artiștilor, și unii au mai multă iubire pentru vitalitatea lor postumă, decît pentru cea contemporană, pe care o și neglijează uneori, pentru a fi mai tîrziu căinați și mai admirați. Gloria postumă presupusă de ei, le este o armă în lupta pentru existență și un surrogat de imortabilitate. «La fama... senza la qual, chi sua vita consuma — cotal vestigio in terra di sè lascia — qual fummo in aer et in aqua la sciuma». E deajuns să se atingă cu o petală de trandafir gloria actuală sau cea postumă a unui membru al superbei rase cam isterice a artiștilor, și iată scrișnitul de dinți, discuția răutăcioasă, insulta, și în cazurile mai grave, lovitura fizică, și foarte rar chiar sinuciderea și asasinatul. Ambiția de a crea estetic nu-i frivolă la adevărații artiști și chiar la unii falși artiști, și chestiunea nervoasă ce-și pune artistul inteligent este a ști pe ce se întemeiază destructorul și pe ce adoratorul unei opere, dacă gusturile sînt așa de variabile și dacă nu se cunoaște un criteriu sigur de evaluare

estetică? Care-i adevărata lor valoare, a artiștilor? Ce să creadă despre aceasta, și e necesar să creadă în ceva ordonat, că meritul estetic nu-i o glumă, sau o producție ocazională «pentru școlarii care-și prepară examenele», după paradoxul lui R. de Gourmont. E adevărat, că ceiace contrăove să dea curaj artiștilor, este iluzia asupra lor înșiși unde se leagă, este izvorul intern irezistibil de energie creatoare de artă intuit, dar și conștiința rațională că este un criteriu de judecată estetică căruia ei se conformează. Dar nu se înșală ei oare asupra valabilității criteriului? Aici îi rînește de bună samă îndoiala.

Asupra evaluatorilor estetici. Problema este interesantă și pentru public, în special pentru criticii de profesiune și pentru artiști, care formează împreună un fel de nucleu al publicului.

Importanța este aici deasemenea de natură materială și de natură psihică. Din punct de vedere material, publicul are interes de a nu cheltui banii cu fleacuri sau cu falșuri. În deosebi chestiunea privește pe colecționarii de artă plastică și pe critici, căci articolele cele mai bine remunerate sînt, sau macar ar trebui să fie, ale acelor care posedă mai multă autoritate, și mai multă autoritate vor avea, sau ar trebui să aibă criticii, care cu timpul se vor dovedi că știu să evalueze mai bine.—Mai important pentru public ar fi să fie punctul de vedere psihic. Care e importanța? Nu-i necesar să dezvolt că aicea ca pretutindeni ne tentează mai întăiu interesul de curiozitate. Apoi este în interesul publicului de a ști dacă se poate judeca sigur despre un obiect că e frumos ori urît, pentru a trece de un om de cultură estetică sau de a fi în adevăr, — cultură ce s'a impus în societate, pentrucă este la modă în clasa socială cea mai imitată, în acea a boerilor. Nu lipsește, negreșit, mai cu totul interesul ideal de a ști evalua, pentru a se comporta cît mai bine posibil față de arta estetică, față de artă și față de natură, la spiritele mistice. Dorința de dreptate a crescut cu disciplina istoriei artei, din cauza compătimirii publicului cu artiștii lezați în drepturile lor estetice, artiști pe care istoria artei îi arăta fiind printre cei mai importanți, printre cei mai inspirați. Publicul își amintește, de-vildă, că gigantica valoare a unui Mozart și a unui Wagner, a unui Rubens și a unui Beethoven a fost greșit ponderată; că odinioară publicul și critica vieneză, afară de cîteva excepții, preferau pe un Gyrowetz sau Bocherini lui Mozart; că publicul și critica din Dresda, iarăși afară de cîteva excepții, preferau tot așa de incapabil pe-un Hiller și pe-un Reisoiger lui Wagner; că în timpul vieții, un Rubens putea să fie confundat cu un Crayer; și că mulți contemporani ai lui Beethoven, conducîndu-se după principii exterioare valorii estetice, considerau pe acest titan răzvrătit, pe acest armonios răzvrătit, pe acest ceresc de armonios titan răzvrătit al muzicii, ca

emulul, el, emulul unui Steibelt, ba chiar unii mergeau mai departe și afirmau că din multe puncte de vedere, Beethoven era inferior lui Steibelt. Pesemne că așa e cum a spus-o Baudelaire, mi se pare, că «publicul față de geniu este ca un ceasornic totdeauna în întârziere» și e de adăugat că, întârzierea cășunează artistului așteptări fără sfârșit, deziluzii mărețe, prostrării, nefericiri ireparabile. Și mai este nevoia de a îndreptăți teoretic criteriile de evaluare estetică. Insfârșit este și bunul renume, ce mână publicul și îndeosebi criticii. A descoperi marea valoare a unui obiect, fie a unui artist în viață sau în mort, dar înestimat cum s'ar cuveni, sau a distruge mari valori false, întemeiate pe calități externe de opera propriu zisă, este una dintre cele mai mari ambiții ale unui critic. O astfel de probă este o piatră de încercare pentru un critic, și este ea care a dat izbândă lui Brandes, ca lansator al lui Ibsen, sau lui Boileau ca susținător al lui Racine, sau lui Jules Lemaitre, Anatole France și Emile Faguet în agresiunea lor în contra lui Georges Ohnet și Emile Zola; dar tot ea apasă asupra amintirii lui Sarcey ca detractor al lui De Max, și asupra bunului renume al atîtor critici fără de chemare. Un caz senzațional de artist care era în același timp critic, și care reuși să descopere un foarte mare talent, este acela al violonistului Nicoló Paganini. «Magicianul viorii», cum i s'a zis, a zistind la un concert al lui Berlioz: «Harold en Italie», entuziasmat de genialitatea compozitorului așa de nerecunoscut în acel timp de incompetență și zeflemisit sau recunoscut cu extreme rezerve de mediocritatea geloasă, merse pe scenă și tremurînd de emoție, ingenuitate în fața compozitorului, și declară că Berlioz depășise pe Beethoven. După cîtva timp îi trimise un mare ajutor de bani ca să lucreze liber și liniștit în mijlocul impasibilității și a invidiei. Paganini scria că mai tîrziu i se va recunoaște ca unul dintre cele mai mari titluri, acela de a fi desemnat pe Berlioz admirației generale.

Efectele neplăcute asociate. În afară de interesele directe, mai sînt și altele ce conduc la studiul evaluării estetice, deși nu presupun plăcerea estetică personală, ci plăcerile estetice ale altora. Interesele sînt de această dată de o singură natură, categoriile lor sînt puzderii și cîteva exemple sînt suficiente spre a indica grupul lor. Așa un negustor de sculpturi ar voi să știe cum să aleagă cele mai bune exemplare și să le vîndă spre cea mai mare satisfacție estetică a altora și deci spre cea mai mare satisfacție fie și neestetică a sa. Sau pentruce se laudă Romîni cu Eminescu, Enescu sau De Max, Ungurii cu Petöfi, Rușii cu Lermontov, Indienii cu Tagora, Iugoslavii cu Mestrovicz, Polonezii cu Sienckievicz, îndreptățind prin ei chiar existența lor ca națiuni, dacă ar fi adevărat că «renumele vostru este culoarea de iarbă ce apare și trece?»

Pentru ce se mîndresc Romîni cu maestatea dacă a Ceahlăului și vechii Persani sau Bulgarii cu văile lor de trandafir, dacă gustul este așa de fluctuant și dacă ninenea n'ar putea să preziceze care dintre judecățile estetice este cea îndreptățită?

Și acuma, pecînd vă trimit aceste linii introductive, mă simt împăcat cu mine însumi, de a fi încercat să arăt că problema ce m'a preocupat mai mult în anii din urmă, n'a fost pentru mine o simplă distracție, cașicum aș fi netezit printre degete un fir de mătăsă albastră; dar că străbat și astăzi aceeași direcție de reflexiune, ce ne unea odinioară în neuitatele preumblări dela Copou. Nu este vremea să mă alint cu himere, căci știu foarte bine că lumea ce muncește în casele de colo, pe cîmpii cea, că lumea ce trece pe stradă, că lumea întreagă nu se consumă pentru problema mea. Și totuși, prietinel meu de departe, mă simt relativ liniștit cu mine, că problema mea e, printre cele estetice ale înclinației și culturii mele, una de un interes mai larg; pentru că a gîndi că ași putea fi folositor tovarășilor mei umani, este pentru mine, cași pentru tine dealtmîntrelea, cel mai dulce gînd.

George Savul.

Geamul

O vrable rănită-am prins afară
Și am adus-o 'n casă s'o hrănesc;
Dar ea, crezînd că vreau s'o chinuesc,
Din geam în geam, ca o nebună zboară.

Din loviturile ce-o ameteșc
Recade pentru-a nu știu citeoară...
O prind, mai bine-o voi lăsa să moară
Subt cerul ce nu pot să 'nlocuesc !

Cu ne'nțeleasa ei durere mută
Și groaza loviturilor funește,
În amăgirea veșnic re'ncepută,—

Oh ! tragedia păsărei aceste,
Ciudat, ce bine-mi este cunoscută,
Cu minciunoasa geamului poveste !

In gară

Un tren c'un altu'n noapte se'nfilnește,
 In gara 'n care-atitea se perindă,
 Și din neînțeleasa lor colindă,
 O clipă fiecare s'odihnește.

Acum stau ochi în ochi, ca 'ntr'o oglindă
 Singurătatea lor se înfrățește ;
 Curind, pe fiecare 'n rece elește,
 Intunecimea iar o să-I cuprindă.

De-același vis atinse, o să le doară
 Fatidica semnalului poruncă,
 Și amândouă-aceiași grea povară

Vor duce 'n taină 'n fructivica lor muncă!
 Și se vor întreba, — a câtea oară ? —
 Ce nebunie 'n lume le aruncă ?

Alice V. Soare

CEASURI GRELE

În iarna cea neuitată cu nopți petrecute în așteptare și nesomn, am trăit multe ceasuri grele, încă până a nu începe clar în preajmă muzica diabolică a tunurilor. Buzău, Rîmnic, Focșani... căzură pe rînd; și la urmă, cînd bubuiturile ajunseră la Siret, iată că bogătașii se ridicară și în tîrgul nostru să-și scoată pașapoartele. Se vorbea de evacuare, veniseră Englezii să svîrle în aer podul de peste gîrlă... Și într'o zi ne cuprînsese pe toți frica nebună de Ruși. Plecînd, se spunea că ne duc, cu dînșii, pe toți bărbații din tîrg... Ne așteptam la răzbunări dosite... Și cu cît tîntul s'guduia geamurile mai temeinic, spalma devenea mai nesocotită.

— Vîno la noii. Cîți sîntei? Patru, cinci... Mutați-vă la noi să ne apărăm!

Atîtea pîrietini, mai înainte neclintii în hotărîrea de a sta pe loc, îi vedeai deodată în cumpănă:

— Plec, ce să fac!

— Dar unde?.. Unde vrei să mergi?... Știi vre-un loc?

— Unde o fi! Unde o pleca toată lumea!..

Mamele își trimeseră și dînosele copiii. Un băiat de zece ani era pornit în grabă în Moldova, la un adăpost mai sigur.

— Ce să fac? Să mi-l ia Nemții?

— ?

— Să-l deporteze, cum au deportat și aiurea?..

Și în zăpăceala ceasului acelaia coconița mea zise la prieterele mele nedumerite:

— *Maman, où est le journal d'avant-hier?.. L-as-tu vu?*

Ah, iată!.. făcu dînsa deschizînd în sfîrșit gazeta,

„Plîngere a guvernului belgian către lumea întregă... Apelul semnalează situația disperată din Belgia... Cinci sute de mii de lucrători fără lucru... Apelul denunță deportări zilnice... Lucrătorii amenințați cu *robia*...“

Și încheie tîlmăcînd o depeșă din Petrograd:

Ainsi tout le monde, tous les ouvriers!..

Și cu toate astea nici peste o lună n'au sosit Nemții.

Vuetele dela început scăzură dela sine, iar lumea se

împrietini în cele din urmă și cu Rușii. Apoi se porniră după datină petrecerile din zilele geroase de iarnă cu praznice sfințite — și o vreme târgușorul nostru își trăi nestingherit viața, pe care o cunoșteam...

Însă într-o sară ceasul grozav de emoții se întoarse iarăși fără veste. Pe la nămiezi nimeni nu luase în samă loviturile acelea de tun, dela căderea Foșșanilor auzite aproape zilnic. Dar în amurg ele începură din nou din multe părți de odată și atîta de aproape că trecătorii se opriră să asculte:

— Ia, ce va s' zică clopotele astea?..

Întăiu se auzeau rar, vestind primejdia la răstimpuri bine calculate. Curînd se întetiră, ai fi zis că dușmanul se mutase hoștește lîngă noi. Inoptase acum și canonada se prefăcuse în joc șturlubatec: pocnete tari, isbite în plin; altele subțiri și îndepărtate; unele pierdute în ecouri prelungi ori oprite scurt și sec... Mitrăliera necheza și ea cînd și cînd... De pe dealul cazărmilor se vedeau zări de foc fulgerînd în vale peste apa Siretului.

Pe Poenescu nu-l văzusem de un an, dar în sara cea primii vestea că peste zi picase c'un ordin de serviciu, tocmai dela Tîrgu-Ochna, unde se afla cu regimentul. Și nimerise bietul rău, căci vuetele de afară îi luaseră pofta de vorbă de tot. Ascultam amîndoi cum se clătinău ferestrele... Poenescu pusese bărbia în palmă și se gîndea departe... Deodată se deschise ușa și în prag se ivi un soldat:

— Don' locotenent!... făcu el speriat.

— Ce-i, Șmilovici?... Ce facem?... răspunse Poenescu chemîndu-l înăuntru.

— Ce să facem, don' locotenent!... Mia mi-i frică... lu plec... Pe plutonier nu-l aștept, că-i bat...

Poenescu se gîndi, pe urmă se sculă hotărît, să meargă la prefectură, ca să vadă ce-i. Se încinse tulburat și eși după Șmilovici, lăsîndu-și nevasta încremenită. Fetița lor ridică și ea fruntea spre noi, dîndu-și sama că'n mamaia pătrunsese dintr'odată frigul morții. Într'adevăr madam Poenescu își frîngea mîinile zicînd doar atît:

— Domnule Negrea, dar ce s'a întîmplat?... Ori au intrat Nemții?..

În casa lui Poenescu eu călcam rar și cred că numai din pricina ei. „Cateluța“, cum o alintam între noi magistrații mai tineri pe madam Poenescu, avea pentru toți o atenție rece de femeie frumoasă și totuși nemulțumită, ceva mai în vîrstă decît el și tocmai de aceia poate privindu-ne și pe noi cu un soiu de mîndrie, cu care se obișnuise a lua cam de sus tot ce privea pe bărbatu-său — un biet stagiar de ocol dintr'un orășel de provincie... Dintre nevestele cu soți în oaste, ea era poate, în târgul nostru, cea mai nedreptățită. În retragere, ceilalți se mai abătuseră pe acasă, unii stînd fără grije cu

săptămînile. După aceia altele mai îndrăznețe umblaseră pe la Marele Cartier și isbutiseră să-și mute bărbații în garnizoanele din apropiere, continuînd să-i vadă în fiecare zi... Numai pe al ei nu-l învredniciseră cei mari cu cîteva zile de concediu binemeritat, astfel că, pe cînd camarazii lui se plictiseau în „refacere“, el stătea necurmat în tranșee, chiar din ziua întâi a strămutării frontului.

Rămăși singuri, m'am folosit de clipa, cînd pleoapele îi căzuseră peste ochii măriți de grije și m'am uitat în voe la chipul aceia smerit și blînd de femeie resemnată. Nu știu ce părere avea despre mine; nu-mi venea nici să cred ce-mi spuneau prietini, că pe ei uneori se făcea că abia-i cunoaște...

Pe cînd ședeam la masă lîngă silueta ceia mîndră, simții că o doboară pe încetul un gînd ascuns.

— Dacă n'au intrat încă, acuma au să intre... am încheiat eu.

Și o văzui cum urîmărea, întoarsă spre fereastră, zgomotele acelea fantastice de geamuri mișcate sub bătaia unor degete fermecate. Cuvintele mele îi răsunau în minte, căci le repetă în chip furtunatic, fără să pătrundă înțelesul: „deacuma au să intre... Poate au și intrat...“ Deodată limba i se deslegă și începu să mă roage, să mă ademenească: să mă mut în noaptea ceia la dînsii...

— Iacă Nicu pleacă... zise ea. Cui rămîn eu așa părăsită?

Imi păru rău că nu mai eram ca înainte singur, ci aveam acasă și eu rude și cunoscuți, șapte refugiați cu totul... Și fiindcă nu puteam să-i las că pe străini, răspunsei înduioșat de străduințele ei:

— Cam greu, madam Poenescu. Învață-mă te rog cum să fac...

Auzînd așa, Cateluța căuta să-mi spulbere orice grije:

— Veniți aici cu toții!..

M'am uitat la dînsa lung, pleoapele îi tremurau ca două turturele. Nu glumea. Hm!.. făcui eu. Dar lucrurile noastre?... Cum să plec să mă pomenesc cu casa toacă și să găsesc într'o zi păreții pustii?... Inșă pe dînsa o supărau șovăelile mele. Căci îmi puse la îndămînă două odăi:

— Nici așa nu vrei?

Și văzînd că încă atîrn, îmi luă mîna să mi-o stringă, și începu să mă roage, să mă răsfețe...

— Te rog, d-le Negrea... Nu-ți închipui cum am să-ți fiu!.. Mata știi nemțește... Zău, domnule Negrea, imi faci un serviciu imens... Gîndește-te cît sînt de singură... Ah, viața asta, pe lîngă care unii trec cu ochii închiși și urechile vătuite!..

În clipa ceia intră Poenescu și vorba noastră se curmă dela sine. În tîrg, spuse el, nu se știa nimic; la prefectură însă venise un ordin. Și în drum spre casă, omul se hotărise să plece chiar în noaptea ceia cu Șmilovici. Atunci îmi arunca

ochii spre ea și, găsind că se cădea să-i las singuri, mă îmbrăcai să es. Dar în întregu, după câteva vorbe schimbate în fugă cu nevastă-sa, Poenescu veni se mă roage și el. I-am înșirat și lui piedicile, însă mai mult de formă. Mi se pare, nici n'am mai pomenit de greutatea cea mare, că n'avem cu ce transporta bagajele...

— În sfârșit, te mai gîndești... închee Poenescu gînditor. Iar dacă odăile or fi gata, nevastă-mea te vestește...

Cînd am eșit, văzduhul se odihnea liniștit și tuu! amușise. Totuși pe drum n'am întîlnit un suflet. În tăcerea cea mă gîndeam acum, cît de prietinoasă se făcuse deodată Cateļuța... și cît de rău eram eu adăpostit acolo, unde stam... De trei luni căutam o casă mai omenească și nu găseam. Peste tot dam de geamuri sparte și sobe prăbușite, căci în casele mai puțin șubrede se răsăteau totdeauna ordonanțele ofițerilor. Ce-ar fi, mă gîndeam, dacă tocmai acuma... Dar până acasă plănuirile mele prîneră chip. Făceam socoteala, cum să-i hotărîsc pe ai mei să se mute.

Vre-o trei zile vorbirăm numai despre asta. Doar mama părea mai îndărătnică. Însă se gîndi și ea că acolo, unde locuiam, era să avem mai tirziu neajunsuri mari. Ploșnițe, vecini murdari, cartier nepăvat, drum acoperit cu gunoae și stîrvuri nerîdicate. Dacă nu cîuma, la primăvară negreșit izbucnea holera.

Ciudat. După hîrjoana de artilerie din sara aceia, nu s'a mai tras de atunci nici-un foc. Și după o săptămînă de liniște ținui să nu uit, și în drum spre tribunal, mă abătui înainte de prînz, să mai vorbesc cu Cateļuța despre casă...

Mă primi numaidecît felița și în limba ei peltică îmi spuse că „tataia” mai stătuse acasă „trel” zile... Pe cînd mă înciudam, că n'am avut noroc... să mai stau puțin cu el de vorbă, se ivi Cateļuța. Și chiar dela început avui presimțirea c'am fost trădat. Era așa de liniștită după cite mi-aduceam aminte din sara cea... Mă întrebă de formă ce vești mai știu, însă despre casă nu suflă nimic. Cu toate astea prin mințea mea umbla un gînd zănatec ca un cîne rătăcit: «trei odăi ar fi tocmai cît ne-ar face trebuință... Trei odăi, șapte inși...»

În cele din urmă mi se păru că sînt ridicol. Vroiam să plec și dînsa nu zicea nimic, părea că frica de Nemți n'a existat nici cînd.

Mă hotărîi atunci să tac și eu. Dar cînd să es, scrupulul de mîndrie îmi pleri deodată. Am simțit nevoia să-mi lămuresc vizita, căci părea acum fără fond...

— Madam' Poenescu, zisei eu întorcîndu-mă îndărăt. Dacă și acuma... iaca eu primesc.

Cateļuța însă zîmbea.

— Nu înțeleg, domnule Negrea.

— De casă adică... făcui eu roșindu-mă. Ne mutăm, dar cu o condiție...

Atunci îmi luă vorba protestînd prefăcut:

— Păi să nu vă mutați, domnule Negrea... De ce să vă mutați, domnule Negrea?... Am înțeles numai pentru zilele acelea... o săptămână.

Și prietinel încheie :

Am plecat rușinat și amărit. În fundul pieptului, unde se încălzesc la suflet năzuințele și simți că se călesc idealurile, fie și mai mărunte, mi s'a părut deodată că se surpă ceva, năruindu-se ca o casă întocmită din pereți de hîrtie... Pășisem ca sărmanul din poveste, care visase că se răsfață în palate falnice și adouazi s'a trezit în ungherul lui sărac și acoperit cu pae.

Pompiliu Pîrvescu

Documente omenești

DIN CARNETUL UNUI DIRECTOR

15 Octombrie 19... În scrisoarea primită azi cetesc:

„... nu numai că mi-a luat mia dă lei, să facă domnul revizor raport favorabil pentru transferarea ginerelui meu ca învățător în această comună, dar, pă cuvînt dă cinste, a mai luat și dă la Broșteanu, tatăl lui M... din Vărari, încă două mil, tot pentru locul d'acilea. M'am înfilnit cu Broșteanu umblînd pă la revizorat și ne-am spovedit-unul altuia prădăciunea“.

Dau fuga la registru să văd cum am ocupat acest loc. Găsesc adus Grămadă Gheorghe, pe 1 Septembrie trecut.

Caut toate cererile, făcute încă din Iunie, pentru transferările la locurile vacante prin deces, ori prin eșiri la pensie, în tot județul. Dau ordin inspectorului Roșu să plece imediat în anchetă. Li dau toate cererile, împlinite ori în suferință — mai multe cereri decît locuri vacante, adică mai multe cereri pentru același loc. Știu că Roșu e om întreg.

6 Noembrie 19... Roșu e fericit. Pe raportul său de cinci coale, cu șazece și trei de declarații cu proprie semnătură, din tot județul, ministrul a pus rezoluția:

„6 Noembrie 19... Se destitue revizorul școlar A. B. din județul C. Se va trimite dosarul la Parchet ca să fie judecat pentru luare de mită și excrocherie.

Ușurelu“.

7 Noembrie 19... Semn rău. Ministrul mi-a telefonat de-acasă ca să nu dau drumul lucrărilor cu revizorul din C.

18 Noembrie 19... Pe același raport de anchetă, Ministrul a pus o nouă rezoluție:

„18 Noembrie 19... După informațiunile mele, domnul inspector Roșu a fost mistificat. Domnul inspector general Vechiu va merge în județul C. și va face o nouă anchetă. De urgență.

Ușurelu“.

Da. Acum știu care va fi sfîrșitul. De cîte ori ministrul spune că are informații... trebuie să înțeleg că chestia merge la spălătorie. Azi am văzut pe șeful județului C. eșînd din cabinetul ministrului, odată cu inspectorul Vechiu.

16 Ianuarie 19... O zi grea. Am avut de întrebuințat tot arsenalul meu de abilități, față cu inspectorul Roșu, din pricina unei nouă rezoluții pusă de ministru, în chestia revizorului A. B., de rîndul acesta pe raportul de anchetă al inspectorului Vechiu.

„16 Ianuarie 19... Față cu nouile dovezi aduse de domnul inspector general Vechiu—spune rezoluția ministrului—și „avînd în vedere serviciile aduse de d-l A. B. se vor face lu-crările numai de destituire.

Ușurelu“.

— Apoi cum rămîne, domnule director, situația mea, care cerusem destituirea și parchetul?—mă întrebă inspectorul Roșu, amărît și pămîntiu la față.

— Nu fii naiv! îi răspund eu. Revizorul e „d'ai noștrii, care ne-a dat cel mai prețios concurs în alegeri“—vorba șefului de județ. Ți-ai făcut datoria, mulțumește-te cu atît. Ce ești vinovat că nu ai și dreptul de a hotări?

17 Ianuarie 19... Azi, prin telefon, ministrul mi-a dat ordin să mai țin lucrările cu destituirea lui A. B.

13 Martie 19... Roșu e fericit pe ziua de azi. I-am arătat decretul regal, iscălit de M. S. Regele, prin care, pentru motivele arătate „de ministrul nostru“ secretar de Stat... se destitue domnul A. B. din funcția de revizor școlar al județului C.

14 Martie 19... ora 8 dimineața. Telefonul: „Oprește decretul regal cu destituirea revizorului școlar din C“. — ordonă ministrul.—I-am dat drumul la „Monitorul Oficial“, răspund eu.

Ministrul îmi trîntește telefonul și mă lasă așa. În camera vecină aud pe subdirector vorbind la telefon. Cam înțeleg cu cine vorbește. Ba chiar mă conving îndată. „Da!... da! numai-decît, domnule Ministru!“ — aud în camera vecină. Aud pași duduitori prin coridor. Aleargă toți: unii la Monitor să aducă înapoi decretul cu pricina, alții la Cancelaria Consiliului de Miniștri, unde se înregistrează mai înțaiu decretule, după ce iscălesc de M. S. Regele. Intru la subdirector și-l găsesc răzînd cu cuțitașul, deasupra semnăturii regale, pe decretul original, cu cîteva cuvinte. Aceiași operație și la cancelaria Consiliului de Miniștri.

17 Martie 19... Azi a apărut în Monitorul Oficial următoarea rectificare: „In prescurtarea de decret No.... în loc de cuvintele „se destitue“—trecută din eroare de mauuscis—să se cetească „se rechemă la catedră“.“

18 Martie. Arăt ministrului nepotrivirea între rezoluție și rectificarea din Monitor, în chestia pedepsei dată revizorului de C. Ministrul îmi ia din mînă raportul cu rezoluția din urmă și pune sub ea alta: „14 Martie 19... După informațiile mele personale d-l A. B. nu-i vinovat. Totuși, ca să nu fie nici o urmă de bănuială, să rechemă la catedră pe ziua de 1 Aprilie viitor.

Ușurelu“.

19 Martie 19... Telefonul: „Oprește rechemarea la catedră a d-lui A. B.“ Ordinul ministrului trebuie executat.

2 Maiu 19... Azi revizorul de C. și-a dat demisiunea în termenii următori:

Domnule Ministru,

„Pentru motive de sănătate, ne mai putînd îndeplini apăsătorul cerut de frumoasa misiune de revizor școlar, cu adînc regret Vă aduc la cunoștință că nu mai pot servi de îndrumător în calea dreaptă a corpului didactic și deaceia vă rog să-mi primiți demisiunea pe ziua pe care, în înalta Dvs. înțelepciune, veți binevoi a o fixa.

A. B. revizor școlar de C.

Pe această demisiune ministrul pune rezoluția:

„2 Maiu 19... Se primește demisiunea pe ziua de 1 Septembrie a. c.

Ușurelu.

1 Iunie 19... Nu știu... să rid, ori să plîng? ! Intră în cancelaria mea, radios, triumfător, șeful „alor noștri“ din județul C., s'așază pe scaunul de lângă biroul meu, scoate misterios, clipind șiret din ochiul drept, „un document prețios“, cum spune el, întinzîndu-mi-l ca să-l cetesc. Și cetesc în adevăr următoarea petiție:

Domnule Ministru,

„Subsemnatul Anibal Grigorescu, revizor școlar al județului C., din motive de sănătate, cu onoare vă rog să-mi primiți demisiunea mea din postul de revizor școlar al acelui județ pe ziua de...

„Mulțumindu-vă de încrederea cu care m'ați onorat, prin numirea în acel post, primiți vă rog asigurarea adîncului meu respect“.

Anibal Grigorescu

Mă uit la domnul șef de județ probabil cu nedumerirea pe care era firesc să mi-o cetească pe față.

— Nu înțeleg nimic!—fac eu, dîndu-i „documentul prețios“ înapoi.

— Că nu înțelegi?—mă întrebă el, clipind mereu din ochiul drept, ca să-mi arate ingeniozitatea pe care eu n'o pricepeam.

— Apoi n'avem nici un revizor cu acest nume. Eu îi cunosc pe toți!

— Aici îi aici!—face el plin de fericirea născocirii sale. Acum nu-i revizor școlar, dar are să fie la 1 Septembrie. Înțelegi?

— Înțeleg! răspund eu, încremenit de netrebnicia firii omenești.

— În loc să-mi întoarcă spatele, când i-oiu spune să facă așa ori pe dincolo, pentru nevoile noastre electorale, i-am luat frumusețel demisiunea, cu data deschisă, ca să mi-l joc eu pe dânsul, iar nu el pe mine.

Acum mă duc la ministru să-i cer numirea — face șeful strângându-mi mâna pentru despărțire.

Peste o oră găsesc pe ministru rîzînd cu lacrimi și entuziasmat de ingeniozitatea șefului din C. Și-mi dă notița următoare:

„Pe ziua de 1 Septembrie viitor se va numi revizor școlar al județului C. institutorul Anibal Grigorescu dela școala „de Băeți No.... din, E“.

Sp. Popescu

Dezastrul financiar și Individualismul deplasat al Statului*

Măsurile de apărare pe marginea prăpastiei

1. *Criză economică și criză financiară.* — România trece în momentele actuale printr-o criză formidabilă cu două fețe diferite: una pur economică, care se manifestă prin sub-producție și lipsa tuturor utilităților de primă necesitate de pe piață, alta pur financiară, care se manifestă prin inflație monetară și slăbirea garanțiilor monedei circulante. Desigur cea mai intimă legătură există, de obicei, între elementul economic și cel financiar al unei crize. Cu toate acestea, principialmente și chiar în cazul nostru concret, o distincțiune importantă se impune:

Criza economică propriu zisă este un fenomen fatal, de care nici o țară din cele care intră în războiu, nu poate fi cruțată într-o măsură mai mare sau mai mică, după împrejurări. Această criză care în mod obișnuit atrage după sine și o criză financiară limitată—fiind în legătură cu distrugerea unei părți din materia primă necesară producției, cu lipsa de brațe și cu deteriorarea mijloacelor de transport, nu poate dispărea deodată, prin simpla intervenție a statului, ci numai pe îndelete, după trecere de câțiva ani și numai în urma eforturilor și tenacității întregii națiuni, care trebuie să-și încordeze până la maximum puterea de muncă, pentru o revenire la normal.

Criza financiară propriu zisă, adică aceea datorită unor cauze de domeniu exclusiv monetar (spre deosebire de acel element al crizei financiare care se datorește subproducției),—nu este un fenomen fatal și inevitabil al războiului; o politică financiară chibzuită și prevăzătoare poate, după cum s'a și întâmplat aiurea, să cruțe o țară în războiu de calamitățile financiare prin care trecem noi de ex. Caracterul malign al crizei pur financiare este că, odată declanșată, agravează până la paroxism criza economică propriu zisă, împiedicând astfel restabilirea stării economice normale; în schimb, criza pur financiară, spre deosebire de cea economică, poate dispărea prin simpla intervenție a Statului și în mod aproape imediat.

Dintre cele două fețe de mai sus ale crizei, cea mai importantă și mai periculoasă pentru noi este, pentru moment, criza financiară pro-

* Articolul de față ne-a sosit la redacție în ziua de 8 Iulie a. c..

priu zisă; criza economică cu repercusiunea ei relativă asupra monedei, oricât de paradoxal ar părea aceasta, nu vine decît pe al doilea plan.

Vom vedea în adevăr, că cele trei fenomene care domină viața noastră economică în acest moment, și anume: a) *deprecierea valutei în exterior*, b) *sdruncinarea creditului statului* și c) *scumpirea fantastică a traiului în interiorul țării*, se datoresc cite-și-trele, nu atât crizei economice, cit mai ales aceleiași cauze rezidind într'o politică financiară greșită și care s'ar putea defini astfel: *încercarea din partea Statului de a atinge imposibilul, adică de a suporta războiul și urmările lui cu propriile lui forțe, fără a atinge averea particularilor în mod direct.*

Această încercare greșită și care în principiu ar fi putut fi evitată în mare parte, a adăogat—alături de criza economică propriu zisă (cu urmarea ei necesară: criza financiară limitată), fenomen fatal de războiu,—o criză monetară formidabilă, care însă, la rîndul ei, odată deslănțuită, agravează criza economică oarecum normală de războiu, transformînd-o într'o calamitate națională fără marginal.

Ilustrarea acestui adevăr prin cele ce urmează, ne va duce în mod necesar la concluzia că criza pur financiară, fiind elementul cel mai grav, esențial și în același timp anormal, asupra lui trebuie să lucrăm *întîiu și imediat*, convinși fiind că criza economică propriu zisă, oricît ne-am încorda șillățele, nu poate dispărea prin simpla intervenție a Statului, ci numai prin stortarea întregii națiuni și numai în vreme relativ îndelungată.

Situația țării după cursul schimbului.—Care este situația aparentă a țării în momentul de față? Cursul schimburilor, care în mod normal servește la oglindirea situației comerțului extern, ne servește în împrejurările actuale ca o indicație semnificativă a întregului complex al situației noastre financiare.

Consultînd în momentul cînd scriem aceste rînduri (Iunie 920) acest curs publicat în ziare, constatăm că leul nostru e cotaț la Paris 28 centime, adică ceva mai mult decît lunile trecute, dar totuși destul de scăzut pentruca lumea să fie cu drept cuvînt alarmată. Dacă însă ținem socoteală că însuși francul francez, în raport cu care s'a fixat cotațarea de mai sus, este depreciat în termen, mediu cu mai mult de jumătate din valoarea lui din timp normal*, față cu valutele: Engleză, Elvețiană, Spaniolă și mai ales Americană (La Londra fr. francez e cotaț 55 cent., în Elveția și Spania 45-50 cent., iar la New-York 40-45 cent), ajungem la constatarea cu adevărat descurajantă că leul nostru valorează în Spania de ex. 15 bani, iar la New-York 10 centime.

Să însemne oare acest fenomen că Statul Român, care dintr'un modest stătuleț la porțile Orientului până eri, a ajuns azi o putere europeană însemnată,—acest Stat Român a devenit în urma războiului tot așa de insolubil ca un debitor care până eri avea avere de 100.000 lei și azi nu mai are decît 9—10.000? Credem că nu. *Realitatea economică* pare să fie cu totul alta și mai puțin descurajantă; dar această realitate, din cauza împrejurărilor pe care le vom vedea de-a-talalt mai jos, este atît de ascunsă și de amorfă încît pentru moment situația financiară a țării, în afară se traduce printr'o neîncredere

* Relativa urcare a leului nostru față de francul francez în ultimul timp nu se datorește întăririi leului nostru ci scăderii francului.

obișnuită față de debitorii insolvabili, iar în interior printr-o destrăbălare economică unică, o înjustiție supremă și un pericol social de o gravitate deosebită.

2. Cauze variate de depreciere a valutei.—După părerea unora, *extraordinara* depreciere a valutei noastre pe piețele străine s'ar datori în bună parte unor anumite manevre politice, din partea unor state, fie de politică propriu zisă, fie de politică economică: după părerea altora, deprecierea s'ar datori exportului exagerat de monedă, fie prin import de mărfuri, fie altfel, *fără ca totuși să se precizeze care este cauza posibilității de a se arunca pe o piață străină o cantitate exagerată de numerar de al nostru*;—în fine după părerea cea mai acreditată, pe lângă cauzele de mai sus care lucrează în parte, cea mai însemnată cauză de depreciere a valutei noastre este balanța defavorabilă, lipsa de export în mărfuri datorită reducerii producțiunii și mai ales crizei mijloacelor de transport. Din moment ce importăm încontinuu, fără să exportăm deloc, toate valutele străine ale Statelor dela care importăm se urcă naturalmente, pe cînd valuta noastră, necăutată de nimeni, intrucît nimeni n'are nevoie de ea spre a face plăți pentru mărfuri ce le-ar cumpăra dela noi,—valuta noastră se depreciază neîncetat și în mod inevitabil.—Desigur, toate cauzele de mai sus contribuiesc la scăderea valutei noastre într'o măsură anumită. Dar cauza cea mai importantă și mai activă a deprecierei valutei noastre pe piețele străine este alta și așume este aceeași care a produs și continuă încă să producă *deprecierea banului în interiorul țării*, depreciere care, după cum vom vedea, este sursa unui pericol social variat, cu repercusiuni nenumărate.

3. Deprecierea banului în interiorul țării.—În adevăr, concomitent cu scăderea neobișnuită a valutei noastre pe piețele străine, se observă o neobișnuită, o enormă depreciere a banului în interiorul țării. Cum se manifestă această depreciere? În modul cel mai palpabil pentru toată lumea și așume prin *scumpirea traiului*, scumpire de un anumit fel și o anumită măsură. Din nenorocire nu există om în societatea noastră, oricît de umil și puțin cărturar, care să nu fi simțit mai mult sau mai puțin usturător scumpirea traiului.

Desigur fenomenul scumpirii traiului se datorește în principiu și chiar în cazul nostru concret la trei cauze diferite: a) *rarifcarea lucrurilor de pe piață*, prin încetinirea producției, reducerea importului, precum și altor cauze în legătură directă cu mobilizarea și războiul. Numărul utilităților micșorîndu-se pe piață (oferta), iar cererea rămînd aceeași sau chiar mărlîndu-se, este dela sine înțeles că viața se scumpește, fără intervenția vre-unui alt factor; b) *specula* la care se dedau deținătorii de mărfuri și care este fatală din moment ce, existînd mai puține lucruri decît sînt cereri pe piață (și chiar din acestea ascunzîndu-se o parte), prețul lor nu se mai fixează conform cu *normata* aplicare a legii cererii și a ofertei, ci se fixează arbitrar prin concurența anormală dintre consumatori. Această concurență, spre deosebire de concurența normală dintre producători și dintre negustori care tinde la un preț minim apropiat de cost, tinde dimpotrivă la ridicarea prețurilor după nevoile și averile celor avuți, adică la un preț care n'are nici-o margine în ascensiune; în fine c) altă cauză a scumpirii traiului este *deprecierea banului*. Dacă banul cu ajutorul căruia se plătesc utilitățile, dintr'o cauză sau alta se depreciază, nu e nimic mai firesc decît ca viața să se scumpească, adică să trebuiască să plătim o mai mare cantitate de numerar spre a ne

procura lucrurile de care avem nevoie. În momentul de față este incontestabil că la scumpirea traiului la noi în țară cîteșitrele cauzele de mai sus au contribuit: și rarificarea lucrurilor pe piață și specula și deprecierea banului.

Dar în ce măsură au contribuit la scumpirea traiului fiecare din ele? Pentru unul sau altul rarificarea utilităților sau specula pot fi, după diferența de vederi, cauza primordială a scumpirii traiului. Pentru Știința Economiei Politice nu poate însă să încapă nici o îndoielă cu privire la cazul nostru.

În împrejurările economice prin care am trecut noi, cu mult prea importanta cauză a scumpirii traiului este deprecierea banului. Știința Economiei Politice ne învață în adevăr că de cîte ori se observă pe piață o scumpire a lucrurilor, scumpire neuniformă și arbitrară, unele lucruri scumpindu-se de ex. cu 50%, altele cu 100%, altele cu 30%, iar altele chiar estinindu-se sau menținindu-se la prețul obișnuit,—în toate aceste cazuri scumpirea poate avea diferite explicațiuni după cazurile deosebite ce se prezintă. Cînd însă se observă pe piață o scumpire uniformă și simetrică în cifră medie, de ex. se observă că aproape toate lucrurile se scumpesc cu 100% sau cu 5 ori valoarea lor, atunci cauza acestei scumpiri nu poate să fie decît una, și anume trebuie căutată la acea *marchandise tierce*, cu care orice lucru de pe piață vine în atingere în schimbul de toate zilele, adică la monedă. Or, cauza care scumpește uniform toate lucrurile și care rezidă în monedă nu este decît deprecierea ei.

Este de domeniul lucrurilor indiscutabile că pe piața noastră nu se constată o scumpire arbitrară și neuniformă a utilităților, afară de mici excepțiuni; în enorma majoritate a cazurilor se constată dimpotrivă că aproape toate lucrurile au crescut în valoare cu cel puțin de 10 ori valoarea lor din timp normal, adică o scumpire uniformă și simetrică care, după cum am văzut, nu poate avea drept cauză principală decît deprecierea banului, lăsînd pe celelalte două cauze să lucreze numai subsidiar și întâmplător.

4. Cauzele deprecierei banului în interiorul țării.—Cărei împrejurări se datorește fenomenul deprecierei banului în interiorul țării? La aceasta răspundem: se datorește în primul rînd împrumuturilor repetate și exagerate pe care Statul le-a contractat la Banca de emisiune; iar în al doilea, faptului că Statul a luat asupra-și monedele străine găsite pe teritoriul său mărit.

1. *Împrumutul la Banca de emisiune.*—Pentruca acest adevăr să-și reiasă clar, este nevoie să aruncăm o scurtă privire asupra mecanismului emisiunii la Banca noastră Națională.

În timp normal rolul principal al Băncii de emisiune este să alimenteze piața cu numerarul de care viața și tranzacțiile comerciale au nevoie. Cele două mari principii care stau la baza emisiunii sînt: să nu se emită decît hîrtie suprasuficient garantată și să nu se emită nici o hîrtie mai mult decît cer nevoile vieții comerciale la un moment dat. Primul principiu se înlăptuește prin acela că nici un bilet al Băncii Naționale nu poate eși din guichet-urile ei, decît dacă Banca posedă 33% aur sau trate asupra străinătății echivalente cu aur, iar pentru rest și chiar cu mult mai sus, hîrtia este garantată prin averile cu mult mai mari decît suma de pe poliță a celor trei sem-

* V. în același senz Luca Baroncea în „Adevărul“ din 29 Iunie 920,—care în mai multe puncte vede chestiunea cași noi.

natarul al polițelor care se prezintă spre scontare băncii. Hirtia băncii neputînd eși pe plată decit cu ocazia scontului sau a împrumutului pe gaj de efecte publice (această din urmă operație într'o măsură relativ mai restrinsă), se înțelege ușor cit de puternică este garanția fiecărui bilet din moment ce el are în pînă Băncii 33% aur, iar pentru rest este garantat fie cu averea personală a semnatarilor solvabili de pe polița scontată, fie cu titlul de credit de valoare dublă sau triplă, lăsat în gaj, *adică cu elemente patrimoniale de-ale particularilor imediat transformabile în bani prin execuție silită în caz cu totul excepțional de neplată*. Al doilea principiu, și anume limitarea emisiunii, este satisfăcut prin aceea că Banca nu emite nici un bilet decit dacă i se cere de către piață, și anume numai în cazul cînd i se prezintă polițe la scont sau cereri de împrumut pe gaj, celace înseamnă că *ea nu poate pune în circulație decit atîta monedă cit este necesară pentru a se efectua plățile și afacerile obișnuite ale particularilor*.

Ce se întîmplă în timp de războiu? Statul avînd nevoie de sume din ce în ce mai mari pentru pregătirea și purtarea războiului, găsește ca cel mai simplu și expeditiv mijloc să se adreseze Băncii Naționale solicitîndu-i împrumuturi din ce în ce mai mari pe care Banca nu le poate reîuza, căci și alimentarea Statului cu bani într'o anumită măsură este una din chemările sale în timpuri anormale pentru Stat.

Din momentul în care Banca începe să acorde împrumuturi Statului cu sau fără dobîndă, aceasta nu importă, — din acel moment mecanismul ei de emisiune se transformă, suferind o grea și periculoasă încercare. În principiu pentru că Banca să poată acorda Statului împrumut, conformațiunea ei cere ca Statul să-i furnizeze — contra-plată se înțelege — stocul de 33% aur, necesar oricărei emisiuni, furnizare care e foarte necesară într'un timp cînd aurul începe să dispară de pe piață. Dar această condiție, odată îndeplinită, Banca acordă Statului împrumutul.

Este de observat că în momentul cînd primul împrumut al Statului la Bancă a fost realizat, a eșit din gulchet-urile băncii o nouă cantitate de hirtie exact la fel cu cea care circula pînă acum pe piață — în privința desenului și a culorii, — dar foarte deosebită în fond de cea de pînă acum în privința celor două principii fundamentale ale emisiunii de care am vorbit mai sus. Și mai întău în privința garantării hirtiei: 33% aur, condiția primordială, nu se mai poate îndeplini decit foarte greu și arareori, căci aurul începe să lipsească de pe piață și Statul de obicei se găsește ei însuși în imposibilitate de a-l furniza. În celace privește celalt element al garantării, și anume averea particulară imediat transformabilă în bani prin execuție silită a debitorilor obișnuți, este acum înlocuit cu *creditul personal al Statului*, care desigur nu este un credit de disprețuit în timp normal (din moment ce însăși Banca îl ia ca gaj la o parte din împrumuturile pe gaj), dar care credit, chiar în timp normal nefiind nelimitat, în timp de războiu în primul rînd slăbește — date fiind pierderile la care e supus orice stat în războiu și mai ales date fiind împrejurările aleatorii care determină reușita sau nereușita unui războiu; în al doilea rînd, Statul este un debitor mult mai greu manjabil decit un debitor particular oarecare, a cărui avere poate oricînd să fie transformată în bani prin execuție silită. Or, acestea sînt, îndubitabil, împrejurări care pe de o parte reduc puțința

realizării grabnice, iar pe de alta micșurează garanția noilor bilete ale Băncii, cu această observație că slăbirea de garantare se comunică proporțional tuturor biletelor din circulație, chiar celor din timp normal, din moment ce nici o deosebire materială sau legală nu este făcută între ele.

Al doilea mare principiu al emisiunii; și anume limitarea emisiunii după nevoile pieței, este cu totul înlăturat cu ocazia împrumutului la Bancă. În timp normal cantitatea de monedă care circulă într'o țară la un moment dat este în cea mai strinsă legătură, de o parte cu stocul utilităților cu care se contra-schimbă zilnic, de alta cu numărul tranzacțiilor comerciale care cer o cantitate anumită de numerar. Dacă printr'o împrejurare oarecare cantitatea monedei depășește această limită, fixată de o fundamentală lege naturală economică, moneda începe să slăbească, să se deprecieze. Or, în timp de războiu, tranzacțiile comerciale obișnuite se restring naturalmente, iar stocul bunurilor de pe piață se reduce pe zi ce trece. Acest fenomen ar trebui să atragă după el în mod fatal, pentru menținerea echilibrului monetar, o reducere corespunzătoare a cantității numerarului de pe piață, — iar dacă aceasta nu se poate, cel puțin cantitatea de numerar să se mențină aceeași. În locul acestui fenomen, împrumutul Statului la Banca de emisiune mărește în proporții înfricoșătoare cantitatea de numerar existentă, cantitate deja prea mare din cauza disproporției dintre ea și viața comercială relaxată.

Așadar în scurt, împrumutul Statului la Banca de emisiune în timp de războiu depreciază de două ori moneda: întâiu prin aceea că-i slăbește și denaturează garantarea și în al doilea rând prin aceea că produce pe piață fenomenul sur-abundenței de numerar, a inflației monetare — două cauze de depreciere foarte grave din punct de vedere economic.

Astfel stînd lucrurile, ne putem ușor da sama de ce și cu cit anume s'a depreciat banul nostru în interior. Deja înainte de războiu Statul nostru a făcut un prim împrumut la Banca Națională de 450 milioane, apoi altul și apoi altul și altul, și în fine ultimul de 1 miliard jum., — toate la un loc ridicîndu-se la suma de 4 miliarde lei. Statul român n'a furnizat aur efectiv decît pentru primul și al doilea împrumut; celelalte sînt garantate numai cu creditul personal al Statului (bonuri de tezaur). Pentru clasificarea completă a situației trebuie să luăm în considerare faptul că în timp normal cantitatea de hirtie impusă de nevoile vieții noastre comerciale în toată ei, cantitate care circula atunci pe piață, era de circa 600 milioane, pe cînd azi cînd viața noastră comercială n'a ajuns nici pe departe la ce era în timp normal, circulă pe piață peste 4 1/2 miliarde hirtie de-a Bancii Naționale, adică o enormă cantitate de monedă comparativ cu nevoile noastre, cu toate noile împrejurări economice și politice în care trăim — monedă depreciată atît din cauza cantității, cit și a calității ei, dacă am putea zice așa.

Dacă la cele de mai sus adăogăm faptul că stocul metalic, redus ce e drept, dar nu mai puțin real, care garanta primele emisiuni ale Băncii, a fost evacuat în timpul războiului la Moseova unde soarta lui a devenit deja demult cit se poate de nesigură, precum și faptul că suma de peste 4 1/2 miliarde care circulă azi în urma împrumuturilor reprezintă enorma majoritate pe lingă 500 milioane care circulau în timp normal cu garanții de avere particulară, — putem zice

fără exagerare că *Hirtia Băncii noastre Naționale s'a transformat — deși nu direct și oficial — prin operațiile de care am vorbit, din monedă de hirtie solid garantată ce era, în simplă hirtie-monedă, adică hirtie emisă și garantată numai de Stat.**

II) Luarea asuprași din partea Statului a monedelor străine.— Deja suma de peste 4 miliarde ce Statul a emis indirect prin Banca Națională, este o sumă prea mare pentru creditul normal al Statului nostru.

Iată însă că împrejurări, ce în principiu nu pot găsi dezaprobare, au silit Statul român să ia asupra-și circa 3 miliarde de hirtie

* Ultimul bilanț și raport al Băncii Naționale prezintă situația cu totul diferită, — în aparență. După acel raport, biletul nostru de bancă nu numai că nu e o simplă hirtie-monedă, garantată exclusiv cu creditul personal al statului, — dar comparativ cu biletele altor Bănci de emisiune străine, biletul nostru e mai puternic garantat decât multe, căci are o acoperire metalică de 33—34% și anume: 495.102.686,46 aur efectiv și 915.763.113,33 trate asupra străinătății echivalind aur, total 1 miliard 410 milioane acoperire metalică pentru 4 miliarde 215 milioane circulație.

Cu toate acestea precizarea realității brute este mai puțin asigurătoare. Din întreg stocul de acoperire nu poate conta ca o garanție efectivă decât 98 milioane aur aflat în contul Băncii Naționale la Banca Angliei. În ceiace privește 80 milioane $\frac{1}{2}$ aur, aflate la Reichsbank (Berlin), realizarea lor este numai eventuală, dat fiind că până acum nu avem decât promisiunea oarecum deturnată a Germaniei de a plăti această sumă, 6 luni după încheierea păcii, adică: scadența de piață elastică și putere de plată redusă. În ceiace privește cele 315 milioane, aurul Băncii eвакуat la Moscova, soarta sa este dintre cele mai nesigure, întrucât până acum nu avem o adevărată garanție din partea aliaților având de obiect plata eventuală a acestei sume, ci numai reînnoirea promisiunii „de a ne da tot concursul pentruca să intrăm în posesiunea lui“.

Rămân tretele asupra străinătății în valoare de 915 milioane. — Lăsînd la o parte faptul că aceste trate în loc să fie în proporție numai de 30%, din întregul stoc de acoperire, ele sînt peste 60% dintr'un stoc destul de nesigur, — să observăm că o parte din aceste trate și anume disponibilitățile reale ale Băncii și ale Statului (cedate Băncii) — circa 400 milioane — poartă asupra piețelor germană și belgiană și prea puține asupra Angliei sau Americii. Aceasta însumă, date fiind împrejurările actuale, că ele nu mai sînt echivalente aur, căci alît francul belgian cît și mai ales marca germană sînt depreciate. Tocmai de aceea ele nici nu ne-ar putea eventual servi ca disponibil asupra străinătății, — nici măcar față de Germania cu care de altfel nu putem face comerț liber, căci admînd că am putea face acest comerț, Germania ar preînde să-i plătim fie aur, fie altă monedă tare de care neapărat are nevoie pentru plățile ei externe. Restul de trate pînă la 915 milioane (circa 500 milioane) sînt creanțe și disponibilități ale statului asupra străinătății, care pînă azi n'au luat încă ființă; sînt disponibilități numai eventuale, nesigure, din care cauză nici nu sînt reprezentate în portofoliul Băncii decât printr'un bon de tezaur garantat de stat.

Așadar enorma majoritate a stocului de 1 miliard 400 milioane, prezentat ca acoperimînt metalic, nu este o garanție efectivă și actuală, ci mai mult un bachel strălucitor de iluzii și speranțe.

De altfel experiența rece a pieții ne coroborează acest adevăr. Dacă ar fi exact că biletul nostru are o alît de bogată acoperire metalică, atunci el ar face neapărat primă asupra biletului Băncii Generale care n'are nici o acoperire și astfel am observa pe piață fenomenul dublului preț. Or, se observă dimpotrivă, că ambele bilete au aceiași putere plătitoare, ceiace însumă că ambele sînt în realitate simplă hirtie-monedă, cu o neglijabilă deosebire în favoarea biletului Băncii Naționale, datorită minimele sale cantități de acoperire efectivă.

neștească a Băncii Generale rămasă în teritoriul eliberat, ce face nu mai pentru teritoriul vechiului regat ridică suma hirtiei garantată de Stat la circa 8 miliarde.

Ca încoronare a operei, pe măsură ce Statul se împrumută la Bancă, decreta—pe lingă *cursul forțat* al hirtiei Băncii Naționale—și *cursul legal* în baza cărui orice creditor era silit să primească hirtia Băncii, care astfel căpăta valoare liberatoare în toate plățile obișnuite.

Cursul legal s'a întins *in fapt*, dacă nu printr'o dispoziție specială, și la hirtia Băncii Generale—așa că azi orice debitor, de unde în timp normal nu se putea libera față de creditor decât plătind în aur—căci noi eram în timp normal o țară cu etalon monetar unic sau monometalistă : aur,—azi același debitor, în baza decretării *cursului legal* al hirtiei garantată de Stat, poate sili pe creditor să primească în plată o hirtie a Băncii Naționale depreciată, sau prin extinderea abuzului chiar o hirtie de-a Băncii Generale. Aceasta înseamnă că, concomitent cu deprecierea numerarului propriu zis, are loc, prin directă repercusiune, deprecierea oricărei creanțe plătibile în bani depreciți, celace—după cum vom vedea îndată—prepară și provoacă deprecierea valutei noastre în străinătate.

Am omis intenționat a compta în suma de hirtie care apasă pe umerii Statului, enorma cantitate de coroane și ruble care circulă în teritoriile alipite și care, deși oficial nu jensează pentru moment tranzacțiile din teritoriul ocupat, ating însă valuta în general prin slăbirea creditului Statului, căci acesta mai curînd sau mai tîrziu va trebui să le ia asupra—și în mod oficial. În schimb însă, ce face Statul pierde prin andosarea lor, a cîștigat pe de altă parte prin aceea că, alipindu—și noi teritoriil, creditul său în general crește, așa că pentru moment se poate face abstracție de ruble și coroane.

În urma celor de mai sus rămîne clar ca lumina zlei că deprecierea enormă a banului nostru în interior între 10 și 12 ori valoarea lui în minus se datorează în parte și fără voia Statului la luarea asupra—și a monedei inamicului, iar în cea mai însemnată parte repetatelor împrumuturi ale Statului la Banca de emisiune, precum și a tendinței de a șterge orice deosebire ce trebuiesc în mod normal să existe între hirtia Băncii de emisiune și hirtia emisă sau andosată de Stat,—transformînd toată moneda care circulă în mod anormal, în hirtie—monedă, adică în hirtie de Stat*.

5.—Identitatea de cauză în deprecierea valutei noastre înăuntru cași în afară.—Una din consecințele deprecierei banului în interior fiind, după cum am văzut, deprecierea tuturor creanțelor plătibile în țară prin cursul legal al monedei depreciate, este, cum nu se poate mai evident, că deprecierea banului din interior aduce după sine în mod fatal, odată cu deprecierea tuturor creanțelor cu dobîndă fixă, deprecierea valutei noastre pe piețele străine, dat fiind că prin valuta noastră pe piață străină trebuie să înțelegem nu moneda noastră metalică pe piață străină, ci : sau în principal *tratele* plătibile în România de către semnatarii locuind în țara noastră (negustori romîni importatori), sau în mod excepțional însăși

* Este bine înțeles că în tot acest timp, moneda metalică de orice fel este și va rămîne absentă de pe piață în baza legii lui Gresham, atîta vreme cît există o altă monedă mai proastă,—cum este cea care circulă azi la noi.

moneda fiduciară depreciată care, în urma moratorului extern, trece direct granița înlocuind tratele obișnuite în mina furnizorilor străini. În primul caz în al doilea caz, moneda depreciată fiind tot ce poate spera ca satisfacție ultimă vânzătorul străin, este evident și elementar că deprecierea din interior are o repercusiune matematic corespondentă asupra valutei noastre în străinătate.

Tratele obișnuite (valuta propriu zisă) se vînd și se cumpără ca o marfă oarecare și au un preț curent pe piață, formînd operația care se cheamă *schimb*. Cei mai mulți socotesc, după cum am văzut, că prețul acestor trate se fixează mai ales după cantitatea de mărfuri exportate, care astfel fac să se caute valuta noastră pe piața importatoare pentru a servi debitorului ca mijloc de plată. Dacă exportăm mult, valuta noastră se caută mult și prețul ei se ridică; dacă nu exportăm, valuta devine o marfă fără căutare și prețul ei scade mereu, operație perfect explicabilă prin simplul joc al legii cererii și ofertei.

Cu toate acestea, ziceam, în deprecierea actuală a valutei noastre pe piețele străine, deprecierea banului, cu curs legal în interiorul țării, joacă un rol cu mult mai mare decît lipsa noastră de export.

În principiu este adevărat că în timp normal prețul valutei se fixează pe piața externă în strînsă legătură cu balanța comerțului și cu legea cererii și a ofertei pe aceeași piață. Dar acest adevăr trebuie neapărat temperat cu următoarele două observațiuni: a) că acest fenomen nu lasă loc la oscilații de preț decît într'o relativ mică măsură, orice oscilații mai însemnate și bruște de preț tinzînd repede la o restabilire de echilibru datorită unor cauze anumite (Ch. Gide. Cours d'Ec. Pol. p. 521—523); și b) în mod obișnuit aceste mici oscilații au loc în raporturile dintre două valute care, în interiorul fiecăreia din cele două țări, au cam același pîtere (sînt egal de garantate.)

Dacă dimpotrivă avem de-a face cu diferențe colosale în prețurile valutilor respective, diferențe care nu tind în curînd la echilibrarea prețului prin reducerea la minimum a acelor oscilațiuni de preț, atunci deprecierea enormă a valutei unei țări nu mai trebuie căutată în principal în legea obișnuită a cererii și ofertei, în export mai mic sau mai mare, ci în deprecierea numerarului în interiorul țării cu valuta scăzută. Iată cum se exprimă Charles Gide în această privință: „...En somme, il n'y a rien de plus ici que le mécanisme ordinaire de l'offre et de la demande qui, toutes les fois que la valeur d'une marchandise s'écarte de sa position d'équilibre, tend à l'y ramener, par un accroissement ou un resserrement de la production.

„Nous avons dit que, exceptionnellement, le cours des changes pourrait varier dans des proportions considérables et même illimitées. Voici quels sont ces cas :

1) D'abord...

2) Mais c'est surtout quand il s'agit d'un pays dont la monnaie est dépréciée que les variations du change peuvent être excessives et pour ainsi dire sans limites. Une lettre de change sur Rio de Janeiro ne vaut à Londres ou à Paris pas même les deux tiers de sa valeur nominale; et cela par la raison que le milreis brésilien, dont la valeur nominale est de 2 fr., 83 ne vaut présentement (1910) que 1 fr., 68: le titre payable en monnaie dépréciée doit su-

bir nécessairement une dépréciation égale à celle de cette monnaie, tandis qu'à l'inverse une lettre de change sur Londres ou Paris est payée à Rio (en monnaie du pays) plus d'une moitié en sus de sa valeur nominale...

„Il suffit donc de lire le cours des changes, quand bien même on n'aurait d'ailleurs aucune connaissance de l'état économique et financier des différents pays pour deviner s'ils achètent plus qu'ils ne vendent ou s'ils vendent plus qu'ils n'achètent (in cas de oscillations relativ mic), s'ils ont une monnaie dépréciée et quel est au juste le montant de cette dépréciation (când e vorba de diferențe mari de curs)“.—(Ch. Gide, Cours d'Ec. Pol. p. 523—525).

Tot astfel Cauvés zice: „Si les pays qui commercent entre eux ont le même système monétaire, on sait que les oscillations du change n'ont qu'une amplitude très limitée, à moins des circonstances exceptionnelles dues à des causes étrangères au commerce (ainsi la liquidation d'une indemnité de guerre). Au contraire, s'ils ont un étalon différent et que la monnaie de l'un d'eux soit dépréciée, à plus forte raison le papier-monnaie qu'il aurait en circulation, les écarts du change peuvent devenir très considérables.“ (Cauvés, Cours d'Ec. Pol. II p. 530 Ed. III).

Așadar de citeori vedem unei diferențe în cursul schimburilor, le explicăm prin balanța importului și exportului fără a ne ocupa de moneda din interior; de citeori însă diferența în plus sau minus este exorbitantă, explicația balanței nu mai poate merge, fenomenul explicându-se atunci prin alte cauze și în special prin deprecierea numerarului din interiorul țării cu valuta scăzută.

Toate cele de mai sus nu însemnă deloc că în deprecierea actuală a valutei noastre, lipsa de export nu joacă nici un rol; o asemenea idee ar fi absurd de eronată. Cele mai de sus însemnă numai că în fenomenul de depreciere actual, elementul economic (export) joacă un rol pentru moment neglijabil față de enorma influență a elementului pur financiar (deprecierea monedei prin cauze altele decât cele rezidind în sub-producție, adică rezidind în domeniul pur monetar, recte sur-abundență, și în special slăbirea garanției monedei).*

* Charles Gide din care am făcut prima citație din text, revenind asupra chestiunii în ultima ediție de după războiu a cursului său de Ec. Pol., adaugă un capitol special intitulat: «Les perturbations du change pendant la guerre», de unde extragem următoarele:

«La baisse du change a été très inégale selon les pays belligérants, mais il n'est pas possible d'expliquer ces inégalités simplement par la balance du commerce.

«Pour l'Angleterre (adică o țară numai cu criză economică fără criză monetară) l'énorme accroissement des importations peut suffire à expliquer la perte sur le change. Pour la France (adică o țară bintuită aproape în mod egal și de criză de sub-producție și de criză monetară (emisiune de 37½ miliarde la circa 6 miliarde stoc metalic) en outre de l'accroissement des importations, on ne peut contester que l'augmentation de l'émission des billets ont agi aussi. Pour la Russie... Pour l'Italie... Mais en ce qui concerne les Empires du centre l'explication est plus difficile. En effet, on ne saurait dire de l'Allemagne ce que nous venons de dire de la France, on ne saurait dire que ses importations aient beaucoup augmenté au cours de la guerre, au contraire... Quelle explication en donner alors? On a cherché la raison dans une dépréciation de la monnaie de papier. Sans nul doute la dépréciation de la monnaie de papier détermine une baisse égale dans le change... (mais en Allemagne) l'émission a été maintenue longtemps dans des

Să presupunem, pentru probarea mai palpabilă a acestei teze, că îmbunătățindu-și brusc mijloacele de transport și intensificându-și la extrem producția tot așa de brusc, în așa fel încît să atingă sau chiar să întrecă producția din timp normal, România ar putea să înceapă chiar în acest moment un export activ, fără însă ca înpreclabil să-și fi îmbunătățit valuta prin mijloacele ce vom vedea. În acest caz desigur, valuta României în străinătate ar înregistra o urcare anumită; dar această urcare, zicem noi, va fi neînsemnată față de proporția în care valuta noastră va continua totuși a rămîne depreciață, menținându-se aproape în aceeași stare depărtată de normal. Cum se explică aceasta? În modul cel mai simplu. Să presupunem chiar pentru plasticitatea cazului—dar prin absurd—că concomitent cu activarea bruscă a exportului nostru, importul s'ar reduce brusc fiind spre zero, ceia ce ar însemna că pe piețele străine valuta noastră va dispărea aproape complet, mai ales dacă s'ar lua și măsuri să se reducă la minimum cantitatea de monedă românească, care sub o formă sau alta ar fi putut să se strecoare în străinătate. În aceste condițiuni România inundă piețele străine cu produsele ei: grâu și petrol.

Tînta României fiind prin ipoteză ridicarea valutei ei la normal, să ne întrebăm ce poate ea obține pe marfa exportată. În interiorul țării unde mișună de 10—12 ori mai multă monedă decît în timp normal, prețul mărfii care se prezintă la export—dat fiind că producția oricît s'ar intensifica nu poate niciodată să ajungă la 4—5 ori producția din timp normal, ci cel mult să revină la normal sau să-l întrecă puțin,—acest preț al mărfii în interior va continua să fie, se înțelege, foarte ridicat, din moment ce există o disproporție zasă de mare între stocul de marfă produsă și moneda care circulă mai abondentă ca oricînd, mai ales de cînd s'a oprit și scurgerea ei peste graniță.

Producătorul sau negustorul român, va căuta, se înțelege, să sefeargă deosebirile care există între valuta noastră depreciată și valuta mai tare a celorlalte țări și va cere în consecință un preț cel puțin egal cu cel ce se oferă pe piața internă, dacă nu mai mult, căci altfel n'ar mai exporta. Așadar prețul cerut de noi va fi în mediu cel de pe piața noastră. Prin ipoteză însă valută și bani de-ai noștri nu se mai găsesc pe piețele străine, așa că prețul lor ar tre-

proportions moderées et même en ce moment elle est encore notablement inférieure à celle de France. Reste encore une explication possible, c'est que la baisse du change sur un pays, au cours d'une guerre, ait pour principale cause la prévision de sa défaite, et que le cours des changes devienne ainsi ce que Paul Leroy Beaulieu a qualifié d'un mot spirituel: la cote de paris...

«En somme les causes qui déterminent le cours du change sont à la fois: commerciales (balance du commerce), financiers (dépréciation de la monnaie), politiques (confiance dans l'avenir du pays) et de la leur inextricable complexité». (Charles Gide, Cours d'Ec. Pol., vol. II, p. 112—114, Ed. 920).—Or, la noi, din moment ce situația politică contează puțin în urma consolidării victoriei noastre definitive, din moment ce, dacă avem o criză economică prin reducerea producției la $\frac{1}{2}$ sau chiar $\frac{1}{3}$ din timp normal, avem o criză monetară constînd în majorarea în mediu de 10—12 și a cantității de monedă din timp normal lipsită de orice acoperire metalică sau altă garanție efectivă, urmează în modul cel mai evident că depreciera valutei noastre se datorește cu mult mai mult deprecierii banului decît lipsel de export.

bui să se ridice brusc și foarte simțitor. Atunci importatorul străin negăsind valută românească cu care să facă plata, caută să se libereze în moneda sa națională; dar prin ipoteză, noi nu avem nevoie de acea monedă întrucît importul nostru este extrem redus și deci nu o primim decît cu un curs foarte scăzut, apropiat de cursul scăzut al leului nostru. Or, cumpărătorului străin dela un timp, nu-i mai poate conveni o asemenea operațiune.

În adevăr produsele exportului nostru nefiind din acelea ce nici o țară din lume nu mai posedă, ci dimpotrivă din acelea ce de ex. Rusia și mai ales America produc din belșug, urmează că prețul lor la export nu se poate fixa după prețul de pe piața noastră internă, ci după prețul de pe piața internațională. Așa fiind, cumpărătorul nostru va fi dispus să plătească o primă-oarecare pentru a găsi bani de-al noștri, dar această primă nu trebuie să treacă peste o anumită sumă, foarte depărtată de exigențele noastre, căci altfel — dacă de ex. un Francez ar fi nevoit să plătească un vagon de petrol cu o sumă numerică de franci francezi, egală cu același sumă numerică în lei după prețul pieței noastre, ar renunța desigur la o nouă cumpărătură, întrucît prin ipoteză prețul nostru e de zece ori mai mare decît cel din timp normal și Francezul ar putea găsi petrol la Americani cu preț numai de două sau trei ori mai mare decît cel normal, căci francul francez e în termen mediu de două ori și ceva depreciat față de moneda americană. Aceasta înseamnă că exportul nostru s'ar opri brusc din cauza imposibilității de a se satisface exigențele noastre la plată. Dacă dimpotrivă, pentru a putea continua exportul, ne mulțumim cu ce ne oferă Francezul, adică circa prețul cu care el poate obține același produs din altă parte, înseamnă că primim moneda sa pentru o valoare cu mult mai mare decît reprezintă suma numerică a monedei noastre similare, sau în alte vorbe ne mulțumim în plină depreciere a valutei de pînă acum și întreaga manevră se reduce la prea puțin lucru.

Exemplu rezumativ: pe piața noastră un vagon de petrol costă, să zicem, 10.000 lei din cauza monedei depreciate; același vagon de petrol costă la Americani 1000 lei (200 dolari), căci moneda lor e aproape normală. Un cumpărător francez nu poate să ne acorde niciodată nouă 10.000 franci francezi cît am pretinde noi pentru a egaliza valutele respective, căci el găsește același vagon cu 2—300 franci francezi, la Americani, — Americanii mulțumindu-se cu diferența dintre valuta lor și cea a Francezilor.

Dacă în locul unui cumpărător francez, adică a locuitorului unei țări cu valută ea însăși depreciată simțitor, ne închipuim un cumpărător al unei țări cu monedă tare cum sînt de ex. Spania, Elveția sau Anglia, atunci manevra de mai sus va avea de rezultat o îmbunătățire a valutei noastre și mai neînsemnată ca cea din exemplul nostru. o îmbunătățire aproape neglijabilă...

Așadar balanța importului și exportului nu poate influența în cazul nostru decît în măsură redusă, eventual chiar neglijabilă; prețul valutei noastre, — după cum vom avea de-a face cu o țară cu monedă mai tare sau mai slabă.

Din toate acestea rezultă, că atunci cînd banul unei țări este depreciat simțitor, cum e cazul la noi, fără ca banul țărilor cu care venim în contact de afaceri să fie depreciat în aceeași măsură, deprecierea valutei acelei țări pe piața străină, depreciere dincolo de normal, nu se mai poate explica prin anemierea exportului, ci se ex-

plică în primul rînd, dacă nu exclusiv, prin deprecierea numerarului cu curs legal în interiorul țării,—și deci acolo trebuie să lucreze în primul rînd pentru îmbunătățirea situației valutei*.

In fine la toate cele de mai sus se adaugă constatarea următorului fapt material a cărui elocvență este decizivă în chestiunea ce ne preocupă: dacă ar fi adevărat că deprecierea valutei noastre s'ar datori lipsei de export, ar fi trebuit ca deprecierea să fie aceeași în 917, 918, 919 cași 920—căci noi dela începutul războiului ne găsim în aceeași imposibilitate de a exporta. Cu toate acestea valuta noastră s'a depreciat progresiv și mai ales în ultimii doi ani și anume exact în aceeași măsură în care valoarea banului se prăvălea. Ce argument mai puternic s'ar putea aduce în favoarea celor ce susținem?

6. Slăbirea creditului Statului.—Dacă este adevărat că atât scumpirea tratului cit și deprecierea valutei în exterior se datoresc în momentul de față mai ales deprecierei banului și că această depreciere, la rîndul ei, se datorește pedeparte inflației, iar pedealta faptului că întreaga monedă care circula azi nu mai are drept garanție decît creditul Statului, urmează că la baza tuturor acestor calamități stă în bună parte situația Creditului Statului.

În principiu chiar dacă acest credit ar fi intact, încă moneda care se bazează numai pe el se depreciază din cauză că Statul e un creditor greu maniaabil (v. p. 262 supra).—dar această depreciere e cu mult mai mare cînd creditul Statului din diferite motive a slăbit.

Pierderea creditului Statului poate avea diferite cauze. Așa de ex. un Stat care a pierdut un război, un Stat cucerit sau amenințat cu desființarea, un Stat pustiit, un Stat în plină dezordine și anarhie își vede fatalmente creditul scăzînd în mod matematic. Dar este acesta cazul Romîniei?

Romînia a eșit triumfătoare din război și și-a dublat teritoriul realizîndu-și unitatea națională.

Pentru ce totuși creditul său e slăbit?

În afară de situația oarecum incertă dela hotare, care totuși nu pare motivul cel mai însemnat de îngrijorare, destrăbălarea financiară din interior este norul negru care întunecă orizontul acestei țări. Desigur nici situația sa pur economică (producția) nu este înfloritoare, ea este chiar simțitor avariata din cauza războiului, ceiace se agravează și mai mult prin împrejurarea că o bună parte din factorii producției s'au pierdut pentru totdeauna.

Cu toate acestea scăderea actuală a Creditului Statului nu e în raport cu scăderea producției și cu atât mai puțin cu reducerea avuției naționale în general. Producția n'a scăzut cu mai mult de 2% iar întreaga avuție națională cu mai mult de 1/3 și cu toate acestea moneda circulantă și valuta bazate pe Creditul Statului au scăzut pînă la a 10-a sau chiar a 12-a parte din valoarea lor. Atunci nu situația avuției naționale stă în primul rînd la baza slăbirii Creditului Statului, ci altceva.

Statul împrumutîndu-se la Banca de emisiune și luînd asupra-și monedele străine, a andosat toate pagubele și cheltuielile de război, numai el singur, crușînd averea particularilor în general. Or, atîta vreme cît patrimoniul exclusiv al Statului a rămas în principiu ace-

* Asupra intensificării producției ca mijloc general de îndreptare a situației noastre financiare,—vom reveni de altfel mai jos, mai amănunțit.

lași, datorile ce și-a asumat, periclitează consistența aceluia patrimoniu și deci a creditului său.

E adevărat că Creditul Statului, spre deosebire de creditul unui particular, nu se bazează pe elemente patrimoniale ale domeniului său, ci pe elementul moral al unei corectitudinii în îndeplinirea angajamentelor, niciodată desmințită. Dar tocmai pentru că acest element moral să poată avea ființă, se cere, *dacă nu o consistență materială în elemente patrimoniale apropiate exclusiv, dar neapărat o ordine formală riguroasă la Capitolul cheltuelilor și veniturilor sale, adică la budget.* Or, în timpul războiului cheltuelile Statului nostru s'au mărit extraordinar, fără ca în măsura creșterii cheltuelilor să și fi găsit și sursa de venituri: dimpotrivă, pe măsură ce cheltuelile creșteau, veniturile efective diminuau, astfel că budgetul—baza Creditului Statului—s'a desorganizat complet, în timp ce Statul însuși s'a înglodat în datorii.

În acest fel, pe lângă calamitatea pagubelor materiale de războiu și micșorarea producției, s'a distrus echilibrul care trebuie să existe între elementul public și cel privat al averii naționale (oricât de mică și de redusă ar fi ea), echilibrul care este baza însăși a ființării și dezvoltării Statului. În alte vorbe, pe lângă o criză economică și una monetară trebuie să constatăm și existența unei crize așa zicând budgetară.

Desigur budgetul unui Stat se echilibrează în mod normal prin absorbirea unei părți din venitul național, de unde urmează că prima condiție a echilibrării propriu zise a unui budget este buna stare a producției; dar dacă din cauza războiului care cere cheltueli extraordinare peste venitul normal al națiunii, în timp ce producția națională, nu numai că nu se poate intensifica spre a furniza cheltuelile de războiu, dar dimpotrivă se micșorează, — dacă din aceste cauze venitul singur nu mai poate satisface nevoile de războiu ale Statului, — nu urmează deloc de aici că budgetul țării trebuie să se resemneze a rămâne gol, pentru motivul că de obicei el se hrănește numai din venit, nici să se umple cu... ficțiuni. În lipsă de orice alte resurse, Statul nu trebuie să pregeteze de a face apel la însuși fondul averii particularilor, — a cărui cruțare intempestivă poate duce întreaga națiune la dezastru financiar, cum e pe punctul de a se întâmpla la noi. Căci dacă prima condiție a menținerii creditului Statului este un budget regulat, *bazat pe o producție înfloritoare*, o condiție tot așa de însemnată a menținerii acestui credit este echilibrarea cu orice preț a budgetului, *chiar cînd producția din diferite cauze se dezorganizează.* În acest scop, dacă venitul nu ajunge, Statul, avînd în vedere ținta urmărită, va face cași un particular în același situație: va ataca fondul. Dacă el nici nu poate avea venit suficient, nici nu vrea să atace fondul, situația sa este aparent asemănătoare cu a celui care n'are nici venit, nici fond, ciace provoacă o insolvabilitate voită sau fictivă.

Or, în cazul nostru, unde până acum *fondul averii particulare* n'a fost deloc atins de nevoile de războiu ale Statului, slăbirea Creditului Statului prin desequilibrarea budgetului nu înseamnă slăbirea solvabilității întregii națiuni și deci slăbirea iremediabilă a Creditului Statului. Avera particulară nu este periclitată în aceeași proporție în care este acela a Statului prin suportarea exclusivă a pagubelor de războiu și deci absorbirea în anumite condiții a unei părți din averea particularilor putea și poate constitui un mijloc de echi-

librare temporară a bugetului, — spre însemnată deosebire de cazul unei națiuni păgubită în mod egal și în elementul public ca și în cel privat al averii naționale, când echilibrarea este cu mult mai grea.

7.—Efecte funeste ale deprecierei exagerate a banului.— Din cele de până acum rezultă că cele două mari calamități de care suferim: scumpirea enormă a traiului în interior și deprecierea valutei noastre în exterior se datoresc mai ales deprecierei banului, a cărei dublă cauză am văzut cui se datorește la rindul ei. Aceste două efecte ale deprecierei nu sînt totdeauna tot așa de inexorabile. În adevăr deprecierea banului în interior nu mai are aceleași urmări asupra valutei în exterior cînd, concomitent cu deprecierea banului nostru, s'a depreciat în același proporție și banul țării cu care venim în contact comercial. În acest caz diferența de preț între valutele, toate scăzute, dispare și atunci nu mai lucrează decît cauza cunoscută a balanței comerțului pentru a înregistra mici oscilațiuni de preț cum se întîmplă cu toate valutele în timp normal.

Aceasta se datorește faptului că¹, deși s'au schimbat cifrele, s'a menținut totuși raportul cotei de depreciere a valutei diferitelor țări. Cota deprecierei banului fiind aproape sau exact aceeași pentru toate țările prin ipoteză, diferența de preț între valute fiind la minimum.

Dar aceasta nu înseamnă de loc că scumpirea traiului, cellalt efect al deprecierei, se va resimți mai puțin. Raportul s'a menținut același numai din punct de vedere internațional; în lăuntruul fiecăreia din țări însă raportul dintre monedă și mărfuri s'a schimbat, întrucît numai stocul de monedă a crescut, pe cînd stocul mărfurilor nu, și fenomenul e același pentru toate țările cu moneda depreciată. Scumpirea traiului va lucra deci cu aceeași intensitate și va lucra în acest caz aproape la fel în toate țările.

Ceva mai mult. În toate țările cu banul depreciat, pe lângă efectele pe care le-am văzut, efecte imediate și pentru toți vizibile ale deprecierei banului, sînt altele care, deși mai ascunse sau mai îndepărtate, nu constituiesc mai puțin, fie o injustiție supremă, cum ziceam mai sus, fie un pericol social fără margini.

Și mai totuși întru cît deprecierea banului constituie o injustiție supremă? Iată întru cît: Cînd statul, la noi, din cauza războiului a fost silit să ia asupra-și miliardele în hirtie lăsate de Nemți și în special cînd el a trebuit să se împrumute cu 4 miliarde la Banca Națională pentru a putea duce războiul, el nu a făcut decît în mică parte și în aparență o operație de andosare a sarcinilor de războiu. În realitate împrumutul la Banca de emisiune nu este decît un fel de împrumut forțat dechizat, sau chiar, pentru unii cetățeni (nicii rentieri) este un adevărat *imposit exorbitant*, care însă nu atîng decît o singură categorie de cetățeni și anume pe deținătorii de numerar și de creanțe*, lăsînd nesupărate celelalte categorii ca: proprietari de imobile, deținători de mărfuri (și orice alte lucruri), negustorii, profesioni libere, etc. Or, aceasta este o injustiție strigătoare! Dacă Statul nu are bani ca să poată duce războiul, desigur trebuie să facă apel la punga particularilor, dar la punga *tuturor*, nu

* Acest fel de impozite sau împrumuturi forțate deghizate, au avantajul că sînt expeditive în momente de necesitate grabnică, dar în schimb acest avantaj e plătit, spre deosebire de ce se întîmplă în cazul impozitului și împrumutului fățiș, cu marea calamitate a deprecierei monedei de ale cărei efecte ne ocupăm aici.

numai la punga unora, căci toți sînt Romîni și toți sînt datori, potrivit cu mijloacele lor, să ajute Statul la nevoie. Or, împrumutul la Banca de emisiune, recte, impozitul dechizat, depreciînd între 8-10 ori valoarea numai a numerarului și a creanțelor, însemnează că confiscă în folosul Statului 80 până la 90 din averea deținătorilor de din orice altceva decît numerar sau creanțe. Unii naivi se bucură și aplaudă frenetic acest rezultat neașteptat, zicînd că nu e nimic mai just decît să se confişte averea celor care trăesc mai mult din munca altora decît din munca lor. Dar acești naivi uită că deprecierea banului nu atinge deloc pe maril bogătași din alte categorii și care constituiesc majoritatea: proprietari, industriași, negustori, profesioniști liberi care nu numai că nu sînt atinși, dar cîștigă colosal atît pe urma plus-valutei normale și a profitului neatacat, cit și a deprecierei banului care le mărește colosal veniturile. Tot astfel nu sînt atinși sensibil nici măcar toți deținătorii de numerar, căci maril capitaliști cu veniturile colosale trec prin fo: fără să se ardă, sau chiar se îmbogățesc fantastic plasîndu-și banii în acțiuni, adică în valori care urmează la bursă prețului ascendent al mărfurilor.

Singurii care sînt dureros atinși de deprecierea banului sînt numai micii funcționari, pensionarii și micii rentieri, adică cele mai inofensive categorii.

Aceasta e o primă față a Injustiției; iată și pe a doua:

In cursul operațiunii de depreciere a banului, prețurile lucrurilor trebuind să varieze concomitent cu deprecierea, clasele producătorilor și negustorilor profită de nedumerirea în care se găsește publicul cu privire la justa cota a deprecierei banului mereu ascendentă și astfel se dedau la o operă de speculă și spoliațiune a consumatorilor, care da posibilitate acestor clase să realizeze, în timpuri de lipsuri și nenorocire generală, cîștiguri fantastice, prea bine cunoscute sub numele sugestiv de „cîștiguri de războiu”, expresie echivalentă cu expresia cîștiguri imorale, odioase. Așadar deprecierea banului la noi confiscă pentru războiu 9 din zece părți a averilor compuse din numerar, dar numai a acestor averi, și da posibilitate tuturor speculatorilor să realizeze cîștiguri fantastice în timp de nenorocire generală—fără niciun surplus de muncă—celace este îndubitabil o injustiție supremă.

Dar deprecierea exorbitantă și mai ales continuă a banului constituie indirect și eventual un grav și permanent pericol social. În primul rînd prin faptul că banul depreciat se cîștigă prea ușor, mai ales de către speculatori, al căror număr imens constituie un zid de nepătruns între producător și consumator; se formează repede o clasă numeroasă de îmbogății de războiu care se adaugă la clasele avute din timp normal. Această întetire a clasei avute, prin adăugirea noilor membri, a căror cîștiguri fantastice nu mai pot găsi absolut nici o justificare, intensifică enorm sentimentul de ură și de revoltă a claselor muncitoare și sărace care se cred acum mai înșelate și mai nedreptățite ca oricînd, cu toată mărirea inevitabilă a salariilor lor, care totuși sînt departe de a se afla în echivalență adevăratele cîștiguri de războiu.

În fine fenomenul deprecierei are eventual o urmare catastrofală și anume dezorganizarea producției și cu ea aceia a societății întregi.

În principiu se pare că deprecierea banului ar trebui să lucreze ca un stimulent al producției, celace se și întimplă acvea cînd de-

precizarea e relativ mică și se datorește mai ales inflației; sau chiar fiind ceva mai mare, tinde totuși să dispară. În acest caz, mai ales dacă situația economică generală permite sau chiar cere investire de capitaluri în noul întreprinderi, deprecierea prin inflație este chiar un bine, căci abundența de numerar disponibil stimulează munca și noile întreprinderi. Din acest punct de vedere apologiștii inflației moderate nu lipsesc.

Atunci însă când deprecierea e mare, când ea se datorește în mare parte slăbirii garanției monedei și când ea continuă a se menține în curs de ascendență, astfel că încrederea în valoarea reală a monedei dispăre—cum e cazul la noi—atunci producția, în loc să urmeze aceiași cale, dimpotrivă își încetinează pasul, se dezorganizează și în tot momentul amenință să se oprească de tot.

Și mai întâi deprecierea prea mare a monedei unită cu fluctuațiile valorii ei, fluctuații inerente acestui fel de situație anormală, provoacă și favorizează în mod extraordinar jocul de bursă. Născându-se posibilitatea de a se realiza câștiguri fantastice în câteva zile, fără nici-o străduință, enorma majoritate a deținătorilor de capital, în loc să-și plaseze disponibilul în întreprinderi serioase de producție, care prin chiar faptul seriozității lor cer cel puțin vreme pentru înfricarea profiturilor reale, aleargă la bursă înfrigați de mirajul câștigului fără muncă și răbdare, și-și plasează banul în acțiuni de-ale societăților care, —deși plutesc în aureola reclamelor bogate,—nu sînt decît niște întreprinderi factice ad-hoc, care n'au alt scop decît câștiguri imediate prin speculă asupra primelor, iar nici de cum munca și producția reală.

De altfel chiar în privința întreprinderilor serioase, e de remarcat că numerarul, absorbit cu ocazia lor, nu ajută decît în foarte mică proporție producția, căci enorma majoritate a sumelor debursate cu ocazia jocului de bursă, avînd de obiect acțiunile acestor întreprinderi, se plimbă prin buzunarele speculatorilor, întreprinderea nebeneficînd realment decît de suma subscrisă sau cel mult de valoarea nominală a acțiunii.

Așadar, — lăsînd deoparte chestiunea cum jocul nebunesc la bursă poate duce la felace se numește un *crach* financiar,—să reținem constatarea că acest joc provocat și fomentat de inflație și depreciere exagerate, desorganizează și paralizează producția: a) *din punct de vedere moral*, preparînd mentalitatea câștigurilor fără muncă tocmai în timpuri cînd e nevoie nu de muncă obișnuită, ci de clasicul „labor improbus”, iar b) *din punct de vedere material*, deturnînd numerarul disponibil dela o rodnică întrebuințare și canalizîndu-l în cea mai mare parte spre întreprinderi factice și spre speculă *).

* În privința influenței deprimante a împrumutului forțat (prin emisiune exagerată de bilete) asupra producției, iată cum se exprimă Cauvès, dintr'un punct de vedere diferit: «Dans un emprunt celui qui a des capitaux disponibles est le premier à souscrire; celui dont les capitaux sont engagés n'est pas troublé dans ses opérations industrielles, à moins que l'emprunt ne prenne la forme d'une contribution forcée; mais en ce cas il ne s'agit plus à proprement parler du crédit.—Même observation si l'Etat avait abusé de l'émission du papier-monnaie. Les conséquences de cet abus péseraient aussi lourdement sur la production». (Cauvès, Cours d'Ec. Pol., T. IV, p. 453., Ed. III-a).—Se cuvine să adăogăm la cele spuse aici de Cauvès că acest dezavantaj e inerent numai impunerii deghizate, cum e emisiunea de hirtii, care singură lovește la întimplare; impunerea fătîșe nu lovește decît acolo unde trebuie, cu grija meticuloasă nu numai de a nu se paraliza producția, ci tocmai spre a se prepara intensificarea ei.

Dar în afară de aceasta,

Intrucît producția nu se fixează arbitrar numai după dorința producătorului, ci după cererea consumatorilor; și intrucît din cauza crizei monetare, preurile toate se măresc, — consumatorul tinde în mod natural să-și restrîngă la minimum consumația, așa că, dacă tendința producătorului este spre mărirea producției, tendința consumatorului este spre reducerea ei.

De altă parte muncitorii spre a lupta împotriva deprecierei banului sînt siliți să ridice prețul muncii; dar ridicarea salariilor în primele ei manifestări nu reușește să se fiină de pasul deprecierei. Și atunci, cum deprecierea continuă, plîngerile și cererile lucrătorilor se înmulțesc, întrefînîndu-se astfel în mijlocul lor un spirit de efervescență și nemulțumire continuă împotriva patronului care niciodată nu dă destul. De aici greve la fiecare pas, stagnare a producției și a muncii active *). Deprecierea banului continuînd, oricît de mare ar fi culanța patronului, lucrătorul capătă a la longue convingerea surdă, că oricît i s'ar da, niciodată nu i se dă destul, — căci experiența îi arată că toate grevele și măririle de salariu sînt mai prejos de ce-ar putea să fie și dela un moment dat revolta și spiritul de grevă îi acaparează iremediabil sufletul. Din acel moment orice demersuri pe lângă un asemenea spirit, orice apel la sentimente bune sînt de prisos, căci răul a luat proporții. Lucrătorii nu se mai mulțumesc cu un preț just și rațional, oricît de ridicat ar fi el; din spirit de război și război, ei urmăresc cîștiguri neobișnuite și terorizare. Pretențiile lor întrec de acum măsura nevoilor lor și a dreptății, și atunci: sau patronul nemaî putînd satisface fără a pierde pretențiile exagerate ale lucrătorilor, este silit să oprească el însuși producția, sau dacă satisface aceste cereri, lucrătorul va avea în curînd mai mult decît îi trebuie și în aceiași proporție va munci mai puțin.

Dela acest stadiu extrem și până la schimbarea caracterului grevelor din economic în unul politic și social nu mai este decît un pas.

Dar pe noi, care sîntem o țară agricolă, ne interesează deocamdată mai mult munca dela cîmp decît cea din fabrici și ateliere. Or, la țară pericolul deși este diferit, nu e mai puțin real.

Țăranul cîștigînd azi banul prea ușor din cauza deprecierei pe deoparte, iar pe de altă neavînd nevoie să cumpere prea multe lucruri, intrucît majoritatea lucrurilor de care are nevoie și le produce singur, se găsește la un moment dat a fi deținătorul unei însemnate cantități de numerar care, deși depreciat, întrece totuși cu mult trebuințele lui obișnuite. Din această cauză pe zi ce trece, el devine mai puțin accesibil la munca cîmpului, căuînd să înlocuiască această muncă — care este o necesitate vitală pentru întreaga națiune — cu operațiuni noi de negustorie și speculă, îngroșînd astfel numărul deja prea mare al intermediarilor dintre producător și consumator — și subînlînd prin chiar aceasta producția propriu-zisă.

Așadar pe toată linia micșorare a producției și perturbare în rîndul factorilor ei.

Micșorarea și dezorganizarea producției din cauza deprecierei

* Dintr'un punct de vedere diferit, Ch. Gide zice: «La hausse des prix en effet agit comme un ressort sur les grèves des deux cotés à la fois, — en élevant le coût de la vie et en augmentant les profits d'où il résulte que les ouvriers sont plus pressés de demander une augmentation de salaire et ont d'autant plus de chance de l'obtenir». — (Cours d'Ec. pol., p. 725 și vol. II, p. 362. Ed. V-a).

banului fiind *continuă*, vom ajunge la un moment dat să avem mult mai puține utilități pe piață decât sînt necesare pentru îndestularea marelui masă a locuitorilor țării. În acel moment lucrurile rămase și necesare existenței, nu vor putea intra desigur decât numai în mîncărilor care pot plăti prețuri fantastice, iar marea masă a locuitorilor lipsiți de mijloace atât de largi de plată, va rămîne deoparte neldestulată. Din acel moment ura și revolta claselor sărace contra celor afluți, ură care se manifestă chiar în timpuri de producție normală prin lupta dintre capital și muncă, va lua o formă atroce, căci nu va mai fi alimentată numai de dorința de a se mări confortul și a se ușura viața printr'un mai mare cîștig, ci din nevoia imperioasă și crudă a foamei.

Mai este nevoie să adăogăm că această situație a maselor llănite, alături de o mică minoritate îndestulată, va aduce după sine un cataclism social sau o prăvălire în prăpastie?

Lucrul este evident pentru oricine și de aceea nu mai insistăm...

S. Mijlocul de scăpare: Impozitul extraordinar de războiu tinzînd la socializarea parțială a averilor.—Aceasta fiind gravitatea excepțională a situației noastre financiare, atât înăuntru cit și în afară, găsirea mijloacelor de îndreptare devine o chestiune pe cit de vitală, pe atît de presantă.

Date fiind cele două elemente care hotărăsc de starea și finanțarea și economică a unui popor: *producția și banul*, se pune întrebarea asupra căruia trebuie să lucrăm în primul rînd și cu mai mare intensitate, în cazul nostru—*asupra producției sau asupra banului?*

Intensificarea producției.—Partizanii ideii că dezastrul nostru atît economic cit și financiar, atît înăuntru cit și în afară, se datorește în primul rînd reducerii producției, zic: „să intensificăm producția și totul e rezolvat!”

Desigur intensificarea producției este un țel pentru a cărul înfăptuire nici o disidență nu poate exista și nici o străduință nu este prea mare. Intensificarea producției, devenită o realitate este chează-șla cea mai sigură a rezolvirii radicale a crizelor economice de subproducție în primul rînd—și indirect a celor financiare.

Dat fiind însă raportul care există în mod normal între producție și ban, dat fiind că, dacă e adevărat că producția s'a micșorat față de timpul normal, ea totuși nus'a micșorat mai mult de $\frac{1}{2}$ sau $\frac{1}{3}$, pe cînd, concomitent cu acest fenomen, cantitatea banului a crescut de 10 ori comparativ cu cantitatea din timp normal,—ar urma că pentru a restabili raportul sdruncinat dintre ban și producție, dacă am lucra numai, sau în principal asupra producției, ar trebui să cerem acestei producții să se intensifice pînă să ajungă la mai mult de 10 ori cantitatea din timp normal pentru o îmbunătățire rapidă a situației, sau cel puțin dublîndu-se comparativ cu normalul, să se mențină dublată 40—50 de ani de-a rîndul pentru o îmbunătățire lentă.

Dar chestiunea care se pune este: în împrejurările în care ne găsim imediat după războiu, o asemenea operă poate fi oare după voe pusă în practică și gradul, pînă la care opera intensificării s'ar putea ridica în cel mai bun caz, poate fi oare suficient pentru soluționarea *grabnică* a groazniciei crize prin care trecem? La amîndouă aceste chestiuni, răspunsul este defavorabil tezei că la noi prima nădejde trebuie să fie intensificarea producției.

Se pare, în adevăr, că cei care în momentul de față ne prezintă ca soluție *principală* „intensificarea producției”, trec prea ușor peste ravagiile mari pe care le-a făcut războiul în economia noastră națio-

naid, mai bine zis ei trec peste greutatea, poate, insurmontabilă pentru moment de a intensifica această producție atita cît am voi și cît ar trebui. Războiul a distrus complet averile însemnate ca: brațe de muncă, unelte și mașini, vite, materii prime, mijloace de transport; a oprit pe loc micile industrii născînde, a schimbat bazele culturii pămîntului transformînd în mică, proprietatea mare, ceia ce va influența pentru cîtiva ani în rău producția agricolă, etc., etc., — toate împrejurări care, nu numai că nu sînt propice unei opere de intensificare grabnică, dar au redus simțitor producția țării sub normal. Ravagiile războiului nu numai că au redus averea națională cu $\frac{1}{3}$ *, dar au desorganizat simțitor producția chiar în privința averii rămăasă intactă.

Așa fiind, în ideea de intensificare a producției, trebuie să deosebim în ce ne privește două elemente: a) intensificare pentru refacere, adică pentru revenire la normal; b) intensificare pentru a întrece cu mult normalul (dublînd sau triplînd producția peste normal, de ex.) spre a ne putea astfel acoperi toate cheltuielile de războiu.

În principiu, producția unei țări e strîns condiționată de: solul acelei țări, de mașinile întrebuițate, de spiritul inventiv și de inițiativă al rasei, pe capitalurile investite, de brațele de muncă disponibile, de felul mai mult sau mai puțin rar și prețios al produselor, de nevoile pieței interne, de cererile și putința furnizării pieței internaționale, etc., etc. Cu alte cuvinte în principiu *cuantumul producției unei țări este determinat în primul rînd de un complex de împrejurări care nu sînt cu totul supuse voinței noastre*. Or, dacă în timp normal, cînd aveam la dispoziție toate din belșug: capital prețios, brațe și unelte de muncă, mijloace de transport satisfăcătoare, liniște a spiritului public și relativă sînguință, nu ne era ușor să intensificăm producția pentru a egala în intensitate alte popoare mai înaintate din punctul de vedere economic, — cum se va putea azi, — în timp de lipsuri de toate felurile, de completă dezorganizare a producției, — să se realizeze minunea ca, la doleanța foarte legitimă: „Fiat lux”, producția nu numai să revină la normal, dar să se dubleze, sau tripleze atîngînd recorduri ideale chiar pentru vremuri bune? Încă odată: intensificarea peste normal a producției este mijlocul cel mai sigur de rezolvire a crizei economice și indirect a celei financiare, dar mijlocul pentru realizarea acestei minuni, — care este acel mijloc?

„Este la mîntea omului că, date fiind ravagiile războiului, noi nu putem rîni pentru moment decît cel mult la o *treptată* revenire la normal; în celace privește întrecerea cu mult a normalului, aceasta nu poate fi decît operă viitorului mai îndepărtat”.

Revenirea *peste cîtva timp* la normal, fiind tot ce putem rîni deocamdată; să ne întrebăm care ar fi situația generală a crizei în cazul *normalizării* producției, dacă nu se iau măsuri în domeniul monedei?

Desigur revenirea producției la normal ar aduce o îmbunătățire a situației: viața ar deveni mai comodă și s'ar efteni într'o măsură oarecare, față de scumpetea dia momentului de față.

Dar această eftenire ar fi neînsemnată din moment ce cantita-

* V. Dr. I. N. Angheliescu, „Problema financiară” p. 15.

** Lăsăm la o parte chestiunea dacă este prudent ca producția unei țări să treacă de o anumită limită, făcîndu-se toate sacrificiile și pregătirile în acest scop. După acoperirea cheltuielilor de războiu prin supra-producția, cum s'ar canaliza surplusurile viitoare?

tea de monedă continuând să fie de 10 ori în mediu mai mare decât trebuie; ar menține o scumpete de 8—10 în mediu peste prețurile normale.

Cineva însă ar putea zice: Dacă producția redevine normală și chiar mai abondantă, puțin interesează de acum dacă banul e în mai mare sau mică cantitate pe piață: Dacă sînt bani mulți, fiecare va putea oferi prețuri mai ridicate ca în timp normal; esențialul este că se găsească lucruri spre a fi cumpărate. Această părere ar fi fundată numai în cazul cînd sporirea cantității de monedă pe piață ar avea de efect o egală și corespondentă sporire în buzunarele tuturor locuitorilor țării, pe deoparte, iar pe de altă ar fi concomitentă cu o sporire a aloagă a cantității de monedă în toate celelalte țări cu care sîntem siliți să venim în contact comercial.

Dacă sporirea cantității de monedă pe piața noastră nu este rezultatul unei simetrice sporiri a cantității de monedă din buzunarele tuturor locuitorilor, căci inflația schimbînd consistența averilor—a lucrat în mod întîmplător: la unul înzecind, la altul încîncînd, la altul îndoinîd, iar la altul reducînd sau chiar epulzînd cantitatea de numerar (v. injustițiile rezultînd din deprecierea banului No. 7, p. 272—274)—și acesta e cazul la noi,—atunci deprecierea banului prin surabundența nu mai este de loc indiferentă, ea avînd efecte diferite dela individ la individ. Oricît s'ar zice că deprecierea banului, cînd lucrează singură, nu are alt efect decît o simplă deplasare de avere dela o mînă la alta care poate, ce e drept, să lovească crud pe unii indivizi în folosul altora, dar care lasă Statul ca atare neatins,—este de remarcat că ideea de justiție, ca bază a repartiției averilor într'un Stat, nu poate fi complet indiferentă niciodată nici unui Stat și cu atît mai puțin, în vremuri de frămîntări profunde în sufletul maselor, într'un Stat istovit de războiu și mînat de diferiți fermenti de dizolvare socială. Or, să nu uităm că deprecierea banului, prin crearea îmbogățirilor de războiu fără surplus de muncă, prin sărăcirea micilor titulari de venituri neclastice, prin acela că ridicarea salariilor la început nu se poate ține de pasul deprecierei, iar mai tirziu întrece orice măsură în pretenții, prin fomentarea cîștigurilor fortuite la joc de bursă, etc.—operează o deplasare *injustă* de avere.

De altfel—și aceasta e mult mai important, cînd numai noi avem hîrtie multă, pe cînd celelalte țări au cantitate mai mică decît noi sau chiar normală,—valuta noastră se menține—după cum am văzut—scăzută în străinătate (v. p. 269—270 supra) și deci raporturile noastre comerciale externe se mențin grav avariate.

În fine, în tot acest timp Statul neavînd la dispoziție resurse extraordinare, cu care să-și poată achita datoriiile extraordinare contractate din cauza războiului, creditul său va continua să rămîină slăbit, menținîndu-se desechilibrul periculos între elementul public și cel privat al avuției naționale.

De aici urmează că normalizarea producției, *dacă ar fi posibilă*, este în adevăr un mijloc de îmbunătățire a situației, pentru înfăptuirea căruia toți trebuie să ne străduim*; dar în cazul extraordinar de depreciere cu totul disproporționată a banului (criză monetară acută), acest mijloc apare mai redus și insuficient, menținînd

* În țările bîntuite numai de criză economică, acesta este singurul mijloc eficace; el este prealabil și cel mai eficace în țările unde criza economică e mai acută ca cea monetară. La noi însă, unde eriza monetară e mai acută, situația se schimbă.

înăuntru o injustiție și o anomalie în putința de a oferi prețurile mari, în afară valuta scăzută, iar creditul și echilibrul Statului, slăbite și înăuntru și în afară.

Și toate acestea în cazul fericit când intensificarea producției a putut atinge normalul !

Se cuvine însă să revenim și să insistăm asupra faptului că ipoteza de mai sus a intensificării producției spre a ajunge la rezultatul pe care totuși l-am găsit insuficient pentru soluționarea crizei—este cu totul gratuită, din două motive : a) chiar dacă începutul intensificării ar fi posibil acum, completarea operei de a atinge normalul nu poate veni decât după vreme îndelungată, date fiind ravagiile războiului ; b) neîncrederea generală în valoarea reală a banului nostru depreciat și abundența lui au desorganizat—după cum am văzut—atît de profund producția prin greve, joc de bursă etc., încît pentru moment nu poate fi vorba nici măcar de a începe a operei de intensificare, atîta vreme cît cauzele paralizante subsistă.

Întărirea monedei.—Toată atenția și toate eforturile noastre terbucesc deci îndreptate în primul rînd, asupra celui alt element al calamității : banul depreciat. Aci stă cantitativ enorma majoritate a răului, aci și intervenția Statului, putînd fi imediată, poate juca un rol mai larg și mai eficace.*

* Ne ocupăm aci de cauzele și remediile mari ale crizei. Aceasta nu înseamnă că totul se va reduce aci cu exclusivitate. Concomitent cu remediul cel mare, secundat în măsura posibilului de intensificarea producției, o seamă de alte măsuri subsidiare vor completa opera. Așa de ex. se vor lua măsuri energice și imediate împotriva contrabandelor care continuă să ne aducă hirtie străină de peste graniță, măsuri de desîntîrire a slucurelor, de favorizare a importului materiilor prime ce ne lipsesc complet, organizare și control a importului și exportului de valută, măsuri de unificare a monedelor străine etc., etc.

Cu această ocazie este important să precizăm că prin unificarea monedelor nu trebuie să înțelegem numai deocînd unificarea imediată a tuturor monedelor, ci numai pur și simplu unificarea monedelor străine pe care statul nostru a fost nevoit să le ia asupra-și. Pentru moment, întrucît monedele străine nu pot avea nici un titlu măcar principial pentru a fi garantate de o bancă de emisiune privată, ele vor fi înocuite nu cu hirtia Bancii Naționale, care va trebui să tîndă spre recăpătarea garanției ei normale, iar nu spre o nouă depreciere a biletelor ei, ci cu o hirtie emisă de stat, care va circula alături de hirtia Bancii Naționale în urma unei modificări ad-hoc a privilegiului de emisiune, acordat acum exclusiv Bancii Naționale. Numai așa se va putea menține în interesul tuturor deosebiră geloasă care trebuie să existe între o monedă de hirtie cu garanție metalică și o hirtie-monedă garantată numai de Stat.

Cu toate acestea,—dacă mijloacele ce propunem în acest articol se vor aplica riguros, s'ar putea eventual ca înlocuirea monedelor străine, să se facă tot cu hirtia Bancii Naționale, care ar circula astfel singură,—dar cu condiția neapărată în acest caz, ca statul să cedeze Bancii Naționale toate garanțiile realizate prin socializarea de care vorbim mai jos. (Cap. 10—11) și ca această stare totuși anormală să nu fie concepută decât ca un cit mai scurt provizorat pentru bancă.

În ce privește valoarea economică a monedei cu care rublele și coroanele se vor preschimba, cel mai echitabil sistem,—deși cum greu de aplicat,—ar fi să se preschimbe monedele străine cu valoarea lor în lei, din momentul în care fiecare deținător a intrat în posesiunea lor. În acest fel marea majoritate a deținătorilor de monedă străină vor primi valoarea reală actuală a monedei lor (mai m. c. decît a leului, ceiace va constitui un

Care ar fi mijloacele prin care putem lupta contra marii calamități a deprecierei banului? Răspunsul la această chestiune este foarte simplu.

În primul rând trebuie să se oprească brusc (ceiace pentru moment s'a făcut) operația de *continuare* a inflației prin încetarea totală a oricărui nou împrumut al Statului la Banca de emisiune, secundind această măsură cu alta care să oprească orice nouă cantitate de monedă străină să mai intre în țară.

Toată lumea e de acord asupra acestor măsuri.

În același timp trebuie să facem să dispară de pe piață tot surplusul de monedă prea multă și prea puțin garântată.

Dar pentru aceasta se pune în prealabil chestiunea : care este cantitatea de monedă necesară pieței noastre în momentul de față, căci numai astfel putem ști care este cantitatea care, fiind superflua și dăunătoare, trebuie retrasă.

În timp normal, circula pe piața noastră 600 milioane hirtie de-a Băncii Naționale care era, după cum știm, exact atât cit cereau nevoile pieței. Astăzi, avind în vedere pe deoparte faptul că stocul de mărfuri este scăzut, dar pe de altă parte faptul că cele mai multe plăți se fac azi în numerar (argint-comptant) din cauza împrejurărilor anormale prin care trecem, — se poate zice că pe teritoriul vechiului regat cantitatea hirtiei necesară ar fi cam aceeași ca cea din timpul normal adică 6-700 milioane. Ținând socoteală însă că teritoriul României în urma războiului s'a îndoit, se poate zice că pe teritoriul României întregite cantitatea de monedă necesară azi ar fi cam de două ori cea din timp normal, adică circa 1.2 miliarde.

Ceva mai mult, întrucât în urma războiului o mulțime de întreprinderi noi devin absolut necesare pentru refacerea și avântul economiei naționale, întrucât deci atât în teritoriul vechiului regat cât și în teritoriile alpine se simte nevoia imperioasă de capital disponibil pentru a fi investit în noi și variate întreprinderi, trebuie să admitem că numerarul din timp normal n'ar fi suficient pentru satisfacerea acestor noi nevoi și că deci, pe lângă cifra de mai sus, ar trebui să rămână pe piață o cantitate anumită de numerar destinat exclusiv a se canaliza spre refacerea producției naționale. * Deja o

început de reducere a inflației), — și nu e dect drept, căci ei au dobândit-o larg în timp de depreciere; iar cel care vor putea dovedi că o au dinainte, vor primi valoarea în lei din timpul respectiv. Se va urma la fel cu deținătorii de creanțe. Cei care vor dovedi data anterioară a titlului lor, vor primi la termen valoarea în lei a creanței din momentul nașterii ei, iar creanțele care au luat ființă ulterior, își vor vedea suma de monedă străină din titlu redusă la suma echivalentă în lei din momentul nașterii creanței, — făcându-se astfel o simplă aplicare prin analogie a principiului înscris în codul nostru civil în art. 1579 al. 3, cu privire la monedele metalice.

Sisteme mai expeditiv ar fi: preschimbarea monedelor străine după valoarea lor reală actuală fără preocupare de momentul dobândirii lor, — sau fixarea unui curs arbitrar ceva mai ridicat decit valoarea lor actuală; dar ambele aceste sisteme consacră injustiții: cel dintâi lovește crud pe deținătorii vechi de monedă străină câștigată normal prin muncă cinstită, cel de al doilea păgubește pe deținătorii de monedă românească depreciind această monedă cu tot ce se dă în plus peste valoarea reală actuală a monedelor străine.

* În ceiace privește punerea pentru prima oară în valoare a imenselor bogății ce zac în subsolul României, este evident că o mare cantitate de capital disponibil e necesară. Dar pentru aceasta nu cantitatea de hirtie

parte însemnată a numerarului de azi s'a și investit în o mulțime de întreprinderi și societăți care pe fiecare zi lau naștere cu o febrilitate isbitoare. Dar, cum am mai văzut, chestiunea cea mare este: cite și anume care din aceste noi întreprinderi și investiții de capitaluri sînt cu adevărat necesare producției naționale?

Se pare că marea majoritate a noilor societăți, care au luat ființă în timpul inflației, nu au în vedere în mod serios refacerea producției, ci cele mai multe din ele speculează fantastica creștere a primei acțiunilor dela o zi la alta spre a realiza câștiguri imense, fără ca măcar societatea să-și fi început activitatea rodnică, ba chiar fără ca nimeni să se fi întrebat dacă vre-odată o anumită societate din cele nou înființate, promite măcar în posibilitate abstractă o efectivă refacere a producției naționale.

Pentru întreprinderile care pot fi de folos refacerii țării, o anumită cantitate de monedă e necesară peste cifra din timpurile normale, avînd însă grija ca prin diferite mijloace ce preconizăm. această cantitate mai mare de monedă să fie pe cît posibil întărită și garantată; în celace privește însă întreprinderile care au de scop numai specularea acțiunilor la bursă trebuie să riguros împledecate, căci atîta vreme cît numerarul există în cantitate exagerată și lipsit de garanție efectivă pe plată, cum e cazul la noi, aceste întreprinderi factice se înmulțesc ca parazitete, iar odată formate, împiedecă măsurile de suprimare a inflației creînd în sufletul legiilorurului teama de a nu isbi în întreprinderile cu adevărat necesare (rari nantes) cu care alături cele factice au luat naștere.

De aceea se împline în momentul de față un riguros triaj între societățile noi formate: cele necesare producției, puse deoparte și cruțate; cele înființate pentru speculă, tovlte fără milă; iar pentru viitor, dat fiind marea pericol financiar (și deci economic) la care o întreprindere inutilă expune țara în momente de inflație monetară, — se poate adopta pentru cităva vreme sistemul ca nici o societate, fie chiar comercială, să nu poată lua naștere fără o prealabilă aprobare a guvernului, care astfel va examina necesitatea și oportunitatea noii întreprinderi.

Avînd toate acestea în vedere, se poate zice că, dată fiind (pe lângă mărirea teritoriului), nevoia de capital disponibil pentru noi întreprinderi, cantitatea de monedă necesară Romîniei întregite în momentul de față este cam de două ori cantitatea trebuincioasă în timp normal, adică 3—3,5 miliarde.

Or, în momentul de față circulă pe piață: circa 5 miliarde hirtie de-a Bancii Naționale, circa 3 miliarde hirtie a Băncii Generale, 2% miliarde coroane, circa 2 miliarde ruble, — total circa 11 miliarde lei, țînd compt atît de contrabande cît și de diferența de valoare dintre monedele străine și lei. Așadar în cifră cu totul aproximativă (calculul e făcut în linii cu totul mari), circulă în momentul de față peste opt miliarde, hirtie, care — fiind superfluă și daunătoare — trebuie retrasă cît mai repede de pe piață.

Prin ce mijloc se poate pompa această enormă cantitate superfluă? Părerile se despart aici din nou.

Unele nemernică care mișună azi pe plată, lipsită de o garanție normală, poate să fie întrebuințată. Pentru aceasta se va aștepta liberul joc al sistemului monetar clasic dinaintea războiului (Emisi ne după regulile Băncii Naționale) sau se va aviza la punerea în aplicare a sistemului monetar al valonilor reprezentative, preconizat de d. dr. I. N. Angelescu în broșura sa „Problema financiară”.

Unii zic: Retragerea surplusului rău făcător de monedă trebuie să se facă prin împrumuturi interne. Aceasta este o greșală. Împrumutul poate să aducă însemnate servicii financiare când cantitatea de monedă depășește numai puțin normalul, când inflația este mică.

Astăzi în urma împrumutului forțat deja înfăptuit *indirect* prin emisiune de 4% miliarde a Băncii Naționale, un împrumut direct (fidei-jurament, fie forțat) este ineficace, căci—afară de cazul dificil când rambursarea lui nu s'ar mai face deloc (prin surprindere), sau s'ar face enorm de târziu,—este o măsură *temporară* întrucit sumele, intrând azi în mîna Statului, mine vor reveni din nou în mîna publicului sub formă de plăți din partea Statului sau rambursare, astfel că *inflația monetară nu poate dispărea*.

În afară de aceasta, trebuie să remarcăm, că atît cît ține epoca de depreciere considerabilă a monedei, interesul statului nu stă în a contracta noi împrumuturi,—ci, dacă se poate, în a plăti cît mai grabnic (înainte ca deprecierea să fi dispărut) pe cele deja contractate. În adevăr, dacă Statul se împrumută în epoca de depreciere și plătește datoria forțamente mai târziu, cînd moneda se întărește, înseamnă că la *acum* moneda depreciată și plătește *mine* monedă tare, celace este în marele său desavantaj, căci plătește în realitate mai mult decît a primit.

Dimpotrivă, dacă prin vre-un mijloc oarecare ar reuși să găsească bani spre a-și plăti *chiar acum* cea mai mare parte din datorii, aceasta înseamnă că el se liberează plătiind monedă depreciată în locul monedei tari pe care a luat-o eu împrumut, celace pentru Stat este un avantaj imens, căci el în realitate plătește mai puțin decît a luat.

De altfel prin operația împrumuturilor, Statul n'ar reuși să scape de datorii, el n'ar face decît să-și schimbe creditorii: în loc să fie debitor față de Banca Națională și deținătorii de hirtie monedă, va deveni debitor față de particulari deținători ai titlurilor de împrumut, de data aceasta cu *dobîndă*, celace înseamnă că creditul său va continua să fie tot așa de zădărnicit. ** În fine injustițiile pe care deprecierea banului le-a provocat în repartitia actuală a averilor—rămîn intacte, consacrate, așa zicînd, pentru totdeauna, dacă pentru reducerea inflației se recurge la împrumuturi. ***

* S'ar părea că împrumutul, dacă nu reușește să retragă pentru totdeauna numerarul de pe piață, reușește cel puțin să oprească pe loc *creșterea* inflației. Cu toate acestea faptul că de obicei titlurile statului sînt lombardați la Banca Națională și în această calitate pot servi într-o măsură oarecare la noi emisiuni de hirtie (recte noi cantități de hirtie puse în circulație), acest fapt înseamnă că, vînd a micșora răul, sau cel puțin a-l opri pe loc, se poate întimpla chiar ca acest rău, eventual, să se mărească.

** Cît despre *împrumutul extern*, el este în momentul de față aproape impracticabil din următoarele cauze: a) neîncrederea străinătății în puterea noastră de plată, actualmente desorganizată prin lipsa unui budget regulat; b) condițiile oneroase și chiar umilitoare pe care ni le-ar impune, din cauza acestei neîncrederi; c) imensitatea sumei de care am avea nevoie și care *forțamente prepară o robie economică*; d) arzătoarea dorință a capitaliștilor străini de a se folosi de situația noastră financiară precară spre a se lăfrupta din bogățiile neexploitate ale țării, nu ca creditorii cu o dobîndă fixă, ci ca întreprinzători și în general participanți la beneficii; e) în fine starea financiară precară a mai tuturor statelor după războiu, care în primul rînd trebuie să se îngrijească de refacerea lor proprie.

*** Suma pe care statul ar trebui s'o realizeze prin împrumut fiind foarte mare și cum ea ar fi furnizată în cea mai mare parte de maril ca-

Singur un *impozit extraordinar de războiu*, odată pentru totdeauna, realizează—fără nici un desavantaj—imediată și radicală dispariție a inflației monetare, asigurând intrarea în mina Statului pentru totdeauna, a întregii sume pe care Statul, luînd-o până azi asuprașii, pe deoparte și-a periclitat Creditul atît de nesăbuit, iar pe de alta a produs groaznică criză monetară.

Din această sumă Statul își va plăti de îndată datoria la Banca Națională, care astfel va recăpăta și va *distruge* toate hîrtiile superflue ce mîșunau pe piață. Surplusul în mina Statului, după achitarea datoriei la Bancă, nu va fi întrebuințat pentru cheltuelile ordinare, ci va fi pur și simplu distrus (monede străine retrase), pentru a se stinge puțința ca această sumă, odată retrasă, să mai revină pe piață sub o formă sau alta. Pentru cheltuelile ordinare și noi, Statul va recurge la altfel de resurse și anume la cele prevăzute la No. 9 litera c infra, precum și în subsidiar la cele prevăzute la No. 10 infra.

Efecte imediate ale impozitului.—Situția după atîta întîrziere va deveni abia atunci așa cum ar fi fost dela început, dacă în loc de împrumut la Banca de emisiune, s'ar fi recurs fățiș la impozite grele. Se va face așadar acum ceia ce se putea să se fi făcut pe îndelete până acum pentru a evita criza financiară.

Desigur, pentru aceasta, țara întreagă nu va fi mai bogată, ea va rămîne pentru moment tot atît de sărăcită parțial pe cît a lăsat-o războiul; dar pagubele și sarcinile inerente războiului nemi apăsînd numai pe umerii statului, sau numai asupra unor din cetățeni, ci pe umerii tuturor cetățenilor, acele sarcini vor fi înfinit mai ușor suportate, iar creditul statului va revîia. Atunci abia va deveni liniștitoare și asigurarea unora cu privire la situația rea financiară a statului nostru, asigurare pe care o auzim adesea: „Nu e nici un pericol, sîntem o țară bogată”. Aceasta e adevărat dar avuția națională a unei țări cuprinde și averea proprie a statului (domeniul public și privat) și averea particularilor. Or, în momentul de față averea proprie a statului, prin sarcinile ce el a luat asupra-și în timpul războiului, își vede consistența amenințată; în schimb averea particularilor, pe ici pe colo atinsă, este în cea mai mare parte în stare relativ destul de bună, iar pentru mulți este disproporționat mărită. În tot cazul întreaga avere a particularilor alta decît numerarul a rămas neatinsă până acîm de cheltuelile colective de războiu, propriu-zise, nedînd tribut decît în gubelor pe războiu fortuite. Or, în urma impozitului care răsîndește cheltuelile războiului asupra tuturor cetățenilor, echilibrul rațional între elementul privat și cel public al avuției naționale, oricît de redusă ar fi ea, se va restabili—și astfel *criza bugetară capătă o soluție demult așteptată*.

În urma reducerii stocului actual de monedă surabondentă, s'ar restabili îndată aproape de echilibru raportul dintre cantitatea monedei de o parte și stocul de utilități și transacții ale pieții de alta. În același timp garanția monedei se va întări, fie că va circula

pitaliști și de cîștigătorii de războiu, ar urma că dacă rambursarea s'ar face fără un impozit adecuat (progresiv), clasele nevoiașe și muncitoare ar trebui să muncească intens, timp de mai mult de o jumătate de veac, pentru plata și menținerea intactă a capitalurilor împrumutate de marii bogați și în special de cîștigătorii de războiu. Asupra acestui ultim punct vezi ideea rezultînd din expunerea lui Wagner cu privire la inconvenientele împrumutului de al 3-lea gen, „Traité de la Sc. des finances”, Cap. 72 combinat cu 74 și 76 al. ultim, Vol. I, p. 154—164.—Traduction Henry Vouters.

numai hirtia Băncii Naționale cu garanția ei normală, fie că alături de ea va circula și o hirtie de stat care însă, fiind în cantitate redusă, va fi suficient garantată prin creditul statului înviorat, la care se pot chiar adăuga garanții reale noi (No. 11, p. 290—291 și urm. infra).

E adevărat că din cauza anemiei vieții comerciale de până acum și a relativei modicități a stocului de utilități rămase, cantitatea de monedă s'ar găsi a fi mai mare decît o circulație normală și deci ar conținea să mențină o ușoară depreciere. Dar această ușoară depreciere va constitui tocmai *stimulentul necesar producției*, care—comptînd pe cîștiguri în monedă tare și sigură—își va intensifica treptat activitatea. În cazul greu de admis cînd activarea producției n'ar începe imediat și în mod sensibil, concursul străinătății pentru a ne oferi mărfuri de import, de primă necesitate, ne va fi pe deplin asigurat, creditul nostru public extern reinviind puternic prin stîngerea datorilor statului și echilibrarea bugetului cu ajutorul unei părți din averea particularilor.

Valuta noastră va înregistra pe piețele străine o urcare matematică în proporție cu întărirea monedei în interior, menționînd numai atita depreciere, cîtă arată cota de sub-producție mai mică, după cum am văzut, decît cota deprecierii actuale a banului sau chiar și mai puțin,—dat fiind că străinătatea, cunoscînd bogățiile de mine ale Romîniei, va face un act de prevedere, aprovizionîndu-se cu valută de a noastră, de care va avea nevoie îndată după salutarele efecte pe care aceste măsuri le vor avea asupra producției noastre în general.

Căci în adevăr, toate împrejurările de mai sus însemnează, în fond, că principalele cauze paralizante ale producției dispărînd odată cu inflația exagerată, se prepară terenul pentru reorganizarea și eventual intensificarea producției de care avem atita nevoie.

Amintindu-ne de distincția ce o făceam în primul capitol al acestei expuneri, între criza economică propriu-zisă și cea pur financiară, care bintue acum în Romînia, putem preciza astfel rezultatele mijloacelor ce preconizăm: Ele vor avea de efect *imediate* rezolvire a *crizei bugetare formale* și mai ales a *crizei financiare pure sau monetare*, care reprezintă în domeniul calamității noastre cam la șapte din zece părți,—lăsînd pentru moment și în aparență nerezolvită *criza economică propriu-zisă*. Dar odată criza pur financiară rezolvită, *viața estenită în proporție de 7 la 10 și moneda întărită, prin chiar acest fapt, rezolvirea crizei economice propriu-zise începe să devină posibilă*. Atunci abia opera de intensificare a producției, devine un desiderat cu adevărat realizabil, va reveni pe primul plan și ea va complecta opera de consolidare economică generală, într'un timp mai mult sau mai puțin lung după tenacitatea și virtuțile națiunii.

Căci odată cu rezolvirea crizei pur financiare, *rolul statului* cade pe al doilea plan; rezolvirea crizei economice propriu-zise rămîne de acum operă care depinde în primul rînd de eforturile națiunii întregi.

9. Generalități sumare asupra noulor impozite care se impun.—Pentru a se putea proceda în mod echitabil la impunerea tuturor cetățenilor la sarcinile colective de războiu, este nevoie să se cunoască ce avere posedă fiecare cetățean la declararea războiului. Or, în momentul actual găsindu-se în societate unii indivizi care au fost păgubiți, iar alții care au cîștigat pe urma războiului, nu se poate trece peste acest rezultat contradictoriu al unuia și același eveniment, care nu poate și nu trebuie să aibă decît aceleași urmări

pentru toți. Se impune deci în prealabil o operațiune de echilibrare a pagubelor și a pierderilor dintre particulari și numai în urmă se va putea trece la adevărata impunere a tuturor la suportarea sarcinilor colective.

Operațiile impunerii se vor succede deci cam astfel :

a) Cei dintâi care vor fi impuși, vor fi câștigătorii de războiu, ale căror câștiguri vor fi atinse progresiv până la 80—85% din valoarea lor, cum s'a făcut și în alte țări din fruntea civilizației ca Anglia și America etc.,—căci nu se poate admite ca atunci când întreaga națiune este în pericol și nenorocire, anumiți cetățeni să se îmbogățească din suferința generală. Prin câștig de războiu se înțelege tot surplusul de câștig peste câștigul obișnuit și care, datorindu-se unor împrejurări sociale, politice și economice cu totul independente de industria câștigătorului,—*întrece cu mult plus-valuta normală*. Astfel, vor fi impuși: negustorii, industriașii, jucătorii de bursă, viticultorii, proprietarii de păduri și de orice alte imobile, unii chiar dintre profesioniștii liberi, etc.. Se va ține seamă de faptul că proprietarii rurali au făcut deja un sacrificiu pentru societate prin exproprierea la care au fost supuși și deci vor fi impuși mai puțin precum și de faptul că orice proprietar funciar în genere sau acționar nu trebuie să fie impus asupra plus-valutei fondului decât în caz de alienare a acelui fond sau acțiune în timpul cât durează depreciera banului, că dimpotrivă în privința veniturilor și câștigurilor realizate deja ei trebuie să fie impuși chiar de acum.

Suma realizată din câștigurile de războiu se va afecta în primul rând la plata despăgubirilor integrale acelor păgubiți în special de războiu, spre a stabili echilibrul între câștiguri și pagube de războiu ale particularilor. Celace va rămâne după plata despăgubirilor, va începe să constituie în mână Statului fondul ce-i va servi la plata datoriei sale către Banca Națională*.

b) Odată echilibrul stabilit între câștigători și păgubiți, toți locuitorii țării fără nici o excepție trebuie supuși la un *impozit extraordinar de războiu asupra capitalului, odată pentru totdeauna*, cu care ocazie se va ataca în primul rând plus-valuta normală sub orice formă,—impozit care va socializa pe sama Statului o cotă parte din întreaga avere, oricare ar fi elementele ei componente, nu numai averea în numerar, cotă parte care, după împrejurări, poate merge în mod progresiv și fără exagerare până la 10—15% din averea întreagă a fiecăruia. Această cotă parte, diferită după averi, fixată cu preocuparea și certitudinea că nu se va periclita nici de cum, nici inițiativa individuală, nici producția națională, va constitui pentru fiecare cetățean, contribuția sa la *cheltuielile colective de războiu*. Din această sumă statul trebuie să scoată atât, încît cu celace el însuși poate da fără prejudiciu pentru creditul său, să poată achita întreaga sa datorie la Banca Națională plus alte datorii extraordinare de războiu, ce va găsi oportun**.

* Pentru pomparea numerarului din minile sătenilor se va stărui în judicioasă măsură ca plata pămînturilor expropriate să se facă în bani cu diferite avantagii. Această măsură va ușura mult opera de luptă contra inflației monetare; căci odată banul eșit din mîna săteanului, el poate fi mai ușor atacat. Aceasta nu înseamnă că săteanul va fi complect scutit de noile impozite.

** Asupra legitimității și oportunității atingerii a însuși fondului averii naționale în timpuri de mari crize din cauza războiului, vezi în special Wagner, *Traité de la Science des Finances* trad. J. Roujat II, No. 131—

c) În afară de aceste impozite principale și prealabile, care se pot numi impozite extraordinare de războiu avînd de scop principal reducerea inflației, — se va echilibra budgetul prin instituirea la capitolul veniturilor ordinare periodice — *impozitul progresiv pe venit*, care, preconizat deja din timp de pace, devine de imediată necesitate în timpurile anormale actuale. Acest impozit va servi — mai bine decît cele de acum, trebuințelor zilnice și oarecum normale, dar crescînde ale Statului. Tot în acest din urmă scop trebuiesc mărite în ultima linie impozitele vechi rămase atît directe cit și indirecte: fondieră, taxă pe succesiuni, timbru înregistrare, taxe pe consumațiuni etc., — care se vor menține mărite conform cu noile nevoi*. Oricît de neplăcut ar fi pentru particular procedeul acesta drastic, el este imperios necesar și singurul eficace**.

9 bis. *Imprumutul forțat.* — La rigoare s'ar putea admite ca suma pe care Statul trebuie să o realizeze prin impozit extraordinar de războiu asupra capitalului mergînd pînă la 15—20%, să se la delaparticulari nu sub forma drastică a impozitului, ci sub aceia a im-

132 și 136 lit. C. par. 2 precum și passim, același volum. Wagner deosebește atîngerea capitalului cîștigat prin muncă proprie, în care caz atîngerea este cu totul excepțională și măsurată, de atîngerea capitalului cîștigat din înmăjurări fortuite (independent de înaustră posesorului) cînd atîngerea este de rigoare și poate fi foarte întinsă (loc. cit. și No. 236—241).

* Pentru cunoașterea exactă a averii fiecăruia înainte de războiu și acum, prealabil necesară spre înfăptuirea celor trei impozite de mai sus, se va întrebuița *sistemul declarației*, sancționat în caz de fraudă prin pedepșa închisorii corecționale, pierdere drepturilor cetățenești și confiscarea averii, modificîndu-se ad-hoc art. 17 din Constituție, — și socotindu-se această fraudă ca delict *imprescriptibil*, cum e cazul unor delicturi militare.

** Impozitele preconizate aici, nu numai că sînt necesare și ca atari, fără vre-o omisiune, dar însăși ordinea stabilirii lor trebuiesc observată riguros, așa cum a fost schițată în acest capitol. O simplă intervertire a acestei ordine duce la rezultate aproape nule din punct de vedere practic (al mării resurselor Statului) și contrare bunului simț și e hităci din punct de vedere teoretic. Așa de ex. procedeul întrebuițat acum la noi de a începe prin mărirea impozitelor vechi directe și indirecte, înainte de a se înfăptui impozitul pe cîștigurile de războiu și cel de războiu asupra tuturor capitalurilor — are drept efect cel puțin următoarele 3 fenomene care trebuiesc depistate: a) *lovirea mai ales a clasei nevoiașe* prin aceia că majorarea taxelor mai ales indirecte, lipsită de progresivitate sau măcar de proporționalitate, atînge mult mai greu în fapt pe săraci decît pe cei avuți. b) *lovirea încă odată a categoriei celei mai oropsite pe urma războiului*, adică a micilor dețnători de capital mobilier (cu dobîndă fixă), înainte tuturor celorlalți, pe cînd această categorie ar fi trebuit sistematic cruțată pînă la impunerea și celorlalte categorii mai puțin atinse de războiu, c) *scumpirea imediată a traiului* prin majorarea patentelor, taxelor de consumație și a vămilor, care vor cădea în spinarea *consumatorilor*, fără vre-o distincție — fenomen inevitabil din moment ce nu s'au luat în prealabil măsuri radicale pentru estențierea traiului prin reducerea inflației și mărirea monedei, acestea însă nu se pot înfăptui, după cum am văzut, decît prin cele două impozite extraordinare: cel asupra cîștigurilor de războiu și cel asupra tuturor capitalurilor. Majorarea impozitelor vechi, directe și indirecte, nu este deci o introducere ci un *ultim capitol* al marelui operă națională a impunerii tuturor cetățenilor pentru războiu spre îndreptarea stării financiare a țării și această operă nu poate începe, decît prin socializarea prealabilă a cîștigurilor de războiu precum și a unei părți din însuși fondul averii particularilor.

Asupra imposibilității actuale de a se recurge numai la impozitul pe venit, fără să se înfăptuiască cel asupra capitalului, v. No. 11 supra.

prumutul forțat, căci cel benevol n'ar da niciodată rezultatele dorite. Acest procedeu ceva mai benign s'ar baza pe ideea că de roadele bune ale războiului, beneficiind mai ales generațiile viitoare, este înțeles ca generația actuală, care a făcut sacrificiile de sine, să facă tot ea și pe cele de bani, — integral.

Acest împrumut forțat ar trebui însă să îndeplinească neapărat următoarele condițiuni: a) să poarte asupra tuturor averilor sub orice formă, nu numai asupra averilor în numerar; b) să vină numai după ce impozitul asupra câștigurilor de războiu a fost pe de-a-ntregul înfăptuit, toate câștigurile de războiu trebuind să intre în mîna Statului pentru totdeauna, întrucît războiul nu trebuie să fie ocazie de câștig personal pentru nimeni; c) titlurile acestui împrumut, timp de 25—30 de ani nu trebuie: nici să fie lombardabile la Banca Națională (v. nota 1 pag. 282), nici să înceapă înaintea acestui termen să fi rambursate prin tragere la sorț; d) suma realizată prin acest împrumut forțat, să fie întrebuințată *exclusiv* la stingerea împrumutului la Banca de emisiune și retragerea monedelor străine, astfel ca nici un leu timp de 25—30 de ani să nu revină sub o formă sau alta pe piață. După 25—30 ani, împrumutul ar putea începe să fie rambursat prin tragere la sorț în timp de 50—60 ani de atunci.

În ceiace privește resursele Statului, pentru a putea plăti atunci acest împrumut, evident, ele n'ar putea să fie numai veniturile obișnuite ale Statului, ci va trebui ca în bugetele regulate de atunci să se prevadă anuitățile necesare plății dintr'un impozit special, care va îngroșa astfel cifra impozitelor ordinare din acea vreme.

Or, dacă aceasta este adevărat, urmează că acest împrumut nu este un adevărat împrumut care să aibă numai pe umerii Statului și deloc pe averea particularilor, ci tot un impozit, — atît numai că acest impozit, în loc să fie imediat și făcut, este degھیizat și aminat, pulverizat așa zicînd asupra generațiilor viitoare.

Lăsînd la o parte faptul că atît din punct de vedere moral cît și din punct de vedere practic, este mai bine ca urmările faptelor unei generații, oricare ar fi ele, să apese numai asupra acelei generații, căci numai astfel sentimentul responsabilității sociale devine o realitate efectivă, — să recunoaștem că este foarte puțin sigur că un asemenea impozit degھیizat și aminat poate avea eficacitatea și promptitudinea impozitului direct și imediat.

Ceva mai mult: atîta vreme cît împrumutul continuă să fie neachitat, creditul atît intern cît și extern al Statului continuă să rămîna slăbit, ceiace desigur este un mare rău.

Iată pentru ce socotim că impozitul imediat este preferabil celui amînat și ascuns sub forma împrumutului forțat.

10. Modalitatea impunerii. — Piatra angulară a sistemului de îndreptare este ideea aceasta: Fie că se va proceda la împrumutul forțat, fie că se va recurge la impozitul asupra capitalului, împrumutul cași impozitul nu trebuiesc să fie furnizate numai de averea sub forma numerarului, ci de către orice avere sub orice formă s'ar prezenta.

* Numerarul aflat în străinătate în mîinile acelor ce nu contează ca locuitori ai Romîniei, va scăpa pentru moment de sub lovitura impunerii; dar aceasta nu trebuie să îngrijoreze prea mult căci cantitatea de numerar aflat în străinătate nu este prea mare comparativ cu inflația din interior. De altfel măsurile asidue se vor lua pentru oprirea în țară a acestui numerar prin eximarea plății în lei a primelor noastre articole de export, sau cel puțin pentru acoperirea unui potrivit împrumut intern cu lei de peste graniță.

Unii preconizând împrumutul forțat zic: Se vor prezenta toate monedele la stampilat sau preschimbare și Statul va opri cu această ocazie $\frac{1}{2}$ sau $\frac{1}{3}$ din suma prezentată, restituind în monedă nouă sau stampilată numai restul, iar pentru suma reținută se va da particularului un titlu de rentă—și totul se va termina aici!

Ideea este greșită și soluția profund injustă, căci se dă clasei deținătorilor de numerar încă o lovitură, tot el care aproape exclusiv au purtat până azi sarcina tuturor sacrificiilor bănești pentru războiu, celelalte categorii rămânând neatînse; la această primă injustiție oarecum teoretică, se adaugă o a doua rezultând din împrejurarea materială că,—cantitatea de numerar aflată în minile fiecărui cetățean în momentul impunerii este cu totul întâmplătoare, celace ar duce la o impunere totalmente lipsită de proporționalitate față cu averea întregă a deținătorului de numerar,—fără a mai compta că cei avizați se vor debarasa la vreme de maximum de numerar posibil pentruca astfel să scape aproape neatinși de orice sacrificiu.

De aceia, averea sub orice formă s'ar găsi, trebuie în mod egal atinsă fie de împrumutul forțat, fie de impozit.

Dar cum se va realiza împrumutul forțat sau impozitul, în privința unei averi care nu constă în numerar? Foarte simplu și expeditiv.

Dacă se va hotărî împrumutul forțat se va proceda astfel: Toți cetățenii proporțional sau progresiv cu averea lor vor da cu împrumut o cotă parte Statului. Cel care are numerar va da numerar, cel care are valori mobiliare, va da din acele valori; cel ce are imobile sau fond de comerț, se va recunoaște dator față de Stat pentru suma ce-i revine ca cotă parte de împrumut și Statul pentru garantarea plății acestei sume de către particular, va lua înscrispție ipotecară asupra imobilului particularului sau fondului de comerț (introducându-se ad-hoc ipotecă și asupra acestui fel de bunuri),—până la concurența sumei ce particularul trebuie să dea Statului. Luând această înscrispție Statul se va socoti cași intrat în posesia sumei datorită de particular și în consecință va libera un titlu de rentă la fel cu cel eliberat celor care au plătit împrumutul în bani.

Odată această primă operație terminată, Statul, în măsura trebuinței de a reduce inflația, emite un al doilea împrumut forțat, adresat de data aceasta numai deținătorilor de numerar care și-au dat deja obolul, ținându-le acest limbaj: „V'am cerut în primul rînd să împrumutați Statul cu o sumă anumită în schimbul căreia nu v'am putut da decît un titlu de rentă cu garanția personală a Statului; iată acum vă cer un al doilea obol, care însă în realitate nu e decît un bun plasament al banilor voștri, căci pe lângă Creditul obișnuit al Statului, averea particularilor care n'au avut numerar disponibil e afectată ipotecar spre plata acestui de al doilea obol. Toate ipotecile împotriva particularilor care n'au avut numerar, vor servi astfel la garantarea perfectă a acestui de al doilea împrumut forțat“.

În caz de consistență a averii în mobile corporale,—ipoteca se va înlocui prin gajul parțial.

Pe măsură ce particularii care n'au avut numerar, plătesc datorile lor față de Stat, Statul trage la sorț și plătește titlurile celui de al doilea împrumut forțat.

Sistemul acesta puțin cam complicat în aparență, devine și mai simplu dacă se recurge, cum am văzut că e mai bine, la impozit. În acest caz cel ce are bani, dă bani și nu la nimic în schimb, cel ce n'are bani se obligă ipotecar sau pe gaj, și Statul pe baza gaju-

lui și ipotecilor emite un împrumut forțat în subsidiar, adresat numai deținătorilor de numerar:

Așadar, în caz de împrumut forțat, vom avea două împrumuturi consecutive: unul cu garanție personală, celalt cu gaj sau ipotecă; iar în caz de impozit, vom avea totău impozit propriu-zis lovind pe toată lumea (pe deținătorii de numerar sub formă de numerar, iar pe ceilalți sub formă de gaj sau ipotecă),—și în al doilea rând un împrumut forțat lovind numai pe deținătorii de numerar cărora li se vor da însă, ca garanții ușor lichidabile, gajul și ipotecile, avind de obiect averea celor care n'au avut numerar disponibil.*

În felul acesta toate averile, sub orice formă s'ar găsi, vor da, după ce se va ține compt de sacrificiile deja făcute de către fiecare pentru războiu (cele mai mari sacrificii le-au făcut până acum deținătorii de numerar, apoi proprietarii rurali, în urmă celor urbani, în fine alte categorii ca proprietarii de vii sau de păduri n'au făcut până acum nici unul),—vor da obolul lor pentru cât mai repede normalizare a situației financiare a Statului.

11. Reducerea inflației și găsirea de noi resurse bugetare în timp de sub-produție.—Impozitul asupra capitalului are misiunea de a acoperi efectiv întreaga sarcină de războiu a Statului pentru tot timpul cât venitul național singur n'a fost sau nu este suficient să acopere toate cheltuielile. De aici urmează că prima misiune a impozitului va fi *reducerea inflației*, adică acoperirea celei mai mari părți din cheltuielile de războiu consumate deja.

El însă poate avea și o a doua misiune, și anume: dacă prin extraordinar quantumul cheltuielilor ocazionate de urmările războiului continuă să fie disproporționate cu suma veniturii naționale, dacă cu alte cuvinte acest venit este prea mic pentru a putea furniza el singur cheltuielile periodice necesare viitorului nostru buget de după războiu,—atunci, *întrucât împrumutul extern și despăgubirile delu inamic nu pot fi utilizate oricând și după voe*, impozitul asupra capitalului va fi chemat tot el să satisfacă nevoile Statului imediat după războiu, după cum va fi satisfăcut pe cele din timpul războiului, prin reducerea ce preconizăm a inflației**.

Or, se pare că acesta este cazul nostru în momentul de față.

Avuția națională a vechiului regat era evaluată înainte de războiu la 25—26 miliarde cu venit net de 1 miliard 2—300 milioane (scotit cu 5%). Pagubele de războiu în averea totală a țării nu trec de 5—6 miliarde în monedă tare, deci rămâne avuție națională intactă 20 (douăzeci) de miliarde cu venit normal de 1 miliard***.

* Operațiunea din punct de vedere juridic se poate realiza fie prin sistemul *cesiunii de creanță*, în care caz statul creditor cedind creanța contra persoanei care n'a avut numerar unui terț (cel care e ains prin împrumutul forțat subsidiar) se d sesizează complet de ea și particularul fără numerar se va achita de suma față de cesionar direct, întrucât între Stat și d-b torul cedat nu mai există nici un raport de drept; fie prin sistemul *cauțiunii reale*, în care caz statul continuă să rămână creditor față de persoana fără numerar și care debitor personal dublat de o cauțiune reală față de persoana ainsă în numerar prin împrumutul subsidiar. Se pare că sistemul *cesiunii de creanță* este și mai expeditiv și mai adecuat cazului nostru.

** Asupra legăturii și oportunității impozitului asupra capitalului pentru cheltuielile de războiu și chiar pentru cheltuielile ordinare în mod excepțional și temporar, vezi Wagner, „Traité de la Sc. des Finances” trad Roujat t. I, p. 178 și urm în spe în p. 185 Nr. 136 lit. C., precum și pag. 358.—V. și Nr. 6 pag. 24 supra.

*** Considerăm aici pentru mai mare simplitate numai situația vechiului regat, făcând deocamdată abstracție și de deprecierea monedei. Alipirea noulor

Sarcinile de războiu ale Statului consumate deja sînt, în cifră rotundă: 4 miliarde, hirtia Băncii Naționale; 2 miliarde, hirtia Băncii Generale; 2½ miliarde, datoria publică directă contractată după războiu în țară; peste 1—1½ miliard. datorile contractate prin furnituri de războiu de către aliați (Englezi în special), total 10½ miliarde, la care se adaugă 2 miliarde datorie publică dinaintea războiului,—total 12½ miliarde, sarcina integrală numai pentru vechiul regat.

Dacă am face apel pentru echilibrarea bugetului de azi numai la venitul de 1 miliard (în monedă tare), *reduc și el din cauza desorganizării producției prin ravagiile războiului*, nu am putea să ne ajungem scopul, căci cheltuielile ar fi prea mari față de venitul actual. În adevăr, presupunînd că datoria către Banca Națională și Generală s'ar plăti prin retragerea monedei, ar fi nevoie de: 350 milioane anualități plus 600 milioane cheltuieli minime pentru satisfacerea nevoilor bugetare obișnuite și *cele noi*, ocazionate de refacerea economică și alte urmări ale războiului,—adică ar trebui să se ia particularului 90—95% din venit, ceea ce e inadmisibil.

Aceasta fiind situația pe tot timpul insuficienței producției și deci a venitului național, Statul își va echilibra bugetul cu ajutorul tot a impozitului pe capital.

În acest scop, pe lângă cifra care reprezintă cantitatea de monedă superfluă, se va socializa din averea tuturor cetățenilor, *altă decît numerar și în mod progresiv, o cotă echivalentă cu nevoile momentane ale Statului*,—care nevoi nu pot fi satisfăcute din venit. Așa de ex. presupunînd că venitul întregului regat este de 2 miliarde în monedă normală, iar cheltuielile 1800 milioane, nu se va lua decît 40% din acest venit, prin impozitul periodic pe venit, adică circa 700 milioane*, iar restul de 1 miliard 400 milioane se va realiza printr'un impozit special care va socializa în favoarea Statului echivalentul acestei sume în elemente patrimoniale *altă decît numerarul* (cel care n'au decît numerar vor despăgubi în bani pe cel care vor furniza în locul lor elemente altă decît numerar), *iar Statul pe baza acestor elemente socializate va emite hirtie solid garantată și eventual realizabilă prin execuție silită*". Această nouă monedă se

teritoriului cu sarcinile și pagubele lor de războiu și, în general vorbind, chiar deprecierea banului nu schimboă decît cifrele și nicidecum argumentarea,—raportul fundamental rămîind în linii mari același.

Asupra tuturor acestor date vezi documentatul studiu al d-lui dr. I. N. Angelescu „Problema financiară”, publicat în 918,—în special pag. 13—19 și p. 45—57.

* Cota de 40% din venit este ea singură cu mult superioară cotei clasice de 15—20% de preluat din venitul net, dar cota clasică are în vedere viața zilnică normală, nu un extraordinar consumator de valori, cum este un războiu uriaș pentru întregirea neamului. Asupra legitimității măririi impozitelor în caz de mari opere de interes general și în special *asupra binefacerilor rezultate din mărirea usturătoare a impozitelor ca stimulent al producției*, vezi discuțiunea din *Coursés IV, p. 287—293, în special citația din Mac-Culloch. Vezi și Ch. Gide, Cours d'Ec. Pol. II, p. 457, nota 1, al. 3.*

** E-te de observat că chiar în caz de impozit—fie că e vorba de impozit pentru reducerea inflației, fie că e vorba de unul pentru găsire de resurse, *socializarea elementelor altora decît numerarul, nu transmite statului însuși dreptul de proprietate, ci naște în persoana lui numai un drept real de ipotecă sau ga*, ceea ce e important de semălat mai ales în privința imobilelor și a fondurilor de comerț care astfel continuă a fi exploatate cași înainte, de proprietarii respectivi.

Dar cînd e vorba de impozitul pentru găsire de resurse, spre deosebire

va adăoga la hirtia rămasă neretrasă, formind astfel un stoc de monedă suficient pentru alimentarea largă a pieții și mai ales pentru stimularea producției. In alte vorbe, în cazul nostru, Statul va socializa 10 miliarde monedă superfluă, plus 1100 milioane bunuri altele decât numerarul, pentru nevoile sale actuale. Prin retragerea celor 10 miliarde, moneda actuală se va reduce la un miliard la care se va adăoga circa 1½ miliard emisiunea nouă a Statului, garantată cu bunurile socializate, ceiace va completa pe piață 2—2¼ miliarde monedă solidă și în cantitate măsurată*.

*Impozitul asupra capitalului pentru găsiere de resurse nu se va efectua decât în urma suprimării inflației, căci altfel noua monedă s'ar adăoga la vaturile de monedă veche pe care le-ar umfla și mai mult—și situația noastră monetară ar deveni și mai deplorabilă.***

de ce se petrece în cazul impozitului contra inflației, operația nu se mai poate realiza din punct de vedere juridic, indiferent prin cauziune reală sau cesiune de creanță—ci numai prin cauziune reală, ceiace garantează moneda nou emisă în toate cazurile, atît prin creditul personal al Statului cît și prin sistemul cauziunii reale.

* Trebuie să recunoaștem că spre deosebire de impozitul pentru reducerea inflației, impozitul pentru găsiere de resurse este o operație ceva mai riscată din punct de vedere economic, din cauza faptului că la baza monedei emise, stă o garanție reală, ce e drept, dar mai greu lichidabilă decât moneda de hirtie din timp normal; cu toate acestea operația e incomparabil mai puțin riscată decât emisiunea hirtiei fără socializare prealabilă, cum s'a făcut până acum la noi. De altfel să ne grăoim a adauga că nici biletul Băncii de emisiune normală nu este în realitate prea ușor și complet lichidabil în cazuri de panică și criză acută.

** Cineva însă ar putea observa că, dacă s'ar renunța la impozitul pentru suprimarea inflației și s'ar căuta a se echilibra budgetul de-a dreptul din venitul național calculat sub regim de inflație, cota de profit asupra venitului ar fi numai de 75% din venit față de 90—95% cît ar trebui să la Statul din venitul participanților după suprimarea inflației: [350 milioane anuitate + 600 milioane cheltuieli periodice = 95% din venit după suprimarea inflației; 1550 milioane anuități (mai mari, pe de o parte din cauza împrumuturilor la Banca neplătite, iar pe de altă din cauză că anuitățile la 1½ miliard, datorite în străinătate, se plătesc nu în monedă depreciată, ci sau în mărfuri, sau în aur, adică în monedă în mediu de 10 ori mai tare decât hirtia noastră actuală, — așa că anuitățile pentru străinătate, calculate în monedă de a noastră, trebuiesc majorate de 10 ori) + 6 miliarde cheltuieli periodice = 76% sub regim de inflație] de unde s'ar putea conchide că e mai bine să ne menținem sub regim de inflație. Aceasta este o eroare. În adevăr, atît sub inflație cît și după suprimarea ei, Statul va trebui în tot cazul să recurgă la socializarea unei părți din fondul averii particulare pentru găsiere de noi resurse. Or, este adevărat că cota de socializat ar fi mai mică în caz de menținere a inflației, dar în fond în-ași inflația nu e—după cum am văzut—decît o socializare deghizată, înfăptuită deja,—dar spre deosebire de socializarea ce preconizăm, înfăptuită fără nici un criteriu sau preocupare de justiție. Or, e vorba aici tocmai de o socializare care, fiind conformă cu justiția, să prevină în același timp deprecierea banului.

Așadar menținînd inflația, avem în realitate aceiași socializare cași în cazul suprimării inflației, însă cu două mari imperfecțiuni: a) socializarea deghizată prin inflație este în mod injust și întimplător înfăptuită; b) impozitul asupra capitalului spre găsiere de noi resurse, instituit sub regim de inflație, adăoga, după cum am mai spus, o nouă cantitate de monedă peste cantitatea de monedă deja prea mare, ceiace însemnează că deprecierea monedei cu toate că anuitățile ei nu numai că nu dispăre, dar se intensifică.

Iată deci impozitul pe capital pentru găsiere de resurse nu poate veni decât în urma celui care, tînde la suprimarea inflației,—sau cel mai devreme—o dată cu acesta.

Scopul însuși al impozitului pe capital în momentul de față este incompatibil cu menținerea inflației *actuale*. În adevăr, orice gol în domeniul producțiilor are de regulă, ca repercusiune mecanică în domeniul monetar, o mărire a cantității de numerar peste disproporția deja provocată prin micșorarea producției în raportul anterior normal dintre producție și ban. Această mărire a numerarului trebuie însă să fie în proporție riguroasă cu cota de micșorare a producției, altfel echilibrul economico-financiar este grav sdruncinat. Or, emisiunea de hirtie fără socializare prealabilă (cum a fost la noi aceleași Băncii Naționale și andosarea monedelor străine), sporoste cantitatea de monedă în proporții *artificiale* urlașe cu mult peste cota pierderilor în averia națională și a sub-producției, din cauză că fiecare nouă emisiune slăbește moneda nu numai prin surabondență, ci mai ales prin lipsa garantării, — două cauze de depreciere care se provoacă și se potențează una pe alta la infinit, dacă nu li se pune nici o stavilă. Dimpotrivă, emisiunea monedei în urma socializării prealabile nu aruncă pe piață decît monedă egal de garantată și nu, mai exact atît cît este în realitate golul prin reducerea producției. Surplusul monedei de hirtie în urma socializării ne arată în adevăr în mod matematic cota *exorbitantă* a reducerii averiei naționale cît și a sub-producției...

Astfel conceput — și el nu poate fi altfel — impozitul asupra capitalului — pe lîngă maximum de justiție pe care-l realizează în repartizarea sarcinilor de război, satisface *financiarmente* cele două mari nevoi egal de importante în timp de sub-producție: a) reduce inflația și întărește moneda; b) furnizează Statului resurse care înlocuiesc lipsa veniturilor reale, nu cu hirtie *numernică* în cantități paralelante a vieții economice, ci cu hirtie *realmente* garantată și în cantitatea cea mai potrivită refacerii economice generale. **

* Am văzut că la noi moneda e de 10 — 20 ori mai multă decît în timp normal, pecînd averia națională e redusă numai cu 1/3, iar producția cu 1/2 sau cel mult 2/3.

Raportul dintre aceste elemente ale vieții economice este profund avariât și chestiunea cea mare este de a-l restabili cu orice preț.

** Sistemul prezentat aici este cel *temperat*. Se poate concepe însă un sistem radical de impozit de război asupra capitalului. În loc să se urmărească numai suprimarea inflației prin absorbirea cantității superflue de monedă și în subsidiar socializarea unei părți din fond numai pentru realizarea de noi resurse, se poate urmări socializarea *întregii* sarcini de război a statului, adică pe lîngă cantitatea de monedă superflua și fond pentru resurse noi, să se socializeze din fondul averii particulare și o valoare corespondentă cu datoria publică directă contractată pînă acum din cauza războiului. Așa de ex. pentru vechiul regat pe lîngă 6½ miliarde monedă superflua și 300 milioane nevoi periodice, s'ar socializa deodată 9 miliarde, întreaga datorie de război a vechiului regat (consumată deja) rămînînd pe piață 500 milioane moneda Băncii Naționale. Pe baza elementelor socializate, statul ar emite monedă pentru suma ce datorește, adică 2½ miliarde, pe care o va arunca singură pe piață, stingînd astfel toate datoriile sale. Acest sistem ar avea avantajul că sînge *imediat* toate datoriile statului, ușurîndu-i astfel instantan-u bugetul cu cifra anuităților. Dar el ar avea două mari inconveniente: a) ar silui voința unei părți din populație — cei impuși torțat — spre a plăti datoria față de altă parte a populației — deținătorii titlurilor de rentă de război — care foarte probabil nu doresc deloc, o rambursare imediată din moment ce și-au plasat de bunăvoie disponibilul lor în titluri de ale datoriei publice (Ch. Gide, II, p. 47, Ed. 920); b) ar reduce pe piață o cantitate de monedă mai mare decît trebuie, monedă care, deși cît se poate de solid garantată, s'ar deprecia pe...

12. Socialism de războiu.— Din toate cele mai de sus rezultă că atita vreme cit producția nu se poate intensifica cu mult peste normal, scăparea „*prin noi înși-ne*” nu poate avea loc decit prin socializarea unei părți din însuși fondul averii particulare, adică prin restabilirea echilibrului în marginile posibilității, între elementul public și cel privat al avuției naționale.

Tot ce se poate discuta este fixarea cotei de socializat, forma operației și faptul dacă ea trebuie să fie făcută cu titlu definitiv sau numai temporar; faptul brut al socializării parțiale, sub o formă sau alta, este inevitabil.

Măsura aceasta poate apărea multora ca o măsură socialistă tip și chiar subversivă.

Subversivă nu e, dar socialistă, certamente da. Lucrul nu trebuie nici să surprindă, nici să înfricoșeze pe nimeni.

În adevăr, dintre toate fenomenele vieții sociale, nici unul nu are un caracter mai pronunțat socialist decit războiul—și lucrul se explică. Dacă observăm bine, constatăm că mai toate manifestările noastre în viața socială, pot, după diferite păreri și epoci, să ia sau forma inițiativei individuale sau forma colectivizării. Așa de exemplu comerțul, industria, instrucția, munca cimpului, etc. etc. pot tot așa de bine să fie făcute aitt de individ, cit și de colectivitate. Războiul singur nu poate să fie pregătit și făcut decit de către colectivitate. Numai sforjarea unită și coordonată a tuturor îi poate da singura formă cerută de stadiul descoperirilor științifice moderne și numai socializarea lui îi poate da șanse de succes. Orice încercare individuală este, dela început, radicalmente condamnată la neant.

Caracterul de fenomen eminent socialist al războiului apare foarte palpabil și concret în cele mai mici detalii. Așa de ex. centralizarea producției și a mărfurilor prin rechiziții de tot felul, amestecul Statului până în cutele vieții individuale, socializarea tuturor mijloacelor de hrană și repartizarea lor cu bonuri, decretarea muncii și a serviciilor obligatorii pentru toți etc. etc. toate acestea sînt cu adevărat procedee socialiste, fie sub forma socialismului de Stat, fie sub forma colectivismului.

Dar socialismul de războiu are un caracter de o importanță capitală și anume: nu privește decit războiul și nici un alt fenomen al vieții sociale, în afară de războiu, pe cînd socialismul propriu e zis și privește toate celelalte cazuri afară de războiu pe care caută chiar să-l abolească. Tocmai de aceea State și națiuni care sînt profund ostile ideilor socialiste, se supun fără murmur, tuturor exigențelor socialiste ale războiului. Într'o societate bine organizată, criza so-

surabondență. Acest inconvenient s'ar agrava și prin faptul că moneda e greu lichidabilă, imperfecție clasică a oricărei monede cu garanție reală, dar fără puțința unei rambursări metalice imediate. (V. și nota 1, p. 291 supra.) Asupra acestui inconvenient în general v. Cauvés, II, 612). În fine s'ar mai putea concepe un sistem temperat, însă invers celui din text și anume: s'ar socializa numai suma împrumuturilor directe și o mică parte din moneda superflua, plătindu-se întreaga datorie directă. Acest sistem ar avea avantajul că stînge imediat datoria directă, — statul plătind mai puțin decit a primit (No 8, p. 282 supra) din cauza deprecierei monedei. Dar acest sistem ar păstra ambele inconveniente ale sistemului precedent cu observația că cel de al doilea s'ar agrava încă, prin aceea că moneda revenită pe piață s'ar deprecia nu numai prin surabondență, dar și — ceiace e mai periculos — prin lipsa garanțiilor, — menținându-se astfel calamitățile deprecierei banului.

Cea mai individualistă țară din lume, Anglia, a dus toate războaiele sale din secolul trecut precum și războiul mondial cu fonduri realizate în cea

cialistă nu ține decît atît cît ține și crîza războiului ; îndată ce războiul se termină, societatea, printr'o mișcare centrifugală, tinde a reveni la forma mai comodă pentru particular a societății dinainte de războiu, în care personalitatea și libertatea individului es din ce în ce mai mult la iveală.

Dar atîta vreme cît războiul și efectele lui imediate nu s'au stîrșit, a voi războiul înseamnă a voi socialismul lui—nu numai a-l voi,—a-l satîsface pe deplin. Se pare chiar că nesatîsfacerea lui, în loc să termine crîza, o prelungește peste limitele normale degenerînd-o. Or, acest socialism de războiu cere cu putere, ca limita geoloasă care separă și ocrotește persoana și averea particularului de acelea ale Statului, să fie trecută, ca sfera persoanei și a patrimoniului individului să graviteze spre o contopire *parțială* cu aceea a Statului,—cere, după sacrificiul singelui destul de inegal împărțit asupra tuturor, cel puțin justa repartizare a sarcinilor și pagubelor asupra tuturor, repartizare care sub formă de impozit, cum am văzut mai sus, trebuie să se facă cît mai viteze.

Cu un minut mai tîrziu, poate fi prea tîrziu și atunci, din turburarea socială născută prin nesatîsfacerea acestei exigențe imperioase, dar relativ limitate, pot eși efecte pe cît de neașteptate, pe atît de grave și de ireparabile.

Pitești, Iunie 1920.

D. Ioanid

mai mare parte din *impozite* grele, iar nu cu mijloace financiare deturnate. De altfel în general vorbind, rasa anglo-saxonă este puternic individualistă în timp normal și puternic etatistă în timp de războiu, pe cînd rasa latină tinde spre o etatisare exagerată în timp normal și se menține în plin individualism, mai ales economic, în timp de războiu.—Rasa germană tinde în variabil spre etatism.

Cronica externă

Incetul cu incetul se risipește impresiunea pe care Lloyd George o lasă să transpire din declarațiunile sale asupra politicei generale europene, și anume că Anglia se va pune în fruntea popoarelor Europei, nu pentru a le exploata ca pe niște colonii, ci pentru a le organiza politicește și economicește și a le pune în stare să reziste atît tentațiunilor de acaparare americane, cit și războiului social pornit și ațîțat din Rusia.

Anglia a pierdut un timp prețios, căutînd alături de Franța piatra filosofală, prin care tratatul dela Versailles să devie executabil.

În loc de a grupa toate popoarele Europei în jurul ei peste tratatul dela Versailles și în vederea unui ideal comun european, Anglia a trecut complet de partea Franței în căutarea mijloacelor de a împiedeca o reînviere economică a Germaniei din cauza apropierea economică dintre America și Germania. Ceface n'au făcut Englezii la vreme, s'au grăbit să încerce Americanii; dar amestecul Americii în afacerile europene cu ajutorul Germaniei, a împins Anglia alături de Franța în politica absurdă a menținerii Europei în ruină, pentru a asigura granița Rinului și a consfinți gloria armelor franceze.

Duelul economic anglo-american a avut de rezultat triumful politicei franceze și a tratatului dela Versailles, însă pe sama întregului Continent, care nu se poate reface fără economia germană.

Triumful politicei tratatului dela Versailles este, și el, numai formal, pentru că din el se execută numai celace se poate—și de aici nevoia de neconțințe conferințe prealabile și de noul concesii făcute în detrimentul literii tratatului.

După aproape doi ani dela încetarea războiului și după mai bine de un an dela încheierea păcii, Europa continuă a trăi o viață sălbatecă; legăturile de drum de fier nu sînt decît foarte slabe, schimbul între popoare este aproape nul; nicăiri nu se poate spune că s'a așezat ceva definitiv, ci totul este în suspensie și în așteptare.

Evenimentele din Rusia au ajuns în fine pe primul plan în atenția Aliaților.

Problema germană s'a complicat cu problema rusă, și în momentul de față victoria Rușilor asupra Poloniei este evenimentul cel mai însemnat și mai plin de urmări, în politica externă.

Grija căreia s'au dat Anglo-Francezii în timp de doi ani, de a reduce puterea germană sub toate raporturile, s'a complicat acum cu grija de a nu împinge Germania în brațele Rusiei. Celace părea până acum o simplă ipoteză puțin probabilă—astăzi, în urma victoriei rusești, pare aproape o realitate.

Conferința dela Spa, întrunită la 5 Iulie, s'a ținut sub impresiunea evenimentelor din Polonia și de aceea grija ei principală a devenit dezarmarea Germaniei, deși toate pregătirile prealabile, în conferințele dela Hythe și dela Boulogne-sur-mer, fusese toate îndreptate numai asupra reparațiilor datorite de Germania.

La Spa a reapărut chestiunea pedepsirii vinovaților de războiu, ca un complement al dezarmării, și aceasta arata preocuparea Aliaților de a face inofensivă Germania prin deposedarea ei de arme și de șefi militari.

Dar dacă preocuparea Aliaților e legitimă, mijloacele întrebunțate, față de desfășurarea evenimentelor din Orient, par insuficiente.

În Sud armata greacă caută armatele rebele ale lui Mustafa-Kemal, și nu poate ajunge la un rezultat hotărâtor, pentru că Turcii opun tactica rusă, a retragerii necontenite, pentru a subția forțele inamice și a le demoraliza în vederea ciocnirii hotărâtoare.

În Tracia, armate neregulate turce și bulgare se pregătesc să întâmpine armata greacă. Dacă Mustafa-Kemal reușește să facă joncțiunea cu forțele rusești din Sud, Sultanul din Constantinopol, cași președintele consiliului Fehrenbach dela Berlin, pot semna acordul „definitiv” cu Aliații, dar războiul din Orient va continua, și numai după rezultatele lui se va putea așeza pacea definitivă.

Reaprierea războiului în Orient se datorește numai greșelilor politicele engleze. Dacă pentru Franța punctul de vedere îngust național și șovin este explicabil, atât prin istoria ei cât și prin rolul redus al Franței în politica mondială, pentru Anglia lucrurile nu stau tot astfel. Anglia devenită stăpîna lumii vechi prin victoria asupra Germaniei, trebuia să opuc o idealitate nouă de organizare cu caracter universal umanitar, idealitățile anarhice rusești. Idealitatea barbariei germane cu care Anglia a mișcat popoarele pământului în contra Germaniei, a căzut odată cu armatele germane, și astăzi a opune pur și simplu stăpînirea engleză, directă sau indirectă, izbucnirii de libertate eșită tocmai din războiul englez contra Germanilor—nu e de ajuns.

Pentru a stăpîni cu forța o lume întreagă, Anglia nu e pregătită; și dacă ea nu pune la baza influenței ei o idee, ci persistă în tradiția apărării intereselor exclusive a caselor de comerț engleze, ca pe vremea lui William Pitt sau a lordului Beaconsfield, Anglia nu va putea rezista presiunii formidabile care pornește din Rusia în sensul dezagregării vechilor raporturi politice și sociale, pe care s'a clădit imperiaлизм englez, după cum nu va putea rezista nici concurenței capitalismului american.

Un incident aproape fără importanță a pus în discuție întreaga situațiune mondială a Angliei, tocmai în momentul în care Anglia se apropia mai mult de Franța pentru a duce mai departe opera absurdă a tratatului dela Versailles.

Polonezii au fost învinși și, în situațiune disperată, au cerut ajutorul Angliei, ocupată cu problema reparațiilor germane la Conferința dela Spa.

Lloyd George a intervenit cu toată greutatea pe care i-o dă

situațiunea sa de prim-ministru englez, cerind Rușilor să admită un armistițiu cu Polonia, iar pentru toate chestiunile litigioase cu vecinii să primească arbitrajul englez, într-o Conferință la Londra. Rușii nu răspuns nerecunoscând dreptul Angliei de a se amesteca în litigiul polono-rus. Conflictul cu Rusia pe care Lloyd George a căutat să-l evite, cu atita abilitate, s'a produs, și războiul pe față între interesele imperialiste engleze și interesele ruso-germane îmbrăcate în ideologia revoluționară, a devenit inevitabil.

Gravitatea situațiunii stă în aceea că lumea se află obosită de un războiu îngrozitor, că rezerve nu sînt și că masele populare de pretutindena se sînt mai solidare cu revoluția rusă decît cu imperialismul englez.

Va găsi Anglia, — țara resurselor infinite, — idela în numele căreia să ridice din nou toată lumea în contra primejdiei rusești?

În discursul pe care Lloyd George l-a ținut în Camera Comunelor în urma răspunsului „impertinent” al lui Cicerin, nu se văd de cît vechile clișee ale civilizației amenințate și ale onoarei britanice. Și atîta nu-i de ajuns.

Este evident că Anglia poate ridica forța militară necesară pentru a garanta existența Poloniei, dar cu aceasta nu se încheie războiul cu Rusia și nu se tranșează marile probleme orientale rămase în suspensie la Paris.

Dacă Polonia nu va putea fi ajutată la vreme și dacă Anglia nu va putea împedeca joncțiunea Rușilor cu Germanii în Nord și cu Turcii lui Mustafa-Kemal în Sud, războiul oriental va lua o formă acută și va chema din nou la luptă toate forțele aliate de astădată, însă fără ideal și fără credință în victorie.

În aceste împrejurări, situațiunea noastră este din cele mai rele. Noi împreună cu Polonezii și cu Grecii formăm oarecum frontul aliat oriental. Aripa dreaptă, armata greacă, nu și-a dat încă toate roadele; dar pentru a duce la marele scop urmărit de aliați și nu numai la asigurarea unor posesiuni pe sama Greciei, armata greacă are nevoie de ajutoare importante. Vor veni aceste ajutoare și mai ales vor veni la vreme?

Aripa stîngă — Polonia — a fost sfărâmată, și acum toate speranțele trebuiesc puse pe o acțiune viguroasă a centrului, pe care-l formăm noi, pentru a degaja cele două aripi și a câștiga timpul necesar organizării unei expediții în stil mare.

Sîntem noi în stare să atragem, fără primejdie, asupra noastră toată greutatea războiului oriental?

Dacă România n'ar fi făcut războiul mondial și ar fi dobîndit Basarabia, Ardealul și Bucovina prin dreptul de ocupațiune exercitat în momentele în care s'au disolvat cele două împărății vecine, ea ar putea ușor juca rolul ce-i revine astăzi în cadrul alianței ei cu puterile apusene.

În situațiunea în care a lăsat-o însă războiul, o nouă acțiune militară ar putea da naștere la grave tulburări interne, care ne-ar putea pune față de republica sovietelor în situațiunea în care se află astăzi Polonia.

Războiul României în contra Rusiei trebuie judecat dintr'un dublu punct de vedere. Din punct de vedere intern, — presupunînd că România ar putea mobiliza forțe suficiente pentru a coopera la ac-

ținea în contra Rusiei, — se pune întrebarea dacă România consimte să joace un rol reacționar în slujba capitalismului anglo-francez, mascat sub formula: „democrație apuseană“.

Revoluția rusă cu toate excesele și absurditățile ei, este o puternică mișcare de emancipare a maselor proletare, este chiar cea mai formidabilă mișcare de acest solu, pe care a înregistrat-o vreodată istoria. Ne putem noi închipui că, trăind alături de Rusia, vom rămâne neatinși de rezultatele permanente ale acestei mișcări, și putem noi lua asupra noastră oprobiul unei acțiuni de înăbușire a unei revoluțiuni cu caracter social? Oamenii înțelepți vor răspunde hotărât: Nu. Sintem datori să ne apărăm pe propriul nostru teritoriu contra exceselor revoluționare; dar ar fi o nebunie să credem că ne vom putea sustrage de la influența principiilor pe care revoluția rusă le va fixa ca valori universale, și ar fi o crimă să îmbrăcăm armura medievală reacționară în numele naționalismului șovin și feroce, tocmai în momentul în care ideea națională rominească abia se încheagă și cînd ea ar putea fi zugrumată sub acuzarea de reacționarism.

Din punct de vedere internațional, războiul nostru ofensiv în contra Rusiei ar fi mai întâiu foarte greu de purtat, pentru că aliații nu sînt în stare să ne dea ajutoare suficiente; dar chiar în caz de victorie acest război ar crea, între noi și între Rusia, o prăpastie care nu s'ar putea umplea cu vremea decît printr'o cruntă răzbunare din partea Rusiei. Bolșevicii sînt astăzi o armată națională rusă; și dacă ei vor fi înfrinți, rușii nu vor uita niciodată expediția rominească care le-a răpit victoria în contra Poloniei.

După marea catastrofă care a fost războiul mondial, au ramas pe continent două mari popoare cu influență directă și hotărîtoare în Orient: Rusia și Germania.

Din cauza modului cum s'a tratat pacea la Versailles, atît Rușii cît și Germanii au interes comun de a scăpa de aranjamentul anglo-francez.

Pe ce ne-am putea noi sprijini calculele de viitor atacînd astăzi pe Ruși? Dacă nu mai este Germania care să ne dea contra-presiune în fața Rusiei, ajutorul prezumat al Franței și al Angliei, este o copilărie. Aceste puteri au interese diferite de ale noastre în Orient și ele nu-și pot face un punct capital de politică externă din apărarea noastră la infinit în contra Rusiei, și apoi este evident că atunci cînd Franța și Anglia vor ajunge la o înțelegere definitivă cu Rusia, ele vor trata România numai ca o consecință a principiilor puse în înțelegerea cu Rusia.

Din cauza caracterului social al revoluției ruse, și din cauză că Rusia tinde să revină ca o formidabilă putere democratică în spatele noastre, România, izolată în Orient, trebuie să caute o apropiere de Rusia:

Lloyd George va reuși poate să oprească înaintarea bolșevicilor în Polonia și să localizeze războiul, ceea ce pentru noi ar fi deocamdată o soluție ideală a situațiunii încercate de astăzi, dar problema rămîne aproape întregă.

Asimilăm de bună cea ce este inevitabil ca influență a revoluției rusești, și căutăm o apropiere de Rusia, sau punem în primejdie începuturile statului național român, printr'o rezistență intransigentă la influența rusă și printr'un reacționarism feroce în slujba marilor interese capitaliste din apus?

Căci nu trebuie să ne facem iluzii. Dacă Anglia nu se face sa

promotoarea ideii de reorganizare europeană pe bază de solidaritate a popoarelor europene și de cooperare pașnică, fără învinși și învingători, fără popoare stăpînitoare și popoare proletare, pacea nu se poate stabili în Europa, și fiecare popor va depinde de raporturile pe care le are cu vecinii lui.

O nouă Europă armată și gata de războiu ca cea dinainte de 1914 nu mai poate reinvia; și dacă România își caută loc în Europa care naște acum cu sabia și cu naționalismul sanguinar, ea își așează temelile pe nisip.

Toate speranțele popoarelor care n'au fost frămîntate de revoluție, s'au îndreptat după sfîrșitul războiului înspre Anglia.

Dacă Anglia după doi ani de întîrziere, în momentul suprem, înloc de a-și îndeplini chemarea pe care i-o dădea victoria, vrea să facă act de stăpînire asupra lumii întregi, și pornește războiu pentru cucerirea Rusiei și pentru întărirea tratatului dela Versailles, ea va putea pierde și prestigiul pe care i l'a dat victoria și rolul istoric de a da o nouă formă politică și socială Europei sfărîmate.

Dar pentru România ar fi un pericol de moarte să urmeze pe această cale politica engleză.

25 Iulie, 1920.

A. Corteanu.

Scrisori din Paris

Iunie, 1920.

I. *Generalități.*—Peste o lună cel puțin, ultimele lichidări ale conferinței de pace vor lua sfârșit. Va veni pe urmă rolul basmului cu cucușul roș care se mai cheamă și «Societatea Națiunilor». Atacată violent în America, care nici nu vrea să participe la ea, respinsă de unii neutri, suspectată în Franța, societatea națiunilor va fi, cași sora ei mai mare—tribunalul dela Haga—o adunare a diplomaților de mese, ie (a celor inofensivi și nu a celor mai talentați), unde se vor schimba cu ipocrizie dulceleșii politicoase și formule vide pentru a masca dușmăniile invincibile. Părăsită de America, adeseori în conflict cu Anglia și Italia, Franța decepționată își îngroapă iluziile pe falimentul urlăsei opere de pace.

Alături de ea, cu o vitalitate proaspătă de organism tânăr, Germania își cicatrizează rănilile cu binevoitorul concurs al unora din aliați, care au reușit să înțeleagă că în fața foamei nu există decît o singură solidaritate.

De departe, dinspre răsărit se aud încă bubuiturile îndemnulului nepotolit. Prin fel de fel de mesajuri, slavismul trimete iluminări mistice occidentului osificat într'o îndărătnică reacțiune. Dincolo, peste ocean, foștii aliați își fac afacerile...

În fața acestor împrejurări, Franța înăuntrul dibuește și ea o nouă formulă de viață. După necesitățile comune ale războiului, «l'unlon sacrée» e pe cale de dizolvare. Financiarul și-au reluat speculațiunile desfrinate. Uvrierii scăldați în aceeași veșnică baie de ură, opun peste tot rețeta lor: greva. Țăranii, îmbogățiți de războiu se resemnează în traiul comod de azi pe mine.

Rămîn izolați și neputincioși intelectuali.

Părăsiți de stat care nu-i consideră o putere,—se știe că concesiunile statului sînt acordate totdeauna de frică,—dîsprețuți de burghezi, mefiați de lucrători și țărani, acești regi în exil, încearcă cași tovarășii lor, monarhii deposedați, neputin-

cioase sovlete pe care nimeni nu le ascultă și de care câțiva își bat joc—opera de apărare profesională a lui «Confédération des travailleurs intellectuels» sau a lui «Compagnons de l'Intelligence», plasate între un proletariat uvrier incult încă și o burghezie îngrășată de afaceri, inspiră mult, dela o vreme încoace, jurnalele umoristice ca «Le merle blanc» sau «Le canard déchaîné».

Și cu toate acestea adevărații proletari ai zilei de azi ei sînt. Inzestrați cu o imaginație care poate concepe toate rafinările fericirii, lipsiți în același timp de orice putere de realizare materială, ei sînt cei mai nenorociți dintre muritori.

În curînd romanele sumbre, pline de vicisitudinile vieții de intelectual prăpădit de sărăcie, cîntate pela sfîrșitul secolului trecut de un Dostoewski sau Blasco-Ibanez, vor fi din nou de actualitate în Franța. Timpurile actuale nu sînt propice intelectualilor. Literatura își schimbă predilecțiile unde poate.

În fața acestor suferințe, cultura franceză se îndreaptă hotărît către un puternic misticism. Problema fericirii se impune. Ori toate dizertațiile despre fericire nu pot fi decît mistice.

Faimoasa claritate latină, rațiunea olimpică și senină, e făcută pentru zile de petrecere. Nicăeri nu e mai la locul ei ca în secolii fericirii al XVII-lea și al XVIII-lea. Azi, suferința naște sufletul religios, aspirația instinctivă și confuză către calm și fericire. «Rațiunea» nemiloasă «de pe malurile Mediteranii», ar ofensa tragedia timpurilor actuale.

Astfel cu drept cuvînt paginile unui R. Rolland, Duhamel sau Barbusse pot fi considerate ca misticism pur. Ele au din necazul omului amărit dela Nord.

Dacă în literatură și în morală însă, axioma ori ipoteza asvîrșită pe piață nu angajează la nimic, în politică, unde realizările cer sancțiuni, individul de aici se arată mult mai prudent. Simțul practic pe care îl are în sînge, îl va opri întotdeauna la jumătatea drumului pe care un neamț ori un slav îl va parcurge tot. Astfel să nu fiți mirați dacă veți constata că mentalitatea intelectuală merge invers proporțional cu cea politică. În arena vieții politice urmele misticismului abia se întrezăresc. Timide la unii teoreticieni, ceva mai pronunțate în unele grupuri socialiste, ele sînt nule în sindicalism. Dacă cel dintăiu se mai inspiră dela ortodoxia marxistă, cel de al doilea revine la cumințele burghez Proudhon.

Trei mari fapte dovedesc cît de departe sînt Francezii de socialismul revoluționar:

- a) Hotărîrile congresului socialist național dela Strassbourg.
- b) Eșecul grevei generale.
- c) Condamnarea lui Caillaux.

a) Se știe că socialismul francez, după moartea lui Jaurès, conține cel puțin trei curente care ar corespunde cu tradiționalele grupări din dreapta, centru și stînga.

O parte, *Renaudel* și tovarășii săi, au fost dela început pentru colaborarea cu elementele burgheze, pentru concursul unanim și necondiționat dat războiului comun, pentru ajutarea societății franceze amenințată de invazia germană. Înăuntru, pentru justiție și pace, pentru înfrățire și solidaritate. În acestea, ei se apropiau cei mai mult de idealul lui Jaurès, care a fost totdeauna mai aproape de Crist decît de Marx.

Exact opuși acestora, grupul lui *Loriot*, vrea pur și simplu adoptarea «ad litteram» a revoluției rusești cu forma ei sovietistă. Internaționala a II-a nu-i mai satisface. Ei vor aderarea integrală la programul lui Lenin și întronarea sau cel puțin susținerea republicii sovietiste în Franța.

La centru, cu un simț politic de oportunitate care trebuie lăudat, *Longuet*, directorul ziarului «Le populaire», și-a înșchebat un program eclectic în care asperitățile extremiste sînt perfect imbinat într-o sinteză comună și care pare că satisfăcea cea mai mare parte din lume.

Congresul dela Strassburg, chemat să precizeze atitudinea socialismului francez, față de marile probleme de organizare internațională, a prezentat o fizionomie abstentionistă, dacă nu ostilă politicilor lui Lenin. Majoritatea discursurilor au înfierat desfrînarea din Rusia. S'au găsit chiar argumente juridice în baza cărora Franța ar avea dreptul să se desolidarizeze dela opera bolșevismului, întrucît acesta, nu numai că nu a invitat-o la o operă comună, dar oficialitatea sovietelor rusești s'a pronunțat de atîtea ori contra socialismului francez înfierîndu-l de burghez, rênecat, trădător. Astfel aderarea la Internaționala a III-a, internaționala lui Troțki și Lenin, la care au aderat deja organizațiile socialiste din Italia, Belgia și o parte din Anglia, a fost respinsă cu o mare majoritate de voturi. În schimb alipirea la Internaționala a II-a, acela care a declarat și tolerat războiul din care mai face parte încă travaillistii englezi și organizația elvețiană, nu putea fi nici ea posibilă. Atunci socialismul francez a adoptat calea cea mai bună. A cerut înflințarea unei noi Internaționale. Până atunci proletariatul francez dispune de toată libertatea, ceia ce în alți termeni vrea să spue că înțelege deoarămdată să rămîie național.

b) Cu toate acestea citeva elemente care întretin încă focul sacru al revoluției pure; îndeamnă veșnic proletariatul cătră calea violențelor. Cum singurul mijloc momentan e greva, uvrierii ne-au dat până acum trei manifestații în acest gen. Ultima a fost cea mai puternică, atît ca efecte cît cași manifestații. Ea a pornit dela un motiv și dela un pretext. Motivul a fost de astădată naționalizarea căilor ferate și gi-

țarea lor de sindicatul uvrierilor. Pretextul a fost sărbătoarea de 1 Mai.

Se știe că statul francez își girează căile ferate prin concesiuni făcute unor companii. Rezultatul e drept că e detestabil: confort sub-mediocru, organizație anarhică, etc. În plus uvrierii se cred mal exploatați ca oriunde. Atunci ei au cerut o soluție care cu drept cuvânt a apărut foarte oneroasă pentru stat: exproprierea de către stat a căilor ferate și conducerea lor de către sindicatul lucrătorilor. În caz de beneficii, acestea vor fi împărțite între lucrători; în caz de pierderi statul va acoperi rețeta. Pentru stat proiectul oferea numai riscuri și nici un beneficiu. Astfel el n'a fost primit. Ministrul muncii nici n'a vrut să stea de vorbă cu C. G. T. Ca reacțiune uvrierii au declarat greva generală. Guvernul însuflețit de o energie susținută a întreprins măsuri drastice. Alături de arestări mai mult sau mai puțin ilegale, ca de circumstanțe, guvernul a procedat și la dizolvarea caracterului de personalitate juridică acordat lui C. G. T. S'a invocat rațiunea că legea din 1884, care regulează situația juridică a sindicatelor, permitea acestora să se formeze numai pe motive profesionale și că-l interzicea orice amestec în viața politică a statului. Ori C. G. T., departe de a se menține în rolul ei profesional, se amesteca în viața politică îndemnând la revoluție și la detronarea actualului regim. După dezbateri parlamentare violente, guvernul și-a menținut punctul de vedere, iar C. G. T. a votat încetarea grevei, fără ca vre-o compensație să i se fi dat. Succesul guvernului, cel puțin pentru moment, a fost asigurat. Astfel, în timp ce în Germania, o grevă generală, admirabil solidară, paralizând viața statului, a reușit să detroneze complotul reacționar-militarist Kapp-Luttwitz, în Franța principiilor dela 1789, o grevă anemică întreprinsă zilnic cu bălăne de oxigen, a trebuit să-și declină cu umilință forța pentru timpuri mai bune...

Condamnarea lui Caillaux a venit și ea să demonstreze că antisocialism conține Franța anului 1920.

II. *Joseph Caillaux*. Faguet scrie undeva, că Renan a fost trimis pe umila noastră planetă, cu decret oficial din partea providenței, ca să arate oamenilor ce însemnă inteligența.

Despre Joseph Caillaux, fost prim ministru și actual delevant de drept comun, se poate spune desigur același lucru. Nimic nu definește mai bine pe acest om decât calitatea inteligenței sale sub forma ei cea mai obișnuită: complexitatea.

Subt craniul acesta încăpător toate contradicțiile se tolesc, toate discordanțele se armonizează, strigătele stridente se armonizează, gesturile deșuchiate capătă logică, paradoxele devin locuri comune. Nici o față a vieții nu i-a fost străină. Politician oportunist, inspirat de viața practică, Caillaux a re-

ușt să devie teoreticianul utopist al impozitului pe venit; om public, acaparator de arena politică, el a reușit să aibă o viață particulară aventuroasă ca a unui erou de Musset; oportunist lucid înainte de războiu, martir îndărătnic al unei concepțiuni impopulare, după; socialist accentuat în multe atitudini, în același timp prietenul marelui finanțer internațional.

Se pare că Hegel a vizat direct anumiți oameni, când a lansat celebra sa dialectică a combinației între teză și antiteză.

Din toată această complexitate măiestrit îmbinată, Caillaux a reușit să devie un om liber, într'altă întrucât un om complet reușește să neutralizeze într'insul impulsurile tiranice. Mai mult, culoarea generală a temperamentului său reușea să fie acela a unui om liber-cugetător îndrăzneț, temerar, a unui erou care-și fabrică mediul, nu a unui sclav politic care cerșește toleranța mulțimii.

Cu toate acestea în procesul dintre Caillaux și societatea timpului său, cel dintâiu e un învins. Pentru ce? Împrejurările istorice ne-o vor spune.

Când debută în politică, Joseph Caillaux, în 1898, după cîțiva ani de inspectorat financiar, dreapta politică se aștepta să regăsească în fiul lui Eugène Caillaux toate serviciile pe care le adusese reacțiunii ministrului conservator din 16 Maiu 1875. În adevăr, guvernul Méline, contra căruia votase toată stînga democratică, găsisse un sprijin în votul aprobativ al moderatului tînăr Joseph Caillaux. Cu toate acestea guvernul Méline e nevoit să demisioneze. Ministerul radical Henry Brisson, care îi urmează, găsește o vie opoziție pe tema impozitului progresiv în persoana celui care mai tîrziu trebuia să devie șampionul aceleiași reforme.

Cam pe aceiași vreme, afacerea Dreyfus era în tolu ei. Dîbnirile unui sistem politic neînchegat încă se arată și cu această ocazie. Caillaux votează așezarea discursului Cavaignac, care afirma inculpabilitatea lui Dreyfus și în același timp contribuie cu votul său la răsturnarea guvernului Brisson, acuzat de agitație dreifusardă. Cu tot oportunismul atitudinilor, dreapta continua să-l considere printre al ei.

Consternarea fu generală cînd în guvernul așa de înaintat al lui Waldeck-Rousseau, alături de Millerand, intră ca ministru de finanțe și Caillaux. Cînd guvernul Waldeck-Rousseau demisionă, presa generală pe care o lăsase ministrul de finanțe, cu toate cele câteva încercări timide de a propune problema impozitului, era acela a unui abil financiar, de un talent deosebit, însă cu tendințe moderate.

Încetul cu încetul însă evoluția către socialism se accentuă. Astfel îl găsim sprijinind coaliția radical-socialistă a gu-

vernului Combes, pe tema separației bisericii de stat. Caillaux fu mai anticlerical decât Briand, care propusese legea, și chiar decât Jaurès.

În 1906 Clemenceau îl chemă din nou la portofoliul finanțelor. În timpul acesta «Alianța republican-democratică» se formase, și Caillaux care o conducea fu însărcinat să-i redacteze programul. În 1907 apărură pentru prima oară pe biroul Camerei proiectul fiscal al impozitului pe venit. În același an cariera lui Caillaux a căpătat o altă directivă.

Destinul său se lega de acela al reformei. Și reformele care lovesc adînc interesele de clasă se știe ce soartă au. Cu toată partea ei echitabilă, reforma a fost primită prost și de conservatori și de înaintași. Pe cei dintâi îi lovea direct, în rîndul celorlalți stîrnea o explicabilă invidie. Aristide Briand într'un discurs rămas celebru l-a caracterizat drept «plutocrat demagog».

Cu toate acestea rîndurile democrației franceze se strîngeau din ce în ce mai mult în jurul lui Caillaux. După o scurtă opoziție, ministerul Monis îl chemă pentru o treia oară la ministerul finanțelor. Cum primul ministru era o personalitate foarte ștearsă, opinia publică indica ca președinte de Consiliu pe unul din cei trei colaboratori mai marcanți: Berteaux, Delcassé, Caillaux. Berteaux murind pe neașteptate în împrejurările știute, Delcassé înlăturat spre a nu deslănțui un conflict cu Germania, Caillaux luă președinția consiliului. Din aceeași epocă durează și *afacerea Agadir*: Azi, după proces, din depozițiile unui martor ca Jules Cambon, ministru la Berlin pe atunci, se știe cu ce desinteresată inteligență a servit Caillaux Franța în această afacere. În schimbul unei neînsemnate concesiuni teritoriale în Congo, Franța a cîștigat protectoratul definitiv în Maroc.

O anumită rivalitate însă, se concentra. Campania fatală dusă de Calmette a căzut ca un exploziv ucigător în cariera acestui om. În urmă evenimentele războiului și interpretarea lor, arhicunoscută.

Aceasta e istoria sumară a unei cariere, — care nu e lipsită nici de ambiție nemăsurată, nici de vanitate deșartă. Impulsioni etice nu veți găsi, în schimb gustul morbid pentru un despotism cezarian și o sălbatecă poftă de viață hedonistă.

O intrigă meschină inventată de o societate invidioasă a reabilitat însă acest om, dîndu-i un colorit de suferință și umanitate, pe care, altfel, nu l-ar fi cunoscut probabil niciodată.

Cîndva Jaurès spunea că personalitatea lui Caillaux nu se poate înțelege fără să evoci în același timp pe Balzac,

Shakespeare și Machiavel. Spunând așa, marele apostol nu făcea numai o figură de literatură.

Avea ceva din personajele lui Shakespeare în disprețul cu care ignora legile lui Nemesis. Cramponat de beția vrăjtită a puterii, urca culmile succesului peste cadavre de remușcări, peste scrupule înăbușite. Ipnotizat de narcoticul înălțimilor, Caillaux lăsa să-i supravețuiască în suflet numai poftele Cezarului, ucigînd în el, încetul cu încetul, blînda bestie omenească care știe să sufere și să lubească. Superb de inconștiență, uita cași Machbeth că fatalitatea pîndește la răscruți.

Intocmai cași eroii lui Balzac, acest amant financiar, era purtătorul unui caracter de stîncă. O pasiune sumbră îl încheaga perfect între ele toate actele vieții. Într'însul mișunau toate poftele și toate năzuințele.

Amintea de Machiavel prin prisma realistă cu care privea viața și mai ales prin spiritul liber pe care nu-l speria nici cruzimea și nici martirul. Pricepea mai bine ca oricine că rolul unui om politic e mai aproape de acela al unui chirurg implacabil decît al unei delicate surori de caritate. Omul politic țae, nu tîmăduiește. Într'aceasta toți liberii cugetători au fost despoși, — eltește eroii. Unii în gîndire, alții în faptă.

Această mare inteligență înțelegea să conducă societatea cum voia el și numai cum voia. Opinia publică o disprețuia. «Quant aux hommes, il les méprisait tendrement». Cît valorează, o știa din compromisurile cu dînsii.

În oglinda sufletului său, universul se armoniza în toată diversitatea infinitelor lui senzații. Caillaux era un epicureian nesăturat care pricepe cu o dulce amărăciune că clipa trecută nu se mai poate întîlni. Din haosul vieții făcea o grădină cultivată pe aleele căreia își plimba înfriguratele lui visuri de «condottiere» politic.

Astfel peste personalitatea aceasta se așternea un vîl de lubricitate care îl scădea în ochii unora. Amoralitatea sa semi-artistică nu plăcea tuturor.

Într'o zi însă societatea și-a luat sarcina de a-l reabilita, de a scobori peste el nu știu ce aureolă de apostol, de martir resemnat. Fără colaborarea meschinului său proces, Caillaux ar fi fost o figură caracteristică, interesantă, dar nu simpatice.

Cași lui Oscar Wilde până la ziua procesului, lui Caillaux îi lipsea *umanitatea*. Un proces injust, intentat pe spusese impresioniste ale unora, pe svonuri, pe șoapte, pe cele ce văzuseră servitoarele prin gaura cheii, un proces pornit dintr'o gregară nevoie de turmă de a-și plăti un țap ispășitor, a întîns până la culmi ridicole elasticitatea comodelor norme care sînt articolele legii. O lege despre care oricine poate pretinde că are senzul pe care vrea să i-l dea el, a fost che-

mată, servitoare docilă, ca să înfloreze un punct de vedere care se depărta de adevăr, numai într'atît întruieft Insuccesul n'are niciodată dreptate.

Procesul Caillaux n'are nici o semnificație juridică. El nu poate avea decît una politică, dacă vrei socială. Caillaux nu e un trădător. Burghezimea și unii politiciani aveau de răfult cu el socoteli mai vechi: Caillaux e omul impozitului pe venit. Dacă idelle subversive se pot erta, loviturile materiale își plătesc totdeauna revanșa. Toți bancherii din lumea aceasta nu uită niciodată.

În afară de aceasta, Caillaux e un liber-cugetător. Curajul gîndirii sale e incomod fiindcă nu cunoaște moliciunea prejudecăților. Deaceia procesul său e al tuturor nedreptăților sociali, al prevestitorilor de zile mai bune, al lui Socrate, al lui Danton, al lui Malesherbes.

Dreptatea însă s'a făcut indirect. Oportunist obsedat de compromisuri, ambițios cinic îmbătat de putere, Caillaux a devenit în urma procesului un martir, mai mult un om.

În zilele întunecoase din temniță o coardă nouă a vibrat în sufletul său. El a învățat tocmai ce-lace ignora: virtutea creștină a umilinței. Sufletul potolit a priceput vanitatea orgoliului superb.

Senzualul exasperat și-a calmat nervii cu o nouă senzație: voluptatea umilinței.

Astfel în splendida sa apărare, strigăt sălbatic al dreptății înăbușite, el a putut să se compare fără falsă modestie cu Socrate, Danton, Malesherbes.

«Între judecătorul care i-a dat otrava și Socrate, pe cine va condamna posteritatea?»

Cît despre semnificația socială a procesului Caillaux el însamnă victoria desăvîrșită a obscurantismului și a autorității.

În zadar s'au irosit de veacuri atîtea cadavre omenești, în zadar atîtea fericiri zdrobite prin lupte ca să se cîștige aceea modestă libertate burgheză pe care constituțiunile ipocrite o numesc libertate de conștiință, dacă gîndul omenesc poate fi suspectat și batjocurit în intimitatea lui; dacă carnetelul intim sau biuroul, cealaltă sucursală a creierului,—pot fi sfărîmate pentruca să se smulgă dinăuntru niște mizerabile peteci de hîrtie în favoarea unor preținse crime!

Maestri ai exagerației, sadicii inchiזורi de aici au întrecut pe tovarășii lor din Rusia. Căci dacă acolo se urmăresc doar manifestările externe, aici se urmărește însuși gîndul. Expropriată, ideea este svirlită în stradă pentruca noroiul public să o pîngărească.

Din întîmplare imi cad sub ochi aceste rînduri din corespondența lui G. Flaubert scrise după 1870, într'o perioadă analoagă cu a noastră: «Je ne desespère pas de l'humanité, mais je crois que notre race est finie. Le monde va devenir fanatique, catholique. La malheur rend les faibles dévots et

tout le monde est maintenant faible. Je suis convaincu que nous entrons dans un monde hideux où les gens comme moi n'auront plus leur raison d'être. On sera utilitaire, militaire, économe, abject.

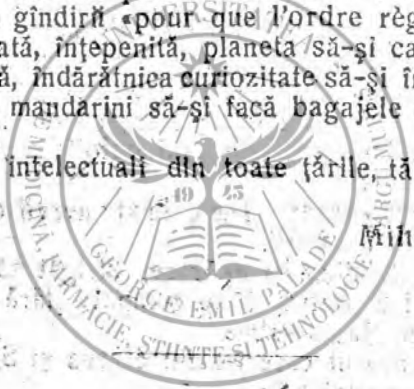
«Oh! si je pouvais vivre dans un pays où il n'y aura plus d'uniforme, où on n'entend plus le tambour, où on ne parle plus de massacre, où on ne soit plus obligé d'être citoyen! Mais la terre n'est plus habitable pour les pauvres mandarins» (*Correspondance de Flaubert* Vol. IV, pag. 30).

Rezultatul procesului Caillaux face din nou actuale aceste rînduri bătrîne de jumătate de secol.

Să se revie din nou cel puțin tribunalele de popl și procedura ordaliilor; să se cheme ca supremă jurisdicție colonelii de cavalerie de prin colonii, celebri prin aceia că-și confecționau pardesiuri impermeabile din piel de negri; să se adune maestrîi asasinatelor de pretutîndeni într'o sublimă și unanimă cruciadă contra gîndirii «pour que l'ordre règne à Varsovie», penitruca asfixiată, înepenită, planeta să-și capete calmul suprem. Intimidată, îndărătnicia curiozitate să-și înăbușe elanurile, iar incorigibilii mandarini să-și facă bagajele pentru alte continente...

Muncitori intelectuali din toate țările, tăinuți-vă gîndul!

Mihail D. Ralea.

MISCELLANEA

George Tofan

La apariția „Vieții Rominești”, acum 14, ani am căutat să facem din această revistă o arenă în care să se întîlnească scriitorii din toate regiunile rominești și în care să răsunе glasul nevoilor și aspirațiilor Romînilor de pretutîndea. Această din urmă năzuință revista noastră a adus-o la îndeplinire prin colaborarea neobosită a regretaților publiciști Sever Secula și Russu Șirlianu, pentru Ardeal. (Mai tîrziu, numărul corespondenților noștri s'a îmbogățit). Pentru Bucovina, am avut încă dela început pe George Tofan.

Aceștia trei, astăzi nu mai sînt.

Cei doi dintău s'au stîns mai de multă vreme; iar în luna trecută ziarele din Bucovina ne-au adus și vestea morții lui George Tofan...

Acel care urmăresc „Viața Romînească” dela 1906, au avut ocazia să cunoască bine pe acest neobosit luptător pentru redeschiderea provinciei sale și pentru unitatea culturală a tuturor Romînilor.

G. Tofan, profesor, publicist, unul din conducătorii revistei bucovlene „Junimea Literară”—a dat revistei noastre, pînă la izbucnirea războiului mondial, aproape număr cu număr, studii asupra vieții sociale, culturale și politice din Bucovina („Viața Romînească în Bucovina”), precum și cronica vieții curente a provinciei sale („Scrierile din Bucovina”).

Aceste articole și aceste cronici, considerate în totalitatea lor, alcătuiesc o istorie contemporană a Bucovinei—a celor zece ani dinaintea de război—de care nu se va putea dispensa nici un istoric cînd va voi să reconstitue viața Romînilor dela începutul veacului al XX-lea.

Studiile lui G. Tofan sînt întemeiate întotdeauna pe cea mai conștientă informație—in special pe statistici, interpretate imparțial și cu pricepere,—și pe cunoașterea istoriei mai vechi a Bucovinei și a împrejurărilor din celelalte regiuni rominești.

Cu G. Tofan, Bucovina a pierdut pe cel mai bun, pe cel mai nestrămutat dintre luptătorii pentru cultura națională, pe acela care a lucrat mai metodic și mai conștient la unirea sufletească dintre toți Romîni, pregătind astfel condițiile morale pentru marea și definitivă Unire.

Unde mergem ?

La întoarcerea sa în țară, Gherea—care avusese ocazia să se informeze în străinătate asupra împrejurărilor din Europa—le-a zugrăvit în termeni fericiți. El a spus că condițiile obiective ale revoluției sociale s'au micșorat din cauza războiului și că, tot din această cauză, au crescut condițiile subiective.

Societatea „socialistă”, după Karl Marx, trebuia să rezulte, în chip natural, din societatea capitalistă. Apogeul capitalismului ducea fatal la organizarea colectivă a societății. Aceste erau condițiile obiective. Condițiile subiective ale transformării sociale trebuiau să fie nemulțumirea celor exploatați, priceperea direcției evoluției și organizarea transformării.

Astăzi condițiile obiective lipsesc. Chiar înainte de războiu, condițiile obiective imaginate de Marx nu existau toate: industria mică nu fusese distrusă; proprietatea rurală mică, nu numai că nu fusese înghițită de cea mare, dar începuse să înflorească, și chiar s'o concureze; crizele de supraproducție erau înlăturate din cauza înmulțirii deșeurilor în țările înapoiate și chiar sălbatice.

Este drept că sporirea deșeurilor, dacă ferea capitalismul de impasul crizelor de supraproducție, îl pune în alt impas: pacea înarmată, înarmarea excesivă, care trebuia să ducă numai dect la marea războiu. (Acest războiu, dacă nu s'ar fi întâmplat acum, s'ar fi întâmplat mai târziu. Numai noi dormeam pe roze: în Apus toată lumea îl prevedea și-l aștepta. Sînt scriitorii care l-au zugrăvit cu anticipație în chip surprinzător, aproape până în cele mai mici detalii). Așa încît, dacă deșeurile au salvat capitalismul de falimentul crizei de supraproducție, l-au dus la alt faliment, datorit războiului care a distrus producția și care a creat acele condiții subiective, de care a fost vorba mai sus.

Nu este nevoie să mai insistăm asupra acestor condiții subiective: trezirea celor mici, spiritul lor de revoltă, solidaritatea lor, asaltul pe care-l dau ordinii sociale, etc.

Dar condițiile subiective, fără cele obiective, sînt dorința, sînt planul arhitectonic—fără mijloacele de realizare. Condițiile subiective pot aduce distrugerea fără posibilitate de reclădire.

Burghezia însă nu a eșit din războiu așa de slabă cum cred unii; ea încă mai poate ținea piept asaltului proletariatului, ba încă își mai poate permite prelungirea unor războaie capitaliste—in ciuda proletariatului. Cu toate acestea, puterea, și mai ales prestigiul ei, sînt în declin. Condițiile subiective pot să-i fie fatale.

Cine se teme de răsturnarea ordinii sociale, e dator prin urmare să lucreze pentru slăbirea acestor „condiții subiective”. E dator, deci, să satisfacă toate revendicările cu puțință de satisfacut ale lucrătorilor industriali; să rezolve în chipul cel mai larg problema țărănească, ca nu cumva să se creeze și în țărănime aceste „condiții subiective”; e dator să intre în legalitate: să desființeze starea de asediu și toate atentatele la libertate, care sînt mijlocul cel mai minunat nu numai de a menține condițiile subiective, dar chiar de a le înmulți și fortifica.

Editura „Viața Romînească”

În editura „Viața Romînească” au apărut, în luna din urmă, următoarele cărți:

Povești Moldovenești de Radu Rosetti, în care emblematul 18-

toric zugrăvește viața socială a Moldovei din veacul al XVII-lea până la jumătatea veacului al XIX-lea, sub forma unor povestiri din viața boerimii. Subiectele acestor povestiri sînt fapte întimplate, pe care autorul le cunoaște din tradițiile păstrate în clasa boerescă și din documente. „Poveștile Moldovenești” sînt scrise fără pretenție, dar cu multă căldură comunicativă, cu multă bogăție de amănunte, care dau acestei opere o mare intensitate de viață și un interes palpitant.

Cyrano de Bergerac, ilustra comedie eroică a lui Rostand, operă atît de celebră, tradusă în romînește de virtuosul formei care este d. M. Codreanu, cunoscut marelui public prin traducerile sale anterioare—tot din Rostand („Princesa îndepărtată”) și din Richepin („Martira”).

Note și impresii de G. Ibrălleanu, o colecție de articole literare grupate în: I. „Note pe marginea cărților” (Ape de Primăvară, de Turghenev; Manon Lescaut, de Abate Prevost; Ana Karenin, de Tolstoi; Les Fleurs du mal, de Baudelaire; Din trecutul nostru, de Vlahuță; Poezia populară; Povestirile lui Creangă; Cîntece fără țară, de Goga; Patima Roșie de Sorbul; Folietoanele lui Caragiale). II. „Profiluri” (T. Maiorescu, C. Dobrogeanu-Gherea, Ioan Al. Brătescu-Voinești, Vasile Alecsandri, M. Eminescu, Jean Bart, P. Cerna, Hortensia Papadati-Bengescu, G. Topirceanu, Maxim Gorki). III. Ocazionale (Caragiale, N. Gane, Gheorghe Panu, George Diamandy, V. G. Morțun, P. P. Carp; Cei morți: G. Coșbuc, Delavrancea, C. Hogăș, Vlahuță, A. D. Xenopol).

Răboji pe bradul verde, de G. Galaction: un mănunchiu de articole, cronici, folietoane, schițe, impresii, în care talentul cu multe fețe al acestui artist se manifestă cu strălucirea cunoscută.

Lascaș Viiorescu de W. de Kotzebue, roman din viața societății moldovenești dela mijlocul secolului trecut. Este, poate, singura icoană fidelă a vieții din această epocă. Autorul, consul al Rusiei în Iași, a avut ocazie să observe viața de-atunci, dela distanța necesară imparțialității artistice, și a redat-o cu obiectivitate. Kotzebue își alege tipurile din toate categoriile sociale, astfel încît imaginea acelei societăți este completă. Venit din Rusia, în opera sa el are unele din minunatele însușiri ale romanului rus. Cîteva tipuri și atmosfera din acest roman, amintesc pe Turghenev. Mulțimea și varietatea episoadelor și evocarea unor lucruri duse pentru totdeauna, fac ca lectura acestui roman, unic în felul lui, să fie nespuse de a-trăgătoare.

Din Moldova, de acelaș. O sumă de tablouri și schițe în care, pe lîngă zugrăvirea vieții din epoca amintită, autorul ne dă într'un stil limpede, întimplări caracteristice, pline de culoare locală și de humor—și descripții minunate prin pitorescul lor: Văraticul, Slănicul, larmarocul din Fălțiceni, etc. etc..

Statele-Unite (istoria, geografia, viața socială) o prelucrare după opera de popularizare a lui Daenell,—pagini extrem de interesante, Statele-Unite fiind astăzi atît dela ordinea zilei și totuși atît de necunoscute marelui public.

Doritoare de a pune la îndămina publicului opere de remarcabilă valoare literară, dar accesibile prin prețul lor, editura „Viața Rominească” a creat o bibliotecă intitulată „Fol Volante”, în care va da bucăți alese din scriitorii aleși. Principiul care prezidează la alcătuirea acestei colecții este: selecție și estinătate.

Primele volume, din *Fol Volante*, puse în vânzare sînt :

Caragiale: Culegeri Postume, cîteva foiletoane publicate înainte de 1900 în ziare și care pînă acuma n'au fost retipărite în nici un volum. În aceste articole este vorba de artă, literatură, teatru. Peste măsură de interesant este articolul despre Gherea.

C. Dobrogeanu-Gherea: Poetul țărănimii (*G. Coșbuc*). Operele lui Gherea sînt epuizate demult. Pînă la retipărirea lor s'a crezut de cuvîntă să se dea cel mai bun și mai întins articol al lui Gherea și aproape singurul studiu existent asupra poetului, pe care romînia încă îl plînge.

Anatole France: Palașa Maicii Domnului. Tradusă de Galaction, una din cele mai frumoase, mai semnificative pentru gîndirea autorului și mai profund sentimentale din povestirile celui mai mare scriitor european de azi—și (în acelaș volum) Mustafa Efendi ajunge Macarie Monahul de G. Galaction—o schiță interesantă prin curiozitatea subiectului și prin frumuseța decorului.

M. Sevastos: Rime sprintene, o culegere de cronici spirituale și fanteziste, în versuri, cu subiect din viața politică și literară. D. Sevastos este un virtuos al formei. În găsirea rimelor rare și nouă, d-sa este neîntrecut.

M. Sadoveanu: În amintirea lui Creangă, cîteva articole și schițe nuvelistice, în care acest admirator al povestitorului din Humulești și acest perfect cunoscător al împrejurărilor de altădată în care a trăit Creangă—ne evocă cu multă poezie nostalgică momente din viața lui Creangă în legătură cu opera sa.

M. Lermontov: Demonul, superbul poem tradus din rusește de I. Rădulescu cu ajutorul lui Gh. din Moldova. Traducerea păstrează numărul versurilor din original, măsura lor, ritmul lor, felul și alternanța rimelor. Dar pe lângă exactitate, traducerea are și meritul de a face plăcere cași o scriere originală. Traducerea este precedată de un articol asupra lui Lermantov, de Gh. din Moldova.

Redacțional

Din cauza lungel greve dela poștă sîntem nevoiți să apărăm fără unele rubrici, iar cu altele necomplete.

P. Nicanor & Co.

RECENZII

Ioan Petrovici, *Amintiri universitare*.—București, 1920. Edit. Alcalay prețul 8 Lei.

Intr-un stil simplu, cu totul lipsit de podoabe inutile, și uneori chiar neîngrijit, d. Petrovici evocă viața universitară din București, de acum 20 de ani. Nu viața studentească sgomotoasă și materială, cum te-ai aștepta, ci mai ales atmosfera intelectuală, preocupările tinerimii universitare de atunci, raporturile ei cu profesorii, — celace dă acestor amintiri o distincție și un caracter cu totul special.

Mal cu seamă cind evocă figurile profesorilor, amintirile d-lui Petrovici sînt foarte vii și precise.

Maiorescu apare aici în ipostasa lui de dascăl, — cu apariția lui cam teatrală în saia de curs, străbătînd pînă la catedră prin mulțimea de auditori grămădiți pînă 'n ușa, cu gesturile, cu glasul, cu felul debitului său verbal, cu tot aparatul material prin care își vehiculiza admirabil gîndurile și își menținea enormul lui prestigiu în fața studenților. Impresia pe care o făcea fama lui veche, completează portretul. Caracteristică în această privință e anecdota d-lui Petrovici cu cometa. Maiorescu își anunțase deschiderea cursurilor la data de 3 Noembrie. Dar la 1 Noembrie, pămîntul trebuia să fie distrus de o cometă, după cum spuneau astronomii. Și unul din regretele mari ale studenților primului an, care credeau în iminența cataclismului, era că mor înainte de a fi auzit și ei pe Maiorescu...

Galeria profesorilor continuă cu d. Iorga, care era atunci cam la începutul carierei sale oratorice și pe care autorul ni-l prezintă ca un anti-pod al lui Maiorescu, în fondul și în toate manifestările sale. După o epocă de criticism, de circumspecțiune și prudență rece, însușiri necesare oricărei consolidări, zice d. Petrovici, — evoluția socială, cu oscilațiile și alternanțele ei, trebuia să aducă o epocă de entuziasm, de exuberanță. D. Iorga era omul reprezentativ al acestei epoci. Simpatiile studenților se îndreaptă tot mai numeroase către d. Iorga, care începe să devină pe atunci un apostol, un idol pentru tinerime.

Și d. Petrovici își continuă amintirile, proiectînd ușor, ca pe o leală pinză de cinematograf, figurile profesorilor și vechilor săi camarazi, în lumina transparentă a unui trecut recent și totuși atît de depărtat. Astfel apar rînd pe rînd, d-nii C. Dumitrescu-Iași, P. P. Negulescu, S. Mehedinți, Bogdan, Onciul, M. Dragomirescu, O. Densușianu, etc., — foarte bine caracterizați, mai ales în ce privește fizionomia lor intelectuală. Imparțialitatea vădită a povestitorului sporește încă interesul unui subiect atît de atrăgător. Totuși pe alocurea, al impresia că memoria d-lui Petrovici, atît de justă și de precisă, cu toată seninătatea adusă de vreme, e mai puțin im-parțială. Față de d. C. Dumitrescu-Iași, simți parcă din partea autorului o ușoară și tainică pornire, — ecou tardiv poate al unor discuții juvenile a-prinse în privința priorităților necondiționate pe care încă de pe atunci tină- sorul ieșan pare să aibă o slăbiciune, tot atît de veche. Amuzantă e în spe-cial evocarea figurilor lui Crătunescu și Gh. Mirzescu, profesorii dela drept. Acesta din urmă e zugrăvit cu multă simpatie: „La examene, — scrie d. Petrovici, — trimetea să l s'aducă înghețată și o minca cu poftă. Cînd își aducea aminte de lucruri din tinerețe nu căuta să-și reție lacrimile. Imi-amintesc de lecția lui de deschidere. „Am deschis cursul acesta acum pa-

truzeci de ani, la Iași..." I-au fost primele cuvinte, și a izbucnit în plâns. Il comparăm cu Maiorescu, care tot la lecțiunea inaugurală și-l amintit același lucru, cu deosebire că, absolut stăpin pe sine, s'a mărginit să adauge vibrând de melancolie: „O! e așa de mult de atunci, Domnitor!..." Treșărisem la evocarea stăpînîta a lui Maiorescu, dar am fost mișcat și n'am disprețuit o secundă izbucnirea umană a celui alt..."

Iar în jurul și la spatele acestor figuri de pe primul plan, simți mulțimea anonimă a studenților, grupările lor și relațiile lor cu profesorii, atmosfera sălilor de curs, o activitate și o viață universitară, parcă, orice s'ar zice, mai intensă, mai bogată, mai distinsă decît cea de mai tîrziu. Contingențele istorice ale acestor evocări, discuțiile intelectuale, frământările politice, preocupările momentului, pe care autorul trebuia să le anulezească în trecut, sînt o diversiune în povestirea d-lui Petrovici. Și-l ferți cu ușurință unele cusururi, pe care n'ai vreme să le observi, mișcat tu însuși de melancolia amintirii unor lucruri care au fost cu douăzeci de ani în urmă.

George Voevidca, Sonete. București, 1920. Prețul 6 Lei.

D. George Voevidca e bucovinean și e autorul unui volumaș de sonete.

Înainte de războiu, orice licărire de talent literar sau artistic din provinciile subjugate, era primită de noi, cei din regat, cu interes și excesivă bunăvoință. Dar acum, nu-l așa?—sîntem noi în-de-noi. Tocmai pentru unificarea culturală și în interesul însuși al literaturii noastre, trebuie să începem a judeca cu o singură măsură producțiile literare.

D. Voevidca debutează în literatură cu sonete. Dar sonetul e o formă prea dificilă pentru mijloacele d-sale artistice. Sonetul cere versuri impecabile, strofe îndelung și cu răbdare cizelate,—și un fond special; o idee care, în expresia ei artistică, să se potrivească perfect pe măsura celor 14 versuri. Autorul de care ne ocupăm acum, vine cu un fond de sentimente obișnuite și de idei care nu frapază deloc prin nouțateea lor. (Cîteva locuri comune în privința calamității războiului—cu mame îndurerate, cu lăbrite care plîng, cu copii care rămîn orfan, cu luptători care mor „mușclnd de gile", etc.; o iubire banală și năivă, cu despărțire, cu scrisori și răspunsuri; cîteva evocații de natură, cu amurg sau cu lună, și cîteva imagini frumoase).

În schimb, versurile frapază prin neobișnuțta lor stingăcie.

Construcții greoaie și arhaisme sau provincialisme urite, pe care limba noastră literară, aproape fixată, le-a scos odată pentru totdeauna din uz:

*Ca și-o femeie 'n dollu Noaptea pasă
pe funerara umbrelor velință...*

(p. 13)

Și stîngerînd se tîră umbre calme...

(p. 51)

Mîni crunte ne prăval în beznă-adîncă...

*Și-acvita roșie, nesătulă încă,
Izbește 'ntr'una cu-oșelita-i brîncă... (?)*

(p. 37)

(„Cu oșelita-i brîncă", în urma eliziunii de vocală pe care o neceștează versul cetit curent, se rostetește: „c'oșelita-i brîncă". Iar o... brîncă c'oșelită, e tot ce se poate închipui mai baroc, într-un emistih de sonet).

Eliziumi forțate:

*Pe rînd mor zgomotele... 'Nalte umbre
colîndă, 'mbîlnă cu pași făr' de ecou...*

sau:

Și-o clipă,—odor, parcă te văz pe tine...

(p. 52)

Cu degetul pe gură,-ușor planează...
(Cetește : gurușor planează...)
(p. 71)

Oh, nu auzi : spre Tine,-etern Părinte...

Și eu vibrez de grijă,-erou suleget... (?)
Etc. etc...

Sfiri telegrafic în versuri :

Tumult. Viltvort. Virtef de roșil fapte.
Urtind, tot cîmpu 'noată 'n foc și sînge.
Pustiu. Cadavre 'n cladă. Rânt și vaer...
(p. 20)

—procedeu vechiu și banal, din care regretatul Haralamb Lecca scotea uneori efecte mai fericite. (V'aduceți aminte versurile lui :

Toamnă. Noapte. Ploae. Vînt.
Nici o umbră pe pămînt.
Pe lagune nici o barcă. Etc.)

Expresii care la noi au alt înțeles sau o ușoară nuanță de comic :

...iar firava noastră gură
atît mai poate să 'ngăumeze : „Tată,
îndură-Te de diata-ți creatură!”
(p. 35)

Tu, palidă de jale, drago brună,
și scalzi în lacrimi vîntă năframă...
(p. 11)

Însfîrșit, un număr mare de versuri cu desăvîrșire imposibile :

Culbează spectrul Morții 'n orice-unghere...
...La graniți crește, neagră,-o grea furtună...
...Jubitul de-l mi-ți întîlni,-spuneți-i...
...Și 'n visu-mi mut vîz : larg virtef de valme...
Etc. Etc.

—versuri care, prin sonoritatea lor, ne amintesc acele frînturi de limbă, care ne delectau în copilărie : unde calcă capra crapă piatra...

Dar să lăsăm gluma. Poetul nostru are și multe imagini frumoase, prinse uneori în versuri împocabile,—ca în primele strofe ale sonetelor „Nocturnă” și „Nopti în tabără” (II).

Poate că un contact mai intim cu literatura noastră poetică, unde a dus-o evoluția ultimelor trei-patru decenii, ar fi scutit pe d. Voelicka de neplăcerile grabei cu care și-a publicat improvizațiile... Procedeele extra-literare de dincoace de Molna, d-sa și le-a apropiat mai lezne : l-am văzut deja portretul într-o publicație bucureșteană și i-am citit până acum vreo două interviuri...

Graba însă e un cusur, — în viață ca și în literatură.

AL. DAN

A. Joubin, *Le fond de la mer*. Paris, 1920.—Sub direcțiunea savantului profesor A. Berget, dela institutul de Oceanografie, librăria Hachette începe publicarea unei biblioteci de vulgarizare științifică. Această *Bibliothèque des merveilles* are de scop, ca în „secolul științii” să adune desco-

perirle recente și aplicate în ultimii ani într'un număr de cărți, pentru a ajunge la îndemina marelui public, nu atât pentru a admira imensele progrese ale științei, ci pentru a o face înfăleasă, celace a devenit o „imperiabilă nevoie”. Unul dintre primele volume e al profesorului Joubin, care, luând parte la expedițiile prințului de Monaco și fiind unul din pionierii acestei ramuri noi științifice, Oceanografia, tratează nu numai cu bogat material informativ, dar și cu o căldură comunicativă subiectul, nou și pasionant.

În adevăr, nu sînt trei decenii de cînd a început o studiere sistematică a fundurilor aînci ale oceanelor, și cite minunății nu au scos la lumină dragele și sondele! Dar, în afară de vietăți nevăzute, și de monștri ce evidențiază subț cite forme se pot adapta organismele la nevoile vieții, studiul amănunțit al condițiilor fizice, mecanice, chimice, biologice din oceane, începe a preciza mulțime din probleme de știință pură pe deoparte, de știință aplicată pe de alta.

Autorul dă o scurtă descriere a înfățișării generale a ligheanului maritim, delimitînd net platformele continentale de regiunea fundurilor adînci; lămurînd în ce strîns raporturi e viața din mări cu condițiunile locale de mișcare a valurilor, de depozitare a pietrișului și nămolurilor, de curenți calzi ori reci, etc. Acolo unde apa e agitată, unde stîncea e isbită mai violent de valuri, se prind cojile pietroase ale algelor de mare, corali regiunilor tropicale și nenumărate feluri de vietăți care au nevoie de mult aer și de calcar. Din contra, ce pustie e, cel puțin la prima vedere, regiunea în care se aștern nisipuri și mai ales în locurile ce rămîn descoperite cînd vine refluxul!

Căldura joacă un rol foarte însemnat în sărătura și conținutul de calcar al mărilor. Pe cînd în regiunile tropicale și marea Roșie sărătura ajunge 35-40 gr. la litru, în marea Neagră se coboară la 17, iar în mările răci și mai mult, spre a ajunge, în golful Botnic, așa de îndulcită încît pot trăi prin ea broaștele, iar scoicile n'au din ce construi, schelete tari. Căldura determină probabil și epocile de migrațiune a unor animale. O cunoaștere mai amănunțită a acestor condițiuni vă cruță, desigur, deseori pe pescari de cheituei și munșă zădărnici. Curenții calzi, ca Golf Streamul ori răci, cum sînt cei dinspre Canada, au o influență foarte însemnată asupra viețuitoarelor.

Distribuția luminii în apă e studiată cu oarecare amănunte, de oarece multe din cunoștințele adunate pînă acum n'au pătruns încă în cercuri ceva mai largi. Se credea că sub 200 m. adîncime în apa oceanelor nu pătrunde aproape defel lumina solară. Cercetările noi precizează, mai întăiu, că nu toate razele sînt oprite la aceeași adîncime, ci mai curînd cele mai puțin refrangibile (ultra-roșii, roșii și galbene), apoi cele albastre și violete, ce străbat pînă dîncolo de 400 m. În sfîrșit s'a recunoscut că și razele ultraviolete sînt simțite de ochii animalelor și ele pătrund pînă la 1300 m. De aici în jos pînă pe la 6000 m. încă nu e întuneric be-nă, din pricină că în ape foase milioane de organisme producătoare de lumină (bacterii, protozoare, crustacei, tunicieri, pești). La diverse adîncimi sînt organisme diferite. Așa, plantele cu greu pot trăi sub 200 m. și chiar la această adîncime trebuie să aibă pigmenți, care să prefacă radiațiunile albastre și violete în roșii și ultraroșii spre a-și procura căldura necesară bunei funcționări a clorofilului. Iar la lumina misterioasă, produsă de organisme, privesc niște ochi fantastici ce sîmănă mai mult a lunete decît a ochi de animale. Uneori, cele două lunete-ochi se alătură formînd ciudate binoculi, incapabile să prindă multe radiațiuni luminoase, dar bine înjghebate pentru a prinde razele ce vin din punctele luminoase ale dihanilor fotogee, pe care caută să le vîneze.

Un capitol întreg îl consacră autorul aparatelor de pescuire și accesoriilor lor, cu indicarea perfecțiunilor aduse de tehnica modernă și a metodelor de cercetare a materialului. Urmează apoi povestirea ispravilor piticilor muncitori ai mării „constructori și darimători”, care cu mijloace puține, dar cu persistență, reușesc în mii și mii de generațiuni să facă așa isprăvi încît schimbă chiar înfățișarea cojii globului. Expunînd repartizarea ființelor în oceane, autorul descrie condițiunile în care trăesc organismele.

de lângă coaste (litorale), apoi cele de funduri adânc și cele de apă liberă, din marea largă și citează din formele mai interesante. O atenție deosebită se dă, și cu drept cuvânt, bogăției extraordinare de organisme la suprafața apei. Într-o expediție cu vasul *Național*, pe o rază de 3 km. în jurul vasului, s'a calculat că numai dintre *sifonofore*—un fel de meduze coloniale—erau peste 400 milioane de indivizi. Într'un litru de apă de mare caldă sînt peste 13.000 alge monocelulare și 130.000 celule de Diatomee, pe lângă altele mii și mii de alte organisme. Lumea aceasta vie, *planktonul* cum se zice, are și el variațiunile, migrațiunile lui; și cum de el atîrnă tamulțirea și existența unor ființe căutate de om, ca sardelele, se înțelege ce interes practic considerabil prezintă cunoașterea cauzelor acelor migrațiuni.

Captivante sînt capitolele despre „larvele și metamorfozele animalelor marine” și despre hrana lor. La foarte multe animale schimbările larvare sînt așa de mari, încît numai după multe și anevoioase cercetări s'a putut cunoaște căror animale adulte aparțin anumite forme larvare. Pentru unele specii, după decenii de cercetări încordate, încă au rămas puncte obscure, cum e cu migrațiunile și dezvoltarea țeparului. Pentru a prinde hrana multe animale marine au suferit modificări ce le dau aspecte hideoase. Unii au gura enormă, cu falca de jos eștă înainte și cu un sac de piele ca acel al pelecanelui; la altele stomahul se lărgeste de 5—6 ori cit conțurul corpului; unele au uște labe de 20 ori mai lungi ca trupul, cu peri și cângi, altele ghiare, ventuze ori clești. Un crastavete de mare (Holoturia) de pildă, are în jurul gurii numeroase tentacule lungi și clefoase, pe care le poartă prin apă până se încarcă cu neamărate microorganisme. Apoi pe riad vîră „degetele”, tentaculele, în gură și le curăță de ce au puiut prinde. Un vierme, ce ajunge până la 80 m. lungime, poate înfînde o trompă foarte lungă pentru a apuca și trage în trup victima; altele animale au înaintea gurii sau în gură adevărate site prin care strecoară apa mării spre a rămîne în ciur mii și milioane de ființe pe care le înghite deodată. Altfel, cu hrană așa măruntă, ar muri de foame, culegînd cu bucată.

Ocupîndu-se cu felul de hrănire, autorul atinge și problema asociațiilor animale, asociațiile cu ființe străine (convieșuire, simbioze, parazitism).

Cel din urmă capitole, al 9-lea, e rezervat citiorva „industrii marine”. Prinderea și pregătirea sardelelor, care cere nu numai cunoașterea timpului de emigrare și și chibzuita înprăștiere a nadelor la care se grămădesc ele și cad apoi în plase, fazele prin care trece prepararea sardelelor până la punerea cut ilor în vinzare. Urmează: industria tonului; o lungă și interesantă descriere a culturii stridilor, ocupație rentabilă, dar grea și bazată pe precise cunoștințe zoologice; prinderea stridiilor de mîrgăritare, origină și prepararea perlelor, a mărgeanului, bureților și folosirea algelor de marc.

Cartea, bogat ilustrată, cu schițe în text și cu fotografiile pe cele 31 planșe anexate, poate fi citită fără o deosebire pregătire științifică, de oarece oriunde e nevoie de cunoștințe mai de amănunt, autorul dă descrieri scurte, dar cuprinzătoare.

T. A. BĂDĂRĂU

G. Papini, *Esperienza futurista*. 1919. Ediția Vallecchi. Firenze. Pg. 181. Prețul 3.85.

Noul volum al lui Papini e o culegere de articole dense de idei, clare și antrenante, cu mișcări, salturi și sfîșieri feline. Ceiace ne poate mai mult interesa în el, e felul în care îndreptățește futurismul în Italia, felul în care îl combate în parte și îl arată relativă lipsă de nouitate.

Îndreptățirea futurismului în Italia. Papini zice foarte just că oriunde e nevoie într-o țară de două curenți: de unul conservator și de altul progresist. Italia a avut totdeauna un puternic instinct conservator, dar i-a fost foarte bicisnic curentul progresist. Ea a ajuns astăzi, dela un capăt la altul al ei, un muzeu cu păzitorii respectivi, pentru distracția „monitelor transalpine și transatlantice”; iar în ce privește spiritul evolutiv sau re-

voluționar, el e ratat, căci Italia n'a dat revoluții bine organizate, ci numai anarhiști. Semn de slăbăciune e și faptul că așa zisele revoluții italiene au fost inspirate din străinătate: cea religioasă dela Engleji și Germani, cea parlamentară dela Engleji, cea constituțională dela Franceji, cea romantică dela Germani, Engleji și Franceji, cea muncitorească dela Engleji, cea teoretică socialistă dela Franceji și Germani, cea astronomică dela Poloni, cea filozofică dela Germani, cea picturală dela Franceji, chiar ri-sorgimento-ul s'a făcut cu ajutorul străinilor. Și aceste revoluții au ratat toate din lipsa unui adevărat spirit public progresist. Italia e de ajuns cit a fost muzeu, destule atitea madone și ziduri dărăpănate, din al XVI secol tot tradiționalism și tradiționalism, nu orice vers de Dante și orice pictură din al XIV secol sînt dumnezeiești, biserica a întunecat deajuns mintea poporului, academiile și universitățile au oprit deajuns dezvoltarea și îndrăzneala, naționalismul de vorbe al admirației retrospective și-a făcut veacul. Marinetti a înțeles situația asta disperată a Italiei și în manifestele lui a avut *clipe* de „adevărată și mare genialitate”. Trecutul e trecut, e respectabil dacă nu înadușă prezentul, și „noapte bună“!... Acuma Italia vrea să fie o țară modernă în toate direcțiile, și să se așeze în primul rang între popoare: Primatul Italian. Futuriștii au comis, de bunăsimă, multe greșeli; dar cine vrea să fie perfect, nu face nimica. Italia trebuie să fie o țară modernă, energică, expansivă, și dacă profesorii de istoria artei, dantiștii, portarii de muzee și erudiții în Italia în loc, să fie aruncați în Arno... Italia nu mai vrea să trăiască pe socoteala morților și a străinilor.

Combaterea parțială a futurismului.—Papini s'a retras din organizația futuristă, împreună cu Soffici, Palazzeschi și Carrà, deși el continuă a fi futurist. Cauzele sînt multiple: lipsă de libertate individuală, zgomot, scandal, primirea multor nulități atrase de reclană, confuzia dintre marinetism, care ar fi mai mult un futurism de formă, și adevăratul futurism de formă și de spirit, multe butade, a vrut să redevă mișcarea mai mult decît se poate, optimism copilăresc, spirit mai mult francez decît italian, realizările mai mult oprite la intenție, preferința noutății în sine, nu a mărimii de noutate, „mică noutate și consistență a fondului doctrinal”, înloc de creare, verism primitiv: punerea, de pildă, de musteți adevărate pe un portret.

Vechimea parțială a futurismului.—Prin iubirea vetei, futurismul ține de Whitman, Verhaeren, D'Annunzio.—Idea de a publica manifeste e luată dela Franceji, care au inundat lumea cu manifestele așa ziselor școli: romană, naturistă, sintetistă, umanistă.—Versul liber al futuristilor e de asemenea dela Franceji.—Iubirea pentru noutate se găsește de-alungul istoriei culturii, și în Maxime du Camp, în special, în prefața dela „Chants d'un moderne” (1855), este un adevărat manifest futurist, unde se cerea ca artistul să trăiască „cu timpul său”. Chiar în Italia viața modernă a fost cîntată înainte de futuristi. Așa Parini și Monti au poetizat mongolfiera. Moderniștii mai noi au fost Morasso și D'Annunzio.—Pecind futuristiți au amenințat oamăi cu arderea bibliotecilor, alții, ca patriarhul Teofil sau ca papa Grigorio Magno, s'au ținut de cuvînt și au distrus multe biblioteci, pe care le credeau vătămătoare.—Futuriștii au amenințat numai cu dărîmarea de monumente vechi, pecind Comuna din Paris a mers mai departe și a dărîmat ceiace stătea în calea prezentului ei.—Cași futuristiți, impresionistul Pissaro zicea că trebuie distruse muzeele, singurul mijloc de a face să înceteze imitația.—Cuvintele așa zise, „în libertate”, adică poezii din cuvinte svirlite neregulate pe hirtie, cu caractere tipografice variate, cu idiograme, cu onomatopoeie, nu sînt nici ele o complexă noutate. Mallarmé a publicat încă din 1897 o poezie „Un coup de dés” cu caractere tipografice deosebite.—Reprezentarea lucrurilor prin scriitură, depiudă între două linii paralele ce reprezintă strada se aruncă literele cuvîntului „trecători” așa ca să dea impresia de trecători neregulați pe stradă, s'a cunoscut de multe ori, chiar dela Alexandrini.—Onomatopoeia e deasemenea străveche și

chiar e tot așa de dezvoltată ca la futuriști. Depildă la Duréan de la Malie e o interesantă onomatopoeie a privighitorii. Iată-o:

Tinu, tinu, finu, tiao...
Spretiu, zquia,
Querrec, pi, pi,
Tio, tio, tio, tix
Quitlo, quitio, quitio, qu-too,
Zi, zi, zi, zi, zi, zi, zi,
Querrec, tiu, zquia, pi, pi, quit!

— Teatru sintetic, adică piese care să dureze abia cteva minute, s'au scris înainte de futuriști, deși nu erau numite „teatru sintetic”. Mai cunoscută este următoarea a lui Verlaine, pe care o voi reproduce-o la întregime.

Prea mare grabă

Dramă într'un act și în proză

Scena I

Cînd se înalță cortina, un domn și o doamnă sînt îmbrășișiți, în scenă.

Scena II

Un alt domn se aproprie tipil și-l ucide pe amîndoi cu un foc de revolver. Cadavrele rămîn unul lîngă altul, cu fețele la pămînt. Domnul încearcă să ridice un cadavru și face o mișcare de surpriză. Apoi merge să ridice pe cealalt și se arată și mai uimit.

Domnul: Ce dracu! M'am înșelat!

Cortina cade

— Disprețul pentru femei s'a produs înainte la Strindberg, Shaw, Welinger.—In contra lui au scris Baudelaire și Carducci.—Apologia războiului, dela Eraclid până la De Maistre, Proudhon, Dostoewski, Nietzsche.—Descompunerea formelor din natură, pe pinzele de pictură, unde sînt recombinate în alt mod inexistent până atunci e la cubism.

Post-scriptum.—Trecutul nostru cultural stă dovadă că ne-am făcut o viață comodă în a asimila, cum spunea Ibrăileanu, și a pastșa, a imita, a plagia cultura străină. Inclinația momitărească este așa de adîncită la noi, încît dacă până acum nu avem un curent futurist, cauza e că nu se știe mai nimic la noi de ceiace e înșamă. Sînt sigur că dacă ași trimite la o cafenea din București colecția foarei săptămînale „Roma futurista”, aș crea prin acest simplu fapt și în mai puțin de 24 de ore, un curent futurist colonial românesc. Dar nu futurism italianesc ne-ar trebui nouă; ci ne trebuie mai multă viață originară. Dacă e ca un grup de artiști să renunțe la plagierea străinilor și chiar la imitarea artei romînești, și dacă n'ar da la iveală decît ceiace ar fi nou și de samă în propria lor personalitate creatoare estetică, atunci am avea un viitorism românesc, demn ca încercare și poate ca reușită de cea de-a doua Romînie. Un Sadoveanu, depildă, întruclt nu imitează nici pe Romîni, nici pe Verlaine, nici pe Baudelaire, nici pe Mallarmé, nici pe mama și răs mama lui Mallarmé, este un viitorist român fără zgomot de manifeste, și prin forța lui spontană, abundentă, fragedă, simplă, fermecătoare, mi se pare a fi unul dintre cei mai mari poeți descriptivi și literaturii universale actuale.

G. SAVUL

BIBLIOGRAFIE

- A. Vlahuță, *Clipe de liniște*, 1920, Editura „Cartea Românească”, București. Prețul 12 Lei.
- M. Sadoveanu, *Frunze 'n furtună*, 1920, Editura „Cartea Românească”, București. Prețul 9 Lei.
- C. Giurescu, *Despre boeri*, 1920, Editura „Cartea Românească”, București. Prețul 9 Lei.
- Calidasa, *Sacontala*, în românește de George Coșbuc, 1920, Editura „Cartea Românească”, București. Prețul 15 Lei.
- F. Paulman, *Istoria muzicii universale*, cu ilustrații, 1920, Editura „Cartea Românească”, București. Prețul 16 Lei.
- I. I. Stoican, *Eva*, roman psihologic din viața românească, 1920, Editura „Cartea Românească”, București. Prețul 10 Lei.
- P. Dulfu, *Făt-frumos*, povestire pentru copii, ilustrată, 1920, Editura „Cartea Românească”, București. Prețul 7.50 Lei.
- I. Al. Brătescu-Voinești, *Sorana*, piesă de teatru, 1920, Editura „Cartea Românească”, București. Prețul 6 Lei.
- Artur Enășescu, *Pe gânduri (versuri)*, 1920, București. Prețul 5 Lei.
- Preot. Mihail Grigorian, *Pe drumurile copilăriei*, 1920, Craiova. Prețul 5 Lei.
- Calomir Nufăr, *Psalmii sufletului*, 1920, Lugoj. Prețul 5 Lei.
- Traian-Amos Pinteru, *Vetara și Nova*, 1920, Beiuș. Prețul 6 Lei.
- Traian-Amos Pinteru, *Glosar de cuvinte*, 1920, Beiuș. Prețul 4 Lei.
- *** *Drepturile și îndatoririle Românilor*, 1920, Ploiești.
- Ion G. Pelivan, *Les droits des Roumains sur la Bessarabie*, 1920, Paris.
- Toma B. Aburel, *Răcea Lunii*, 1920, Galați.
- Ioan Petrovici, *Amintiri universitare*, 1920, București. Prețul 8 Lei.
- Const. Răuleș, *Cimățire*, 1920, București. Prețul 4 Lei.
- G. P. Marcovici fiul, *Despre chestiunea dentisticeii în România*, 1920, Calarași.
- Piaton, *Apologia lui Socrates*, „Biblioteca pentru toți”, București, Prețul 60 bani.
- Piaton, *Criton*, „Biblioteca pentru toți”, București. Prețul 60 bani.
- Nicolas Beaudin, *Pythames et Chants*, 1920, Paris.
- Basarabia agricolă*, No. 5-6, Chișinău, Prețul 6 lei.
- Higiena*, No. 133, București, Prețul 1 leu.
- Ideia europeană*, No. 43, 44, 45, București.
- Junimea*, No. 23-24, Botoșani, Prețul 2 lei.
- Transilvania*, No. 1 și 2 Sibiu, abonament anual 70 lei.
- Umanitatea*, No. 2, Iași, Prețul 4 lei.
- Hiena*, No. 1, București, Prețul 1 leu.
- Analele Dobrogei*, No. 1, Constanța, abonament anual 40 lei.
- Viața Agricolă*, No. 13-16, București.
- Bibliografie*, No. 1, București.
- Școala Basarabiei*, No. 7 și 8, Chișinău.
- Arhiva Grafică*, No. 4, Cernăuți.
- Cugetări*, No. 13, Cernăuți, Prețul 1.50 lei.
- Anuarul Liceului „Regina Maria”*, 1920, Cluj.
- Buletinul Agriculturii*, No. 1-3, 1920, București, Prețul 5 lei.
- România Industrială*, No. 481, 1920, București.
- Lamura*, No. 8 și 9, București, Prețul 10 lei.
- Luptă de clasă*, No. 2 și 3, București, Prețul 2.50 lei.
- Cele trei Crișuri*, No. 6, Oradía Mare, Prețul 3.50 lei.
- Spitalul*, No. 7 și 8, București, Prețul 5 lei.
- La Rassegna Economica italo-romena*, No. 1 și 2, Milano.
- Currentul Nou*, No. 24, București, Prețul 2 lei.
- Moldova dela Nistru*, No. 21-22, Chișinău, Prețul 2 lei.
- Cuvintul Rominesc*, No. 21, Prețul 1.50 lei.
- Hasmonea*, No. 2, București, Prețul 2 lei.
- Foaia Diecezană*, No. 30, Caransebeș.

SONICITATEA

E vorba de-o nouă știință tehnică, *Sonicitatea*, creată în 1913 de Dl. inginer Gh. Constantinescu, unul din cei puțini care fac cea mai mare cinste neamului nostru în străinătate.

Această știință este aproape inedită, căci creatorul ei a ținut-o secretă, înainte de războiu, pentru că nu avea încă toate datele de aplicație practică; iar în timpul războiului—din cauze ce nu depindeau de d-sa—a pus-o în serviciul amiralității engleze, întrucît i se prevedea o vastă aplicație în tehnica războiului.

Astăzi, *Sonicitatea* se cunoaște numai după conferințele ținute de Dl. Constantinescu, la 4 și 7 Noembrie, anul trecut, în amfiteatrul Școlii Naționale de Poduri și Șosele, din București,—același amfiteatru în care a avut cinstea să învețe și d-sa—; apoi după conferința ținută în ziua de 14 Noembrie, același an, la Academia Română; precum și dintr'un volum pe care d-sa l-a scos la Londra. Acest volum a fost privit de amiralitatea engleză ca un secret de războiu și, în consecință, i-a fost interzisă publicarea până la încheierea păcii.

În cele ce urmează, se va face o expunere succintă a principiilor *Sonicității*, precum și a consecințelor teoretice și practice—fără balastul detaliilor pur tehnice—ale acestei noi științe.

Sonicitatea e știința mișcării alternative a lichidelor.

Orice mișcare alternativă a corpurilor materiale—indiferent de starea fizică—s'a mai numit vibrațiune, oscilație sau undă.

După felul în care se produc ori se propagă vibrațiile, acestea s'au împărțit în mai multe categorii:

Sînt vibrațiuni care se fac printr'o mișcare de translație

a întregului corp material, cum ar fi, bunăoară, deplasarea unui piston în cilindrul său.

Unele se produc printr'o mișcare de rotație în jurul unui punct fix, bunăoară—oscilația unui pendul.

Altele, cum sînt tremurăturile unei coarde sub presiunea arcușului, trepidațiile unui pod sub mișcarea galopantă a trenului ori vibrarea unei diafragme, etc. în care corpul—prin felul cum este fixat—se deplasează alternativ într'o direcție transversală pe lungimea sa ori pe dimensiunea cea mai mare; astfel de vibrațiuni s'au numit *transversale*.

Interesant este că vibrațiile unui corp se transmit mediului ambiant, în care se propagă într'un anumit fel.

Cînd o mișcare vibratorie sau o altă acțiune se transmite mediului ambiant, atunci o primă zonă din acest mediu începe să vibreze propagînd imediat starea sa dinamică zonei adiacente și așa mai departe; iar dacă acțiunea se repetă, atunci întreg mediul se află într'o mișcare alternativă efectuată pe zone. Acesta este felul în care vibrațiunile corpurilor se transmit aerului sau oricărui alt mediu—indiferent de starea fizică—și în care apoi se propagă.

Astfel de vibrații, care se produc în lungul direcției lor de propagare, s'au numit vibrații longitudinale. Acestea sînt, de altfel, și cele mai interesante, atît prin felul lor cît și prin faptul că nu se pot propaga instantaneu, ci reclamă o durată variabilă cu natura și starea fizică a mediului.

Se știe că *Acustica* se ocupă cu problemele sunetului, pe care le-a rezolvat aproape complet. *Acustica* dovedește că sunetul este produs prin vibrațiile corpurilor materiale, care vibrații se propagă în aer sau, în general, prin orice mediu material.

Propagarea vibrațiilor în aer a fost pe deplin studiată încît nu mai rămîne de spus nimic nou asupra acestei probleme.

Se poate remarca, că fizicianul Lord Raleigh—plecînd de la ecuațiile generale ale lui Lagrange—a făcut o minunată teorie a vibrațiilor în aer, pe care a publicat-o în două volume, încît, se poate spune că a epuizat chestiunea.

Cu toate acestea, *acustica* rămîne un capitol prea restrîns al fizicei, căci, deși vibrațiunile sînt de foarte multe feluri, *acustica* studiază numai pe cele mai obișnuite și anume vibrațiile sonore.—Dar sînt și vibrațiuni care nu se aud deloc, cum sînt bunăoară cele care au frecvența sub 32/sec. sau peste 20000/sec., adică în afară de *limitele sonorității*. Se poate adăoga, însă, că *acustica* remarcă și existența altor vibrațiuni și, în parte, se folosește de ele, dar numai ca de niște elemente auxiliare în demonstrațiile ce are de făcut pentru problemele sunetului.

Deși legile de propagare a vibrațiilor în aer sînt definitiv stabilite, totuși cele pentru propagarea în alte gaze sau în

lichide ori solide nu s'au urmărit suficient în acustică. În special datele găsite la lichide—prin procedeul urmat la gaze—trebuiesc revăzute, căci densitatea și coeziunea sînt diferite; iar pentru solide se cunosc aproape numai vitezele de propagare a sunetului și altceva nimic. Așa bunăoară, viteza de propagare a vibrațiilor în oțel este de circa 5000 m/sec.; iar pe de altă parte se admite că o forță aplicată unui corp solid se transmite instantaneu tuturor punctelor, ceiace nu este riguros exact, căci în realitate forța se transmite cu viteza undelor. Cînd vrem să deplasăm un obiect solid imprimîndu-i o putere, aceasta nu se transmite instantaneu în toate părțile obiectului ci într'o durată de timp cel puțin egală cu cea necesară sunetului pentru a se propaga prin materialul din care e făcut obiectul. Și cum viteza sunetului este finită, există—fără îndoială—un interval de timp apreciabil, care separă momentele la care diferitele puncte ale obiectului se pun în mișcare. În practică, bunăoară la calculele de rezistență a materialelor, se poate admite—de obicei—nu fără oarecare aproximație că presiunea se transmite instantaneu dela un capăt la celălalt al unui obiect; dar sînt cazuri cînd această ipoteză poate să compromită rezultatele.

Prin urmare, se vede că sînt probleme de mișcare vibratorie, care, dacă n'au interesat *acustica*, pot interesa foarte mult alte domenii. Ceiace înșamnă că este nevoie de un studiu general asupra vibrațiilor care apoi să fie aplicat la diferite probleme practice. În această privință, Dl. Constantinescu, studiînd vibrațiile corpurilor lichide, a izbutit să întocmească capitolul—poate cel mai interesant al acestei noi științe, pe care a numit-o *Sonicitate*.

Cuvîntul «sonic» vine dela «sunet», care se transmite prin vibrațiunile aerului; astfel că termenul de *sonicitate* rezultă dintr'o extindere a înțelesului dat cuvîntului sonic pentru orice mișcare vibratorie a lichidelor.

*

Sonicitatea se afirmă, dela început, a fi o știință tehnică, căci creatorul ei a alcătuit-o prin aflarea a cîte unui nou mod practic de rezolvare a două dintre principalele probleme ce se pun științei aplicate:

1. Transmiterea unei energii date dela un loc la altul; și
2. Acumularea energiei.

Tehnica a rezolvat aceste probleme în mai multe feluri. Așa bunăoară, pentru prima, avem: transmisiunea electrică, hidrolică, prin aer comprimat, printr'un cablu ce se înfășură pe un vals ori pe o roată, prin curele, prin arbori de transmisie, etc.; iar pentru a doua, avem: acumulatorii electrici, resorturile metalice...

La aceste soluțiuni, *Sonicitatea* vine să adauge: *Transmisiunea energiei prin vibrațiuni* (transmisiune sonică) și *acumularea energiei prin comprimarea lichidelor*.

Să vedem acum, în ce fel se concepe *transmisiunea sonică*. Energia ni se manifestă prin *materia în mișcare*; iar diferitele forme ale energiei nu-s altceva decît diverse stări dinamice ale materiei. Această formulă este în conformitate cu ultimele concepții ale fizicii moderne și anume: electricitatea dinamică este un curent de electroni care sînt ultima expresie a diviziunii materiei; energia radiantă se manifestă printr-o proiectare de elemente materiale—atomi sau electroni; iar cîmpurile magnetice și electrice au calități materiale, adică sînt inerte, grele în proporție și au structură.

Transformarea energiei se poate traduce prin *schimbarea stării dinamice a materiei*. Cînd deplasările materiei sînt vizibile sau comparabile cu lungimi practice atunci forma energiei se numește *mecanică*, altfel i se dau diversele numiri cunoscute. Un corp în vibrațiune—bunăoară longitudinală—este o anumită formă mecanică a energiei. Și cum aceasta este o deghizare specială se poate numi *energia vibratorie*.

Vibrațiunile longitudinale ale materiei se pot considera ca o formă specială a energiei întocmai ca undele electrice sau alte unde de energie.

Se întrebuițează o anumită cantitate de energie mecanică, cînd suflăm într'un fluier, pentru a produce un sunet.

Această energie mecanică se transformă, prin intermediul fluierului, într'o anumită mișcare vibratorie longitudinală a aerului. Același lucru se poate spune și cînd lovim un clopot ori aruncăm cu o piatră în apă, că o anumită cantitate de energie mecanică se transformă în vibrațiuni.

Aceste exemple arată că *energia mecanică se poate transforma în vibrațiuni care se propagă la distanță prin mediul înconjurător*.

La un moment dat, Dl. Constantinescu și-a pus problema inversă: *Cum s'ar putea reface energia mecanică din niște vibrațiuni date?*

Această problemă a fost—tot timpul—ocolită de fizicienți și tehnicieni cu toate că era destul de ispititoare.

Cauza pentru care n'a fost atacată această problemă se datorește unei idei false, cu oarecare trecere în știința modernă; și anume: „degradarea energiei”. *Energia degenerază cînd se transformă în căldură, lumină sau în vibrațiuni*. Cu alte cuvinte, energia evoluează într'un sens... degradîndu-se și odată degenerată—este imposibil de refăcut. Așa bunăoară, se poate produce foarte ușor—căldură și lumină dintr'o bucată de cărbune, dar este imposibil de refăcut bucata de cărbune din căldură și lumină. Tot așa, lovind un corp de un altul produci sgomot, adică vibrațiuni aeriene; refă—dacă se poate—din sgomotul produs... gestul lovirii!

Dr. Constantinescu n'a vrut să creadă acest lucru și a considerat ca posibilă reproducerea energiei mecanice din energia vibratorie.

Orl, aceasta este tocmai problema transmisiunii de energie prin vibrațiuni. Și dacă se poate transmite energia prin undele electrice, de ce nu s'ar putea transmite și prin undele sonore sau alte vibrațiuni, mai ales, că atât undele electrice cât și vibrațiunile nu-s altceva decât deghizări ale energiei.

Iată o experiență de fizică care sugerează posibilitatea transmisiunii sonice:

Un șir de bile, de lemn ori de fildeș, atârinate de niște fire tot una de lungi. Dacă se ia bila A și se aduce în poziția A' s'a efectuat un anumit travaliu mecanic; dîndu-i-se drumul, bila revine la poziția inițială lovind pe celelalte care rămîn aproape imobile, afară de bila B care părăsește poziția de repaos și descrie traiectoria BB' simetrică cu AA', reproducînd astfel travaliul mecanic cheltuit pentru deplasarea bilei A în A'. Cred inutil să adaug că bilele intermediare oscilează, în limite foarte restrinse, în jurul poziției lor de echilibru.

Această experiență arată că bilele intermediare transmit complet — prin vibrațiuni — energia mecanică dela bila A la bila B care, prin deplasarea ei, o reproduce întocmai. Așadar un caz de *transmisiune de energie prin vibrațiuni*.

Dacă însă se consideră ca mediu de transmisiune lichidele, se pot găsi mijloace practice de a transmite prin vibrațiuni cantități considerabile de energie.

Pentru aceasta, Dr. Constantinescu a avut de întîmpinat greutăți serioase, căci chiar dela început a intrat în conflict cu tradiția științei. Așa bunăoară, în teoria vibrațiilor intră noțiunea de elasticitate a mediului și cum elasticitatea unui corp este în funcțiune și de comprimarea aceluși corp, atunci nu te poți ocupa de vibrațiile unui lichid fără să te preocupe și comprimarea acestuia. Dar, cu toate că experimenterii celebri, studiînd — destul de serios — compresibilitatea lichidelor, au arătat că *lichidele sînt compresibile*, totuși — printr'o ciudată tradiție — ele au fost considerate, practicește, ca incompresibile.

Astfel în *hidraulică* se consideră că lichidele sînt incompresibile sau aproape incompresibile, ori de-o compresibilitate neglijabilă. Cu alte cuvinte s'au considerat lichidele ca incompresibile în limite practice; ceiace a determinat ca *hidraulică* să nu poată descoperi *sonicitatea*, căci nu se poate face abstracție de elasticitatea — implicit de comprimarea — lichidelor în mișcarea vibratorie a acestora, de oarece intervine masa care — în general — se opune la o mișcare ondulatorie repede. Astfel se obțin rezultate absurde.

Toată lumea admite că oțelul este elastic — deci comprimabil — dar foarte puțină lume admite că apa este elastică. În aceeași *fizică* se vorbește — la hidrostatică — că apa este incompresibilă, iar — la acustică — se arată că sunetul se propagă și

prin vibrațiile longitudinale ale apei, accentuând chiar că *numai corpurile elastice vibrează*. Atunci apa, prin faptul că vibrează —adică produce unde sau valuri,—trebuie să fie elastică; dar cum poate fi elastică practicește dacă este incompresibilă ca atare?!

Dl. Constantinescu nu s'a mărginit la raționamente de genul acesta, ci a căutat să înlătore tradiția precitată dovedind, și la rîndul său, pe cale experimentală că, într'adevăr: *lichidele sînt compresibile în limite practice și foarte compresibile la presiuni mari*.

Iată experiențele prin care d-sa arată comprimarea lichidelor:

1) Se consideră un obuz în care intră o jumătate litru de apă; iar înăuntru se pune un piston de 15 ^m/_{in} diametru. Dacă se aplică pistonului o presiune de 3 tone, acesta apasă apa, progresînd cu 20 c.m.

2) Același piston, primind o greutate de 100 kgr. ce cade dela 2.50^m înălțime, sub presiunea loviturii progresaază în obuz până la un nivel cînd toată energia cinetică de cădere se transformă în energie potențială absorbită de apă. În urmă, expansiunea lichidului aruncă greutatea înapoi, încît greutatea începe să oscileze pe acest aparat ca pe un resort de oțel.

Astfel se pot realiza *resorturile hidraulice* care sînt mai eficiente și mai incașabile decît, cele cu arcuri de oțel. Se utilizează numai o treime din cantitatea de oțel necesară celorlalte.

3) Încărcînd, același obuz, cu glicerină, comprimată printr'o pompă până la 1000 atmosfere, iar pistonul în loc să fie lăsat liber—să fie împiedicat să se miște printr'o sîrmă calculată astfel ca să se rupă chiar în momentul cînd presiunea a ajuns la mîia de atmosferă; și dacă deasupra pistonului se pune o mică ghiulea, atunci expansiunea lichidului din obuz, după ruperea sîrmei, asvîrle ghiuleaua la 150 m. distanță.

Calculul arată că 90% din expansiune se datorește lichidului comprimat, iar restul de 10% revine metalului din care este făcut obuzul.

Astfel se poate realiza balistica fără pulbere, fără lumină și fără sgomot.

Dl. Constantinescu a și făcut un mortier de tranșee, întrebunțînd pentru capacitate — în loc de obuz — o garafă de oțel de înaltă tensiune și ridicînd presiunea lichidului la 2000 atmosfere a reușit ca în cei 3 litri de glicerină, care era și capacitatea garafei, să introducă—pompînd ulei mineral printr'un tub special—încă un sfert de litru în plus; astfel că prin presiunea lichidului din acest aparat, a asvîrlit un proiectil de 8 kgr. la o distanță de 500 metri.

Pompa specială cu care s'a ridicat presiunea lichidului din garafă a fost acționată cu mîna de un copil de 14 ani.

Obiecțiunea adusă acestui mortier a fost că cerea prea mult timp ca să tragă o lovitură, căci, într'adevăr, trebuie

oarecare timp—cam mare pentru artilerie—ca să mărești presiunea lichidului cu o pompă de mină.

Atunci pentru perfecționare, Dl. Constantinescu a introdus, pentru acționarea pompei, un motor electric de 5 H.P. și astfel a reușit să tragă câte 2 lovituri pe minut.

Iată o experiență interesantă pentru artilerie: apeși pe un buton electric—pur și simplu—iar obuzul pleacă, fără să consumi nici un gram de pulbere, fără să produci cea mai mică licărire și mai ales nici un sgomot... căci chiar la 20 m. depărtare de mortier nu se aude nimic în momentul descărcării.

Acest mortier a fost perfecționat considerabil în ultimul timp și bazat pe același principiu, Dl. Constantinescu a făcut un tun mai mare. Acest tun conține vre-o 28 litri de vasilină lichidă și aruncă un proiectil de 100 kgr. la 1500 metri. Ce ironie... Experiențele definitive cu acest tun s'au făcut tocmai în ziua încheerii armistițiului.

Dar posibilitatea de a comprima lichidele, pe lângă aplicarea la artilerie, mai permite—cînd se trece peste limita presiunilor obișnuite—și invenția de acumulatori hidraulice pentru înmagazinarea energiei întocmai ca și în acumulatorii electrici. Dl. Constantinescu a și inventat un astfel de acumulator, eștin și cu volum redus.

Cele arătate, până acum, dovedesc cu prisosință că lichidele sînt comprésibile și elastice. Acest fapt elementar constituie primul punct de plecare al *Sonicității* și în același timp este sursa tuturor invențiilor făcute de Dl. Constantinescu în acest domeniu.

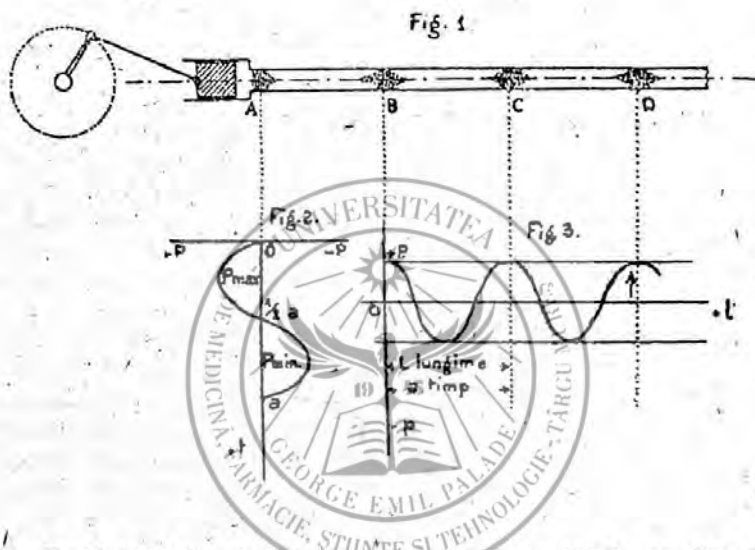
Iată acum și experiențele de *transmisiune sonică* ale D-lui Constantinescu:

Se consideră un piston și un cilindru în legătură cu o conductă nedefinită și plină cu apă (fig. 1).

Dacă se imprimă pistonului o mișcare oscilatorie prin intermediul unei biele atacată de o manivelă în mișcare rotativă, atunci pistonul aduce apei lovituri periodice, rezultînd în conductă o serie de vibrațiuni longitudinale. La fiecare lovitură a pistonului asupra apei se produce la capătul conductei o *zonă de compresiune*, care—în virtutea elasticității lichidului—tinde să revină imediat la starea de mai înainte astfel că prin expansiune apasă asupra zonei a doua; iar aceasta—la rîndul ei—comprimă pe a treia și așa mai departe... Incît, faptul pare că se petrece, cași cum *prima zonă de compresiune* s'ar deplasa în lungul conductei urmată de o *zonă de depresiune*. Astfel că, după o serie de lovituri din partea pistonului, se înșiră, pe toată lungimea conductei, o serie de zone de compresiune separate cu altele de rareficație—toate deplasîndu-se cu viteza sunetului în apă.

În fiecare punct al conductei se poate construi o diagramă a presiunilor în funcție de timp (fig. 2) de asemenea se poate construi o altă diagramă pentru variația presiunilor în lungul conductei (fig. 3).

Cînd conducta este infinit de lungă, atunci toată energia mecanică imprimată în mișcarea pistonului se transmite, prin vibrațiuni, la infinit, risipindu-se gradat în lungul conductei prin frecarea particulelor lichide fie între ele, fie de fața interioară a conductei.

Dacă însă conducta este închisă la celălalt capăt atunci se reflectă pe fundul conductei întorcîndu-se înapoi. În acest caz, ceia ce se poate întîmpla depinde de lungimea conductei. Astfel, cînd lungimea conductei este un multiplu exact al lungimii de undă, atunci — prin reflexiuni succesive — zonele de compresiune se suprapun mereu în aceleași puncte care împart conducta în jumătăți de lungimi de undă; încît după o serie de pulsațiuni, presiunea crește indefinit iar conducta sffrșește prin a se sparge; ceia ce de altfel se poate arăta și teoretic. Cînd lungimea conductei nu este un multiplu exact al lungimii de undă, atunci se petrece un fenomen curios: se produce o sincronizare ce face să nu se poată menține constantă viteza manivelei, ceia ce determină o împărțire a lungimii conductei într'un multiplu de anumită lungime de undă; astfel că acest caz revine oarecum la precedentul și, în consecință, presiunea crescînd indefinit conducta se sparge după un timp relativ foarte scurt.

Dacă conducta (fig. 4) în loc să fie înfundată, este prevăzută la celălalt capăt cu un alt piston, articulat printr'o bielă de o manivelă, care să aibă exact aceiași deplasare ca și pis-

tonul dela origina conductei, și dacă se potrivește ca lungimea conductei să fie un multiplu exact al lungimii de undă, atunci se vede că pistonul va primi exact vibrațiunile lichide produse de primul piston. În consecință, pistonul receptor se va pune într'o mișcare sincronică și de-același sens cu mișcarea pistonului generator.

Iată dar că sistemul descris mai sus realizează o transmisiune a energiei mecanice prin ajutorul vibrațiunilor lichide.

Aparența — precum se vede — este seducătoare, pe cînd realitatea minează această experiență cu anumite dificultăți.

Dar ingeniositatea inventatorului le-a înlăturat cu succes. Așa bunăoară, o cauză care dejoacă reușita acestei experiențe este fenomenul reflexiunii undelor. Unda cînd acționează asupra pistonului receptor este — în același timp — și reflectată de acesta (conform principiului newtonian), iar rezultatul este că presiunea apei din conductă sporește până la o limită cînd sparge conductă. Deci, cu toate că amîndouă manivele se rotesc cu aceiași viteză, totuși, undele nu se propagă fără reflexiune.

Se poate însă evita acest neajuns dacă se pune pe axul manivelei receptrice un cuplu care să absoarbă toată energia undelor.

Prin urmare există o singură posibilitate de funcționare a acestui sistem și anume: cînd energia absorbită de cuplul receptorului este egală cu cea produsă de generator. Indată ce s'ar suprima cuplul dela receptor, se produce o serie de unde, care intră în rezonanță, iar presiunea acumulîndu-se peste măsură — în anumite puncte ale conductei aceasta se sparge. Deci, problema funcționării acestui sistem apare — oarecum — dificilă.

Însă, Dl. Constantinescu a găsit o soluție fericită, căci punînd la începutul conductei o butelie de oțel plină cu un lichid oarecare, suprapunerea undelor nu se mai face indefinit și nici presiunea nu sporește în proporție, ci numai într'o anumită măsură convenabilă rezistenței conductei de oarece lichidul din butelie absoarbe presiunile prea mari și neutralizează rarificările prea pronunțate.

Deci — în principiu — transmisiunea sonică, realizată de Dl. Constantinescu, se rezumă la un piston care oscilează într'ua

cilindru, o butelie plină cu un lichid în comunicație cu cilindrul, o conductă plină cu apă și un motor sonic.

Precum se vede, *transmisiunea sonică*, din punct de vedere practic, este foarte simplă; nu tot așa stau lucrurile din punct de vedere teoretic, căci *transmisiunea sonică* se prezintă ca o problemă de fizică-matematică destul de complicată.

Până aici, s'a văzut *posibilitatea de a transmite energia prin vibrațiuni*, dar nu și calculul acestui fenomen, care este foarte greu de făcut, fără o teorie bine stabilită.

Dr. Constantinescu nu s'a oprit aici—deși, numai prin cele realizate practic, își câștigase reputația de mare inventator. D-sa a încercat să stabilească și *teoria transmisiunii sonice*.

*

Oricine este îndrituit să creadă că *teoria transmisiunii sonice* se reduce la *teoria vibrațiilor în mediile lichide* care poate fi întocmită după procedeu urmat la gaze sau, în special, după *teoria vibrațiilor în aer* a Lordului Raleigh, aducându-se corecțiunile impuse de diferența coeziunii și densității, dar Dr. Constantinescu a elaborat o teorie nouă prin analogie cu *electricitatea dinamică*.

1) Dacă mediul în care se propagă *vibrațiile longitudinale* este limitat printr'un tub deschis la capete, atunci, atâta timp cât condițiile de producere și propagare a undelor se mențin, starea dinamică din interiorul tubului se poate compara unui fel de curent care circulă cu o anumită viteză. Această viteză variază cu mediul în care se propagă vibrațiile longitudinale, astfel în apă ea este de circa 1500 m/sec., în oțel de circa 5000 m/sec. etc.

Prin urmare se poate concepe noțiunea de *curent sonic* ca fiind *produsul dintre secțiunea conductei și viteza de propagare a undelor*. La fel cu noțiunea debitului din hidraulică.

2) Când se emite un curent sonic printr'o conductă, există *pierderi de presiune* care rezultă din *frecarea particulelor lichide* fie între ele fie de fața interioară a conductei precum și din cauza rosturilor și porozității.

Astfel că *pierderea de presiune sonică*, adică diferența de presiune între două puncte ale conductei se poate defini întocmai ca o diferență de potențial electric pe-o linie.

3) *Frecarea sonică* se poate cuprinde în următoarea lege, —analogă cu *legea lui Ohm*, $V = I \times R$, din *electricitatea dinamică*, —că *pierderea de presiune sonică între două puncte ale unei conducte este proporțională cu curentul sonic și cu lungimea conductei*.

Această lege—numită *legea frecării sonice*—este un alt punct foarte important în *teoria sonicității*, căci altfel nu se mai menține paralelismul cu *electricitatea dinamică*.

Iată cum se justifică această lege. În *hidrodinamică* pierderea de presiune este proporțională cu *patratul curentului*

(debitul). În special, dacă curentul hidraulic este o funcțiune sinusoidală atunci pierderea de presiune este proporțională cu un coeficient constant și cu patratul sinusului timpului adică:

$$J = K \sin^2 dt.$$

Dar în cazul curentului sonic, membrul al doilea trebuie considerat pozitiv pentru prima jumătate de perioadă ($0 - \pi$) și negativ pentru a doua jumătate de perioadă ($\pi - 2\pi$); astfel că se poate scrie în acest caz: $J = \pm K \sin^2 dt$.

Această formulă dublă se poate reduce la una singură prin simplificări practice. Mai întâiu, funcțiunea de mai sus se poate desvolta în seria lui Fourier:

$$J = K \left(\frac{\sin dt}{3} - \frac{\sin^3 dt}{3.5} + \frac{\sin^5 dt}{3.5.7} - \dots \right)$$

Ori primul termen din această serie este covârșitor pe lângă ceilalți care se pot neglija, căci se face o eroare numai de 15% asupra rezultatului celălalt nu este prea mult dacă se ține seamă că constantele în coeficientii de frecare sonică nu pot fi așa de bine determinate ca să pretindem o mai mare aproximație. Astfel se poate lua pur și simplu:

$$J = K \sin^2 dt,$$

adică, pierderea de presiune sonică este proporțională cu un coeficient constant și cu sinusul timpului, ceea ce înseamnă că se poate admite frecarea sonică proporțională cu intensitatea curentului.

Deci toate formulele stabilite pe legea frecării sonice ca analoagă cu legea lui Ohm, din electricitatea dinamică, sînt justificate.

Aplicarea acestei legi permite un paralelism apropiat între electricitate și sonicitate.

4) Inerția sonică, care este în funcțiune de masa mediului în mișcarea vibratorie, corespunde cu inducțiunea electrică, și astfel coeficientul de inerție sonică se poate defini prin raportul dintre masă și patratul secțiunii de conductă prin care trece curentul sonic.

5) Se definește o capacitate sonică ca o funcțiune a elasticității și anume ca fiind raportul dintre o deplasare și o diferență de presiune — întocmai ca în electricitate.

Cu aceste simple definițiuni Dl. Constantinescu a întocmit o teorie a propagării vibrațiilor în mediile lichide, întocmai ca în electricitatea dinamică. Trivialul mecanic se poate calcula ca în electricitate și toate problemele de transmisie sonică se pot rezolva cu aceleași formule ca în electricitate.

În cele ce urmează nu se va desvolta această teorie, — care se poate urmări din volumul scos de Dl. Constantinescu în limba engleză, unde a desvoltat toate ecuațiile electricității aplicîndu-le la sonicitate, și deducînd concluziunile practice, — ci se va arăta, în rezumat, folosul practic din acest paralelism.

*

Dacă definițiunile și formulele sonice sînt așa de strîns legate cu cele electrice și mai ales că majoritatea formulelor principale sînt identice, rezultă că la fiecare mașină electrică corespunde o mașină sonică, ceiace a determinat pe Dl. Constantinescu să considere o mașină cunoscută din electricitate, bunăoară un motor electric, și traducîndu-i teoria în cantonul sonic să inventeze, relativ ușor, un motor sonic pe care nu-l cunoscuse pînă atunci.

Este interesant cum dela un fenomen cunoscut în electricitate, printr'o simplă interpretare se poate găsi un fenomen necunoscut în sonicitate și viceversa.

Dl. Constantinescu a considerat probleme electrice, dintre cele mai complicate, și traducîndu-le în echivalentul lor sonic a găsit fenomene noi în sonicitate. Iată și un exemplu curios: Dacă se construiește un sistem sonic (fig. 5), compus dintr'un

Fig. 5. G. Generator sonic. c. Condensator sonic. R. Rezistență sonică.

generator de vibrații, o conductă, o capacitate la începutul conductei, apoi un tub foarte lung și subțire și îndoit spre a provoca o rezistență, iar la capăt o altă capacitate, vor fi pierderi de energie sonică în tubul de rezistență. Această pierdere se transformă în căldură întocmai ca în electricitate după formula

$\frac{R \cdot I^2}{2}$ Tubul se încălzește foarte tare. Iată dar... *căldură sonică*.

Folosind o mică cădere de apă sau o moară de vînt se poate încălzi o cameră cheltuind numai 5 H.P.

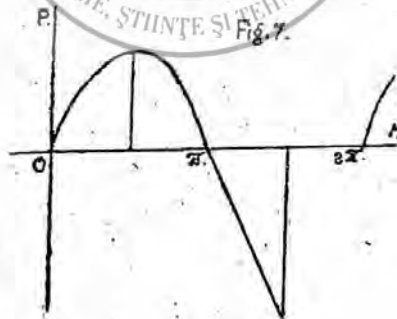
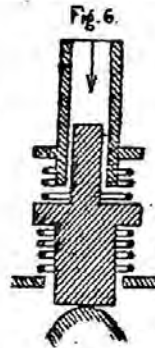
Se mai poate adăuga, că în sistemul de mai sus căldura produsă este radiantă; dacă însă se previne radierea căldurii și se produc vibrații cu o frecvență mai înaltă, se ajunge—in practică — numai cu presiunea de 100 atm. la temperatura de 400', astfel tubul de rezistență devine incandescent și deci se produce... *lumină sonică* iar energia pentru acest scop este transmisă prin apă rece!

Negreșit, că echivalența și paralelismul nu înseamnă identitate. Bunăoară, aparatul transmîțător din telegrafia fără fir îi corespunde în sonicitate *ciocanul sonic*. Un *ciocan sonic* (fig. 6) constă dintr'o masă ținută de două resorturi și o nicoyală. Un piston într'un cilindru primește presiunea sonică care se

propagă printr'o conductă plină cu un lichid oarecare—bunăoară cu apă.— Coeficientul de inerție al ciocanului și capacitatea resorturilor sînt în nesonanță cu pulsațiunile curentului sonic. Undele ce pun în mișcare pistonul sînt transformate în energie de oscilație a masei ciocanului, care lovește nicovala ori stîncă, transmițindu-i, la fiecare perioadă, mai toată cantitatea de energie.

Ciocanul sonic n'are o mișcare periodică simplă, la fiecare lovitură rămîne în repaus un timp oarecare.

Dacă se face diagrama (fig. 7) variațiilor de energie cu care se încarcă ciocanul în timpul unei perioade, se vede că este relativ complicată și discontinuă; dar se mai vede că ciocanul are particularitatea de a se descărca — la fiecare perioadă — de întreaga cantitate de energie cu care s'a încărcat; de asemenea nevoia intrării în funcțiune a resorturilor în ultima fază a perioadei. Rezultatul practic al ciocanului sonic este randamentul foarte mare, el va înlocui curînd ciocanul cu aer comprimat, care, la mine ori cariere, abia ajunge la randamentul de 5%, pe cînd cele sonice care fac același lucru au un randament de 60%, astfel că economia de putere este extraordinară. Dl. Constantinescu a construit mai multe ciocane în genul acesta cu un succes pe deplin asigurat.

Dar rezultatul cel mai interesant, care decurge din faptul că problemele sonicității se pot pune prin analogie cu cele din electricitate, este un întreg arsenal de mașini și motoare sonice, toate construite de Dl. Constantinescu după normele mașinilor și motoarelor electrice transpuse în langajul sonic.

Nu se va intra în descrierea acestor motoare, căci necesită o discuție de natură pur tehnică; dar se poate spune, în treacăt, că ele sînt relativ simple: pistoane care oscilează și piese mecanice care se învîrtesc. Ne fiind complicațiuni, iar

în construcția unui motor sonic oarecare neîntrind decât fontă și oțel, relativ, în mică cantitate, face ca un asemenea motor să cîntărească numai o treime din același motor electric. Pe lângă aceasta, în construcția motoarelor sonice intrînd numai fontă și oțel, pe cînd în cele electrice mai intră o întreagă sumedenie, bunăoară: cupru, mică, ebonită, gutapercă, periuțe, țesături de mătase... toate destul de scumpe și unele supuse, cu timpul, putreziciunii, face ca motoarele sonice să fie mult mai eftine ca cele electrice.

Motoarele sonice cași cele electrice se pot pune în serie, în derivație, pot varia cuplul și pot fi răsturnate chiar mai ușor decît cele electrice. *Motoarele sonice în serie* au caractere identice cu cele *electrice în serie* și dau un cuplu de demaraj foarte puternic—s'a atins un cuplu de 10 ori mai puternic decît cel normal; ceiace este deosebit de important pentru industria transporturilor sau pentru aparate unde trebuie un cuplu de demaraj foarte puternic.

Se pot construi motoare sonice care să lucreze sub apă întocmai ca în aer.

Se pot construi motoare sonice care să dea un randament pînă la 96%. Motoarele electrice de $\frac{1}{2}$ sau 1 H.P. în trebuințate pentru *mașini-unelte în ateliere* dau un randament de 60—70% pe_cînd cele sonice dau 98%. În general, motoarele sonice vor fi superioare în randament motoarelor electrice.

În general motoarele sonice au un cîmp de aplicație foarte vast. Iată, în trecut, cîteva din cele mai importante aplicații, atît din punct de vedere tehnic cît și comercial.

1) Distribuția de forță motrice în fabricile și atelierele ce se vor construi de acum înainte. Transmisiunea prin curele este scumpă iar randamentul numai de 50%.—O astfel de transmisiune necesită: curele, roți, axe, lagăre și zidărie specială pentru susținerea arborelui de transmisie, aproape toate împiedicînd lumina și ventilația fabricii sau atelierului. Pe de altă parte instalarea transmisiunii cu roți sau curele trebuie executată după un anumit plan care cere clădirilor o dispoziție adecuată. Aceste inconveniente se pot suprima prin motoare sonice instalate separat pentru fiecare mașină în parte. Îar faptul că fiecare motor sonic poate acționa independent mașina corespunzătoare este un mare avantaj față de transmisiunea prin curele la care, dacă e nevoie să lucreze o singură mașină, trebuie să se învîrtă aproape toți arborii și curelele de transmisie, ceiace constituie o pierdere zadarnică de energie.

Pentru moment, s'ar putea face o obiecțiune transmisiunii sonice: lipsa unei *scăpări automate*. Așa bunăoară cînd se întîmplă o oprire neprevăzută în funcționarea mașinei-unelte sau cînd motorul dintr'o cauză oarecare desvoltă o forță sau un număr mai mare de rotații decît cel necesar, accidentele se înlătură automat la transmisiunea prin curele căci

acestea palinează. Pecind la transmisiunea sonică nu există o scăpare automată și aceasta trebuie realizată prin dispozitive speciale, care sînt de găsit în viitor.

2) O problemă foarte grea pentru aviația modernă este *aeroplanul de mare putere*. Din cauză că nu se poate face un motor cu explozie care să dea cîteva mii de H. P., atunci soluția actuală, pentru aeroplanelor de mare putere, întrebunțea-ză mai multe motoare independente. Ceiace este un mare inconvenient, căci așezindu-se numeroase motoare pe aripele aeroplanului, stabilitatea acestuia este compromisă prin faptul că *centrul de greutate* se ridică prea sus față de *centrul de carenă*. Iar la *hidroaeroplane de mare putere* această soluție este absurdă.

Transmisiunea sonică rezolvă satisfăcător problema căci se pot pune toate motoarele în barcă, unul lîngă altul, și fiecare atacînd un generator sonic dela care energia se transmite prin conducte până la elice, iar aceasta din urmă poate fi așezată oriunde pe aripele aeroplanului.

Actualmente, Dl. Constantinescu construiește în atelierele sale din Londra, un hidroavion cu motoare sonice. Toate motoarele—in număr de opt—vor fi așezate în barcă și dela ele pornesc conductele sonice până la elice.

3) Un teren de aplicație foarte întinsă își găsește sonicitatea la mine și sonde pentru *mașini percursive*, care nu pot întrebunța electricitatea din cauza pericolului de incendiu și explozie.

4) Menționez numai că Dl. Constantinescu a reușit să facă prin transmisiune sonică... *pompe fără supape*.

5) Altă aplicație, foarte importantă, este la motoarele care trebuie să meargă... foarte încet, bunăoară: cu o revoluție pe minut—fără ajutorul roților dințate.

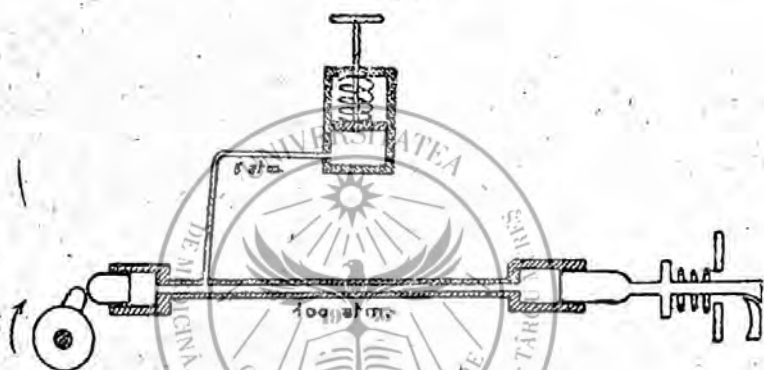
6) O altă aplicație, de netăgăduită importanță—își găsește transmisiunea sonică, la vapoare unde printr'o nouă soluție la cuplarea turbinei cu elicea, va aduce o perfecționare simțitoare.

7) Un nou teren de aplicație pentru sonicitate este rezolvarea problemelor de sincronism. Iată o aplicație de acest gen făcută de Dl. Constantinescu în timpul războiului. Era vorba de *sincronizarea elicei aeroplanelor cu descărcările mitralierei*, adică gloanțele mitralierei să treacă printre brațele elicei fără să o lovească. Aviatorul *Garros* ocolise problema armînd elicea cu oțel; din 18 proiectile unul lovea elicea care fiind blîndată îl ricoșa. Prin această randamentul era mic iar elicea prea grea. În 1916, Germanii au cumpărat sistemul olandezului *Focker* cu 200 lovituri pe minut. Deși sistemul *Focker* era rudimentar totuși *aeroplanelor Focker* aveau un efect foarte puternic asupra celor aliate. Atunci problema s'a pus și D-lui Constantinescu pentru armarea aeroplanelor britanice printr'un sistem superior. Rezolvarea mai

era grea și prin faptul că aeroplanele engleze erau de foarte multe tipuri. Dl. Constantinescu s'a gândit să aplice principiile sonice, căci, trebuind a produce o mișcare aproape instantanee și a o transmite la distanță în cel mai scurt timp, unda sonică, propagându-se cu viteza sunetului, ar realiza-o.

Iată pe scurt acest dispozitiv (fig. 8): pe axa motorului elicei se află o camă C care la fiecare rotație a arborelui lovește un piston p. care acționează lichidul dintr'un cilindru dela care pleacă o conductă de aramă plină cu petrol lampant—care nu îngheață. Conducta duce la mitralieră, unde

Fig. 8.

este pusă, printr'un cilindru, în legătură cu un ciocan (*trigger motor*) care este un simplu piston ținut în loc de un resort dar la cursa activă poate apăsa trăgaciul mitralierei. Pe țeava principală se ramifică o altă conductă cu diametru mai redus care se leagă cu o pompă de mână în care se află petrol lampant. Pistonul pompei este ținut de un resort. Petrolul lampant se introduce în conducta principală cu ajutorul pompei în felul următor: ridicând pistonul în sus se aspiră petrolul iar în urmă lăsându-l liber resortul intră în acțiune apăsând pistonul cu 5 atm. asupra lichidului. Pistonul dela ciocanul mitralierei are însă nevoie de 100 atmosfere pentru a fi acționat. Dacă se învîrte cama foarte încet, ciocanul nu se mișcă, însă pistonul pompei se urcă în sus prin presiunea hidrostatică rezultată în lichid. Dacă însă cama se învîrte foarte repede, se petrece un fenomen paradoxal pentru hidraulică, căci pistonul nu se mai ridică pe cînd ciocanul capătă o mișcare sincronică cu rotația camei și deci cu a elicei. Aici se manifestă fenomenul sonic, căci învîrtindu-se cama foarte repede se produc lovituri asupra petrolului în care se nasc vibrații ce transmit mișcarea prin conducte. Conducta secundară avînd diametrul foarte redus are și o inerție foarte mare față de curenți vibrator care circulă aproape complet prin

conducta principală cu diametrul mult mai mare și acționează terager-motorul și deci mitraliera. Iar unda care trece în conducta secundară este suficient de slabă ca să nu acționeze pistonul pompei. În acest scop conductele sînt anume calculate.

Cînd s'a făcut experimentarea noului sistem s'a tras cu mitraliera printr'un disc învîrtit repede cu un motor electric și rezultatul a fost că la 2500 rotații pe minut toate gloanțele treceau printr'o singură gaură de circa 2 c. m. diam.

Iar avioanele înarmate cu două mitraliere sincronizate cu elicea prin acest dispozitiv, trăgeau 2000—2400 lovituri pe minut.

Șansa adversarului era foarte mică față de aceste avioane. Un avion englez eșea biruitor într'o luptă cu 4 avioane germane căci cele 2 mitraliere ale avionului englez—la o scurtă apăsare pe un simplu buton—aruncau peste 30 gloanțe pe secundă.

D-l Constantinescu a construit pentru aviația engleză 40000 de aparate de sincronizare.

Aparatele sonice de sincronizare se pot aplica și la căile ferate la semnalele de distanță căci se poate aranja ca trenul, trecînd peste o pedală să emită o undă sonică într'o conductă subterană foarte lungă, care undă prin energia ce transportă poate să încheie un semnal de distanță.

În afară de aplicațiile practice se întrevide sonicității un rol special și în fizica pur teoretică; aceasta se poate spune după faptele ce rezultă din unele experiențe ale D-lui Constantinescu pe care le menționez în treac t:

1) A reușit să dea energiei vibratorie o viteză mai mare decît a sunetului. Se pot dimensiona conducte care să transmită energia vibratorie prin lichide cu viteza de 10000 sau chiar 100000 metri pe secundă.

2) Cu un aparat de mare frecvență—dînd 500 de vibrații pe secundă—D-l Constantinescu a încercat să producă unde de 100000 pe secundă într'o bară de fier fixată la'un mîner de lemn și rezultatul a fost că mînerul de lemn cînd era atîns cu mîna producea senzația căldurii, dar îndată ce oprea generatorul de vibrații senzația de căldură dispărea. Acest fapt ar confirma ipoteza că fenomenul căldurii este rezultatul vibrațiilor de înaltă frecvență a mediului ambiant.

În rezumat, sonicitatea, privită din punct de vedere practic, va înlocui aerul comprimat, electricitatea și hidraulica în acele aplicațiuni în care științele precitate n'au dat rezultate satisfăcătoare; iar din punct de vedere teoretic, sonicitatea este un nou mijloc, pe care D-l Constantinescu l'a dat omenirii pentru a cunoaște și stăpîni natura.

Inginer M. Strugariu

Scrisoare

Am auzit în vis ast'noapte un basm și-am să-ți-l spun și tie,—
L'am auzit în vis și-acuma nu pot să mi-l mai scot din gând...
Și nu știu dac'am plîns visîndu-l, dar simt c'am să-ți-l scriu plîngînd
De parc'ar fi să'ngrop o taină pe foaia asta de hîrtie...

Spunea, cu glas mornit, în visu-mi, un om bătrîn și orb pe care
Nu știu de l'am văzut în viață, dar știu că'n vis l'am cunoscut,—
Spunea că mint acei ce'n basmul Cenușăresii au făcut
Să piară piedicile toate în fericita desiegare...

„Trăește și-azi Cenușăreasa, acolo, undeva, trăește...
Demult, de cînd nu se mai știe, șoptește'n zori același „cînd?”
Și'n nopțile cu lună plină întrebă zările plîngînd
Și strînge lung la piept condurul împerechiat doar în poveste...

Iar fiul de'mpărat o cată și o cere lumilor și vieții,
Colindă drumurile toate și bate'n uși și chiamă'n porți,—
Purtînd mereu cu el condurul vrăjit de vitregile sorți
Ce-i rătăcesc de veci cărarea spre sfîntul vis al tinereții!...

Cîndva, în zori, rîvnind norocul Cenușăresei din poveste,
Mi-am fost lăsat și eu condurul în pragul unui templu, dar
Am stat pînă'n amurg la geamuri pîndindu-i calea în zadar,
Deși în visurile-mi toate știam de-a rost că prințul este

Și va veni cîndva'ntr'o seară, și va'ncrebra la geam cumînțe,
Tînzîndu-mi rugător condurul, de eu sînt cea care-l pierdu...

Și visul n'a mințit dar viața mi-a poruncit să spun un „nu”
Și a plecat în lume prințul căci nu știa că viața minte...

Și-acum în seara asta albă ca'n spaima unei noi primejdii
Zorit în tainița din suflet s'apleacă a gîndurilor mîni
S'afunde mai adînc condurul pe care anii mei păgîni
L'au îngropat demult alături cu moarta ramură-a nădejdi...

Elena Farago

Omui cărților

O schiță pentru aniversarea de 70 de ani a lui Anatole France

Cel mai simpatic dintre autorii instructivi, poetul zîmbitor al bibliofililor, bibliotecarilor, filologilor și altor eroi inofensivi a implinit în Aprilie trecut șaptezeci de ani, și istoricii literari l-au și luat serios în lucru. Și cu o serioasă antipatie. Fiindcă despre Anatole France, ca și despre Socrate, pot zice stîlpii țării sale, că nu recunoaște zeii la care se închină statul, și introduce alți zei străini, că lucruri drepte le face nedrepte și corupe tinerețurile. Mai cu samă unii profesori dela Universitatea din Paris au mare grijă ca nu cumva junii școlari să-și strice sufletul lor gingaș și neprihănită lor fantazie urmînd vorbelor acestui primejdios profet. Cu vre-o zece ani în urmă întilneam încă studenți francezi care spuneau pe dinafară bucăți întregi din France; acum ei are, se zice, mulți admiratori în America de Nord, dar acasă la dînsul este pus, după o formulă cunoscută, printre acei care au făcut cel mai mare rău patriei sale. Și asta-i încă o exagerare, ar putea zice Daudet aici, cum zice la sfîrșitul epopeii sale tarasconeze!—Toate aceste nu ne privesc poate prea mult, pe cetitorii mei și pe mine. Am vorbit de dînsule numai pentru cazul cînd cuiva i-ar cădea în mîna scrierile acelor profesori*, pentruca să aibă în vedere substratul sentimental care se ascunde subîmpunătorul material erudit, în lucrările acelea.

În grămada de maniere spasmodice, iritate, năvalnice, patetic sgomotoase sau grave și întunecate, care fac actualității noastre literare o fizionomie strîmbăcioasă și neuropatică, stilul lui France se deosebește printr'o liniște statornică și mul-

* Mă gîndesc la Georges Michaut: Anatole France, étude psychologique, 1913, și la Victor Giraud: Anatole France, în colecția Les maîtres de l'heure, seria II, 1914, pag. 179-310.

laterală. Scrisul său nu comite gafe, nici măcar intenționate, și niciodată nu face grimase.

Stilul său este liniștit, cum i-a fost liniștită și viața,—așa vor zice, probabil, în chip de explicație, istoricii viitorului, ca unii ce vor cunoaște de aproape din viața omului multe care nouă ne sînt încă ascunse. El singur și-a descris copilăria aproape numai în culori luminoase și voioase: o idilă parfumată cu trandafir și zaharisită, care impresionează cam străniu din partea unui spirit atît de critic. Sigur este că a crescut în mijlocul cărților. Tatăl său era librar, și pare totuși să fi iubit cărțile. Copil de zece ani, privea cu nesațiu pe un bătrîn colecționator de cărți și alte vechituri, și gîndea că nu se poate ceva mai frumos pe lume decît să faci cataloage. Și cînd treizeci de ani mai tîrziu notează amintirea aceasta, France adoagă: cu toate că ideile mele s'au corupt puțin de atunci încoace, credința mea nu s'a schimbat așa de mult cît s'ar putea crede. Un bibliofil dar și un mare cetitor, în aceeași persoană. Desigur trebuie să fi iubit tare cărțile și cetitul pentru ca să scrii vorbe ca aceste: «Cartea este opiuul Occidentului. Cartea ne devoră. Va veni o vreme cînd toți vom ajunge bibliotecari. Cărțile ne omoară. Credeți-mi mie care m'am închinat, m'am dat lor cu totul. Avem prea multe cărți și de prea multe feluri».

Un demon ironic și exemplul rău l'au blestemat însă ca să mai sporească și el enormă comoară cu vre-o patruzeci de volume încă.

Atît de credincios a rămas cărților, înest sentimentul locului de naștere, care-l așa de puțin lăsa la dînsul, se ridică la lirism tocmai atunci cînd vorbește de cheiurile pariziene cu antiquarii și cărțile lor vechi. Mai tîrziu a fost lector la editorul Lemerre, unde se adună și discută Parnasienii, apoi funcționar la biblioteca senatului, unde întîlnește pe Leconte de Lisle, coleg superior în grad. Astfel niciodată nu s'a îndepărtat prea mult de cărți, și a căzut tot mai tare la patima aceea care mai mult se potrivește naturilor liniștite. Acum vre-o treizeci de ani un prietin descria pe France astfel: «Nu cunosc om mai puțin făcut pentru acțiune, și nici mai bine înzestrat pentru exercițiul regulat al gîndirii, pentru cunoașterea și înțelegerea lucrurilor. Indolența lui esențială se zugrăvește pe fața lungăreată și pașnică, în fizionomia lui cam nehotărîtă, în privirea lui extrem de lentă, distrată și blindă, în vorbă lui îngăimată și indecisă». Acest om așa de potolit a fost totuși gata să aibă un duel, și chiar cu Leconte de Lisle, maestrului iubit și sever, cărui odată îi dedicase volumul de poezii. Un duel, se'nțelege, tot din pricina cărților. Ori din cauza unei recenzii? Prin urmare tot pentru cărți.

Erudiția îl atrăgea tare, firește. Din tinerețe s'a familiarizat cu metodele exactelor studii istorice: edițiile sale de clasici francezi nu sînt simple lucrări de amator; iar biogra-

fla Ioanei d'Arc a avut toată aprobarea învățaților, cu tot ne-
cazul diverșilor fervenți improvizați și al creștinilor *chic*, cu
care încearcă să se decoreze, stingaciu și pretențios, burghe-
zia europeană de vre-o cîteva decenii încoace. O bucată de
vreme s'a ocupat de arheologie prehistorică și de fiziologie,
a frecventat și un institut biologic. Astfel a ajuns să cu-
noască știința și maniera științifică; știința și dorul de a cu-
noaște nu l-au mai părăsit. France pune mare preț pe vor-
bele unul autor vechiu care zice: de orice se ostenește omul,
numai de dorința de a cunoaște și a înțelege, nu. Și singur
pomenește odată despre «ce besoin de logique et de clarté
qui me dévore incessamment».

«Eram frivol odată, zice Gaétan d'Esparvieu în *La Ré-
volte des Anges*, și mă ocupam de metafizică. Ceteam pe Kant
și pe Hegel. Cu vîrsta m'am făcut serios și nu mă mai intere-
sez decît de formele sensibile pe care ochiul și urechea le
poate prinde. Artă este omul întreg». Poate că France, cași
unchiul Gaétan, a părăsit demult metafizica; totuși o puter-
nică și frivolă dragoste de înțelegere și învățatură îl stăpî-
nea încă strîns, cînd și-a scris ultima carte. Și oare într'ade-
văr artă cuprinde omul întreg?... Oricum, puțini artiști au
afirmat atît de mult și așa de multe, puțini au discutat și ju-
decat, ca acest sceptic; puțini au povestit atîtea parabole și
exemple ca acest estet. Așa a vrut natura, așa a vrut creș-
terea de care avusese parte. Așa a vrut poate, în general,
epoca lui. Știința ajunsese tocmai pela mijlocul secolului trecu-
t la cea mai înaltă considerație, și chiar în ochii publicului
de tot soiul, chiar la acei căror știința le era departe. Super-
ba sărbătorire a cunoștințelor exacte, pe care naturalismul li-
terar le cînta pe tonuri tot atît de înalte cit erau de false, a
sedus și pe France,—l'a sedus cel puțin indirect și numai ca
atmosfera generală: în sensul acela că și el, cu tot scepticis-
mul mizantropic, nu a scăpat de dorința de a instrui, de a
răspîndi, cum se zice, lumină și adevăr. Astfel arta lui s'a
făcut savantă și instructivă, cu toate că el singur ținea de
rău pe naturaliști fiindcă vroiau, cu teoriile lor sumare și su-
perficiale, să înlocuiască arta prin știință, cu toate că tot el ju-
deca arta pură ca fapta cea mai superioară a omului, și cu
toate că, logic luînd lucrurile, punctul de vedere estetic ar
trebui să fie încheerea inevitabilă a scepticismului încît pri-
vește comunicarea dela un spirit la altul.

În prefața la dramele filozofice, fade, profesionale și inu-
tile dialoguri, propune Ernest Renan generațiilor viitoare un
program de artă filozofică, pe care o botează: dramă aristo-
cratică,—o specie de artă pentru publicul cu educație științifi-
că, care să satisfacă cerințele unei așa numite intelectualități
superioare. Un parfum de pedantism și parvenitism literar, un
aer greu de om de carte, de «om cult» à la David Friedrich
Strauss se ridică din vorbele aceste. Îmi închipuiesc că A-

natole France, care a vorbit atât de inteligent și de poetic despre teatrele de marionete, n'a cetit cu prea multă plăcere pretențiile aceste estetice ale filologului literat. Și totuși ceva din spiritul pedant al vorbelor lui Renan pare să-l fi stăpînit, în ascuns numai, și pe dînsul. Un scientism prea accentuat, o tendință prea marcată de a instrui, intervine uneori disarmonic în structura artisticelor sale cărți. Mi se pare că superbul și elegantul său je m'en fichisme, căruia i s'a zis «scepticism», s'a îndreptat mai mult, în fond, asupra artei decât asupra filozofiei. France este prea mult om de reflecție, de gîndire generalizatoare, instinctul cauzalității este prea puternic dezvoltat într'însul, pentru ca să fi putut rămînea simplu artist. Nu-i o natură esențial contemplativă, între Francezii de astăzi, cum este Henri de Régnier, de exemplu. Ce-i dreptul, France are aerul să pretuiască contemplarea mai presus de orice; acțiunea n'o stîmbează prea mult, pe marii căpitani și oameni de stat îi disprețuește adesea din inimă, și bucuros că a înțelege că acțiunea puternică nu-i posibilă fără un grad oarecare de prostie. Totuși, exact luînd lucrurile, un om ca France este tot așa de activ, de exemplu, ca Napoleon I. În puterea și valoarea rașunii el crede tot atât cît credea Bonaparte în armatele sale și în valoarea războiului. Și ce minunată oaste sînt cele treizeci și cîteva volume, ce tactică genială în aranjarea argumentelor, ce atacuri rafinat plănuite, ce surprinzătoare manopere! Dacă mi-aduc aminte că France se plînge de lipsa lui de hotărîre, mă întreb înfiorat, ce nesățioasă poftă de bătaie trebuie să domine pe acest pur intelectual?

Omul uită prea lesne, că cea mai simplă formulare de judecată este ceva strașnic de *activ*. Dar încă să judeci faptele și gîndurile oamenilor, iar asemenea judecați să le scrii și să le dai la tipar—aceasta înseamnă doar să pornești *strașnice campanii**, campanii pe care, firește, le poți duce în toată liniștea.

Cartea nu-l doar lucru de glumă. Cartea-i literatură, alică: idei și înțelepciune, ori mai exact: înțelepciuni, fiindcă pluralitatea este aici tocmai lucrul interesant. Ca humanist serios și pasionat, France a făcut cunoștință cu multe din acele înțelepciuni literare, pe care unii oameni le numesc: filozofie—le-a cunoscut în enorma lor varietate, în contrastele lor insolubile și descurajatoare. Și aceasta s'a întimplat tocmai în

* Două luni după ce scrisesem acestea, Anatole France s'a oferit de bunăvoie pentru serviciul militar; și într'o scrisoare deschisă zicea că ar muri de durere, dacă nu vor vrea să-l ia la oaste. Mărturisesc că această manifestare a întrecut toate închipuirile mele; totuși cred că pot revendica textului meu un oarecare sens profetic. Și mi-aduc aici aminte, că unul din acei profesori care au cenzurat sever pe literatul France, hotărîse că omul acesta nu-i făcut cu adevărat pentru cariera literară. Poate că de data asta acel învățat bărbat va fi de părere că bătrînul France și-a meritat, în sfîrșit, adevărata vocație făcîndu-se militar.

vremea cînd științele istorice aruncau lumina cea mai tare asupra împescrișatei mulțimi a ideilor și faptelor speciei noastre. Ce-i de mirare că o minte extraordinar de subțire, un spirit veșnic și minuțios întrebător a ajuns la aceia ce Nietzsche a numit nihilism modern? Atît numai că, pentru asta, Francezul cuminte, nu a căzut în patosul disperării, ci cu un zîmbet de milă și de ușor dispreț, s'a emancipat de orice exaltare ca și de orice melancolică descurajare. Astfel în cazul lui France asistăm, pare că, la un fel de descompunere a străvechii gospodării a literaturii: de înțelepciunile literare nu se poate lăsa, dar nici nu le mai poate da serioasă crezare.

Dar din «tăcutele orgii ale gîndirii» (un cuvînt favorit al lui France) s'a născut încă un lucru nou și multora neașteptat. Plimbîndu-se omul atît de stăruitor printre păreri politice, morale, religioase, așa de numeroase și variate, fatal trebuie să se oprească mai mult la unele din ele; ori, mai drept poate, se opresc părerile la om. Chiar numai din faptul de a fi stat în strînsă, continuă, deși oarecum numai coniemplativă legătură cu dînsule. Într'o țară latină și democratică este greu ca un literat, un om care are deci mult deaface cu toate ideile posibile, să nu ajungă odată și la tribună. Asta s'a și întîmplat lui France; și această nouă acivitate a practicat-o cu același aer cu care le practică pe toate; totdeauna oarecum pe delături și în toată liniștea. După cele ce am spus, manifestarea politică a lui France corespunde în totul naturii sale; și constatarea aceasta va mulțumi, cred, pe toți acei care își găsesc o supremă satisfacție în descoperirea consecvenții și a unității.

Orice se întîmplă însă, stilul își păstra liniștea lui superbă. Chiar în discursurile și broșurile politice lipsește aproape orice urmă de patos. Cartea despre stat și biserică are eleganța deosebit de sobră a celei mai nobile proze atice. Fapte și argumente alunecă unul după altul cu siguranță rece, cu strălucitoare claritate, în fraze egal liniștite, ca de pildă în discursul lui Platon pentru Socrate. Pe alocuri crezi că ai înaintea traducerea perfectă a unui text antic. Este de mirare ca astăzi un literat să scrie, despre lucruri actuale chiar, într'o formă atît de minunat neactuală, fără să fie măcar odată ispitit a îmbrăca așa numitul stil frumos.

Aproape peste tot la Anatole France tonul este stăpînit și discret, detaliile cu multă moderație introduse; aceasta dă uneori cuprinsului artistic o palidă și rece ariditate; iar din claritatea egal susținută se ridică, în răsîmpuri, o ușoară, bine crescută și elegantă plictiseală.

Însă capacitatea fantaziei lui, discretă dar intensă și originală, o surprindem numai deocînd cînd nu ne lăsăm prea tare duși de egalitatea continuă și potolită a vorbei sale. Ce delicată, dar teribilă sensualitate se insinuează cu ciudat farmec în vorbele despre Lucile de Chateaubriand: *cette jeune fille avait les genoux frileux d'une amoureuse!*—ce diabolică și profundă comicărie, cînd obrazul roșcovan și pudrat al unei solemne și sentimentale dame îl asemănă cu zmeura tăvălită în zahăr! Curioase, splendide și enorme efecte umoristice izbucnesc, cînd France aplică, cu superbă și vicleană liniște, dicțiunea homerică pentru a descrie dezastrele casnice ale doamnei Bergeret; iar cînd becisnicul și speriosul bibliotecar Sariette, al cărui suflet mițitel este prins tot în furia de a nu lăsa să se scoată o singură carte din bibliotecă, ajunge să asasineze, înnebunește și aruncă vulcanic, depe acoperiș, vrăfuri de cărți și busturi de autori, o bufonerie unică, stranie și lugubră se înalță prin această neașteptată și splendidă creștere de imagini.

«Alkestis și Antigone mi-au dat cele mai frumoase vișuri pe care le-a avut vreodată un copil. Cel mai frumos lucru din lume este spiritul antic—nimic nu-i mai bun pentru formarea spiritului decât studiul anticilor după metoda vechilor humaniști francezi.—Încă de la vîrsta de cincisprezece ani simteam frumusețea limbii latinești și a celei franceze; și gustul acesta nu l'am pierdut nici astăzi, cu toate sfaturile și exemplele contemporanilor mei mai norocoși». Aceste vorbe le scria France la patruzeci de ani, și spre bătrînețe le-a repetat întărindu-le. Pentru ca să explice titlul colecției de prefețe pentru edițiile sale clasice: *le génie latin*, scrie France următoarele: «Este o faptă de credință și de dragoste către tradiția greacă, care toată se rezumă în rațiune și frumusețe; în afară de dînsa totul este rătăcire și confuzie. Filozofie, artă, știință, drept, tot datorim Greciei și cuceritorilor săi pe care ea i-a cucerit». Cam în același timp și din aceeași pornire de inimă izbucnește entuziasta apostrofă către Racine,* în care, zice France, a căutat din tinerețe și aproape zilnic secretul gîndirilor juste și al vorbelor clare. Acolo, binecrescutul poet de curte, lustruit și fastrunat, capătă titlul de «maîstru sublim, în care se cuprinde tot adevărul și toată frumusețea—Racine este viața și natura însăși—femeile lui Sofocle și ale lui Shakespeare nu sînt decît păpuși pe lingă ale lui Racine». Pe ton atît de extrem n'a vorbit omul acesta de multe ori. Aceasta-i cea mai pură, ori mai exact, cea mai întunecată ortodoxie. Asemenea evlavie clasicistică arată o lipsă de măsură cu totul neclasică. În *La Révolte des Anges* adorația anticității crește până la absolut: France pare să fi

* Într-o amintire din copilărie publicată în *L'Homme libre*, astăzi reprodusă în *Le petit Pierre*.

uitat vorba cuminte cu care altădată arătase așa de isteț puerilitatea prejudecăților școlărești: «toute époque est banale pour ceux qui y vivent».—Se poate zice că dorul după o anxicitate, pe care el o închipuește ca o sărbătoare și veselie continuă, este un sentiment mult prea romantic. Și acest dor apare tocmai într'o carte unde stă scris: romantismul și războiul sint două groaznice nenorociri. De data aceasta înțelegciunea pare pierdută cu totul. Și de fapt fusese o nemăsurată încumetare să vrei să înțelegi și să iubești tot, să te pierzi într'o universală blîndețe și o toleranță absolută. Așa ceva numai la Dumnezeu doar de va fi cu puțință; încă putem bănuși că nici el n'a pus vreodată în practică această capacitate, care numai a lui poate să fie. Anatole France a spus singur de multe ori: omul nu poate cu nici un preț eși din el însuși. Pentru o creatură atît de radical mărginită se poate o mai deșartă și absurdă dorință decît să vrea a fi blînd, tolerant, și mai ales de toate înțelegător?

Nu numai bibliofilia și erudiția, ci și apucătura specific umanistică se vede în faptul că autorul acesta, ca artist literar chiar, se servește bucuros de cărți. Pentru unele din operele lui au și început de acum celtorii învățați să le caute izvoarele, și le-au și găsit, mai ales atunci cînd el singur le-a indicat sau sugerat, ca în *la Rôtisserie de la reine Pédauque**.

Evident, cartea este pentru dînsul oarecum și instrument și material artistic; prin aceasta echilibrul tehnicei sale a fost sîteodată turburat. «Din toate simțurile văzul îmi dă impresiile cele mai tari și mai adînci», zice placidul artist filozof. Ar fi o ironie efină să explicăm, că vorbele aceste se aplică cetitului, căci omul acesta are o natură eminent estetică. Dar, cu toate că, în felul oamenilor Renașterii, el declară că iubește viața și natura mai presus de orice, adeseori viața pentru dînsul, cași pentru acei oameni, se confundă cu cartea. Se poate zice că în unele opere ale lui cartea este oarecum și peizaj și figură; iar bibliotecile și bibliotecarii se pot număra printre făpturile sale cele mai vii.

• **«Cu toate feluritele distracții care par să mă atragă, via-**

* Dedicăm aici o scurtă notiță căutătorilor de izvoare. Răscoala ingertlor n'a fost oare inspirată din acel loc în dramele filozofice ale lui Renan, unde arhanghelul Gabriel povestește foarte entuziasmat Do nului despre frumuseța femeilor pariziene, iar Atotput-nicul îi răspunde: Gabriel, dac'ai fi scris romane, le-ai fi făcut tare necuviincioase? Ar fi numai de notat că Anatole France însuși indicase mai d mult tema într'o povestire filozofică: *l'Humaine tragédie*.—Și apoi cit de suggestiv descrie Mi hel t aerul grav și uman al pitugimilor! În sîrșit căutînd bine poți găsi, astăzi că orisice a mai fost scris măcar odară, în cărți mai vechi. Ideia principală din *Histoire comique*, spaima supersițoasă a actriței, este, cred, o adaptare din Memoriile vestitei *La Clairon*. Dar ce însemnează toate aceste pentru judecarea execuției artistice?

ga mea n'are decît un scop : este închinată atingerii unei mari şinţe. Scriu istoria Pinguinilor». Aşa se spune în prefaţa celebrului travestiri, şi, mai departe, se pomeneşte acolo de un oarecare Jacquot filozoful, care a compus un fel de «istorie morală», unde feluritele fapte ale oamenilor sînt povestite în chip comic şi amestecate cu întîmplări din istoria patriei sale. Despre această «histoire contrefaite» credea Jacquot că ar putea fi de ajutor compatrioţilor săi pentru a-i învăţa să se judece mai bine şi, poate, să ajungă mai înțelepţi. Mi se pare că putem înţelege lucrul aşa : France este, în fond, optimist ; altfel n'ar fi cultivat cu aşa stăruinţă poezia instructivă. Oricum, cartea aceasta—de altfel plină de ingenioase şi adînci idei asupra originii şi constituţiei statelor,—care ironizează istoria Franţei în aluzii atît de artistic colorate, este, după toată structura ei, poate cea mai caracteristică pentru maniera estetică a lui France.

Travestire, fabulă, parabolă—aceasta înseamnă un gust arhaizant, humanistic erudit, aşa cum inevitabil este gustul omului de carte. În legătură cu caracterul acesta esenţial didactic s'ar putea gândi cineva poate şi la faptul că Franţa este singura ţară europeană unde un fabulist a devenit mare clasic numai ca atare. Aceasta ar putea fi însă o inutilă şi riscată generalizare. Jules Lemaitre, un Francez între Francezi, se întreabă odată, cu toată admiraţia lui pentru La Fontaine : dar de ce oare omul acesta a scris fabule ?—Se înţelege, la France totul nu-l poezie didactică. Dar precum favoritul său Bergeret preface anecdote în nuvele, pentru ca să-şi probeze tezele pesimiste ; tot astfel Anatole France dă povestirilor sale o *pointe* foarte vizibilă care le preface în exemple. Fiindcă nu pare doar foarte probabil ca Pilat să fi uitat cu totul, dintre toate afacerile evreeşti din timpul proconsulatului său, tocmai procesul lui Isus ; şi tot aşa de puţin probabil pare, ca Homer să fi fost atît de pacifist încît să-şi fi curmat zilele din prea mare desgust pentru brutala poftă de ceartă a regeştilor săi protectori. Dar aceste povestiri foarte stilizate, asemenea exemplurilor din anticele şcoli retorice, nici nu trebuiau să fie probabile, ci numai frapante ; prin transparenţa lor trebuia să strălucească simburile unui adevăr. F arte caracteristic este că povestea morală cu cămaşa fericitului a fost desvoltată de France cu atîta dragoste. Cu deosebire l se poate aplica lui o veche glumă franţuzească : literatul este un om care ia din cărţi tot ce-i trece prin minte.

Dar el însuşi la ce va fi ţinînd oare mai mult ? La poveste ori la adevăr ? Eu am dat a înţelege că soarta lui a fost să fie îndrăgostit de adevăruri ; o dragoste nenorocită, fiindcă adeseori au fugit adevărurile de dînsul, şi mai de multe ori, poate, afirmă el că nu poate crede într'insele. O tragedie dar,—care pe France nu l-a costat nici viaţa, nici sufletul. Oricum, faţă de o poveste foarte estetic executată, admiraţia se

elatină pare că, și te întrebi cu oarecare necaz: de ce a trebuit să fie asta o fabulă? Nu știi bine dacă trebuie să exclami: păcat de poveste, ori păcat de înțelepciune! Aceasta, se înțelege, numai când cetitorul a pierdut puterea de a se bucura naiv de fabule și de alte forme ale aluziei literare ca atare; și când încercarea de a se bucura artificial de asemenea lucruri nu mai corespunde gustului său autentic.

Când o fabulă este estetică și destul de lungă, poți uneori uita că ai în față o asemenea operă de intenție oarecum dublă; acest noroc nu-i rar în lecturii lui France. Tonul fundamental al creațiilor sale are însă, oricum, ceva prea tare instructiv și plin de știință. Acesta-i poate singurul lucru pe care l-ași putea spune, în general, din spre partea internă a cărților lui. Cu observația aceasta se potrivește și impresia totală a vorbirii lui: liniștea egală, pe alocuri adormitoare, despre care am vorbit mai sus.

Vorba lui este cu totul subiectivă; rar numai se colorează ea pe poriva persoanelor. Ca ritm proza lui poate că, dintr'odată, nu pare așa de variată ca la alți mari artiști francezi. Dar să cetească cineva cu glas tare una din puținele descrieri de natură în *Thaïs*, în *Balthazar* ori în primele trei părți din *Istoria contemporană*, și va auzi cât de rafinat știe France să diferențieze sonoritățile.

Pentru rest, artistul acesta este, față de el însuși, divers cât se poate. Din aceasta i s'a și făcut, mi se pare, mare imputare; fiindcă în estetică, cași în alte departamente filozofice, așa numita unitate a devenit de multă vreme un fel de superstiție numerală. În sfârșit, el s'a servit de metodele cele mai variate. *Jean Servien*, de exemplu, această *Éducation sentimentale* în tempo allegro, cu capitolele sale scurte, cu mersul dramatic și fără episoade, este foarte strict compus; tot așa sînt multe din nuvelele istorice, și mai ales *Thaïs*, unde părțile, în dispoziție triptihică, se echilibrează aproape exact chiar prin numărul paginilor. Mai adeseori înșiră Anatole France lucrurile capricios; cași Heine, a făcut câteodată din capriciu sistemă. Dar poate nu până într'atit ca Heine, care cu mai mare regularitate vorbește tocmai despre altceva decît despre ce-i vorba, și caută să păstreze doar un ton fundamental cu ajutorul aceluiași requizite: amante moarte, roze și privighetori.

Această procedură bogat complicată se opune cu totul metodei dreptliniare a lui Voltaire, de exemplu, pe care unii vor să-l prezinte ca model absolut al lui France. Humorul cu totul original al acestuia datorește în parte acestui capriciu sistematic surprinzătoare sa bogăție de forme. De multe ori crezi că și aici l-a călăuzit o intenție arhaizantă,—dorința de a ne reda cartea vremurilor vechi, în care cele mai felurite lucruri stau nesupărate alături, ca la adunătorii de anecdote din epocile din urmă ale literaturii grecești, ca în Talmud și

în alte cărți de înțelepciune orientală ; în sfârșit, ca în splendidul și grațiosul lui străbun Montaigne.

Desigur dialogul și discursul sînt, din punct de vedere estetic, formele cele mai indiferente, dar pentru literatura instructivă cele mai naturale. Nu trebuie uitat însă, pentru aceasta, ce desăvîrșite sînt creațiile curat estetice ale lui France, unde situațiile sînt redată numai în impresii, unde cele mai fugitive amănunte ale vieții reale, nu ale celei gîndite, se arată cu un relief astfel că orice asperitate cărturărească dispare...

Anatole France s'a numit odată el singur : un călugăr filozof. Este drept să zicem, cred, că acest călugăr, cînd vrea, își illustrează discursurile și dialogurile sale înțelepte cu cele mai măestre miniaturi, iar alt ori zugrăvește chiar tablouri de o pură și absolută viață, fără text savant.

April—August, 1914

Paul Zarifopol

Nevinovățiile viclene

(Roman—sfârșit)

XII

Duminica era ploioasă. Burase dimineața 'ntreagă, și după-ameaza rămânea acoperită sub un cer de leșie. Copiii așteptau în grădină, nerăbdători și gata îmbrăcați, pe mătușa Cecilia, care avea să-i ducă la matineul dela Casino. Sanda, plimbându-se pe cărare, țofgea umbrela în pământul înmuiat al răzoarelor. Părăluțele, culcate de ploae, își lipeau capetele mici, albe sau roșietice, de norolu. În brazde, iarba udă păstra picături mari și lucitoare de apă. Vrăbii săreau prin prundiș înainte de-a-și lua zborul, ciripind scurt și des. Riri sta îmbufnată în pridvor; din pricină amigdalitel trebuise să îmbrace haina groasă și, cu toate că se simțea bine într'insa, vroia să-și închipue că-l este prea cald. Baby, care-și pierduse răbdarea încep de odată să interpefeze vehement asupra intirzierii pe cel care așteptau cași dinsul. Și intra buzna în casă, de unde i se auzi-lărăși vocea ridicată și dia care ești în curind împreună cu mama, care-și incheia mânușile, împăstibilă.

Pe drum, Sanda și copiii mergeau înainte, pe cind mătușa Cecilia rămăsese în urmă cu Radu. Amindoi înaintau tăcuți pe trotuarul de pământ bătătorit și ud. Vintul era posomorit și umed; pe șosea trecea, lung și zgomotos, un șir de care cu boi plini de noroiu. Mătușa Cecilia oftă de mai multe ori; Radu o privi și-i văzu pe obrazul slab expresia tristă și preocupată. Cași cum ar fi vrut să se acuze, ea răspunse privirii: „Ce belea cu jupinesele astea lenege... Unde era Marița cind am plecat?” Radu nu știa. Mătușa Cecilia, după o pauză, întreabă mai departe: „Dar unchiul Pavel?” Radu răspunse iarăși cu un „nu știu” scurt. Pricepuse tilcul întrebărilor fragmentare, dar era prea interesat de Sanda, pe care o avea în față, și de mersul ei. Sanda umbla cu pași mari și legănați, ce-i mișcau umerii în tactul picioarelor, pe care ciorapii își uscau pete mari și rotunde de norolu. Tira după dînsa umbrela închisă, și Radu încep să urmărească virful ei, cum înconjura pietrele sau sărea peste ele, croind în pământul înmuiat o diră șerpuitoare și subțire.

În parcul din fața casinoului verdeața arborilor și a erbii era înviorată toată de ploaia stăruitoare. Pe aiei lumea mișuna peștrîșă, în grupuri sau unul cite unul. Din zgomotul continuu de guri, cite un glas se ridica din cînd în cînd peste cecelealte, deslușind o frî-

tură de frază. Pașii nenumărați măcinau neîntrerupt nisipul scîrșitor subț tălpi. Un havuz, în mijlocul basinului împodobit cu nuferi și cu tobode, își înălța apele, pentru ca apoi să le coboare într-o draperie albă și frământată, din care vîntul prelungea un fald de stropi subțiri, plimbîndu-l peste obrazul trecătorilor.

În vestibulul casinoului mirosea a haină udă și-a manta de ploaie. Mătușa Cecilia cu copiii intrară în sala din mijloc, unde electricitatea, înlocuind lumina zilei, strălucea pe parchet și pe frunzele palmierului de deasupra canapelei de catifea.

Cînd intrară în teatrul întunecat, pe pînza cinematografului aște trupe defilau cu o iuteală supranaturală și tremurată, pînă cînd văzuseră în sală, pe cînd, dintr'un pavilion plin de jobene, un ofițer cu mustăți impunătoare și albe, le răspundea printr'un salut continuu. Filmul se împănîntă, și trupele făcură loc unei reclame colorate și imobile; pianistul întrerupse brusc valsul, fără să-l ducă pînă la capăt. Apoi lumina se aprinse și un clopoțel sună, probabil ca să anunțe că filmul se sfîrșise.

Radu, care lăsase pe ceilalți să intre în staluri înaintea lui, rămăsese ultimul în bancă, și vedea acum cu necaz pe Sanda între cei doi copii rîzînd și vorbind. Lîngă dînsul, mătușa Cecilia privi la o gaură din mînușă și căscă. Pianul reîncepu vesel și săltăreț, pe cînd cortina se ridica deasupra scenei luminate, transformată într'un peisaj oriental și dispărut, plin de pagode și de minarete în același timp. În mijloc un aparat complicat de gimnastică strălucea în osatura-l metalică subț lumina aspră a rampei. Din dreapta și din stînga deodată, intrară în scenă două făpturi foarte albe în tricouri negre. Și Riri cu Baby constatară șoptindu-și, că cea groasă din dreapta era o femeie, pe cînd cea slabă din stînga era bărbat. Amîndouă făpturile făcură deoparte și de alta a sălii cîte o reverență, la care publicul se abținu de a răspunde. Apoi începură să se cațere cu contorsiuni diverse pe aparatul instalat, îmbărbătîndu-se reciproc prin strigăte pe care Baby le credea limba vorbită de locuitorii peisajului de pe decor. Deși perechea nu părea încă obosită, se oprî sărînd pe scenă în fața publicului și repetă reverențele, la care, de data aceasta, aplauze blazate răspunseră. Amîndouă făpturile eșiră separate tot pe unde veniseră. Doi servitori intrară, și fără să-și ia în seamă publicul, demontară scheletul aparatului, transportîndu-l fragmentele în culise. Pianistul în așteptare preluda. Și, în curînd, apărî extrem de zîmbitoare o artistă cu părul și cu pleptul abundente, și într'o rochie potrivită culorii fardului de pe obraz și de pe brațe. Pianistul se opîntea în ritmul unui cîntec în care artista repeta cu diferite intonații numele iubirii pe franțuzește. Deaceia Radu, printre cei ce-i despărțeau, privea cu înțeles la Sanda, care însă, prea atentă la spectacol, nu-l vedea și nu putea răspunde aluziei privirilor. Cîntecul se sfîrși într'un ultim refren patetic, peste care crescură aplauzele și coborî cortina. Lumea eșea zgomotoasă din sală, în timp ce un ușier fixa pe stîlpul de lîngă scenă o placă anunțînd o pauză de jumătate de ceas.

Publicul, scăpat la larg, roia prin sala de mijloc cîtră cea de joc. Domnii își aprindeau țigărele și cucoanele își potriveau rochiile. Radu se așezase pe canapeaua de subț palmier, între mătușa Cecilia și Sanda; copiii explorau colțul de sală învecinat. Cîntăreața de a-dîneaori, cu o țigaretă în gură, se plimba în sus și'n jos, stringînd pe gît un voal scîlțitor de fluturi. Decite ori trecea aproape de ca-

sapea, Radu îi arunca câte o privire, pe care o prelungea apoi asupra mătușii Cecilia și Sandei ca să vadă dacă îi observaseră îndrăzneala. Privirea repetindu-se devenea tot mai evidentă, și Radu continua jocul, cu toate că aceasta nu-i dădea nici o mulțumire. Mătușa Cecilia începu un suris protector și blajin, și adăugă „Ce poamă ai să fi și tu...” pe cînd Sanda, care se sculase depe canapea, strigă din mers mătușii: „Mă duc pe terasă!” pe un ton atît de aspru, încît Radu rămase năucit. Învîrtea între degete nasturele dela surtuc și simțea dorința nestăpinită să meargă cit mai repede după Sanda. De mai multe ori încercă să pornească depe canapea și de sub atenția mătușii, dar nu-l ajungea îndrăzneala. Un acces de nerăbdare îl învînsă și se grăbi pe urmele Sandei, strigînd și el din mers: „Mă duc și eu sus.”

Depe terasa părăsită, cum Sanda sta răzîmată în coate de balustradă, vedea cerul înourat deasupra coroanelor de arbori, sub care lumea forfotea pe a ei. Se simțea îndurerată și se gîndea la fel de fel de nimicuri, țînînd ochii pe jumătate închiși într'o atitudine gînditoare. Radu, eșînd pe terasă, privi nemișcat o clipă la Sanda și, fără să-i vadă obrazul, fu convîns că plînge. Deaceia se apropie grăbit și în virful picioarelor de dînsa, ca apoi să se sprijinească și el blînd de balustradă.

Sanda-și întoarse brusc privirea rece către dînsul: „Dece n'ai rămas jos, că și aia e jos?” Vocea tremurată dar uscată, părea nepotrivit de liniștită. Radu surprins și nedumerit, nu mai știa ce să facă. Se gîndi ce bine ar fi, dacă ar putea să spună Sandei măcar: „Mie îmi face atîta plăcere să stau cu tine!”, dar nu putu să exprime mai mult decît numele ei, pe un ton cit mai rugător și mai insinuant, și să rămîie lîngă dînsa. Sanda nu răspunse.

În vale, aproape de tot, gara se-ascundea sub frunzișuri. Din ciocniture metalice se înțelegea manevratul vagoanelor. O locomotivă puf în desat și repede, apoi fluieră prelung și fumul ei alb se ridică dintre arbori. Eșînd din gară, apărură mică și demodată, tirînd după dînsa un șir de vagoane de marfă, ude de ploae.

Radu suferea de întrevedere ce se prelungea zadarnică și, repetînd numele Sandei, voi să-i pue mina pe umăr. O vîză ferindu-se și plecînd hotărîtă și o urnări dela distanță, purtînd cu dînsul în suflet un sentiment de dezastru.

Mătușa Cecilia și copiii așteptau la o masă din sala de joc. Noli veniți sosiră pe rînd și se așezară pe cele două scaune libere care-l așteptau alăturate.

Intrînd în sală, Radu văzuse pe cîntăreață care stă la masa de bulă, și deaceia, îndată ce se așezase pe scaun, începu să-și păstreze ochii ațîntiți și pocăiți asupra mesii de marmură, pe care lista consumațiilor se încadra în armatura de argint.

Chelnerul aducea pe tavă înghețata în cinci farfuriuțe imitînd forma unor scoici. În fiecare din acestea, înghețata își rotunjea gerul aburit în dol bulgări mici, unul ca o lămîie și care avea gustul de vanilie și celălalt roșu și topindu-se puțin. Baby minca cu lingurița plată din bulgărul de vanilie, încercînd să-l sculpteze în formă de cub. Riri, interesată de această operație, lăsa în farfuria ei înghețatele gemene să se confunde într'un sirop cu vine galbene și roșii.

O sonerie anunță sfîrșitul pauzei. Mătușa Cecilia plăti, și cu toții trecură iar în sala de teatru, „Stai tu lîngă Sanda,” și mătușa

Cecilia intră cea dintâiu în stal cu copiii după dînsa. Radu ocupa capul băncii și avea pe Sanda lingă el. Neștiind ce atitudine să ia, recitea programul pe care îl știa pe de rost. Sanda, care-l citea și dînsa d pe genunchii lui, îl întrebă cu toate astea despre ce avea să vie acum. Radu-i răspunse tare și pe nerăsuilate, într'un sentiment de fericire și de scăpare. Amîndoi se priveau jenați, cînd lumina deodată se stînze în sală și piaza se împodobii cu titlul filmului. Cinematograful zbirniia neîntrerupt, tremurîndu-și eroii, care se încurcau tot mai adînc într'o acțiune complicată. Mătușa Cecilia servea copiilor de interpret și de ghid în labirintul întimplărilor din piesă. Cînd pinza se luminea purtînd pe dînsa o scrisoare concisă și explicativă, Radu surprinse pe Sanda care se uita la dînsul; și prîvirile înflîndu-li-se, amîndoi zîmbiră. Filmul continua șirul fatal de aventuri, pe cînd Radu își trecea degetele ușoare pe brațul moale și cald al Sandei, care-l ținea sprijinit de speteaza dintre locurile lor. De fiecare dată, mișcarea sepeirdea în încheetura cotului, unde pielea era umedă și netedă. O dată Sanda îi prinse degetele în încheetură, și dîndu-le numaidecît drumul, se plecă spre dînsul: „Ce fierbinte îți-e mîna!”

Cînd eșiră în parcul întunecat, globurile electrice se aprindeau pilînd și fișînd. În jurul lor, frunzele late de castan se lumineau verzi și străvezii, repetîndu-și formele în umbre uriașe pe nisip. Havzului își sfișia neîntrerupt mătasea. În umezeala serii, Riri își suflă nasul.

Dejunul se sfîrșea, liniștit și cotidian.

Pepenele verde trosnea spintecat de cuțitul unchiului Pavel. Pe tava de alamă, din coaja lui netedă și bălțată, coroana de felii înflorea roșie și carnoasă, cu simburii negri infipți în dantela mușchilor. Cînd tava se odihni în mijlocul mesei, din povara ce-o împodobea, se ridică un parfum rece și umed.

Fiecare își opera în farfurie felia, din care, subț cuțit și furculiță, singera țesutul delicat și apos, cînd poștașul, care se auzise deschizînd poarta, își arătă chipiul și bluza albă la fereastră. Depe pervaz, Baby aduse găzetele și o scrisoare pentru Radu. Era dela mamă lui. Radu o deschise și începu tăcut citirea, pe care o isprăvi oftînd. Li scria despre ce găsisse la moșie, se plîngea că nu primește destul de des vești dela dînsul și-i amintea că peste două săptămîni trebuia să se întorcă de începutul școlii.

Cînd o sfîrși, mătușa Cecilia i-o luă din mîni și-o citi tare. Radu în vremea aceasta privea la Sanda, ca să surprindă efectul veștii plecării. Ea ascultă foarte liniștită până la sfîrșit, și apoi își plecă repede și adînc capul deasupra farfuriei, în care începu să toace cu cuțitul o bucată din coaja pepenelui.

Radu se sculă dela masă pătruns de sentimentul apăsător, că niște fraze mult timp amînate trebuiau să fie spuse până într'un termen apropiat. Încercă să se agațe de vre-o idee, dar toate îi cedau subț atenție, și i se părea că se inecă.

În salon Sanda întindea între mîini o jurubiță desfăcută de mătase, din care mătușa Cecilia învirtea firul într'un ghem. Unchiul

Pavel fuma plimbându-se agitat prin odae. Din grădină se auzeau țipetele copiilor și pașii lor în fugă. Radu privea la Sanda care-și ținea cu insistență capul plecat. Unchiul Pavel se opri deodată în fața mătușii Cecilia și-i spuse fără vre-o altă lămurire: „Și stai să mai vezi!” Mătușa Cecilia păru că înțelege din ce conversație era ruptă frântura de frază, și amândoi trecură în birou unde traseră ușa după dinșii. Radu se așază pe divan aproape de tot de Sanda, rămase cu bărbia'n piept și cu jurubița desfărată înlăntuindu-i minile. Din birou soseau, înăbușite și apăsate, cele două glasuri împletindu-se în discuție.

În rochia ei de pînză albastră deschis, cu gulerul și manșetele albe, Radu o privea pe Sanda atît de aproape, încît mirosul cald al părului și al trupului se țesea cu imaginile împreună. Îi vedea gîtul ars, arămiu de soare, pe care puful ușor creștea aproape alb. O șuviță de păr cu fire negre care se înroșeau în virf îl acoperea o pleoapă respirîndu-i-se peste un obraz. Cum sta cu capul plecat, îi se vedeau din ochi doar genele; un colț de gură îi se lăsa în jos. Rădesprînse lanțul de mătase al jurubiței din mîni și îi le strînse pe amîndouă în ale lui. Erau moi și palide. Radu oftă.

Tăcerea se țesea învăluindu-i tot mai deasă. O pasăre ciripea afară în soare; din birou glasurile se ridicau din cînd în cînd; în bucătărie cînta jupîneasă; și zgomotele aceștea indiferente și șterse creșteau monotonia tăcerii.

Sanda strînse minile lui Radu mai tare, își încordă trupul și ridică încet privirea către a lui. Obrazul îi părea trezit dintr'un vis și străin de ce-l împrejură. „Îți pare rău, Sanda, că am să plec?” Ea dădu din cap; avea buzele moi și ochii lucitori și larg deschiși. Și Radu îi văzu capul aplecîndu-se iar. Se simțea covîrșit de milă pentru dînsa, pentru ei, și se socotea nespun de nenorocit. O mobilă trosni, făcîndu-i să-și dea drumul mîinilor.

Timplele lui Radu zvicneau și-și auzea valurile de sînge bătîndu-i în urechi. Pe brațul din poalele Sandei vinele albastre își desenau ramurile subțiri de tot. Radu le privi tot mai de aproape, pînă cînd nu le mai văzu, răcorîndu-și buzele de pielea întinsă și alunecoasă. Cum sta neclintit, Sanda-i trecea degetele răsfirate prin păr. Îi simțea buzele uscate prinzînd între ele pielea, și nasul rece și imobil.

Pendula din sofragerie împărțea în bătăi egale timpul; resortul sfîrli, și apoi sunară patru bătăi rare a căror vibrații grave se prelungea. Vocea nestăpînită a mătușii Cecilia creștea mereu; din cînd în cînd se auzeau clare bucăți din fraze. Radu simți pe Sanda mișcîndu-și picioarele cu băgară de seamă, ca să nu-i schimbe brațul de sub buze din loc.

„Te faci de rîs, Pavele!” se auzi vocea de dincolo a mătușii Cecilia. Sanda crezu că o picătură îi se prelinge înceată pe braț. Cu mina care mingia părul lui Radu, îi ridică aproape de tot de obrazul ei capul și-i văzu ochii grei de lacrimi. Fără să știe ce spune, imită glasul mătușii Cecilia: „Te faci de rîs, Radule!” Și amândoi rîseră deodată.

XIV

Sanda rămăsese în pat în dimineața aceea. Se simțea leneșă, și o oboscală plăcută îi amorțea în genunchi și în pulpe. Patul îi era

scăldat în soare, și ea, cu ochii închiși, lăsa să se depene în vola lor imaginile. Grăbite sau încete, ele se înșirau fără capăt.

În zgomotele liniștite, care pătrundeau prin fereastra deschisă, se ghicea parcă, leneș și subtil, farmecul unei zile luminoase și blânde din începutul toamnei.

Sanda-și întinse un braț alene, își înfundă obrazul fierbinte în pernă și rămase iarăși nemișcată. Din cînd în cînd, o muscă se apropia de pat, bizlind tot mai aproape și mai amenințătoare, pînă se lăsa pe obrazul Sandei. Ea o simțea înaintînd repede într-o diră de gîdilături mărunte. Ii era prea lene s'o gonească, și doar cîte-o mișcare reflexă a obrazului speria musca încăpățînată care revenea.

Pași ușori, tiriții în papuci, se apropiau pe covor de patul Sandei. Ea se întoarse în pat, fără să deschidă ochii; recunoscuse mersul lui Riri. Întinse brațele după dînsa, și amîndouă se aflară sub plapăma caldă și moale, strînse într-o îmbrățișare copilărească. Riri privea pe Sanda cu interes și cu admirație. Musca se apropia în serpentine zbrînzite, și Riri, cu minile rotunde și nedibace, ca s'o gonească, făcea gesturi nemăsurate cu scopul care și-l propunea și cu mărirea ei. Apoi privea iar la Sanda cu un zîmbet mulțumit și prostesc.

Soarele proiecta desenul perdelei pe podea; în razele lui, praful se lumina subtil într-o coloană prismatică și străvezie.

Riri se simțea îngrijată de liniștea Sandei; se alipi de dînsa și, cu gestul ei obișnuit, îi trecu piciorul puțin rece între pulpele fierbinți și ușor nădușite, dar și-l retrase îndată, pe cînd Sanda de asemenea se trăgea înapoi. Cu genuchiul, Riri atînsese un petec de prosop, pe care-l simți străin de trupul Sandei și de cămașa ei de noapte. Și amîndouă rămăseră intimidată și nemișcate; una de frica unei explicații eventuale și cealaltă de indiscreția pe care o comisese. Mătușa Cecilia chemă pe Riri din odala de dincolo, la îmbrăcat.

Sanda își ridică plapăma în genuchi și, înodîndu-și minile, și înlănțui picioarele cu brațele.

Pe tavă, Marița îl aducea ceaiul. Ceașca cuprindea în porțelanul subțire și împodobit cu scene japoneze, lichidul fierbinte din care se urcau aburi rotunzi. Dulceața de coacăze din farfuriuță se ridică într'un morman mic de rubine. Pînea cu unt se odihnea între zahăr și cănuța cu lapte. Marița purta un șorț alb pe rochia neagră. Sanda-i privi obrazul care se înveselea în ochi și părea trist în colțurile gurii. Dese ori îi admirase părul. Privindu-l de data aceasta, zîmbi, gîndindu-se la unchiul Pavel.

Se răzîmă într'un cot, ca să mănince de pe tava așezată pe scaunul de lingă pat. Zeama roșie și transparentă a dulceții curgea depe lingurița într'un fir continuu pe pline. Sanda se gîndea la fenomenul care revenea acum în flecare lună. Își amintea de ce avusese în primăvară, atunci, cînd eșită din boală, se simțise obosită și cu dureri de mijloc într'o seară, de frica de peste noapte, de cuvintele liniștitoare ale mătușii Cecilia și de cum se trezise a doua dimineață moale și copleșită de lene. Aceleași lucruri se repetau acum. Dar Sanda se obișnuise cu ele și-și ridea binevoitoare de rușinea care-o avusese înția oară. De data aceasta fusese chiar zădărnicită de întîrzierea simptomelor. Fără să vrea își aduse aminte de Radu, cînd îl pleptăna cu degetele în capul ce-l apăsa brațul de picior, și roși, zîmbînd mai departe.

Radu intrase cu copiii în odaia Sandei. După tăcerea singurătății, i se păreau toți trei foarte zgomotoși.

Radu încuraja pe Riri într'o discuție cu Baby, despre acrobații dela Casino. Era foarte vesel sub loviturile de picioare care i le dădea Baby, roșu la față și supărat. Sanda se'ntindea din pat ca să urmărească gestul desbaterilor. Amrândoi uitaseră de tristețea despărțirii apropiate, atîta grijă avuseseră să nu-și mai vorbească între ei despre dînsa, sau chiar să și-o pomenească în gînd fiecare pentru sine.

În mijlocul unei fraze, Radu se ridică și continuînd-o se duse la patul Sandei, așezîndu-se pe margine.

Cum discuția între copii se prelungea sterilă, Baby propuse lui Riri să imite cu dînsa figura de gimnastică despre care era vorba. El îngenunchie, iar Riri, care era prudentă, i se sui în cîrcă de pe un scaun pe care se cățăraseră mai întăiu. Apoi el se ridică anevoc cu povara sfioasă de pe umeri și făcu cîțiva pași greoi și penibili. În risul general răsunînd în odaie, fiecare se excita. Radu și Sanda văzură pe Baby împreună cu Riri ajuși în fața mesii; de după dînsa, deodată, obrazul lui Baby își stînsese veselia într'o expresie de efort și de spaimă. Riri, îngrozită, fixa cu atenție picioarele lui, care se încurcaseră în clucurii covorașului. Pe cînd capul lui Baby se cufunda după un moment de luptă sub masă, Riri zbură înspre un colț al odăii, unde ajunse pe burtă. Apoi îndată apărură de după masă și Baby, rostogolindu-se în direcția opusă, cu covorașul între picioare. Masa se mai clătina, cînd izbucniră cele două urlete gemene, care atraseră grabnic pe unchiul Pavel și pe matusa Cecilia.

Unchiul Pavel, iritat, apostrofa pe amîndoi copiii violent ca să fie auzit, întorcîndu-și capul dela unul la altul, căci fiecare dintrînși rămăsese să urle în colțul lui.

Din odaia de dincolo, unde unchiul Pavel așezase pe copii, fiecare cu o carte în mînă, se-auzea, ca ultimă rămășiță a incidentului tragic, niște sughituri grele de parapon.

Matusa Cecilia, care asistase fără să intervie, era acum cufundată în ciorapii pe cari îi țesea. Sanda-i privea minile uscățive care împleteau în găurile țesutului firul de bumbac din urma acului.

Prin rețeaua perdelli umflate de vînt, se vedea cerul limpede și palid, brăzdat din cînd în cînd de zborul vreunei pasări. Cîteva frunze moarte, cele dintăi, se desprindeau din frunziș și-și legăneau alene chihlimbarul prin văzduh.

Matusa Cecilia trecuse în odaia de dincolo să caute niște foarfece. Radu strîngea în palma pe care se răsîma pe pat, forma piciorului Sandei. Ea privea cu ochii întredeschiși prin fereastră și părea că fîntește un lucru foarte îndepărtat; cu un deget scria în aer cuvinte.

Radu privea floarea unică a tapetului repetîndu-se același în ghirlande pe pereți. Piciorul i se mișca sub mînă, și Radu se gîndea că trebuia să fie foarte alb și lucitor ca și cîm ar eși din apă. De aceea, cînd matusa Cecilia se întoarse cu foarfecele ce-i clătăneau între degete, Radu își simțea inima zvicnindu-i grăbită în gît.

XV

Sanda și cu Radu jucau dame în salon. Prin geamuri lumina se strecura murdară și slabă. Afară ploaia încetase de-a se mai cerne din cerul acoperit tot de nori groși, și doar streșinile se mai auzeau picurind în răstimpuri largi. Răcoarea toamnă intrase în odăi, și Sanda, care fusese pătrunsă de dinsa, îmbrăcase sweaterul verde de lână. Din cind în cind se oprea din joc și își freca minile amorțite de umezeală sau se ștergea la nas. Vremea urită îi făcea ursuși pe amândoi; jucau parcă în șilă, căscind des și schimbând rar cuvinte leneșe.

Prin ușa deschisă, unchiul Pavel trecu grăbit, îndreptându-se spre eșire. În mijlocul odăii se opri brusc, se întoarse către copil și stătu la îndoială. Purta costumul de excursie și șapca de piele; pe unul din brațele minilor ținute în buzunare, avea mantaua verde de ploae. „Veniși și voi cu mine la plimbare?“, căci îi era urât să meargă singur pe vremea mohorâtă prin pădure, cu gândurile siclitoare și dureroase. Copiii fură mirați de veselia ostentativă din gesturile și cuvintele lui. Pe urmă alergară fiecare să-și caute haina de ploae.

Cind eșiră în curte, băgară de seamă că mirosul toamnei plutea friguros și pătrunzător în aer. O găină plouată se scutura zbirlindu-se toată și dind din aripi. Din gurile deschise în vorbă eșea abur. Florile începuseră să-și amortească culorile; unele păreau că putrezesc sub apă ce o adunaseră în ele; trandafirii troeniseră pământul jur împrejur cu petale ofilite. O garoață rămăsese vioae și roșie. Sanda o culese și se miră că nu mai avea nici un parfum.

Vântul aprig de peste noapte imprăștiase din îndoitul șir de castani frunze încă verzi de-a lungul bulevardului. Multe din prăvălii se închiseseră de sfârșitul sezonului. Într-o vitrină părăsită, unde fuseseră în timpul verii pălării, se aduna praful. O floare de catifea roză eșită la soare rămăsese stingeră sub geam. Pinza unui paianjen se agățase de dâsa. Citeva muște moarte zăceau negre într-o farfurie murdară.

Cerul părea că avea să se limpezească atât de albi și de subțiri deveniseră norii care îl împăturau. Dar Radu văzu alții, amenințatori și grei, îngrămădindu-se de după munți. Unchiul Pavel intrase la băcănie să cumpere șocolată.

În pădure, pe drumul care urca, pașii se încetiniră. Sanda, în umbriet, gonise umezeala pătrunzătoare până în oase. Și ea și Radu scuturaseră amorțeața posomorită și vorbeau veseli.

Unchiul Pavel, minat de gânduri biciuitoare, pornise rasna uitând pe copil în urmă. „De ce nu lasă pe om să trăiască? Eu de ce nu sint gelos?“ Săpat în fâgașul unui torent, drumul suia printre pietre. Apa îl împingea neîntreruptă în cascade sau în vârtejuri, lărgindu-se în basinuri sau spumegind strimță. Șopotul monoton pe alocurea abea se mai auzea, apoi creștea iar pînă se stingea sub vijiliul apăsător al unei cascade. „Mă duc eu în bucătărie, vine după mine; o chem pe Marița în odaie, vine după Marița! Unde mai vrea să mă'ntilnesc atunci cu Marița!?“

Pe drumul cotit Sanda și cu Radu abea îl mai vedeau din vreme în vreme pe unchiul Pavel, între două stînci sau printre crengi. Sanda își răzima mîna de umărul lui Radu.

Pădurea se pătrunsese de toată ploaia. Din crengile negre de umezeală atîrnau, împovorate cu picături mari, frunzele. Verdele lor

se făcuse mai palid și mai străvezlu, și multe zăceau pe pământ deasupra păturii ruginii și groase a celor din toamnele trecute.

„Și doar fiindcă bănuiește; ce-ar face dac'ar ști!” Și unchiul Pavel își grăbea mereu pașii, ca și cum ar fi vrut să-și scuture gândurile și să le lase în drum.

Radu și cu Sanda se opriseră în fața zidului de piatră ce mărginea cărarea. În piatră, mușchiul înflorise cu bobii roșii; sub degete apa curgea dintr'insul ca dintr'un burete. Cîteva melci adormiți își lipiseră de zid scoicile. Radu culese unul mare, care începuse să-și scurgă bale. Sanda scirbită se dete înapoi, deslipindu-și mîna de umărul lui Radu, care așeză îndată melcul într'o gaură din piatră, unde prin aurul lichenului cîteva ace de brad se adăposteau. Amîndoi poroiră mai departe. Sanda se răzîmă iar de Radu, și ei din vreme în vreme ridica mîna ei cu umărul și întorcînd capul i-o sărută. Mîna avea pe dînsa picături reci, pe care Radu se încerca să le culegă cu buzele.

Pe unchiul Pavel îl găsiră puțin mai sus, odihnindu-se pe un bolovan, unde-l primi îngîndurat. „Ați sosit și voi?” îi fu întrebarea, pe un ton ca și cum s'ar fi întîlnit din întîmplare. Pe urmă, fără să mai ia seama la ei, le făcu loc pe piatră; și după ce le dădu pachetul de șocolată, își măcină înainte gândurile. Sanda desfăcu din pachet hîrtia albastră, pe care sta numele fabricii în litere de aur, pe urmă țipla, și dintr'însa eși dreptunghiul învelit în argint. El rupse în trei bucăți, din care oferî una unchiului Pavel. Dînsul o privi o clipă nedumerit și pe urmă o refuză cu un gest amărit, în care părea că se ogîndește o renunțare la toate bunurile pămîntegii.

Sanda și cu Radu păstrau o tăcere intimidată. Amîndoi priveau drept înaltea ochilor frunzișurile care se adînceau în depărtări, tot mai dese și în planuri succesive.

Deasupra capetelor lor se auziră în arbori loviturile foarte ușoare și mărunte. Liniștea păru că se trezește încet. Și cum loviturile se înteteau înțeleseră că începuse ploaia. Se sculară tustrei, plecînd înapoi la vale.

Hîrțile în care fusese învelită șocolata rămaseră lingă bolovan, mototolite în noroi.

Cînd ajunseră la curtea casei, se aprindeau pe stradă felinarele. Ploaia se mai potolise, țîrlînd metalică pe acoperiș. Pe prispă își scuturară ghetele lovindu-le de lespezi, și apoi intrară zgomotoși în odala luminată, unde masa pusă îi aștepta albă.

XVI

După masă ploaia se amestecase cu vîntul, care o făcea să biculască subțire geamurile. Mătușa Cecilia luase pe Baby și pe Riri din sufragerie ca să-i ducă la culcare. Unchiul Pavel, după ce se plimbăse în jurul mesei fumînd o țigaretă, plecase în odala lui.

Radu sta la fereastră. Afară, în noapte și'n ploae, se ghiceau abia arborii ca de funingină, scuturați de vînt. În curte se adunaseră băltoace în care se reflecta o lampă de petrol, aprinsă în bucătărie. Totul era umbrît de întuneric și tulburat de picăturile ce se umflau sau se prelungeau pe geam. Pe mîna în care se sprijinea de

pervaz, Radu simțea urmele vântului de afară prelungindu-se în odaie. Lampa din sufragerie lumina liniștită din para-i mată, adăpostită sub abajurul de mătase verde, masa albă de pe care fuseseră ridicate farfuriile și tacăturile. Marginile odăii rămineau în penumbra inverzită de mătasea din jurul lămpii.

Sanda sta la masă cu capul sprijinit într'o mână, cu care se mângia prin păr. Din ravista ilustrată care îi era deschisă sub ochi, privea la poze ținând un deget între două foi și jucându-se cu marginea paginii. La fiecare întorsătură de foaie, Radu îi auzea fișitul de hirtie.

Un personaj important ocupa o pagină întreagă a revistei. Sandei i se păru că seamănă cu unchiul Pavel și chemă pe Radu ca să-i ceară părerea.

Peste umerii Sandei, Radu vedea ilustrațiile alternându-se pe hirtia lucitoare. Vântul, amenințător sau plingăcios, se împingea în fereastră zguduind-o. Părul Sandei se umfla în fire afinite aproape de obrazul lui Radu. Lumina trecind prin ele le iriza ușor. Uitind de ilustrațiile, care se succedau în revistă, el privea la păr și la ceafa pe care se modela începutul șirii spinării. Sanda fredona între dinți. Radu se aplecă încet și, fără ca ea să bage de seamă, îi sărută ușor suprafața părului, priate virtății firelor, care-i gidilăru buzele. Cîteva clipe rămase nemișcat, neîndrăznind să răsuflă și așteptind o mișcare a Sandei. Ea întorcea o pagină.

Obrazul lui Radu se îngropă în păr; îi simțea pe pleoapele închise și pe nările înflorate. Gura i se pierdu în mișcări ale buzelor, care mingiăra în colț al pleții depe gît. I se păru că o aude pe Sanda fredonind mai tare și pe urmă simți că dînsa se scoală dela masă.

El privea în față speriată răzîmîndu-se de masă. Părul răsfirat îi dădea în obraz și parcă-i crescuseră ochii. Luase mîna lui Radu de pe speteaza scaunului și o frămînta între degete. El i le simți reci și nădușite și de odată, în palmă, i se infipseră unghiile tot mai tare. Gura Sandei începu să tremure; mușchii din obraz se crispară; ochii clipiră repezi umplîndu-se de lacrimi și Radu o auzi plîngînd. Vrol să se apropie de dînsa; dar ea îl împinse brusc și trecu spre ușă. „Lasă-mă“, și el o văzu eșînd cu batista strînsă în pumn.

În odaia de culcare întunecoasă încuiase ușa după dînsa. Se trîntise pe pat, vrînd să dea în fine drum slobod lacrimilor. Dar văzu că nu mai plînge cu aceiași poftă ca la început. Din lacrimi îi mai rămăseseră doar pleoapele înferbîntate și ude, și gîtul sonor înghițînd în sec. Picăturile din ochi se scurseseră grele pe obraji și acum le simțea sărate în colțurile gurii. Fiîndcă era infundată cu capul în pernă, încercă să mai izbucnească odată în lacrimi. Dar nu putu decît să-și contracteze tot obrazul și să-și strîngă cu necaz pleoapele, cu toate că se incurajase gemînd de două ori cîte un suspin slab în perna surdă.

Se sculă de pe pat așezîndu-se pe marginea lui, cu amîndouă mîinile în poale. Cu gura întredeschisă, își simțea saliva lipicioasă și răsuflietul des și cald pe buzele umede.

Consolarea i se așternea încet pe suflet. Invălmășagul gîndurilor se limpeztea pe nesimțite. În întunerle începu să deslușească dreptunghiul alb al ușii din fața ei. Se gîndi că desigur nimeni nu

putuse observa lucrurile ce se intimplaseră pînă acum, și aceasta o ușură. Ii trecu prin minte că la drept vorbind nici nu avea de ce să plîngă. Deodată își inchipui mutra speriată de adineori a lui Radu sub lumina verzue din sufragerie și i se făcu milă de dînsul. Răsufli zgometos prin nasul astupat. Rătăcise batista în pat și o căuta acuma prin întuneric. Fiindcă nu o găsea, se sculă de pe pat și bijbind dădu de butonul electric. Lumina se aprinse peste ochii orbiți și încă puțin îndurerăți. Batista era umedă de lacrimi și Sanda suflîndu-și nasul se îndreptă spre oglindă unde și-l văzu roșu și lucios. Ochiul se ascundeau sub pleoapele umflate. Răcorindu-și obrazul cu prosopul muiat în apă, se gîndi la buzele ce-l apăsaseră pe gît și care o făcuseră să plîngă; și băgă de seamă că din amintirea sărutatului de adineori, acum nu mai păstra decît o mulțumire vagă, de care se rușina puțin.

Sandei îi era sete. Trecînd prin coridor spre sufragerie, anzi prin ploaia de afară o trăsură care trecea plescăind în băltoace, și și-o inchipui udă în noapte.

Prin crăpăturile ușii, se vedea că în sufragerie arde încă lumina. Intrînd se pomeni față în față cu Radu, care stătea în picioare în mijlocul odăii. Zimbînd intimidată și evitînd privirea lui Radu, care și el o evita pe a ei, se duse înspre bufet și umplu un pahar cu apă. Radu se plimba neliniștit cu pași mari. În tăcerea odăii, apa din pahar scădea în înghițturi gîlțuite. Sanda îl așeză apoi gol pe bufet, și, cum tăcerea devenea nepotrivit de tragică cu situația, se întoarse cu glas liniștit către Radu: „Noapte bună... Nu te-ai culcat încă?” și-i întinse mina. Cînd Radu i-o strînse, Sanda o ridică atît de sus, încît dînsul îi atînse degetele cu gura. Cu capul plecat, ea-l privea printre gene.

În locul Mariței, servea bucătăreasa la prînz. Masa era atît de tristă și de tăcută, încît fiecare se temea să facă cel mai mic zgomot izbînd furculița sau cuțitul. Mătușa Cecilia lipsea. Între Radu și Sanda se așezase unchiul Pavel; era încruntat și mormăia distrat, din cînd în cînd, cuvinte între dinți. Fără să știe de ce e vorba, Riri și Baby simțeau că se intimplase ceva grav în familie, și mîncau serioși. Sanda era dusă pe gînduri. Dimineața, eșînd din bae se oprise în coridorul ce da în bucătărie ca să schimbe apa din vasele cu flori, înainte de a le duce înapoi în salon. Mătușa Cecilia trecuse pe lîngă dînsa în zor și intrase în bucătărie, deschizînd ușa cu toată greutatea trupului. Și Sanda își amintea că tocmai cînd își ștergea mînile ude pe șorț, auzise un țipăt al mătușii Cecilia din bucătărie prelungindu-se într'un zgomot mare de farfurii răsturnate și sparte. Prin geamul ușii trecuse mutra speriată a unchiului Pavel, cu mînile astupîndu-i urechile. Sanda se refugiase în odaia de bae și de acolo deslușise pași forfotind și voci amestecate: a unchiului Pavel dezolată, a Mariței obraznică și a mătușii Cecilia țipătoare. Cînd îndrăznise să iasă din odaia de bae, scandalul se liniștise după cîteva pocnituri succesive de uș. Cu frică și cu băgare de seamă mersese pînă la bucătărie, și cum ușa era deschisă văzuse locul părăsit, cu cioburile farfuriilor risipite pe ciment. Bucătăreasa crăpa lemne în curte; pe mașina de gătit capacul unei cratițe se ridica.

Pe masă rămăseseră, între o bucată de carne crudă și niște pâ-trunjel tocat, ochelerii unchiului Pavel.

În salon găsisse pe Radu și pe copii strinși la un loc, tăcuți și speriați.

În paharele Sandei și a lui Radu, unchiul Pavel, zăpăcit, turna într'una vin. Ei, intimidați, îl beau cu înghițituri largi.

Afară, prin fereastra deschisă, se vedea, liniștită și plină de soare, una din ultimele zile frumoase ale toamnei. Vântul moale abea făcea să fluture câte o singură frunză din virful arborilor. Cerul era împede și lăptos. Rîndunelele începuseră să zboare grele. Sanda se simțea amețită de vin. Unchiul Pavel îi umpluse iar paharul, pe care ea îl duse la buze distrată. O găină care ouase, cotcodăcea neîntreput în curte. De pe scaunul lui, Radu vedea ca într'o ceață dealurile aurii ca de miere. Știa că pe dinsele iarba cosită se înstela toată cu brinzușele înflorite de curind. Cu o zi înainte culesese cu Sanda împreună o grămadă, care acum fusese risipită în vasele de prin odăi.

Unchiul Pavel întinzîndu-se după o bucată de pine, își trecuse mîneca hainei pe sub pasul Sandei. Ea băgase de seamă că mirosea a ceapă, și cum se gîndi la Marița cînd eșea roșie și cu ochii lucitori din odaia unchiului Pavel, se nveseli peste măsură. Radu lăsase să-i cadă cuțitul pe jos și-l căuta pe sub masă. Sandei i se păru lucrul atât de comic, încît abea se putu opri să nu izbucnească de rîs. Căuta cu ochii privirea lui, ca să zimbească împreună.

Un trandafir alb, stîngher într'o gîlstră înaltă de pe bufet, se deschisese involt ca un bujor. Cîteva foi i se desprinseseră de odată și căzură pe marmoră cu un zgomot ușor care, în tăcerea din odăi, îi făcu pe toți să privească într'acolo.

Bucătăreasa adusese farfuria cu struguri. Ciorchinele îmbrobodate cu boabele grele și tulburi, se odîhneau unele peste altele. Pe rotunzimile netede, aurii, vinete sau ruginii, picături de apă sticleau. Fiecare își alegea ciorchina, care-i atrîna grea între degete. Unchiul Pavel mesteca boabele fără să scuipe nici simburii nici pielțița, grăbit să isprăvească. Sanda, jucîndu-se, strivea între dinți coaja care plesnea și din care zeama dulce și tămîiată i se strecura în gură cu carnea alunecoasă și rece.

Porumbeii girîiau, adunați pe șindrila magaziei de lemne; de odată cu toții se împrăștiară și unul își filii zborul aproape de fereastra deschisă din sufragerie, de unde i se auziră aripele bălînd aerul.

Ciorchinele se despuiau. Radu privea la a lui, care își arăta ramurile verzi și scurte ale scheletului. În lumină, boabele cîte mai rămăseseră deveneau transparente, cu simburii întunecîndu-le mijlocul, și Radu, care băuse și mai mult decît Sanda, se înduioșea privind la ciorchină, ca și cum ar fi avut legături fainice cu făptura Sandei.

Unchiul Pavel sfîrșise. Își trînti șervetul motolît pe masă răsturnînd un pahar gol, și plecă. Ușa dela salon se închise după dînsul; copiii știau că acolo stetea culcată mătușa Cecilia. Trecuseră în salon și se mirau că nu se auzea din odaia alăturată nici o șoaptă de discuție.

Sanda se întinsese pe divan. Își simțea picioarele mol și i se părea că tavanul urca și scobora, întunecîndu-se sau lumînîndu-se.

Copiii se rugau de Radu și de dînsa, să vie cu ei în grădină. La era la amîndoi dor să scape în curtea largă, unde puteau vorbi tare fără grijă. Ca să-l convingă, se agățau de Radu, trăgîndu-l de mîncă sau de pantalonii. Sanda rîdea de dinșii infundat; risul creștea gilgiindu-i în gît sau scuturîndu-i doar umerii. Pe urmă se tăvăli pe divan și se ridică iar în sus ca să privească mai departe. Răutăcioasă și bănuitoare, Riri, zguduindu-l pe Radu, îi zise: „Înainte cum veneai cu noi?” El se infurie brusc și-i împinse pe rînd afară, pe cînd Sandei, care nu se mai putea opri din ris, i se umflau vinele frunții și i se udau ochii. Cînd Radu se întoarse la dînsa, era potolită. Pufui încă odată într'un chihăit trecător și, sculîndu-se de pe divan cu fața liniștită, oftă ușurată.

Amîndoi rămăseseră singuri. Pe pervazul înșorit al ferestrii vîntul așeză în treacăt o funză galbenă, Radu simțea o îndrăzneală necunoscută până atunci, fiindcă în zăpăceala lui îi pierise sensul consecințelor și al responsabilității. Deaceia, cum Sanda își potrivea în oglindă pieptănătura cu amîndouă minile, el veni pe la spate și i le culese din păr în ale lui. Îi simțea coastele prinse între coate. Ea își lăsă brațele moi, pe care Radu i le încrucișă pe piept sub apăsarea minilor. O clipă își văzu capul aproape lipit de al Sandei în oglinda în care se repeta salonul, și închise ochii.

Își răzîma bărbia de umărul Sandei, simțind că trupul ei i se încredința tot mai apăsător pe piept. Amîndouă capetele își amestecau părul. Minile lui Radu începuseră să mîngie plîza bluzei. Și cînd el îi ajunse obrazul cu buzele, Sanda își răsturnă capul pe spate.

Gura se apăsă în voie în carnea obrazului. Sărutarea lungă încetă într'o răsuflare, reîncepu în același loc și continuă pe urmă într'un șir mărunt, căutînd gura Sandei. Cînd o ajunse, capul Sandei se feri parcă trezit din somn. Doar un colț al gurii se simțea sub buze, și sărutarea înțeleni într'o odihnă încordată a celor două capete. Cu un zgomot uscat vîntul împinse puțin frunza ofilită de pe pervaz. Amîndoi deschiseră ochii și se văzură în oglindă, desprînzîndu-și trupurile unul de altul.

Radu se așezase pe divan cu capul îngropat în palme și cu coatele sprijinite în genunchi. Sanda își potrivea iarăși părul în oglindă.

Soarele coborînd înspre apus, își urcase pe încetul razele, de pe podele pe divan. Radu se simțea acum foarte treaz. Mulțumirea i se turbura de o neliniște vagă. Sanda se așeză lângă dînsul și el nu se mișcă din loc. Neatenția lui o făcea să se simtă ca și singură. I se părea că din atitudinea lui relese că ea-i vinovată. Îi mîngie mai întăiu minile în care el își adăpostea obrazul; pe urmă degetele i se strecură între palmile și capul lui și-l simți greu ridicîndu-l. De odată Radu și-l făcu singur drept, cu privirea nesigură asupra Sandei, și cum ea i-l mișca încet încoace și'ncolo, i se păru o clipă că ține între mîni o jucărie. Bluza Sandei se desprinsese pe piept într'un nasture; Radu privi într'acolo, și ea roși fără să se încheie. Bluza era albă și transparentă; printr'însa se zăreau colțurile cămeșii și două crizanteme brodate îi inflorau pieptarul.

Sanda purta în jurul gîtului un lanț foarte subțire de aur, de care sta spînzurat mărul lucios și verde al unui trifoi. Radu îl luă între degete; apoi mîna lui alunecă peste nodurile mici ale lanțului pînă la inelul încuietorei. Subt apăsarea brațului, capul Sandei se apropie fără împotrivire. Radu se văzu într'unul din ochii ei. În

pupilă, iminea lui se încadra, diformă și comică. Dar pleoapele Sandei se lăsară peste oglinzile ochilor, și fețele amîndouă se lipiră una de alta prin buzele îmbinate. Subt cele mișcătoare ale lui Radu, Sanda le strîngea pe ale ei mușcîndu-le. Unchiul Pavel se anzea șoptind în odaia de dincolo. Incet încet buzele Sandei se desfăcură cărnose și umede. Sărutarea se făcea tot mai apăsătoare. Sanda gemu infundat, și gura i se deschise subt aceia a lui Radu, ca un rod copt. De dincolo se auzi un țipăt lung, din care Sanda nu putu ghici dacă e un riset sau un plîns. Ușa scînci întredeschisă, făcînd pe Sanda și pe Radu să se despartă pe nepregătite, imbrîncindu-se pe divan. Vocea unchiului Pavel era speriată: „Un pahar de apă pentru Cecilia!”

Sanda se sculă liniștită și eși ștergîndu-și gura cu dosul minii.

În bucătărie o găsi pe Marița plecată peste niște boccele, în care își strîngea lucrurile bombănind. Apa adunîndu-se rece în pahar, îl aurî.

Toamna se furișase vicleană și aurită.

Cerul devenise din zi în zi mai palid și zilele îl luminau tot mai scurte. Vîntul mîuced scutura cu aripa-i largă podoaba sunătoare a arborilor. Munții pîrguiți din zări se arătau tot mai rar, înecați toată ziua în adîncimile ceții amortite.

Vara se scursesese uniformă, în picături grele și leneșe.

În parc, răzoarele fuseseră desputate de flori. Cîteva tulpine uscate și cenușii se mai ridicau dintre bulgării negri de pămînt. Pe ziduri, vița sălbatecă se agăța în aripe de sînge. Doar iarba, care se rărise, rămînea verde. Hotelul luminat și zgomotos își acoperise într-o noapte ochii nenumărați cu coale albastre de hirtie și adormise.

Se'ntuneca devreme, și petalele oflitate ale asfințitului înghețau pe încetul în cer.

Margiunile ultime ale pădurilor de pe culmi se scuturaseră de-a'ntregul, și copacii nu-și mai arătau decît scheletele fumurii. Pîntecele munților se aureau sau se rugineau. Soarele aburit și galeș arareori zîmbea toamnei așternută peste lanțurile de înălțimi; și subt lumina lui încropită, din întinderea de frunze moarte și putrede, se ridicau mirosuri dulci și grele.

Zile întregi ploaia se plimba în șoapte mărunte de-a lungul văilor, sau năpădea neîmpăcată și apăsătoare.

Pe drumurile ce zăceau în noroiul gras, șiruri lungi de care gemeau trăgănat în pasul greoiu al boilor. Turmele coboriseră dela munte trecînd în pilcuri dese, cu clopote și cu behăituri felurite și neînterupte. Spinările oilor se imbulzeau de-a lungul bulevardului pustiu.

Podul din apropiere fusese luat de ape; rîul, străveziu și subțire în vară, acum își mîna spumegînd undele mîloase și tulburi la vale.

Într-o seară focul plîplise în sobă, aducînd primele amintiri vestitoare ale iernii, în bizîțul lemnelor verzi și în mirosul de brad și de fum. Limbi nedeslușite și roșiatice se întinseseră peste zid, în joc tremurat.

Cînd căzu înția brumă, văle munților sclipiră în giulgiul ușor și argintiu. Cerul se limpezi într'o ultimă reminiscență vărătică. Frunzele moarte mirosiră o zi și mai tare. Apoi vîntul aduse de dincolo de munți nori lungi și împovorați.

XIX

Pe cînd trăsura aștepta la poartă, Radu se pregătea să-și ia rămas bun.

Cu cîteva clipe înainte, eșind în pridvor, își văzuse bagajele identice aceloră pe care le luase la venire. Tartanul și mantalele se întindeau peste pielea cafenie a geamantanelor. În fața lor nu se mai opri să le numere. Se răzîmase de un stilp al pridvorului. Cerul era mat și plumburiu; pe dinsul o pasăre zburase încet și foarte sus. Aerul umed era amortit și mirosea a fum. Oftă adînc, încercînd să-și mai ușureze neliniștea, de care se temea să nu-l zugrume. Din curtea vecină se auzea cîntînd o armonică. Era păzitorul casei de unde plecaseră stăpînii. Melodia se țira veche și melancolică. Radu era atît de adîncit în întristare, încît nu mai putea să o cerceteze, uitîndu-i din cînd în cînd chiar motivele.

Cu toții stăteau în picioare în salon. Tăcerea, pe care nimeni nu avea cu ce să o întrerupă, îi apăsa pe toți. Pentruca să vadă pe Radu înalate de plecare, mătușa Cecilia eșise din odaia ei. Era mai verde și mai uscată la față decît oricînd și pleoapele-i purtau cearcăne vinete. Bagajele fuseseră urcate în trăsura. Unchiul Pavel, cu pălăria în cap, privi la ceasornic. Mătușa Cecilia îl strînse pe Radu în brațe și-l sărută pe frunte. Cînd isprăvi, Radu îi văzu în ochi lacrimi. El știa de ce e tristă, o înțelegea și-i fu milă de el însuși. Copiii i se agățară pe rînd de gît. Sanda își mușca pielea dela un deget privind la covorul de pe jos. Radu o evitase toată ziua, neîndrăznînd să-i vorbească. Cînd vroi să-și ia rămas bun și dela dînsa, o auzi că-i spune: „Nu, că vă duc pînă la poartă”. Glasul unchiului Pavel se amestecă: „Nu vli cu noi la gară?” Și Radu și cu Sanda simțiră o ultimă mulțumire.

Trăsura înainta de-a lungul bulevardului, hodogînd încetă între cele două șiruri de castani, săraci de frunze. Fîindcă Radu nu avea să-l mai vadă multă vreme, i se părea că-l vede acum întăla oară. Cîteva picături de noroi săriră de pe roate în trăsura. Sanda, așezată la mijloc între unchiul Pavel și Radu, vedea spinarea birjarului în ștofa roasă și fără culoare. I se părea că tot ce vede și ce-aude se petrece foarte departe și subt ceață. Il simți pe Radu oftînd lîngă dînsa și începu să-l consoleze, bătîndu-l ușor pe mîna ascunsă subt cutele mantalei de ploae. Radu îi vedea doar un colț de obraz din profil; pălăria îi umbrea ochii, și gulerul hăinei îi flutura în vînt peste buze. Nasul i se înroșise puțin de frig, și Radu privindu-l se întristă și mai tare.

Unchlul Pavel, Sanda și cu Radu se plimbau pe peron toți trei în același rînd, așteptînd trenul. Pe dealul care se vedea că începe să urce dincolo de calea ferată, un petec umed de pădure, desfruzit pe-alocuri, devenise găunos ca un burete. Incepuse să se însereze. Peste șine trecea din cînd în cînd, cite un lucrător bălăngăind în

mlă o lanternă. Peronul era aproape gol. Decite ori ajungeau în mersul lor la unul din capetele lui, vedeau un șir îndesat de țărani tăcuți pe o bancă. Unul dintr'înșii dormea sprijinit de umărul vecinului. La clișiva, vârful țigaretel începu să lucească în amurgul crescînd.

În fața unui birou luminat și cu ușa deschisă se auzea țăcănitul telegrafului. Impiegați trecînd cîteodată prin fața lămpii, îi ascundeau, negri, lumina. Un clopot începu să bată la intervale egale două lovituri în tonuri diferite. Vinzătorul de gazete șchiop eșise pe peron. Hamalul cu bagajele lui Radu le ridicase de pe jos, încărcîndu-le în spinare. Gara tăcută se desmorți deodată; lămpile electrice se aprinseră; funcționari începură să se plimbe în sus și'n jos, vorbind tare. Un ochi roșu începu să licărească crescînd din depărtare. Trenul se desluși în cenușa albastră a serii, cu fumul alb izvorînd în ritmul trepidațiilor. Gara tremură. Locomotiva trecu masivă și grăbită, udă de aburii ce-i țîșneau dintre încheeturile negre. Ferestrele luminate ale vagoanelor își încetiniră defilarea, și trenul înteleni într'o sguduitoră.

Radu își văzu bagajele, formînd un maldăr, într'un colț de coridor al vagonului întunecos. Pe urmă cobori, și înaintînd tustrei se opriră în fața ușei dela vagonul restaurant. La geamul bucătăriei se vedea capul bucătarului sub potcapul alb. Și tot vagonul luminat o învioră puțin pe Sanda, aducîndu-i aminte de plecările în străinătate. Radu tăcea. Unchiul Pavel, nerăbdător, își lău rămas bun înaintea plecării trenului și se desvinovăți între două sărutări: „Ne așteaptă Cecilia la masă“. Radu și cu Sanda își strînseră mina. „Hai, săruțați-vă“ le zise unchiul Pavel zîmbînd. Și subț privirile lui distrate și indiferente schimbă cite-o sărutare fadă și convențională.

La întoarcere, felinarele aprinse ale trăsorii întimpinău întunericul continuu. Șirul dublu de castani care nu se mai vedea subț noapte, se ghicea din frîșitul frunzelor lui. Dela gară se auzi șueratul semnalului de plecare și pornitul zdruncinat și încet al trenului. Sanda, tresărînd, îl izbi cu cotul pe unchiul Pavel. „Ce-i Sanda?“, și ea îi răspunse „nimic“ și avu puterea să-i zîmbească în întuneric. Subț lumina felinarelor, direle de roți din noroiul drumului treceau fără încetare. Unchiul Pavel era pesomorit, și Sanda era mulțumită de aceasta, căci își dădea seama că acum lacrimile i-ar fi înecat răspunsul cel mai indiferent.

Baby deschise ușa unchiului Pavel și Sandei. Ea trecu în grabă prin salon, aruncîndu-și pălăria pe divan, și dădu busna în coridor. Simțea că nu mai putea stăvili izbucnitul plînsului. Cînd intră în closet, cu mantaua de ploae încă pe dînsa, aceasta își mai păstra între cute mirosul serii de toamnă, Sanda încuie mai întăiu cu grijă ușa și aprinse electricitatea. Intristarea o amețea; își răzîmă fruntea de zid. Lacrimile izvorîră mari și alunecară de-alungul obrazilor fără nici o contracție a feții. Plîngea liniștită și fără zgomot, căutîndu-și batista în buzunar. Tristețea îi era atît de adîncă, încît nu o mai întrupa în vre-un detaliu al despărțirii; știa numai că grunții din varul zidului rece îi înțepau fruntea.

Baby și Riri se auzeau jucîndu-se prin coridor. Sanda își deslipl fruntea de zid. Se gîndi că era tirziu și că ceasul mesii se apropia. Lacrimile se uscaseră și durerea reîncepu mai grea și mai înecăcioasă. Copiii erau tot pe lingă ușă. Sanda se întoarse și trase

de mînerul lanțului dela rezervor, ca zgomotul apei să fie auzit. Apa se îmbulzi într'un vârtej ciocotitor. Sanda o lăsa să se astimpere. Se juca cu trifoiul de smalț verde dela git între degete, ascultînd tristă și indiferentă, cum rezervorul se umplea iarăși.

Descuie ușa încet, stînse electricitatea și eși în coridor.

XX

Mama lui Radu se întorsese dela moșie. În casă se scutura. În mirosul de naftalină al odăii cu perdelele lăsate, fără covoare și cu tablourile din zid învăluite, Radu citea, așezat în fundul unui fotel acoperit cu pînză albă.

Mobilele grele scîrțiau împinse într'o odaie îndepărtată. Jupîneasa care spăla geamurile din sufragerie, cînta, fals și obidit, același început de cîntec demodat. De fiecare dată Radu avea o impresie de mediocritate înăbușitoare. Pe pian stratul gros de praf era pe alocurea brăzdat de urma unui deget. Ciorchina de cristal a candelabrului ce se anina de tavan, fusese îmbrobodită în tifon roz.

Radu închise cartea și o privi îndelung. Legătura verde, seioasă și pătată de cerneală, păstra o amintire de plictiseală severă. Într'un colț sta scris numele unui coleg, caligrafiat cu grijă și ros de vreme. Radu se gîndi la clasa umedă și murdără.

Deschise iar cartea și citi.

Din depărtare sosea glas obosit de preocupat. Soarele luminând prin perdelele de pînză, îngâmbenea zidurile. Un stol de vrăbii, într'un arbore din apropiere, ciripea fără întrerupere.

Radu așeză cartea pe genunchi, se lăsa pe spate și ridică privirea către tavan, închise încet ochii. Subt pleoape îi trecu limpede chipul Sandei; ținea în mîna stropitoarea verde și o ciocnea rîzînd de a lui. O clipă crezu că mirosul pămîntului umed în asfințit, se arca din răzoare pînă la dînsul. Și Radu, plecîndu-și iară privirea la carte, citi dus pe gînduri.

L. I. Caragiale și I. Gherea.

Psalmodie

în preajma vântului

La marginea văzduhului de sară,
Pe valurile vântului domol,
Se urcă sufletele noastre iară
Spre coama cerului de-odinioară,
Adânc și gol,
Cu stele care n'au să mai răsară...

Pe funii de lumină purpurină
Un sbor de stafii albe se distramă:
Sînt sufletele noastre de lumină,
Ascunse'n cuib de clopote de-aramă
La care vîntul nopții se înhamă...

Culege cer în ochi deschiși! înghite
Cu lăcomie vîntul tot! și soarbe
Miresmele sălbatice și oarbe
Pe care vîntul nopții le trimite...

De-avalma, hoarda vînturilor toamnei
Cu urlete și ghiare ascuțite
Va tropoti pe visurile tale
Invinețite
De Viața care are'n rîs cuțite...

Acuma însă,
 În lumea către care te îndrumi,
 La cerul unde încă nici-o stea nu-i stinsă,
 De-asupra bieteii noastre lumi,
 Vei ști — avînt după avînt,
 Clipă cu clipă —
 Să-ți fie viața veșnică risipă
 De vis și vînt...

Iar mai tîrziu — în goană cu vînturile grele —
 Purtînd și tu în spate povara ta de stele
 StîNSE —

vei ști,
 Cînd hoarda vînturilor toamnei
 Flămîndă'n tine se va năpusti,
 — Surizîtor vei ști să cugești iară
 La visul cerului de-odinioară
 Cu stele care n'au să mai răsară...

Mi-e sufletul în hrube-adîncii boltit :

Tăceri străvechi s'adună prin unghere
 Ca niște șerpi bătrîni ce m'au pîndit.
 Ascult în noapte, gîrbov de veghere,
 Cîm cade fiecare gînd, gîndit...

Tăcut ca vremea, orb ca un pămînt,
 La căpătîiul meu de veghe sînt...

În preajma mea, prin somn pămîntul geme...
 Un glas în mine prinde să mă cheme,
 Și sînt cum din adînc de suflet, greu,
 Tînguitorul glas de veghe geme,
 Chemînd mereu...

Și mă scobor în mine și în vreme...

Pământul...

Spasm puternic de dragoste și ură!
În fiecare bulgăr un pumn ascuns se sbate...
Și cerul crunt, de-asupra, deschide'n gol o gură
Cu vineți dinți de stele, sclipind sălbatic toate!

Cu ochi de mări, cu gura vulcanilor, cu frunți
De stînci, cu nări de peșteri, cu braț de munți, cu-avîntul
Cutremurului urlă îndurerat pământul!...
În rug de ger se'nnalță, pe culmi, ghețari cărunți,
Și alba lor dojană o știe numai vîntul...

Pământul...

L'aud și-acum, mereu, prin somn cum geme...
Și-un glas în mine prinde să mă cheme...
Și simt cum din adînc de suflet, greu,
Tînguiitorul glas de veghe geme,
Chemînd mereu:

„În preajma veșniciei zăbovit,
Din nou zăvor de vis pe cuget pune,
Îndemnă dă iar avîntului strivit,
Întoarce gîndul tău spre rugăciune,
De gîndul tău te lasă izbăvit...

„Apleacă-ți sufletul cum cade-un trunchi
Bătrîn în tihna țărnei ertătoare:
Și dacă'ndurerarea pământului te doare,
Cu fruntea pe genunchii lui să-i ceri ertare...
— Tu care n'ai nici idol, nici altare,
Apleacă-ți fruntea, roagă-te'n genunchi,
Pământului...”

Al. A. Philippide

Amintiri din anul Invierii

La drum.—Sînt trei ceasuri după miezul nopții—9 Martie 1917.

Vifornița, care nu mai dă răgaz fulgilor să atingă pămîntul, scormonește omătul de pretutindeni, îl face virtejuri și-l aruncă în vagon, în crengile desgolite, la întimplare...

Și trebuie să fie un șuert...

Se deosebesc abia în negura nopții stîlpii de telegraf trecînd înghețați, grăbiți, ca niște drumetei în căutarea unui adăpost, prin dreptul ferestrei, pe după schelete de copaci, ce se leagănă trist în cale... O lumină ostentivă croește forme nelămurite în încăperea noastră îngustă și aruncă galbenul morții pe fețe... Printre șoptele a doi călători, care își luaseră o porție de somn, străbat, din vreme în vreme, și răsufările celorlalți...

Și iată!—din duruitul surd al vagoanelor se desface un șuert prelung de bariton, un glas tremurat de sirenă.

Chișinăul!...

Voiu coborî pe pămîntul Moldvei revoluționare... pe moșia lor, a *bătrînilor*, sfîșiată la Prut, înecată în pustiu și lăsată în bătaia viscolului rece și vrăjmaș—in continentul fără hotare. Este atîta vreme!... Și totuși sînt numai o sută de ani... Veacul Basarabiei. Și clipele acestea, în tren, sînt clipe din veacul Basarabiei. Tren lung și greoiu, cu provodnici...

Dar frinele sînt rupte și, zi după zi, cătușele cad zuruind prin largul de necuprîns al Sfintei Impărății drept-măritoare și popor după popor, buimac, se va fi întrebînd cum a eșit minunea...

Minunea!

Căci clipa hotărîtoare din marea încăerare de tiranii a

căzut! O fișie de soare a spart norii—și de aici are să se împrezească tot cerul!

Căci se potolește viscolul și gerul... Nu mai are stăpîn Pustiul; are mai mulți, tot mai mulți stăpîni. Ci robii gonesc în amestec, tot mai departe de temniți, tot mai învălmășiți, fără program, ca să împlinească destinul...

Pe drumul acesta—iață-!—pornește și fratele nostru mai mic. Ochii lui turburi poate ne caută, dar noi cerniți, nu putem să-l chemăm cu totdinadînsul...

Ci, poate să mai reînvie Moldova?! Cheia viitorului nostru, legat și arvunit la Prut...

În ritm mai rar, tot mai rar, ne strecurăm printre șiruri ninse de vagoane și ne oprim în fața unui peron lung, în lumina căruia fulgi nenumărați de argint plutesc ca un roi uriaș de fluturi.

După ce s'au întins, au căscat și apoi, dîbuind, și-au adunat lucrurile lângă dîșii, tovarășii mei de drum, dînd în neștire unii peste alții și împiedecîndu-se în bagaje, înaintau acum greu prin coridorul întunecat și valul mă purta și pe mine. Străin într'atîta grațu străin, m'am strecurat apoi cu geamantanul spre ferestrele cu mai multă lumină. În restaurant lume destulă se încălzește cu ceai ori se luptă greu cu somnul, aruncată în neorîndială printre mesele înghesuite; mai mult șepci și mantale muscălești—lume sură din noua *tovărășie* a «flului». Cu benăiță roșie la șapcă ori cocardă pe pept, «moscalul», candidat la sovietul de mine, picotește înfipit pe același scaun cu oliferul. În dosul bufetului, doi chelneri, rezemați de dulapuri, palizi în bătaia luminii, își deschid mereu ochii și restabilesc, iarăși și iarăși în zadar, echilibrul capului între umeri... Mai la o parte, o față înviează samovarul. Lîngă acest tovarăș al pustiului și gerului fac cunoștința unui slujbaş al consulatului sîrb dela Odesa, care o rupe și pe romînește și care așteaptă, cași mine, ivirea zorilor. Căci la hotelurile din oraș nu găsești un pat nici sara, atîta muscălime a tăbărit pe «stolița» Basarabiei...

Ne uităm cum, din vreme în vreme, mai trece cîte ceva prin fața celor doi chelneri, mai dă tircoale samovarului, față de care noi am cîștigat oarecare vechime, își plimbă ochii peste gustările bufetului, ia ceva ori rămîne în așteptare... Și mai tîrziu poate veni un aîtul, dintre cei care picotesc undeva prin coridoare ori de afară, imbrobodit, nins, grăbit...

Cum stăm, sîrbul ridică degetul și sprincenele: I-a venit o idee. A chîtit o odaie la hotel Național, unde se pare că are trecere la portar, și, fără șovăire, o rupem cu samovarul și ne-am aruncat în necunoscut. La eșire, chiar, dăm peste un «isvoscic». Și mogildeața sură depe capră, punîndu-se în mișcare din toate laturile deodată, ca printr'un resort, a-

rată îndată două minci deslipindu-se din masa ninsă, capul se saltă dintre umeri, minile fug la valé și prind biciul.

— Svobodno ?

— Da.

Ocupat cu combaterea frigului, îmi reduc pe cit se poate suprafața... De altfel trăsura e strîmtă și calică, deschisă și fără răzimătoare. Sîrbul, lătit binîșor și îmbrăcat căldicel, vorbește mereu, iar eu ținîndu-mă abia, pe o jumătate de loc, răspund de mîntuială bătînd scara cu piciorul, care-mi asigură echilibrul cînd trăsura se prea lasă spre stînga. Trec pe o parte și pe alta acoperișele albe, mai mult joase, case fără etaj, mai mult vechi, oblonite, zgribulite în broboada de zăpadă, ascuțind parcă viscolul în singurătatea străină a nopții. Uliți după uși se dosesc de o parte și de alta, cu clădirile lor împachetate în «cvarțaluri». La răspîntii aceleași roșuri de fluturi joacă în lumina becurilor electrice. Și în noaptea aceasta adîncă, cu ulițile pustii și înfiorate de șoapta vîntului, cu becuri abia pe alocuri făcînd gol în întuneric—*chiar* și acum simt cît de străin e Chișinăul...

Am oprit în fața unei clădiri cu etaj. Sunăm grăbit, îndelung, ca la o vizită de afaceri. Dela o vreme se simte o adiere de zgomot înăuntru, se ivește în semiîntunericul coridorului o umbră ce înalțează somnoroasă, scrutătoare... Apleacă într'o parte și într'alta capul, ea o găină, crapă ușa, o ține bine și ispitește... Conyorbirea se întărește. Eu mi-am întrerupt tropotul pe lespede și stau gata. Pare a se ajunge la o înțelegere. Ușa îngăduie, sîrbul îngină ceva și încape *tot* prin crăpătură cu geamantanul după dînsul, iar ușa se închide între mine și geamantan...

Întotdeauna cînd rămiți așa pe dinafară, parcă-ți vine să mai spui ceva. Fără să stau însă multă vreme pe gînduri, o iau la drum. Nu vreau să spun că n'aveam vreme de perdut, dar mă gîndeam la patrule și mă înviora frigul. Cu gîndul oscilînd chinuit între samovarul aburînd din gară și un arest rîdesc, iar cu ochii în căutarea unei ferestre luminate, o iau luatins pe strada principală, apoi, după o vreme, repede înapoi spre gară, pe strada largă și lungă, prea lungă, chiar și pe întuneric. Dar nu trec două cvartale și zăresc o lumină în geamuri la etaj.

Poartă deschisă la gang... Urc la stînga o scară de piatră întunecoasă, căutînd drumul cu minile, socotînd să es cam pe acolo de unde mă chemase lumina. Ajuns într'un vestibul, străbătut de paloarea slabă a omătului de afară, încerc să mă orientez... Se desfac din întuneric mai întăiu două uși, apoi a treia. Dar lumina nu răspunde de nicăeri. Mă aplec. Parcă e lumină; dar ascult în zadar. Apăs clanța. Nu e încuiat—și totuși nu se poate deschide... Ceva trebuie să fie răsturnat

în cate... Imping—și, după străduinți binecuvîntate, am scăpat între uși, înfipt: e o sală mare cît o ogradă boerească—și subt lumina slabă a unui bec se vede așa o îngrămădeală de soldași și bagaje, că tot locul e negru-sur și n'ai găsi unde să stai într'un picior.

Dar călduț...

Cel din ușă pare că s'a trezit—și mai împing o idee... Apoi o mai slăbesc, căci bombănește—și întreb de ceainărie. Omul iar mai ingînă nu știu ce, mai răspicat ceva și străbate și o vorbă din Moldova: «ciort!...» După asta las clanța, ușa se închide automat și trec la cea din față.

În sfîrșit, aici e rînduială: mese înșirate, cu fețe ori mușamale, curățete, aer proaspăt și căldură potrivită.

Cînd fac cel dintăiu pas înăuntru, zăresc în colț la o masă, încotit, unul mare cu tot trunchiul deasupra... Parcă doarme, parcă nu doarme. Dar și-a săltat capul și începe să se tot tragă spre tavan, că acu te-astepti să se desprindă de jos...

Mă privește intrigat...

— Aveți ceai?

— Deodată nu-i...

— Dar are să fie?

— Canecina...

Acum bag de samă că-i lipsește un picior...

M'am lăsat pe un scaun, căutînd să cetesc ce gîndește la asta... A căscat odată, apoi a oftat ușor, zicîndu-și parcă: «De-amu s'o mîntuit cu hodîna»... A cătat spre sala îngustă din dreapta, unde era «uzîna» de ceai (trei cazane pentru *kipiatoc*, zidite în părete) apoi s'a așezat iar la masă, sprijinîndu-și capul într'o mină...

— Dumneata ești rus...

Omul se gîndi o clipă... Întrebarea era neașteptată.

— Nu mai știu nici eu ce-s...

— Apoi, ceva trebuie să fii.

— Moldovan... Mata ești român...

— Da... *moldovan*.

— Nu ești de dincolo de brazdă?!...

— Ba da, român din Moldova. Ai fost vreodată în Moldova?

— N'am fost; da' vorba la dumneavoastră merge o leacă altfel...

— Merge, o leacă, la oamenii cu învățatură. Asta-i la toate neamurile.

Tăcurăm. Cîteva clipe rămase pe gînduri; parcă ar fi avut aerul să verifice spusetele mele; mă cercetă foarte atent din fundul ochilor și curînd începu iar să picotească...

Se aud pași. Intră o fată; și calcă a stăpîină... Mai tîrziu o servitoare, apoi alta. A început muzica vaselor. După

îndelungă luptă cu umbrele, lumina zilei răzbate prin ferestre, iar cea dinăuntru se adună tot mai palidă în jurul becurilor. Lume harnică începe să urce scările. Sînt tovarășii de drum ai zilei, lucrători și lucrătoare, precupeți, căruțași, care, mai înainte de a începe lucrul, vin să se încălzească cu kipiaticul jidanului... Care cum se așează, primește apa, apă multă,—cu toate cele de trebuință. (Dela al doilea pahar înainte se mai plătește doar zahărul, iar cine-și aduce de acasă—nimic! Unii îl țin între dinți și strecoară kipiaticul rumenit pe lingă el).

Și cum lumea tot crește, femeile alunecă fără preget printre mese, cu cele două ediții ale ceainicului, cu porțioanele de zahăr, cu apă. Și pe cînd unii, cu îndeminare și cu mișcări care par a îndeplini un ceremonial, își toarnă apă potrivită în ceainic ori în pahar, alții, încotiți, cu hărbia între mini aproape lipită de masă, sorb ceaiul din farfurioară, care le-a cuprins gura toată... Și vorba domoală potolită curge, ca în fața paharelor cu bere... Nu-i înțeleg, dar nici războiul nici revoluția nu lipsește din convorbirea lor. Fiecare are lingă dînsui un pachet, merinde, un coș, un bicu, o căciulă ori o șapcă muscălească respectabilă. E lumea cea de dimineață din marginile Chișinăului, la ceainărie de clasa a doua. Și asta îmi reîmprospătează din copilărie ce plăcut era cu cei de dimineață... Unii amestecă în convorbirea rusească și frînturi de rominește, ca niște drumeți ce nu nimeresc cărarea...

După al doilea pahar am băgat de seamă că nu pot ține pas cu ceilalți, mi-am împrospătat apa, și, cu oarecare încredere personală, am rămas în fața ceainicurilor pînă ce au început să împröște razele soarelui în fereastră.

Cînd am coborît în uliță, vîntul se potolise deabinele și din norii subțirei, în dosul cărora ceteai albastrul, se scuturau fulgi rari, mărunți, ofticosi, pentru lapoviță. Parcă ar fi putut să stee, și nu vrea.

Iată un oraș bine rînduit, croit în felii pătrate, cu străzi largi, drepte, zidit solid, din larg și pe pantă, să fie curat și plin de soare... Merg tot pe ulița cea mare, spre centru. Clădirile—tot mai arătoase, mai întăiu pe stînga, apoi și pe dreapta. Deși locul începe să fie mai umblat pe aici, nu pot să prind o singură vorbă dela noi... Ici-colo, la ușile, la ferestrele prăvăliilor cîte-un steguleț roșu se învăluie în adierea leneșă de dimineață. O grădină mare, în dreapta, cu crengile copacilor imbrobodite-albe, cu o biserică albă la mijloc, iar în față cea mai mîndră clădire. Și iată! iată monumentul «desrobirii» Basarabiei. La picioarele «desrobitorului» două femei: una îmbrățișează ocrotitor, cealaltă îi cade la sîn, leșinată de fericire și recunoscătoare că a fost, înșfîrșit, luată sub scutul pravoslaviei a toate încăpătoare...

«Basarabia recunoscătoare» !...

Iar peste capul țarului filfie steagul roșu al răsvrătirii al răsturnării...

Ce taine mai ascunzi în cutele pânzei tale, simbol scump al viitorului?...

Reinvie-ne, trecutul!

«Cuvînt moldovenesc». — Încă e prea de dimineață—și ca să amăgesc și să risipesc vremea, rătăcesc fără alegere pe alte ulițe, cu clădiri greoaie, cu ziduri groase, cu porți înalte, ca într'un sat săsesc înstărit. Și mai într'un tîrziu mă pomenesc într'o grădină.

Aici florile de zăpadă încep să se scuture de soare și de vînt, desgolind crengile ce se clatină abia în trecerea distrată a vîntului. Două chioșcuri pustii stăruie în două laturi ale aleii, așteptînd primăvara, iar crengi să leagănă asupra-le scuturînd omătul înmuiat... În mijlocul unei alei străjueste sus, cocoșat pe un soclu înalt și îngust ca un par, bustul în bronz, minuscul, al lui Pușchin, ca un semn de întrebare—mic, pus-tis, slușit de zăpadă.

Știu eu cît am mai rătăcit prin aceste poteci, căutînd lumea noastră în lumea lor!?

Eșisem iar într'o uliță și curînd m'am oprit în fața unei uși, cu chip de pridvor. Iar de aici începea Moldova... Pe o tăblită cît palma citii, cu cirilice: «Cuvînt Moldovenesc».

În necunoscutul acesta, al unui oraș clopîrțit în cvartale străine, rece și înnăbușit sub graiul din țara crivățului, tăblița cu două cuvinte rominești, cernite în cirilice, îmi pare o pîlpăire de flacără ce se stinge în zărea adîncă, departe, în luptă cu negurile nopții... Nu ne-am văzut de atîta vreme! Decînd ne-au stricat pentru a doua oară gospodăria părintească. Un veac!... Aminte nu ne-aducem, și totuși ne cutremurăm... Nu înțelegem, și ne înfiorăm... Prutul! Pentru ce tu și ei ne-ați stricat țara?!...

Sun—și deschide o față, care la întrebările mele ridică din umeri și îngînă ceva neînțeles.

— Gaspadin Halipa?!... gaspadin Alecsandri?!...

— Pantelimon Nicolaici esthi...

O urmez printr'un antreu, apoi un coridor scurt—și-mi deschide o ușă: Iată o odaie mare, simplu mobilată, extraordinar de simplu, cu o masă de brad lungă, în mijloc, două lăiți lungi fără răzimătoare și cîteva scaune... Pe pereți, un portret al lui Tolstoi, încă vre-o cîteva tablouri mărunte și, în colț iconița... Fata cercetează, cu binișorul, la ușa din dreapta. Se deschide și—iată Halipa. După port, după înfățișare, o părțică din Rusia nemărginită. Nu mai sînt străin. E Pantelimon Halipa, călătorul abătut din drumul de țară. Căci cu cîțiva tovarăși de drum rătăcitori prin aceeași noapte, el a aprins focul afară...

Cu toate că are tot înfățișarea simplă a studentului dela Iași, Halipa îmi pare acum schimbat. Chiar și trupește era, atunci, redus la strictul necesar, cu chipul lui puțințel de răzeș revoltat, nebărbierit... Acum, mai împlinit și cu o barbă respectabilă, pare gata, pătruns de răspunderea față de vremiile ce gonesc peste noi.

Nu ne-am văzut de multă vreme și ne întâlnim în împrejurări neobișnuit de grele—pentru țara toată; și din primele clipe nu putem lega vorba. Ochii noștri se pironesc și-l ca și când și-ar spune ceva.

— Ce-ați făcut ?!

După o scurtă tăcere, în care se vede că Halipa nu-așteaptă răspuns, intră doi seminariști în aceeași uniformă a cînovnicului rus: Harea și Stihie, tovarăși de muncă la «Cuvînt». Dela graiul, încitva «stricat» de cultura rominească, al lui Halipa la graiul acestora simt că am făcut primul pas înăuntrul Moldovei, că ea începe să crească în întindere și în vremuri. Parcă am prins un svon din codrii Orheiului. Și ascult mai departe...

Trecem în a doua sală de redacție, cu o bogată bibliotecă rominească și, totodată, locuința «revoluționarului» moldovan. O odaie de student, cu cîteva dulăpioare pentru cărți, un pat, poate și un geamantan și cîteva hărți, cu stegulețe înșiruite în linie de bătae...

Am trecut într-o odaie mai mică. Și aici se pare că poșosim, căci pe o masuță, la perete, cîntă în surdina samovarul. Al treilea!

Și, curînd iată-l intrînd pe bătrînul Alecsandri (Nicolai Nicolaici), bunelul gospodăriei acesteia din dosul firmei cîntă palma. Nouă ani în urmă, la Iași, («student» pentru două luni în capitala Moldovei) era sur. Acum e alb.

Cu Tolstoi a revenit în Moldova... Căci la Veronovița Hotinului, pe Nistru, unde cine știe ce voevod va fi așezat vre-un strămoș de strajă, acolo graiul pustiului înăbușise locul. Ci i-a fost destul să înceapă a asculta svonul din lunca Mirceștilor...

Cu cîteva săptămîni înaintea prăbușirii tronului dela Neva aflasem dela Basarabeni, în Iași, că așezarea unui «romin» la Chișinău e bănuită și mișcările urmărite de aproape.

Dar acum, cînd Nicolae al II-lea e întemnițat în palatul său, iar cei un milion de agenți trimiși la vatră ?!...

— Rămîi la noi acum, nu-i așa ?!—întrebă unul din vechii mei prietîni, parcă aducîndu-și aminte de ceva, dar cu așa ton încît singur răspundea la întrebare. (Mi se pare—Pantelimon Nicolaici-Halipa...)

— Dacă trebuie...

— Acum ești dator !...—și-mi porunca Nicolai Nicolaici-Alecsandri.

M'am supus fericit și numaidecît am intrat în luptă cu *buchile*. Și nu știu pentruce, adesea, la început, printre liniile deșănțate ale «miagkissnác»-urilor, «iat»-urilor și celorlalte potcoave de peste Nistru, pe care le-a îmbrățișat «Cuvîntul Moldovenesc»—mi se părea că ași putea să citesc urmările cutremurului care a risipit gospodăria Romanovilor.

Pe seară primul sfat «moldovenesc» la redacție, chemat de un fost deputat în Dumă, Ianovschi, cadet rus, care poartă nimbul gestului dela Viborg. Chipul,—adunați pentru afaceri comunale... Căci revoluția rusească nu va trece dîncolo de programul cadeților, care alcătuesc grosul guvernului vremelnic—și Basarabia va fi a lor, a cadeților ruși, fiindcă nu poate fi a altora...

Și vin Moldovenii...; încep să vie, desfăcuți din necunoscut ca ghiociei din omăt; vin pentru Moldova... Vin cei mai mulți sugrumați în stratele slugilor împărătești, în care țarismul și-a împachetat toți cînovnicii, toți polițiștii și toate uneltele—cu stele, cu insignii, cu pajuri; numerotați și cu serii.

Vin actorii fără public, fără aplauze... Îi pîndește ori succesul cel mare ori spîzurătoarea!

Ci, dacă ar afla ei *acum* tot ce știu eu, *atît* cît știu eu, dacă șoapte de sub crucele înegrite ar pătrunde până la urechile lor, și-ar sfîșia toți mîndirele moștenite din «marea închisoare», și-ar sfîrșica șepcile căzăcești, care le slușesc chipurile mîndre; căci, apucați de groază, ar simți că prezentul ori trecutul—careva trebuie să plîngă!... Gheorghieș Buruiană, unde ai păstrat până acum graiul acesta melodios ca un cîntec?!... Ție, Coropcean gerul din miază-noapte ți-a înghețat șoapta mamei în suflet și iarăși și iarăși revine graiul crivățului între voi... Mai vin, afară de ai redacției, *Al. Groapa*, *I. Erhan* (fratele arhimandritului dela S-ta mănăstire a Surucenilor)—toți cooperatiști, avocatul *Bodescu*, profesoru' *Hartia*, *Goian*, *Harea* (altul), inginerii *Botezat* și *Hodorogea*... Aproape toți pentru întâia dată întîlnesc un ardelean...

Îndoita primăvară—libertate și soare—a adunat sub acoperișul prietinos numai fețe senine și nădejde multă... Și debaterile calde se încing.

Societate culturală ori partid?

Partid?! Gînd îndrăzneț primejdios pentru un popor slab, bănuît—socot unii. Societate culturală a mai fost; vor alerga mulți...

Pe lîngă societate, pe încetul, birue și ideia «partidului moldovenesc» alături de partidele străine încetățenite pe pămîntul Basarabiei.

În ochii lui Hodorogea se strigă cu mînie acest adevăr. El, cel mai neîmpăcat vrăjmaș al asupritorului, nu-l cruță. Nu-l iartă, nu-l uită o clipă. Nu știi ce este mai mare: ura

ori disprețul lui. Și dacă domnia de robie și de pradă ar fi încă pe atita de întinsă, simți că ura și credința lui ar crește încă mai mult, că ar spori până la sălbătăcie dragostea pentru țărișoara de dincolo de «brazdă», pe care o răstignesc acum seminții adunate din două continente... Pare o stîncă deslipită din Ceahlău, care nu se mai poate opri—și aduce aer aspru de munte, clocotul apelor și freamătul codrilor... Ochii lui mici mă slăbesc arare și mă copleșesc cu căldură multă, multă... Simt că sînt în țara mea.

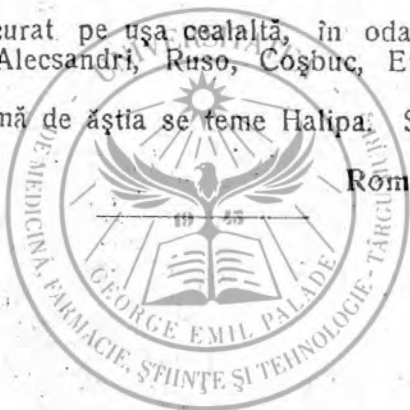
...Și nu s'a putut ceti atunci în ochii lui că peste cîteva luni fiarele stepei îl vor sfîșia...

Dar se auziră ciocănituri în ușă și intră, cam repezit, domnul Ianovschi, un bărbat între două vîrste, mărunt, roșcovan, destul de simpatic și vorbăreț, din mișcările căruia trebuia să cetești că de-acum gubernia nu trebuia să mai des-nădăjduiască...

M'am strecurat pe ușa cealaltă, în odaia plină cu art public. Erau: Alecsandri, Ruso, Coșbuc, Eminescu și alții mulți.

Debutăseamă de aștia se teme Halipa. Și au să se teama toți, odată!

Romulus Cioflec

Aquarelă

Claudiei Milliar

In orașu'n care plouă de cinci ori pe săptămîină,
Orășenii pe trotuare
Merg ținîndu-se de mîină.
Și subt vechile umbrele ce suspină
Și se'ndoaie
Umede de-atîta ploae,
Orășenii pe trotuare
Par păpuși automate
Date jos din galantare...

In orașu'n care plouă de cinci ori pe săptămîină.
Nu răsună pe trotuare
De cît pașii celor care merg ținîndu-se de mîină
Numărînd
In gînd
Cadența picăturilor de ploae
Ce coboară din umbrele,
Din burlane
Și din cer,
Cu puterea unui șer,
Dătător de viață lentă,
Monotonă,
Inutilă
Și absentă...

In orașu'n care plouă de cinci ori pe săptămîină,
Un bătrîn
Și o bătrîină —
Două jucării stricate,
Merg ținîndu-se de mîină...

Ion Minulescu

Hora dela Vaslui

Mi-aduc aminte din vremea războiului despre cele două trenuri care aveau datoria grea de a pleca din Iași, în fiecare zi, de-a urca dealul Birnovii și de a duce mai departe, spre Vaslui, Bîrlad și Galați, sutele de ostași care veneau și plecau spre cutare sector al frontului, cum și pe toți acei pe care nevoile nu-i mai puteau răbda în casă... Mi-aduc aminte, era o vreme de lărnă cu pământul neacoperit, pe la sfârșitul lui Ianuarie...

Două trenuri. Unul de persoane, pleca, — adică trebuia să plece, — la opt și cincisprezece minute dimineața; al doilea tren, — un *curier* cu vagoane de marfă, — trebuia să plece la două după miezul nopții. De fapt, personalul nu pornea niciodată înainte de unsprezece și nu ajungea niciodată la capătul drumului fără o întârziere de zece, douăzeci, ba uneori și patruzeci de ceasuri.

„Pornesc cu *marfa* — spun eu unui prietin, într'una din zilele depe atunci.

— De ce ?

— Așa !... Pornesc cu *marfa*, pentru că *marfa* n'are mers rînduit; nu știi cînd pleci dintr'o gară, și iarăși, nu știi cînd ajungi în gara vecină; n'ai pentru ce te amări, n'ai pentru ce stărui la mecanic, la șeful de tren, la șeful de gară, la frînari... Vreau să călătoresc liniștit... Mai adaugă, prietine, locul îndeajuns pe care îl ai în trenul de marfă: nu îl răpești nimănui și n'ai nevoie să te sfădești cu nimeni“.

Prietinul îmi dădu dreptate, și astfel, cu un cuvînt de îmbărbătare mai mult, pornii la gară, îndată după scoborîrea amar-gului.

Trenul P. 2 urma să se formeze pe linia a unsprezecea, dincolo de cabina 3. Era un loc știut de toată lumea, și cătră locul acesta, încă de dimineață; se îndreptau ca să-și aleagă un colțisor ferit de vînt și de zăpadă, toți nevoiașii care nu încăpu-

seră în 418... Am ajuns firziu, cu oarecare greutate, despiciind cu bastonul broboada de întuneric și de ceață,—pipăind încetinel și-nele cu piciorul... Am ajuns, am întrebat din om în om, am dat peste vagoanele trenului și-am cucerit un loc într'un *ghereu* cu dușumeaua nearsă, cu păreții nesparți.

Cea mai mare parte dintre tovarășii mei de drum erau soldați din divizia a 5-a; porniseră de-o săptămână și mai bine din Munții Rodnei și mergeau spre case...

„Eu sînt din seria a doua,—mă lămuri un fruntaș de-alături, —și merg în *conceți*... Da' au fost nămeși mari pe unde-i reghimentul nostru, ș'au fost drumurile grele, ș'am prăpădit multă vreme spărgind troianele... Ș'așa s'a dus și *conceți*, s'a dus și tot...”

Dar de-alături un țișănuș își arată îndată chipul, la lumina unui chibrit. Pusese cu sete cîteva fumuri dintr'o țigară groasă și zise cu împăcare de sine:

„Da' eu, că-s plecat pentru Crăciun, cu cei din seria întâiu...”

Intr'adevăr, acesta era un lucru cu totul mișunat; fruntașul de lîngă mine se găsi îndreptățit și-i ceru îndată socoteală:

„Cum se poate, cămarade, una ca asta?”

— Iaca așa, se poate!...”

Și țiganul începuse să 'nșire domnului fruntaș, toate satele și toate gările dela linia frontului și pînă la lași; cite trenuri a schimbat și 'n cite trenuri a așteptat cite-o zi, cite două, cînd într'o gară, cînd în mijlocul cîmpului... Și izvodul tot nu era gata; după zăbava trenurilor, veneau jandarmii cu cererea îndreptărilor, cu așteptările pela posturi pentru iscălire și pecetluirea *biletului*, fără de care, a merge mai departe, nu se putea...

„Și ce-are să-ți faci *righimentul*?—îl întrebă înfricoșat fruntașul.

— Ei, ce să-mi faci! Am să-i arăt *biletul*...”

Călătorilor le rămaseră cîteva clipe să judece asupra acestei întîmplări; în colțul celălalt al vagonului cineva își spuse părerea că țiganul va fi dat dezertor...

„Nu!—îi tăia altul vorba: asta-l *forță majoră*, sigur, și *forță majoră* nu cade 'n prevederile articolului respectiv, cită vreme lipsește intenția mobilului...”

Țiganul trase cu urechea, înțelese ceva, și ușurat, răsufliă cu putere...

*

Cu povestirea unor întîmplări de războiu, cu povestiri de ne-acasă, noaptea curgea neluată 'n samă, pecînd vagoanele trenului de marfă P. 2 stăteau neclintite. Nimeni nu se gludea de altfel la formarea trenului, la ceasul de plecare. Tocmai încolo,

după miezul nopții începură, din vagon în vagon, să pătrundă cele din urmă știri:

„A venit întreg personalul de tren—zise cineva, urcându-se în vagon.

— A venit întreaga echipă? îl întrebă altul.

— Da!—răspunse cel dintâiu.

— Atunci e foarte bine; dacă începe manevra, plecăm c'o întârziere de-o jumătate de ceas...”

Dar îndată un glas proaspăt ne încredință că lucrurile nu stau așa:

„Nu poate să fie adevărat; am fost chiar acum la cabina 3, și de-acolo mi s'a spus că nu s'a dat încă nici o dispozițiune pentru formarea lui P. 2.

— Foarte drept! adăose un fost acar depe vremuri, care ne lămuri că echipa, unui tren este una, și personalul de manevră este altceva. Echipa lui P. 2 nu avea ce să caute înainte de formarea lui și pregătirea tuturor *documenturilor*...

Și acest călător a avut dreptate. Personalul de manevră nu s'a arătat decît în zorii zilei; cinci-șase oameni, adormiți, sgrîbuliți, cu stegulețe înfășurate, subsioară. Începu cite unul să fluerere și să dea comenzi; o mașină mică, fără tender, începu să bufnească vagoanele și să le mute de pe-o linie, pe alta...

„Să treacă la linia a șaptea!...”

— Incet peste ace!...”

Mașina fluera lung-lung, pufnea pe nări și pornea înainte eu mișcări repezi, dar îndată cineva-i da semnal, o oprea, și-i schimba linia.

„Tur!... țur!...” — două fluierături scurte, însemna mersul îndărăt; mașina își dădea răspunsul, pufnea și începea să alunece ușoară...

„Mai; mai; mai... Așa... Cup-ple!...”

Mica mașină izbea atunci cu putere, frînarul lega, și manevra urma....

...După-amiază, trenul P. 2 este gata și la ora 4 fără zece minute pornește; după un ceas plecăm din Nicolina; după două, din Ciurea, cu două mașini în cap, cu alta în urmă. Mai încolo, nu mai știu...

După o noapte întreagă de nedormire, și ceva datorii din nopțile trecute, am ațipit în colțul meu și-am dormit până 'n dealul Birnovii. Cînd m'am deșteptat citeva clipe, peste pădurile împletoșate 'n promoroacă, răsărise soarele mic și uscat al ernii, înviorînd culmile îndepărtate ale dealurilor. În dreapta, la fund, șesurile tăcute și sterpe dormeau sub pinzișul subțire de ceață.

„Bate vîntul—grăi cineva—și peste puțin se vor spulbera negurile; vom avea, după a mea părere, o zi de primăvară timpurie...”

Am adormit din nou și m'am trezit aproape de Vaslui în după-amiaza zilei aceleia...

„Domnule!—mă ghiontește un soldat—colaci ca'n gară la Vaslui, nu mai găseai, înaintea războiului, în toată Moldova...”

Mă uităiu cu oarecare ciudă la tovarășul meu de drum și tăcuîu. Trenul se opri pe linia a patra, în capătul magaziilor, și îndată, peste linii, începu să alerge, spre clădirea gării, un popor întreg de lume flămîndă și amorțită.

*

Peste întreaga vale a Birladului, în sus, în jos, și'n văile care-și deschideau gurile în preajma Vasluiului, juca în lumina limpede, sclipiri de căldură. Cucoana d-lui șef, cucoanele domnilor impiegați deschiseseră geamurile și priveau, după perdele și oale cu măscate și urzicuță, la un lucru neobișnuit, cum eram noi și trenul nostru. Vasluiul rămînea ascuns în spatele gării, dar mai înapoi ceva, spre stînga, străluceau pe alocuri păreții căsuțelor din mahala, și bordejele țigănești, pe prispelile cărora se pîrjoleau la soare bătrîni și tineri de toate vîrstele, într'o pitorească împestrițare cu porcei, căței, cocosi și găini de toate culorile.

„Mahalaua țigănească!—mă lămuri un flăcăuș balan, cu șapcă civilă, cu pantaloni cațoni.

— Da?—mă mirai eu... Așa de mare?

— Așa! Vara, unii fac cărămidă iar alții își încue ușile și pleacă la lucrul cîmpului prin sate, pela boeri,—încolo, în jos, până'n ținutul Tecuciului și-al Galațului...”

Tăcu puțin și-apoi îmi vorbi răpede despre aceiace mi se păru că uitase:

„Vasluiul adevărat, e un oraș mare... dar nu se vede de-aici...”

L-am întreat despre vestiții colaci și mi-a spus că nu se mai fac; am întreat dacă se vinde pe undeva pine, și mi-a spus că nu se mai coace; l-am întreat ca pe-un om care cunoaște bine părțile acestea de țară, dacă se poate afla pe-aproape, o crișmă, un pahar de vin,—și mi-a spus că nu se vinde...

„Din pricina războiului...”

— Da?

— Da; dela războiu încoace, nu mai găsești nimic...”

Astfel,—mi-am cercetat buceaua cu merinde și m'am îndreptat peste linia a patra, spre pajiște, unde mulți își întinseseră ospățul și de unde începuseră să adie acorduri răzlețe de muzică. O singură ochire mi-a fost de-ajuns să înțeleg aceiace era: muzica unui regiment de infanterie,—mergînd spre garnizoana de reședință, se aduna la apelul subșefului, cu instrumentele pe după gît, pe subsioară... Veneau muzicanții încet, încercîndu-și flautele, trîmbițele, tromboanele... Se adunau fără nici-o grabă, și se

uitau cu mirare la un civil răsărit în mijlocul lor, un om roșcovan, cu șapca pe ceafă, cu amarurile lui în suflet...

„Ce-ar fi zise civilul, să-mi faceți puțină încercare...”

Ș'apoi tot el:

„Pământu-i așternut de-agata, — vreme, slavă Domnului, — gură-cască, mila Sfintului și — face-ți-mi acuma mie o cîntare, să vă cinstesc, să vă pomenesc o viață...”

Își cercetă un buzunar și scoase o bumașcă; se uită la muzicanți, se uită la cei de primprejur, și întrebă:

„Zic rău, ce zic?...”

Și pentrucă nimeni nu-i răspunse „nu”, muzicanții își așezară sculele fără comandă, le clămpăniră, le încercară și se priviră unii pe alții. C'un ropot de ciocane, c'o fulgerare de talgere începu toba mare, și după toba, zbugni din roata instrumentelor, *Hora Unirii*, veselă, sprintenă și răsunătoare, ca un vestmînt de viață neașteptat pentru șesul de lingă magazlile gării... În cîteva clipe, se prinseră de mini doi-trei; peste altele, erau zece, douăzeci... Mai toți, — soldați, dar îndată legănarea lor molatică, la dreapta și la stînga, spori gustul celor ce priveau pe de lături; civilii se 'nmulțiră, și printre ei cunoscuti îndată frînarul dela vagonul meu, un om de peste treizeci de ani... Un sfert de ceas, — hora aceasta mi se păru un lucru obișnuit; dar, îndată, o măestrîtă întorsătură de ton smulse din piepturile soldaților un chiot prelung. Atunci începu să năvălească spre șes norodul fără lucru ce se prăjea la soare pe prispele căsuțelor din mahala; după-iaiu ulițele, pîrliau gardurile, și părerile tufurilor ajunseră la încheierea că jocul și cîntarea erau cu totul în gustul obștiei. Domnul mecanic, înfășurat într'un lung cojoc muscălesc, stătea de vorbă cu domnul subșef al muzicii, și-l bătea peste umăr:

„Brava! Asta zic și eu că-i muzică! Mă gîndesc numai ce-or fi zis Ungurii și Nemții și Unguroancele și Nemțoaicele, auzindu-vă... Brava... Frumos...”

Ochii subșefului sclipeau.

„Acu, s'aud un briu! — își arată mecanicul o dorință; un briu...”

Subșeful bătu din palme, ridică un deget deasupra capului, îl scutură, îl svirlă în jos, și hora contenî, începînd îndată briul. Stringîndu-se cercul, jucătorii se prinseră pe după spete într'o în-lănțuire de trupuri, făcută parcă anume pentru asta, și porni tropot nou în aprinderea unei veselii fără hotar...

Era cald, era lumină dulce peste tot; numai zarea asfințitului, încununat cu poale de păduri, ardea ca o pînză de flăcări îndepărtate.

Vîltoarea jocului ținu mult. De cîtevaori, roata s'a frînt, dar tot de-atîtea ori, codași sprinteni, c'o mină 'n șold, cu alta 'n sus, chiură scurt și chîmară tovarăși; al doilea era alături, al treilea răsărea ca din pămînt.. Îndată, totul era precum fusese...

Se veselea tinereța; se bucura de bucuria altora, puțină bătrâneță: domnul șef al trenului, domnul mecanic, domnul șef al gării, magazionerul, acarii...

Dar deodată, de undeva de sus, de după perdele și oalele cu flori, când briul era mai mare, mai aprins, un glas de femeie, un țipăt de spaimă săgetă peste întreaga adunare:

„Jane, Jane, au năvălit porcii la magazie!! Aleargă repede c'au risipit toți sacii!...”

Era un singur vinovat, —santinela care-și uitase slujba și venise la horă... Cel dintăiu care se năpusti asupra porcilor a fost acest mare vinovat. După dînsul, urmă domnul șef al gării; după domnul șef,—magazinerul și întregul corp de gardă cu baionetele în gura armelor...

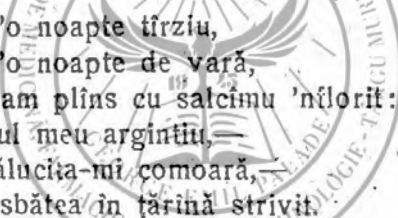
Briul se curmă, muzicanții contenesc, domnul mecanic, domnul fochist—pornesc spre mașină; călătorii, cuprinși ca de-o ploaie rece, se 'ndreaptă fiecare spre vagoane.

Intr'amurg, o șuerătură lungă străpunse tăcerea; totul era astfel gata, și peste puțin, trenul începu să se miște către Birlad.

Tudor Pamfile

Domnița tăcerii

Intr'o noapte târziu,
Intr'o noapte de vară,
Eu am plins cu sâlcimu 'nflorit:
Visul meu argintiu,
Strălucita-mi comoară,
Se sbătea în țărână strivită.

Eu plîngeam al meu vis
Cu aripelē frînte
—Un biet flutur ce moare pe drum—
Și un palid narcis
Subțirel și cuminte
Mi-a trimes mîngîeri în parfum.

Iar parfumul plăpînd
Mi-a adus o poveste,
O poveste c'un vis argintiu,—
Sărutîndu-mă blînd
A sburat fără veste...
Intr'o noapte de vară, târziu...

Cînd amurgul sfios
Pe aripele serii
Lasă 'n urmă-adormitul pămînt,
Vine-un Crai luminos—
Și Domnița tăcerii
Se coboară 'n albastru veșmînt.

Cu surîsul ei blînd,
Mlădioasă și 'naltă
Ea alunecă 'n aer ușor,
Și sărută trecînd
Albul nufăr din baltă
Și desmiardă un ploș visător.

Ca un flutur,—treptat,
Pe cîmpie se lasă,
Pe cîmpia vrăjită de vis ;
Stă cu capul plecat
Intristata Craiasă,
Și se roagă—și erin, și narcis...

Iar cînd soarele, lin
Iși arată cununa
Și culege din flori mîrgărint,—
Gînditor și senin
Ea se duce cu luna
Și cu palide raze de-argint.

Olga Vrabie

„Carvunarii“

— Democrația de acum o sută de ani —*

La începutul veacului trecut Moldova era frământată de una din acele revoluții, care transformă un popor, care însumă, în istoria lui, sfârșitul unei epiși și începutul alteia.

Documentele lipsesc. Nimeni, din nenorocire, nu avea obiceiul să scrie. Boerli noștri abia dacă își însemnau cheltuelile gospodăriei. Iar și puținele pagini ce vor fi fost, s'au pierdut din lipsa de stabilitate, între aceleași ziduri, a celor cîteva generații ce-au trăit de-atunci.

Istoria ne estompează societatea moldovenească de acum un secol, mai vag decit pe cea română de acum două mii de ani. Cîteva prețioase concluziuni se găsesc în opera d-lui Iorga, care a dat o atenție deosebită „carvunarilor“; iar A. D. Xenopol s'a ocupat mai mult decit alții, de actul care sintetizează acea mișcare socială: constituția democratică dela 1822.

Din izvoarele publicate și din tot ce s'a scris, mi se pare, totuși, că nu se poate scoate o lucrare științifică, nici asupra societății de atunci, nici asupra aceluși proiect de leguire constituțională. Cînd și recitînd feluritele documente, nu se pot căpăta decit impresiuni; unele mai precise, altele îndoelnice, dar nici o certitudine. Parcă privești la o prea mare depărtare, prin ceață. Ai impresia unor lucruri și conturul unor aspecte; ai un fel de siguranță sufletească; dar îți lipsește dovada obiectivă. Alții ar putea vedea altfel. Nu se poate face o fotografie, care să suprimе îndoiala și să închidă discuția.

Poate mai sînt prin lăzi și prin poduri documente prețioase... Pînd la publicarea lor, însă, ideea unei puternice repercusiuni a revoluției franceze în Moldova, gustul pentru cultura occidentală a boerimii, aplicarea unei constituțiuni democratice, regenerarea unei elite, patriotismul, acțiunea și minunata intuiție a boerilor-carvunari, ar putea fi pentru unii istorici exagerările unor foarte neînsemnate are-

* Pagini extrase din „Constituția Moldovei dela 1822“, lucrare ce va apărea în curînd.

văruri. Istoria însă, se alcătuește nu numai din opera judecată și verificată a savantului, dar și din legendele ește din intuiția unora, sau din tradiția faptelor trăite. Apoi ceiace astăzi este legendă, studiul de mine prefacă în adevăr științific. Și mai adeseori documente nouă au dezmințit documente vechi, sau silogisme savante, decît au distrus legende. S'a spus, cu drept cuvînt, că uneori un document e mai înșelător decît un vis... Deaceia, poate, despre acel ce se numesc *carvunarii moldoveni* și despre opera lor, s'ar putea scrie, mai bine, sub formă de roman istoric. Știința mai tirziu, ar veni să pună note și trimiteri; poate chiar în josul fiecărei pagini.

Se știe că „duhul nesupunerii franțozești“ agita Moldova la sfîrșitul epocii fanariote; că atunci s'a îngînat ziua cu noaptea pentru poporul nostru; și că idelle nouă aveau formidabila sarcină de-a împărăștia întinericul medieval ce întirziase trei sute de ani pe pămîntul principatelor. Sarcină cu atît mai grea, cu cît oamenii acestor idei nouă—„novatorii“, „carvunarii“, „ciocolii“, după cum li se spunea pe atunci—samănă mai mult cu spiritele înaintate a virstei de mijloc din istoria occidentală, decît cu adevărații revoluționari moderni. După cum în anticitate, cele mai liberale doctrine nu admiteau că sclavul este un om, ce ar putea avea, cași cetățeanul, aceleași drepturi și îndatoriri, tot așa cel mai generos medieval nu se gîndeau că șerbul ar putea fi util în conducerea statului. În aceasta însă, se urma evoluția, firească a societăților. *Libertățile se iau, nu se dau.* Aceasta înseamnă că este un strîns raport între generozitatea acelor care luptă pentru libertăți — care astfel *dau* libertățile — și mărimea primejdiei, de-a și le *lua* singuri, ce reprezintă acei în folosul cărora se proclamă principiile. Mai înseamnă însă, ceva și mai important: Libertățile date acelor ce nu fac nici un pas spre ele cu gîndul de-a și le lua singuri, sînt daruri inutile și chiar dăunătoare. Înțeleptul trebuie să deschidă poarta, numai acelor care băt la ea. Așa se explică de ce, de pildă, votul universal, mai pretutîndeni a întirziat mult după întronarea principiilor din care totuși decurgea în chip firesc. Așa se explică de ce înțelepții *novatori*, fiind înainte de toate oameni de bun simț, au știut să se oprească unde trebuia, pe calea pe care-i mina superficialele lor idei revoluționar-democratice.

Societatea moldovenească în care s'au ivit carvunarii, era împărșită din punct de vedere al puterii politice, în două clase. Deoparte aristocrația cu clientela ei—atotputernică; iar de altă parte, tot restul populației—la discreția celei dintăiu. Subt protipendadă erau boeri de multe ranguri, adesea de origină ilustră, citeodată chiar foarte bogați, dar toți aceștia n'aveau cuvînt în conducerea treburilor publice, mai mult decît cel din urmă țaran. În același timp clientul, ciocoliul unui „proh“, avea mai multă influență în guvernămînt, decît un urmaș de cneji dar mazil, și care nu-și cîștigase un patron la Curtea grecească, dîndu-și fata după un ciocoli fanariot.

Aristocrația conducătoare se reducea la cîteva zeci de mari proprietari, membri ai cîtorva familii mai mult sau mai puțin vechi, mai mult sau mai puțin moldovenești. La această împușinare a aristocrației s'a ajuns cu totul pe altă cale, decît cum pretindeau reprezentanții ei de atunci, unii urmași ai lor de mai tirziu și chiar de azi. Nu; acea aristocrație nu era rezultatul selecționat și concentrat, al numeroasei vechi boerimi moldovenești, scut al creștinătății și păriate al poporului. Acea aristocrație era numai quintesența abuzurilor.

Dacă abuzul este firesc puterii, iar pierderea puterii inerentă abuzului, nu e mai puțin adevărat, că acolo unde mijlocul social facilitează, provoacă abuzul, el în loc să distrugă puterea, o menține încă multă vreme. În Moldova, pe atunci și încă demult, era posibilă, pentru cei mari, realizarea oricărui pofte, fără primejdie, fără greutate și mai ales prin lipsa oricărui friu moral. Circumstanțele erau favorabile: Luptele pentru domnie, competițiunea vecinilor, apăsarea turcească, pilda anarhiei polone, lipsa unei discipline religioase, o stare culturală întirzlată, sint tot atâtea explicații de ce abuzul era nu numai fără margini, dar chiar se bucura de considerație. Abuzul, la început pe lângă toate aceste împrejurări favorabile, mai avea și pe aceea de-a nu fi prea jignitor. Un boer primitiv, cu nevoi materiale și sufletești reduse, nu resimțea prea dureros abuzul, care din dregător sau divanl îl lăsa mazil bogat, apoi îl făcea răzăș cu sute de fălci de moșie bună. Viața independentă, liniștită și largă dela țară era o suficientă mângiere. Abuzul aristocrației devine nesuferit abia atunci când răzășia începe a se asemana mizeriei, când mazilul nu-și mai poate înzestra fetele, când hotarul moșiei strămoșești este mereu îngustat prin încălcări, când economiile mereu sint roase de procese nedrepte și de tot felul de sarcini publice.

Aristocrația din epoca fanarioasă coplesită, cel puțin prin alianțele de elemente levantine — care puteau fi mai rafinate, mai culte, dar care nu aveau drag de țară — după ce-a exclus din sinul ei pe acei mai puțin bine înarmați pentru luptele nedemne din acele triste vremuri, i-a apasat tot mai jos și împreună cu ei pe toate celelalte ranguri de boeri mai mici, până ce-a umplut țara cu mazili și răzăș de vechiu neam boeresc, aduși la sașă de lemn.

Aristocrația aceasta mai era și ruso-filă — lucru bine stabilit istoricește — ceiace motiva neîncrederea suzeranului și exigențele sale. Pe de altă parte, fiind partizana Rusiei, și deci dușmăniind tot ce era polon, a întirziat introducerea în țară a ideilor occidentale, care din cele mai vechi timpuri s'au scurs în Moldova, fie și denaturate, prin această avangardă nord-orientală, Polonii.

Astfel, acum o sută de ani, aristocrația ajunsese minusculă ca număr, vitrigă ca sentimente, incertă ca origină, atotputernică, despotică, imorală și relativ incultă... *Sic transit gloria...*

Acestei aristocrații neopunîndu-i-se nici o forță, celelalte categorii sociale, din punct de vedere politic, pot fi puse la un loc: poporul.

Ce putea fi pătura cea mai dezarmată, țărănimca?... Turmă de vite slabe și bolnave.

Boerimea secundară era foarte mult mai numeroasă decît aristocrația. Avea și ea multe din defectele acesteia, dar avea și unele superiorități. Mai întăiu, era mai curată ca origină. Străinii ce în decursul invaziei fanariote intrau în rîndurile ei, erau puțini. Alianțele cu această clasă nu prea erau fructuoase veneticilor. Și nici pentru boeri nu era tocmai ademenitoare alianța cu acei greci așa de puțin influenți, încît neputîndu-se apropia de fetele protipendadei, se mulțumeau cu ale boerimii secundare.

Această boerime fiind mai moldovenească, este drept de presupus că era și mai cu drag de țară; dar mai ales fiind mai săracă și fiind nedreptățită, era mai virtuoasă. Sărăcia și nedreptatea, dacă nu aduc neurastenie, aduc virtuți.

Boerimea desmoștenită avea și prestigiul ce i-l dădeau unele personalități din mijlocul ei. În rîndurile acestor excluși din Divan, printre mazăli și chiar printre răzăși, erau urmașii lui Neculai Costin, acel care închegase în țară o politică ostilă moscoviților. Cu vîntele lui profetice că dela închinarea lui Cantemir „au purces toate lucrurile țării dintăiași dată spre risipă și fără socoteală de nu se vor mai îndrepta în veci“*, nu se poate să nu fi fost cu prisosință exploatate împotriva mult uritei protipendade. În aceeași situație nedreaptă, mai erau și alți iluștri urmași, cu aceleași tradiții. Boerinașii eșiți de pildă, din neamul lui Neculcea-Vornicul, acel care mustrase pe boerii nesocotiți, spunindu-le cu jale, că „risul s'a făcut plin și voia bună groază și frică și oh! oh! oh! bogăția sărăcie, lipsă și blăstăm și osîndă veșnică neuitată și neînchegată“**.

La școala și în tovărășia acestora a crescut Drăghici, istoricul de mai tirziu, care a apucat vremea de durere a ripirii Basarabiei, „ceasurile acelea de plîngere un timp neuitat... cînd se despărteau unii de alții pentru totdeauna“***.

Curentul anti-rus mai era susținut, de acea pirghie universală, interesul. Rusia voind să cucerească Moldova prin persuasiune, iar Moldova fiind în minile protipendadei, întrucît nu era subț călcăiul turcesc, numai cătră aceasta se îndreptau toate lingușirile, toate promisiunile. Restul boerimii, își vedea peirea definitivă în triumful politicii ruso-file.

Un alt ferment de viață în boerimea cea numeroasă era conștiința multora, că sînt de rasă superioară aceluia care le-au luat locul. Mulți boeri mărunți, boeri de țară și mazăli, știau că scoboară din fondatorii și conducătorii glorioasei Moldove de altădată. Cătră sfîrșitul împilării fanariote se găsesc, pe cele mai de jos trepte ale privilegiatilor, toți sau parte din membrii unor familii ca acestea: Bou, Bontaș, Barbovschie, Cernat, Darie, Danu, Jora, Kantemir, Mogildea, Mădirjac, Moțoc, Șeptilici, Stroici, Tăutu și mulți alții, care trăiau subț porecle făcute din nume de botez sau de moșii, cum sînt unii Hurmuzaki, Sturdza, Movilă, Veveriță, Secară și alții. Toți aceștia și cu neamurile lor își aminteau desigur de iluștrii strămoși, stăteau dirji în sărăcia lor și priveau cu ironie spre divaniții cu barbe mari. Iar cînd bunul Dumnezeu, pentru a le susține răbdarea, le scotea în cale vre-un profil levantin sau țigănesc, tineri storși de viții, cum erau cei mai mulți dintre descendenții „bărboșilor“ — atunci, gîndindu-se la mîndria lor feciori de singe curat moldovenesc și crescuți cuminte la țară, își ziceau liniștiți că viitorul este al lor... De pe atunci a rămas, poate, în sufletul unor vîrstare de boerinași, o mîndrie nejustificată nici prin starea, nici prin aspectul lor, dar crescută ca o floare din credința, adesea subconștientă, că boer de singe nu mai este, în general, decît acel care în epoca înscrisurilor și corupției levantine, nu se mai menținuse printre boeri sau nu eșise din vîzuiunea lui. Cu o comparație, se poate spune — istoria occidentală fiind mai bine cunoscută decît a noastră — că acești urmași ai arcașilor lui Ștefan-cel-Mare stăteau în fața noii protipendade, ca

* Letopisețe, I, p. 58.

** Letopisețe, II, 450.

*** Manolache Drăghici, Istoria, vol. II, p. 94.

urmașii tovarășilor lui Enric al IV-lea, în fața curții lui Ludovic al XV-lea.

Evident, se petrecea și în rindurile boerimii secundare și maziile acel fenomen firesc: oportunismul. Unii, în loc să lupte, sau să se drapeze în orgoliu lor, dar să lincezească în mediocritate, se aliau cu levantinii, care le procurau protecție; alții, intrau deadreptul slugi la divaniți.

Marea majoritate însă, își clocea nemulțumirea deschizind urechea și inima tuturor vinturilor, ce-ar fi putut șgiltii pe uzurpatori. Se poate spune despre ea, ceiace în 1789 *de Ferrière* spunea despre nobilimea mărunță franceză: cea mai mare parte era atît de desgustată și obosită de curte și de miniștrii ei, încît devenise aproape democrață.

Prin urmare, Moldovenii care puteau dori și gîndi la *inovări*, erau din boerimea neajunsă la aristocrație, sau exclusă dintr'însa.

Acestora se mai alipeau trei categorii de elemente: Unii negustori romini, persecutați de colegii lor levantini, nedreptățiți la judecată cînd intrau în conflict cu ei, spirite deschise curentelor nouă, cum sînt în general negustorii. În lista boeriților lui Ioniță-Vodă — boeriți ce voiu stabili că sînt mai toți circiumari — găsim cîtiva negustori și meseriași retrași din afaceri.

Altă categorie o formau cîtiva boeri din protipendadă. Suflete generoase, oameni cu drag de țară, care vedeau ticăloșia Moldovei și-i durezza inima, fiindcă singele lor rămăsese prin excepție curat, sau atît de puternic, încît gonise din vine pe cel palid levantin. Sau erau numai creere cultivate, inteligente clar-văzătoare, care pricepeau că nu va mai putea merge multă vreme așa, că oricît ar fi de bună starea de lucruri pentru ei, trebuiește modificată fiindcă nu va mai fi bună și pentru copiii lor, fiindcă totul era amenințat să dispară într'un cataclism.

În al treilea rînd, un contingent de forțe țărănești: Iobăgimea, în care se topise și multe familii ilustre, mai degrabă din cauza virtuților lor decît a degenerării, începe să existe, începe să aibă din cînd în cînd conștiința demnității omenești. Sufletește, ea se apropia de boerimea cea multă și mărunță. Mai întăiu, fiindcă suferințele nu-i veneau dela dînsa. Apoi, apasarea boerinașilor destul de slabi ei înșiși, era neasemănat mai suportabilă decît a acelor mari, fiindcă lege și „giudeț“ tot mai exista împotriva boerinașului și a maziului. Mai aveau și un motiv de simpatie, determinat de grozava împilare ce o sufereau împreună, țărani și boeri desmoșteniți, dela dușmanul comun, aristocrația. Pentru stabilirea contactului între ei, erau destui boeri căzuți între birnici, și mulți birnici care-și mai aminteau că au fost boeri.

Marea majoritate a boerimii secundare cu elementele ce primise de sus și mai ales de jos, din moment ce ia contact cu unele idei generoase, și află fapte din occidentul civilizată, care-i dovedește că visurile ei le-au mai avut și alții și că sînt chiar realizabile — devine de fapt un partid politic.

Socialmente era pătura, din care în toate timpurile și la toate neamurile au eșit marii reformatori, și mai ales cele mai bune grupări de guvernămînt. Aveau modeștii boeri conștiința sau intenția rostului lor firesc. Poate chiar ceteau și comentau între ei pe Aristot. În sufletul nimărui nu putea să aibă ecou, mai mult decît într'al lor,

axioma filozofului, că o clasă prea bogată și prea puternică, fiind a-dăpostul tuturor voluptăților, este mai puțin aptă pentru guvernarea unei cetăți. Cită emoție, dar și cită energie trebuie să le fi dat concluzia lui Aristot, că într-o asemenea cetate nu este nici un om liber, fiindcă cei care poruncesc sînt sclavii patimilor lor; iar cei care se supun orbește, sînt sclavii mizeriei și a ticăloșiei lor.

Instruiți sau nu, cu sau fără argumente istorice și filozofice, acești boeri au dat dovadă că erau conștienți de dreptul lor și mai ales că voiau să ia conducerea statului. Și ceiace este cu totul remarcabil, voiau conducerea statului nu împotriva celor care o dețineau, ci spre folosul tuturor. Vom vedea că ei n'au deschis lupta de clasă, ci au încercat armonizarea claselor. Cale pe care, din nenorocire, n'au fost urmați de urmași... Ei, spre deosebire de acei ce au venit după ei, au primit la domiciliu ideile revoluționare. Dacă și ei se duceau să le ia dela izvor, mediul i-ar fi îmbătat, uitînd în depărtarea sutelor de poște, mediul arhaic de acasă și cătușele lui care nu iartă și nu îngăduie evadarea. Fiii și nepoții carvunarilor însă, tineri dezrădăcinați, crescuți și formați printre străini, au crezut că pot să-și trateze țara ca o colonie îndepărtată pe care, europenii civilizati, vor s'o civilizeze dintr'odată.

Individualitățile mai combative, mai îndrăznețe, din marea masă de care ne ocupăm, înseamnă ceiace se numește astăzi *partida novatorilor*, a *ciocollor*, sau cu un alt cuvînt de pe vremuri, a *carvunarilor*. Porecle pe care au știut să le schimbe în renume, fiindcă urmașii lor sînt mîndri de-a scobori din hulații și desprețuiții ciocoi, neputînd fi pentru ei insultă mai mare, decît de-a fi confundați cu urmașii ciocoinii de după Regulamentul organic—adăvărata ciocoime.

Din acest partid a eșit constituția democratică dela 1822, care nu poate fi opera exclusivă a tinărului *Ionică Tăutu comis*, după cum se pare că-și închipue Alecu Russo. Principiul esențial al constituției este votul și deliberarea. Într-o scrisoare a lui Mihai Sturdza către guvernul rus, din Noembrie 1823 (Hurmuzaki I. 4. p. 55) găsim: „Domnul a dat o ordonanță prin care autoriză pe carvunari să se adune și să voteze asupra unei constituții pe care au redijiat-o anul trecut”. Sînt multe dovezi și prezumții, al căror loc nu este în acest articol, că constituția e opera partidului întreg. Poate novatorii și-au atras celebra poreclă occidentală de *carbonari*, tocmai pentru că vor fi avut obiceiul de a se întruni cu toții în ascuns, și poate chiar în codrii Iașului, pentru discutarea reformelor sociale. Poate focul dela 1828, mistuind capitala Moldovei, să fi distrus și vre-o subterană, în simbolică formă triunghiulară, cu catedra „marei ales” și cu emblemele societății atrîrnate în locurile convenite pe pereți. Poate ni s'au pastrat așa de puține urme, așa de puține date și amintiri asupra novatorilor și a acțiunii lor, tocmai pentru că vor fi fost cu adevărat *carbonari*. Poate *carvunarii*, în adevărați *carbonari*, lucrau cu cea mai mare discreție, păstrînd prin jurămintul lor solemn, secretul asupra activității lor. Mă, lucrul mi se pare cu totul probabil. Dealtmintrelea, istoria influenței franceze ne arată cit de mulți vin-tură-lume, regaliști, „sans-culoși”, Bonapartiști și mai ales de acei în personalitatea cărora se topeau toate nuanțele la un loc, au venit „și în țara noastră de-au cerut pămînt și apă”. Aceștia, în general, „mici de suflet, mari de patimi”, ca toți acei care-și părăsesc patria în vremuri grele, care fug de războiu, de invazia dușmană, de revo-

lușie, erau fanfaroni, agitați și vajnici propovăduttori ai tuturor acțiunilor cărora s'au derobat punind nouă mări și nouă țări între ei și locul primejdiei. Ca faimosul Fleury, căruia îi plăcea să-și zică regicidul, deși nici nu făcuse parte din „Convenție”.*

Vreunul dintre aceștia o fi adus, cred, și *carbonarismul*. Și poate chiar, în lada lui, romanele vremii pline de carbonari, dacă nu chiar istorii ale celebrei asociațiuni quasi-mondiale. Și de ce nu vre-o secție („vente”) să nu fi trimis un misionar până în depărtata Moldovă? Frumuseța principiilor și scopurile nobile vor fi inflăcărat pe conducătorii boerilor-progresiști; și nevoia de-a se ascunde venind în ajutor, s'a înghebat, posibil, secția carbonarilor moldoveni. Se poate face, din treacăt, o apropiere între principiile carbonarilor occidentali și a novatorilor moldoveni: Și unii și alții înțălegeau să facă fericirea poporului fără participarea lui, adică admitea o elită tutelară; și unii și alții luptau pentru libertate, dar o libertate cu „puțină abatere de la cele obișnuite din vechime ale pământului”, cum, se exprimă expunerea de motive a constituției dela 1822.

Carbonari sau nu, fiind permisă ipoteza că lucrau în adunări mai mari, și cum nu cunoaștem pe conducătorii mișcării și nici cu certitudine pe acei care au contribuit mai mult la opera lui Ionică Tăutu, este util să facem cunoștință cu cit mai mulți din membrii partidului, adică cu acei care gîndeau la fel, aveau aceleași tendințe și lucrau pentru aceleași scopuri, fie că se cunoșteau între ei, sau nu, fie că erau organizați sau nu. Este folositoare asemenea listă, înainte de toate pentru că este o împietate a lăsa să se piardă amintirea luptătorilor neamului. S'a spus de atîtea ori și se ține așa de puțin seamă, că poporul care n'are cultul strămoșilor și uită pe acei care au muncit în trecut, este un popor fără viitor. Dar este folositor, chiar pentru chestiunea în sine a carvunarilor și a operei lor. Îmi închipui că mulți contimporani de-ai noștri nu știu că au avut strămoși amestecați în mișcările politice de acum o sută de ani și le este rușine poate, că li se spunea clocoi; și poate în lăzi uitate și pe margini de cărți mucegăite, vor găsi prețioase urme de pe atunci, pe care—odată ce li se atrage atenția—le vor da publicității. Astfel, lucrarea mea, va avea, poate, o a doua ediție revăzută și mult adăugită.

Numele ce am să citez, nu sînt desigur nici a tuturor, nici numai a celor care formau partida novatorilor. Lipsesc poate mulți frunțași; ne-au parvenit poate numele unor simpli agenți; dar mai ales este posibil să fi făcut carvunari pe mulți adversari de-ai lor. Cum însă, nu mai este o insultă epitetul de carvunar, vor erta greșala și sufiletele și urmașii carvunarilor fără voce. Greșala este inevitabilă cînd ne gîndim că astăzi, mulți oameni culți și chiar în curent cu treburile publice n'ar fi în stare să facă liste exacte de parlamentari după partidele din care fac parte. Și apoi, chiar dacă am avea o listă lăsată de un contimporan, încă n'am putea fi siguri de exactitatea ei, fiindcă și pe atunci vor fi fost mai mulți—sînt doar străbunii noștri—ca acel Balș, care a plecat la Silistra cu jalba protipendadei și acolo s'a prezentat Pașei împreună cu deputăția carvunarilor, iscălinduj jalba acestora, ascunzînd bine în briu, sau poate chiar în mești, pe acea cu care fusese delegat**. La începutul dom-

* *Pompiliu Eliade, De l'influence...* p. 271.

** *Erbiceanu, Istoria Mitropoliei Moldovei*, p. 226

niei lui Ioniță-Vodă, zice Alecu Russo, „prieteniile politice se desfac, tranșacțiile și rădările se lovesc, se înțeleg și se prifac zluă pe ziuă.”

Izvoarele listei ce am alcătuit sînt cam următoarele: Mai întâi lista lui Xenopol din *Istoria partidelor politice*. Apoi numele pe care le-am întîlnit din cît am cetit din vasta operă a d-lui Iorga, ca nume de persoane ce au luat parte la acțiuni, ce numai un progresist putea face; sau care spun vorbe sau li se atribue de cătră alții vorbe și fapte demne de un carvunar. Unii dintre aceștia se bucură de autorizata părere a d-lui Iorga care-i califică de novatori. În același mod am spicuit și unele din lucrările d-lui Ghibănescu. Alte nume sînt scoase pe aceiași cale din Hurmuzaki, din colecția de acte și documente ale renașterii, din Uricar, din Alecu Russo, Negruzzi, etc. Mai toate aceste nume, astfel adunate, se mai găsesc și ca boerițe sau avansate în vremea guvernării novatorilor, ceiace este încă o prezumție că erau purtate de partizani ai regimului. Mihai Sturdza, consideră carvunari, chiar pe toți boeriții lui Ioniță-Sandu Sturdza. Voevodul carvunar. Într'o scrisoare cătră Minciaki, dela sfîrșitul a anulul 1824, spune: „Domnul a ridicat la 500 numărul novatorilor”^{*}. Or, la acea dată, totalul caftanelor și pitacelor acordate nu trecea de 500. Ar urma deci, că Ioniță-Vodă nu dădea boerii decît partizanilor, ceiace ar fi o concluzie greșită, fiindcă aruncîndu-ne ochii pe listă, vedem un număr de membri ai protipendadei ostile. Nu este mai puțin adevărat, că persoanele obscure, sau lipsite de influență, ar putea fi, toate, din partida novatorilor. Cînd vom analiza această prețioasă listă, publicată de d. Ghibănescu, vom vedea că acordarea de boerii era o tactică politică, pentru anihilarea protipendadei, și deci era firesc, ca cei mai mulți călătîniți să fi fost „atinși de carvunarismos”—cum spunea, probabil sculpîndu-și în sin, Balș marele-vornic.

Încă o lămurire: Numele de familie fără nume de botez nu în-samnă că toți membrii erau carvunari, ci numai că așa le-am găsit, sau că am evitat o confuziune mai mare, am suprimat și titlul boeresc, deși la mulți este arătat de Izvoare, pentru că titlurile variau la același boer mai des chiar decît principiile lui; astfel de pildă, „spatar Miclescu” se găsește într'un moment ca fiind novator, iar altădată ca retrograd; însă după socoteli de vîrstă și altele, nu avem de-a face cu una și aceeași persoană, care să-și fi schimbat părerile; carvunarul se pare că devine postelnic în timp ce un alt Miclescu era spatar. Prea ar fi fost complicat, și prea multe pagini de prisos, dacă am fi expus toate aceste amănunte și coniecturi, pentru că să ajungem la un rezultat, care nu poate fi decît tot aproximativ.

Un lucru este sigur: nu este nici unul pe lista ce urmează, care să fi fost cu totul străin de frămîntările politice din acea vreme. Atît ajunge pentru a merita să nu fie uitat, și pentru a spera că urmași de-ai lui ne-ar putea aduce o rază de lumină.

Și în fine, pentru simplificare, am pus la un loc, în ordine alfabetică, boeri, neboeri și boeri mari: Apostolescu, Vasile Alecsandrescu, Aslan, Asaki, Andrei (Fărcășanu), Alexandri, C. Burghiele, D. și Gr. Bran, Gherasim Barbovske, Gh. Bogdan, Buzdugan, Da-

* Hurmuzaki V, sp. I, p. 55.

maschin Bojincă, I. Brănișteanu, Brăescu, Alecu Balica, I. Balș, Buhus, Bossie, Bădărău, Basillus Barnoski, Boteanu, Vassilie Bucur, P. și C. Carp, Gh. Gr. și D. Codreanu, Cercel, Cuza, Cantacuzino (Pașcanu), C. și Ș. Cerchez, C. Conaki, Sava Cornescu, Iord. și St. Catargiu, I. Cananău, Cațiki, Crupenski, Calimaki, Cozonc, Costin, Ciornei, Diaconescu, And. Donici, Drăghici, Meletie, Enache și Alecu Dimitriu, Dimaki, Dăscălescu, Die. D. Florea, Forăscu, Furnaraki, I. și Gr. Gane, A. și Gr. Ghica, Gr. și I. Greceanu, Gall, Gănescu, Gherghel, Giușcă, Gossan, Hermeziu, T. și Nicolaus Hurmuzaki, Hasnaș, Gr. Istrati, Iacovache, Iamandi, Istrati (Zvorîșteanu), Kogilniceanu, Kostaki, D. Leca, Latij, Meriacri, Miclescu, Moțoc, A. Mavrocordat, Milu, E. C. și Gh. Negruzzi, Negre, Neculce, A. Pascal, I. Pavlu, Pogor, Prăjescu, Pastia, Palad, Plaghino, Papafil, C. Pomir, Pandeli, Pisoskie, Proca, Pralea, Popovici, Racoviță, Roznovanu, Răducanu Roset, I. Rîșcanu, Rola, Rusu, Stavru, Stamatiu, Lascar Iorgu Petre Costache și Dimitrie Sturdza, Sion, Stavăr, Stroescu, Trifescu, Toni, Tăutu, Grigore Tufescu, Tacu, V. și C. Veisa, Andronache Vasiliu, Virnav, Vidrașcu, Zotta.

Imi permit concluzia că această listă înseamnă, fără multă aproximație în plus, cu mai multă în minus, membrii partidului „carvunarilor”. Sau, în stilul unui roman istoric — poate mai adevărat decît bănuim — listă membrilor „bunilor veri” legați prin „speranță și credință” pentru lupta ce trebuia să „curățe pădurea de lupi” sub conducerea „venerabilului mare ales” și ai „flacărilor”, care-l ajută*.

Vedem că printre ciocoli, erau reprezentate și multe familii din protipendada de atunci. Aceasta însă nu trebuie să ne facă să credem, că ar fi fost așa de mulți membrii protipendadei cu idei progresiste. Erau mai mult rude sărace, sau înlăturate de un șef de familie prea lacom. Același nume, același singe, dar altă clasă socială de fapt. Boerimea fanarioasă și cea levantinizată nu avea mindria rasei și sentimentul solidarității familiale, fiind stăpînită exclusiv de setea de bani și de putere. Aceasta de altmintearea i-a grăbit ruina.

Oricum, era și protipendada reprezentată alături de numeroșii urmași ai fostelor protipendade și de vechii boeri ai vremurilor apuse. Împreună cu toți aceștia vedem oameni noi, a căror merite i-a adus la ranguri și conducere pe vremea Voevodului-Carvunar... Boerimea este doar ca ploaia, care din pămînt se ridică și în pămînt se întoarce, spre cel mai mare bine al pămîntului.

Astfel, reprezentanții ai tuturor categoriilor sociale, fiind „ațînși de carvunarismos”, luptînd pentru interese comune, urmărind același ideal, înțelegem de ce acțiunea „răsturnătoare”, cum se spunea pe atunci, a fost fecundă. Țara întregă era prinsă în mrejele curentului nou, era întrețesută cu idei... răsturnătoare, era împănată cu apostoli, sau cel puțin cu agenți ai democratizării societății; după cum toată vegetația unei grădini, flori, ciuperce și buruene, vine în atingere cu nenumăratele ramificații ale rădăcinii unui copac

* Poate acestea sînt expresiuni consacrate în pitorescul limbaj al carvunarismului occidental. Bun văr însemna tovarăș, membru al asociației. Speranță și Credință, era deviza societății. A curăți pădurea de lupi însemna a scăpa țara de tirani și de opresiune. Venerabil mare ales era titlul șefului absolut al unui comitet de fruntași, sau al grupării mai multor secțiuni („ventes”). „Flacăra” se spunea unui demnitar mai mic, director, paznic, sau maioru de ceremonii.

crescut în mijloc. Orice mișcare a carvunarilor are ecou, se repercutază, în toată Moldova, prin comunitate de interese și poate fără ca mulți să-și dea seamă că contribuie la realizarea unui scop.

Tot așa ar fi reușit și aristocrația să se mențină — și poate atunci spre binele obștesc, dacă nu s'ar fi rupt de restul boerimii și de țărănime, de talpa, de pământul țării. Singură și-a săpat groapa schimbându-se din apărătoarea firească a țaranului, în dușmana lui, ba încă aruncându-i prostește în brațe tot restul boerimii, clasa mijlocie, burghezia noastră, care în orice societate și în toate timpurile a sifrit prin a se ridica la conducere.

Moldova de acum o sută de ani, datorită carvunarilor, făcuse un pas mare pe scara civilizației. Elita socială este mult mai numeroasă decît clasa conducătoare. Din acest moment clasa aceasta nu mai putea dăinui.

Carvunarii activi, acei cîțiva conducători trebuiau să-i dea lovitura de grație, democratizînd conducerea statului. Cum? S'au întrebât desigur unia dintre cei mai conștienți de rolul lor. Prin revoluție? Au fost și de aceștia și încă, din 1805 cînd Mălinescu scrie Mitropolitului că „boerii din starea de mijloc, prin pasquelurile lor, îngrozesc cu pilda Franței“.

Revoluția reușea fără îndoială. Nimic nu e mai ușor cînd un popor suferă de foame și se găsesc cîțiva conducători energici. Carvunarii însă, știau bine că o mișcare violentă înseamnă represiune turcească și ocupație rusească. Cred însă, că ar fi o judecată superficială dacă am decide că novatorii au fost opriți dela gîndul revoluției numai de frica represunii. Toată mișcarea lor, principiile constituției lor, purtarea lor în cei patru ani dela începutul Domniei lui Ioniță-Vodă, cînd au avut de fapt toată puterea în ocîrmuirea Moldovei, sînt dovezi sigure, că nu erau revoluționari. Nu este nici o urmă că ar fi dorit să treacă deodată privilegiul conducerii din minile protopendadei în ale poporului. Nici prin gînd nu le trecea că iobăgimea ar putea avea drepturi egale cu ale celorlalți. Pentru ei, toți locuitorii inferiori socialmente răzășilor erau „țărani groși și neînțelegători“, după cum se exprimau pravilele, încă în vigoare pe atunci, în textele care prescriau pedepse mai ușoare țăranilor, *pentru că nu pot pricepe lucrurile cași ceilalți Moldoveni*. Deaceia, democratismul carvunarilor, nouă ni se pare, poate, nesincer; un altul nu era însă posibil. Limitele sferei conducătoare nu puteau fi împinse mai departe decît le-au dus ei, fără primejdie de-a înlocui un fel de anarhie, prin alta și mai dăunătoare. În locul celor cîteva sute de persoane, boeri-mari cu clienții lor, care stăpîneau țara, ei pun cîteva zeci de mii, toți acei care formau pe acea vreme națiunea conștientă, elita socială. La acest rezultat ajung carvunarii chemînd la viața publică pe toți boerii pînă la cei mai mici privilegiați, în tot cazul „neamurile“ și mazilii. Așa spune art. 48 din constituția dela 1822, prin care se reglementează alegerea deputațiilor Sfatului obștesc. Iar art. 51 deschide boeria tuturor celor merițoși, fără nici o condiție de naștere sau de avere. Nu putem ști numărul persoanelor ce compuneau această pătură superioară; dar judecînd după unele liste de mai tîrziu, de pildă din timpul Regulamentului organic, adică după ravagiile epidemiilor aduse de ultima ocupație rusească, putem afirma că obștea boerilor Moldovei, pe care o aveau în vedere car-

carvunarii, adică a tuturor boerilor mari, mici, neamuri și mazili, reprezenta un total de, poate, trei mil de indivizi. Cifra enormă; dar care, bine-înțeles, tot nu cuprinde întreaga națiune conștientă. Nu e mai puțin adevărat, că în democrația modernă sînt sisteme cenzitare, care aplicate în Moldova acum un veac, cu tot principiul suveranității poporului, n'ar fi dat însă, nici mai mult de trei mii de alegători, nici alte persoane.

Prin urmare, reforma carvunarii este cît se poate mai mult democratică, fiindcă se dădea cuvînt în ocîrmuire tuturor acelor capabili de-a se servi de el. În fapt, democratizarea este cu mult mai adîncă. Cea mai mare parte din această boerime era în strînse legături de viață și de rudenie cu răzășimea și chiar cu negustorimea. Pe dealtă parte, acestor două clase, am văzut, carvunarii le deschid largi porțile boerimii. Astfel fiecare boerinaș simțea de aproape nevoia și aspirațiile celor mici. Interesele și idealurile lor, sînt și ale sale. Fiecare mazil, prin votul lui, reprezenta de fapt un sat întreg. Astfel conducerea treburilor publice s'a scoborit din minile celor cîteva sute ce trăiau cu totul izolați de popor, în minile a cîtorva mii, ce trăiau strînși legați, cel puțin, cu cîteva zeci de mii, adică s'a democratizat.

Carvunarii au găsit un mijloc ingenios pentru înlăturarea grabnică și sigură a celor cîteva familii conducătoare.

Inecarea lor în marea masă a boerimii mărunte, realizată în principiu prin cele două articole precitate ale constituției dela 1822, trebuia executată.

Lucru nu era ușor. Oamenii mari și atotputernici, mai ales în țările înapoiate, au nenumărate coarde la arcut lor; nu pot fi distruși cu ușurință nici după ce par a fi căzuți. Boerimea chemată să împartă cu ei Divanurile și Sfatul obștesc, fiind saracă, umilă, lipsită de experiență, nu este deloc sigur, că ar fi putut să se folosească de majoritatea glasurilor ce deținea, dacă carvunarii n'aveau geniala inspirație de-a le da și prestigiu. Armă minunată, care înlocuiește toate formele de putere la un loc!

Iată cum au procedat. Știm că în boerimea rurală și mai ales printre neamuri și mazili, guvernele fanariote infundase mai toate familiile istorice, care nu voiau să plece capul și nici să-și vîndă țara. Acestea, în trista lor situație, abia dacă întruneau condițiile legale după constituția proiectată, ca să poată intra în listele electorale pentru Sfatul obștesc. Ridicarea membrilor mai de valoare ai acestor ilustre rase, la situația de a fi chiar aleși în Sfat și numiți în Divanuri, ar fi fost lovitura de grație dată protipendadei. Carvunarii și-au dat seama de acest lucru și l-au realizat.

Voevodul-Carvunar s'a grăbit să căftănească „neamuri” și mazili de acela drîj în mindria lor de „boeri de viață” și în fața cărora mulți boeri-mari se simțeau în inferioritate; iar pe alții cu ranguri mici i-a înălțat repede,—ca de pildă pe un Tăutu pe care dela ban i-a ridicat într'un an la mare-vornic,—și astfel le făcea mai ușor accesibile demnitățile înalte.

Prin acest mijloc minoritatea fostă atotputernică, era combătută chiar cu armele ei: dreptul istoric la conducerea și vechimea originii boeresti. Majoritatea așa compusă, putea impune cu ușurință pe oamenii noi ce conșinea, înălțați numai pentru merite personale.

Această supremă abilitate politică, dreaptă și fecundă pentru că democratizează ocîrmuirea dînd-o efectiv în mîinile celor mulți și mici care o meritau mai mult, se dovedește examinînd cu atenție lista căftanelor hărăzite de voevodul carvunarilor.

Examinarea este însă atît de anevoioasă, încît nu mi se pare posibil să o facă fără greșeli, nici chiar un mare istoric. Este vorba nu mai puțin decît despre stabilirea genealogiei a vre-o nouă sute de persoane, care au trăit acum un veac! Și de aprecierea valorii personale a acelor care nu erau decît oameni noi...

Lista oficială de 871 de persoane este publicată după condica originală, de cătră d. Ghibănescu în al X-lea d-sale volum de Sursete. La aceasta, pentru o cercetare cu totul minuțioasă, s'ar mai adăuga vre-o cîțiva, arătați de alte izvoare contimporane. Lucrarea ar fi cu atît mai grea și mai aproximativă în rezultate, cu cît o mare parte din aceste familii sînt stinse; sau abia scoase din umbră, au fost aruncate în mizerie, iar casele și hîrțile lor împrăștiate de cele... „șapte bice ce s'au abătut asupra nenorocitei țări între 1828 și 1831“.

Totuși, fără a întreprinde o cercetare imposibilă, cred că se poate ajunge la concluzia noastră, numai printr'o sumară analiză a listei. Ba încă cu atita siguranță, încît aprofundarea să fie inutilă.

Mihai Sturdza, șeful, sau mai bine zis teoreticianul și omul de acțiune în același timp, al boerimii deșartate, a creat legenda, că Ioniță-Vodă a boerit multe sute de slugi, oameni fără căpătăiu, drojdia societății. Legendă mai trăește și astăzi, cu toate că istoria a dovedit și patima politică și pacatele lui Mihai Sturdza. Spiritul îngust și interesat al opoziției sale apare în faimoasa anafora „Pentru pronomiile Moldovei“ pe care a știut s'o stoarcă, prin Ruși, dela Ioniță-Vodă la sfîrșitul domniei lui; iar dragostea-i de țară și-o manifestă cerînd ca o binefacere încorporarea Moldovei la Rusia, al cărui supus, anticipat, era el încă din 1823. Slugi și oameni de nimic, cu dujumul și pe bani, tocmai el a boerit, mai tîrziu, cînd a domnit, creînd adevărata ciocoime, care a compromis boerimea în genere și a atras dreptul necondiționat al protipendadei pentru toți boerii secundari.***

* Consulul Lagan în raportul dela 30 Iunie 1831 cătră ministrul Portalis, iar în alt loc al aceluiași raport: „Ciuma seceră cu miile numai în Iași în Septembrie 1829“... „Holera este și mai grozavă; în luna Mai 1831 nu mai rămăsesse în Iași decît cîteva mii de oameni: unii au fugit, cei mai mulți au murit“. Vezi *Ionescu Gion*, Ciuma și holera după zaveră.

** Hurmuzaki sp. I 4. p. 85.

*** *Paharnicul C. Sion*, care a trăit subt oblăduirea lui Mihai Sturdza, scrie în *Arhondologia Moldovei* la pag. 160 „apoi Mihai-Vodă care au batjocorit și făcut de ris boeriile și nobleța țării, pe... l-a făcut comis“.

Avînd a mă mai servi aici de mult hulita lucrare a lui Sion, este necesar să precizez valoarea ei. Sion a dovedit prin falșul document al spatarului Clănău, că adevărul istoric nu l-a împiedicat să-și fabrice o genealogie ilustră. De același pacat se rezimite și *Arhondologia*. Cînd vorbește despre el, de neamurile lui, sau de acele cu care era în dușmănie, spusele sale sînt mai mult decît suspecte. În afară de aceasta, este prea grăbit să înregistreze cronica scandalosă a epocii. Nu e mai puțin adevărat, că scrie numai despre persoane și lucruri cunoscute de el personal, cu amănunte care, evident, nu pot fi inventate. Datele ce ne-a transmis asupra multor familii se dovedesc exacte, și decît este un izvor util ce nu poate fi înlăturat fără pagubă, dar nici întrebunțat decît cu băgare de seamă.

Cifra de 871 de caftane și pitace, în cițiva ani, nu este de loc prea mare—ori ce-ar zice izvoarele contimporane și istoricii moderni ce s'au luat după ele—chiar independent de tactica politică despre care vorbim.* Cea dintăiu domnie pămînteană, după atitea domnii care au dușmănit tot ce era pămîntean, era firesc să se grăbească a repara nedreptățile unui veac. Am găsit două mărturii că norodul-carvunar nu era prea darnic cu boeriile deși a acordat 871. Consulul francez relatează,** că într'o anumită împrejurare a fost înșelată speranța generală că Vodă va acorda caftane și titluri onorifice. Ceaialtă mărturie este dela un fiu de contimporan, bătrînul C. Moruzzi, cinstitul povestitor al vremurilor apuse. Amintind, în *Instrăinații*, de un fapt-petrecut în epoca carvunarilor, zice: „în acea vreme cînd boeriile se dădeau cu mare greutate, nu ca mai tirziu (adică subț Mihai-Vodă)... Subț Ioniță-Vodă nu era așa”.

Din 871 de caftane și pitace, protipendada — retrograzi și carvunari—obține vre-o 200, ce se repartizează cam așa: Rosettești 17 caftane, Sturdza 21, Miclești 17, Catargiu 14, Crupenski 15, Balș 12, Greceanu 13, Ghica 11, Costaki 13, etc. Alt punct de vedere: Din 871 de caftane, 387 sint simple avansări, adică sint hărăzite la boeri, care aveau deja un rang mai mic. Unii, cei mai mulți, îl aveau dinaintea lui Ioniță-Vodă, alții fusese boeriți, și apoi tot de el avansați.

Care erau meritele personale ale fiecărui căftănit? Iată o întrebare fără răspuns posibil. Documentele publicate relatează motivarea numai a citorva boerii.***

În schimb, avem un document care ne spune pentru ce alții n'ar fi trebuit boeriți. Din nenorocire aceste emană dela retrograzii cei mai înverșunați adversari ai domniei.

Di. Ghibănescu publicînd lista celor 871, cu ocazia publicării arhivei rîșcănești, o însoțește de adnotările ce i-au făcut unul din capii opoziției, vornicul Gh. Rîșcanu. Aceste comentarii sint neasămînit de folositoare analizei noastre, fiindcă, vom vedea, luminează așa de mult problema, încît putem conchide sigur, deși numai pe calea inducției.

Opoziția pregătind în 1824 să adreseze Porței o plîngere, își procură o copie a condicei oficiale de boerii, pentru a putea susține, cu documente, principalul lor cap de acuzare: *distrugerea țării prin numeroasele înălțări nemeritate*. Astel, toate caftanele și pitacele acordate până la 11 Februarie 1824, în număr de 469, au fost discutate, cîntărite, comentate—și desigur nu cu bunăvoință—de apriga opoziție. Ne-am putea aștepta, ca cel puțin 400 din 469 să poarte mențiunea că sint acordate pe nedrept. Dar fiindcă este mult mai ușor a arunca acuzări vagi și a se indigna exagerînd, decît a dovedi, retrograzii noștri au trebuit, cetînd și răsctînd cele 469 de nume, să constate cu surpriză și ciudă, că nu pot releva decît 57 pentru a-și sprijini tema. Cam puțin! Și chiar această cifră, dela un secol depărtare și fără multe investigații, o putem simțitor reduce. Mai întăiu trebuie scăzut un număr de 15, fiindcă nu poartă altă mențiune decît că erau purtate de *mazili*. După extrema dreaptă a protipendadei, unui mazil nu

* Dealmintrelea 871 de boerii nu reprezintă decît 373 de familii, sau încă 10—15 mai multe, fiindcă pot fi familii deosebite cu același nume. Lucra sigur pentru unele nume, mai obișnuite și care se repetă de mai multe ori.

** 9 Februarie 1817 în *Hurmuzaki X*.

*** Ghibănescu op. cit. p. 283.

putea să i se dea rang boeresc! Acest singur lucru luminează suficient lupta între cele două concepții. Legenda și anecdota n'ar putea pune în socoteala retrograzilor, nici o absurditate mai mare decît aceasta, despre care ne-au lăsat singuri dovada. În același timp însă trebuie să conchidem, în ciuda secularei calomnii, că regimul „ciococesc” a dat, din 469 de boerii, 412 cel puțin, la persoane ce aveau titluri de-a le obține, mai multe și mai bune decît mazilul chiar.

Prin urmare din 57, rămîn deocamdată 42.

Unii din acești 42 poartă mențiuni compromițătoare, din punctul de vedere al teoriei că boeria ar fi o castă închisă, în care nu se poate intra deloc, sau abia după incete și succesive înălțări. Aceste mențiuni sînt: blănar, casap, cojocar, psalt, țaran, birnic, etc. În total, 27 de persoane care ar putea fi negustori, meseriași, funcționari sau țărani deosebiți prin situație, avere, merit, sau fapte extraordinare, titluri ce în toate țările din lume și în Moldova veche, au deschis porțile ferecate ale nobleței. Faptul că critica nu le mai găsește și alt cusur, ar fi o indicație că aveau calități care făceau să li se treacă indeletnicirile lor nevoești. Dar 15 dintre ei aveau un titlu la boerie ce-ar fi trebuit să dezarmeze pe retrograzii de bună credință: erau boeri de origină sau neamuri de boeri. Numele lor se găsesc în documente anterioare și confrunțați cu Arhondologia lui Sion, se poate afirma că este vorba chiar de aceleași persoane decăzute, sau cel puțin, pentru unii, de membri ai aceleiași neam. Trei din aceste nume erau chiar ilustre înaintea epocii fanariote. Pentru a evita însă eroarea posibilă din vre-o prea mare similitudine de nume și de situații, se poate reduce cifra acestei sub-categorii la 12.

Alții din acei 24 au mențiunea compromițătoare că și-ar fi cumpărat boeria: 14 cu cîte 2—3000 lei și unui pentru... un țigan. Evident, nimic nu scuza traficul măririlor, decorații sau titluri nobiliare. În cazul nostru însă, logica lucrurilor nu îngăduie să adoptăm concluzia opoziției nici în acest punct. Mai întăiu, 10 din 15, cercetați și confrunțați după aceleași izvoare, sînt boeri vechi, dintre care 2 sau 3 pot fi urmașii unora din cele mai strălucite neamuri moldovenești din vremuri glorioase. Să zicem 8, sau 10, pentru a evita iarăși eroarea posibilă, din pricina unei eventuale asămănări de nume și date. Este cel puțin curios, ca Ioniță Vodă să fi luat bani dela boerii decăzuți ca să le dea titluri și să nu ia dela negustorii ce boerea. Și apoi, nici nu se poate bănuî că celor ce le lua bani le dădea boerii efective aducătoare de venituri compensatoare, fiindcă însăși adversarii recunosc, că boeria nu aducea titularilor decît scutelmici, adică erau onorifice... și bine înțeles drepturi politice.

Este iarăși nelogic, că dacă Domnul ar fi deschis, ca mai tirziu unii Hospodari regulamentari, tarabă de titluri, să fi vindut numai 15 din 469 pentru un total de 40000 lei și un țigan!... Deasemenea nu se poate admite, că ar fi vindut mai multe, că adică Voevodul carvunar înțelegea să se îmbogățească în Scaun; fiindcă atunci, ar fi furat pe toate căile obișnuite de greci și nu i s'ar fi vindut averea la mezat, după cîtiva ani dela eșirea din Domnie, lucru bine stabilit;

* *Uricar* VII 378 (boerii Moldovei la 1803 și XIII). *R. Rosetti*, Arhiva III. 20—27 (boerii Moldovei dela 1810, recunoscuți nobili de Rusia după anexarea Basarabiei). *N. Iorga*, Boerii și răzășii în Bucovina și Basarabia în cele dintăiu decenii după anexare. Buc. 1912. Cantemir Des. Mold. etc.

** *Ghibănescu*, op. cit. p. 275.

și nici n'ar fi lăsat registre de socoteli în regulă cum a lăsat. Dacă totuși informațiunile marelui Vornic Rîșcanu și a prietinelor lui erau exacte, mai degrabă ar fi de crezut că guvernul a impus un fel de taxă unor boeri patrioți, la momente de mare strîmtoare pentru visterie. Ar fi putut ocîrmuirea cărvunarilor, și bine făcea, să influențeze, ceiace de altmîntrelea era și este în toate statele, taxe de înregistrare pentru diplomele de boerie. Iar că finanțele țării erau într'o situație desperată, este istoricește dovedit. Erau zile cînd visteria avea nevoie de citeva sute de lei și Domnul se ruga înscris de cămatari, sau făcea apel la „filotemia” sameșilor să avanseze mici sume asupra șfertului.* În aceste împrejurări, știute fiind manierele familiare ale Voevodului-carvunar, n'ar fi imposibil ca, îmbrăcînd cu caftan pe vre-un boer prietin, să facă apel la filotemia lui în folosul secatei visterii. Ar mai fi o ipoteză mult mai probabilă decît aceea a retrograzilor. Știm că guvernul-carvunar avea o listă pe care fiecare boer era înscris cu o sumă proporțională averii sale, cu care trebuia să ajute statul, un fel de impozit extraordinar. Este natural ca pe unli noi boeriți, să-i fi trecut imediat pe listă și să se grăbească să-i și execute. Nu se pot face procese de intenție după o sută de ani, cînd mai ales izvorul ce avem, nu este, evident, imparțial. Boeriții aceia erau boeriți pentru a fi taxați, sau erau taxați pentru că erau boeriți?

Din toată această analiză, rezumat expusă, și totuși prea lungă pentru un articol, conchid: Adversarii rău voitori ai regimului n'au găsit de criticat de cit 57 de boeriți din 469, și că n'au avut dreptate decît, cel mult, în privința a 22 de persoane.

A doua parte a listei, adică cei 402 din 871 făcuți după 11 Februarie 1824, cînd se oprește copia rîșcîncască, este mult mai greu de analizat, nefiind verificată de contemporani ca partea întăiu. Tot ceiace se poate spune, este numai relativ la numele boeritului, nu și la persoană. Mai întăiu, 266 sînt persoane ce poartă nume ce se găsesc între cei 469 verificați de retrograzi. Sînt prin urmare aceiași boeri avansați, neamuri de ale lor și citeva omonimii posibile, dar necontrolabile acum. Rămîn prin urmare numai 136 de persoane și care poartă 115 nume. Așa fiind, numai printre acești 115 (sau cîtiva în plus, dacă cu același nume vor fi fost familii distincte) poate fi căutat abuzul Voevodului-carvunar, „oamenii de nimic ridicăți deodată din pivniță în pod”. Pentru un rezultat mai puțin aproximativ, ar trebui făcute genealogiile acestor 115, măcar din totalul de 871. Acest lucru nu este nici posibil și, din fericire, nici necesar. Pentru concluzia ce urmăresc, n'are importanță că s'ar găsi 10 sau 60 de oameni noi, care, adăugați la cei 22, să dea un total de 80, sau numai de 30 din 871. Teoria rămîne în picioare: Carvunarii au voit să regenereze elita, mărindu-î numărul și reparînd nedreptățile urgiei fanariote.

Dacă un rezultat așa de superficial este suficient, el se poate ajunge pe o cale mult mai simplă. Numele fiind o prezumpție, am căutat aceste 115 nume în documentele anterioare Domniei lui Ioniță-Vodă,** și am găsit 83 ca nume boerești; unele chiar cu același eprouneme ca a nouilor căftăniți; citeva insoțite întimplător de așa amănunte, încît mi s'a părut sigur că e vorba de una și aceeași familie, decăzută. Rămîn prin urmare 32 de persoane noi, dintre care

* Pitacul din 1824, în *Uricar XIX*.

** Vezi nota 12, supra.

În această înțeleaptă manevră politică, văd cel mai mare merit al carvunarii, din care au decurs faptele ce-au făcut pe A. D. Xenopol să constate, că „atit mișcarea națională cit și cea liberală au pornit odată îngemănat din staul acestui partid atit de hulit, și că deci „clococilor“ din Moldova datorim noi regenerarea noastră națională“.

Din acest hult partid și prin influența lui, a eșit lupta patriotică din jurul Regulamentului organic, spiritul de opoziție și de critică, care a frământat domniile regulamentare, precum și pleiada de tineri democrați după adevărata concepție modernă, apoi, — Unirea, Pentruca hultul partid să poată însă dăinui, să poată învinge, a trebuit să se organizeze sold încă dela început. Și consolidarea nu putea fi mai serios, mai temeinic realizată, decit prin acapararea singurei forțe reale pe atunci: boeria. Carvunarii nici n'au încercat să lasă afară din puternica citadelă a privilegiului, pentru a da o luptă inegală; au rămas înăuntru, introducând însă și pe alții, tot soldați aleși, cit mai mulți și inzeștrați pe cit se putea și cu arma la fel cu acelea ale fruntașilor citadelii. Astfel, tot ce gîndea și avea o cit de mică sau cit de mare putere în Moldova, se atîngea prin vre-o parte a vieții și intereselor sale, cu cel puțin un carvunar. Sutele de boeri vechi din nou boeriți, și deci întăriți socialmente, cu mille lor de neamuri și prietini, împănînd toată țara, au strecurat în toate casele, în toate sufletele, ideile nouă și generoase, au zdruncinat pe acei învechiți în rale. Mai tirziu, „ișlicarii“ n'au fost învinși de „bonjuriști“, le-au cedat locul. Nepricepindu-i bine, dezaprobîndu-i în parte, s'au retras totuși liniștit, pe deoparte pentru că cei mai mulți fuseseră pregătiți democritizării răsbinditul „carvunarismos“; iar pe de alta, le erau dragi bonjuriștii, — acești tineri smintiți erau doar nepoții, ginerii, finii lor, fiind și ei „de viță“. Dacă carvunarii ar fi luptat în afară și împotriva tagmei boerești, bonjuriștii, filii lor trușești sau sufletești, ar fi fost o pătură socială cu totul nouă căreia ișlicarii l-ar fi dat o luptă aprigă, ca unor u-zurpatori de esență interloară. Dar așa, anarhia se petrecea în familie... și care este bunicul care n'a lasat pe nepot să i se sue în cap!..

Bunul simț al carvunarii lor, sau ideia genială a inspiratorului lor, a fost armonizarea claselor sociale. Nu voiau nici dispariția unei aristocritii, nici atotputernicia unui popor înapoiat; dar înșoșirea uneia, înălțarea celuilalt și restabilirea legăturilor firești între aceste două extremități, prin consolidarea clasei mijlocii. Idealul acesta l-au formulat în cele 77 de „ponturi“ ale constituției dela 1822 și l-au realizat pe cit au permis împrejurările, în vremea guvernării lor subt domnia lui Ioniță Vodă.

Se poate spune — cu drept cuvînt — că înțeleptii „carvunarii“ au democritizat societatea noastră medievală, introducînd acea formă de democritie care singură era posibilă, care singură a putut fi fecundă.

D. V. Barnoschi

tau, aceasta nu numai că nu distrage concluzia mea, însă chiar o întărește. Dacă se împodobeau fără știrea Domnului cu gloria unor familii stinse, hrudite cu ei, sau deadreptul străine lor, este o dovadă că știau că ocirmuirea boerește mai degrabă numele mari decăzute. Dacă Domnul cunoștea abuzul, eroarea, înșălăciunea și totuși dădea caftanul, este o dovadă că ținea cu tot dinadinsul să creeze, pe orice cale, adversari acelei propendade mult urtă, care reducea toată Moldova numai la boeri și toată boerimea numai la ei. Dar nici una, nici cealaltă din ipoteze nu este posibilă decit pentru prea puține cazuri, fiindcă pe atunci socktatea era puțin numeroasă, relațiile mai strînse și toți se cunoștea sau aveau mijloace și vreme să se informeze.

Intomnare.

— Decor de basm —

Instelarea'n lac răsfrintă, printre foi de nenufar,
A făcut din lac poiană, din luceferi licurici.
O poiană colbăită de ninsori de chilimbar,
Printre care stropi de aur joacă lucitori și mici.

Pe cînd noaptea străvezie în tăcere se'nvestmîntă,
Broaștele opresc o clipă tînguirea lor deșartă,
Iar pe apele vrăjite, trece luna ca o sfîntă,
Ofilind întreg frunzișul cu surîsul ei de moartă.

Dimineață

Lui Paul și Teodor Scorțescu

Stelele clipesc, se sting.
Cerul jilav — bot de taur:
Soarele ca un paing
Țese plasa lui de aur.

Peste drum măturătorii
Care-alungă noaptea'n lături,
Urmăresc sosind cocorii
Sprijinindu-se pe mături.

Cu aripele'nstelate,
Noaptea plină de fantasme
Sboară'n zări îndepărtate,
Ca un fluture din basme.

Și cu scripcile'n cutie
Ghemuite subțioară,
Gîrboviți, prin colbărie
Lăutarii se strecoară.

Iată, și patronul ese
Somnoros și indispus...
Scaunele dorm pe mese
Cu picioarele în sus.

Un client a mai rămas,
Moțând ling'un sifon
Care-i cîntă'ncet, pe nas,
Ca părintele Ion.

Monopedul cerșetor
Stă cu nasul ca un mac
La eșire'ntr'un picior
Să mai capete-un pitač.

Iar cînd prind în dimineață
A țipa cucuși isterici,
Răsăritul e-o piaiă
Care joacă pe biserici.

Al. O. Teodoreanu

„Pax britannica“

(O nouă îndrumare în evoluția organizațiilor politice).

Principiile, pe baza cărora sînt organizate statele, „forma de stat“, *structura* organizațiilor politice, nu sînt eterne, cum nu este nimic etern în lume. Ele sînt dominate de aceleași legi, care guvernează toate manifestările vieții, dela protoplasmă pînă la societățile omenești, și sînt supuse veșnicelor transformări, adică *evoluei*.

Forma dominantă a organizației politice dinainte de Marele Războiu, — „statul național“, — e relativ recentă: ea n'a fost cunoscută în timpul antichității clasice, nici măcar în evul mediu. Primele organisme politice, care se apropie de concepția noastră de „stat național“, abia dacă apar acum vr'o patru-cinci veacuri. Și numai în veacul al XIX-lea, în urma Mării Revoluțiuni Franceze, *ideia națională* s'a afirmat ca principiu constitutiv al organizațiunii de stat. Inșă chiar pînă în zilele noastre, acest principiu era atît de departe încă de realizarea lui desăvîrșită, încît unul din scopurile declarate ale Marelui Războiu a fost tocmai consacrarea lui definitivă, ca bază de organizare a statelor.

Și dacă am studia numai hărțile alăturate la diferitele tratate care au pus capăt războiului, am putea crede că triumful ideii naționale, — cu toate transgresiunile și cu toate revendicările rămase încă în suferință, — este rezultatul esențial al cataclismului prin care a trecut lumea.

Totuși, printr'un paradox al istoriei, în contradicere cu acest rezultat aparent, tocmai în acest moment se afirmă cu o deosebită putere o nouă ordine a lumii, în care deasupra statelor naționale se ridică, ca o supra-structură, o nouă organizație, menită să dea o altă formă vieții de stat și, eventual, să înlocuiască „statul național“.

Acest rezultat quasi-paradoxal este însă caracteristic pentru orice *evolue*. Evoluția nu cunoaște linii de demarcație prea tranșante între diferitele ei faze. Formele nouă se nasc, cresc, se desvoltă și ajung la dominație alături de cele vechi,

și acestea din urmă pot supraviețui în rudimentele lor chiar momentului când înseși formele nouă încep să decadă și să cedeze locul formelor ulterioare. Toate se înfruntă într'un proces de continuă dezvoltare, în care numai o perspectivă istorică îngăduie de a stabili diferitele faze ale evoluției, după formele dominante și caracteristice ale fiecărei epoci.

În ce privește evoluția organizațiilor politice din Europa, se pot considera ca etape principale și caracteristice ale ei: „statul-cetate” al antichității clasice, când statul este mărginit de zidurile unui singur oraș; Imperiul roman, când în formă se impune dominațiunea unei singure cetăți, care dictează lumii „*pax romana*”; apoi sistemul feudal, născut pe ruinele Imperiului roman, când puterea de stat pare destrămată într'o ierarhie în care se îmbină caracterul *patrimonial* al stăpînirii teritoriale cu supunerea *personală* a vasalilor de diferite trepte; în sfîrșit „statul național”, când statul apare numai ca o formă juridică, în care fiecare națiune în parte se constituie ca o ființă distinctă, liberă și de sine-stătătoare.

Toate aceste transformări ale organizațiilor politice erau dictate de nevoile vremii, se impuneau ca o forță elementară, când vechile forme nu mai puteau satisface și asigura condițiunile esențiale ale vieții sociale.

Însă, privind mai de aproape, e ușor de constatat că sub Imperiul roman forma antichității clasice de „stat-cetate” nu a dispărut cu desăvîrșire, ci a supraviețuit chiar Imperiului și, se poate spune, a dăinuit sporadic, prin intermediul republicilor municipale italiene și al „orașelor libere”, până în epoca modernă. Tot așa, odată cu sistemul feudal nu a dispărut cu totul ideea imperială, ci ea a dominat, ca o încoronare ideală a însăși organizațiunii feudale, în tot timpul evului mediu și n'a murit decît cu umbra „Sfîntului Imperiu Roman” la începutul veacului al XIX-lea, în care forma de stat național se afirmase cu atîta putere în Apusul European.

În această schițare a evoluției organizațiilor politice m'am mărginit numai la Europa. Dar în faza lui ulterioară, procesul evolutiv pierde caracterul pur *european*, și trece peste hotarele vechiului continent, pentru a-și asuma caracterul *mondial*.

În realitate, primele începuturi ale acestei îndrumări a evoluției organizațiilor politice se manifestă în politica *colonială* a statelor europene, aproape odată cu apariția celor dintăiu state naționale, care se impuneau ca o formă superioară de organizație politică.

În adevăr, ca factor principal în aceste începuturi, se înfrățesc tocmai acele state mari, care cele dintăiu au început să-și însușească forma de organizare a „statelor naționale” din epoca noastră: Spania, Franța și Anglia.

Aceasta din urmă a jucat rolul covîrșitor în întreaga evoluție; iar acum, în urma Marelui Războiu, tot ea asigură triumful noilor forme de organizare politică.

Chiar Țările de Jos, care într'un moment dat au stat în fruntea politicii coloniale europene, n'au putut ajunge la această situație de mare însemnătate în istoria mondială, decît atunci cînd, în urma unor lupte eroice, au putut să se constituie ca un stat național.

Față de rolul hotărîtor al Angliei, în procesul care ne interesează, mă voiu folosi în expunerea de mai jos mai cu seamă de o lucrare engleză, care nu poate inspira nici o bănuială celor mai entuziaști admiratori ai mării națiuni anglo-saxone: „Expansiunea Europei“ de Ramsay Muir, profesor de istorie modernă la Universitatea din Manchester, — carte apărută în timpul războiului, și tocmai în scopul de a justifica teza ententistă*.

Am preferat să recurg la acest izvor, fiindcă tratatele de istorie generală nu dau de obicei destulă atenție politicii coloniale a statelor europene și mai cu seamă rezultatelor acesteia în ce privește evoluția politică a lumii civilizate. Puținele pagini consacrate acestei chestiuni, consideră politica colonială și rezultatele ei ca un capitol accesoriu, de puțină însemnătate față de peripecțiile evenimentelor pur europene. Pe de altă parte, înainte de războiu, chiar în statele aliate de astăzi, istoricii prea deseori erau porniți, tratînd în special despre politica colonială engleză, să o privească printr'o prizmă de ostilitate și invidie, ca o acțiune lung prevăzătoare și perseverentă de acaparare a teritoriilor quasi-pustii sau locuite de populații înapoiate, barbare sau sălbatice, în scopul exclusiv de înăvușire și exploatare. Această acțiune doar a motivat mai cu deosebire cunoscuta caracteristică defăimătoare a „perfidului Albion“.

Nota apologetică din lucrarea profesorului din Manchester, îl duce cîteodată la excesul contrariu. El vede în rezultatele politicii coloniale engleze mai curînd niște fenomene spontane și chiar accidentale, produse împotriva voinții bărbaților de stat ai Imperiului britanic.

Din cauza aceasta autorul nostru nu numai că trece sub tăcere semnificativă multele episoade dramatice din istoria Marii Britanii, — ca distrugerea de către flota britanică a marinei daneze în fața Copenhagei prin surprindere în plină pace, sau ca vestitele războaie pentru a impune cu forța populațiilor chineze consumarea opiumului, — dar oridecîte ori vorbește despre vreuna din expansiunile coloniale engleze, savantul istoric din Manchester nu uită să-și presare expunerea cu afirmări menite să înlătore orice învinovățire de acțiune pregătită sau chiar voită. Imi permit cîteva citații, caracteristice în această privință: „Oamenii ei de stat (ai Marii Britanii) au fost totuși departe de a dori o expansiune ulterioară...; „și în unele cazuri, anume în India, necesitatea politică părea a cere anexări. Auto-

* „The Expansion of Europe. The Culmination of Modern History“ by Ramsay Muir. London 1917.

ritățile metropolitane s'au găsit astfel, cu cea mai perfectă bunăvoință, în afară de puțința de a exercita vre-o restrângere efectivă asupra mișcării în această direcție; și Imperiul britanic, colosal și fără de aceasta, continua să crească“...; „este cu desăvârșire cert că creșterea teritoriului britanic nu poate fi atribuită în nici o măsură unei politici plănuite sau avidității guvernului metropolitan, care a făcut tot ce i-a stat în puțință ca s'o împiedice“...; „stabilirea puterii («control») britanice asupra Egiptului a fost datorită celui mai curios lanț de evenimente neprevăzute și neașteptate“...; „Marea Britanie a trebuit să ia asupra-și reconstruirea politică și organizația economică a Egiptului. Nădejdea ei și intenția ei au fost de a desăvârși această operă cât se poate mai repede, spre a se retrage dintr'o întreprindere grea și ingrătă, care a adus-o în relațiuni foarte delicate cu alte puteri interesate în Egipt. Dar nu i-a fost ușor a se retrage“...; etc. etc.*.

Oricît de tendențioasă s'ar părea această înfățișare a lucrurilor, în naivitatea ei voită, ea, din punctul nostru de vedere, este mai apropiată de adevărul obiectiv decît teza contrarie.

În adevăr, oricum am judeca scopurile imediate și metodele politice engleze, rezultatele ei în ce privește evoluția organizațiilor politice, trec, desigur, peste toate prevederile și planurile acelor bărbați de stat, care au condus Imperiul britanic în cursul veacurilor trecute.

Aceste rezultate sînt produsul forțelor istorice elementare, care au impus irezistibil adaptarea formelor politice la condițiile nouă de viață socială din lumea întreagă. Față de aceste condiții imperioase, concepțiunile și scopurile recunoscute ale bărbaților de stat s'au dovedit cu drept cuvînt de puțină însemnătate. Și marile transformări, care au izvorît de aici, sînt tot așa de necesare, cum a fost inevitabilă în timpul lor trecerea organizației politice dela „statul-cetate“ al antichității clasice la Imperiul roman, sau dela sistemul feudal la statul național.

Din acest punct de vedere, istoricul dela Universitatea din marele centru industrial englez, n'a avut altă nevoie să pledeze pentru inocența politicei coloniale a Marii Britanii.

Pentru a lămuri rostul adînc al acestui proces, vom rezuma mai întăiu faptele cum ni le prezintă însuși profesorul Ramsay Muir.

Titlul cărții sale este mai larg și, în același timp, mai îngust decît cuprinsul ei real. Mai larg, fiindcă, vădit, autorul se interesează mai mult de justificarea politice engleze decît de „expansiunea Europei“ propriu-zisă. Mai îngust, fiindcă din expunerea lui ese la iveală nu numai această „expansiune“, ci mai cu seamă noua îndrumare în evoluția organizațiilor politice.

În tot cursul evului mediu, Europa nu a avut contact direct.

* *Op. cit.*... p. 100, 101, 164, 167.

cu restul lumii. Cuceririle Islamului ridicau o barieră de neînvinge între Europa și Asia. Mărfurile Orientului se aduceau cu caravanele până la porturile Mării Negre sau ale Siriei și ale Egiptului, unde trebuia să le caute negustorii italieni. Aceștia nu puteau însă pătrunde ei înșiși în interiorul continentului. Iar lumea de peste ocean era încă necunoscută.

În această izolare organizațiile politice nu puteau, bineînțeles, să fie influențate, în evoluția lor, decât de evenimentele și condițiile vieții sociale din Europa.

Dar descoperirile marilor navigatori spanioli și portughezi dela sfârșitul veacului al XV-lea, provocate tocmai de căutarea unui drum liber spre India, au creat o situație nouă și au dat naștere politicii coloniale europene. Pe urma acesteia însă, s'au dezvoltat condițiuni nouă în viața socială și economică a lumii, care treptat și pe nesimțite au determinat altă directivă în evoluția ulterioară a structurii de stat.

Fiind dată însemnătatea pe care au avut-o după aceste descoperiri, pentru economia națională și puterea politică a unui stat, dezvoltarea marinei lui, se poate spune, că din acest moment se începe lupta seculară pentru supremația navală, și, din acest moment, Anglia și-a impus o normă nestrămutată pentru toată acțiunea ei de stat: Orice ori un stat se ridică ca o forță navală de primă ordine, ea începe împotriva lui o luptă implacabilă și caută să-și asocieze în această luptă pe toți rivalii continentali ai aceluia stat. Aceștia duc tot greul sacrificiilor, iar lupta nu se sfârșește până la distrugerea puterii navale a inamicului comun.

Astfel, rînd pe rînd, au fost nimicite forțele maritime ale Spaniei, ale Țărilor de jos, ale Franței. Și fiecare din aceste distrugereri înseamnă o nouă etapă în istoria „expansiunii Europei” și duce la formarea supremației navale zdrobitoare a Angliei, iar „accidental” și la crearea uriașului Imperiu britanic, fără analogie în istorie. De aici însă rezultă fatal și o nouă îndrumare a evoluției politice, menită să schimbe din temelie principiile de organizare a statelor.

În cursul veacurilor de „expansiune europeană”, Anglia a luptat numai pentru libertatea mărilor, pentru dreptate, pentru civilizație. Pentru aceste mari principii au sîngerat aliații ei, însă în același timp, „spontan”, „accidental” și „fără voce” sau chiar „împotriva celei mai perfecte bunăvoinți a oamenilor ei de stat”, dominațiunea ei peste oceane ajungea tot mai covârșitoare și posesiunile ei coloniale se întindeau nemăsurat în toate continentele.

În acest proces se pot distinge mai multe epoci consecutive :

Prima fază a „expansiunii europene” e caracterizată prin supremația sau, mai bine zis, prin monopolul colonial al Spaniei.

Printr'o deciziune a Papei din 1493 toată lumea extra-europeană a fost împărțită între Spania și Portugalia. Toate Oceanele,—afară de nordul Oceanului Atlantic,—au fost prin această deciziune închise pentru marinele altor națiuni.

Însă Portugalia a fost prea slabă ca putere militară și navală, așa că în cursul veacului al XVI-lea atât ea însăși cât și imperiul ei colonial au căzut sub puterea Spaniei, care prin dominațiunea în America centrală și cea de sud devenise cea împărăție colosală, în care „soarele nu apunea niciodată“.

Era natural ca Anglia, Franța și Olanda, pentru motive deosebite, să se ridice împotriva acestei supremații. Lupta a culminat cu distrugerea „Marei Armade“ în fața coastelor engleze, în 1588, de când începe decadența puterii spaniole. „Această supremă victorie—spune profesorul din Manchester,—a lăsat căile oceanului deschise nu numai pentru Englezi, ci pentru marinarii tuturor națiunilor. Prin primul ei mare triumf, marina engleză a stabilit Libertatea Mărilor, al cărei principal apărător ea a rămas întotdeauna din acel moment“.*

Pentru moment însă, această „libertate a mărilor“ nu putea încă avea înțelesul ei specific englezesc. Olanda se afla în posesiunea unei marine puternice și pentru mai multe decenii ea a știut să-și afirme o adevărată supremație navală. Olanda a format imediat două mari „Companii“ pentru India de Est și pentru India de Vest și și-a întins stațiunile navale, factoriile sau chiar coloniile în India propriu-zisă, în Arhipelagul Malaez, în Ceylon, în Africa de Sud, în Australia, în Noua Zelandă, într-o multime de insule ale Polineziei și de lângă coastele Americii, în Guyana, în Brazilia, precum și în America de Nord, unde a fost între altele întemeiată o mare colonie sub numele de „Noua Olanda“, cu capitala *Noul Amsterdam*,—actualul New-York.

Astfel, Țările de Jos și-au creat „un monopol comercial cu desăvîrșire intolerant“, spune autorul nostru**. Bine înțeles, Anglia a simțit că această situație nu e tolerabilă, în interesul civilizației.

În urma unei serii de războaie, începute sub Cromwell și care au culminat sub Carol II cu cucerirea coloniei „Noua Olanda“ (1667),—care se intercalase așa de incomod între coloniile engleze,—Olanda a pierdut, cu o parte din colonii, preponderența ei navală și n'a mai putut avea vre-o acțiune politică, decît la remorca Angliei.

Astfel s'a încheiat a doua fază a „expansiunii europene“. În fața Angliei nu mai rămăsese ca mare putere maritimă decît Franța.

Franța înființase, până în acest moment, și ea o „Companie“ pentru India de Est și întemeiasse două colonii în America de Nord: Acadia (Nova Scotia) în 1605 și Canada în 1608, aproape în același moment cu primele colonii engleze de pe acel continent.

Istoriograful „expansiunii europene“ ține să releveze că dela început coloniile franceze au fost caracterizate prin „o putere centrală despotică, o organizație feudală și o atîrnare desăvîrșită

* Op. cit., p. 22.

** Op. cit. p. 26.

de voința Regelui și de sprijinul lui”,* evident împotriva interesului civilizației și al dreptății.

Totuși primele decenii după triumful asupra Olandei au fost relativ calme. Fiecare din cei doi rivali, rămași față în față, caută să-și întindă posesiunile și să-și întărească forțele navale, fără să îndrăznească pentru moment lupta decisivă. Chiar cele două războaie de sub Louis XIV trebuie considerate numai ca „preliminarii”, cum se exprimă Ramsay Muir. Prin pacea din Utrecht (1713) care a pus capăt războiului pentru succesiunea spaniolă, Philippe V și-a păstrat tronul, Franța și-a menținut granițele în Europa, dar a trebuit să cedeze Angliei ca „preliminarii” Acadia, vastul basin al băii Hudson și insula bogată în pescărie New Foundland (Terre-Neuve).

Însă după 1713 puterea navală și colonială franceză n'a fost încă înfrântă, și un moment se părea că Franța chiar cîștigă teren față de Anglia. Compania franceză a Indiei de Est, sub conducerea genială a lui François Dupleix, a reușit să-și croiască un imperiu în marea peninsulă asiatică și să facă o formidabilă concurență întreprinderilor engleze. Insulele franceze din India de Vest prosperau și plantațiunile lor de trestie de zahar inundau piețele. Franța lua o parte tot mai largă la comerțul de sclavi în Africa Occidentală. Canada își mărea vertiginos populația și, în urma întemeierii Noului Orleans la gurile Mississipiului și a organizării coloniei Louisiana (1717), se părea că aproape trei pătrimi din continentul nord-american sînt menite să cadă definitiv sub puterea Franței.

„În răstimp, — spune cu o caracteristică candoare savantul din Manchester, — Englezii s'au trezit în fața faptului că Anglia, aproape *printr'un șir de accidente (sic!)*, a ajuns centrul unui imperiu și în fața necesității de a da acestui imperiu oarecare organizare sistematică”.**

Și, mai cu seamă, interesul superior al civilizației cerea ca rivalul să fie redus la limitele convenite. De aici două războaie, din care în deosebi războiul de șapte ani (1756—1763) a netezit în sfîrșit situația. În presă și în parlament, au răsunit atunci vocea nobilă a marilor Englezi, pentru cauza libertății și a dreptății. Regele Friederich II al Prusiei a fost îndemnat să se asocieze cauzei drepte și, sprijinit de resursele nesecate ale Marii Britanii, o serie de victorii strălucite a armelor prusiene au creat în sfîrșit, după multe tribulațiuni, o conjunctură prielnică, și Anglia a încheiat cu Franța o pace... separată...

Cu multă obiectivitate, tratatul englez asupra „expansiunii europene”, publicat în 1917, — în momentul în care Anglia ducea un alt războiu pentru civilizație, dreptate și libertate, de astădată în alianță cu Franța împotriva succesorului lui Friederich II, — precizează astfel consecințele războiului de șapte ani:

* *Op. cit.* p. 33.

** *Op. cit.* p. 40.

„Drapelul francez a fost aproape măturat (swept) depe fața mărilor. Posesiunile franceze din Canada au fost invadate și cucerite. Odată cu căderea Quebecului s'a hotărît că sistemul de *self-government*, și nu acela al autocrației, va prezida destinele continentului nord-american; iar... Marea Britanie s'a ridicat în 1763 ca *suprema putere colonială a lumii*“...*

Acesta însă a fost un simplu *accident*, — rezultatul principal a fost că libertatea, dreptul și civilizația au biruit încă odată.

Rezultatele primelor trei faze ale „expansiunii europene“ pot fi deci rezumate după cum urmează :

America centrală și cea de sud au rămas sub „guvernarea stagnantă și reacționară“ a Spaniei, și în parte a Portugaliei; Java și o mică colonie a Capului Bunei-Speranțe sînt în mîna Olandezilor; o amestecătură de mici așezări europene în insulele Vest-Indiei și o fâșie de factorii europene dealungul coastelor Africii de Vest; toată partea orientală a continentului nord-american însă este acoperită de colonii engleze prospere; Canada, locuită încă de Francezi se află sub dominațiunea britanică; în același timp au fost puse temelii solide pentru puterea britanică în India, unde Francezii și Olandezii au pierdut terenul. „Însă din toate națiunile europene, care au luat parte la vastul proces de expansiune, numai cea engleză își păstrase încă vitalitatea și puterea expansivă“...**

În curînd, era revoluționară a accentuat încă aceste rezultate.

Cruzimile și excesele Marii Revoluții franceze au provocat o furtună de indignare în Anglia. Marele orator Edmond Burke exclama, în Camera Comunelor, agîtînd un pumnal: „acesta este simbolul libertății, al fraternității și al egalității proclamate la Păris“...

Bine înțeles, tot Anglia a fost sufletul coalițiunii care s'a ridicat ca să apere ordinea, dreptul, libertatea și civilizația împotriva „sanchiuoșilor“ revoluționari. Și cînd, din războaiele de apărare ale Republicii, s'a născut Imperiul, lovitura de grație militarismului lui Napoleon a fost dată de mareșalul englez Wellington cu ajutorul generalului prusian Blücher.

Lumea a răsuflat.

Dar „în răstimp“ Anglia și-a anexat posesiunile olandeze din sudul Africii (Colonia Capului Bunei-Speranțe), Ceylonul și Iava (aceasta din urmă a fost însă restituită în 1815), a luat în stăpînire Australia și Noua Zelandă, dar mai cu seamă, plecînd dela începuturile modeste ale „Companiei Indiei de Est“, și-a întins dominațiunea în toată India, care, cu încetul, a intrat în Imperiu pînă la Himalaia.

E adevărat că, mulțumită unei greșeli politice, — singura în toată istoria lungă a „expansiunii europene“, — revoluția a deslipit de Imperiul britanic treisprezece colonii din America de Nord.

* *Op. cit.* p. 49.

** *Op. cit.*, p. 53.

Dar faptul că în aceeași perioadă și posesiunile spaniole din America centrală și sudică au fost pierdute pentru metropolă, a putut servi ca o consolare și oarecare compensație, prin stabilirea libertății comerciale în aceste vaste regiuni.

Astfel în 1815, cînd s'a încheiat era revoluționară, pe cînd posesiunile coloniale ale tuturor celorlalte națiuni europene reprezentau o cantitate neglijabilă, Anglia stăpînea continente și subcontinente, — Canada, Australia, India, Africa de sud, — fără să mai vorbim de neenumăratele insule, factorii comerciale și stațiuni navale, împrăștiate pe toată suprafața globului. Și ea simțură stăpînea oceanele.

Așadar în acest moment „expansiunea Europei“ se reduce de fapt numai la expansiunea Angliei.

În cursul veacului al XIX-lea, cîtă vreme celelalte state europene au avut alte griji, Marea Britanie a putut încă să-și consolideze nemărginitul imperiu printr'o serie de „accidente“ ferice.

Avansarea Rusiei în Asia a silit-o să-și întindă dominațiunea în India până la granițele ei „naturale“ și chiar să-și asigure un fel de protectorat sau „sferă de influență“ în Tibet, Afganistan și Persia. Cu războiul Anglo-Chinez din 1840 s'a început „penetrațiunea“ marelui Imperiu Celest, care a fost forțat să-și deschidă sau chiar să cedeze mai multe porturi și cîteva insule de lîngă coastă. Posesiunile din Africa au fost întinse, și în urma unui războiu crîncen au fost anexate cele două republici quasi-independente ale Burilor. Egiptul a fost ocupat și Anglia și-a asigurat „Libertatea“ Canalului de Suez. Nu mai vorbim de multe alte tratate minunat combinate, ca acel cu Japonia, care i-a întărit situația în Oceanul Pacific.

Pe de altă parte, supremația comercială și industrială, și resursele aproape nemărginite care au rezultat din ea, au dus la popularea repede a coloniilor anglo-saxone și la marea lor prosperitate.

Astfel, în ajunul Marelui Războiu, Imperiul britanic ajunsese la o întindere de peste 30 milioane de kilometri pătrați, acoperind „o pătrime din suprafața uscatului pămîntesc“ cum înregistrează cu o vădită satisfacție istoricul nostru.* Populația totală a Imperiului ajunsese la vr'o 400 milioane de suflete, adică aproape de zece ori mai mare decît populația metropolei.

Dar spre sfîrșitul veacului trecut și la începutul veacului al XX-lea, au început din nou și alte state să ia parte mai activă la „expansiunea Europei“.

E adevărat că la această dată nu mai rămăsese de împărțit decît prea puțin lucru, în afară de continentul african.

Totuși, din cele două puteri apusene de frunte, Franța a reușit să-și constituie, în Tonkin și în Africa, un imperiu colonial de 12 milioane kilometri pătrați (cinci milioane de mile pă-

* Op. cit. p. 191.

trate), din care o mare parte e acoperit de deșerturile Saharei, ce-i dreptul, dar cu o populație de vr'o 40 milioane, egală deci cu a metropolei; iar ultimul venit pe arena „Puterilor mondiale”, Imperiul german, a pus stăpînire pe o întindere teritorială de vr'o 2½ milioane de kilometri pătrați, aproape exclusiv în Africa, afară de cîteva insule în Pacific și de o stațiune pe coastele Chinei.

S'ar părea că aceste domenii coloniale, chiar din punctul de vedere pur cantitativ, fără să luăm în considerație pe cel calitativ, nu sufăr nici o comparație cu Imperiul britanic, mai ales în ce privește Germania.

Totuși, pe nesimțite, bărbații conducători ai Angliei au ajuns la convingerea că civilizația, dreptul și libertatea lumii trebuiau încă odată salvate, și anume împotriva Germaniei.

Pentru ce?

Profesorul Ramsay împărtășește în această privință, bineînțeles, părerea ortodoxă: Germania tindea la dominațiunea lumii. E destul să cităm pasagiul elocvent în care ni se afirmă că războiul ar fi izbucnit chiar dacă în 1914 „un nepopular arhiduce austriac, semnificativ *nepăzît de poliția austriacă*, n'ar fi fost foarte oportun omorît de un supus austriac pe teritoriul austriac”...*

E subțire...

Dar, lăsînd la o parte chestia responsabilității pentru izbucnirea războiului, admitînd chiar teza antantistă că răspunderea întreagă cade asupra Germaniei, — de unde rezultă că Germania tindea la „dominațiunea mondială”?

Din aviditatea ei de a-și crea un imperiu colonial în Africa?

Dar iată ce este silit să spună în această privință însuși profesorul Ramsay Muir:

„Cel mai remarcabil, în multe privinți, din toate aceste imperii subit dobîndite (în Africa), a fost cel german. Pentru că de fapt el a fost cîștigat în întregime fără războiu și chiar fără serioase asperități (serious friction), într'un timp de trei ani; el a costat incomparabil mai puține tulburări, decît acelea pe care a trebuit să le suporte oricare altă putere Europeană în organizarea posesiunilor sale extra-europene... Acest imperiu, ușor dobîndit, a fost desigur puțin întins, avînd cu puțin peste un milion de mile pătrate, ceva mai mult decît a cincea parte din posesiunile coloniale franceze... Relativa neînsemnătate a teritoriului a fost desigur datorită faptului că Germania în realitate a luat parte cea din urmă la cursă: ea n'a făcut nici un pas pentru a dobîndi teritorii, ea n'a manifestat nici o dorință de a le dobîndi înainte de 1882; dacă ea ar fi început cu zece ani înainte, cum ar fi putut ușor face, — fără nici o îndoială, ea ar fi putut obține un lot mult mai larg din solul african”.**

* Op. cit. p. 217.

** Op. cit., p. 149—150.

Nici ca procedare, — și nu vorbim aici de răpirea dela Olanda, în învâlmășagul erei revoluționare, a coloniei Capului, e destul să amintim recentul războiu împotriva Burilor, — nici ca rezultate obținute, acțiunea Germaniei în Africa, la care se reduc aproape toate posesiunile ei coloniale, nu suferă nici o comparație cu cea a Angliei.

Iată cum se exprimă în altă parte, în ce privește rezultatele, însuși denunțatorul imperialismului german:

„Cînd împărțeala Africei a fost desăvîrșită, partea totală a Marii Britanii s'a ridicat la $3\frac{1}{2}$ milioane de mîle pătrate (peste nouă milioane de kilometri pătrați) cu o populație de peste 50 milioane de suflete, și ea cuprindea cele mai bune regiuni ale continentului: imperiul britanic, numai din Africa, a fost mai mult ca de trei ori mai întins decît imperiul colonial întreg al Germaniei, care a fost limitat aproape numai la Africa“...*

Și să notăm bine, că în socoteala aceasta nu intră Egiptul, ocupat — chipurile — provizoriu, dar care face parte necontestabil definitiv din domeniul african al Marii Britanii.

Poate dar, acțiunea Germaniei în Africa, atît de modestă, să dovedească năzuința ei la dominația mondială?

Atunci, această năzuință ar fi rezultat din concepția „Mittel Europa“? „Berlin-Bagdad“? Din intrarea Turciei în „sfera de influență“ a Germaniei?

În privința acesteia din urmă găsim însă în „Expansiunea Europei“ o prețioasă mărturisire:

„Din punct de vedere abstract, dominația germană asupra țărilor părăginite și rău guvernate din Imperiul turc ar fi însemnat o propășire reală a civilizației... În sine ea nu ar fi fost mai puțin justificabilă decît dominațiunea britanică asupra Egiptului sau asupra Indiei“.**

Profesorul din Manchester e prea modest. Germania nu-și putea întinde „sfera de influență“ în Turcia fără *consimțimîntul* acesteia. Nu pe această cale însă, Anglia a dobîndit și a menținut dominația în India și în Egipt.

În orice caz concesiunea unei linii de cale ferată și „dominațiunea“ (dominion), care ar putea rezulta de aici, nu are nici o analogie cu tratatul, să zicem, prin care Anglia și Rusia și-au împărțit „sferele de influență“ în Persia, fără să se sinchisească de voința acesteia, sau cu acela prin care Anglia a lăsat Franței mîna liberă în Maroc.

Apoi, la baza concepțiunii „Mittel-Europa“ se afla tratatul de alianță dintre Germania și Austro-Ungaria, tratat care era tot atît în interesul celei din urmă cași în al Germaniei. Și dacă interesul Austro-Ungariei — o mare putere europeană — ar fi cerut la un moment dat ruperea acestui tratat, ea ar fi avut unde căuta sprijinul pentru a-și afirma voința.

* *Op. cit.*, p. 163.

** *Op. cit.*, p. 157.

Aceste procedee și rezultate, prin sine înseși, nu pot justifica teama de „dominațiunea mondială” germană.

Această dominațiune, mai cu seamă în fața imensității și a caracterului specific al Imperiului britanic, ar fi fost cu neputință, chiar dacă Germania ar fi câștigat războiul continental și ar fi realizat „Mittel-Europa”.

În adevăr, însuși apologetul expansiunii engleze ne arată, că Leviathanul britanic își întemeiază sistemul de apărare pe o „admirabilă distribuție strategică”, încît uriașul imperiu „este deschis atacului în excepțional de puține puncte, altfel decît pe mare”, iar forța lui navală „îi asigură desăvîrșita comandă asupra căilor maritime”.*

Și numai la înfrîngerea puterii navale a Angliei nu putea visa Germania în 1914.

Celelalte argumente pentru a dovedi primejdia dominațiunii mondiale germane, sînt aproape la înălțimea delicatei însinuări, că Austriacii au pus ei înșiși la cale asasinatul Arhiducelui Frantz Ferdinand.

Așa, de pildă, ni se releyează „obraznicia” Germaniei în chestia marocană. Dar această obraznicie a fost provocată de tratatul franco-englez, prin care Franța conceda Angliei Egiptul, care nu-i aparținea, iar Anglia recunoștea dreptul Franței asupra Marocului, care îi aparținea și mai puțin.

Pentruce dărînta unei a treia Mari Puteri, de a se folosi și ea de această dărnicie din lucrul altuia, ar constitui, față de moravurile internaționale ale epocii, o pretenție la „dominația mondială”?—A „ciupit” și ea și s'a mulțumit.

Dar conducătorii Germaniei și-au însușit lozinca: *Weltmacht oder Niedergang*, Putere Mondială sau prăbușire!

Da. Dar mai înainte, „Putere Mondială” nu înseamnă „dominațiune mondială”.

Putere mondială este Anglia, este Franța și Statele-Unite, a fost Rusia țaristă și vrea să fie acum și Italia.

Pentruce nu era legitim să dorească același lucru și Germania?

Însuși istoricul „expansiunii europene” ne spune că trăim în „era statelor mondiale” (*the era of the world-states*). „World-state” se traduce destul de exact în nemțește prin „Weltmacht”.

În al doilea rînd, formula „Weltmacht oder Niedergang” este o simplă constatare a realității, pe care o recunoaște însuși Ramsay Muir, cînd ne spune, că în fața uriașelor Imperii ca Marea Britanie, Rusia țaristă sau Statele-Unite, „statele-națiuni ale Europei s'au simțit în afară de orice proporție (*out of scale*), în-tocmai cum republicile și principatele italiene în veacul al XVI-lea au trebuit să se simtă în afară de orice proporție în comparație cu noile state-națiuni de atunci, ca Spania și Franța”.**

* *Op. cit.*, p. 192.

** *Op. cit.*, p. 136.

Și precum atunci această situație a determinat evoluția organizațiilor politice spre forma de „stat-național“, tot așa și acum statele naționale, în măsura puterilor lor, au căutat, prin participare la „expansiunea europeană“, să se ridice la rangul de stat mondial, la rangul de Putere Mondială,—adică să aibă oarecare greutate în acel echilibru delicat, să facă parte din acel „concert mondial“, care pe nesimțite a luat locul „concertului european“ și care diriguește destinele lumii. Toate celelalte state sînt într'o stare de vădită inferioritate,—*out of scale*,—dacă nu chiar într'o stare de subordonare.

În faza istorică încheiată la 1914, aceasta a fost calea impusă de evoluția politică, sub pedeapsa de decădere, tuturor Marilor Puteri,—ca rezultat necesar „al expansiunii europene“.

Și imperialismul Germaniei, statul național apărut cel din urmă în arena „expansiunii“, este tot așa de nediscutabil cași năzuința ei de a se afirma ca „Putere Mondială“, dar tot atât de legitim sau pernicios, ca ori și care alt imperialism și orice altă ambițiune de „Putere Mondială“,—nici mai mult dar nici mai puțin.

A tăgădui Germaniei rangul de „Putere Mondială“, cu toate consecințele acestei situații,—însemna, în condițiile internaționale dinaintea de războiu, aruncarea ei într'o stare de inferioritate și subordonare.

Germania, prin urmare, „cu drept cuvînt putea să afirme: Putere Mondială sau decădere, dacă nu prăbușire. Și realitatea a dovedit că o aștepta chiar prăbușirea.“

Nu! Cauzele conflictului sînt mai serioase, decît primejdia dominațiunii germane: ele trebuie căutate în condițiunile generale, create de „expansiunea europeană“.

În adevăr, „expansiunea europeană“ a dus nu numai la dobîndirea domeniilor coloniale, ci mai cu deosebire la crearea unor condițiuni speciale de viață economică universală, față de care chiar coloniile, în sine, aveau puțină însemnătate.

În aceste condițiuni, țările înapoiate economiceste depe globul întreg, fără distincție de colonii propriu zise, s'au transformat într'un vast cîmp de exploatare economică a capitalismului industrial și financiar. Aceasta a determinat plasarea imenselor capitaluri în toate „zonele exploatabile“, (capitalul german plasat în străinătate, deși cu mult mai puțin însemnat decît cel englez, întrecea 30 miliarde în aur) și a dus la crearea unor vaste întreprinderi industriale și comerciale în toate punctele și regiunile rotîndului pămîntesc.

Dela această acțiune atîrnă prosperitatea, puterea și prestigiul metropolelor capitaliste.

Complexul de interese de stat este astăzi mult mai variat și mai complicat în comparație nu numai cu timpul antichității clasice, cînd fiecare stat în parte se înfățișa ca o sferă de interese mai mult sau mai puțin izolată și de sine stătătoare, limitată la granițele stricte ale statului,—dar și cu toate epocile trecute.

Se poate spune că pentru o Putere mondială nici o chestiune care interesează în orice punct al pământului dezvoltarea economică generală, nici o problemă mondială de economie sau finanțe, de industrie sau comerț, nu-i mai este străină.

În chiar structura ei de stat intră, în afară de teritoriul național propriu zis, nu numai coloniile, protectoratele, „ocupațiunile“, „mandatele internaționale“, „sferele de influență“, etc. etc., dar și toate zonele de exploatare economică de diferite naturi, toate concesiunile și privilegiile industriale sau comerciale, care de fapt duc la o subordonare politică și creiază un fel de legătură de suzeranitate, — vagă și imprecisă, după vechile principii de drept, e adevărat, dar foarte reală și cu enorme consecințe practice.

Tocmai prin această structură organizația politică din „era statelor mondiale“ se deosebește radical de cea a statelor naționale de altădată.

Această evoluție se sprijină în mod necesar pe dezvoltarea marinelor comerciale și de războiu, într-o progresiune necunoscută în epocile anterioare. Englezii doar au lansat lozincă: *Trade follows Flag*, comerțul și industria urmează pavilionului.

Imperiul german, printr-o efortare unică în istoria lumii, a ajuns, în două-trei decenii, la o așa înălțime de dezvoltare capitalistă, industrială și comercială, încât a putut să fie clasat imediat după Anglia.

Natural, în aceste condiții, și forța navală germană, deși departe de a fi putut contesta supremația britanică, ajunsese a doua la rind între forțele maritime ale lumii. Acesta a fost singurul mijloc pentru Germania de a se afirma și de a se menține ca Putere Mondială.

Dar în faptul acesta se ascund și cauzele animozității britanice, — nu acel milion de „mîle pătrate din Africa, nu „Berlin-Bagdad“, și nici măcar „Mittel-Europa“, și cu atât mai puțin spectrul „dominațiunii mondiale“ germane, care n'au existat decît pentru scopuri polemice.

Și trebuie să recunoaștem, că politica engleză a fost perfect de logică. Bărbații conducători ai Marii Britanii au fost la 1914 consecuenți cu toată istoria „expansiunii europene“, așa cum o expune istoricul ei însuși.

Profesorul de Istorie modernă dela universitatea din Manchester ne spune în adevăr, că pentru Imperiul britanic „comanda sigură a căilor maritime, prin care membrele lui sînt legate între ele, este absolut vitală pentru existența lui“; iar într'altă parte: „Dacă tridentul (Tridentul lui Neptun, adică dominațiunea asupra mărilor), ar cădea în orice alte mîni decît ale Marii Britanii, existența Imperiului britanic, și chiar mijloacele de subsistență a țării-mumă (Britisch homeland) ar fi lăsate la discreția celuiia care l-ar mînuși“.*

Un mare englez, Alfred Wallace Russel, s'a exprimat odată

* *Op. cit.*, p. 192 și 206.

și mai brutal : Marea Britanie ar pieri, dacă chiar numai timp de o lună nu ar fi în măsură să silească restul lumii să o hrănească. Ceiace nu-i poate fi asigurat decît printr'o supremație navală necontestată și zdrobitoare.

Avem a face, prin urmare, cu un fatal conflict de interese, care în condițiunile de până astăzi ale relațiunilor internaționale nu putea avea altă soluție decît războiul „până la istovire“.

În cursul veacurilor, cum am văzut, pentru aceste motive, Marea Britanie se ridica neapărat cu toată puterea ei, coaliza toate interesele, toate rancunele, toate revendicările, și chiar toate prejudecățile și patimile, împotriva statului care ajungea să aibă marina cea mai puternică după ea.

Până în preziaua Marelui Războiu, Imperiul britanic venea doar în conflict, în mai multe puncte, și cu Rusia țaristă. Dar aici regularea definitivă a socotelilor putea să fie aminată,—mai cu seamă în urma operației radicale pe care marina rusă o suferise în războiul cu Japonia. Cîteva aranjamente provizorii și chiar sacrificii reale în asemenea condițiuni nu contează. Germania avea marina comercială și de războiu cea mai puternică, și în necontenită creștere. Aici era nodul problemei.

Astfel, după puterea navală spaniolă, olandeză și franceză, a venit ceasul de cumpănă și pentru puterea navală germană.

Acesta este singurul motiv real, singura rațiune adîncă, pentru care Anglia, cu ajutorul unei formidabile coalizioni, salva la 1914 civilizația, dreptul și libertatea lumii, nu împotriva colosului țarist, cu organizația lui despotică de stat, în care se sbăteau zecile de milioane de oameni ale naționalităților oprimate, ci împotriva unei națiuni din fruntea civilizației europene, a cărei organizație politică era bazată, în fond, pe aceleași principii esențiale ale dreptului public modern.

Aceiași fatalitate, care apasă asupra întregului proces de „expansiune europeană“, a împus în 1588 opera de salvare a civilizației, a dreptului și a libertății împotriva Spaniei, în 1667 împotriva Țărilor de Jos, în 1763 și 1815 împotriva Franței, și în 1914 împotriva Germaniei.

Am scris aceste rînduri nu pentru a critica politica Marii Britanii, nici pentru a reedita polemicele inutile asupra „răspunderilor“ războiului.

Am voit numai să desvălesc resorturile ascunse ale procesului istoric care a culminat în Marele Războiu. Pentru aceasta am recurs exclusiv cu tot dinadinsul la datele strînse de istoricul „expansiunii europene“,—un savant englez de mare autoritate, al cărui ortodoxism în această privință este în afară de orice discuție.

Cetitorii au observat că profesorul Ramsay Muir nu se interesează nici de chestia Alsaciei și Lorenei, nici de violarea neutralității belgiene, nici măcar de Serbia, pentru a cărei apărare a fost în aparență declanșat războiul,—aproape nu amintește de ele. Și în adevăr, față de factorii de căpetenie, care au dus la cataclism, toate acestea sînt chestiuni secundare, cași faimoasele răspunderi ale cancelariilor diplomatice. Și, desigur, istori-

cii viitorului, cînd patimile se vor fi potolit, se vor preocupa foarte puţin de persoanele d-lor Bethmann Hollweg, Sazonov sau Sir Edward Grey, cînd vor căuta să lămurească cauzele adînci ale catastrofei care a pus în primejdie civilizaţia lumii.

Mai mult. Recunosc că, în situaţia de fapt, Anglia nu a putut face altfel de cum a făcut, fără primejdie reală pentru viitorul ei. Tot aşa nici Germania, — fără aceiaşi primejdie pentru ea.

Şi dacă peripeziile istoriei ar fi pus în acel moment în faţa Imperiului britanic, în locul Germaniei, orice alt stat în posesiunea celei mai mari forţe navale după cea britanică, — Anglia ar fi avut, ar fi fost silită să aibă aceiaşi politică faţă de acel *al doilea stat maritim*.

Nimic nu poate caracteriza mai bine actuala fază istorică şi neajunsurile organizaţiunii politice mondiale, decît acea fatalitate care duce cel puţin odată pe veac la războaie crîncene între statele din fruntea civilizaţiunii europene, şi care impune marii naţiuni anglo-saxone, căreia omenirea îi datoreşte principiile esenţiale ale dreptului său public, să „salveze civilizaţia“ împotriva Spaniei, tocmai în veacul în care marii ei navigatori descopăr lumea de peste ocean, în veacul lui Calderon şi Lope de Vega; — împotriva Olandei, tocmai în veacul în care aceasta contribuie la tezaurul comun al civilizaţiei cu opera unui Spinoza, a unui Grofius, sau a unui Rembrandt, cu toată marea ei şcoală de pictură; — împotriva Franţei, tocmai în veacul Marii ei Revoluţii şi al „Declaraţiunii Drepturilor omului şi ale cetăţeanului“, — precum şi acum, împotriva Germaniei, cînd oamenii ei de ştiinţă şi cugetătorii ei stau în primele rînduri ale mişcării ştiinţifice universale, cînd ea a dat muncitorimii din lumea întreagă evanghelia ei socială...

De unde izvorăşte această fatalitate ?

Polemicele din ziare şi declamaţia dela întrunirile publice, care au înlocuit elocvenţa eroilor lui Homer de pe cîmpul de bătăe, evident, nu pot da răspuns la această întrebare, ci numai lămurirea caracterelor mai adînci ale procesului de „expansiune europeană“, desvălirea resorturilor lui ascunse.

Aceste resorturi trebuiesc căutate, cum am văzut şi mai sus, în procesul economic, care se dezvoltă paralel cu procesul politic, sau mai bine zis serveşte de substrat acestuia din urmă.

Primele epoci ale „expansiunii europene“ corespund aceluşi moment al evoluţiunii capitaliste, pe care Karl Marx l-a descris ca „faza de acumulare primitivă a capitalului“, precum epocile ulterioare corespund cu faza de dezvoltare a marii producţiunii industriale, pe cînd cea actuală e caracterizată mai cu seamă prin preponderenţa capitalului financiar.

Isprăvile „conquistadorilor“ spanioli, din prima fază, n'au nevoe să fie povestite aici. Şi e caracteristic că lupta împotriva supremaţiei spaniole, — care îşi transforma coloniile într'un cîmp închis, de exploatare şi chiar de jaf, pentru „acumulatorii“ din metropolă, — a fost dusă multă vreme aproape exclusiv de către piraţii şi vestiţii „bucanieri“ francezi, olandezi şi englezi, care

primeau în acest scop comisiuni speciale dela guvernele respective. Nimic nu ne poate zugrăvi mai bine caracterul epocii de „acumulare primitivă“.

Cu dezvoltarea producției industriale însă, și mai cu seamă cu afirmarea preponderenței capitalului financiar, cu necesitatea de a asigura relațiuni economice și comerciale regulate între regiunile cele mai îndepărtate, și în același timp infim legate între ele prin procesul economic, — structură relativ simplă a „împărțirii în care nu apunea soarele“ nu mai putea satisface trebuințelor vremii.

De aici — nașterea acelor complexe politico-economice, care sînt „statele mondiale“, și în care legătura dintre metropolă și dependențele ei de diferite categorii, — colonii, protectorate, ocupațiuni, „mandate“, „sfere de influență“, etc., — sfidează orice definiție juridică.

Ceace este caracteristic, în adevăr, pentru această structură, e transformarea pe care a suferit-o noțiunea clasică de „suveranitate de stat“. Un legist de școala veche, desigur, și-ar „pierde latineasca“ dacă ar trebui să descrie, de pildă, în limitele acestei noțiuni, natura unui stat ca Egiptul dinainte de războiu: un stat sub suzeranitatea Turciei, dar sub ocupațiunea engleză, în care suveranitatea de fapt a exercitat-o nu Sultanul, nici măcar vasalul lui, Kedivul, ci consulul englez!

Desvoltarea economică, bazată înainte de toate pe schimbul internațional, pe o scară necunoscută în trecut, impune, ca o necesitate inexorabilă pentru regiuni tot mai vaste de pe suprafața pămîntului, dărîmarea acelor bariere, pe care le ridică fatal suveranitățile statelor izolate și cu desăvîrșire independente unul de altul. Relațiunile economice strînse și complicate, izvorite din circulația bunurilor și migrațiunea capitalurilor, dau naștere inevitabil, la conflicte de interese și de drepturi. Însă în sfera raporturilor internaționale, dintre statele cu desăvîrșire independente, în posesiunea suveranității lor nelimitate, lipsea până acum orice mijloc legal de aplanare a acestor conflicte, afară de clasică *ultima ratio*, — războiul. Dar războaiele sînt evident o soluție prea defectuoasă care, pe lângă veșnicile tulburări ale procesului economic, implică mari sacrificii și risipa inutilă a capitalurilor.

De aici pasiunea, cu care statele din fruntea Europei au căutat să-și asigure „expansiunea“ prin împărțeala globului în colonii, protectorate, „sfere de influență“, etc.

Pe această cale „statele mondiale“ au reușit să-și constituie „imperiiile“ lor împestrîțate, prin subordonarea politică și economică față de metropolă a regiunilor întinse, împrăștiate în toate părțile lumii. În limitele acestor imperii s'a putut stabili o oarecare ordine de drept, care făcea cu puțință rezolvirea pașnică, — deși adeseori cam brutală și nu tocmai ireproșabilă din punctul de vedere al justiției mai înalte, — a conflictelor de interese și drepturi dintre diferitele părți constitutive ale imperiului.

Astfel necesitățile procesului economic au determinat acea organizație a „statelor mondiale“ atît de deosebită de a statelor

naționale unitare, pe care am relevat-o în cursul acestei expuneri. Cît de limpezi și simple sînt principiile juridice, care stau la baza organizației unui stat național, în comparație cu labirintul unui stat mondial, în care posesiunile cele mai eterogene (împrăștiate în toate continentele, sub toate latitudinile, locuite de populațiuni atît de deosebite prin rasa lor, prin religiunea lor, prin treapta lor de cultură, prin tot trecutul lor istoric) nu sînt legate între ele, decît prin subordonare comună față de metropolă, pe baza unor principii de drept tot atît de variate cît și lipsite de precizie!

Dar înseși raporturile dintre statele mondiale continuă, sau continuau pînă astăzi să fie regulate după normele vechi ale dreptului internațional, pe baza principiului absolut de suveranitate de stat. Conflictele de interese și drepturi, ce se iveau între ele, nu se puteau rezolvi decît prin forța armelor. Din cauza aceasta, fiind dat că procesul „expansiunii europene”, — care își urma înainte mersul, prin dezvoltarea și complicarea neînchipuită a relațiilor economice, — credea și înmulțea tot mai multe puncte de fricțiune, lumea trăia sub vesnica amenințare a războiului și timpul de pace nu se înfățișa decît ca un fel de armistițiu, numai ca o pregătire pentru războiu. Acesta este sistemul faimos de „pace înarmată”, sau de echilibru al „Marilor Puteri”.

Bărbații de stat ai Marii Britanii au știut să se folosească minunat de rivalitățile statelor continentale, ca la momentul oportun, dacă dezvoltarea forțelor navale ale vreunui stat ajungea amenințătoare, să-și afirme din nou supremația asupra mărilor prin distrugerea rivalului. „Echilibrul european” și „libertatea mărilor”, din punctul de vedere englez, trebuiau înainte de toate să asigure Marii Britanii posesiunea necontestată a „tridentului”.

Acest echilibru ajungea însă, prin forța lucrurilor, din zi în zi tot mai șubred. Procesul „expansiunii europene” nu se putea opri la această fază. În ajunul Marelui Războiu, nu numai că globul întreg a fost împărțit, nu numai că și statele quasi-independente din Europa, care nu au luat parte la „expansiune”, formau simple clientele ale diferitelor „state-mondiale”, de care își legau acțiunea lor internațională și politică, dar și pămîntul întreg, prin dezvoltarea și împletirea intereselor economice, ajunsese de fapt *un singur organism economic*.

În această situație prosperitatea fiecărui stat în parte e în afirmare strînsă de condițiunile economice ale lumii întregi, și pentru lumea întreagă deasemeni nu mai pot fi indiferente condițiunile de activitate industrială sau comercială a fiecărui stat izolat.

Dar această *interdependență* universală este în contradicere ireductibilă cu suveranitatea absolută de stat, fie aceasta chiar limitată numai la „statele mondiale”. Cînd conflictele de drepturi și interese în sfera internațională — care în aceste condițiuni naturale trebuie să se ridice zilnic, — nu pot fi rezolvite decît pe cîmpul de bătae; cînd un stat pentru apărarea drepturilor sale nu se poate răzîma decît pe forța lui armată, interesele vitale ale lumii

întregi sînt expuse în fiecare moment primejdiilor catastrofale.

Din această situație nu pot fi, teoreticește, decît două eșuri: sau *organizația politică internațională*, care, limitînd suveranitatea fiecărui stat național în parte, ar face cu puțință aplanarea pașnică și legală a conflictelor; sau preponderența covârșitoare a unuia dintre state, care ar impune lumii *pacea lui*, precum Roma a impus lumii vechi *pax romana*.

Dacă înainte de 1914 ar fi existat vr'o organizație politică internațională, conflictul nici nu s'ar fi născut: în acele condițiuni nici Germania nu ar fi avut nevoie pentru apărarea intereselor ei de sporirea forțelor navale, nici Anglia nu ar fi avut interesul să-și apere cu atîta îndirjire „tridentul“.

Și dacă Marele Războiu nu s'ar fi isprăvit cu victoria zdrobitoare a uneia din părți, desigur că s'ar fi impus o organizație politică internațională, — unul din celebrele „puncte“ ale preșidentului Wilson, — fiindcă omenirea, evident, nu s'ar mai expune la o nouă catastrofă, care ar putea distruge toată civilizația, clasicul „echilibru“ ne mai puțin și considerat ca un mijloc de a asigura pacea mondială.

Dar istoria a voit altfel: rezultatele războiului au asigurat Marii Britanii pentru multă vreme o preponderență mondială covârșitoare.

Această preponderență rezultă nu numai din faptul că teritoriul uriașului imperiu a crescut „prin accident“ încă cu mai multe milioane de kilometri pătrați; nu numai prin faptul că sub stăpînirea acestui Imperiu au căzut încă cîteva puncte strategice de prima ordine, din care cel mai însemnat Constantinopolul; nu numai prin faptul că Germania nu mai există ca „Putere Mondială“ și că flotă ei comercială și de războiu a fost nimicită sau confiscată; nu numai prin faptul că succesele germane din prima fază a războiului au distrus și Rusia țaristă, și astfel pentru moment au înlăturat și pe acest rival al supremației engleze; și nu numai prin faptul că cele mai multe din statele secundare ale Europei sînt menite să intre în clientela Angliei, dacă vor să-și asigure condițiuni mai prielnice de dezvoltare, și chiar de existență, — dar această preponderență e favorizată și de „Societatea Națiunilor“, în forma la care a fost redusă realizarea ei.

În adevăr, în aparență statutul „Societății Națiunilor“ asigură o situație privilegiată mai multor Mari Puteri. Dar e ușor de văzut că chiar Franța, istovită, cu economia ei națională adînc zdruncinată de războiu, nu va putea opune o rezistență efectivă supremației engleze. De Italia nici nu mai vorbim. Iar Marea Britanie își va avea asigurată întotdeauna o majoritate de voturi în consiliul „Societății Națiunilor“, nu numai pentru că marile ei colonii vor avea un vot distinct, dar și pentru că aproape toate statele secundare vor fi silite, prin însăși condițiunea lor de dependență economică și politică față de Anglia, să voteze după poruncă.

Mai mult, însăși crearea unei „Societăți a Națiunilor“, care mărginește expres suveranitatea unei categorii de state și care

stabilește o situație de subordonare pentru o altă categorie, — este prima afirmare a supremației engleze: Franța a primit „Societatea Națiunilor“ de nevoie, iar Statele-Unite, de unde a pornit ideea însăși, la urma urmelor a refuzat să adereze, tocmai din aceste motive, la o creațiune care implică de fapt recunoașterea unei supremații străine.

Și, desigur, pentru a desăvârși opera Marelui Războiu, va trebui încă redusă recalitranta Statelor-Unite, care deocamdată își măresc forțele navale și a căror prosperitate a ajuns la o înălțime neașteptată.

Dar nu ne putem îndoi că Marea Britanie va ști pentru moment să le „echilibreze“ cu ajutorul Japoniei, pentruca la momentul oportun să salveze pentru ultima oară civilizația, dreptul și libertatea lumii împotriva mării republici americane.

În momentul de față această republică, puternică și bogată, nu s'a ridicat încă prea sus în scara civilizației mondiale, pentru a veni la rind după Spania, Olanda, Franța și Germania...

Totuși, situația este destul de clarificată, de pe acum, ca să putem caracteriza regimul sub care va trebui să trăiască omenirea în urma Marelui Războiu ca o *Pax britannica*.

Aceasta e „culminația expansiunii europene“, după cuvîntul profesorului Ramsay Muir.

Nu se poate contesta că acest regim constituie, în oarecare condițiuni, un real progres față de anarhia internațională de până acum. Prin evoluția internă a Europei, el va putea, cu vremea, să ducă la forme superioare, la crearea unei organizațiuni politice mondiale pe baze de drept. (Pentru noi Romîni, în special, el prezintă, cum vom arăta altădată, o garanție prin instalarea Angliei la Constantinopol, împotriva primejdiei dela Nord, sub coșmarul căreia am trăit până acum).

Dar oricum, era suveranității absolute a statelor independente a trăit.

Acesta este rezultatul necesar al evoluției seculare a organizațiunilor politice: cîtă vreme omenirea nu va ști să-și asigure o ordine mondială de drept, în care statele naționale să intre ca factori *egal* limitați în suveranitatea lor, dar și *egal* îndreptățiți, această ordine va fi impusă de *Pax britannica*, întemeiată pe subordonarea economică și politică a statelor izolate, mai mult sau mai puțin deghizată sau chiar directă, prin aparatul „Societății Națiunilor“, așa cum ea a fost combinată la Versailles.

Dacă... dacă o catastrofă nu va prăbuși tot eșafodajul. Dar despre această primejdie vom vorbi altădată.

Pentru moment, pe cît omeneste se poate prevedea viitorul, și făcînd abstracție de primejdia la care am făcut aluzie mai sus, consecințele imediate ale Marelui Războiu, — desăvîrșind pe de o parte organizarea statelor pe bază națională, — au încheiat pe de altă parte această evoluție seculară prin *Pacea britanică* triumfătoare.

O Toamnă

„Toute pètrie de contrastes,
Avide elle guette à l'horizon
La violence et le faste
Des couleurs criblées de sons.”
Lily.

Un cerșetor.

Cît de îmbătrînit îmi văd Soarele, în această zi de nă-
ruiți veștede!

Anevoe, anevoe coboară povârnișul zării, și greu îl mai
apasă coroana ruginită a razelor!

Mi-am adus palma—streșină—deasupra ochilor, să-i pot
urma calea.

Iată-L: S'a oprit pe culmea dealului... șovăește—l-au pără-
sîrit puterile—se sprijină pe copaci, sperînd ciorile, și ochii
mei îl privesc apunînd pe cer, ca întotdeauna.

Dar vîsul meu umilit îi vede coroana razelor căzînd pe
pămînt, laolaltă cu frunzele. Îl vede înfășurîndu-se într'un nour
zdrențuit... Privește, lung, cerul de care se desparte, și se co-
boară de cealaltă parte a dealului, sprijinit în cîrjele copacilor.

Ajuns la poalele dealului, anevoe, anevoe o pornește, soa-
rele olog, spre sat, pe drumul tuturor pașilor. Și cîrjele scîrțîte,
și-l latră cîinii, și 'n urma lui rămîne colb.

La margina satului, cîțiva cerșetori se încălzesc în
jurul unui foc de coceni.

Încet, încet se 'ndreaptă soarele înspre ei, să se încăl-
zească și el, că soarele cerului a apus demult, și nopțile de
toamnă sînt lungi și friguroase.

Ați simțit voi golul cerului, toamna, după ce apune soarele?
Știți voi de ce latră cîinii a pustiu?

Cocorii

Rînduiți în unghiu, cocorii își încep pribegia. Îi privesc:
Fruntea cîrdului se mistue în soarele care-l soarbe, dar cape-

tele cîrdului flutură încă prin văzduh, ca două aripi lungi, subțiri, răsunătoare de chemări.

Și spun sufletului meu: nu-ți risipi clipele vieții, stînghere. Adună-le în cîrd mereu crescînd, și îndrumă-le unite în spre sfîrșit. Ca atunci cînd cea depe urmă clipă a anilor bătrîni se va mistui în moarte, cîrdul clipeilor tinere să fluture încă deasupra vieții, ca două aripi răsunătoare de tot ce-ai iubit, de tot ce-ai cîntat, de tot ce-ai slăvit, de tot ce-ai suferit.

Despărțire.

Pămîntul, acoperit de mormane de frunze, e un peron de gară pe care se învălmășesc pădurile venite să-și petreacă păsările.

Privirile mele, încremenite în afundul zării, sînt două șine lungi, pe care pleacă sufletul meu de vară. Tot mai departe, tot mai departe... îl pierd pe culmea soarelui. Ș'abia îi mai deslușesc risul și plînsul în cîripitul păsărilor...

...Răsăritul lunii e trist, ea o fluturare de batistă pe un peron gol, după cei ce n'o mai văd.

Basmul Toamnei

Il începe o frunză—cu glasul stîns de sfială, cu obraji dogoriți—șoptindu-l; „A fossst odată...”

Dar șoapta îi sporește în freamăt răspîndit prelung, și frunzele împreună mormură întrebător: „A fossst...?”

De departe, gînsacul hotărăște: „A fossst... Și gîștele îl incuviințează dînd din cap: „Da-da, da-da, da-da”.

Iar firele de iarbă, alergînd de-avalma, s'aplecă și se roagă suspinînd: „sssspune... sssspune..”

Prunii, deșteptați din toropeala verii, deschid ochi vineți, aiuriți.

Merele și perele fug de prin așternutul crengilor, zugrăvindu-și chipurile colorate, pe fețele frunzelor, ca să nu le bage nimeni în samă fuga. Dar vîntul descopere înșelăciunea și, pornind în căutarea lor, se uită pe ferești, le vede și le cheamă prin horn.

Guturile îngălbenesc, de spaimă, privind pe sora lor mai mare, Luna, care-a albit de groază pe margina prăpastiei.

Bostanii, cu cozi fudule, rid pe 'nfundate de fratele lor, Soarele, că-i berc.

Nucii, cu miros amar, se 'ntreabă de unde li s'a tras afîta mîhnire frunzelor și, frămîntați de gînduri, creerii închiși în nuci se zbîrcesc mohorît.

Frunzele viei prînd culori aprinse și se clatină de beție că doar sînt mici și o boabă de poamă e damigeană de must pentru o frunză.

Prin văzduh, vara a semănat, în mersul ei, zboruri de păsări, ca să nu-și piardă calea la întors. Dar păsările s'au împărășit și vara s'a rătăcit departe.

Prin erburi, prizăriții greeri doinesc tremurător bejenia

firavilor funigei; cosașii cosesc zoriți țiuitul tăcerii; lăcustele, în salturi sprintene, se joacă de-a stelele căzătoare; broscoi cocliți îngină, bleg, croncănitul ciorilor de zgură: Cra-craaa, cuac-cuac...

Țințarii, ațîțați de frunzele roșii, le înțeapă, și trupul toamnei tremură înfrigerat.

Castanul sălbatec, nățîng de felul lui, se bucură că-i dol-dora de fructe, dar se rușinează că-s zburlite fructele rotunde și, minios, le aruncă depe el.

Floarea soarelui, îngrijorată de ropotul căderilor, s'a-pleacă la pămînt, tot mai jos, și trage cu urechea...

Basmul e lung, dar trece pe nesimțite, și poposește în împărăția lenei, pesemne, căci dela o vreme frunzele pică de somn, cerul picură...

...Cînd te deștepți, ești cu capul în poala ernii care-și toarce fuiorul de fulgi, și-ți pare că decînd lumea iarna îți povestește basmul căci de frunză nici urmă nu-i.

Și iarna-ți povestește înaintea basmul început de-o frunză, căci gura vetrei e gura iernii, și gura vetrei—cu flăcări și cu jar—îngină dogorînd basmul de aur al Toamnei.

Ionel Teodoreanu

Cronica învățămîntului

Clinicele universitare

Ar fi să enunț un pleonasm spunînd că gradul de civilizație al unui popor se poate constata după organizațiunea instituțiilor sale culturale.

Studiînd pe cele dela noi, cineva nu ar putea, desigur, să se entuziasmeze prea mult.

Numărul mare de analfabeți arată cit de puțin întinsă e cultura cea mai elementară.

Lipsa de îngrijire ce se dă universităților arată pe de altă parte cit de puțin cei însărcinați să conducă destinele țării se preocupă de soarta culturii ei superioare.

Nu mă voi ocupa în acest articol decît de o latură a chestiunii aceia privitoare la învățămîntul medical și în special a învățămîntului clinic, arătînd lipsurile clinicelor noastre universitare mai cu seamă la Facultatea de Medicină din Iași, totdeauna nepăstuită cu toate că această facultate ar merita mai multă atențiune și acum mai mult ca oricînd, de oarece numărul de studenți, în mare parte basarabeni, noi înscriși a crescut în mod însemnat.

Ce sînt clinicele universitare?

Cuvîntul clinică derivă dela o vorbă grecească care înseamnă *pat*. A face clinică ar însemna a studia pe bolnav la patul său și cu mijloacele de care se poate dispune la patul unui bolnav.

Or aceste mijloace, se înțelege ușor, nu pot fi decît foarte restrînse și ca atare de foarte multe ori cu totul neîndestulătoare pentru a permite observatorului o concepție limpede asupra boalei suferîndului și asupra particularităților pe care această boală le prezintă în cazul special ce e de studiat.

Accepțiunea ce se dă însă astăzi cuvîntului clinică este mult mai largă. Deja Peter, un observator de o incontestabilă valoare, dar dotat totuși de mult misonieism—era între altele un vrăjmaș al teoriei microbilor,—concepea studiul clinic ca o sinteză a tuturor ramurilor medicale și prin acest mod de a concepe se apropia foarte mult de adevăr.

Astăzi clinica trebuie să-și pună și să caute să răspundă la toate numeroasele probleme ce se pot pune în fața unui bolnav. Evident că răspunsurile, care nu vor putea fi date de examenul rapid ce se va putea face la patul bolnavului,—și aceste răspunsuri sînt multe,—vor trebui să fie cerute laboratorului.

Să luăm cîteva exemple care vor ilustra cele ce spunem.

Presupunem că examenul bolnavului, fără concursul laboratorului, ne-a dus la concluzia că avem aface cu o boală infecțioasă și că acest examen nu ne permite a scoate a altă concluziune. A ne mulțumi cu atît înșamnă a nu putea face bolnavului decît un tratament bazat pe cîteva indicațiuni generale (ca antisepsia gurii, nasului, etc., stimularea activității globulelor albe, eventual antiseptice, etc.)

Acest tratament nu va putea merita în nici-un caz numele de tratament specific. Cunoscînd însă microorganismul care determină boala, am putea eventual face un tratament prin care am atinge în mod direct acest microorganism prin mijloace specifice pentru el. Pentru aceasta e însă necesar a face culturi din sînge sau alte lichide ale organismului (lichid cefalo-rachidian spre exemplu), a face inoculări la animale, a căuta să reproducem boala. Și numărul de cercetări va fi și mai însemnat cînd vom avea aface cu o infecțiune al cărui microorganism nu e încă cunoscut. Se înțelege că numărul necesar de experiențe va fi mare și în cazul cînd microbul ce produce boala e cunoscut, dar tratamentul specific rămîne de găsit.

Un al exemplu.

Presupunem că avem aface cu o boală ce atinge nutrițiunea generală, vitalitatea unui anumit sistem din organism, spre exemplu o anumită formă de idioție familială, sau o modalitate specială de atrofie musculară datorită alterațiunii primitive a fibrei musculare.

Un medic experimentat va face cu ușurință diagnosticul acestor cazuri printr'un examen de cîteva minute al bolnavilor.

Dar ce va însemna acest diagnostic? Aproape o simplă etichetare a cazului. Cu aceasta datoria medicului abia a început a fi îndeplinită, dar e încă departe de a fi terminată. Nu am văzut decît rezultanta unui proces patologic, pe care nu-l cunoaștem și pe care trebuie neaparat să-l cunoaștem, dacă voim să facem un tratament conștient și eficient, căci desigur a declara pur și simplu că avem a face cu două cazuri incurabile încă nu înșamnă a ne fi făcut datoria de medici și de clinicieni.

Trebuie să cunoaștem natura l'alti. E vorba de boale familiale; una din-ele e ereditară adeseori.

Procesul patologic preexistă în om și cu toate acestea încă nu trebuie să condamnăm aceste cazuri fără drept de apel. Dar pentru a le trata, ar trebui să înțelegem mecanismul fenomenelor ce se petrec în intimitatea celulei nervoase sau a fibrei musculare, să cunoaștem factorii ce determină dezvoltarea acestor elemente, etc.

Se vede de aici cîte cunoștințe ar trebui să posedă un medic clinician și se înțelege în cîte direcțiuni trebuie căutate răspunsurile de dat, la problemele pe care chimia le ridică la fiecare pas.

Și dacă medicul practic, pentru motive lesne de înțeles, nu se poate ocupa de toate aceste chestiuni, ele trebuie dincontra studiate cu toată atențiunea în clinicele universitare, unde viitorii medici trebuie să învețe a observa și a gândi, și în care se prepară medicina de mine.

Dar pentruca aceasta să fie mai înaintată ca cea de azi, e nevoie ca instituțiile ce o pregătesc să fie bine dotate, posedînd tot

aparatur necesar pentru a pune în cercetare orice problemă ridicată de observațiunea bolnavilor.

E necesar a poseda materialul bibliografic, colecțiunile de reviste, monografiile, etc. în care să găsim documentele ce au contribuit să lumineze chestiunea până în stadiul ei actual.

E necesar ca fiecare clinică să posede un laborator cu mai multe secțiuni. Astfel pentru clinica boalelor nervoase și mentale, spuneam în lecțiunea mea de deschidere—sint peste 7 ani de atunci—că laboratorul ar trebui să posede următoarele secțiuni:

Una pentru studiul psiho-fiziologic.

O secțiune pentru înregistrare grafică, pentru foto și cinematografie, pentru examenul și tratamentul electric al bolnavilor.

O secțiune de anatomie patologică macro și microscopic, în care (cu ajutorul instrumentariului necesar, microtoame, microscopae, reactivi și coloranți diferiți) să se poată pune în evidență alterațiunile cele mai fine din organe în limitele științei de azi, adică a mijloacelor tehnice de investigație.

O secțiune pentru studiul fizico-chimic al organelor și lichidelor organismului, al schimburilor nutritive, etc. Se înțelege că și această secțiune va necesita un instrumentariu și un material special.

O secțiune pentru medicina experimentală și bacteriologie, în care să se poată urmări între altele studiul biologic al umorilor și organelor sau extractelor din organe, etc.

Nu mai avind clinice astfel organizate, în care profesorul și ajutoarele sale directe, împreună cu studenții, să desfășoare o activitate continuă observând bolnavul, analizând în mod amănunțit orice fenomen interesant se remarcă la el, cu toate mijloacele de care dispune știința de astăzi,—medicina va putea face și la noi progrese reale, iar viitorii medici vor fi adevărați oameni de știință, căci—orice s'ar zice—nu se poate face o deosebire marcată între medicul practician și medicul om de știință.

Știu bine că există încă destule exemplare de medici comparabili cu automatele care, în schimbul unei piese de nikel, ofereau (astăzi în lipsa pieselor de nikel lucrul nu e realizabil) diferite obiecte. Medicii aceștia la vederea unui bolnav cătă să pue un diagnostic—care dese ori nu spune nimic, iar acest diagnostic aduce după sine un tratament totdeauna același cași în aparatul automatic, fără ca medicul să se îngrijească de mecanismul boalei sau de acela al tratamentului. Alte ori se tratează un simplu fenomen, un așa zis simptom, fără a se lua în considerație dacă avem aface cu o alterație funcțională ce trebuie corigiată sau cu o reacțiune de apărare utilă care trebuie menținută.

Dacă experiența și gândirea îndelungată pot conduce și la un automatism medical folositor, nu e mai puțin adevărat că automatismul—simplist, de care am vorbit, duce la rezultate dezastruoase—putînd ajunge până la moartea bolnavului, care s'ar fi putut evita, dacă medicul curant ar fi avut o altă mentalitate.

Se înțelege deci importanța enormă a învățămîntului clinic universitar. De modul cum el se face atîrnă foarte adeseori însăși viața locuitorilor unei țări.

Să vedem acum care este situația clinicelor universitare din țară și în special a celor dela Universitatea din Iași.

Cele mai multe din clinicele din țară sint, departe de a poseda nu numai instalațiunile de laborator arătate aci și din care cele mai multe ar fi necesari oricărei clinici, ci chiar numărul de bolnavi necesar învățămîntului.

Și dacă poate uneori vina e în parte și a unora din profesori care, nevoind să lucreze, au profitat de lipsa de material pentru a-și justifica inacțiunea, e în parte și a studenților care, dintr'un motiv sau altul, n'au știut să ceară statului ceia ce *este dator să dea* învățămîntului universitar, în bună parte culpa revine și organelor superioare puse să îngrijească de funcționarea învățămîntului, care prea dese ori n'au vrut să audă cererile drepte ale profesorilor doritori a pune învățămîntul medical român pe aceeași treaptă cu acela din cele mai bune Universități străine. De altfel o Universitate nu-și are rațiunea de a exista dacă nu e capabilă să ofere în mijlociu ceia ce oferă celelalte Universități.

Clinicele Facultății de Medicină din Iași sînt într'o stare pur și simplu mizerabilă. Lipsite de bibliotecile specialităților respective, de material de laborator și adeseori chiar de bolnavi.

Profesorul Slătineanu arătase acum cîțiva ani tot în această revistă unele din lipsurile Facultății de Medicină din Iași. Pe atunci Profesorul de Bacteriologie nu avea un laborator și acest curs, care trebuie să aibă o largă bază experimentală, era pur teoretic, ca învățămîntul Științelor naturale și fizico-chimice în cele mai rele din școlile secundare. Laboratorul de bacteriologie e astăzi înființat, dar de mai multe ori am auzit pe profesorul ce-l conduce afirmînd că partea ce revine Ministerului Instrucțiunii în crearea acestui laborator e cu totul neînsemnată.

Clinicele Facultății de Medicină din Iași sînt din multe puncte de vedere comparabile cu laboratorul de bacteriologie de acum cîțiva ani.

Pentru a nu vorbi decît de aceia neuro-psihiatrică, pe care o conduc eu însumi, trebuie să spun că, în timpul de aproape 8 ani de cînd această clinică a fost înființată, n'am putut să realizez decît o mică parte din programul ce mi-am propus, deși am făcut tot ce mi-a stat în putință pentru aceasta și am lucrat în acest scop, pentru a spune astfel, în fiecare clipă.

Materialul de bolnavi pentru clinica psihiatrică există, nu grație Ministerului Instrucțiunii, ci faptului că eram medic primar al unui serviciu de psihiatrie înainte de a fi profesor.

În ce privește serviciul de neurologie propriu-zis, creat de Ministerul Instrucțiunii conform obligațiunii impusă de lege, acesta se reduce la zece paturi! Și s'a exprimat de curînd opiniunea că o bună clinică ar trebui să posede 200!

Pentru întreținerea a zece bolnavi în tot timpul unui an (hrana, medicamente, plata de intern, infirmieri, spălătoreasă, bucătăreasă), în budgetul anului precedent nu s'a alocat decît o sumă de zece mii de lei. Și în acești zece mii de lei se cuprîneau și cheltuelile de laborator, bibliotecă și plata curentului electric.

Trebuie desigur să ai mult curaj și multă răbdare să continui a fi profesor la o Universitate romînească, dacă vrei să-ți ei în serios datoria de profesor.

Biblioteca clinice e abia la început. Laboratorul de microscopie e incomplet. Cel de biochimie rudimentar. Cel de psihofiziologie inexistent. Instalația de fizioterapie se reduce la un singur aparat. Tot instrumentariul necesar înregistrărilor grafice, fotografiei, cinematografiei, etc., e de procurat de acum înainte.

Și ca culme a solitudinii autorităților pentru învățămîntul universitar, clinica amenințată să rămînă fără local dela începutul viitorului an școlar!

Deși în bugetul anului precedent s'a trecut suma necesară pentru cumpararea unui local, grație prezenței pe atunci în capul Ministerului a unui om care înțelegea condițiunile necesare unei activități științifice cit de elementare, această sumă a fost acum pe cit se pare utilizată mai cu folos pentru scopuri mai înalte. În tot cazul, în urma repetatelor mele intervenții și cu toate că am anunțat Ministerul că la începutul viitorului an școlar mă voiu găsi în imposibilitatea materială de a face cursul de neurologie, mi s'a comunicat că Ministerul nu poate cumpăra localul din lipsă de fonduri. O clinică fără local e o clinică inexistentă. Localuri apropiate nu se găsesc și în plus, cînd trebuie să reîncepi instalarea, la fiecare 2—3 ani n'ai niciodată o instalațiune reală, iar funcționarea instituției rămîne totdeauna defectuoasă.

Nici deplasările obositoare și costisitoare ale profesorului pentru a interveni direct la autoritatea școlară superioară nu servesc la nimic. Pe cei care ar dori să știe ce poate afla un profesor din Iași ce merge în Capitală pentru a stăruî prin viu graiu să capete mijloacele de funcționare pentru instituția ce conduce, voiu spune următoarele: El va afla că dl. Ministru al Instrucțiunii e pus să păzească visteria statului, că bugetul statului e în așa stare, încît e nevoie să se desființeze școalele normale! Că după aceea va rămîne stupefiat văzînd că se găsesc totuși bani pentru înființare de noi ministere, aceasta e altă chestiune.

Profesorul care pe aceste vremuri își va lua osteneala să meargă în Capitală pentru a interveni în sprijinul unei instituții universitare, va mai afla că faptul de a fi fost numit ministru te ridică la o vertiginoasă înălțime deasupra meritosilor comuni, că oficialele zile de audiență la minister sînt de domeniul abstracțiunilor filozofice, iar la domiciliul d-sale, d. ministru e inaccesibil pentru oamenii comuni și, în timp ce d-sa primește spre exemplu pe un funcționar din Minister pentru a semna o hirtie urgentă, profesorul universitar, care după multă bătae de cap va fi reușit să fie anunțat Excelenței Sale, va obține înfine incomensurabila cinste de a putea afla din gura gardistului, plătit de contribuabili pentru a păzi augusta quietudine a d-lui Ministru, că acesta din urmă i-a comunicat că nu primește pe nimeni „chiar dacă ar veni Dumnezeu din cer”. Insfirșit încîntat, în special de această comparație,—recompensa pe cit se pare a celor 4 zile de așteptare—profesorul se va hotărî să se reîntoarcă la serviciul său fără să fi putut vedea Serenisîma figură a d-lui Ministru.

Precum se vede, clinicele universitare, cel puțin o bună parte din ele, sînt departe de a-și putea îndeplini chemarea în mod convenabil. Aceasta e mai cu samă adevărat pentru Iași, unde activitatea celor ce ar dori să lucreze e sterilizată prin lipsuri continue și dezinteresare aproape totală a autorității centrale.

Se explică pentruce chiar unii din studenții locali părăsesc această Universitate pentru a se duce să lucreze alurea unde pot găsi condițiuni mai prielnice.

Ce e de făcut? Mai putem spera o îndreptare?

Poate că da. Deocamdată am căutat să-mi fac' mai întăiu o datorie de cronicar. Să se știe care era situația învățămîntului clinic la Facultatea de Medicină din Iași în momentul refacerii Romniei în-

îngreite și cînd studenții mult fericitei Basarabii alergau în acest Iași să soarbă izvoarele de lumină.

Poate că—cine știe?—se va găsi cineva care să creadă că e bine ca cel puțin învățămîntul care trebuie să fie cel mai practic prin aplicațiunile sale, va merita să iasă din cadrul ficțiunilor. Poate că cei doi miniștri localnici din Iași vor crede că trebuie să acorde sprijinul lor unor instituții amenințate în însăși existența lor, sprijin pe care personal n'am mai fost tentat să-l cer după cele ce am învățat în Capitală.

Poate că reprezentanții Moldovei, Bucovinei și Basarabiei vor crede că e bine să existe în această parte a țării o Facultate care să pregătească pe aceia ce vor îngriji într'o zi de sănătatea lor sau a copiilor lor.

Poate că la cererea acestor reprezentanți s'ar asocia și aceia ai celorlalte provincii ale țării, dînd dovadă de adevărată solidaritate națională.

Poate că studenții doritori de a se instrui în alte condiții, decît acelea din liceele rele, vor ști într'o zi să ceară în mod mai perseverent clinici și laboratoare în care să poată găsi tot materialul necesar unui bun învățămînt medical.

Poate, în fine, că cetățenii înșiși vor ajunge să se intereseze mai deaproape de soarta învățămîntului și în special de acel medical, aceia a propriei lor vieți fiind adeseori strîns legată de a celui dîntîiu.

Oricum ar fi, după atîtea intervenții oficiale inutile, am crezut bine să aștern pe hîrtie situația expusă mai sus, chiar dacă prin aceasta nu mi-ași fi îndeplinit decît o datorie de cronicar.

Dr. C. I. Parhon

Cronica economică

Reforma agrară și noua repartitie a proprietății rurale

Dacă cineva care nu cunoaște mai adinc situația noastră economică și socială, ne-ar judeca după cele ce se scriu în presa cotidiană, ar capata convingerea că sintem o țară de reacționari.

Partidele politice, și cele nouă și cele vechi, mereu își aruncă în obraz această insultă; iar presa independentă (?) și cea din opoziție—care din această cauză e tot independentă—abundă în argumente, care nu dovedesc nimic, dar care totuși nu se pot contesta —atit pare de legitimă indignarea celor ce tăgăduesc... evidența.

Că aceste încredințări reciproce au un motiv—să zicem scuzaabil—in această epocă a încheierii de noi formațiuni politice și mai ales în preajma perioadei electorale, aceasta este foarte natural; dar că în aceste vremuri de consolidare internă, de refacere și de statornicire nouă a raporturilor dintre clasele sociale, să ne perdem vremea cu discuții neofositoare, întemeiate pe ceiace *nu știm*, aceasta este o activitate stearpă și foarte vinovată.

Calul de bătae al luptătorilor noștri politici este negreșit *exproprierea*.

Chestiunea aceasta a fost nodul gordian al tuturor problemelor noastre sociale; iar pentru că 80% dintre alegători sint interesați în ea, servește și astăzi de platformă a tuturor ambițiunilor politice de eri și de azi.

Și ceiace este mai trist, este că nu se poate ajunge la rezolvirea definitivă a acestei chestiuni, în mare parte din cauza că partidele politice își zădărnicesc reciproc efortarea, ambiționind monopolul rezolvirii acestei chestiuni, fără însă a ajunge vre-unul la un rezultat practic și imediat.

...Este semnul lipsei de intențiune sinceră și ideal curat !...

Se spune în deobște și se scrie, că exproprierea care s'a făcut nu e bună, că lasă proprietarilor prea mult pământ și că aceasta va face să dănuiască mereu la noi, subt o formă mai mult sau mai puțin acută, vechea și primejdiașă problemă agrară.

Fără a nega unele cusururi ale Decretului—Lege de expropriere liberal și fără a avea credința că această expropriere va curma din rădăcină toate conflictele dintre proprietari și țărani, credem totuși că exproprierea făcută a schimbat din temelie modul de repartitie al proprietății noastre rurale, că această repartitie este din punct de vedere *social și științific satisfăcătoare* și că guvernele, care se vor

perinda la cirna țării, nu au decit misiunea de a executa cit ma ciostit și mai urgent dispozițiile acestui Decret-Lege, pe jumătate în-făptuit, pentru a face din proprietatea țărănească un izvor de bogăție.

Să vedem deci în ce situație ne găsim :

Art. 5 din Decretul-Lege de expropriere, publicat în Monitorul Oficial No. 215 din 16 Decembrie 1918, declară expropriate :

a. Terenurile cultivabile ale Domeniilor Coroanei și ale tuturor persoanelor morale, publice și private.

b. Proprietățile supușilor străini în întregime.

c. Proprietățile absenteiștilor, de asemenea în întregime. Arti-colul 6 mai declară expropriată o întindere de 2 milioane hectare, din pământul cultivabil al tuturor proprietăților particulare, care au mai mult de 100 hectare pământ cultivabil.

Iar art. 15 prevede că, dacă făcîndu-se exproprierea, nu se vor realiza cele 2 milioane hectare dela particulari și absenteiști, se va face o nouă expropriere a moșiilor particulare, într'o anumită ordine, până la completarea celor 2 milioane de hectare.

Să vedem acum ce s'a realizat.

După datele pe care ni le procură însuși directorul Casei Cen-trale de Improprietărire și cooperatie, d. Gh. Cipăianu, rezultă că s'au expropriat :

Dela particulari	1.517.194 hectare
absenteiști	40.864 "
străini	91.576 "
Instituții	428.329 "
stat	109.851 "
Total	2.187.814 hectare

Din tabloul de mai sus se vede că cele două categorii la un țoc—particularii și absenteiștii—nu fac 2 milioane de hectare, ci nu-mai 1.558.058 hectare, de unde urmează după art. 15 din lege, că trebuie să se mai facă o nouă expropriere spre a se defalca din mo-șiile particulare încă 441.942 hectare, spre a se trece la proprietatea mică. În acest caz proprietatea țărănească va primi în total 2.629.756 hectare.

Această cifră poate fi privită ca exactă, de oarece modificările ce vor rezulta din judecarea apelor, precum și din măsurătoarea definitivă, vor fi de mică însemnătate; iar ceiace va fi plus într'o parte, va fi redus prin ceiace se va găsi minus în altă parte.

Spre a vedea însă ce însemnează această trecere dela proprie-tatea mare la cea mică, a întinderii de mai sus, să comparăm mo-dul de repartizare a proprietății rurale în România, înainte și după expropriere.

După datele pe care le găsim în memorabila lucrare a domnu-lui Radu Rosetti: „Pentruce s'au răsculat țaranii” (pag. 493) rezultă că proprietatea noastră rurală înainte de expropriere se repartiza astfel :

* Comunicare făcută la Asociația pentru studiul și reforma socială. Publicată în „Viața Agricolă” No. 3 din 1 Febr. 1920 pag. 75.

Până la	10 ha.	1.015.302	proprietăți cu	3.319.695	ha. sau	41,66%
Dela	10—50 "	36.318	" "	695.953	" "	8,72%
"	50—100 "	2.381	" "	165.456	" "	2,08%
"	100—500 "	2.608	" "	785.719	" "	9,86%
"	500 ha. în sus (prop. mare)	1.563	" "	3.001.473	" "	37,68%
		Total		7.968.296		100.—

Să vedem ce se întâmplă cu această repartitie acum după expropriere :

Dar mai întâiu o mică paranteză.

Deoarece partea expropriată dela particulari și absentești nu atinge cifra de 2 milioane hectare, urmează, cum am arătat, ca din proprietatea particulară să se mai ia încă aproximativ 500.000 hectare. Această nouă expropriere va atinge toate proprietățile mai mari de 100 hectare și multe din ele chiar nu vor rămânea decit cu această suprafață, care formează după constituția modificată acum : „*minimum intangibil*.”

Pentru acest motiv în calculul ce se vede mai departe nu mai facem două categorii de proprietate mare ca sus, ci numai una singură dela 100 hectare.

Trecind deci dela proprietatea mare la cea mică țărănească cele 2.629.756 hectare expropriate, în care intră, pe lângă proprietatea expropriată deja, și ceia ce urmează a se mai expropria, conform art. 15, avem următoarea repartitie a proprietății rurale în România după expropriere :

Până la	10 hectare	5.949.451	hectare sau	74,68%
Dela	10—50 "	695.953	" "	8,72%
"	50—100 "	165.456	" "	2,08%
"	100 în sus	1.157.436	" "	14,52%
		Total		7.968.296
				100,00

Raportat la numărul locuitorilor, în vederea constatării mijlociei de întindere a unei proprietăți, situația ar fi cam următoarea :

Până la	10 hectare	întinderea mijlocie este de	5 hectare aprox.
Dela	10—50 "	" "	20 "
"	50—100 "	" "	70 "
"	100 în sus	" "	250 "

Această din urmă situație o numim aproximativă, deoarece numărul proprietarilor mari și mici trebuie să se fi schimbat dela data statistice de care ne servim, din cauza trecerilor prin moștenire sau vânzare; în orice caz însă, cifrele reale nu sînt departe de cele date de noi mai sus.

La aceasta trebuie să mai adăogăm faptul, că o mulțime de moșii trec în minile țaranilor pe cale de cumparare, ceia ce statul va încuraja pe cale de credit efțin, cu atit mai mult de aici înainte, așa încit proprietatea mare se micșurează, iar cea mică se înmulțește și pe această cale, din care cauză putem spune că proprietatea mică reprezintă 80%, din întinderea cultivabilă, iar cea mare 10%.

Și mai putem spune că, dacă procesul de fărâmițare lentă a proprietății mari se va urma regulat, ceia ce pare foarte sigur, încetul cu încetul se va ajunge la o proprietate mare, care în termen mijlociu nu va trece mult peste 100 hectare, ceia ce însemnează că ne apropiem de idealul reformatorilor din anticitate, care dela Lici-

nus Stolon la frații Grachi preconizau cele 500 jugere sau 126 hectare maximum de proprietate rurală în afară de imășul de asemenea limitat.

Ce însemnează această nouă repartitie ?

Ea însemnează că proprietatea noastră rurală s'a transformat din latifundiară, în proprietate mică. Însemnează că primejdia cea mare, izvorul atitor nedreptăți și conflicte din trecut dispăre în fața proprietății până la 10 hectare.

Însemnează, că proprietatea noastră rurală ia aceeași formă, pe care a luat-o demult această proprietate în țările cele mai civilizate din Apus, unde revendicări țărănești cu privire la nevoia de pământ nu mai au loc și unde pătura rurală, bogată, voinică, consolidată, este temelia și izvorul tuturor energiilor naționale.

Să examinăm câteva din aceste țări din punctul de vedere al repartitiei proprietății rurale.

Evident că în Apus mai toate țările au rezolvit demult și cum trebuie această problemă, așa încît comparația am putea-o face cu oricare din ele; noi însă ne vom referi numai la două din ele și a-nume la Franța care este țara „a cărei instituție se apropie mai mult de idealul democratic” și la Elveția care reprezintă chiar realizarea acestui ideal.

Și ce găsim aici ?

În Franța proprietatea rurală e repartizată astfel :

Felul proprietății	Numărul hectarelor	Proporția la sută	Observații
Locuinți sau parcele până la 1 hectar	2.574.589	5.14	} 35.17 propr. mică
Proprietate până la 5 hectare	8.647.714	17.28	
„ dela 5—10 „	6.254.142	12.75	} 48.61 propr. mijlocie
„ mijlocie 10—50 „	14.496.260	29.57	
„ mare 50—200 „	9.898.057	19.04	
„ foarte mare dela 200 hectare			} 16.22 propr. mare propriu zisă
in sus	8.017.542	16.22	
Total	49.388.304	100.00	

Acest tablou ne arată că în Franța există : o proprietate parcelară foarte redusă (5.14%), lucru foarte sănătos pentru dezvoltarea economică a unei țări, întrucît împiedică o anumită categorie de cetățeni de a fi legați de un teren prea mic, care oricît de sistematic ar fi cultivat, nu e în stare să asigure existența unei familii. Primejdia proprietății parcelare este deci foarte redusă în Franța.

Tabloul ne mai arată că toată proprietatea mică reprezintă la un loc 35.17% din solul cultivabil, că cea mijlocie până la 200 hectare reprezintă 48.61%, din care 29.57% e proprietatea între 10—50 hectare, o proprietate foarte necesară în economia națională a unei

* E. Vandervelde: Le Socialisme contre l'état. Paris 1918 pag. 39.

** D. Zolla: Questions Agricoles 249.

țări, intrucît dă cea mai viguroasă clasă de agricultori, care au pu-
tința să facă cultură sistematică în cel mai larg înțeles al cuvintu-
lui, iar din alt punct de vedere această clasă produce pătura intelec-
tuală a oricărei țări.

În sfîrșit proprietatea mare propriu-zisă o vedem reprezentînd
în tablou 16.22%, adică cam cit a ramas și la noi (14.52).

Această repartitie a proprietății rurale e, putem zice, idealul
unei împărțiri de bunuri în societatea omenească. Cele trei feluri de
proprietăți se ajută și se completează reciproc, cu ajutorul sindica-
telor, în lăuntruл căroră agricultorii celor 6 categorii de mai sus se
unesc intru apararea intereselor lor profesionale.

Proprietatea mare nu e prea desvoltată, pentru a înăbuși pe
cea mică și nici nu lipsește cu totul, ca să lipsească, în consecință,
modelul exploatării raționale și sistematice, menită a pune în valoare
solul și a mări bogăția națională.

De asemenea, proprietatea mică nu e prea fărâmițată. Dela 5—
10 hectare avem aproximativ 30 milioane hectare, din totalul de 49,
reprezentînd astfel 60%, din solul cultivabil al țării.

Aceasta însemnează că majoritatea populației franceze e fixată
de pămîntul pe care-l exploatează, din care se întreține și pe care-l
iubește și că nimic n'ar putea-o sili să îmbrățișeze păreri lipsite de
rezultate practice, sau care ar tinde s'o facă să renunțe la situația
ei de azi.

Dacă Franța rezistă atitor curențe care se încrucîșează pe păm-
întul ei, aceasta se datorește faptului că are o populație bine le-
gată de pămînt. Patriotismul francezului, cași civilizația strălucită
a Franței, este de asemenea și în cea mai mare parte rezultatul re-
partiției sănătoase a solului ei național.

Deaceia cu drept cuvînt un scriitor zice că, „dacă o mîndă de
visători exaltați ar vrea să atingă proprietatea pentru a o preface,
mai bine de patru milioane de proprietari s'ar ridica pentru a-i re-
duce la tăcere.”

Și să nu uităm că această repartitie de proprietate e rezulta-
tul mai multor revoluțiuni și că Franța e țara „ale cărei instituții se
apropie mai mult de idealul democratic”, cum recunosc înșiși so-
cialiștii.

Dar în Elveția ?

După recensimentul din 1905 această repartitie e următoarea :*

Felul proprietății	Numărul ex- ploatărilor	Suprafața totală	Propor- ția la sută	Observațiuni
Până la 3 hectare	100.390	164.073	7.85	} 35.27 propr. mică
Dela 3—10 „	101.529	572.636	27.42	
„ 10—15 „	19.763	239.642	11.47	} 35.26 propr. mijlocie
„ 15—30 „	14.744	297.721	14.24	
„ 30—70 „	4.620	198.712	9.55	
„ 70 hectare în sus	2.664	615.593	29.47	} 29.47 propr. mare
	243.710	2.088.377	100.00	

* Pierre Clerget : La Suisse au XX-e siècle 288 ; proporțiile sînt fă-
cute de noi.

Ce ne arată acest tablou ?

Că proprietatea mică reprezintă aceiași proporție ca în Franța ; că cea mijlocie e aproape la fel și că proprietatea mare, adică cea dela 70 hectare în sus, reprezintă 29.47 la sută.

Trebue să observăm însă următoarele :

În Franța, proprietate mijlocie de 10—50 hectare avem 29.57% ceiace însemnează că, dacă am considera-o până la 70 hectare, am avea cu siguranță 35%, cași în Elveția.

În ce privește proprietatea mare în Franța, dacă o considerăm dela 50 hectare în sus, am avea proporția de 35.26% ; iar dacă am considera-o dela 70 hectare, am avea probabil o proporție de aproximativ 30% , cași în Elveția (29.47).

Dar în Franța, proprietate mare, propriu-zisă, trebue considerată cea dela 200 hectare în sus și care, cum am văzut, reprezintă o proporție de 16.22% , pe cind în Elveția, după statistica ce avem la îndămină, sub numele de proprietate mare se înțelege cea dela 70 hectare în sus, care n'ar fi tocmai proprietate mare, ci mai mult mijlocie. Dacă însă împărțim numărul exploatațiilor la totalul hectarelor, găsim că în termen mediu această proprietate are o suprafață de 232 hectare, ceiace însemnează că trebue considerată, nu ca proprietate mijlocie, ci ca proprietate mare, în toată regula.

Iar această repartitie, luată în general, ne arată că în Elveția, cași în Franța, pământul este astfel împărțit între locuitorii țării, incit cu greu s'ar putea ridica vre-o obiecțiune în sinul națiunii, spre a se încerca schimbări sau turburări, menite a sdruncina întregul mecanism al statului de cetățeni liberi și îndestulați, care e Elveția. Țaranii, stăpini aici pe 70% din teritoriul cultivabil al țării, sint organizați într-o ligă puternică numită „Liga țăranilor”, care le apără interesele și care a reușit în timpul din urmă să obțină revizuirea tarifului vamal proteguindu-se produsele țărănești.

Și acum, dacă comparăm modul de repartitie a proprietății din aceste două țări, cu cea din țara noastră, iată ce vedem :

Proprietatea mică, care în țările de mai sus, reprezintă 35% din totalul cultivabil, la noi reprezintă 75% din acest total ; prin urmare deosebirea e cu totul în favoarea proprietății mici dela noi, care are de acum înainte de două ori mai mult pământ decit cea din Apus.

Proprietatea mare, care în cele două țări reprezintă între 16—29% din pământul cultivabil, la noi reprezintă 14% din același sol, cu tendință de micșorare favorabilă proprietății mici.

Un singur fel de proprietate este la noi slab reprezentată, cea mijlocie, care abia reprezintă ceva peste 10% și care este proprietate răzășească, situată prost, compusă din parcele lungi și înguste și cu proprietari lipsiți de inventar, de credit și de orice inițiativă în direcția raționalizării culturilor.

Prin urmare, situația noastră din punctul de vedere al repartizării proprietății rurale, care e cea mai principală chestiune într'un stat organizat, este foarte satisfăcătoare și toate frământările deperate din ultimul timp, toate învinuirile reciproce, ce și-au aruncat partidele politice, au fost chestiuni personale și de amor propriu, care au turburat mersul afacerilor publice, dar care nu au deloc a face cu problema agrară în sine, care e bine rezolvită prin Decretul-Lege din Decembrie 1918.

Dar...

Este un „dar“ de foarte mare insemnatate.

Decretul-Lege de expropriere a apărut la 16 Decembrie 1918, iar până astăzi, nu există o singură moșie împărțită la țărani. Problema agrară, cu toată insemnatatea și trebuința unei grabnice rezolviri, pare a dăinui în aceeași stare de nesiguranță.

Feluritele partide ce s'au perindat la cirna țării își dispută onoarea de a fi fost „salvatorii țărănimii“ și de a lupta „în contra ciocoilor“, dar toate împiedică, prin violența luptelor dintre ele, rezolvirea definitivă a chestiunii. Ce-ar fi fost mai lesne pentru liberali, decît să fi alcătuit și legea de improprietărire, pe care s'o fi aplicat tot pe cale de Decret? S'ar fi evitat frământările, luptele și nemulțumirile de azi. Dintr'o inexplicabilă greșală, acest lucru nu s'a făcut atunci, iar acum e mult mai greu.

Ce-ar fi fost apoi mai lesne pentru parlamentul trecut decît să fi trecut prin corpurile legiuitoare Decretul-Lege din 16 Decembrie 1918, împreună cu o lege de improprietărire alcătuită în limitele prevederilor lui și, desigur, cu unele modificări de detaliu? Nu s'a făcut nici aceasta, de oarece „partidul“ ținea la alcătuirea unei reforme care să fie numai a sa. Și astfel s'a alcătuit un nou proiect, în unele părți mai larg, în altele mai strîmt—apoi certuri, frământări, iar improprietărire a rămas... refăcută.

Astăzi, același joc primejdios. Se destiintăză obstiile, pentru a se înființa comitetele cu aceleași atribuțiuni, dar fără puțința auto-guvernării, întrucît administrația e la tot pasul diriguită de stat. În loc să se formeze loturi în care exploatarea sistematică și cultura rațională să poată fi cu succes încercată, se încearcă inovația lipsită de rațiune și peste puțință de aplicat, a lotului de complectare.

În sfîrșit peste tot, în prezent cași în trecut, o timiditate și o incetineală inexplicabilă, o lipsă de energie și de spirit practic fără pereche, care întîrzie în mod vinovat, rezolvirea definitivă a problemei agrare.

Și toate aceste nu fără dureroase repercursiuni, în ce privește producția și liniștea internă.

Se pare că partidele politice nu se ceartă în fapt dela modalitatea exproprierii și, cu atît mai puțin, dela admiterea principiului în sine, care e azi acceptat de toți, ci dela acela ca improprietărire să poată figura pe răbojul operei cutărui sau cutărui partid, toate avînd nevoie de această... foae dotală pentru a putea trece criza sufletească provocată de războiu și pentru a putea figura ca partid politic.

...Iar în acest timp, țărani continuă să rămie arendași care cultivă prost și fără tragere de inimă, pe cînd proprietarii... încasează arenda.

Această situație însă, pune în primejdie toată opera improprietăririi.

Nu e nevoie de o expropriere mai largă decît cea făcută deja, ci de o improprietărire sigură și imediată, care să fixeze pe sătean de sol, să-l transforme din arendaș în proprietar, să-l îndepărteze de șaptele amăgitoare, care-l ispitesc la dreapta sau la stînga, și care să-l facă să se apuce temeinic de lucru.

Organizarea muncii și agriculturii țărănești pe baza întovărășirii nu se poate face în starea de nesiguranță de azi, cînd săteanul nu își are ogorul în stăpinire definitivă, cînd nu știe cît va plăti și dacă va plăti, și cînd atîtea curente provocate de violența luptelor politice, îl distrag dela ocupațiile lui obișnuite și-l aruncă în viltoarea lupte-

lor sociale, unde lipsa lui de experiență și simț critic îl pot duce la rezultate și mai rele.

După aproape 3 ani de când exproprierea s'a înscris în constituție și după 2 ani de când ea s'a decretat în fapt, nu se mai poate obiecta lipsa de instrumente și de specialiști; cauza pare a fi în realitate neputința clasei conducătoare de a face o operă pozitivă.

Acesta este din nenorocire adevărul!...

El cere însă să privim chestiunea în față, să analizăm situația cu nepărtinire și sînge rece, să ne desbrăcăm de orbitoarea patimă politică și să lucrăm numai potrivit intereselor reale și drepte ale poporului românesc.

Și aceste interese reale și drepte ne duc, față de cele arătate până aici, la următoarele încheeri:

Exproprierea, așa cum este decretată și pe jumătate înfăptuită, face ca proprietatea țărănească să ocupe 75% din solul cultivabil al țării, iar cea mare numai 14%. Acest raport dintre proprietatea mare și cea mică reprezintă una din cele mai echitabile repartiții, întrucît trei sferturi din sol îl stăpînește și-l folosește țărănimea, iar un sfert e al proprietății mijlocii și mari din care cea din urmă posedă în mijlociu 250 hectare de proprietate cu tendință de micșorare.

Această proprietate mare e absolut necesară pentru progresul economic și social al unei țări, întrucît servește de model proprietății mici în ce privește perfecționarea mijloacelor de cultură, fără a-i aduce vre-un prejudiciu, cum se întâmpla atunci, cînd era latifundiară, aceasta cu atît mai mult cu cît centrul de greutate fiind astăzi deplasat spre proprietatea mică, încetînd cu încetul proprietatea mare se va transforma în mică și mijlocie.

Rolul guvernelor de azi și de mine este acela de a consolida definitiv și grabnic această situație.

Pentru aceasta ele trebuie să păsască imediat la înfăptuirea următoarelor măsuri:

1. Să se facă exproprierea imediată a celor 500.000 hectare, ce mai sînt de luat din proprietatea mare, spre a se completa definitiv prevederile Decretului-Lege din Decembrie 1918.

2. Să se accelereze judecarea apelurilor pentru stabilirea terenului expropriat, precum și a prețului de răscumpărare a pămîntului.

Dece s'a aminat atîta vreme această importantă chestiune și dece după ce s'au judecat cîteva apeluri, s'au desființat comisiile pentru a se înființa altele cine știe cînd?

3. Să se procedeze imediat la improprietărea individuală cu *personalul existent*, dar astfel ca în fiecare județ ea să se înceapă și să urmeze regulat. Nu e nevoie ca țaranii să se trezească într'odimineață improprietării, cu ajutorul inginerilor iscusiți și mulți care nu există, și a aparatelor ce nu mai sosesc, ci rînd pe rînd fiecare moșie să treacă în stăpînirea sătenilor, chiar într'un timp mai lung, dar să se facă, iar nu să se amie sub diferite pretexte.

Dacă apelurile ar fi fost judecate la timp, și dacă personalul existent s'ar fi apucat de lucru, renunțîndu-se la prea multe amănunte, astăzi o bună parte din pămîntul expropriat ar fi fost împărțit definitiv, ce face ar fi făcut pe săteni să nu-și piardă încrederea în sinceritatea conducătorilor dela cirna statului.

Împărțirea provizorie care e vorba să se facă acum de comisiuni comunale cu alt angrenaj de forme, e primejdioasă. Ea va da naștere la conflicte și neajunsuri și va face cu neputință de executat,

în fapt, improprietărea definitivă. Inginerul, cu toate aparatele lui, nu va putea schimba nimic, din ceace a intrat odată în stăpînirea săteanului.

Vrem să provocăm noi dezordini și să facem cheltueli inutile?..

4. De oarece foarte mulți proprietari doresc să-și vîndă moșiile, statul să ajute pe săteni de a cumpara pămînt, punindu-le la dispoziție creditul necesar, *cît mai estin.*

5. În sfîrșit să se organizeze exploatarea pămîntului, creșterea vitelor și valorificarea produselor agricole și animale pe baze de tovarășii cooperative țărănești, spre a se mări producția țării și deci valuta ei și pentru a fi pregătiți în vederea zilei de mîne, cînd poarele vor apărea din nou pe piața mondială în lupta de concurență economică, *inevitabilă și fatală.*

Această organizare trebuie să se înceapă pe cale de educație a fruntașilor săteni : învățători, preoți, primari și alți fruntași, care la rîndul lor vor iniuri masele, și le vor face capabile să înțeleagă foloasele întovărășirii, așa încît înfăptuirea acestei mișcări să pornească de jos, din însăși necesitatea și convingerea sătenilor, iar statului să-i rămie sarcina de îndrumare morală și de control.

Aceste sint soluțiile care ne pot duce la mintuire.

Astfel putem tîmădui ceace din neprevedere, ambiție sau neglijență—ca să nu mai vorbim de intențiuni ascunse—a ramas neînăptuit.

Pentru aceasta însă va trebui să renunțăm la demagogie și critică stearpă ; va trebui să ne punem pe muncă serioasă și temeinică, desbrăcîndu-ne de orice pălîm sau idei preconceptuate.

Lucrînd în această direcție și cu aceste mijloace, țara noastră, așa cum s'a mărit și cu bogățiile care prisosese peste tot, va putea fi cea dintăiu din lume în privința îndestulării materiale și mulțumirii sufletești a cetățenilor ei.

Și aceasta trebuie să fie tînta noastră supremă.

Pr. C. Dron

Scrisori din Paris

Iulie, 1920

I. Criza imperialismului politic.

Ultima conferință a consiliului suprem se adunase la San-Remo. În atmosfera luxuriantă, senzuală a coastei de azur, superbul areopag privea depe terasele celui mai elegant hotel, cu dificultăți de miop distrat, în depărtări fumurii, la ruina Europei orientale.

În contrast cu gramada de hirburi de acolo, își simțeau puterea invincibilă. Psihologi empirici neîntrecuți, știau precis că omenirea flămândă de acolo va asculta orbește de ucaturile gentile ce vor binevoi să le trimeată. Soarta Europei depindea de buna lor dispoziție, în cel mai bun caz de egoismul organizat, lucid al poporului pe care-l reprezentau. Ziarele, prostituțiile sonore ale guvernelor, amenințau în formule cezariene, pedepsele dulci pe care mărișnia generoasă a „celor trei“ le vor aplica infractorilor.

De atunci multe lucruri s'au schimbat. Nimeni nu ironizează mai blând vanitatea conducătorilor decît combinațiile obscure dar îndărătnice ale sociologiei.

În primul rînd, conștiința internă a opiniei publice civilizate, din toate țările, s'a trezit. Oamenii care înțeleg să trăiască și peste hotarele lor, care știu că alături de ei înfloresc și alte civilizații, că ura neputincioasă a regionalismului economic și intelectual a tiranizat îndeajuns solidaritatea și politeța internațională, și-au spus cuvîntul. Cartea lui Keynes, profesor de economie politică la Oxford „Les conséquences économiques de la guerre“, a cărui număr de exemplare a întrecut și pe acela al romanelor senzaționale, arată cită extenziune a luat rechizitorul marelui războiu. Părerile profesorului englez, prea aspre poate pentru sacrificiile Franței, au fost admise și apreciate chiar de profesori oficiali franceji.

Se cere pretutindeni toleranță și colaborare. Cu toate acestea manifestările opiniei publice ar fi rămas multă vreme neascultate de cupiditatea conducătorilor, dacă evenimente puternice de fapt nu i-ar fi silit la atitudini mai conciliante.

Pe vremea conferinței dela San-Remo, Polonezii cuceriseră Kievul. Armatele bolșevice se retrăgeau în dezordine. Inceputurile timi-

de ale propagandei revoluționare sovietiste în Persia, Turkestan și India rămăseseră încă fără rezultate apreciabile. În Orientul fanatic disenziunile și certurile erau în avantajul aliaților. Bigotismul musulman era o materie plastică pe care degetele Angliei ar fi putut-o modela după dispoziție.

Azi, lucrurile s'au schimbat apreciabil. Polonia învinsă e nevoită să se retragă. Forțele interioare nu-i mai ajung ca să se opună invaziei bolșevice. Deruta Poloniei ar însemna contactul direct al Germaniei cu Rusia, de care Alianța se tem atât. Toată bunăvoința Nemților de a achita despăgubirile de războiu ar pieri în fața acestei încurcături. Profitând de ea, Germania ar refuza executarea tratatului de pace.

În același timp propaganda la hotarele Indiei s'a întărit și după cit se pare, altotă pe atâtea nemulțumiri locale, a dat și roade. Odată intrată în mentalitatea inflamabilă a Indiei, regimentele Mării Britanice cu greu ar potoli-o.

Lumea musulmană nu se prezintă mai favorabil Consiliului Suprem. Tratatul aspru ce i s'a impus nu vrea să fie recunoscut. Grecia care a primit mandat să asigure ordinea și respectarea hotărârilor aliate, nu poate ocupa cu armata sa insuficientă decât coastele Asiei-mici. Interiorul imens al Siriei rămâne necontrolabil.

Astfel, „socoteala de-acasă“ nu se potrivește. Conferința adunată la Spa și-a redus mult din imperialismul poruncitor. Autoritatea li se pare insuficientă; colaborarea le surde mai mult. Atmosfera e complect schimbată. Atitudinile conciliante sînt ușor remarcabile. Ziarele s'au îmblinzit. Delegații germani au voie să discute. Li s'au cerut chiar sugestii practice în chestia reparațiilor.

Se vorbește chiar de o revizuire a tratatului de pace, iar dezarmarea Germaniei a fost amînată cu șase luni. Discursul pronunțat de Millerand, ultimul întransigent, a dat multe speranțe de refacere Germaniei. Colaborarea și amicitia vor fi pe planul întâiu.

Nu numai Germania a profitat însă de evenimentele ultime.

Lenin a primit propuneri formate de pace din partea Angliei. S'a cerut încetarea ofensivei contra Poloniei. Cum Rusia va accepta, aliații se vor vedea legați în a recunoaște existența legală a guvernului bolșevic și vor trimite ambasadori la Petrograd.

Astfel San-Remo și Spa însemnă două momente complect opuse. Evoluția politică a imperialismului se îndreaptă către conciliațiune. Împrejurările istorice o cer.

Care vor fi rezultatele? Vor aduce ele o ameliorare în viața năcăjită a bătrînelui continent?

Nimeni n'ar putea-o spune pentru moment.

II. Asupra teatrului „Vieux-Colombier“

Allez-vous au théâtre? Cela n'est pas vu depuis une génération.

(Vielé Griffin)

Există ceva incompatibil între mentalitatea intelectualului și teatru. Istoriceste teatrul apare în piețele publice. El e hrănit de asistența maselor.

Teatrul popular e teatrul de totdeauna. Arenele antice conțineau atîtea locuri cită populația avea un oraș.

Mulțimea adunată își revedea instinctele. Se indigna sau se înduioșa alături de ele. Elita intelectuală rămânea ceva mai izolată. Motive de ordin psihologic întăresc încă și mai mult această incompatibilitate.

Caracteristica intelectualului e sinceritatea și seriozitatea. Se numește intelectual un om care, la adăpostul cărților și argumentelor, spune indelicatetei societății. Conștiința lui e adesea brutală numai ca să nu cadă în minciună. Viața lui are momente de detectiv: în dosul ipocriziilor de cugetare ori de sentiment câtă noțiunea mistică a adevărului în sine. Acest vânător de iluziuni distruge aparența unde o întâlnește.

Alături de aceasta, intelectualul e un om serios în senzul că urăște parodia. Ca corolar, el nu știe să ridă: e un om trist. Imitația veselă și maimuțărirea, surse prime ale umorului, îi sînt străine, pentru că e deprins cu adevărul și spectacolul adevărului e melancolic. Numai minciuna e reconfortantă. Ori teatrul e prin excelență factice și artificial. La prima analiză îți se pare bizar că sînt oameni care, în schimbul unei sume de bani, consimt se prelungescă mai departe instituția bufonului seigneurial, că orice artist de geniu e plătit și prin conștiință obligat să amuze pe ultimul spectator din galerie; că crimpele de viață ce se sbat între decorurile de carton sînt iscodite cași poveștile cu care se adorm copiii mici.

Faguet mai adăuga cîndva („Drame ancien et drame moderne”) că plăcerea teatrului e o plăcere egoistă, răutăcioasă, fiindcă nu e lipsit de oarecare perversitate acela care se amuză privind ori rîzînd de suferințele semenilor săi raportate pe scenă.

Deaceia frecventarea teatrului de către elitele intelectuale e un fapt foarte recent. Dacă nu ne înșelăm, el apare odată cu reprezentarea teatrului Ibsenian. Înainte, intelectualul mergea la teatru nici vorbă, mergea însă ca tată de familie, tirat de al săi, sau ca burghez comod ca să-și facă digestia; *ca intelectual care culege senzații artistice nu mergea*. Pentru aceasta se rezuma la volum. Poate și pentru că gustul de izolare e mai propriu lecturii decît teatrului care e public, care presupune deci o promiscuitate cu publicul, a cărui aprecieri prin aplauze ori risete trebuie să le primești fără voe, cu de-aslă. Mr. Bergeret ori Silvestre Bonnard nu mergeau niciodată la teatru. Întrebați profesorii universitari ori bibliotecarii savanți din marele centre, de citeori merg la teatru. Veți fi surprinși. Evoluția teatrului din punct de vedere a frecventării publicului se poate împărți în trei mari faze: a) *teatrul marilor mulțimi*, arenele cu 40.000—50.000 locuri, teatrul plebeian al antichității (circurile cu gladiatori, dramele lui Sofocle, misterele religioase ale evului mediu etc. etc.) b) *teatrul burghez*, vizitat de clasele de mijloc îmbogățite, în care senzația dramatică se gusta după masă, ca derivativ amuzant (teatrul lui Molière, Labiche, Marivaux, Corneille, opereta etc.), c) în fine *teatrul artistic* frecventat de intelectuali și oameni de gust, invenție recentă, a sec. XIX-lea. Cerem scuze specialiștilor pentru clasificarea noastră arbitrară; în linii generale însă ni se pare justă.

Astfel prima caracteristică a teatrului „Vieux Colombier”, înființat într-o mică sală de Jaques Copeau dela „Nouvelle revue française”, e că conciliază teatrul, în același timp cu artiștii și cu intelectualii. Piesele care se montează pe lîngă un gust desăvîrșit în costume, dicțiune, interpretare sînt perfect literare. Printre alte nume

figurează Shakespeare, Prosper Merimée, Duhamel, Jules Romains, Mazaud, Bernard Schaw, Ibsen.

Nu se caută atît calitatea dramatică, teatrală a piesei cît valoarea ei literară în sine, adică gradul de adevăr, sinceritate, umanitate ori poezie ce conține. Teatrul tehnicei abile Bernstein ori Bataille n'are trecere aici.

Afară de aceasta șovinismul clasic al Franțușilor e absent: teatrul străin e reprezentat în ce are el mai bun. Un gust eclectic în formarea programelor se evidențiază în permanență.

Altă caracteristică a acestui teatru e *decabotinizarea actorului*. Am arătat altădată în această cronică cum înțeleg unii actori, de ex. De Max, să-și interpreteze rolul. La Jacques Copeau nu veți găsi decît identificare cu rolul, acurateță desăvîrșită. Actorii n'au voie să apară la rampă decît odată în timpul aplauzelor, iar sistemul rolurilor dominante care lasă în umbră pe celelalte, nu există aici. Elementul vanității e astfel izgonit din teatru.

Ca inovație trebuie menționată și reacțiunea contra *industrializării teatrului*. Excesul de decoruri savant aranjate, jocul de lumini complicate, tot eșafodajul acelei tehnici care făcea din culise o întreagă fabrică cu mecanici, învățieri, patroni etc., a dispărut. La „Vieux Colombier” aproape nu există decor. Derijorii acestui teatru au înțeles că decorul e străin artei, că excesul montării omoară și valoarea literară a piesei și jocul actorului. E întrebuințat doar, strictul necesar ca să dea impresia realității. Atîta tot. Influența greoaie a lui M. Reinhardt, pe care vroia să-l adapteze aici Gemier, e viu combătută de Jacques Copeau.

E cert că piesele depe vremea cînd în loc de decoruri se întrebuințau „écriteaux”, erau mai pline de inspirație, decît neanturile dramatice de azi aacompaniate de un fast de feerie.

Afară de aceasta, spiritul de speculație comercială lipsește cu desăvîrșire. Locurile sînt reduse ca preț, nu se plătesc „ouvreuse”-le, nici programele. Interdicție totală de a da bacșișuri. Toate acestea contrastează puternic cu teatrele depe bulevard unde bietului spectator i se ia și pielea depe el.

Atmosfera totală e curată și liniștitoare. Figurile pe care le întâlnești sînt acelea de profesor, student ori publicist. Ghinionul acestui teatru e însă că a ajuns la modă. Astfel snobii depe malul stîng al Senei au început să năvălească și să păteze cu figuri imbecile puritate a acestui colț de artă retrasă.

În tot cazul teatrul „Vieux Colombier”, adăpostit într'o sală mică ca de cinematograful unde nu încap decît doar opt nouă sute de locuri, e instituția cea mai meritorie în acest gen din tot Parisul.

El reușește să fie teatrul rafinat al mandarinilor cași al oamenilor de gust. Numai dacă popularitatea crescîndă și rețetele materiale tot mai mari nu-i vor aduce degenerarea banală pe care a suferit-o altădată teatrul Antoine.

Mihai D. Ralea

MISCELLANEA

Intemperanță.

Intr'un vechiu articol, „Asupra Criticeii”, Gherea se ridică împotriva obiceiului criticilor din vremea lui de a lăuda fără nici o rezervă, în termenii cel mai exagerați cu putință. Gherea arată, printr'o singură frază, imposibilitatea ca o asemenea critică să fie justă măcar o singură dată. El spune că și Shakespeare are greșeli, căci nimic nu poate fi perfect în lumea aceasta. Gherea dă apoi ca exemplu de critică obiectivă, aprecierile lui Taine și Faguet asupra lui Balzac.

De când a scris Gherea acest articol (vre-o 35 de ani) lucrurile s'au mai îmbunătățit—dar numai sporadic. Cetim încă critici pe de-a întregul entuziaste. Efectul e' straniu adesea. Criticul începe așa, încît ceiace spune el nu s'ar putea aplica nici măcar unui Victor Hugo. S'ar potrivi, poate—acordind entuziasmulul dreptul său față de asemenea monștri colosali—unui Dante sau unui Shakespeare. Iar mai apoi, cînd criticul e silit să facă înstrîșit citații din autorul său, efectul devine de-adreptul amuzant.

În asemenea critică—sufletul criticului ridicîndu-se până la cel mai înalt diapazon, până dincolo de extaz—el își debitează cele mai înalte din filozofiile lui. Bietul autor criticat e silit să țină în spate o clădire cu totul disproporționată cu dimensiunile lui naturale.

De obicei, acei care cultivă acest gen de critică nu mai vorbesc de scriitorul pe care-l recenzează ca de un contemporan viu; vorbesc ca de un mort. Nici nu-l mai domnesc, îi spun curat pe nume. Li se pare așa de mare, că-l socot mort, cum ar zice Voguë. Și-l socot așa de mort și așa de definitiv depus în Pantheonul național, încît ne servesc amintiri despre dînsul—pe cînd el, din fericire, e zdravăn, își face slujba la biurou și prinzește cu amicii la birt.

Cînd cetești asemenea critici, singurul lucru profitabil cu care te alegi, sînt citațiile din care îți rămîne să-ți faci singur o părere despre scriitorul de care e vorba. Și dela o vreme, din criticile aces-tea, nu mai cetești decît citațiile.

Un critic adevărat trebuie să fie ca publicul dintr'un teatru italian: aci să aplaude, aci să fluere. Evident, sînt cazuri care cer pe de-a întregul și articole entuziaste—adică lipsite de critică: La moartea, la aniversarea unor scriitori, așadar atunci cînd proslăvești. În asemenea împrejurări, nu faci critică: spui numai ceiace e meritoriu și faci asupra defectelor. Îți mai poți permite unilateralitatea fie în bine, fie în rău, cînd—dintr'un scop bine definit și declarat, sau ușor de înțeles—alegi, ca să le pui în evidență, un aspect sau o latură a unei opere sau a unui scriitor.

Dar, cași în literatura propriu zisă, sîntem și în critică încă în perioada lirică.

Pacifism!

Înainte de 1914, peclnd posibilitatea unui războiu mondial începea să fie tot mai mult întrezărită, Jaurès a afirmat că marea catastrofă va aduce după sine transformarea socială, adică triumful proletariatului. Acum un an Anatole France, analizând efectele războiului, spunea că prevederea lui Jaurès s'a îndeplinit. Marele scriitor voia să spună, desigur, că frământările la care asistăm sînt începutul sfîrșitului.

Sigur este, că rezultatele războiului au pus, cu putere, cel puțin problema transformării sociale. Nu numai că „condițiile subiective” ale transformării sociale au crescut nemăsurat în comparație cu epoca dinainte de 1914, dar războiul a fost o școală minunată, sau mai bine-zis o repetiție generală a organizării pe care vrea să o înfăptuiască proletariatul. D. Ioanid își isprăvea minunatul său articol, din numărul trecut al „Vieții Românești”, cu considerația că războiul a practicat socializarea așa cum o preconizează socialiștii. În timpul războiului, au fost socializate în interesul superior al colectivității, proprietatea individuală—casă, fabrică, mărfuri, etc.—și chiar ființa umană: soldați, meseriași, lucrători, —aproape toți locuitorii țării.

Războiul, așadar, se poate spune, a creat cele mai favorabile condiții pentru realizarea aspirațiilor socialiste.

Este posibil însă ca războiul acesta care, în cea mai mare parte, s'a isprăvit, să nu fi împlinit măsura trebuitoare de condiții subiective pentru dărîmarea ordinii actuale. Poate că mai este necesar un supliment: repeșirea catastrofei.

Iată pentru ce noi credem că, dacă s'ar aprinde un nou incendiu, s'ar lucra în favoarea revoluției sociale.

Acei care reprezintă ordinea actuală ar trebui să fie în acest moment cei mai intransigenți pacifiști. Și dacă capitalismul are încă de trăit, el nu va reîncepe o conflagrație europeană în stil mare. Căci dacă o va reîncepe, aceasta înseamnă că și-a pierdut instinctul conservării, că în orice caz și-a pierdut instinctul de adaptare, ca orice clasă care și-a încheiat evoluția și este menită să dispară.

Cum însă condițiile obiective ale transformării sociale lipsesc, —pornirea războinică a capitalismului l-ar deservi nu numai pe el, ci și istoria.

Patriotism și șovinism.

Patriotismul și șovinismul nu sînt numai lucruri deosebite, ci de cele mai multe ori și contradictorii.

O întimplare recentă ne-o dovedește cum nu se poate mai bine.

La congresul studentesc dela Cluj s'a luat hotărîrea să nu fie primiți, în asociația studentescă, studenții cetățeni romîni, dar de altă naționalitate—adică cei care fac parte din „minorități”.

Este dela sine înțeles că patriotismul cel mai sacru cere, tocmai, primirea studenților străini printre cei romîni, ca un mijloc minunat de a-i romaniza. Nu poate fi îndoială că patrioții dela Budapesta vor jubila că Dumnezeu l-a ferit pe tinerii Unguri din Ardeal de primejdia de a fi desnaționalizați, ca Unguri, prin viața comună cu colegii lor Romîni, în mediul preocupărilor romînești.

Dacă studenții romîni din Trans-Nistriana, nu vor fi respinși, ci vor fi îmbrățișați de colegii lor ucrainieni dela Kiev, acești șoviniști

ucrainieni vor aduce un însemnat serviciu cauzei rominești din Transilvania.—Dar ce să mai insistăm, când lucrul este atât de simplu!

Cum se explică acest act necugetat? E ușor de înțeles. Ură împotriva străinului a fost mai puternică decât egoismul luminat patriotic. Cugetarea a fost înlocuită de acel instinct primitiv, care se numește șovinism. Patriotismul a fost bătut de șovinism.

D. Iorga care se ridică împotriva acestui ostracism, atrage cu drept cuvânt atenția asupra impresiei, pe care o va produce în Occident hotărîrea dela Cluj. Această latură a chestiei nu este din cele mai puțin importante.

Desigur însă că nu întreaga studențime poartă răspunderea acestui act, ci numai o parte dintre acei care s'au dus la Cluj.

Editura «V. R.»

Am anunțat, în numărul nostru trecut, apariția mai multor volume. Aceste volume însă n'au putut fi puse în vânzare din cauza „sezonului școlar”, când librăriile fac aproape exclusiv numai comerț de cărți didactice. Peste câteva zile, când „sezonul” acesta se isprăvește, Editura „V. R.” va pune la îndemîna publicului volumele anunțate.

P. Nicanor & Co.

RECENZII

Al. Tzigara-Samurcaș, *Mărturisiri si-li-te*, București, Tipografia: „Convorbiri literare”.

Este o prețioasă contribuție, pentru cetitorul viitorului, doritor să cunoască răsturnările militare, politice și sufletești, petrecute în vechiul regat român, în anii 1916—1920. Pentru cetitorul ceasului de față cartea e mai puțin interesantă, voiu să zic mai puțin folositoare, de oarece imparțialitatea nu crește în grădina contemporanilor.

Oricite silințe ne-am da noi cei de azi să pricepem starea noastră și să descurcăm ghemul uriaș al unor împrejurări care ne-au privit și pe noi, oricât de liniștiți și de obiectivi am voi să fim, rămânem, cu certitudine, mai prejos de platoul rivnit.

Războiul european a împărțit întreaga lume în două tabere, ajungând astfel: războiul universal. A fost o primă dezbinare, de ordin politic și militar. Cîteva țări deoparte, altele, foarte multe, de cealaltă parte. Dar odată cu dezbinarea aceasta, a venit dezbinarea sufletească, mult mai întortochiată și mai întinsă. În fiecare popor — în luptă sau în expectativă — s'au născut curente antagonice. Un curent pentru Franco-Englezi, altul pentru Germani. În fiecare colț din lume — poate și'n bordeile Eschimoșilor — a izbucnit acest antagonism. De multe ori, în același familie dubul fatalei dezbinări s'a dat pe lață cu violență și am văzut, la începutul veacului al 20-jea, îndeplinindu-se înlocmai fenomenul marilor sciziuni sufletești, prezise de Sf. Evanghelie și petrecute în epoca primară creștină.

Mai grav decît atît: Lupta dureroasă (pentru Englezi? sau pentru Germani?) s'a întimplat uneori în taina aceleiași conștiințe! Au fost oameni, întim nenorociți care au purtat, în sufletul lor, vreme îndelungată, furtuna pătimăsei contraziceri, neputîndu-se odihni și neputîndu-se hotărî; cui să facă darul definitiv al simpatiei: poporului lui Wagner, sau poporului lui Shakespeare?

Lucrul este cu foarte mult înțeles! Aceste două foarte mari popoare, atît de meritoase pentru civilizația întregii lumi, au pretutindeni, admiratorii și prozeții lor. Cînd din sinul lor au eșit atîtea capete geniale, ideile, descoperirile și influența engleză și germană trebuia să rupă în două — în păgubitorul lor conflict — sufletul omenirii.

Și a început, pretutindeni, dihonnia cea mare. Unii pentru Germania, alții pentru Anglia, plus Franța. Acum, — este știut, — cînd cei mari și-au pierdut mințile, nu cei mici o să le mai găsească. Puțini au fost aceia care au avut atîta stăpînire de sine și atîta bun simț încît să respingă ispitele ceasului de lață și să întrezărească mizeria viitorului.

Conducătorii noștri din 1916, cu voe sau fără voe, cu entuziasm sau fără entuziasm, s'au găsit, într'o bună zi de August, de partea celor hotărîți.

Lucrul întimplat este nu numai ireparabil, dar oarecum sacro-sanct. Numai slăbiciunea și mărginirea noastră ne mai îngăduesc discuțiile postume și zbirniata împrejurul faptului definitiv.

În virtutea acestei slăbiciuni și acestei mărginiri ne mai răfuim, ne mai scoatem ochii și ne mai prigonim și azi, după evenimente.

Și se întimplă uneori, că în răfueile și în hărțueile noastre, cade năpasta pe cite unul, care n'are nici una din metehnele pe care i le găsim. Iată, de pildă, dl. Al. Tzigara-Samurcaș, acuzat de germanofilism, împotriva celor o sută de probe atât de convingător produse, în luminoasa-i apărare, *Mărturisiri si-li-te*.

A fost o greșală din cele mai grosolane. Aveți chef să vărsați puțin din necazul vostru, pe spinarea unui germanofil? El bine, ați nimerit rău, crezând că l-ați găsit în persoana simpaticului director al Muzeului Național.

Cartea d-lui Tzigara-Samurcaș, atât de bine alcătuită, atât de discretă și de victorioasă—asupra tuturor punctelor puse în discuție de adversari—va încredința pe orice om imparțial că d-sa n'a făcut parte din acea minoritate eretică, zice-se purtătoarea prapurilor lui Carp și Maiorescu.

Nicăieri în această apologie, bine condusă și solid documentată, autorul nu are aici un moment de șovăială. E un mare noroc. Printre oameni și printre evenimente, împovărat de obligațiile atât de delicate ale mandatului ce avea din partea Suveranilor, și dublindu-și povara cu celălalt mandat—aproape impus—de prefect al Poliției Capitalei, dl. Tzigara-Samurcaș și-a tras cu vigoare calea sa rectilină, grație unui fericit și plin de resurse temperament diplomatic.

Orici l-ați bănuț, l-ați ponegri, l-ați prigoni și ia-ți cerceta faptele și spusese, nu-i veți găsi dezertor dela nici una din multiplele lui datorii.

Noi cei ce am avut neșansa să rămănem în teritoriul ocupat, știam aceasta de multă vreme. S'o știe acum și cei ce vor să aile cum am petrecut noi, sub poruncile germane, zilele triste ale separațiunii.

Cartea d-lui Tzigara-Samurcaș ia loc între documentele vremii, dar cu destinație pentru acel om extraordinar, care—cîndva în viitor—își va bate capul cu atitudinea politică, sufletească și militară a României neîntregite, în războiul pentru întregire.

G. GAL.

Titus Hotnog, „Bezerenbam“ din cronica persană a lui Fazel-Ullah-Raschid, studiu istorico-filologic, Iași, Tipografia „Moderna“, 1919.

Se cunosc numeroasele descoperiri senzaționale pe care romantismul științific și patriotic al lui Hasdeu le făcea la tot pasul în domeniul istoriei și limbii Românilor. Mai puțin se știe însă ce soartă tristă au avut cele mai multe din afirmațiile reputatului nostru învățat.

Pentru a da numai un exemplu, voiu aminti despre locul din Iordanes, Istoria Goților: „a civitate novi et Sclavino rumunnense“, în care Hasdeu a crezut că este vorba de o colonie slavo-romină, identificînd-o cu satul de astăzi Slăveni din Romanați. De fapt, avem a face aici cu o lectură greșită în locul celei corecte: „a civitate Novietunense“, păstrată sub această formă de un manuscris al operii lui Iordanes; prin urmare, acesta s'a găndit la civitas Novietunensis, adică Noviodunum sau actuala Isaccea din județul Tulcea *).

Studiul pe care mi-am propus să-l recenzez distruge încă o legendă introdusă în Istoria Românilor de către Hasdeu și admisă de istorici ulteriori, ca Xenopol, Tocilescu, Onciul, etc.

În partea primă a acestui studiu (pg. 3-16), autorul, un elev al d-lui A. Philippide, face o expunere critică a istoricului chestiunii. Reproduce în întregime după D'Ohsson, Histoire des Mongols, locul din cronica lui Fazel-Ullah-Raschid, care vorbește despre expediția Mongoiilor prin țările noastre, unde au fost întimplați de armata lui (-) Zrnbam. Hasdeu, în chip ar-

* Vezi D. Russo, Critica textelor și tehnica edițiilor în Buletinul Comisiei istorice a României, vol. I, pg. 20 și 21 (nota, alineatul ultim).

bitrar, ceteste acest nume *Bazaranbam*, pentru a scoate din el pe *Basarab*, banul Olteniei. D. Hotnog arată cum pe Hasdeu l-a interesat numai numele și de aceea a redat necomplet citatul; afară de asta, Hasdeu a introdus în text modificări importante, care fașifică spusele lui D'Ohsson. Xenopol a luat drept bune afirmațiile lui Hasdeu, fără ca să le mai controleze, iar Onciul, deși citează mai exact pe D'Ohsson, îl talmăcește tot sub influența celor cetite la Hasdeu.

În partea a doua (pg. 7-24), d. Hotnog încearcă o interpretare proprie. Sprijinindu-se pe date sigure privitoare la istoria noastră, d-sa arată că pe la 1240 nu putea fi vorba despre un banat al Olteniei și încă mai puțin despre un *Basarab Ban*. Singurul banat existent în acea vreme era acel al Severinului, întemeiat de Unguri pentru apărarea țării lor dinspre Bulgaria. Documentele ungurești care pomenesc despre acest banat, dau și numele unora dintre conducătorii lui: toate aceste nume sînt străine, după cum însăși populația aceluși ținut era, foarte probabil, de alt neam decît Romini. Numele *Zrnbam* trebuie completat, așa cum face D'Ohsson, cu cîte un *e* între *z* și *r*, *r* și *n*, adică cetit *Zerenbam*. (-) dinaintea lui *z* din *Zrnbam* este pus în locul unui semn arab, pe care D'Ohsson nu l-a putut ceti cu siguranță și l-a redat prin *b(e)*. Autorul studiului nostru crede că mai degrabă trebuie admis un *d(e)*, astfel că numele întreg sună *Dezenbam*, care nu este altceva decît titlul banului de Severin. În adevăr, diplomele ungurești, vorbind despre banul Severinului, îi spun „de Zeurenbanus” care în limba ungurească trebuia să sune în unul din următoarele feluri: *de Zeren ban*, *de Zoren ban*, *de Soren ban* sau *de Seren ban*, căci ungurește Severin = Szören.

Argumentația d-lui Hotnog îmi pare foarte convingătoare și va rămînea, probabil, în picioare.

I. IORDAN

Societatea Studenților în medicină din Iași. Reforma învățămîntului superior în studiul medicinei, constatări și păreri.—Iași Tipografia Națională, 1919.

Schimbările pe care războiul mondial le impune societății românești, au determinat o serioasă preocupare pentru modificarea programelor de învățămînt. În legătură cu reforma învățămîntului superior, Societatea Studenților în Medicină din Iași publică într-o broșură de 16 pagini un memoriu, în care arată toate neajunsurile programelor dela facultățile noastre de medicină și situația specială a Facultății din Iași, cu toate lipsurile ei de care s'au lovit generații întregi de studenți. În cele din urmă arată cum ar trebui organizată Facultatea de medicină, pentru a corespunde chemării ei.

Modelele după care s'au înființat la noi Facultățile de medicină, au fost cele franceze; dar în vreme ce Universitățile Franceze au progresat, ale noastre au rămas cu programele vechi. Principiul care a fost adoptat era: cît mai multă teorie—așa că studentul, viitorul doctor, e lipsit aproape complet de lucrul esențial, de laborator, de spitale, în care ar trebui să lucreze aproape încontinuu sub supravegherea profesorului.

De aceea studentul e silit să-și îmbicsească mintea cu cursuri enorme și tratate străine în cele două luni înainte de examene, pentru că după aceea să uite totul.

Din această orientare greșită decurg toate neajunsurile programelor Facultăților noastre de medicină, cum sînt: *Abundența cursurilor*, (32 curs. obligatorii, cite 3 ore de curs pe săptămîină—ceia ce vine pentru student 16 ore pe zi); *aglomerația examenelor* ca o consecință directă (două rînduri de examene: de fine de an și doctorat, care din această cauză au ajuns o pură formalitate); *discontinuitatea muncii*, *insuficiența efortului*, *lipsa de armonizare între studiu*, *menținerea unor discipline fără rost*. Alt neajuns este modul de împărțire a cursurilor în obligatorii și facultative.— Pentru unele cursuri importante studentul e obligat să frecventeze un timp

— pentru alt curs mai puțin important, de trei ori mai mult. — Calcul fără nici o normă, făcut la întâmplare.

Societatea crede că s'ar putea reduce cursurile obligatorii la 10—12 cursuri absolut necesare: *anatomia (cu histologia), fiziologia, anatomia patologică, bacteriologia (cu igiena), medicina experimentală (cu patologia generală), farmacodinamia, clinica medicală, clinica chirurgicală, clinica obstetricală și infantilă*. Restul ar fi facultative. În privința materiilor aranjate pe anii de studiu: Primii doi ani ar trebui să aibă exclusiv *anatomia cu istologia și fiziologia* câte o jumătate zi fiecare. În anii 3, 4 și 5 dimineața întreagă ar fi consacrată spitalului. Ultimul an, al 6 lea, ar fi consacrat practicei generale medicale.

În genere o cit mai mare practică în laboratoare și spitale.

În ultimele pagini memoriul arată lipsurile materiale ale Facultății de medicină din Iași. Localul e neîncăpător pentru mulțimea studenților, deosemena sălile de disecție și laboratoarele. Aceste sînt instalate în case închiriate, complet negrijite. Personalul e slab, nepregătit, insuficient.

Nu există spital al Clinicilor—există Spitalul Sf. Spiridon, unde Universitatea e la dispoziția Eforiei și a Politicii.

Nu există o bibliotecă bună și completă a Facultății, unde studenții saraci să poată citi.

Nu există o bibliotecă bună a studenților în medicină. Toată lumea, profesori și studenți se mișcă greu și automat în această situație.

Acest memoriu scris clar, este un strigăt de desperare al studenților medicaliști din Iași—dintre păreții programelor strîmte și năbușitoare: —Vrem să muncim, să eșim oameni sănătoși și pricepuți în meserie, vrem să fim utili!

O parte din revendicările studenților au fost realizate prin ultima reformă universitară.

I. FULGA

Romain Rolland, *Liluli*, Librairie Ollendorf, Paris.

După „Au dessus de la mêlée” și „Les Précurseurs”, inspirate de războiul mondial și în care Romain Rolland se arată plin de speranță în acțiunea unei elite sufletești, care va transforma omenirea, apariția lui Liluli are în ea ceva neașteptat și bizar.

Într'un poem comic care e un fel de revistă, într'o formă dramatică de o libertate absolută, bogată în fraze de spirit și în aluziuni sarate sau picante, defilează înaintea noastră variate personaje simbolice care au jucat un rol în tragedia mondială.

Liluli e iluzia, Chimera, care cu farmecul ei straniu amețește sufletele, popoarele, clasele, pe tineri și pe bătrini.

Cu ajutorul ei „Grașii” capitalismului de pretutindeni întrețin în sinul maselor nebunia războinică, cu complicitatea diplomației și a intelectualilor care subț regimul păcii armate cultivă sistematic ura împotriva vecinului și exaltează megalomania națională.

Religia reprezentată prin „Maitre Dieu” servește și ea cu ipocrie pe cei grași, adormind conștiința mulțimii.

Indiferența la dreptatea unei cauze, ea părăsește cu ușurință o tabără pentru alta și „Maitre Dieu” al Francezilor (Les Gallipoulets) devine „Der alte Gott” al Germanilor (Les Hurluberloches).

Cu dînsul, el tirăște într'un car „La Vérité” în lanțuri și gura ei e astupată cu un căluș în momentele critice.

Prima victimă a lui Liluli e tineretea. Deși aparțin la două popoare deosebite, Altair și Antares, sînt legați prin comunitatea aspirației și a visurilor. Totuși Liluli îi aruncă pe unul împotriva celuilalt, oferindu-se ca preț al victoriei.

Mulțimea e departe de a fi agresivă și muncitorimea fabricelor gata

să fraternizeze cu cei dela hotare, dar presa vorbește în fiecare zi de înarțăririle vecinului și de necesitatea războiului defensiv.

Mai greu încă de mișcat sînt țaranii. Janot și Hansot sînt legați adînc de pămînt și spiritele lor înguste și pozitiviste nu sînt accesibile la făgăduinți sau amenințări. Dar cu ajutorul „Opinieii publice“ intrupată în monstruoasa zeiță „Llôp'ih“, Liluli reușește să le insuflă și lor delirul distrugerii.

Un singur personaj păstrează până la urmă luciditatea minții rezistînd lui Liluli și tentativelor ei de seducțiune: e Polichinel, reprezentantul risului.

El e inteligența rece, distructivă, sterilă, neînsuflețită de fiacără divului entuziasm, de curajul acțiunii și al luptei.

Poltron, el nu îndrăznește să libereze „La Vérité“ captivă, din ghiarele lui „Maitre Dieu“.

În fața bravadelor lui, Liluli exclamă cu drept cuvînt: „Nu crezi, rizi, dar faci ca ceilalți“, iar „La Vérité“ îl apostrofează: „Tu știi să rizi, dar numai îndărătul minii ca un școlar. Cași strămoșii tăi, marii Polichineli, maitrii liberei ironii și ai risului, cași Erasim și Voltaire ești prudent, prudent. Ah, voi nu mă iubiți, voi nu știți să iubiți adevărul, nu vă iubiți decît pe voi și nu ați risca un fir de păr pentru a mă euibera. Ris, tu ești vulpe și nu ești leu“.

Un sentiment în care e greu de definit dacă mila covârșește disprețul, te cuprinde în fața viziunii unei realități în care sărmana omenire îndeplinește cu gravitate destiul ei, de victimă eternă a Chimerei.

În „Antropologia“ lui, Kant spune într'un loc că ceiace te izbește cînd reflectezi mai mult asupra oamenilor nu e prostia, cit e nebunia lor.

Și Liluli ar deștepta poate într'un intelectual un sentiment vecin cu disperarea, dacă Romain Rolland nu ar invoca într'un loc puterea risului curajos ce nu are darul numai de a nimici iluzia, dar care liberează adevărul și, aliat cu el, „face să intre în creările afumate o știință de lumină“, „acel ris care infruntînd rugul, va sfărma odată templele și tronurile“.

E unicul punct de lumină în obscuritatea noastră terestră, acest „ris al cerului instelat“.

OCTAV BOTEZ

Laurent Tailhade, *Quelques fantômes de jadis*, L'édition française illustrée, Paris, 1920, Prix, 5 francs.

Tailhade. Portretul lui, în pragul volumului, ne întîmpină. Ochiul unic fulgeră aspru, cercetător și sigur, umbrît de ușoara încruntare a frunții; celălalt, scos, cu pleoapele împreunaite peste pustiul orbitelor, răsfrînge pe figură un aer sever și sterp de statue. Vîrsta a îndulcit trăsăturile, sbîrcînd sobrele contururi de medalie. Gura crispată se aseamănă cu ochiul mort: pleoapele s'au strîns ca niște buze, privirile sîunse vor reînvia în vorbe. Cuta care urcă dela colțul gurii călăuzește, ca o acoladă, analogia...

Laurent Tailhade apare, în cursul ultimelor trei sau patru decenii, ca un luptător. Paladin al polemicii, traducător al lui Juvenal și Petronius, a dus toată viața o înverșunată luptă împotriva „Prostiei cu fruntea de taur“. Atacuri violente, dueluri nenorocite, viguroasa lui vervă a cunoscut toate avînturile, toate decepțiile. Acum, la bătrînețe, mîna care a ținut atît de glorios condeiul și atît de stingaciu floreta, își potolește, în calme amintiri înduioșate, revolta: volumul de față. Prinso solemn al celor dintăiu admirații, al cîtorva morți iubiți; totuși, la fiecare pas, în fiecare pagină, fraza biciuitoare, scurtă, precisă, tovește: o clipă, ochiul sfîșie cu privirea o faptă, o atitudine, un om. Emoția care făcea să tremure mîna dispare și sarcasmul ia locul, pe buze, surîsul lui blînd.

Citez, despre Mallarmé înaintea tuturor, rînduri ca acestea, psalmodice: „Niciodată n'am întîlnit causeur mai delicios, mai variat, mai plin de belșug. Își călăuzea vorbele, cu o artă invizibilă și discretă, cătră idealitatea cea mai înaltă, fără a uita totuși să culegă în drum nenumăratele flori ale bogatei lui închipuirii. În cuvînte vii, precise, diafane, exacte și luminoase, în fraze limpezii ca cristalul, neobosit își desfășura, comoară nesfîrșită, nobilele lui paradexe.“

Eloquența lui, deodată, te surprindea prin claritate... Despre arta lui: „Prin covârșitoarea magie a artei lui, Mallarmé dă termenilor celor mai comuni, cuvintelor de toate zilele, o strălucire fără seamăn, o scintilă de stea. În versurile lui, vorbele banale strălucesc și ard, asemeni acelor metale care, în etherul pur, îmbracă o siderală incandescență și neobișnuite străluciri”?

E curios cum combativul Tailhade își dă, aici, prietenește mâna cu „fantomaticul și ridiculul Villiers”; cu Moréas „care pe atunci își purta încă numele lui de palikar și se numea, ca un bufon de operetă, Papadiamantopoulos”; cu Oskar Wilde „împodobit cu diamante ca o preoteasă a Venerii, neliniștit, în salonul lui Mallarmé, de ironia dimprejur și mai puțin sigur de efectele lui”; cu alți alții care tăceau „ca să asculte cu evlavie” pe „divinul Mallarmé”...

De altfel, afară de Mallarmé și de Verlaine pe care îl descrie cu entuziasm și desgust, cu dragoste și compătimire, nici o „fantomă de odinioară” nu se bucură de prietănia lui Tailhade. Dovadă un curios portret al lui Moréas: „Era tipul lui *græculus* venit la Roma să-și caute norocul. Și-ar fi avut locul la Banchetu Sofiștilor sau la cina lui Trimalcio. Cu neputință de încă puit un chip mai caraghios și mai absurd. Scund, slab, pipernicit, cu părul, pielea și unghiile negre, prostia lui — o prostie de tenor — ar fi înspăimântat pe oricine nu știe de câtă stupiditate se bucură cea mai mare parte din virtuozii. Or, Jean Moréas n'a fost nimic altceva decât un virtuos, un surprinzător pianist al versului francez... Prodigioasa-i ignoranță i-a fost de cel mai mare ajutor. Cuni nu știa nimic, își păstrase prețioasa facultate de a se mira mereu”...

Un luminos papegirie al lui Théophile Gautier încheie volumul. Aleg pentru finalul acestei recenzii câteva *împăciuitoare* fraze: „Nu, dobitoci, nu, cretini și timpiti ce sînteți, cu o carte nu poți face supă; — un roman nu-i o păreche de bovine; un sonet, o seringă cu dublu curent; o dramă nu-i un drum de fer, toate lucruri esențialmente civilizatoare și îndemnînd umanitatea pe calea progresului! *De par les boyaux de tous les papes passés, présents et futurs, non et deux cent mille fois non !*...”

Citația e luată *dintr'un discours*, rostit la Tarbes, în 1911, cu prilejul centenarului lui Gautier!

AL. A. PHILIPPIDE

Gustave Rodrigues, *Le peuple de Paction*, Libr. Arm. Colin, 1917.

O carte despre America, scrisă de un Francez, în 1917, se anunță, evident, ditirambică. E de cercetat, numai, dacă familia sentimental-patriotică se prelungește de-alungul volumului, cu aceiași covârșitoare intensitate, până la sfîrșit. În acest caz, volumul n'ar fi susceptibil de analiză, ființarea lui n'ar strecura în noi nici o învățătură și entuziasmul, prevenit dela început, ar dăinui cât o mișcare din umeri...

Din fericire, după Prefața unde în treacăt notăm: „Franța îl are pe Pasteur, America pe Edison; ce nume ar putea înfățișa Germania alături de acestea?"; din fericire autorul revine la sentimente mai generale și, scăpat de divagațiile șoviniste dela început, se dovedește, prin înțelegerea cu care analizează și prin chibzuința cu care din fapte abstrage o atmosferă sugestivă, cunoscător desinteresat al vieții și spiritului american.

Din acest punct de vedere cartea e revelatoare. Intr'adevăr, amestecul acesta bizar și contradictoriu de forță individuală și justiție umanitară, de bogăție și de muncă, de proletariat și de plutocrație, care formează viața Statelor-Unite, ne apare justificat și riguros normal.

O lume în care activitatea, de orice natură, primează sentimentul, vorba, ideia... Energia, elanul vital aplicat, evidenciat la fiecare pas. O lume esențialmente practică. „Fondul moralei americane e sinteza practică a justiției stricte și a interesului bine conceput”. De aici, de exemplu diferența fundamentală între „afacerile” europene și cele americane; banul pentru ei e un mijloc transitoriu, pentru european un scop, un sfîrșit. Americanul nu sfîrșește decât prin moarte; activitatea lui continuă, neobosită, chiar cînd a parvenit. Milă, caritate, blîndețe, umilință, toa'e aceste virtuți creștine sînt pentru el greșeli și aproape vicii. *Valorile*, iată singurul lucru care înseamnă ceva în

ochii lui. Altă deosebire esențială: „la European gândirea conduce activitatea, la American gândirea își șterge din activitate”. „Știința pentru știință nu-i spune nimic; cultura îl îngrijește puțin: nu-i rentează”.

Totuși popor profund idealist, conchide autorul. Idealism al faptelor, nu al gândirii. Un idealism care ia ființă pe măsura efortului, care îl conține. Un idealism care trăește, pe care îl vezi realizându-se. Idealismul realizării substituit idealismului culturii; un paradoxal, dar omenesc idealism practic.

Fortifiantă, lectura acestei cărți servește. Totuși de ce spiritul simțit cu care pe alocurea e scrisă? De ce paralelismul acesta exclusiv, numai între Franța și America? O greșală pe care nu o iartă nici data cărții nici patrioticul entuziasm al autorului.

P. ALEXA

J. Constantin, *La vie des Orchidées*, Paris, 1917, din „Bibliothèque de Culture générale”, editată de E. Flammarion.—Orchideele sînt plante cu puțini reprezentanți indigeni în regiunea temperată; sînt însă extrem de numeroase și variate în regiunile tropicale. Se socotesc la peste 6000 specii (aproape cit întreaga noastră floră), care mai decare mai variate, mai ales în compunerea și aspectul florilor. Din pricina frumuseții și variațiunii extraordinare a florilor, Orchideele tropicale au atras atențiunea exploratorilor și botaniștilor din sec. 18-lea, care l'au făcut tot felul de încercări să țină și să desvolte în sere exemplare din aceste plante minunate. După multe cercetări și încercări empirice, cîțiva horticultori au ajuns la rezultate neașteptate și numele lor va rămîne în istoricul biologiei florale alături de a marilor naturalști, pentru că au contribuit foarte mult la clarificarea unor probleme biologice de un extraordinar interes.

Orchideele de pe la noi cresc în pășuni și păduri. Unele duc o viață saprofită în locuri grase și nu văd lumina zilei decît după mai mulți ani de viață subpămîntească. Așa e *Neottia nidus-avis*, destul de răspîndită în pădurile noastre. Acestea n'au clorofil și la adunarea hranei lor sînt ajutate—ca multe alte Orchidee de altfel—de niște ciuperci, care se vîră în țesutul trupului lor. Se înțelege că orchideele acestea saprofite n'au clorofilă.

Orchideele tropicale sînt, în mare majoritate, epifite, adică trăesc pe alte plante, cași viscol de pe la noi. Spre deosebire de visc, care cere compacului pe care s'a prins nu numai sprijin ci și sevă, orchideele epifite nu cer decît sprijin. Ele au nevoie de aer, de lumină, pe care le găsesc sus, pe vîrfurile arborilor. Acolo se prind de coajă cu rădăcinile ce fac o adevărată pislă în jurul crăcii, fără a se vîră însă la adînc, unde vine seva. Unele din ele au tulpini binișor dezvoltate și rămuroase; la altele tulpina e foarte mică și totul se reduce la ramuri și frunze. La multe frunzele sînt mici, schimbate în niște fire ori solzișori.

Prima problemă, ce s'a pus botaniștilor sec. 18-lea, a fost: cum se hrănesc orchideele epifite? După cercetări variate și numeroase s'a constatat că ele au tare puține nevoi—unii le-au comparat cu lichenii;—că nu pierd apă prin transpirație și că la toate nevoile traiului răspund funcțiunile rădăcinilor. Rădăcinile subțiri, numeroase, încicite în toate felurile și ajungînd mărimi însemnate, au pe suprafață o coajă cu multe găurele sub care se adună aer, abur și picături de apă. Subt coaja această sînt celule cu clorofilă, ce adună acidul carbonic din aer. Prin urmare rădăcina adună umezeala; ea poate suge, din praful grămădit de vînt prin pislă rădăcinilor, sărurile necesare traiului; ea adună și asimilează carbonul. Restul plantei e organizat pentru economie, căci lipsa frunzelor încetinează foarte tare evaporatia apei. Planta întreagă, chiar în mediul ei natural, pare uscată și rezistă—ca toate plantele adaptate locurilor secetoase—transporturilor lungi în lăzi. Datorită acestui fapt s'au adus și se aduc cioace, cirlige, butași de orchidee de tot felul.

Pe cit e planta de modestă la port, pe atît sînt florile de frumoase. E o adevărată minune ce realizează natura din cele 6 foițe (3 sepale și 3 petale) ale involușului floral. Ici o plantă cu flori ce au înfățișarea unui pan-

tofiar, unui condur de zână; dincolo alte flori imitează fluturi cu antene lungi și aripile deschise; ici un orchideu ale cărui flori par niște păsărele, ce planează; mai încolo altul cu florile ca niște căpșoare de om cu mustăți gigantice și câte-cite alte forme. Dar culorile? Cine le mai poate descrie!

În serele muzeelor și grădinilor botanice din Anglia și Franța se cultivau Orchidee tropicale prin secolul al 18-lea, dar numai din rămurile sau tulpini importate. Chiar aceste culturi n'aveau totdeauna succes, din pricină că nu se ținea samă de felul de traiu al plantei și horticultorii n'iau că e tot așa de absurd a cultiva în oală (ghiveci) un orchideu epifit, cit ar fi de absurd a cerca să crești un pește pe uscat. Chiar cind această greșală s'a înlăturat, succesele erau trecătoare,—câci florile nu rodeau și chiar cind rodeau sămânțele, nu încolțeau.

Dece sămânțele de Orchidee nu încolțesc? fu a doua întrebare, pentru care răspunsul a întârziat cam mult, cu toate că alt rolul fecundației încrucișate era cunoscut, cit și rolul insectelor în realizarea acestei încrucișări, mai ales după monumentală operă a lui Darwin: (despre „Fecundația Orchideelor prin insecte” din 1870). S'a crezut că pricina neîncolțirii stă în greutățile încrucișării, căci în Europa nu veneau odată cu crenguțele de orchidee și insectele fecundătoare. Cu toate acestea încă din 1841 se întreprinse în colonii fecundația artificială a Vaniliei, după meșteșugul unui tânăr negru din ins. Réunion. Cu un pășor se poate lua grămăjoarele de polen—o altă ciudățenie a Orchideelor e aceea de a avea grămăjoarele de polen unite în două măciuce—se luau *polinidiile* și se puneau pe stigmat. Metoda aceasta a asigurat numeroase fecundații încrucișate; cu toate acestea sămânțele rămneau sterpe. Citiiva horticultori, datorită mai mult întâmplării, au găsit un mijloc de a provoca rodnicia sămânțelor mai mărunte ca firele de mac și fără colț, embrion, înghebat bine. Se citează numele lui Rivière, horticultor francez și mai ales al lui Dominy, horticultor englez, între fericiții care au găsit mijlocul de a face să încolțescă asemeni sămânțe misterioase. Ei au observat că încolțirea are loc pe pământul ghiveciului în care crește mama sămânței, ori în pământ amestecat cu fragmente de orchidee în putrezire. Fără a-și explica pricina reală a încolțirii, ei au folosit-o, producând uimirea cunoșcătorilor și bune cîștiguri. Cunoștințele acestea au rămas un secret de horticultură. Mai ales Dominy a cîștigat și bani și renume din meșteșugul lui, producînd prin încrucișări hibrizi noi, unii cu aspecte fantastice. Expozițiile de orchidee, în care apăreau varietăți noi erau vizitate de mii de amatori.

Se înfălește că problemele biologice, ce rezultă din ciudățeniile Orchideelor, n'au lăsat străini pe botaniști. Ei au constatat mai întâiu că ovulul orchideelor n'are structura tipică a ovulelor altor plante. El e o simplă masă de celule, care la microscop pare mai mult un mic tubercul decît un ovul. Apoi ca după fecundație trec mai multe zile, chiar luni (3-6 luni) până începe a se îngheba un embrion (colț) cu totul rudimentar, fără diferențiere de organe. Cercetările s'au oprit aici neputincioase, până cind un tânăr botanist francez, Bernard (la 1898), mort în floarea vrstei (1911), a reușit să deslege misterul și să clarifice o serie de probleme de-o importanță covârșitoare în cunoașterea vieții plantelor. El a arătat că embrionul nu se poate dezvolta înainte de a fi fost infectat de o ciupercă. Această ciupercă duce o viață parazitată în embrion; decît, în lupta ce se încinge între ciupercă și celulele embrionului, reușește embrionul, fără a distruge însă cu totul ciupercă. Avem cazul unui soi de *simbioză*, de conviețuire, cu aplecare către parazitism. Cele două ființe luptătoare se influențează mult una pe alta, modificîndu-și funcțiunile, structura anatomică și evoluțiunea. În particular, embrionul se hrănește cu agonisita ciupercii. Ciupercă ia din embrion amidon și-l zaharifică prin diastazele ei, iar embrionul distrugînd părți din ciupercă capătă zaharul, așa de necesar dezvoltării, și poate și alte substanțe.

Bernard a făcut culturi pure de ciupercă, a împrăștiat gratuit din culturile sale și rezultatele obținute de amatori și horticultori au răspuns *citva timp* așteptărilor sale. Mai apoi s'au constatat nereușite. După mari eforturi, Bernard a descoperit și acest mister: prin învechire, ori prin cul-

tură, repetată în afară de mediul său natural, ciuperca ori sporește în virulență și ucide embrionul, ori o pierde și e învinsă de la început, dispărînd. Și într'un caz și în altul embrionul nu se dezvoltă.

Aceste constatări au dus la cercetări din cele mai variate, prin care pedeparte s'au obținut variațiuni în specii, pedealta s'au verificat unele ipoteze științifice de mare importanță. Intre altele s'a adus o foarte importantă contribuțiune la întărirea concepțiunii lamarkiste despre evoluția speciilor și a ipotezei lui de Vries, despre mutațiuni. Lucrările lui Bernard deschid un vast cîmp de cercetări, în care, cum spune el, e de lucru pentru 200 ani.

Și iată cum se explică de ce botanistul Constantin, un mare iubitor și autorul unui minunat atlas de Orchidee, găsește în istoria culturii și a cercetărilor în legătură cu ea, material bogat pentru a întocmi o lucrare de răspîndire a atîtor cunoștințe, care, dacă nu pot pasiona marea publică, sînt extrem de interesante pentru naturaliști, horticultori, agronomi, etc. și de aceea am cam depășit limitele unei recenzii.

T. A. BĂDĂRĂU

Ing. Alfredo Nicolau, *Romania*, Milano, 1919.

Autorul, — cunoscut în timpul din urmă în Italia, prin fondarea revistei „*Italo-Romena*”, — face parte din acei rari români care în străinătate fiind, nu critică și nu-și uită de țara lor. A scris această carte de *propagandă*, într'o limbă occidentală, într'un timp cînd la Paris se discuta soarta țării noastre; singur acest lucru merită un cuvînt bun și dovedește *patriotismul* autorului. Se găsește apoi în volum cuvînte care, cit de des ar fi spuse în țările aliaților și prietenilor noștri, nu strică.

Personalitatea scrierii n'o vom găsi în fondul ei, și nici nu trebuie s'o căutăm acolo, ea fiind o *carte de compilație*; o revelă însă abilitatea cu care sînt înșirate datele istorice, economice, culturale etc., și mai ales claritatea expunerii, precum și reținerea dela detalii prea locale care ar răpi o bună parte din rîbdarea de-a o parcurge până la sfîrșit: o revelă mai ales planul ei bine cîntărit. Judecătă în limitele și cu rezervele acestui soi de publicațiuni, cartea inginerului Nicolau, pe lîngă meritul patriotic, îl cîștigă și pe cel cultural, îndreptățindu-ne prin însuși faptul acesta să ne ocupăm de dînsa. În același timp ne arată cit sînt de necesare astfel de cărți *informative*, atît în străinătate cit și în lăuntru țării, acum mai ales cînd sînt atîția frați și atîția oaspeți pe care vremurile i-au lăsat în urmă cu rostul și povestea neamului românesc.

Scopul ce-și propune să realizeze autorul este luminarea opiniunii publice italiene asupra Romîniei și — dacă se poate — și determinarea unei apropieri italo-romine. *Actualitatea* scrierii, pe lîngă preocupările economico-politice, este marcată de stăruința ce se pune la tot pasul pentru recunoașterea legitimității cererilor noastre de popor latin și pentru realizarea unei cit mai efective uniri sufletești cu Occidentul în genere, dar cu Italia în special.

„Intr'acest scop scriu eu paginile ce urmează: ca să ridic tristul zăbranic ce acopere enigma romînoască și, folosindu-mă de documente cunoscute ori încă necunoscute, de cărțile și de articolele unor personalități cu greutate, — să dovedesc că trădarea și diplomația cea vicleană au fost făuritorii dezastrului românesc, și că poporul nostru, — deși în van jertfit, — are în sine astfel de temeluri ca să-și poată croi un statornic și înalt viitor” (pag. 8) — Sau: „...să afirm cu glas răzbătător curata obîrșie latină a patriei mele; să povestesc fraților italieni pătîmirea ei de veacuri, frămîntata-i istorie; neînfrintul său spirit de coeziune; ultimele ei suferințe, și în fine dezvoltarea sa intelectuală, materială și economică, — iată visul meu” (pag. 2/3).

Aceste din urmă cuvînte rezumă întregul cuprîns al scrierii. (Ea are cinci capitole: 1) Romînia din punct de vedere geografic și economic. 2) Is-

toria sa până la 1865. 3) Domnia Regelui Carol I. 4) Intervenția română în ultimul războiu și 5) România intelectuală).

Reținem sinceritatea cu care autorul scoate, din faptele istorice și culturale ale trecutului nostru, caracterul de popor latin al Românilor și în același timp meritul de-a aminti, cel puțin în treacăt, legăturile dintre Franța, dar mai ales dintre Italia și România, în decursul vremurilor.

Deși „propagandist”, stilul putem risca să afirmăm că n'are în el nîmica retoric; dimpotrivă, dă pe față o oarecare abilitate de compoziție, în care se întrevede un patriotism sincer și o obiectivitate neafectată. (În acest sens un exemplu edificator la pag. 141: „Printre lanurile acoperite de grîne coapte, călătorul vede pe șesul românesc ridicindu-se ici și colo, puțin mai înaltă decît spicele, o grămadă de pămînt, de nule și de pae. Acela este bordeiul țaranului nostru: sub acele pae, săpată în pămînt, se află o vizuină care slujește întregii sale familii, drept bucătărie și odaie de odihnă!“).

Scrisă într'o italiană corectă și mai ales clară, „România” este bine informată, fără însă a face caz de mare erudiție.

Ceva mai mult—deși nu-și propune să facă „literatură” — inginerul Nicolau reușește adesea să impresioneze prin comunicativitatea și căldura stilului său. (Astfel la pag. 190, o simțită pagină despre doina românească: „Doina este simplul, nevinovatul cîntec al unor oameni nevinovați și simpli, și, — lipsită azi de orice inspirație războinică, rămîne curată expresiune a veșnicei tresăriri de iubire ce înălțue pe om de țarina, de casa și de tovarășa lui: cîntecul ce se ridică din inima noastră atunci cînd ziua moare, ori zorile mijesc pe cer nedeslușit; cînd frunzele cad alene, ori șueră minios vîntul pe drum în sus; cînd primăvara sfioasă atînge cu degetele-i ușoare primele nestimate; cînd crivățul sgudue creasta nefirșitelor păduri carpatice, ori luna „plutește ca o corabie pierdută pe mare” luminînd nefirșita cîmpie ondulată de soace ori albă de zăpadă.

„Se ridică din pieptul nostru dulcea doină dădă drăguța ne-a zîmbit, și cu noi pîfage îndepărtarea ori părăsirea ei.

„În doină se răsfrînge toată melancolia noastră de popor nefericit, toată jalea noastră pentru glorioasele zile de luptă, întreg orgoliul nostru de latini neînfrîni.

„Doina este cel mai mare și cel mai adevărat comentariu al istoriei noastre; este cea mai plăpîndă și cea mai sinceră coardă a lirei noastre sentimentale”. Astfel de pagine n'au decît defectul că nu știi de sînt personale ori... compilate; oricum ar fi, ele vorbesc frumos Italianilor în numele nostru și apoi autorul e de obicei deprins să citeze, cînd ia cite ceva aidoma de prin cărțile altora.

Văzută din Italia, de un român, scrierea de care ne ocupăm apare cît se poate de folositoare pentru prestigiul țării noastre în Italia.

Rămîind o carte compilată în scop de-a furniza informații precise și îndemnuri frățești, „România” nu conține nici o inexactitate compromițătoare și planul aproape n'are lacune. (Omite totuși să vorbească de Romfollia și se uită uneori în ascunzișurile prea viclene ale diplomației ultimelor decenii. Apoi cam nedreptățește pe M. Eminescu, în avantajul... Elenei Văcărescu). Cu o vorbă, autorul dovedește că o inimă caldă, o minte limpede și o intenție bună, sînt ori cînd bine venite cînd sînt puse în slujba unei cauze drepte și desinteresate. Nu întotdeauna perfecția poate inscrie o carte pîntre manifestațiunile culturale ale unui popor! De aceea vom ură „Romaniei” să-și ajungă cit mai degrabă scopul:

„Vie deci ziua cea mult dorită a unei strînse prietînii italo-romîne! Despre partea mea aș fi în culmea fericirii dacă aceste pagini ar fi în stare să facă astfel ca Italianii care mă vor citi să se convingă ce devotată soră are țara lor în Răsăritul depărtat, și care se gîndește cu melancolie la zi-

tele de glorie ale Romei, la hârnicia medievală a Republicilor mărînărești ale Italiei, la timpurile cînd așchilele romane sclipeau pe cerul Daciei Ferice, la acelea, în care sprintenele galere venețiene și corăbiile genoveze ancorau în stoluri la gurile albastre ale Dunării noastre și, în schimbul brocart-urilor și mățăsurilor cu care soseau înțesate, se încărcau cu grlu de aur și cu făină albă."

GV. ROSSI

* * *

G. Borgese, *Storia della critica romantica in Italia*, 1920, Milano, Ed. Treves, Pag. XL-357, Prețul 8,25 lire.

Lucrarea de estetică a lui Borgese, unul dintre cei mai însemnați conducători ai opiniei publice italiene în literatură și politică, apărută într-o a doua ediție, a corespuns unei mari cereri, căci prima ediție, tipărită în abia citeva sute de exemplare, se epuizase demult.

Din multe puncte de vedere este interesantă.

Așa e, în ce privește relațiile dintre Borgese și estetica lui Croce. „Istoria criticii romantice în Italia”, vechea lucrare a lui Borgese, o găsim impregnată de crocianism; pe cînd, mai tîrziu, încă dela întoarcerea lui din Germania, în 1909, și chiar din 1908, dela al III-lea congres internațional de filozofie, unde prezentase studiul despre „Critica noțiunii de originalitate în artă”, îl vedem purificîndu-se treptat. Croce era pentru arta ca produs al individualității, al instinctului, al geniului, pentru arta ca „înlaltă intuiție, ca liricitate, ca extralogicism, interjecție, strigăt. Privea istoria artei ca fără continuitate și pe artiști ca monade. Într-un poet, căuta opera fundamentală, spontană, în genere de tinerețe; „progresele” poezilor fiind, după dînsul, „suprapuneri logice și volitive”. Pentru Croce, într-o operă erau fragmente de valoare, — restul era, cum se zice, de umplură. La aceste principii crociane, la care adera pe vremea compunerii „Istoriei criticii romantice în Italia”, astăzi Borgese se opune cu hotărîre, accentuînd intelectualitatea, tradiția, înțitarea poetului și a operei.

E interesantă lucrarea aceasta și pentru neoclasicismul lui Borgese, prin care el a precedat pe cel al lui Péguy, pe cel al universitarilor italieni și chiar pe cel al unor futuristi. Pe cînd o compunea, tînrul Borgese era sub influența romantică a lui Croce și a revistei florentine Leonardo, unde începuse să colaboreze; dar în același timp era și sub influența universitară a estetice clasice a lui Carducci. Și încă depe atunci sînt la el vădite note de clasicism, deoarece se silește a vedea cît mai mult în critica romantică italiană, de fapt un pseudoromantism, un neoclasicism. Ideia fusese desigur indicată de alții înainte de dînsul, dar el o dezvoltă personal și consecvent. Și mi se pare că merge de multe ori prea departe, deoarece n'a existat nicăierea un critic pur romantic, nici chiar un Sainte-Beuve din prima perioadă; n'a dovedit că principiile clasice ar fi prevalat față de cele romantice, și nici măcar că relativ criticii italieni romantici ar fi avut față de cei străini romantici o mai mare proporție de clasicism.

În timpul războiului actual, Borgese a militat încontra germanismului, și aversiunea antigermanică apare încă din istoria lui despre critica romantică din Italia. În aparență frumos, el zice că romantismul ar fi, în Italia, a treia invaziune germană; întăia fiind cea a barbarilor și a doua cea religioasă a reformei. Ori, după cît știm, influența germană a fost mai variată și mai deasă în Italia decît de cele trei ori; romantismul a existat și în antichitate și la alte popoare decît Germanii; cei mai mari romantici n'au fost totda una Germani; elementul străin al romantismului italian nu e numai german, ci depidă englez sau francez; și până astăzi germanismul n'a putut fi serios caracterizat prin romantism.

O idee introdusă de dînsul în spiritul public cultural, e că în critica romantică italiană ar fi fost o continuitate ducînd dela Giordano, cînd critica pur clasică începe a fi părăsită, la De Sanctis care rezumează, organizează și culminează întreaga mișcare de critică romantică. Dacă ideia de

continuitate, a lui Borgese, a fost aproape unanim admisă, nu înseamnă că e și întemeiată solid. Pentru aceasta, ar fi trebuit să arăte empiric, că criticii romantici italieni au avut ca ideal să fie continuați și perfecționați de alții, sau metafizic să arate vre-un plan serial al istoriei. Și el n'a încercat nici una, nici alta.

Pretutindeni, în ideea de pseudoromantism, de antegermanism și de continuitate, se întrevede sentimentalismul naționalist, care vrea ca romantismul italian să fi fost cit mai autohton.

Em. Boutroux, *La natura e lo spirito, E altri saggi*, 1920, Lanciano, Ed. Carabba, Pg. 126, Pr. 2.20.

În 1904 și 1905, Boutroux a publicat pentru auditoriul său două fascicule cu rezumatul cursurilor despre natură și spirit, ce a ținut la universitatea din Glasgow. Broșurile n'au fost puse în comerț, așa că publicul larg ia cunoștință de ele abia acum, în textul italian al lui Papini la același volum s'a adăugat conferința lui Boutroux din 1912 asupra „Psihologiei misticismului”, un articol din 1904 despre „Morală lui Kant și timpul prezent” și un articol din 1900 despre „Filozofia lui Ravaisson”.

Natura și spiritul. — În contra naturalismului fenomenist pentru care nu există decît natură, Boutroux își propune să dovedească prin istoria filozofiei, prin știință și prin produsele mai accentuat spirituale ca logica, metafizica, arta, morală și religia, că e necesar alătura de natură să admitem existența spiritului.

Filozofia greacă, în general, a fost un naturalism idealist și finalist, singura excepție făcînd-o atomiștii, care totuși nu negau nici ei existența și importanța inteligenței. Școlastica păstrează dualismul elenic: materie-spirit, acordă divinității perfecțiunea înfinită și materiei îi lasă contingenta. Raționalismul modern nu numai că admite spiritul, dar ideile înăscute ale rațiunii sînt, după el, valide și pentru natură. Experimentalistii reduc spiritul la „urma confuză a experienței acumulate”, dar Kant redă drepturile spiritului, puînd pe seama lui forma și autoritatea cunoașterii. Pozitivismul crede că se poate dispensa de spirit sau că nu există, și Boutroux răspunde că pozitivismul presupune postulate metafizice, că faza pozitivă nu e ultima, fiindcă istoria are reveniri și că deci vor reveni fazele spirituale, că psihologia nu se poate elimina dintre științe și că nu se poate trasa „marginile adevărate” între psihologie și metafizică. Prin urmare din istoria filozofiei se vede, crede Boutroux, ori se acceptă existența spiritului, ori opinia contrară e repede și just combătută.

Deja istoria filozofiei trece la știință. Contrar teoriei naturaliste, Boutroux zice că științele presupun spiritul. Dovada este că matematicile presupun exactitate, omogeneitate, înfinitate; că spațiul geometriei nu e cel reprezentativ, ci unul-continuu, înfinit, tridimensional, omogen, izotrop, ideal, unul dintre infinitele posibilități spațiale, ce comportă numerele algebrice: că mișcarea și forța în mecanică nu sînt numai o realizare contingentă cu prilejul experienței. În științele fizice nevoia de spirit apare deasemenea spre a explica operațiile intelectuale ca inducțiunea experimentală, fizica matematică, logica pură, ipotezele ce presupun prin unitate, simplitate și continuitate, o activitate deosebită de natură, și constanța legilor nu poate fi înțeleasă fără comparația cu habitudinea spirituală. În biologie nu se pot explica indivizii fără o direcție extramecanică a forțelor, fără ceva spiritual și ideea de funcțiune nu e pur experimentală. Cînd psihologia a încercat să se constituie într-o știință pozitivă, s'a lovit că faptul psihic nu se poate izola, nici măsura și de nevoia de a recurge la principiul științific este impresiile al paralelismului psihofizic. Sociologia obiectivă este artificială, căci nu ține seamă de toate faptele sociale, trecînd peste introspecțiune și judecată. Așadar și științele, după Boutroux, presupun spiritul.

Deasemenea logica în concepție și viață, metafizica în ideile ei de unitate, determinare, lege, simplitate, analogie, arta care nu e imitație ci

creație, morala și religiunea afirmă și ele, după Boutroux, existența spiritului.

Odată sfârșită argumentarea de dovedire a existenței spiritului, Boutroux se întreabă care e natura spiritului și valoarea lui.

În ce privește natura spiritului, Boutroux vrea să concilieze imanența cu transcendența și chiar să întrecă concilierea. Soluția o află punându-se din punctul de vedere al vieții, noi făcând parte integrantă din univers (emanență) și sintem în același timp deosebiți (transcendență).

În ce privește valoarea spiritului, Boutroux zice că, spiritul e creatorul legilor de cunoaștere, de producțiune (imaginație), de acțiune și de uniune vie (sentiment). Spiritul e superior naturii pure.

Psihologia misticismului. — După o analiză ce nu aduce nimic nou asupra fazelor mistice, Boutroux are observații interesante asupra valorii misticismului. Misticismul nu poate fi tratat totdeauna ca maladiu. Dacă recunoaștem în el autosugestia și monoideismul, aceleași fapte psihice le observăm la toți oamenii sănătoși. Nu putem trece repede asupra misticismului, cînd ne gîndim că misticii au fost atîția oameni superiori și sănătoși. Eficacitatea misticismului asupra funcțiunilor sufletești și coordonarea ideilor mistice dă o valoare pozitivă misticismului. Așa fiind, este util, zice Boutroux, să se cerceteze dacă o compenetrare a sufletelor nu este posibilă, păstrîndu-se în același timp personalitatea și să se caute mijloacele de a se ajunge la o viață spirituală universală.

Morala lui Kant și timpul prezent. — Boutroux recunoaște că morala lui Kant suferă de vicii interne, ca de pildă în încercarea de sinteză a termenilor eterogeni, unindu-i de fapt numai exterior: voința morala cu sensibilitatea prin intermediul noțiunii de respect, și morala cu natura prin noțiunea de lege naturală ca simbol al legii morale; dar îi recunoaște și puncte de contact cu modernitatea. Chemarea tuturor oamenilor spre a realiza, fără deosebire de rasă, idealul moral; caracterul de universalitate ce atribuie legii morale; ideea de datorie; procederea filozofiei morale dela formă la materie, adică dela conștiința datoriei în general la o datorie precizată, — sînt atîtea idei predominante încă în filozofia actuală.

Filozofia lui Ravaisson. — Trece pe rînd în 'revistă' studiul unde Aristot era prezentat ca adevăratul întemeietor al metafizicii spiritualiste, apoi cel despre sinteza puterii și actului aristotelic în ființa vie, teoria materiei ca o degradare a spiritului, introducerea cași la Biran a sentimentului ca metodă de cunoaștere, iubirea ca esență a sufletului, combaterea moralei stoiciene, reducerea filozofiei franceze din al XIX sec. la materialism și spiritualism și anunțarea victoriei spiritualiste, ideile de estetică, de educație liberală, și de religie conciliată cu filozofia. Termină cu o pagină de simpatie pentru omul simplu și nobil care a fost Ravaisson cel de toate zilele.

Cetitorul reia, cu prilejul acestui volum, încă odată cunoștința cu seriosul filozof francez Boutroux, în tonul publicului actual, cu ceva pozitivism, ceva antiintellectualism și ceva pragmatism, și cu același scriitor universitar: strîns, precis și ordonat.

G. SAVUL

REVISTA REVISTELOR

Revue des Deux Mondes (Iulie, August, 1920).

Un interesant studiu, Germania politică, începe d. Edmond Vermeil. În numărul de față se ocupă de noua formă ce a luat-o pangermanismul în urma înfringerii pe cimpul de luptă. Deși pangermaniștii vechi cu ideia lor de revanșă par învinși, deși dezastrul economic e real și profund, deși gazetele germane cer pace și liniște, iar politica de revanșă a fost oficial condamnată la Weimar, totuși, pentru cine pătrunde dincolo de suprafața lucrurilor, pangermanismul n'a murit, ci a luat o nouă formă. Căci „pangermanismul nu e o chestie de partid... o idee proprie extremei drepte. O atitudine sau un program. A fost și este încă un spirit, o convingere, o religie. Ideia de căpetenie, elaborată de cugețatori și inoculată progresiv masei poporului, este că națiunea germană este superioară tuturor celorlalte prin „idealismul“ său, acest cuvânt înșămînd un ideal precis de organizație și civilizație“. Nu e oare cu puțință, se întrebă autorul, ca în noua rivalitate economică și socială, care începe și în care vor cîștiga definitiv războiul aceste națiuni ce vor reuși să rezolve mai bine chestiunea socială, problema muncii organizate,—nu e cu puțință și nu e de temut ca pe această nouă și

formidabilă scenă—să nu reapară pangermanismul sub o formă mărită și ca Germania să nu caute a relua, în alt sens, acea hegemonie de îndelungă vreme dorită și cu neobosită statornicie urmărită? Căci „a fi pangermanist, este a afirma superioritatea absolută a idealului de organizație socială care este fondul, solid și durabil de altminterlea, al germanismului. Restul: voință de hegemonie, programuri de expansiune, teorii războinice, este secundar. În pangermanism, germanismul se definește și se exaltă, se manifestă și se universalizează totodată, se afirmă ca valoare națională și valoare universală absolută“. Teoriile ce constituie pangermanismul se grupează în jurul a trei afirmațiuni: filozofia, religiozitatea și rasa germană de esență superioară și care trebuie să regenereze lumea. Ametit de ele, în visul nebun de a cuprinde lumea, poporul german a ridicat pe toți împotriva lui și azi, înfrînt și umilit, el nu renunță la ceia ce i-a pricinuit ruina. Dimpotrivă, pangermanismul se îmbogățește cu nuanțe noi, a devenit o idee comună tuturor claselor sociale și tuturor partidelor; toți vorbesc de cuceriri morale, manevrează pentru a eluda tratatul dela Versailles și formulează programe de expansiune mondială. Germania, devenită o demo-

cratie republicană, un focar al socialismului, vrea să-și ia rolul misionarului politic și social. „Poporul german, zice Unold, trebuie să lucreze pentru omenire în domeniul religios și moral, în domeniul politic, în fine în domeniul economic și social“. Pangermanism fac și socialiștii majoritari cind susțin că sinteza încercată de Germania între democrație și socialism este marea sinteză a viitorului și trebuie să pună țara lor în fruntea celorlalte, și că Germania — așezată între Rusia sovietică și Antanta capitalistă — va juca în mod necesar un rol moderat și central care-i va da primul loc în Societatea Națiunilor. La spatele socialiștilor independenți este întreaga mișcare „activistă“, falanga tinerilor intelectuali, care „vor să se ocupe de politică, să favorizeze în Germania progresele și reforma, să lucreze prin aceasta pentru binele omenirii“. Ei vorbesc de o sinteză între Lenin, Wilson și Platon, vor o Societate a Națiunilor, dictatura proletariatului și alături de soviete dictatura intelectualilor; visează să refacă în sensul acesta educația poporului, să dea revoluției un program filozofic și moral. Pentru asta, zice d. Vermeil, ne îndoiim de revoluția germană: vechiul spirit de orgoliu național, convingerea înrădăcinată că Germania are o misiune universală, trăcește pretutindenea, otrăvește toate programele, toate ideile de reformă; el crează, mai ales, cea abominabilă ipocrizie care, uitând greșelile trecute și responsabilitățile zdrobitoare, face din principiile morale o marfă comodă, prin care Germania vrea să-și ridice prestigiul moral în lume. Iar consecința acestei atitudini orgolioase, a acestor pretențiuni la universalitate este disprețul pentru străin, Anglo-saxon cași Francez, ignorarea și îngustimea de judecată, ura

predicată depe catedrele universităților împotriva națiunilor inamice.

Edmond Vermeil scrie și despre **Originele loviturii de stat Kapp-Lutwitz**. Cași Hugo Preusz, „părintele constituției din Weimar“, autorul găsește două cauze esențiale loviturii reacționare dela 13 Martie.

Prima, de ordine negativă, e faptul că republica actuală nu a fost în Germania o creațiune izvoită dintr'o sforțare energică corespunzând unui ideal înalt și unei convingeri adânci, ci numai o consecință fatală și pasivă a căderii dinastiilor.

A doua, de ordine pozitivă, e agitația militaristă, susținută de partidele dreptei, de cel popular care a înlocuit pe vechii național-liberali și de partidul național german care s'a substituit conservatorilor de altă dată. Se știe cu câtă energie aceste partide au afirmat în cursul anului 1919 idealul pangermanist. Fidele principiului monarhist, cu tot scepticismul lor în fața unei restaurări posibile, — partidul național german nu s'a dat îndărăt în fața nici unei minciuni pentru a arunca asupra democrației și a socialismului toată responsabilitatea catastrofei militare; iar partidul popular, care aderase la început la republica burgheză, a redevenit monarhist și s'a apropiat de naționali germani. În același timp distincte și totuși strîns unite, cele două partide din dreapta au utilizat admirabil greșelile și ezitățile fatale ale unui guvern debordat de dificultăți, nevoit a face tot felul de compromisuri, obligat să recurgă pentru menținerea ordinii la elementele cele mai reacționare și militariste. Ne susținut de entuziasmul maselor, guvernul republicei a trebuit să se mulțumească cu o politică mijlocie, care nu-i putea da nici îndrăzneală, nici prestigiu.

Din contra, reacțiunea a putut să constituie repede rezistența, să întreprindă o

energică propagandă, și să provoace speranțe pe care le încuraja spectacolul crorlor comise de guvernul oficial. Așa încît niște mediocrități ca Lutwitz și Kapp, sprijiniți în secret de șefi politici și militari, lipsiți de simț psihologic, au putut crede că ceasul lor a sosit, fără a prevedea nici eșecul, nici pasiunile pe care erau să le dezlănțuiescă.

În *Cronica externă*, fostul președinte *Poincaré* continuă a-și exprima nemulțumirea sa împotriva Angliei și a celor holărite la Spa. Cancelarul Fehrenbach, în explicațiile date în Reichstag, a spus că Antanta făcuse toate pregătirile militare pentru ocuparea basinului Ruhr și, în caz de refuz, înaintarea în Germania ar fi avut loc imediat. Ocuparea basinului Ruhr însă în împrejurările actuale ar fi constituit cel mai mare pericol pentru unitatea germană. Antanta avînd posibilitatea de a fixa repartizarea cărbunilor dela Ruhr, ar ravitalia desigur abundent provinciile rhenane și Germania de Sud și cu cea mai mare economie pe cea dela Nord și Est: ea ar avea astfel un mijloc puternic de a provoca și de a întări tendințele separatiste din Westul și Sudul Germaniei. Guvernul german a căutat să înlăture acest pericol prin semnarea convenției. Astfel, descărcînd Germania deoparte din obligațiile ei și deschizîndu-i credite, aliații i-au permis să înlăture pericolul dezagregării imperiului.

„Să recitim pe Fehrenbach, să ne aducem aminte de mărturisirile lui, spune *Poincaré*, și în secretul conștiinței noastre să judecăm în tăcere abilitatea aliaților”.

Mercure de France (Iulie, 1920).

Ceiace vrea să pună în relief d. *De-reine* în studiul său *Scoborirea și Rădicarea Francului în tîrgul internațional*, nu este atît fenomenul însuși cît consecințele imediate și reperculturile mai îndepărtate pe care le provoacă în funcționarea corpului social. Se știe că mo-

neta este un simplu mijloc de schimb, comod pentru a prescurta modalitățile schimbului primitiv; adesea poate avea o valoare pur convențională, cum e cazul monetei fiduciare, a hîrtiei-monete, emisă de stat sau de o bancă, căreia statul i-a acordat acest privilegiu. În interiorul unei țări sistemul hîrtiei-monete funcționează perfect; ba sistemul e așa de comod, încît, dacă nu ar fi teama de gravele inconveniente ce rezultă, Statul ar fi dispus totdeauna să abuzeze de emiterea unei astfel de monete și, de ar putea face ca inconvenientele să fie suportate de cetățenii altui stat, atunci orice piedică ar fi ineficace.

Dar circulația fiduciară e redusă în mod fatal la interiorul țării emițătoare. Însă fiindcă schimbul cu alte țări e tot așa de fatal necesar și din pricina împrejurărilor din timpul și de după războiu, aurul ca monedă a dispărut din piață, e nevoie ca schimbul internațional să se facă tot cu ajutorul hîrtiei-monete. Valoarea acestei monete, cînd schimbul se face între două țări cu circulație fiduciară, cum e Anglia și Franța, e determinată de *balanța comercială*. Cînd relațiile comerciale însă se estind la o țară cu circulație monetară de aur, cum sînt Statele-Unite, atunci hîrtia-monedă își vede prețul ei determinat de agiul aurului. Or agiul aurului are o serie de consecinți. Prețul mărfii cumpărate cu aur trebuie să cuprindă în prețul de vînzare agiul. Dar aceiași marfă cumpărată într'o țară cu circulația fiduciară, deci fără agiu, și chiar marfă cumpărată în interiorul țării importatoare, își vede prețul urcîndu-se pînă la nivelul prețului mărfii cumpărate cu agiu. Această scumpire se estinde progresiv la toate mărfurile similare de pe piața țării importatoare. Dar și mărfurile ce se exportă dintr'o țară cu circulație fiduciară într'una cu circulație de aur suferă o urcare de preț

chiar pe piața țării exportatoare, căci apare agiul aurului și determină prețul. Așa dar pentru orice marfă cumpărată pe piața internațională, prețul trebuie să se înțeleagă în monedă internațională, în aur, iar prețurile mărfurilor fiind solide, scumpirea unora provoacă scumpirea tuturor celorlalte, chiar dacă nu-s exportabile. O altă consecință: e suficient ca prețul unei singure mărfi, dintr'o cauză oarecare, să sufere o urcare, pentruca imediat toate mărfurile similare și apoi restul să sufere aceeași urcare—de oarece prețul unei mărfi se regulează după acela al cantității celei, mai scumpe care intră în consumație. Rezultă de aici pentru deținătorii de stocuri un câștig considerabil fără ca ei să fi contribuit cu ceva. În orice țară, oricare ar fi deprecierea monetei circulante, adevăratele prețuri trebuie să se înțeleagă fixate în monedă de aur și, ori de câte ori agiul aurului se urcă, hîrtia-monedă suferă o depreciere corespunzătoare, nu numai în țară străină, ci și în interiorul țării cu circulație fiduciară. Consecința acestui fapt este: dacă agiul aurului e supus unor fluctuații răpezi, moneda încetează de a avea o valoare fixă; în realitate nu mărfurile își schimbă valoarea, ci moneda. Dacă moneda scade, prețul mărfurilor se urcă, iar comerciantul și producătorul realizează câștiguri enorme fără a face nimic. Aceasta e pricina că, în vremile turburi economice de azi, apar o mulțime de speculători, ce n'au făcut niciodată comerț, și care prin simplă cumpărare și vânzare pe *cursul pieții* realizează câștiguri înzecite și însutite. Evident, aceste câștiguri sînt în dauna consumatorului; însă comercianții, producătorii câștigă enorm și atunci toți caută să negustorească și să producă din ce în ce mai mult. Și din moment ce simplul fapt de a păstra o marfă constituie un izvor de beneficii, toți vor să constituie sto-

curi. Astfel *tendința de scădere a etalonului monetar constituie un izvor de profituri pentru comerț și industrie și tinde să creeze pentru ele o perioadă de prosperitate*. Însă prin legea acțiunii și reacțiunii, această perioadă de aparentă prosperitate ajunge la repercursiuni care-i pun capăt. În adevăr, dezvoltarea exportului oprește tendința de scădere a monetei naționale și atunci dispar toate efectele economice enumerate. Deprecierea monetei mai are încă un efect curios: *ea înșamnă o confiscare de capitaluri la creditorii în folosul debitorilor*. Acesta este un adevăr economic pe care l-a cunoscut și aplicat și Solon în celebra lui *Sisachtie*. Deprecierea monetei aduce și Statului debitor folos; și cum statele moderne toate sînt debitoare, rezultă că finanțele tuturor câștigă din această depreciere, cum profită de ea și plasamentele variabile în dauna celor fixe.

Scumpirea prețului monetei are, se înțelege, toate efectele contrarii celor înșirate mai sus; repercursiunile scumpirii însă provoacă tulburări adînci și mai grave pentru organismul economic și social decît estenirea. Mai întîiu scumpirii banului îi corespunde totdeauna o criză comercială, căci comercianții și producătorii pierd exact ceiași câștigă acum creditorii și proprietarii de obligațiuni; și din punctul de vedere al organismului social lucrul nu-i indiferent, căci pierd tocmai acei de care depinde realmente viața socială, cei activi, cei întreprinzători.

La Revue Mondiale (Iulie 1920).

Citeva considerații foarte generale asupra problemei ce o pune, găsim în articolul d-lui general *Bajolle*: *Franța și Colonile sale*. Din considerabilul domeniu colonial ce-l stăpînește astăzi Franța, numai în două, Algeria și Tunisul, pot locui Francezii; restul sînt colonii de exploatare, unde se mulțumesc a întreține o dominație politică.

pentru a sprijini și favoriza interesele sale industriale și comerciale. Francezul n'are, — de altfel constatare veche, — gustul colonizării; îi lipsește și natalitatea puternică și dorul riscului și al sfiorării și educația în sensul acesta. Deaceia în Algeria din 700.000 Europeni, Francezii sînt numai 400.000; iar în Tunisia, abia 30.000 din 100.000 Europeni. E drept că acești Europeni, mediteraneanii toți, grație afinității morale și intelectuale, se asimilează răpede și populația algeriană poate fi socotită franceză prin sentimentele și cultura sa. Celelalte colonii, așezate mai toate în zona tropicală, sînt improprii așezării Europeenilor pe o durată lungă. Ele sînt însă, ca colonii de exploatare, un izvor însemnat de bogății susceptibil de a crește încă printr-o intensivă valorificare. Dar pentru aceasta Franța trebuie să-și schimbe politica urmată până azi; să caute printr-o atitudine generoasă și leală să substituie forței dreptul, spre a-și atrage iubirea supușilor, să trimeată în colonii elita funcționarilor pentru a menține prestigiul moral și a obține o cît mai bună gestiune a întreprinderilor. Căci o colonie de exploatare, fiind mai ales un stabiliment comercial, trebuie să fie administrată prin metode simple și practice, făcînd un apel întins la toate competențele și inițiativele particulare, pe care statul trebuie să le susțină și încurajeze. În ce privește legăturile economice dintre metropolă și colonii, autorul recomandă exemplul Angliei, care a dat coloniilor sale o complectă libertate comercială și industrială și prin aceasta o posibilitate de bogăție inepuizabilă. Pe lângă sistemul protecționist extrem, pe care l-a practicat Franța în coloniile sale, a mai făcut o greșală, ale cărei urmări azi sînt evidente: a neglijat să-și facă o flotă comercială numeroasă, care să

transporte produsele și să mențină legăturile cu metropolă.

În afară însă de o minoritate luminată și activă, ce-și dă samă de necesitatea pentru Franța a unui domeniului colonial, masa poporului francez rămîne indiferentă și ostilă chiar oricărui chestiuni coloniale.

Ca o ilustrație a deosebirii între spiritul francez și cel englez, poate servi viața lui Rider Haggard, autorul a patruzeci de romane de aventuri, a zece romane cu subiecte din viața contemporană, a șapte lucrări de economie agricolă, foarte apreciate de cunoscători, și a unei cărți de istorie politică, cu privire la Zuluși. Iată o în scurt așa cum ne-o dă d. *Maurice Guichard*, în *Dubla, fizionomie a lui Sir Rider Haggard*. Născut la 1856 în Norfolk, cel mai mic dintre șase copii, la 19 ani e secretarul particular al guvernatorului general din Natal. Cu doi ani mai tîrziu, în 1877, juca un rol de frunte într-o tentativă foarte îndrăznească de anexare a Transvaalului la imperiul britanic. La 22 de ani era judecător la Înalta curte a Transvaalului. Cînd începu războiul cu Zulușii era locotenent într'un corp de cavalerie anglo-boer. La 1890 se însură și se făcu avocat. Scrise atunci *Istoria lui Cetewojo* și începu publicarea a o serie de romane de aventuri, dintre care *Minele Regelui Salomon* îl făcu celebru. Numit judecător în comitatul său natal, la 1896 se așeză la Ditchingham, în Norfolk, pe moșia nevestei sale; atunci începu să se intereseze de problemele rurale. Între timp călători în Statele-Unite, Europa, Egipt, iar dela 1912 începu a cutreera lumea. Fu numit membru în comisia regală a Domeniilor coloniale, pe care le inspectă înainte și în vremea războiului, ocupîndu-se totodată de puțința de a se atrage pe demobi-

lizați în colonii prin împărțiri de pământuri. Romanele sale de un merit foarte inegal, dar unele de o mare valoare literară, au o deosebită putere educativă: „ele sînt un apel constant la acțiune, o exaltare a energiei morale, un imn realist celebrînd puterea voinei și posibilitățile ilimitate deschise albilor în țările de colonizare“. Unele din aceste romane sînt adevărate capodopere în genul lor.

La Revue de Paris (Iulie, August, 1920).

D. E. du Vivier de Streel se ocupă în acest număr, de **Situația economică a Europei**. Fără îndoială, această situație nu-i deloc îmbucurătoare.

Franța a pierdut pe front în timpul războiului 1.480.000 oameni; iar în populația civilă excedentul morților asupra nașterilor, în aceeași perioadă, s'a urcat la 855.000 suflete. Datoria Franței este de 238 miliarde, la care ar trebui să se adauge 60 miliarde pensuni și 180-200 miliarde, destinați pentru repararea distrugerilor. Astfel, Franța, cum spune autorul, „ar fi națiunea cu mult cea mai îndatorată din lumea în treagă“. Și, avînd în vedere deficitul permanent, rezultat din diferența între import și export, putem spune că Franța în fiecare lună contractează cîte un nou împrumut de 2 miliarde față de străinătate. Ca o consecință, schimbul francez este depreciat. — Revendicările sociale, deși în unele puncte sînt susținute de clasa lucrătorilor prin greve repetate, nu inspiră totuși nici-o îngrijorare, mulțămîta spiritului de conservare al clasei țărănești.

În Italia însă situația se prezintă cu totul altfel. Manifestațiile muncitorești iau pretutindeni un caracter violent. Scumpetea vieții și dificultățile de aprovizionare sînt fermentul tulburărilor populare. — Italia a pierdut 460.000 oameni pe front; datoria atinge suma de 63 miliarde; bugetul se cifrează la 19

miliarde cheltueli, față de 9 miliarde rețete. Importul se ridică la 16 miliarde, pe cînd exportul nu trece de 4 miliarde. Materiile prime lipsesc, mai ales cărbunele și grîul.

Germania a avut 2 mil. de morți pe cîmpurile de luptă; dar populația ei s'a micșorat cu 10 mil. prin modificările teritoriale, impuse de Tratatul de Pace. Datoria se urcă la 220 miliarde, dacă însă i se adaugă și sarcinile tratatului, Germania ar datora, cu totul, după cursul actual al mărcii—1.200 miliarde. În plus flota germană deia 5 mil. tone s'a redus la 712.000. Iar tulburările politice și sociale împiedică activitatea obișnuită a Germaniei.

Austria a lăsat pe cîmpul de luptă 1 milion și jumătate de oameni. Populația i s'a redus la 6 mil. locuitori, dintre care 2 mil. stau în Viena. Flota ei, deia 1.027.000 tone a ajuns la 37.000. N'are materii prime, alimente, mijloace de transport de-ajuns. Hirtia-i monedă, aproape n'are valoare. Exportul mai nu există. „La noi nu-i nimic de vîndut“, a declarat de curînd cancelarul Rener. Rusia a pierdut 1.700.000 oameni în războiu și alții, foarte mulți, în revoluție. Foamea și bolile i-au decimat populația. Comisarul de finanțe a estimat valoarea unui bilet de bancă de 1000 ruble la 2 ruble jum. în aur.

De-asemeni Belgia, Jugo-Slavia, Ceho-Slovacia, Polonia, România, Grecia, Ungaria, Turcia trec printr'o criză dureroasă. Dintre ele, pare că Belgia, cea dintăiu, se va ridica economicște.

Pretutindeni se constată desechiilbrul bugetar, inflația fiduciară, deprecierea schimbului, excedentul importului, lipsa materiilor prime, absența mijloacelor de transport, indispoziția, iritarea sat, revolta claselor muncitoare.

În Europa, numai Anglia și țările neutre au beneficiat pe urma războiului.

Imperiul britanic a sacrificat pentru victorie 658.000 morți și 300.000 dis-

păruți,—la o populație de 450 milioane. Datoria Angliei, care la 1914 era 18 miliarde, a atins acum cifra de 189 miliarde, dintre care 60 miliarde sînt împrumutate la Aliați. Anglia în ultimul timp a trecut printr-o criză serioasă: s'a restabilit însă repede, mulțumită grabnicelor măsuri (de ordin fiscal, economic și protecționist. Cărbunii și flota au jucat însă rolul precumpănitor. Anglia a scăpat de concurența maritimă a Germaniei și și-a mărit imperiul colonial. Concurența Statelor-Unite pe mare, răscoala din Irlanda, criza muncitorească din Marea-Britanie și agitația populației musulmane,—sînt totuși motive serioase de neliniște, care tulbură visurile de bună stare ale Angliei.

Țările neutre, ca Olanda, Spania, Elveția, Suedia și Norvegia abundă de aur. Totuși însăși prosperitate constituie o primejdie: ea a adus scumpetea vieții, mărirea bugetelor, ridicarea salariilor, operațiile riscate ale unor bănci care au achiziționat un mare stoc de mărci și coroane. Producția națională a neutrilor este împiedecată de importul din țările ruinate; iar exportul scade, cumpărătorii străini neputînd suporta greutatea schimbului.

Europa consumă mai mult decît produce. Milioane de oameni sînt în primejdie de a muri de foame. Decadența amenință deci continentul nostru.

Care ar fi modul de salvare din acest dezastru? Autorul crede că numai „solidaritatea internațională”. Dar această solidaritate trebuie să se mărginească între membrii Antantei, care—după cum în timpul războiului s'au ajutat cu muniții și unii au cîștigat sume fabuloase—astăzi trebuie să se ajute cu pine. Și privirile d-lui de Steel sînt îndreptate în această privință, spre Statele-Unite.

Căpitanul Koeltz scrie asupra Pla-

nului de campanie german dela 1871 la 1914.

În Germania înainte de 1914, toate chestiunile privitoare la organizarea armatei, mobilizare sau concentrare, erau preparate de Marele Stat Major și, în caz de războiu, șeful său conducea operațiile.

De aceia mulți critici de dincolo de Rin acuză de *infringerea dela Marna* pe generalul Moltke cel tînăr, șeful Statului Major dela 1906 și adevăratul generalisim în 1914.

Unii îi reproșează că a conservat planul de operații al predecesorului său von Schlieffen aplicîndu-l prea servil, alții dimpotrivă ca s'a îndepărtat de el.

După primii, invazia Belgiei pentru a iovăli aripa stîngă franceză preconizată de von Schlieffen și executată de Moltke, departe de a fi asigurat vre-un avantaj Germaniei a determinat Belgia și Anglia să intre în acțiune contra Germaniei,—greșala militară cea mai grea pînă la consecințele ei, din întreaga campanie.

Deci Franța a fost atacată, cînd mareșalul Moltke, al cărui geniu nu poate fi pus la îndoială, decisese ca în cazul cînd Germania va fi nevoită să lupte în același timp contra Rusiei și a Franței, să ia ofensiva contra Rusiei și să rămînă în defensivă în fața Franței?

Partizanii lui von Schlieffen, și aceștia sînt cei mai numeroși (căci mai toți șefii militari actuali sînt elevii sau admiratorii lui), declară din contra că violarea Belgiei era o necesitate absolută, că trebuia întăiu atacată Franța cu care era necesar să se sfirșească cît mai repede și că numai execuția integrală a planului lui Schlieffen putea să dea armatelor germane o victorie repede și decisivă. Planul lui era excelent, dar execuția a fost lamentabilă. Planul lui Schlieffen, șef al Statului

Major german, dela 1891 până la 1905 consista într'un atac masiv și fulgător a 4 cincimi a forțelor germane mobilizate contra aripii stîngi franceze care, debordată, ar fi fost aruncată spre est, — antrenînd, în dezastrul ei, centrul și aripa dreaptă în direcția Mosellei sau chiar în a Jurei și Elveției.

Plan colosal, al cărui succes depindea de forța armatelor din extrema dreaptă, care nu trebuia să fie cu nici un preț slăbită, nici prin obstacolele ce le-ar fi întîlnit, nici prin dificultățile provenite din întinderea teritoriilor ocupate. În Alsacia și Lorena, formidabil fortificat, Schlieffen nu lasa decît cîteva corpuri.

În 1914, Moltke a rămas fidel planului lui von Schlieffen; dar, suflet slab, nu a avut tăria de a-l executa fără șovăire. În loc de a întări necontenit aripa dreaptă, condiție primordială a succesului, impresionat de atacul francez în regiunea Sarre, el a slăbit această aripă împrumutînd prințului Bavariei 6 divizii; iar la 25 August cînd Prusia orientală era invadată de Ruși, Moltke trimite lui Hindenburg 3 corpuri.

În asemenea condiții, mișcarea de învăluire nu putea să reușească și planul lui Schlieffen era compromis. Pierzînd din vedere ideile fundamentale ale acestui plan, puterea masei ofensive și amploarea mișcării debordante, Moltke poartă o mare parte de răspundere în înfrîngerea armatelor germane.

Rivista d'Italia (Fas. 5 și 6).

Federico Olivero: Primele călătorii ale lui Ruskin în Italia. Esteticianul englez Ruskin a vizitat de 16 ori Italia, ajungînd numai foarte încet să priceapă valoarea artei italiene, pe care a interpretat-o din punctul de vedere al însușirilor lui scoțiene: realism și misticism, romantism și bun

simț, demnitatea expresiei și umorism, independență și practicisim.

Efectele mai de samă ale călătoriilor lui sînt patru :

1. A scris literatură plăcută, deși sub influența lui Byron, Shelley și Wordsworth.

2. A compus lucrări de istoria artei, aprofundate și entuziaste.

3. Fiînd atras de nobleța de concepție, de studiul naturii și de sinceritatea artei italiene din secolul al XIV, e determinat să se opue academismului englez arid și rece, se adaugă la sfortărea prerafaclită a lui Rossetti, și contribuie considerabil la formarea curentului artistic prerafaclit, care a numărat în Anglia pe Burne-Jones, pe Hunt, pe Brown, pe Millais, pe Crane și pe succesorii acestora : Shannon, Richkets, Shaw și King. Curentul prerafaclit a avut ecou în Franța cu Puvis de Chavannes, Denis, Schwabe, în Belgia cu Khnopff, în Italia cu De Karolis și cu Sartorio.

4. Ruskin a propus stavilirea Adigelui, proiect ce mai tirziu a fost luat în samă de inginerii italieni.

F. Momigliani: Roberto Ardigò. Canonicul dela catedrala din Mantua, Ardigò, în urma unei îndelungate crize de conștiință, părăsește catolicismul scolastic și își crează un pozitivism personal. El vrea, pentru filozofie cași pentru știință, studiarea faptelor, a legilor de coexistență și succesiune, coordonarea și subordonarea legilor. El concepe natura ca un mecanism cu progres spre mai bine. Morala lui e purificată de orice element utilitar. Pozitivismul lui Ardigò are caractere distincte : pe cînd pozitivismul englez e biologic, nominalist, și agnostic, pe cînd cel german e o interpretare sociologică a lumii, pe cînd cel italian al lui Romagnosi și Cattaneo e o interpretare sociologică a momentului,

pozitivismul lui Ardigó e psihologic și gnozeologic. Predecesorii lui Ardigó în Italia trebuiesc căutați în epicureismul lucrețian, în Leonardo, Galilei, Gioia, Romagnosi și Cattaneo.

Logos (Fas. I trimestrială).

Antonio Aliotta: Gradele adevărului. Cunoașterea unui obiect pur, adică a unui obiect indiferent de subiectivitatea noastră, este imposibilă. Orice cunoaștere este subiectivă, cu o dualitate de termeni: obiect-subiect, pe care nu-i putem separa în fapt, ci numai li distingem intelectual ca deosebiți. Incercarea realismului de a deriva subiectul din obiect, cași a idealismului de a deriva obiectul din subiect, sînt întreprinderi zadarnice. Obiectul și subiectul sînt termeni uniți în subiectivitate, deosebiți și ireducibili unul la altul.

Cunoașterea nu este numai subiectivă, dar și relativă, adică variază dela un om la altul.

Subiectivitatea și relativitatea cunoașterii nu trebuiesc să fie motive de scepticism, pentru că prin obiect se înțelege și raportul lui la subiect, subiectivizarea lui, și dacă l-am de-subiectiviza, l-am falsifica, și pentru că opiniunile diferite ale indivizilor se pot coordona, spre a se ajunge la o „lume socială a cunoașterii.“

Cunoașterile individuale nu sînt spontan într-o armonie prestabilită, și pentru a fi puse în armonie, e nevoie de un efort. Primul progres tipic este trecerea dela anarhia intențiilor individuale, la simțul comun. Dela simțul comun al realismului naiv se progresează la realismul științific mai cuprinzător de intenții individuale. Coordonarea științei este fragmentară, unilaterală și provizorie; filozofia caută o și mai vastă coordonare de păreri individuale „punînd pe fiecare la adevăratul său loc, arătînd fiecărela justele sale limite“. O sinteză filozofică

ce ar coordona toate activitățile intelectuale individuale, este conceptul de limită „spre care merge procesul inepuizabil al dezvoltării realității în glandire“.

Coordonarea cunoașterilor e între indivizi, și între indivizi și lumea externă.

Un adevăr copie, reflectare, asemănare cu obiectul—e o concepție a vechiului intelectualism scos din uz. Adevărul este dinamic și în coordonare. Cu cît adevărul este pe baza unei mai largi coordonări, cu atîta este de un grad mai superior. Eroare nu există; există numai adevăruri de diferite grade de coordonare.

Nuova Antologia (1 Iunie).

Misciatelli: Conștiința religioasă a d-lui Fogazzaro. Prozatorul italian Fogazzaro a trecut, din punct de vedere religios, prin patru faze. Prima este a copilăriei, de strictă educație catolică în casa părintească. Cu senzualitatea tinereții și cu dezvoltarea intelectuală, părăsește practicile religioase, dar menține convingerea în existența sufletului și a lui D-zeu. A treia este o fază de mare neliniște. Insfirșit prin citirea caldei „Philosophie du Credo“ a lui Gratry, prin reflexiuni asupra ideii de moarte, prin prietănia și iubirea cu „Elena“, Fogazzaro revine la religiunea de crucificare a eului. Catolicismul lui nu era nici cu modernistii reformatori, nici cu tipicarii teologi tradiționaliști; el era mai mult sentimental. Voia caritate, umilință, blîndeță. Fogazzaro a fost un catolic franciscan.

Schmollers Jahrbuch (Vol. 44 1920).

W. Mautner din Amsterdam studiază relațiile dintre bolșevism și marxism.

Autorul cercetează întrucît e justificată pretenția bolșevismului de a fi dezvoltat unele puncte din doctrina lui Marx.

După Lenin, proprietatea privată nu poate fi înlăturată prin mijloace pașnice ci numai prin violență. Lupta de clase e o luptă fizică, un războiu civil în care distrugerea și teroarea nu pot fi evitate. Numai prin ele se poate stabili dictatura de fier a proletariatului.

E adevărat că Marx în operele lui din tinereță apare uneori ca partizanul violenței, dar numai când eliberarea proletariatului nu poate fi obținută altfel.

Engels însă s'a ridicat totdeauna împotriva elementului brutal în revoluție. Amindoi recunoșteau însă necesitatea formei de guvernământ democratic pentru cucerirea puterii politice de către proletariat.

Pentru Engels republica democratică trebuia să fie forma specifică a dictaturii proletariatului.

Pentru bolșevici însă democrația nu e decît o culisă a domniei Capitalului. Ei sînt plini de dispreț pentru ceia ce numesc „democrația formală” și domina majorității, deși susțin nu odată că această majoritate e de partea lor.

În locul votului universal pe care Marx și Engels îl considerau ca un mijloc însemnat de emancipare a cla-

selor muncitoare, bolșevicii au introdus, sub pretext de a imita Comuna, dreptul de vot al unei singure clase. O dictatură a clasei muncitoare care lipsește de drepturi celelalte clase ale poporului și împotriva voinței lui, e departe de a fi în spiritul lui Marx, pentru care democrația politică era un mijloc necesar al socialismului.

Și în privința momentului și a posibilității revoluției sociale, între Marx și bolșevici sînt divergențe însemnate.

Pentru Marx, revoluția socială presupune anumite condiții materiale și subiective, în primul rînd un anumit grad de dezvoltare a forțelor productive. Ea va începe acolo unde capitalismul a ajuns întîiu la un stadiu de evoluție înalt, adică în Anglia, țară complet industrializată și în care majoritatea populației o formează o muncitorime bine organizată.

Dacă Lenin recunoaște că aceste condițiuni nu există în Rusia și o adevărată revoluție socială e dar imposibilă, Radek ironizează această concepție mecanică a trecerii dela capitalism la socialism, susținînd că pentru realizarea ei sînt suficiente condițiile subiective și mijloacele eroice.

Mișcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

Pierre de Nolhac. *Le Dernier amour de Ronsard*, Dorbon aîné.

A fost Hélène de Surgères, fire gravă, melancolică și mistică. Pentru ea Ronsard a părăsit termenii rafinați, prețioși și a scris cele mai frumoase poezii.

Raoul Allier. *Anthologie protestante française, XVIII-e et XIX-e siècles*, Georges Crès.

Volum conștiincios, cu note excelente și variate; antologia cuprinde pagini de Rousseau, Angliviel de la Baumelle, Necker, Cuvier, Guizot, A. Monod, etc.

Jean Ajalbert. *Dix années à la Mairie* (1907-1917). E. Flammarion. E istorie, roman, pamflet. Volumul ne dă aventurile eroicomiche ale scriitorului, funcționar pasionat de sarcina sa, a cărui inteligență și voință se lăvesc de rutina administrativă.

Jean Marnold, *Le cas Wagner. La musique pendant la guerre*. E. Demeiz. Autorul se ridică împotriva literaturii academice și șoviniste care, în cei patru ani de războiu, a confundat militarismul prusac cu capodoperele germane, ce aparțin omenirii.

ROMANE

Louise Faure-Favier. *Mademoiselle Loin du Ciel*, Renaissance du livre.

Romanul cochet al unei fete a vechii, liberă și dufioasă, victima civilizației jurnalistice, unde înălțea atâtea dorinți și atâtea cruzimi.

Alfred Machard. *Les Cent gosses*, Flammarion. *Le Syndicat des fessés*, Ferenczi.

Două romane, mici capodopere, de viguros realism, ne descriu viața co-

piilor de stradă, a celor meniți să fie carne de tun.

R. d'Argenson. *Pénombre*. A. Messin.

Scris înainte de războiu, într'un stil ce reamintește pe Rousseau, romanul are o atmosferă de un calm surzător și un stil de mare valoare artistică.

Claude Farrère. *La dernière déesse* Flammarion.

Găsim în toate bucățile sale un amestec ciudat de crudități savuroase și fronji rafinate.

ISTORIE

Jean-H. Mariéjol. *Catherine de Médicis*, (1519-1589), Hachette.

Autorul a utilizat din belșug corespondența Caterinei de Medicis. Volumul e mai mult o biografie a acestei regente decât o istorie a timpului său.

Louis Leger. *Histoire de l'Autriche-Hongrie*, Hachette.

Apărută adouazi după războiu, cuprinde noi desvoltări asupra chestiunilor de etnografie și asupra ultimelor așezări politice ale Europei sud-orientale.

Jacques de Morgan, *Histoire du peuple arménien depuis les temps les plus reculés de ses annales jusqu'à nos jours*. Borget-Levrault. Savantul orientalist a degajat istoria proprie a poporului armean dela cele mai îndepărtate origini până la revoluția rusă. Volumul e însoțit de planuri, hărți, desene etc.

ȘTIINȚĂ SOCIALĂ

Gaston Morin. *La Révolte des faits contre le Code*, Bernard Grasset.

Autorul observă că acordul voînțelor individuale, pe terenul economic, ce-dează tot mai mult locul obligației, fie că statul impune voînța sa, fie că disciplina socialistă face să predomine voînța majorității. Domnia individualismului a trecut.

J. Prud'hommeaux. *Les Expériences sociales de Jean-Baptiste A. Godin*, Imprimerie nouvelle, 11, rue Cadet.

Volumul caută o împăcare a muncii și capitalului. Miezul îl formează istoria uzinei înființată de Godin, proprietate socială a lucrătorilor de 50 de ani.

Pierre Hamp. *La Victoire mécanique*, Nouvelle Revue française.

Arată necesitatea utilajului în muncă modernă și ce greșală s'a făcut că nu s'a impus Germanilor punerea în stare de funcțiune a uzinelor distruse de ei.

Luigi Ventura. *Rivoluzione o evoluzione?* sau: Să ne îndreptăm spre școală. Milano, Albrighi e Legati, 1920, în 16, 96 pg., 0,75 lire.

Caută să demonstreze că „revoluțiile și evoluțiile trebuie să fie promovate și conduse de lumina autoconștiinței și nu de neștiință și inconștiență; autoconștiința care poate izvorî în noi și se poate limpezi numai prin mijlocirea culturii care-i baza și stimulenta dezvoltării progresive a spiritului uman“.

RĂZBOIUL

Gino Berri. *La gesta di Fiume*, (Istoria unei pasiuni nesăcătuite).—Glorioasa intrare.—D'Annunzio guvernator.—Ursita neîmplinită.—Firenze, Bemporad, 1920, în 8°, cu 15 ilustrațiuni reproduse după fotografii.—6,65 lire.

Berri «a trăit isprava glorioasă» a poetului patriot, la Fiume, ca legionar și ca corespondent al lui «Corriere della

Sera»; o povestește aici cu vie pasiune și fidelitate, reconstituind istoricește faptele petrecute în Fiume, din August 1918 până la 25 Decembre 1919.

Generale F. Marazzi—Splendori e ombre della nostra guerra—Milano, Edit. «Risorgimento» Caddeo, 1920, 500 pg.—cu hărți topografice, 10 lire.

Invingătorul dela Gorizia povestește și examinează în această publicațiune critico-istorică, războiul italian din 1915—18, adâncindu-se în analiza factorilor morali și militari, care au dus armata țării sale, întâiu la invaziunea Altipianilor și la Caporetto, iar în urmă la victoriile de pe Piave și Vittorio Veneto.

PSIHOLOGIE

Dr. Pierre Janet. *Les Médications psychologiques*. Felix Alcan.

Studiază mijlocul cel mai bun de a face pe bolnavi să cîștige tendinți și puteri noi și chiar de a-i face să recîștige pe cele pierdute.

PEDAGOGIE

Alexandre Murat. I. L'Ecole nationale de demain. II. La Morale à l'Ecole nationale de demain, F. Nathan.

Două volume compacte, metodice, precise, ce dau un important sistem de renovare școlară, studiază criza școlară și remediile ce se propun.

Mariano Maresca. *La Pedagogia sta da sé?* (Incerare critică asupra curentelor Pedagogiei contemporane)—Roma, Soc. Anon. «La Voce», 1920, 2 lire.

Dupăce expune clar tezele celei ce susțin caracterul autonom al Pedagogiei, Maresca ajunge la concluziunea că ea nu poate sta de sine de oarece se resolvă la tot pasul în Filosofie. Pedagogia este deci o știință filosofică.

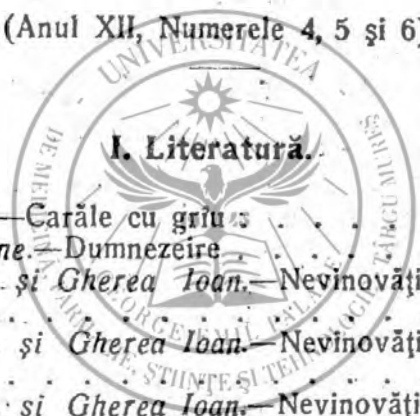
Compiler

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI XLIII

(Anul XII, Numerele 4, 5 și 6)

I. Literatură	
<i>Bărgăuanu G.</i> —Carăle cu grâu	69
<i>Botez Demostene.</i> —Dumnezeire	178
<i>Caragiale I. L. și Gherea Ioan.</i> —Nevinovățiile viclene	71
<i>Caragiale I. L. și Gherea Ioan.</i> —Nevinovățiile viclene	180
<i>Caragiale I. L. și Gherea Ioan.</i> —Nevinovățiile viclene	350
<i>Cioflec Romilus.</i> —Amintiri din anul Invierii	370
<i>Codreanu Mihai.</i> —Cyrano de Bergerac	42
<i>Codreanu Mihai.</i> —Sonete (Voluptate.—Melancolle.—Vis.—Spleen)	207
<i>Farago Elena.</i> —Scrisoare	338
<i>Floru Igena.</i> —Tovarăș	91
<i>Frunză A.</i> —In pădure	210
<i>Georgescu Sabina.</i> —Răsfriingeri	96
<i>Minulescu Ion.</i> —Aquarelă	379
<i>Pamfile Tudor.</i> —Hora dela Vaslui	380
<i>Philippide A. Al.</i> —Aur sterp.—Decor vechiu	19
« « « —Umbră.—Cîmp	233
« « « —Psalmodie.—Veghe	367
<i>Pîrvescu Pompiliu.</i> —Ceasuri grele	249
<i>Rosetti Radu.</i> —Drîmbă (1867)	5
<i>Sadoveanu Mihail.</i> —Bulboana lui Vălinaș	26
<i>Soare V. Alice.</i> —Geamul.—In gară	247
<i>Tamar I. Gh.</i> —Departee	101

<i>Parhon I. C., dr.</i> —Cronica învățămîntului (Clinicele universitare)	430
---	-----

VI. Miscellanea

<i>Nicanor P. & Co.</i> —Luptele politice.—Mizeria criticii literare.—Perioade de tranziție.—Netoleranța	126
<i>Nicanor P. & Co.</i> —George Tofan.—Unde mergem? —Editura «Viața Romînească».—Redacțional	309
<i>Nicanor P. & Co.</i> —Intemperanță.—Pacifism!—Patriotism și șovinism.—Editura «V. R.»	449

VII Recenzii

<i>Ardeleanu C.</i> —Pe străzile Iașului (Al. Dan)	133
<i>Barthélemy.</i> —La Démocratie et la politique étrangère și <i>M. Haurion.</i> —Précis de Droit Administratif et de droit public (D. I. Suchianu)	137
<i>Borgese G.</i> —Storia della critica romantica in Italia (G. Savul)	462
<i>Boutroux Em.</i> —La natura e lo spirito (G. Savul)	463
<i>Bouvier L. E.</i> —La vie psychique des Insectes (T. A. Bădărău)	144
<i>Condurachi D. Jean.</i> —Cîteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor (I. C. Filitti)	135
<i>Condurachi D. Jean.</i> —Soli și agenți ai domnilor Moldovei la Poartă în sec. XVII (I. C. Filitti)	136
<i>Constantin J.</i> —La vie des Orchidées (T. A. Bădărău)	458
<i>De Monkévitz Nicolas, général.</i> —La décomposition de l'armée russe (A. Gr. Popov)	140
<i>Grigorian Mihail.</i> —Pe drumul copilăriei (Ms.)	134
<i>Hotnog Titus.</i> —«Bezerenbam» (I. Iordan)	453
<i>Houllevigue Louis.</i> —Du laboratoire à l'usine (C. V. Gheorghiu)	144
<i>Joubin A.</i> —Le fond de la mer (T. A. Bădărău)	315
<i>Landau-Aldanof.</i> —Lenine (D. I. Suchianu)	139
<i>Nicolau Alfredo, ing.</i> —«Romania» (Gv. Rossi)	460
<i>Ortiz Ramiro.</i> —In ciuda submarinelor (Al. Dan)	134
<i>Papini G.</i> —Chiudiamo le scuole (G. Savul)	146
<i>Papini G.</i> —Esperienza futurista (G. Savul)	317
<i>Pascu Giorge, dr.</i> —Gligore Ureache (I. Iordan)	136
<i>Petrovici Ioan.</i> —Amintiri universitare (Al. Dan)	313
<i>Ransome Arthur.</i> —Six Semaines en Russie en 1919 (V. G. Beldie)	142
<i>Rodrigues Gustave.</i> —Le peuple de l'action (P. Alexa)	457
<i>Rolland Romain.</i> —Liluli (Octav Botez)	455
<i>Rougier Louis.</i> —La matérialisation de l'énergie (C. V. Gheorghiu)	142

IV

<i>Sadoveanu Mihail.</i> —Umbre (Octav Botez)	132
<i>Societatea studenților în medicină din Iași.</i> —Reforma învățămîntului, etc. (I. Fulga)	454
<i>Tailhade Laurent.</i> —Quelques fantômes de jadis (Al. A. Philippide)	456
<i>Trotsky Léon.</i> —L'avènement du Bolchévisme (A. Gr. Popov)	141
<i>Tzigara-Samurcaș Al.</i> —Mărturisiri și li-te (G. Gal.)	452
<i>Voevidca George.</i> —Sonete (Al. Dan)	314

VIII. Revista Revistelor

<i>Aliotta Antonio.</i> —Gradele adevărului	473
<i>Bajolle, general.</i> —Franța și coloniile sale	468
<i>Barclay Thomas.</i> —Kosciuszko de azi	153
<i>Beunier André.</i> —Romanele lui Edmond Jaloux	149
«Convorbiri Literare»	149
<i>Dereine.</i> —Scoborîrea și ridicarea francului	467
<i>Du Vivier de Streel E.</i> —Situația economică a Europei	470
<i>Finot Jean.</i> —Lupta pentru și contra regelui Alcool	153
<i>G.</i> —Béla Bartók	154
<i>Gatti.</i> —Opera pianistică a lui Debussy	154
<i>Gui-Grand Georges.</i> —Adonazi	151
<i>Guichaud Maurice.</i> —Dubla fizionomie a lui Sir Rider Haggard	469
<i>Hartwig Alfred.</i> —Politica engleză în Răsărit	156
<i>Koeltz, căpitan.</i> —Planul de campanie german dela 1871 la 1914	471
<i>Mautner W.</i> —Relațiile dintre bolșevism și marxism	473
<i>Misciattelli.</i> —Conștiința religioasă a lui Fogazzaro	473
<i>Momigliano F.</i> —Roberto Ardigò	472
<i>Narquet Louis.</i> —Confruntări psihologice	152
<i>Olivero Federico.</i> —Primele călătorii ale lui Ruskin în Italia	472
<i>Poincaré.</i> —Cronica externă	150
„ »	467
<i>Prezzolini.</i> —Benedetto Croce	154
«Transilvania»	149
<i>Tucci.</i> —Despre raporturile dintre filozofia greacă și filozofia orientală	155
«Umanitatea»	149
<i>Vermeil Edmond.</i> —Germania politică	465
<i>Vermeil Edmond.</i> —Originele loviturii de stat Kapp Lutwitz	466
IX. Mișcarea intelectuală în străinătate:	157, 475
X. Bibliografie	159, 320
<i>Apel</i> către cetitorii și prietinii «Vieții Românești»	131

